

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НОВОМ САДУ
ОДСЕК ЗА ИСТОРИЈУ

ВОЈВОЂАНСКИ ПРОСТОР
У КОНТЕКСТУ
ЕВРОПСКЕ ИСТОРИЈЕ

ЗБОРНИК РАДОВА

НОВИ САД, 2012

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НОВОМ САДУ
ОДСЕК ЗА ИСТОРИЈУ

За издавача:
проф. др Ивана Живанчевић-Секеруш, декан

Уређивачки одбор:
проф. др Александар Касаш, проф. др Владан Гавриловић
проф. др Дејан Микавица, др Светозар Бошков
др Горан Васин и Јелена Колаковић

Уредник:
проф. др Владан Гавриловић

ISBN 978-86-6065-128-2

Финансирање овог зборника омогућило је
Министарство просвете и науке Републике Србије

РЕЧ УРЕДНИКА

Радови објављени у овом Зборнику настали су као резултат научно-истраживачког рада у оквиру Пројекта *Војвођански простор у контексту европске историје*, који је подстакло и омогућило Министарство за образовање, науку и технолошки развој Републике Србије. Пројекат је одобрен у трајању од 2011. до 2014. године. На овом четворогодишњем Пројекту у доброј сразмери су усклађени истраживање античког, средњовековног и нововековног периода, као и међусобне колерације и повезивања панонског простора са ширим европским контекстом. Овај зборник, који је првобитни фазни резултат истраживача на Пројекту сведочи о међусобној повезаности и дугорочности историјских процеса, као и о њиховој сложености на овом простору, на коме су се сусретала различита царства, различите цивилизације и различите вере. У реализацији наведеног Пројекта учествовало је до недавно 28 истраживача (сарадника), а од 5. септембра текуће године 27. Од тога 19 доктора, 1 асистент са докторатом и 8 магистара (мастера). Њихови радови сведоче о комплексности задате теме, сталним могућностима истраживања, продубљивања постојећих и доласка до нових сазнања. Овај Зборник приказује једну двогодишњу етапу тих истраживања. Сматрамо да добијени резултати не само оправдавају стално и упорно трагање за историјском истином, него методолошки, чврсто утемељено и тематски кохерентно се у Зборнику износе добијени резултати, који су од нарочитог значаја за културну, политичку и друштвену историју војвођанског простора, односно панонског басена уопште. Аутори су при томе осветлили бројна питања и проблеме у великом историјском распону, дешавања у оквиру српског и других народа на том простору, који само наново сведоче о формирању једне вишеслојне, садржајне, упечатљиве и богате слике овог поднебља. Укључивањем млађих кадрова на Пројекат постигао се њихов даљи научни развитак и умногоме побољшала већ постојећа историјска мисао. Сазнања сакупљена и презентована у овом Зборнику могла би имати утицај на ширу друштвену средину, јер је војвођански простор прави мост у Европи и кроз њега се најбоље рефлектује, презентује и примењује европска мисао и култура.

Зборник је уједно посвећен нашем недавно преминулом сараднику на Пројекту доц. др Тибору Палу чији се рад објављен у овом Зборнику такође ставља на увид научној јавности.

Нови Сад, 14. септембар 2012. године

Уредник
проф. др Владан Гавриловић

Дејан Микавица
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
mikavica@ff.uns.ac.rs

IN MEMORIAM

ТИБОР ПАЛ

(25. март 1963 – 5. септембар 2012)

О Тибору Палу написати формално сећање које подразумева уобичајено навођење научних радова значи пренебрегнути основне димензије људскости и пријатељства што једноставно није могуће. Трагичан епилог његове борбе за живот у последњим недељама оставио је несумњиво снажан, тежак и болан траг успомене на човека који није успео у свом веку да упозна људе који би могли да кажу за њега нешто друго него да је био племенит, пожртвован, хуман, посебно вредан и изузетно поштен човек. Он је једноставно импонувао нарочитом хуманошћу која објективно сужава простор за одговарајућа поређења са другим људима ма колико колико се њих поуздано знало да су племените, искрене и за друштвену средину у којој су стварали, нарочито заслужне личности. Импресије које нас везују професора Тибора Пала нису само универзитетске, научне, наставничке, историографске иако је он успео да их све властитим примером и делом повеже у целину која чини суштински део његовог живота. Пожртвовање и спремност да помогне својим студентима, колегама, пријатељима, увелико је превазилазила све оно што подразумевамо под наставничком врлином и узорном предусретљивошћу. О томе на свој начин сведоче они испити на којима је неретко једино Тибор Пал истрајавао до краја, чак и онда када су студенти историје, журналистике, хунгарологије одлучивали да одустану од испита, без обзира на добро научено градиво, мислећи да се не могу изборити за прелазну оцену. Тибор Пал се с њему само својственим разумевањем борио за њих и уместо њих и због тога су његови испити изгледали другачије, хуманије, а испитне оцене изнад свих критеријума којима се уобичајено оцењује наставнички рад. Током више од двадесет година, професор Тибор Пал се преданим наставничким и научним радом доказао као човек, предавач и научник који је заслужио свако поштовање, похвалу, љубав и захвалност што најбоље могу потврдити сви који су са њим спремали наставу, слушали његове часове, читали његове студије, чланке и монографије, учествовали са њим на научним скуповима. На многима од њих била је посебна част бити

сарадник и колега Тибора Пала, научника и предавача Одсека за историју Филозофског факултета у Новом Саду. Његова излагања, надахнута, аргументована и убедљива саопштења, сваки пут су привлачила посебну пажњу учесника симпозијума. Научно утемељено износио је резултате до којих је долазио студиозним истраживачким радом, предочавао релевантне чињенице, бранио историјску истину, уверљиво заступао и достојно представљао српску историографију. То су одлично увидели они који су имали прилику да учествују са њим на скуповима у Србији, Мађарској, Словачкој и другим земљама. Тибор Пал, професор и историописац, је у сваком тренутку потврђивао завидну и узорну научну и универзитетску спремност да своја научна знања стави у функцију објективног проучавања и разумевања прошлости и очувања ауторитета и угледа Катедре коју је представљао. Његове колеге са Одсека имају безбројна позитивна искуства која сведоче о Тибикином научном прегалаштву, прецизном, садржајном и језровитом историописању, али можда највише о његовој одлучности да нам свима помогне у обради научних тема, архивском истраживању у страним фондовима, савладавању научне грађе стране провенијенције. Тибора Пала смо познавали и са њим радили више од двадесет година и сваки члан Одсека за Историју могао би да саопшти своју импресију о њему, своја искуства у раду са њим, да га истакне као пример и узор и да му потврди захвалност због доприноса њиховом научно-истраживачком раду. И наставнички и историографски, а изнад свега људски Тибор Пал је заувек осигурао место у научним, наставничким и личним биографијама чланова Одсека за историју. Студенти су га упознали и заволели и изван студентских учионица, на трибинама, екскурзијама. На њима је Тибор Пал увек био онај у кога су могли имати поверења, сазнати пуно, научити више него што стоји у уџбеницима и скриптама. Наша универзитетска и научна јавност зна да је у његовим објављеним радовима сагледана темељно и стручно друштвена и политичка историја српског и мађарског народа, њихових култура, сличности и супротности. Без историографије коју је потписао Тибор Пал не може се замислити објективно разумевање кључних историјских тема као што је Мађарска јавност и збивања на Балкану, Историја Мађара, српско-мађарски односи у другој половини деветнаестог и првим деценијама двадесетог века. Магистарску тезу под насловом *Мађарска политичка јавност и српско питање на Балкану 1860 – 1878*, одбранио је на Филозофском факултету у Београду 1996. године и као научну монографију објавио 2001. године. У наставном раду, у звању асистента, а касније доцента, ангажован је на предметима *Историја народа и народности Југославије, Национална историја новог века, Увод у историјске студије, Методологија историјске науке, Токови културне историје у вишенационалној Војводини*. Као резултат дугогодишњег научног истраживања написао је и успешно одбранио докторску дисертацију *Мађарско политичко јавно мњење и српско питање на Балкану 1903 - 1914* на Филозофском факултету у Новом Саду. Историографске радове објављивао је у бројним научним часописима и зборницима, на српском и мађарском језику. Посебно је користан његов коауторски допринос у писању *Историје Мађара* која је објављена у Београду 2002. године. Целокупан научни опус Тибора Пала могуће је сагледати тек целовитим увидом у студије и чланке које

је објављивао у домаћим и страним часописима током готово три деценије, првенствено у *Годишњаку Филозофског факултета у Новом Саду, Истраживањима, Зборнику Матице српске за историју*. Његов научни рад употпуњују уџбеници, приручници, бројне студије, чланци, прикази у којима се потврдио као свестран и плодан историчар и изузетан познавалац историје народа југоисточне Европе. Тибор Пал је у потпуности испунио своју научну обавезу према српској и европској историографији, општекултурним потребама и захтевима нашег друштва, према отвореним питањима у научној, универзитетској и широј друштвеној јавности, посебно према Факултету на којем је запослен од 1988. године. Његовом прераном смрћу створена је огромна празнина која нам, људски, хуманистички и историографски, изгледа ненадокнадива.

Дејан Микавица,
10. септембар 2012. године.

Тибор Пал

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
paltibor@neobee.net

МАЂАРСКО ПОЛИТИЧКО ЈАВНО МЊЕЊЕ О БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ И ОКУПАЦИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Сажетак: До расплета Велике источне кризе (1875–78) је дошло 1878. Решење које је донео Берлински конгрес није задовољило никог од заинтересованих. Аустро-Угарска је на Конгресу добила мандат за окупацију Босне и Херцеговине. Мађарско политичко јавно мњење се супротставило окупацији, али њену реализацију није могло онемогућити. Мађарска политичка јавност се пре свега супротставила окупацији јер је у њој видела ограничавање интегритета Турске, а у исто време се прибојавала и од повећања броја словенског становништва у Хабзбуршкој монархији, које би с временом могло пореметити дуалистички систем. С друге стране, када се радило о онемогућавању уједињења јужнословенских народа, односно српског народа, становиште јавног мњења и званичне политике се подударало. Вишегодишња криза је оставила дубоке трагове у југоисточној Европи које ни Берлински конгрес није могао у потпуности решити, те је питање преуређења Балкана остало и даље отворено. У главним цртама ипак су се створиле контуре будућих балканских држава, јер су збивања на Берлинском конгресу и решења које је он донео у основама представљали нове односе између самих великих сила, и великих сила и балканских народа. Процес који је започео после Конгреса представљао је заправо ново поглавље у комплексу Источног питања и свеукупног преуређења Балкана.

Кључне речи: Велика источна криза, Берлински конгрес, Аустро-Угарска, Босна и Херцеговина, мађарско политичко јавно мњење, Балкан.

Конгрес у Берлину је заседао месец дана (од 13. јуна до 13. јула 1878. године).¹ На њему је пре свега дошло до поништавања одлука Санстефанског мира и прекрајања граница на Балкану. Две најозлојеђеније силе због дешавања на Конгресу, биле су Русија и Турска, наравно свака из свог разлога. Русија због тога што су јој одузете неке повластице, које јој је обезбеђивао поменути мировни

---

¹ Чедомир Попов, *Источно питање и српска револуција 1804–1918*, Београд 2008, 230–240.

уговор, а Турска, ионако већ слаба, изгубила је неке територије. Уз Бизмаркову сагласност главну реч на Конгресу су водили Бенџамин Дизраели (лорд Биконсфилд) и гроф Тула Андраши, при чему се опет појавила нада да њихове земље могу постати савезнице (као што је то пре свега Андраши желео у току Велике источне кризе). У неким моментима је долазило до веома мучних ситуација при чему су сукоби Енглеза и Руса озбиљно реметили рад Конгреса, понекад доводећи чак у питање и његов наставак. Главна питања којима се Конгрес бавио била су: подела тзв. Велике Бугарске из Санстефанског уговора и смањење руског утицаја и присуства на југоистоку Европе; изналагање одговарајућег статуса (по виђењу неких сила) за Босну и Херцеговину; решавање питања везаних за статус и територијално повећање балканских држава: Румуније, Србије, Црне Горе и Грчке. Конгрес се још позабавио и неким другим питањима која су делимично ушла у завршни докуменат. То су, нпр., била питања везана за регулисање пловидбе Дунавом, статуса мореуза, односно подела интересних сфера од стране великих сила на Истоку и Медитерану, питања која су тек у наредним деценијама добила значај у међународним односима.

Мађарско јавно мњење је било највише заинтересовано за решавање босанскохерцеговачког односно балканског питања путем Конгреса. Мада је на самом Конгресу прихватање потпуне независности Србије и њено територијално проширење изазвало полемике, а у исто време дошло је и до неслагања дела мађарског јавног мњења са овим одлукама (пошто се оно прибојавало да ће Србија као потпуно независна држава још активније радити на зближавању јужнословенских народа и балканских држава), одлука Конгреса од 18. јуна да се Аустро-Угарској повери окупација Босне и Херцеговине на неодређено време изазвала је велико огорчење и гнев целог мађарског јавног мњења. Иако се о таквим намерама водећих аустроугарских кругова и уопште о могућности спровођења тих мера (посебну уз дозволу Европе) одраније већ много писало у штампи разне оријентације и говорило у Парламенту, и насупротив томе што су токови догађаја све више указивали на такав исход, мађарско јавно мњење је било затечено реалношћу, какву никако није хтело прихватити. "Окупација Босне није само лоша политика него је и погубан луксуз који никако не одговара нашим приликама", писао је опозициони конзервативни лист *Келет Непе* (Народ Истока) који је уређивао Бењамин Калај.² *Пешти Наplo* (Пештански дневник), који је био нестраначки лист близак влади, такође је изразио своје неслагање: "Постали смо жандарми Европе, мада је Андраши нагласио да неће постати ничији жандарм. Постали смо и прикључени део Хрватске, јер нашу судбину одређује граничарска политика, пошто ће неке ратоборне синове Угарске у рат предводити генерал Филиповић, како бисмо заузели покрајину за Краљевину троједницу. Ми плаћамо годишњи трибут Хрватској а не она нама ... Од овог ћемо имати само штету ... због свега тога ћемо само добити и одгојити непријатеље".³ Независњачки и опозициони лист *Еђетертеи* (Слога) је са највећим огорчењем осудио наметнуту погубну политику,

---

² *Kelet Népe*, 1878. július 6.

³ *Pesti Napló*, 1878. július 4.

напомињујући да "људи у срцима осећају огорчење због тога што ће баш мађарске војнике мобилисати ради такве политике, коју осуђује цела нација".⁴ Лист је још додао да је Андраши деловао против интереса нације и да ће Монархија доживети фијаско у Босни, те изгубити ауторитет, војску и новац.⁵ *Немzeti Хирлап* (Националне новине), који је био нестраначки, али је понекад подржавао владу, на почетку Конгреса још је веровао да ће сарадња Енглеске и Аустро-Угарске донети погодно решење за трогодишњу Источну кризу.⁶ Кад је, међутим, Аустро-Угарској на Конгресу поверена кобна мисија, изразио је своје огорчење, напомињући да се варају они који мисле да ће из Босне бити прихода, јер ће бити добро ако она буде сама себе издржавала.⁷ Новине су приметиле да је свако добио понешто на Конгресу, једино је Аустро-Угарска прошла лоше. Лист је подржао независност Румуније, али се успротивио независности Србије и Црне Горе, пошто ће оне, по њему, у будућности угрожавати мир на Балкану и постаће опасне по интерес Хабзбуршке монархије.⁸

Владин лист *А Хон* (Домовина) се нашао у веома тешкој и незахвалној ситуацији пошто је – противно неким својим уверењима, која су се могла уочити између редова – морао бранити званичну политику, насупротив општем незадовољству. У својим коментарима о најновијим догађајима, мада је приметио да ће се окупацији немирних територија спровести у интересу Европе,⁹ изразио је своју сумњу да ће она бити лака и брза, али се то ипак мора урадити, јер што хитније треба ограничити ширење утицаја Русије и онемогућити стварање велике јужнословенске државе.¹⁰ На крају, ни званични лист није могао а да не примети да ће предстојећи поход изискивати велика новчана средства.¹¹

Једино су католички кругови путем свог листа *Мађар Алам* (Мађарска држава) изразили своје задовољство. У данима одржавања Конгреса, њихов лист је скоро из дана у дан у својим чланцима изражавао слагање са предстојећим походом. Иако је више пута напоменуо да је ту опцију требало остварити много раније,¹² био је задовољан одлуком Берлинског конгреса, јер је сматрао да је за Аустро-Угарску преко потребно ограничавање руског утицаја, да би она могла на Балкану и Истоку заузети оно место у одређивању економских и културних токова, какво јој по природи и припада.¹³ Новине су чак сматрале недовољном окупацију само Босне и Херцеговине, пошто је она требало да буде ширих размера. По *Мађар Аламу* насупротив овоме (суженом обиму окупације) у окупацији ће се испољити културна и

---

⁴ *Egyetértés*, 1878. július 12.

⁵ Исто, július 11.

⁶ *Nemzeti Hírlap*, 1878. június 14.

⁷ Исто, július 5.

⁸ Исто, július 16.

⁹ *A Hon*, 1878. július 20.

¹⁰ Исто, július 5.

¹¹ Исто, július 21.

¹² *Magyar Állam*, 1878. június 13., július 6.

¹³ Исто, június 16.

државотворна мисија Аустро-Угарске на Истоку.¹⁴ На крају, по листу, дипломате у Берлину су урадили половичан посао, јер се ово питање може отворити кад год то нека од заинтересованих страна зажели.¹⁵

У данима, недељама, месецима одвијања окупације Босне и Херцеговине, мађарско јавно мњење готово је заборавило све друго и бавило се искључиво само овим питањем, доводећи га у директну везу са унутрашњим догађајима и будућношћу Мађарске (Угарске), односно судбином целе Хабзбуршке монархије.

Део опозиције (Независњачка странка, Конзервативна странка и др.) је преко својих листова најенергичније осуђивао окупацију, проналазећи аргументе у великим губицима у људству и ратном материјалу, подсећајући да су на то већ одраније непрестано упозоравали.¹⁶ С ове стране је дошло и до захтева за оставком мађарске владе и грофа Андрашија, заједничког министра спољних послова, пошто су изневерили нацију спроводећи политику противну њеним интересима. Овој страни се веома оштрим реаговањем и критикама прикључио и независни лист *Пешти Наplo* и социјалистички недељник *Мункаш Хети-Кроника* (Радничка недељна хроника). У писању првог видело се осећање велике изневереност пошто је овај лист до краја 1877. подржавао владу Калмана Тисе у нади да ће она изнаћи право решење у складу са интересима нације.¹⁷ У *Пешти Наplo* је стога закључено: "... овај рат није наш, Мађарска одбацује овај рат; њега су измислили наши непријатељи из Беча ... наша браћа, која су се отцепила од нације, присиљавају нас на борбу против националне политике, против Турске у замену за Словене и руско савезништво..."¹⁸ У *Мункаш Хети-Кроници* овом питању прилазило се са социјалног аспекта и наводило да је народ ионако сиромашан и непотребно је насилном мобилизацијом довести још неколико хиљада породица у неизвесност и одласком глава из њихових кућа у рат довести их у безизлазну ситуацију.¹⁹ Социјалистички недељник је овоме додао: "Зашто нам синови и браћа иду у Босну? Зар нас је босански народ дирао, или пак повредио интегритет наше земље? На основу међународног права овај рат је испровоциран са наше стране..."²⁰

Немали утицај на опште расположење у земљи извршила су најновија писма Лајоша Кошута објављена у штампи током јула, у којима је основна порука била да оваквој политици треба статити на пут.²¹ Приметио је да Угарска игра неславну улогу, јер уместо да помаже ослобађање балканских народа, насупрот томе, као прикључак једног царства, које је време прегазило, помажући те мегаломанске планове, при чему има и велике штете, учествује у поробљавању других народа, стварајући и даље нестабилност на Балкану. Ове Кошутове поруке се донекле нису уклапале у поновно јачање туркофилског осећања у мађарској

---

¹⁴ Исто, јулиус 6.

¹⁵ Исто, јулиус 14.

¹⁶ *Kelet Népe*, 1878. augusztus 14., 15. и szeptember 11.; *Egyetértés*, 1878. augusztus 1., 7., 9.

¹⁷ *Pesti Napló*, 1878. јулиус 31. и augusztus 2.

¹⁸ Исто, augusztus 27.

¹⁹ *Munkás Heti-Krónika*, 1878. јулиус 28.

²⁰ *Ki sérti a család szentélyét és bántja a tulajdont?*, Munkás Heti-Krónika, 1878. szeptember 8.

²¹ Tibor Pal, *Mađarska politička javnost i srpsko pitanje na Balkanu 1860–1878*, Novi Sad 2001, 159.

јавности, али пошто су критиковале актуелну власт, имале су велик одјек и допринеле су у великој мери томе да се део мађарског јавног мњења путем демонстрација и јавних протестних скупова покушао одупрети званичној политици.

У борбама за време окупације изгинуло је много мађарских војника, што је иритирало јавно мњење. Почело се са агитовањем да се војни обвезници не одазивају на мобилизацију и организовани су митинзи против рата.²² Најактивнија у овоме је била Независњачка странка тј. део јавности њој близак. Током августа и септембра у земљи је организовано шест таквих протестних скупова. Најмасовнији је био онај у Будимпешти 29. септембра, на којем је учествовало 30.000 људи.²³ Под утицајем ових зборов, влади су се својим протестима почеле јављати и жупаније и градови у циљу да се окупација и рат који је њоме изазван што пре окончају. О оваквим протестима највише је извештавала опозициона штампа.²⁴ Покренут збивањима унутар Угарске, Мађарски тајни комитет из Истанбула, предвођен Јаношем Асталашем, после неколико година мировања и ћутања проценио је да је ситуација повољна за постизање циљева организације, у смислу да дође до промене на кормилу Угарске. Комитет је у првој половини септембра саставио проглас у којем се мађарски војници, чланови окупационих снага позивају на побуну, те да напусте своје јединице. У прогласу се мађарски војници упозоравају да престану са убијањем народа у Босни и Херцеговини, без обзира којој нацији или конфесији они припадају. Уместо тога мађарски војници треба да им пруже помоћ и подршку, како би се одупрли суровом освајању. Мађари – напомиње проглас – треба да живе у добрим односима са својим суседима, посебно са онима на југу, с којима заједнички треба да се супротставе дотрајалој Хабзбуршкој монархији.²⁵ У фасцикли Министарства унутрашњих послова у коју је путем доушника овај проглас стигао крајем септембра налази се још један документ. То је писмо вође Комитета Јаноша Асталаша Јовану Ристићу у којем га овај моли да омогући да се текст прогласа у Србији одштапа и да се постара о његовом растурању међу мађарским војницима у Босни. Уколико ово његово положај не допушта – напомиње вођа Комитета – онда нека Јован Ристић преда Омладини да то исто спроведе.²⁶ Ни после дужег трагања у фонду Министарства унутрашњих послова нисмо нашли податак да је поменути проглас помоћу Ристића или Омладине стигао међу мађарске војнике у Босни. О оваквом расположењу великог дела јавности требало је режимска штампа заједно са још неким "независним" или симпатизерским листовима да се супротстави у данима спровођења окупације. *А Хон* – мада је у ретким случајевима признавао да при реализацији окупације има тешкоћа²⁷ – истицао је: "... окупација Босне је у

---

²² Arató Endre, *Mađarsko javno mnenje i Bosna i Hercegovina (1875–1878)*, Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u BiH, II, Sarajevo 1977, 49–50.

²³ Исто, 51.

²⁴ *Kelet Népe*, 1878. október 17., 29.; *Egyetértés*, 1878. október 12.; *Pesti Napló*, 1878. szeptember 18.; *Munkás Heti-Krónika*, 1878. október 20.

²⁵ MOL, Budapest, Belügyminisztérium, K 149 – rezervált iratok, 1878, документа под бројем 4-958/1878.

²⁶ Исто.

²⁷ *A Hon*, 1878. augusztus 1., 22.

Монархији наређена због самоодбране..."²⁸ и да је она важан чин у сламању ванредног стања на Балкану, за шта ослабљена Турска није способна. *Немzeti Hírlap*, који је током Источне кризе више пута мењао своје ставове, у њеној последњој години се дефинитивно ставио на страну владе. Више пута је наглашавао да влада ради у интересу нације и земље и да спровођењем окупације (уз дозволу Европе) и сламањем устаничког жаришта на границама Монархије заправо штити двојну царевину.²⁹ Често је полемисао са опозицијом, оптужујући је да руководству земље жели везати руке и да због својих малициозних настојања, деловањем које иде у прилог нарушавању унутрашњег мира, доводи у опасност остварење правих интереса и циљева Мађарске, као и целокупног Хабзбуршког царства.³⁰ Католички кругови су се у потпуности прикључили одбрани владине политике. *Мађар Алам* је хвалио Андрашијеву политику, како је коначно обезбедио деловање Аустро-Угарске да би се угушио трогодишњи устанак и почело решавање ванредног стања на Балкану.³¹ Новине су према Србији биле толико нетрпељиве да су тражиле и њено заузимање, и сматрале су је највећим кривцем за догађаје на Балкану, који су у последњим годинама реметили равнотежу сила и мир у овом делу Европе.³² У исто време *Мађар Алам* је остале опозиционе листове у Угарској нападао највише због тога што су учествовали у организовању и подржавању јавних протестних скупова. По њему, таква делатност је била неозбиљна и штетна по интерес Угарске.³³

Током окупације и завршне фазе Велике источне кризе, главно питање којим се јавност бавила било је: шта урадити са Босном? О овоме су писала и размишљала оба табора, тј. и они који су били против окупације и они који су је прихватили. Они који су одбијали окупацију, у заузимању Босне и Херцеговине су видели почетак централизације Хабзбуршке монархије, јер ако би се поменуте покрајине довеле под власт заједничког министарства финансија – како се о томе почело причати – постојала је опасност да ће делегације прерасти у централни парламент, а тзв. заједничка влада постати његов извршни орган.³⁴ Ово показује колико је јавност стрепила да ће се унутрашњи односи створени 1867. пореметити. Друга страна је такође много размишљала о овом питању. *А Хон* је 1. септембра писао да се још не зна са највишег места коме ће две покрајине припасти и како ће им се државноправни статус решити. Лист је овоме додао да ће то у сваком случају бити тешко. При крају окупације, почетком октобра, новине су изразиле своје противљење да се Босна и Херцеговина прикључе Мађарској. Дан након званичног завршетка окупације 6. октобра 1878. новине су, позивајући се на своје изворе, још

---

²⁸ Исто, октобер 1.

²⁹ *Nemzeti Hírlap*, 1878. augusztus 7., 9.; szeptember 27.; október 6.

³⁰ Исто, szeptember 17., október 6., 13.

³¹ *Magyar Állam*, 1878. augusztus 3.

³² Исто, augusztus 18., szeptember 1.

³³ Исто, október 1.

³⁴ *Egyetértés*, 1878. október 15. Лист је овоме наредног дана (16. октобра) у свом чланку *Összbirodalom* (Свеукупно царство) додао да са окупацијом Босне – на уставни начин – почиње централизација дотада двојне монархије. Овом проблематиком су се на сличан начин бавили још и листови: *Kelet Népe*, 1878. október 3., 5.; *Pesti Napló*, 1878. augusztus 28.

увек тврдили да је ситуација неизвесна. Друга два листа која су бранила владу окомила су се на руководство Хрватске и Славоније. Одмах на почетку похода 31. јула *Немzeti Хирлан* је објавио писмо једног свог читаоца у којем је била изражена слутња да ће се Босна и Херцеговина прикључити Хрватској, што би значило да Аустро-Угарска помаже стварање јужнословенске државе. Средином октобра *Мађар Алам*, надовезујући се на чланак *А Хона* у којем овај опомиње Хрватски сабор, да уместо хрватске националне политике не води јужнословенску политику,³⁵ оштро је осудио адресу Хрватског сабора. Напоменуо је да да је "адреса препуна великодржавних илузија"³⁶ и да Хрвати желе велику Југославију, при чему би прикључење новозаузетих покрајина краљевини Троједници највише одговарало руским интересима. После овог реаговања и званичник *А Хон* оштрије је писао, наглашавајући да су хрватски захтеви претерани и неозбиљни, те је одбацио могућност да се Хрватска прошири до Новог Пазара и Црне Горе.³⁷ Ова полемика о будућем статусу Босне и Херцеговине у оквиру Хабзбуршке монархије, започета на страницама листова, током јесени се преместила у парламенте аустријског и мађарског дела Двојне монархије.³⁸ После неколико месеци полемика и расправа окупација је у оба парламента и делегација почетком 1879. са малом већином прихваћена. Далекосежније је било то да, иако је окупација била прихваћена, на крају је аустријска влада која је четрнаест година управљала земљом, током 1879. због насталих тешкоћа морала дати оставку.

На мађарској страни, Калман Тиса није прошао тако лоше, али је дошло до расцепа у оквиру његове странке, чиме је био онемогућен да тако свесрдно брани Андрашија како га је бранио за време Источне кризе - који је, на крају, преузевши одговорност и кривицу за учињено, крајем 1879. ипак морао отићи са места заједничког министра спољних послова. Мађарско јавно мњење – које је од тог времена постепено почело потпадати под утицај свеопштег конзервативизма, вапијући за стабилизацијом прилика у исто време се прибојавало за Двојну монархију, која је по његовом уверењу једино могла гарантовати Мађарима статус велике силе – са све већим неповерењем се почело односити према будућим догађајима на Балкану. То неповерење је произлазило из помало несигурног веровања у то да је на Берлинском конгресу Источно питање било решено на дуже и да је оно морало имати баш такав епилог. С друге стране, неповерењу и несигурности према балканским догађајима, које је постало видљиво у размишљању и деловању мађарског јавног мњења баш у години расплета у односу на посматрани период, допринело је и то да се мађарско друштво налазило у почетној трансформацији, с којом је упоредо постојао и расцеп између реалног и митског. Требало се одлучити да ли да се верује и истрајава на томе што сурова реалност показује или да се верује у неке иреалне, тачније митске тежње, за чије остварење ће погодно време можда и наићи.

---

³⁵ *A Hon*, 1878. október 13.

³⁶ *Magyar Állam*, 1878. október 15.

³⁷ *A Hon*, 1878. október 17.

³⁸ Arató Endre, Н. д., 52–53.

HUNGARIAN POLITICAL PUBLIC OPINION ON THE BERLIN CONGRESS AND OCCUPATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Denouement of the Great Eastern Crisis (1875-78) occurred in 1878. The decision brought by the Berlin Congress did not satisfy any of the interested parties. At the Congress, the Austro-Hungarian Empire got the mandate to occupy Bosnia and Herzegovina. Hungarian political public opinion opposed the occupation, but it could not disable its implementation. Hungarian political public opposed the occupation primarily because they saw it as a limitation of the integrity of Turkey. At the same time, they were afraid of the increase of the number of Slovenian population in the Habsburg monarchy, which eventually could disrupt a dualistic system. On the other hand, concerning the prevention of unification of the South Slavs, i.e. the Serbian nation, the standpoints of the public opinion and the official policy coincided. Perennial crisis left deep scars in the Southeastern Europe, which even the Berlin Congress could not fully resolve, leaving the issue of reorganization of the Balkans still open. However, there were created the basic lines of the contours of the future Balkan states, as the events in the Berlin Congress, and the decisions brought there, basically represented new relationships among the great powers, and between the great powers and the Balkan nations. The process that started after the Congress was in fact a new chapter in the complexity of the Eastern Question and the overall reorganization of the Balkans.

Keywords: Great Eastern crisis, Berlin Congress. Austrian-Hungarian Empire, Bosnia and Herzegovina, Hungarian political public opinion, the Balkans.

Владимир Д. Михајловић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
v.mihajlovicc@gmail.com

КАСНОЛАТЕНСКА И РАНОРИМСКА ЗЕМЉОРАДЊА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ: ПРЕГЛЕД АРХЕОЛОШКИХ ПОДАТАКА

Сажетак: У раду се разматрају публиковани археолошки подаци о касногвозденодопским и раноримским земљорадничким активностима са циљем уочавања евентуалних промена потакнутих инкорпорацијом у Римско царство. Прегледом резултата археоботаничких анализа, података о складиштењу житарица и земљорадничких алатки од гвожђа отвара се дискусија о континуитету или дисконтинуитету преримских аграрних традиција.

Кључне речи: преримска и раноримска земљорадња, археоботанички подаци, складиштење житарица, земљорадничке алатке од гвожђа.

Земљорадња и сточарство представљају незаобилазне сфере у проучавању прошлости и омогућавају отварање питања у распону од технологије и начина експлоатације, преко дистрибуције сировина и готових производа, до општих социјалних пракси и устројстава која су неминовно повезана са располагањем, манипулацијом и конзумацијом прехрамбених производа.¹ Истраживања активности које се тичу исхране могу да послуже као важно поље приликом проблематизовања дешавања у транзиционим периодима и дефинисања карактера и обима претпостављених промена.

Период инкорпорације одређене територије у Римско царство обично се третира као време општих промена, за које се често сматра да су биле суштинског карактера. Веома је раширено уверење да су Римљани били носиоци супериорне цивилизације, који су у освојене територије доносили технолошки напредак и допринесли социјалној еволуцији култура на праисторијском ступњу развоја. Без

---

¹ Упор.: Chris Gosden, John Hather (eds.), *Prehistory of Food, Appetites for Change*, Routledge, London and New York 1999; Sidney W. Mintz, Christine M. Du Bois, *The Anthropology of Food and Eating*, Annual Review of Anthropology, 31, Palo Alto 2002, 99–119.

улажења у дискусију да ли овај феномен заиста може да се посматра на тај начин, поставља се питање о каквим променама можемо да говоримо након римског присвајања одређене територије континенталне Европе. Уже посматрано, питање којим се у овом раду бави тиче се постојања/непостојања промена у земљорадничким праксама након доласка Римљана на простору западног Балкана. Намера ми је да пружим преглед и синтезу досадашњих археолошких сазнања о земљорадничким делатностима у периоду касног гвозденог доба и да их, колико је то могуће, упоредим са ситуацијом из времена раног Царства. Мањкавост овог поступка представља немогућност компаративне анализе у контексту уже дефинисаног простора (локалитета или микрорегија), будући да се постојећи подаци тичу више појединачних локалитета са широког подручја данашње Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине и Србије, као и да се у квалитативно-квантитативном смислу међусобно драстично разликују. Из овог разлога у раду је прихваћена ризична генерализујућа претпоставка да су преримске заједнице западног Балкана у основи имале веома сличну технологију обраде земље, те да је коришћење и упоређивање података са удаљених територија, уопштено узевши, донекле и оправдано. Уз потпуну свест свих мањкавости и проблема које носи овакав метод, сматрам да другачији начин за сада није могућ услед скромног стања истражености и латенских и раноримских локалитета, али и да је понуђени приступ адекватан за потребе општег прегледа и критичког осврта на расположиве податке.

Рад се фокусира на три групе археолошких података: резултате археоботаничких анализа, налазе који указују на начин складиштења и обраде житарица и алатке од гвожђа за обраду земље. Оне су узете у обзир будући да: прва група информација потенцијално може да укаже на промене које су, успостављањем римске власти, могле да се догоде у погледу увођења нових биљних врста или измене у пропорцији учешћа већ гајених; други скуп података има потенцијал да покаже евентуалне промене у начину располагања биљним сировинама, што посредно може да говори и о општој промени организације аграрних активности у раноцарском периоду; последња група података може да укаже на увођење нових типова алата, односно евентуалне промене у вези са технологијом обраде земље.

Резултати археоботаничких анализа

Археоботанички подаци су веома скромни и своде се на узорке са укупно три каснолатенска локалитета на простору данашње Војводине: Гомолаве, Чарнока и Жидовара. Највећи број узетих узорака потиче са Гомолаве, а подаци са овог локалитета имају и посебан значај будући да се ради о вишеслојном налазишту, што је омогућило упоређивање узорака из различитих периода. Такође, Гомолава представља и локалитет са најдужом традицијом прикупљања и тумачења биљних остатака на макро (угљенисане семенке) и микро нивоу (анализе полена).² Према

---

² Willem Van Zeist, *Plant husbandry and vegetation of Tell Gomolava, Vojvodina, Yugoslavia*, *Paleohistoria*, 43–44, Groningen 2003, 87–115; Ksenija Borojević, *Analize ugljenisanog semenja iz latenskog naselja na Gomolavi*, у: *Gomolava, naselje mlađeg гвозденог доба* (B. Jovanović i M. Jovanović), *Voјвођански музеј* –

скорашњој синтези свих расположивих узорака са Гомолове, кључну улогу у исхрани њених становника свих праисторијских епоха играле су житарице. Најзаступљеније су врсте једнозрне пшенице (*Triticum monococcum*), двозрне пшенице (*Triticum dicocum*), хлебне пшенице (*Triticum aestivum*), јечма (*Hordeum vulgare*) и проса (*Panicum miliaceum*). Заступљеност и значај одређених врста се мењала кроз време, па је сваки период насељавања имао сопствене специфичности. За период касног латена (са 28 узорака) највеће учешће у укупној количини анализираних остатака имају једнозрна пшеница и просо, нешто мање јечам, затим хлебна пшеница и на крају зоб и двозрна пшеница. Раж је имала веома скромну улогу у укупној количини узорака, што се тумачи потенцијалом земље око Гомолаве да рађа захтевније житарице.³ Од махунарки најважнију улогу је играло сочиво док се за друге врсте знало али су, судећи према досадашњим резултатима, веома мало коришћене у исхрани. Када је реч о воћу, сви пронађени остаци могу се приписати дивљим сортама па је закључак о постојању узгајања питомих врста несигуран. Једини изузетак чини семенка црног дуда који је култивисана биљка присутна у Средоземљу од VII века п. н. е. Иначе је количина остатака воћа из гвозденог доба много мања у поређењу са неолитским периодом.⁴

Осим обухватне анализе коју је спровео Ван Зајст (van Zeist), за тумачење земљорадње на латенској Гомолави од значаја су резултати до којих је дошла К. Боројевић, јер два од укупно четири узорка потичу из складиштених јама. Унутар једне јаме са карбонизованим семенкама житарица најзаступљенија врста била је просо, док су јечам и пшеница присутни у знатно мањој количини. Помешаност врста у овој јами/силосу може да указује да су пшеница и јечам ненамерне примесе у главном усеву проса, што би значило да је практикована ротација усева.⁵ С друге стране, могуће је да су ове земљорадничке културе накнадно помешане у силосу. Друга јама је дала остатке житарица међу којима доминира једнозрна пшеница, док је просо заступљено у упола мањој количини. Према оваквом процентуалном учешћу, закључено је да просо није ненамерна примеса, него да је гајено заједно са пшеницом или је пак помешано са њом приликом складиштења. У узорцима је било приметно одсуство корова, што је указало на могућност да је приликом жетве практиковано одсецање метлица проса или фино просејавање усева јечма и пшенице након жетве.⁶ Још један од закључака ове анализе је да су житарице пре

Arheološki institut, Novi Sad – Beograd, 1988, 111–117; Marija Jovanović, *Žitarice u praistoriji u Podunavlju i na Balkanskom poluostrvu*, Rad Muzeja Vojvodine, 46, Novi Sad 2004, 101–127.

³ У смислу мање отпорних на болести и штеточине. Упор. Milica Taravički-Ilić, Mirjana Arsenijević, *Poljoprivreda na centralnom Balkanu na prelazu iz stare u novu eru*, Arheologija i prirodne nauke, 1, Beograd 2006, 114.

⁴ W. Van Zeist, *Plant husbandry*, 108, Fig. 5, 109–111; M. Jovanović, *Žitarice*, 110–112.

⁵ Тј. да је зрневље пшенице и јечма остало на пољу у претходној сезони сејања и да је порасло заједно са новопосејаним просом.

⁶ Пошто су из узорка одсутне врсте корова чије је зрно мање од зрна проса, али и оне чије је зрно исте величине или нешто веће у односу на просо, али мање у односу на јечам и пшеницу, К. Боројевић закључује да само просејавањем нису могла бити уклоњена зрна свих врста корова и предлаже специфичан начин жетве: К. Боројевић, *Analize ugljenisanog semenja iz latenskog naselja*, 115. Међутим,

складиштења сигурно провејаване, просејаване и загреване да би се одвојила плева, на шта упућује мали број рачви класића.⁷

Са Гомолаве потичу и два археоботаничка узорка која су у ранијим радовима била окарактерисана као узорци из слоја II века,⁸ али је накнадно установљено да се ипак ради о налазима из латенског периода.⁹ Према извршеним анализама, од крупнозрних житарица је најдоминантнији јечам, чије учешће у једном узорку и генерално преовладава. Од ситнозрних житарица најзаступљеније је просо, које у другом узорку апсолутно доминира над осталим сачуваним зрнима.¹⁰ Корекција датовања ових узорака не утиче на општу археоботаничку слику са Гомолаве, која указује на највећи значај једнозрне пшенице, проса и јечма у укупном учешћу гајених житарица.¹¹

Узорци са каснолатенског локалитета Жидовар су веома скромни (свега 4 узорка) и своде се на податак да је јечам битно заступљенији у односу на проценат у бронзано-допским узорцима, док је за једнозрну, хлебну и двозрну пшеницу, као и просо, само констатовано њихово присуство.¹²

Са простора каснолатенског утврђеног насеља Чарнок потичу узорци који су пронађени унутар две истражене надземне куће. Оба објекта су страдала у јаком пожару што је омогућило карбонизовање великог броја житарица које су у том тренутку биле складиштене у кућама. Фаза насељавања којој припадају откривени објекти (означени као куће 5 и 7) одговара фази Гомолава VIb, односно средини I в. п. н. е. Унутар куће 5 пронађени су остаци три силоса од плетера облепљених блатом, остаци корпе облепљене блатом и угљенисане житарице поред њих. Унутар три силоса налазили су се остаци јечма, док су у корпи била смештена зрна проса. У кући 7 пронађен је силос од плетера облепљен блатом који је садржао карбонизована зрна јечма. Анализа сакупљених узорака указала је да су јечам и просо заступљени у једнакој количини и да доминирају унутар укупног узорка. Остале врсте житарица количински су мало заступљене, али је укупан број врста велик. На основу анализираних зрна закључено је да су све житарице складиштене овршене. Иако је количина узорка мала да би се изводили закључци о земљорадњи на нивоу читавог насеља, А. Медовић ипак указује да је анализом потврђен велики значај јарих усева (јечма и проса, погоднијих за справљање кашастих јела), али и велико учешће озимих житарица у плодороду гајених сорти.¹³

могуће је да се ради о различитим третманима усева па би просо било специфично жњевено, а јечам и пшеница би били просејавани. У том случају је питање да ли су ове културе сејане на истој парцели.

⁷ K. Borojević, *Analize ugljenisanog semenja iz latenskog naselja*, 111–117.

⁸ W. Van Zeist, *Plant husbandry*.

⁹ Aleksandar Medović, 'Arheoznanje-arheoimanje' u poseti jednom sremačkom Vikusu iz I ili II veka, Rad Muzeja Vojvodine, 52, Novi Sad 2010, 103.

¹⁰ W. Van Zeist, *Plant husbandry*, 109, 103 Table 4.

¹¹ A. Medović, 'Arheoznanje-arheoimanje', 103, 106.

¹² Aleksandar Medović, *Archäobotanische Untersuchungen in der Metallzeitlichen Siedlung Židovar, Vojvodina/Jugoslawien. Ein Vorbericht*, Starinar, 52, Beograd 2003, 183.

¹³ Aleksandar Medović, *Arheobotaničke analize četiri korpe ječma i jedne korpe prosa sa Čarnoka*, Rad Muzeja Vojvodine, 47–48, Novi Sad 2006, 41–52; Aleksandar Medović, *Keltski silosi od bačkog pruča i panonskog*

На основу до сада доступних резултата археоботаничких истраживања веома је тешко изводити генералне закључке о земљорадничким биљним културама каснолатенског периода. Најпоузданији подаци тичу се Гомолаве, будући да узорци потичу са читаве истраживане површине и да су значајно бројнији од узорака са Жидовара и Чарнока. Према њима, најзаступљеније врсте су једнозрна пшеница, просо и јечам. Значај културе јечма и проса употпуњују резултати са Чарнока, док на већу употребу јечма указују скромне количине узорака са Жидовара. На основу овакве ситуације за сада је могуће закључити да су јаре житарице, просо и јечам, значајно коришћене у исхрани каснолатенске популације и да се, сходно томе, може претпоставити и велики значај употребе кашастих јела. Ове врсте су у латенском периоду биле узгајане првенствено због њихове прилагођености климатским условима, односно кратком периоду вегетације током топлог дела године.¹⁴ Наравно, постоји могућност да је заступљеност и употреба одређених култура зависила од локалних земљорадничких пракси или микрорегионалних природних услова, затим да постојећи подаци нису адекватни за генерализацију јер потичу из случајних узорака релевантних за уски временски период, као и да су различите сорте жита складиштене на различите начине, што утиче на постојећу слику.

Након овог сумарног прегледа археоботаничке слике латенског периода поставља се питање да ли је дошло до промена у врстама узгајаних биљака након римских освајања ових простора. Генерални став истраживача је да су се промене засигурно догодиле и да су подразумевале унапређивање пољопривреде, увођење нових врста јестивих биљака у производњу и конзумацију, као и промену у пропорцијама гајених сорти.¹⁵ На основу палеоботаничких истраживања у Средњој и Западној Европи, којим су упоређивани узорци из латенског и римског периода, дошло се до закључака о интензификацији гајења хлебних врста житарица и увођењу у исхрану баштенских биљних култура и култивисаних врста воћа.¹⁶ Нажалост, подаци сличне врсте не постоје за простор западног Балкана, будући да су резултати археоботаничких анализа веома ограничени и да готово потпуно изостају за период Римског царства.

Из римског периода са простора западног Балкана за сада су доступне анализе археоботаничких налаза само са три локалитета. Један од њих је Врањ у близини Гомолаве на којем су узета два узорка из периода I или II века. Унутар узорка број 1 (који се узима као релевантан због већег броја угљенисаних семенки) апсолутно доминирају неправилни шестореди јечам, док су једнозрна пшеница, оvas, раж и обична пшеница заступљени у далеко мањим процентима.¹⁷ Аутор

---

blata, Ratarstvo i povrtarstvo, 48, Novi Sad 2011, 429–438; M. Jovanović, *Žitarice*, 114; Marija Jovanović, *Utvrđeno kasnolatenско naselje Čarnok kod Vrbasa*, Rad Muzeja Vojvodine, 50, Novi Sad 2008, 61–78.

¹⁴ M. Jovanović, *Utvrđeno kasnolatenско naselje*, 69.

¹⁵ M. Tapavički-Ilić, M. Arsenijević, *Poljoprivreda na centralnom Balkanu*, 113; M. Jovanović, *Žitarice*, 102–113; Renata Šoštarić et al., *Comparative Analysis of Plant Finds from Early Roman Graves in Ilok (Cuccium) and Šćitarjevo (Andautonia), Croatia – A Contribution to Understanding Burial Rites in Southern Pannonia*, Collegium Antropologicum, 30/2, Zagreb 2006, 433.

¹⁶ M. Tapavički-Ilić, M. Arsenijević, *Poljoprivreda na centralnom Balkanu*, 112–114 са напоменама.

¹⁷ A. Medović, 'Arheoznanje-arheoimanje', 103; tab. 1.

анализе, А. Медовић, у вези са овим узорком износи интересантну претпоставку. На основу квантитативног и квалитативног пораста учешћа корова у односу на њихово учешће у гвозденодобским узорцима, као и доминантном присуству јечма, он предлаже почетак примене екстензивне аграрне индустрије великих поседа коју су увели Римљани. Као аналогни случај, који иде у прилог овој тврдњи, наведена је ситуација констатована у Немачкој, а подразумева да је римски начин пољопривреде карактеристичан по специјализованом сејању малог броја врста житарица које дају највеће приносе, уз истовремено мање интензивно спровођење сузбијања корова у односу на предримску пољопривреду.¹⁸ Упркос огради да је у питању само почетна хипотеза, оваквој интерпретацији је неопходно приступити опрезно услед недостатка археолошких потврда о постојању великих имања организованих по принципу специјализоване екстензивне пољопривреде. Локалитет у Врању и слични локалитети из I–II в. испитивани у Срему¹⁹ упућују на континуитет са типом касногвозденодоских отворених насебина. Додатно, тренутна археолошка слика говори да су такозване *villae rusticae*, као потенцијални носиоци поменуте екстензивне пољопривреде, присутне тек од периода III–IV века,²⁰ од када озбиљније може да се рачуна са великим (специјализованим) пољопривредним добрима. Иако постоји могућност да је локално становништво (које је живело у традиционалним типовима насеља) пре појаве вила рустика обрађивало велике поседе земље, изостајање релевантних података о томе спречава доношење извеснијих закључака. Када је реч о могућој стратегији специјализованог узгоја јечма у околини Врања/Гомолаве у раноцарском периоду, та могућност свакако постоји, али је неопходно узети у обзир да је јечам и у латенском периоду био једна од три најзаступљеније врсте житарица, па за његов интензификован узгој и употребу не могу да се искључе ни локални разлози, који нису морали да буду директно повезани са општим променама претпостављеним за римски период.

Осим узорака са Врања, из римског периода располаже се и подацима из данашње Хрватске, и то из Илока на Дунаву и Шћитарјева недалеко од Загреба. Ови узорци потичу из гробова, те је слика о заступљености житарица веома непоуздана услед непознате логике одабира гробних прилога међу којима су се налазили и биљни плодови. Међу инвентаром гроба из Илока који је датован у средину I века и приписан истакнутој особи аутохтоне заједнице, пронађени су и остаци житарица, махунарки и воћа унутар два ручно рађена лонца и око њих. Од житарица су констатовани јечам, просо, једнозрна, двозрна и хлебна пшеница, и крупник, од

---

¹⁸ Ibid., 106–107.

¹⁹ Олга Брукнер, *Vicus u villa rustica у пограничној зони панонског лимеса између Cusum-a и Bononia-e*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, 6–7, Нови Сад 1976, 19–44; Олга Брукнер, *Домородачка насеља*, у: *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем* (ур. З. Вапа), Покрајински завод за заштиту споменика културе, Нови Сад 1995, 100–102, 138, 139.

²⁰ Velika Dautova-Ruševljan, *Vila rustika u Hrtkovcima*, Zbornik Matice srpske za klasične studije, 6, Novi Sad 2004, 171–173; Велика Даутова-Рушевљан, *Систематско-заштитна ископавања виле рустикe у Хртковцима 2004.г.*, Гласник Српског археолошког друштва, 21, Београд 2005, 239–249; Велика Даутова-Рушевљан, *Систематско-заштитна ископавања на локалитету Врањ у Хртковцима 2005–2006.г.*, Гласник Српског археолошког друштва, 24, Београд 2008, 287–312.

којих највећи проценат има просо, затим двозрна и хлебна пшеница и на крају једнозрна пшеница и јечам. Од махунарки је најзаступљеније сочиво, док је од уљаних биљака присутна маслина. Остатке култивисаних баштенских биљака и воћа у највећој мери чине семенке винове лозе а знатно мање смокве, зове, шљиве, трешње, јабуке/крушке, диње и краставца. Житарице које су пронађене у гробу биле су познате аутохтоном становништву и пре доласка Римљана, па је вероватно да су гајене локално (мада аутори не искључују ни могућност њиховог увоза). Са осталим биљкама је случај супротан, тј. са њиховим коришћењем отпочиње у римском периоду. Ово ипак не значи да су врсте (сем маслине и смокве) биле увожене јер су могле да се гаје и локално, мада таква могућност, наравно, није искључена.²¹

Гроб из Шћитарјева, који потиче из времена Трајана, а приписан је жени из елитног слоја друштва, од археоботаничких остатака садржао је житарице, махунарке и воће. Од житарица су нађена некарбонизована зрна проса у великим количинама, без примеса других врста цереалија. Од осталих биљака били су присутни остаци сочива, лана, винове лозе, смокве, јабуке/крушке, трешње и диње. Као и у претходном случају, просо, сочиво и лан представљају биљке које су биле у употреби и пре римског периода док су остале уведене након инкорпорације, без обзира да ли су могле да буду гајене локално (винова лоза, јабука/крушка, трешња, диња) или не (смоква). Према мишљењу аутора анализе, присуство проса у великим количинама можда представља истицање аутохтоног идентитета, будући да ова сорта припада локалној аграрној традицији, мада се не одбацују ни друге могућности. Осврћући се на проблем присуства биљних остатака у гробовима из римског периода, аутори предлажу да је пракса полагања плодова у гроб можда дошла заједно са новим врстама биљака, тј. са Римљанима који су утицали на увођење новог погребног ритуала, непознатог у латенском периоду.²² С друге стране пак, стоје подаци да полагање биљних плодова у гробове не представља реткост на територији средње и западне Европе, како у латенском тако и римском периоду.²³ Иако са простора Подунавља и Посавине не постоје извесни подаци о полагању биљака у гробове, оваква пракса за латенски период не може потпуно да се искључи из различитих разлога (несачуваност самих остатака, одсуство адекватног узорковања, генерална неистраженост). Тако су унутар кружног гроба на Гомолави, који је датован око средине I века п. н. е., пронађени остаци зоби којом су покојници вероватно били посипани након полагања у гроб. Додатно, на покојнике су положена два масивна камена жрвња што је можда повезано са коришћењем житарица у погребној пракси.²⁴

---

²¹ R. Šoštarić et al., *Comparative Analysis*, 430–434; Marko Dizdar, Renata Šoštarić, Kristina Jelinčić, *Ranorimski grob iz Iloka kao prilog poznavanju romanizacije zapadnoga Srijema*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 20, Zagreb 2003, 57–78.

²² R. Šoštarić et al., *Comparative Analysis*, 430–435.

²³ M. Tapavički-Ilić, M. Arsenijević, *Poljoprivreda na centralnom Balkanu*, 115–116.

²⁴ Borislav Jovanović, Marija Jovanović, *Gomolava, naselje mlađeg gvozdenog doba*, Vojvodanski muzej – Arheološki institute, Novi Sad – Beograd 1988, 57; Ksenija Borojević, *Analiza ugljenisanog semenja kružnog grupnog groba*, 66.

Није потребно стављати посебне напомене да два археоботаничка узорка са подручја данашње Хрватске нису ни приближно довољна за извлачење неких општих закључака, што због самих контекста налаза, што због сразмерно велике удаљености у односу на латенске локалитете за које постоје резултати археоботаничких анализа. С друге стране, учешће проса у поменутиим раноримским налазима, као једне од најзначајнијих врста житарица и за период латена, не дозвољава искључивање значаја локалних земљорадничких традиција у римском периоду.

Прерада и складиштење житарица

Археолошким истраживањима каснолатенских локалитета на подручју јужног обода Панонске низије добијене су и назнаке о начину обраде и складиштења житарица.²⁵ Као и у случају археоботаничких података, узорци су скромни и не дозвољавају дискусију о детаљима и са поузданим закључцима. Највећи број података о питањима третмана житарица након жетве потиче са Гомолаве и Чарнока, док су други локалитети, за сада, пружили ограничене информације.

Најстарија фаза латена на Гомолави, која је оквирно датована од краја II до средине I в. п. н. е. садржала је насеље са полуукопаним кућама. Поред једне полуземунце су пронађене две јаме које су протумачене као силоси будући да су унутар њих констатовани остаци угљенисаних житарица.²⁶ Осим овог податка спомиње се да је на Гомолави пронађено око 30 јама/силоса које су служиле за складиштење житарица, односно да се ради о силосима сличним крушкастим јамама пронађеним на Калакачи, као и да су складиштене јаме и посуде, генерално, биле у директној вези са стамбеним објектима.²⁷

Из фазе VIb потичу остаци великог броја потковичастих пећи са калотом које су пронађене у две основне величине. Пећи мањих димензија протумачене су као кућне, док су пећи већих димензија вероватно стајале на отвореном и служиле као такозване хлебне пећи. Израђиване су од печене земље а имале су супструкцију од облутака и брижљиво премазане поднице.²⁸ Осим претпоставке да су потковичасте пећи служиле за печење хлеба, спомиње се и њихова употреба у

---

²⁵ Уопштено о складиштењу житарица уопор. Miloš Jevtić, *Čuvari žita u Praistoriji, studija o žitim jamama sa Kalakače kod Beške*, Gradski muzej – Filozofski fakultet, Vršac – Beograd 2011.

²⁶ Шандор Нађ, *Заштитно ископавање на Гомолави код Хртковаца*, Радови војвођанских музеја, 9, Нови Сад 1960, 128; Борислав Јовановић, *Насеље Скординска на Гомолави*, Радови војвођанских музеја 20, Нови Сад 1971, 125; Jelka Petrović, *Gomolava*, Zavičajni muzej u Rumi – Vojvodanski muzej, Novi Sad 1984, 48; Marija Jovanović, *Mlađe gvozdeno doba, у: Gomolava od praistorije do srednjeg veka* (J. Petrović, M. Jovanović, V. Dautova-Ruševljan), Vojvodanski muzej, Novi Sad 1986, 46; Petar Popović, *Skordisci od pada Makedonije do rimskog osvajanja, у: Skordisci i starosedeoци* (ed. N. Tasić), Balkanološki institut SANU, Beograd 1992, 99; K. Borojević, *Analize ugljenisanog semenja iz latenskog naselja*, 113–115.

²⁷ M. Jovanović, *Žitarice*, 113.

²⁸ B. Jovanović, M. Jovanović, *Gomolava*, 68; M. Jovanović, *Žitarice*, 114; B. Jovanović, *Насеље Скординска*, 127; M. Jovanović, *Mlađe gvozdeno doba*, 47.

процесу сушења житарица.²⁹ Од осталих налаза који су повезани са земљорадњом, са Гомолаве се истиче налаз дводелног ротационог млина од камена, који представља усавршену варијанту ручних жрвњева. Поред млина, са Гомолаве су позната и два масивна камена жрвња, која су пронађена у кружном гробу преко скелетних остатака покојника.³⁰

Када је реч о посудама, статистичка обрада керамичког материјала је показала да је број типова посуда за складиштење био највећи у фази VIb и да је драстично опао у последњој латенској фази насеља на Гомолови (VIc).³¹ Исти је случај и са типовима посуда за конзумацију и припремање хране, те није извесно да ли се ово може повезати са општим економским напретком насеља (укључујући и земљорадњу), или се ради о повећању керамичарске производње мимо дешавања у другим економским сферама. С једне стране постоји тумачење по којем је Гомолава била специјализовано насеље за производњу керамичких посуда, и да је питање колико су друге гране привреде биле заступљене у самом насељу.³² С друге стране, узимајући у обзир да је истражена само трећина локалитета и да је керамика најзаступљенија врста налаза, поставља се питање колико је ово тумачење поуздано.

На локалитету Чарнок су осим постојања јама и силоса у зони са грађевинским објектима из фазе насеља са фортификацијом³³ испитана и два стамбена објекта која су пружила важне податке о складиштењу житарица. Тако су у кући 5 (дим. 5,2 x 5,7 м) унутар централне просторије пронађени остаци пећи потковичасте основе која је највероватније служила за сушење житарица. Поред остатака пећи пронађени су делови плетене корпе која је била облепљена блатом, док су се поред корпе налазили остаци масивног дрвеног сандука (2,7 x 1 м). Око корпе и у сандуку констатоване су угљенисане житарице, што недвосмислено говори о функцији ових рецепијената. У помоћној просторији (дим. 2,5 x 1,4 м) откривени су остаци три силоса од плетера облепљених блатом, унутар и између којих се налазила велика количина угљенисаних житарица.³⁴ Кућа 7 имала је димензије 5,5 x 4 м, помоћну просторију за складиштење житарица и јаму/силос. Помоћна просторија служила је као остава, што је закључено на основу остатака силоса од плетера облепљеног блатом пречника 0,7 м, који је садржао већу количину угљенисаног јечма. Овај силос је био уграђен у под просторије (што је био случај и са кућом 5). Додатно, јама у облику силоса се налазила на јужној

²⁹ М. Јовановић, *Žitarice*, 113.

³⁰ В. Јовановић, М. Јовановић, *Gomolava*, 99, 100 прилог 14; 53–58, 177, TXLV.

³¹ Петар Поповић, Владимир Станчић, *Keramika latenskog perioda na Gomolavi, statistička analiza*, у: *Gomolava, naselje mlađeg гвозденог доба* (В. Јовановић, М. Јовановић), Војвођански музеј – Археолошки институт, Нови Сад – Београд 1988, 109, Графикон Е.

³² В. Јовановић, М. Јовановић, *Gomolava*, 98–99; Марија Јовановић, *Gomolava – занатски центар Skordiska*, *Rad vojvođanskih muzeja*, 51, Нови Сад 2009, 117–135.

³³ Марија Јовановић, *Келтско утврђење Чарнок код Врбаса*, у: *Културе гвозденог доба југословенског Подунавља* (ур. Н. Тасић), Балканолошки институт САНУ – Градски музеј Сомбор, Београд 1994, 120, 123.

³⁴ М. Јовановић, *Utvrđeno kasnolatenško naselje Čarnok*, 66; Александар Медовић, *Arheobotaničke analize četiri korpe ječma i jedne korpe prosa sa Čarnoka*, *Rad Muzeja Vojvodine*, 47–48, Нови Сад 2006, 41–52.

страни куће, била је правоугаоног облика (дим. 2,1 x 1,3 x 1 м), и унутар ње су пронађени фрагменти керамике, делови кућног лепа, pepeo и угљенисани остаци проса. На Чарноку је пронађена још једна јама/силос, као и потковичаста калотаста пећ. На овом локалитету су откривене и две групе минијатурних калотастих пећи, различитих основа и облика ложишта, уз које су се често налазили и фрагменти огњишне керамике и угљенисани остаци житарица. Уз једну пећ квадратног облика откривена је плоча у облику роштиља, као и фрагментовани лонац чији су делови били ојачани гвозденим кламфама. На основу овог налаза, који је протумачен као сет за сушење житарица, обе групе минијатурних пећи су интерпретиране на исти начин.³⁵ Сумирано, резултати са Чарнока указују да је складиштење житарица било везано за домаћинство, тј. да су куће имале сопствене складиштене просторе у виду помоћних просторија/остава, силоса од плетера, јама/силоса, дрвених сандука и плетених корпи, затим да су житарице могле бити сушене унутар куће, помоћу калотасте пећи са решетком, као и да су постојале групе посебног типа минијатурних пећи помоћу којих се сушило, односно чистило жито од певе.

На вишеслојном локалитету „Стари виногради“ у Чуругу, у слоју који је оквирно датован од друге половине I в. п. н. е. и у I в. н. е., пронађено је око 30 станишта различитих типова и димензија, заједно са бројним траповима различитих облика и често великих запремина (7–8 м³). Иако однос станишта и трапова у извештају са ископавања није прецизиран, на основу приложеног плана могуће је закључити да су они били директно просторно повезани. Осим трапова који су могли да служе за складиштење, у Чуругу су пронађени и велики лонци који су највероватније служили за чување хране.³⁶

Оскудна знања о земљорадничким пословима латенског периода употпуњавају и налази јама/силоса за чување житарица и друге хране које су пронађене на локалитетима Плавна, Баре–Вогањ и Тронежа–Пећинци.³⁷ Јаме за складиштење које се налазе у близини станишта уобичајена су појава у латенском периоду Паноније, али су познате и из осталих праисторијских епоха овог подручја.³⁸ Од осталих налаза издвајају се хлебне пећи калотасте конструкције са премазаном подницом и супструкцијом од фрагмената керамике или камена, које су пронађене близу једне куће на Жидовару.³⁹ Са Жидовара потичу и три дела ручног ротационог млина за који се претпоставља да је употребљаван од стране једног домаћинства или мањег броја суседних домаћинстава, можда у време другог хоризонта насеља.⁴⁰ Досадашња истраживања на овом локалитету нису дала

³⁵ М. Јовановић, *Utvrđeno kasnolatensko naselje Čarnok*, 67–68.

³⁶ Станко Трифуновић, Ивана Пашкић, „Стари Виногради“ у Чуругу – вишеслојно археолошко налазиште, Гласник Српског археолошког друштва, 19, Београд 2003, 263–268.

³⁷ Марија Јовановић, *Плавна – келтско утврђење*, Радови војвођанских музеја, 31, Нови Сад 1989, 61; О. Брукнер, *Домородачка насеља*, 91–92, 98–100.

³⁸ Јован Тодоровић, *Skordisci, istorija i kultura*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine – Savez arheoloških društava Jugoslavije, Novi Sad – Beograd 1974, 49.

³⁹ Миодраг Сладић, *Латенски слој на Жидовару*, Зборник Филозофског факултета у Београду, 17, Београд 1991, 139–143.

⁴⁰ Marija Ljuština, *Rotary quern from Židovar – a glimpse into Late La Tène economy*, The Eastern Celts: the Communities between the Alps and the Black Sea (eds. M. Guštin, M. Jevtić), Univerzitet u Beogradu –

результате у погледу постојања јама или силоса за складиштење житарица. С друге стране, на подовима два истражена објекта из другог хоризонта насеља, пронађене су целе посуде типа лонаца и питоса,⁴¹ што би могло да указује на коришћење керамичких рецепијената за складиштење.

Начин складиштења и третмана житарица може бити добра полазна тачка за дискусију о начину располагања усевима, што посредно може да указује и на начине располагања земљом која их је давала. Начин складиштења усева у латенском периоду, на основу досадашњих резултата, открива директну повезаност са стаништем, односно показује смештај жита унутар или непосредно поред колиба/кућа, што примери са Гомолаве, Чарнока и Чуруга најбоље илуструју. Такође, постојање пећи за примарну обраду сировог жита, које су се налазиле поред колиба или унутар њих, потенцијално упућује да су домаћинства располагала сировим усевима и да су их, свако понаособ, даље обрађивала. Коначно, групације колиба које су констатоване на неким каснолатенским локалитетима (потенцијално) упућују да су основне економске јединице биле домаћинства са једним или више станишта типа колиба. Између оваквих скупина станишта и помоћних објеката постојала је удаљеност која допушта претпоставку о окућницама које су директно биле везне за домаћинства. Таква ситуација је констатована на локалитетима Трмеђа–Пећинци и Брегови–Атовац који припадају типу отворених насеља.⁴² Наведене ситуације допуштају опрезну спекулацију о појединачним домаћинствима као поседницима/корисницима земље и њених продуката. Такође, изостају налази који би могли да упућују на неку врсту ауторитета који је на централизован начин контролисао располагање усевима и редистрибуисао их осталим припадницима заједнице. Другим речима, резултати истраживаних насеља не иду у прилог постојању станишта која би могла да се повежу са слојем „владајуће земљорадничке елите“, а изостанак специјализованих пространих објеката/простора за складиштење (који би евентуално били под надлежношћу таквог дела друштва) додатно умањује показатеље о ауторитету који је контролисао/поседовао обрадиву површину, у чије име су вршене земљорадничке активности, и/или који је редистрибуисао приносе (по одређеном социјалном устројству). Ипак, оваква могућност не може ни да се искључи јер су централизована контрола земље, организација њене обраде и подела приноса могли да буду регулисани на начине који нису оставили археолошки видљиве показатеље. Дискусија о поседовању/располагању земљом и њеним продуктима на овом степену истражености је незахвална тема, па су наведене претпоставке само неке од могућих опција које допуштају постојећи подаци. Не би

Filozofski fakultet and Univerza na Primorskem – Znanstveno-raziskovalno središče Koper – Založba Annales, Koper – Beograd 2011, 143–149.

⁴¹ Мирослав Лазић, *Жидоварско благо – ризница у насељу из млађег гвозденог доба*, у: *Жидоварско благо: остава сребрног накита из насеља Скордиска* (М. Јевтић, М. Лазић, М. Сладић), Градски музеј – Филозофски факултет, Вршац – Београд 2006, 21–23.

⁴² О. Брукнер, *Домородачка насеља*, 93–96, 98–100; Олга Брукнер, *Импортована и панонска керамичка продукција са аспекта друштвено-економских промена*, у: *Почеци романизације у југоисточном делу провинције Паноније* (О. Брукнер, В. Даутова-Рушевљан, П. Милошевић), Матица српска, Нови Сад 1987, 37; Borislav Jovanović, *Late La Tène unfortified settlements in the surroundings of Gomolava*, Rad Muzeja Vojvodine, 51, Novi Sad 2009, 95.

било зачуђујуће да даља истраживања отворе могућност стварања потпуно другачије слике о овој проблематици.

Да ли је римска доминација донела неке промене у погледу изнетих питања? На основу досадашњих археолошких сазнања, претпоставља се да се у првим деценијама римске власти основни односи у организацији земљорадње нису променили, односно да су Римљани имали толерантан однос према домородачкој популацији која је живела у малим насељима типа засеока и села.⁴³ Насеља отвореног типа са полуукопанним колибама, постојање јама око појединачних станишта, као и међусобна удаљеност оваквих скупина, узимају се као показатељ (у основи) непромењених односа на нивоу „обичног“ земљорадничког становништва. Локалитети који су егзистирали на прелазу из старе у нову еру и у I веку нове ере, имају одлике које показују континуитет са каснолатенском епохом (Думбово–Беочин, Стари Сланкамен, Свилош, Моровић, Прогар, Жировац–Рума, Вртлози–Шимановци, Ливаде – Ср. Митровица, Мало Кувалово – Крњшевици, Кудош–Шашинци),⁴⁴ што може да индицира континуитет и у сфери земљорадничких активности. Што се тиче проблема поседовања обрадивог земљишта, ситуација је далеко мање јасна због непознаница у којем је обиму промењена традиционална организација располагања земљом. С једне стране, постоји могућност опште (ре)парцелизације и разврставања инкорпориране земље по посведоченом римском обрасцу. На овакву могућност указује натпис из I века, пронађен у Беочину, који говори о додели земље војничком ветерану на подручју викуса Јосиста.⁴⁵ У случају да је додела земље од стране римских власти била распрострањена појава, промене у власничким односима над земљом морају да се узму у обзир, бар у неком обиму. С друге стране, постојање континуитета у смислу просторне организације и начина живота домородачких насеља отвореног типа, можда упућује на ограничене интервенције у затеченом систему располагања (обрадивом) земљом. Сведено, тренутни подаци указују на континуитет са преримским периодом када је реч о општим одликама домородачког начина живота, уз могућност да се у I веку н. е. он одвијао у донекле измењеној организацији власничких односа над земљом. Промене које се потом уочавају тичу се престанка живота поменутих домородачких насеља на крају I и почетком II века, што се доводи у везу са променама у административној и економској организацији, односно оснивањем урбаних насеља по римском принципу и широм инкорпорацијом домаћег становништва у римски економски систем.⁴⁶ Дакле, тек са оснивањем муниципалних/колонијалних јединица, што може да се сагледава као

⁴³ О. Брукнер, *Импортована и панонска керамичка*, 35–38; Олга Брукнер, *Континуитет домородачких насеља у време римске доминације*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, 15, Нови Сад 1988, 95; Олга Брукнер, *Римски период у: Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем* (ур. З. Вапа), Покрајински завод за заштиту споменика културе, Нови Сад 1995, 17.

⁴⁴ О. Брукнер, *Vicus и villa rustica*; О. Брукнер, *Импортована и панонска керамичка*, 35–38; О. Брукнер, *Домородачка насеља*, 100–102, 138, 139.

⁴⁵ Miroslava Mirković, *Sirmium – its history from the 1 century AD to 582 AD.*, Sirmium, 1, Beograd 1971, 20, 81–82.

⁴⁶ О. Брукнер, *Импортована и панонска керамичка*, 36–39; *Континуитет*, 95; *Римски период*, 17; *Домородачка насеља*, 102–103; Олга Брукнер, *Римска насеља и виле рустиле*, 137.

крајње реструктурирање дотадашњих социјалних односа (као и начина њихове артикулације), можемо да рачунамо са широким променама у општој схеми насељавања (нестанак малих насеља отвореног карактера са каснолатенским одликама), а сходно томе (можда) и са променом у располагању земљом, односно начином организације аграрних активности.

Земљорадничке алатке од гвожђа

За период млађег гвозденог доба изостаје обухватни преглед оруђа од гвожђа. Појединачни комади, ретко и групе, публиковани су посебно, најчешће у извештајима са ископавања и обично без података о контекстима, одликама самих предмета и укупној количини пронађених комада. Основна запажања о употреби оруђа од гвожђа свде се на неколико општих коментара. Најпре, приметно је да истраживачи касног латена истичу генерални изостанак или малобројност металних налаза, а када се комади оруђа и пронађу, ти налази су везани за насеља и веома ретко за некрополе.⁴⁷ За Гомолаву, као најбоље истражено латенско насеље, постоје донекле контрадикторна обавештења о налазима гвоздених алатки. Тако се у неким радовима истиче сразмерно мали број пронађених комада оруђа и упадљиво одсуство пољопривредних алатки, што се правда генерално слабом очуваношћу предмета од овог метала.⁴⁸ Други пак извештаји спомињу велики број фрагмената оруђа или веће групе алата за земљорадњу,⁴⁹ што уз непостојање систематски публикованих налаза ове врсте уноси конфузију колико је и каквог оруђа пронађено. Ситуације са других локалитета су још мање јасне. У следећем делу рада окренућу се прегледу публикованих комада латенског оруђа. Иако је јасно да готово сваки тип алата може да се користи за различите делатности, овде су издвојени типови оруђа који су најуже везани за земљорадњу: рала (тј. раоници), мотике, будаци, косе, косири и српови.

Налази раоника

Најстарије примерке раоника који су познати са територије Србије представљају два налаза од бронзе датована у крај бронзаног или почетак гвозденог доба.⁵⁰ Претпоставља се да је доласком Келта⁵¹ и усавршавањем технологије

⁴⁷ P. Popović, *Skordisci*, 101, 106; Borislav Jovanović, *Keltska kultura Jugoslaviji, u: Praistorija jugoslovenskih zemalja, željezno doba* (ur. A. Benac), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1987, 829, 832.

⁴⁸ B. Jovanović, M. Jovanović, *Gomolava*, 99.

⁴⁹ V. Dautova-Ruševljan, *Sondažno-zaštita iskopavanja na lokalitetu Vranj kod Hrtkovaca u Sremu (1980–1989)*, Radovi vojvodanskih muzeja, 33, Novi Sad 1991, 43; J. Petrović, *Gomolava*, 89; Popović, *Skordisci*, 106.

⁵⁰ Предраг Медовић, *Раоник (лемеш) рала са Борђоша код Новог Бечеја (Банат)*, Рад Музеја Војводине, 35, Нови Сад 1993, 33–37; Драган Јацановић, *Бронзани лемеш праисторијског рала из Пожаревца*, Рад Музеја Војводине, 37–38, Нови Сад 1996, 43–52.

⁵¹ Раније претпоставке о масовним миграцијама популације под именом Келти се у последње време озбиљно преиспитују: упор. Daniel Džino, *The Celts in Illyricum – whoever they may be: The hybridization*

прераде гвожђа дошло до увођења гвозденог рала у широку употребу.⁵² Такође је претпостављено да се у гвоздено доба могу разликовати две основне врсте раоника: кашикасти тип који подразумева пластично ребро и благу удубљеност на средини сечива, а који се везује за источни Балкан, односно „трачки“ и „дачки“ простор; и тип издуженог уског рала, без рамена (које је при врху ушиљено а при основи повијено тако да формира крилица), који се сматра „келтском“ тековином и учесталији је на западном Балкану. На крају латенског периода отпочиње се са употребом новог типа раоника тзв. ашовастог облика који је имао наглашена рамена на прелазу између широког, отвореног, усадника и сечива троугластог облика.⁵³

Са територије данашње Србије позната су само два налаза раоника из латенског периода, од којих ниједан није адекватно публикован. Један налаз потиче са локалитета Врањ у Осаници код Пожаревца, а познат је на основу илустрације коју не прати одговарајући текст о карактеристикама и контексту налаза. Лемеш је приказан са још три алатке од гвожђа, а испод фотографије се налази текст који обавештава о месту налаза и оквирном датовању свих комада оруђа у I в. п. н. е. На основу фотографије⁵⁴ може се закључити да се ради о типу лемеша издуженог, уског и зашиљеног облика са крилицима за усађивање при основи, што би одговарало „западнобалканском типу“. Други раоник који је познат из литературе пронађен је у стамбеном хоризонту на Гомолави, димензија је 9,9 x 3,7 cm и има отворени усадник.⁵⁵ Пошто фотографија налаза изостаје, непознато је ком типу лемеш припада, и једино се на основу описа усадника може претпоставити да је реч о раонику ашовастог облика.

У другим областима западног Балкана познати су налази неколико гвоздених раоника који припадају периоду касног латена. Уски издужени тип раоника пронађен је у Виру код Посушја (Босна и Херцеговина) у контексту који указује на разорени гроб са више покојника. Поред врхова копаља од гвожђа, фибула, наруквица, прстења и мотике пронађена су и два раоника тзв. „келтског“ типа.⁵⁶ Исти тип уског издуженог лемеша пронађен је и у остави оруђа у Обровцу на Цетини.⁵⁷ Налаз из Обровца Милошевић идентификује као крамп, без давања објашњења и спомињања могућности да је реч о раонику. Узимајући у обзир

---

and construction of identities in southeastern Europe in the fourth and third centuries BC., Opuscula Archaeologica, 31, Zagreb 2007, 93–112. Овде наведени податак о ширењу употребе гвожђа илуструје општи став који постоји у публикованој литератури.

⁵² Aleksandar Stipčević, *Oruđa za rad kod Ilira*, Diadora, 2, Zadar 1962, 140, 143; J. Todorović, *Skordisci*, 120; П. Медовић, *Раоник*, 34; М. Јовановић, *Žitarice*, 110.

⁵³ Ивана Поповић, *Античко оруђе од гвожђа у Србији*, Народни музеј, Београд 1988, 99–100; П. Медовић, *Раоник*, 35.

⁵⁴ Милорад Стојић, Драган Јацановић, *Пожаревац, културна стратиграфија праисторијских локалитета у Браничеву*, Археолошки институт и Народни музеј у Пожаревцу, Београд – Пожаревац 2008, 452, Сл. 94.

⁵⁵ М. Јовановић, *Млађе гвоздено доба*, 49, 57 br. 168.

⁵⁶ Zdravko Marić, *Depo pronađen u ilirskom gradu Daors...*, Glasnik Zemaljskog muzeja, 33, Sarajevo 1979, 65, Tabla 1/12, 13.

⁵⁷ Ante Milošević, *Dvije ostave željeznog oruđa sa područja Delmata*, Arheološki vestnik, 37, Ljubljana 1986, 98 br. 10, 99 Sl. 2/1; Ante Milošević, *Delmati*, у: *Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije* (ur. D. Božić, L. Bakarić), Narodni muzej, Ljubljana 1984, 68, 69 Sl. 19/4.

димензије предмета (51 x 6,4 цм), и указивање других аутора на постојање оваквог типа лемеша, вероватније је да се овај предмет може сматрати раоником.⁵⁸ Два слична предмета пронађена су и у остави оруђа из Кијева у Далмацији, које Милошевић такође препознаје као крампове. На основу поменутих критеријума и код ових примерака постоји могућност одређивања у врсту уског и издуженог раоника.⁵⁹

Тип раоника ашовастог облика најбоље је познат на основу налаза у Посочју (Словенија): два лемеша из гробова у Идрији при Бачи и један са локалитета Унец при Ракеку.⁶⁰ Ови локалитети су важни и због тога што су осим раоника дали налазе цртала (Идрија) и гределнице (Унец), што су докази о постојању софистициранијег рала на крају I века п. н. е., односно рала са колицима. Тип ашовастог раоника и коришћење цртала и гределнице остаће у употреби и у римском периоду као најчесталија врста справе за орање.⁶¹ Неки аутори ширење употребе оваквих раоника везују за експанзију римске државе, док други указују да су Римљани усавршили тековине пољопривреде које су се претходно развиле у латенском периоду.⁶² У сваком случају је интересантна околност да се раоник ашовастог облика везује за I век п. н. е. када је контакт становника Балкана са Римљанима све интензивнији. Такође је интересантно што у корпусу раоника из римског периода који је формирала И. Поповић, нема ниједног примерка „келтског“ типа раоника, док су лемеша са троугаоним сечивом (што је у основи ашоваста тип) у потпуности доминантни.⁶³ Да ли је нестанак уског издуженог раоника везан за долазак Римљана, или је тренутна слика последица генералног недостатка раоника из I и II века н. е.,⁶⁴ тешко је рећи. Није могуће говорити ни о евентуалним променама у смислу интензивнијег коришћења оруђа за орање у римском периоду. Долазак Римљана је означио интензификацију вађења и прераде руде, укључујући и гвожђе,⁶⁵ чиме је оно могло постати доступније у односу на латенски период, и стога би се очекивао већи број пронађених примерака гвозденог оруђа у периоду I и II века, што на основу тренутне слике није случај. Изостанак налаза из раног Царства, с друге стране, може бити последица мањег степена истражености локалитета из тог периода и другачијег процеса формирања археолошког слоја. Из ових разлога не сме да се искључи могућност „експанзије“ земљорадничких

⁵⁸ И. Поповић, *Античко оруђе*, 100; П. Медовић, *Раоник*, 35.

⁵⁹ А. Milošević, *Dvije ostave*, 101, br. 1, 2; Sl. 4/1; 6/1. Крампови који су имали дуго и веома зашиљено сечиво јесу постојали али је њихова карактеристика заклапање одређеног угла са крилцима која су служила за усађивање, а не стајање у истој оси са њима, упор. Mitja Guštin, *Posočje*, у: *Keltoi – Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije* (ur. D. Božič, L. Bakarić), Narodni muzej, Ljubljana 1984, 53 Sl. 13/9.

⁶⁰ Stane Gabrovec, *Prazgodovinsko arheološko gradivo za proučavanje rala na Slovenskem*, Slovenski etnograf, 8, Ljubljana 1955, 10, TI/2, TII/2, 5; M. Guštin, *Posočje*, 52, 53 Sl. 13/8.

⁶¹ И. Поповић, *Античко оруђе*, 100, 105, 158–159.

⁶² Zdravko Marić, *Vir kod Posušja*, Glasnik Zemaljskog muzeja, 18, Sarajevo 1962, 65; П. Медовић, *Раоник*, 35.

⁶³ И. Поповић, *Античко оруђе*, 100–103.

⁶⁴ Од 25 примерака који потичу из периода до V века 24 припада III и IV а само један II–III веку.

⁶⁵ Упор. Слободан Душанић, *Организација римског рударства у Норик, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији*, Историјски гласник, 1–2, Београд 1980, 7–55.

активности, али она не може ни да се *a priori* претпостави. Сигурно је, међутим, да су се у периоду касног Царства догодиле значајне промене у конструкцији тј. ефикасности коришћених рала. Тако је за III век забележена употреба покретног цртала, што значи и коришћење претметног рала које је много ефикасније од обичног јер одбацује поорану земљу. За период III и IV века везана је и прва употреба несиметричних раоника, што означава почетак примене плуга који омогућава дубље орање и одбацивање земље.⁶⁶ Шта је претходило овим променама и да ли се обрада земље у раноримском периоду било како разликовала од преримског, за сада није могуће прецизирати.

Налази мотика и будака

Алатке које се називају мотикама и будацима служе за окопавање, разбијање земље, отклањање корова, копање бразди и уопште култивацију биљних врста. И поред употребе за исте сврхе, назив будак више одговара тешким примерцима алата за копање који су нарочито били корисни у подручјима са јако тврдом земљом.⁶⁷ У преримско доба мотике су биле познате и широко употребљаване, с тим да се са употребом металних примерака отпочиње тек у периоду латена. Тада се појављује тип мотике који личи на такозвану секиру са залисцима, па је само на основу описа и илустрација у публикованој грађи веома тешко прецизно одредити о ком се оруђу заправо ради. Осим што је овај тип алатке добро познат са подручја Словеније,⁶⁸ присутан је и на територији данашње Србије. Тако је на Гомолави пронађено неколико примерака, али су они у публикацијама протумачени као секире.⁶⁹ Слични примерци оваквих предмета пронађени су и у гробовима некрополе на Карабурми.⁷⁰ Ако прихватимо могућност да бар у неким случајевима може да се ради о мотикама а не секирама, интересантно је њихово одсуство у римском периоду. Тако, код И. Поповић ове форме не постоје ни у одељку о мотикама ни у одељку о секирама, те се намеће могућност да након римских освајања ова врста алата више није употребљавана. Уместо њих појављују се мотике са усадником, чији облик више подсећа на данашње примерке, као и двозубе мотике које нису познате са простора западног Балкана у периоду пре римске власти.⁷¹ Највећи број пронађених мотика из римског периода у корпусу И. Поповић припада касном Царству (27 комада), док је познат само један примерак из I века и три из периода II–III в. Дакле, што се промена у употреби мотика тиче, можемо да претпоставимо губитак једног типа из преримског периода (у случају да прихватимо тумачење да се ради о мотикама), и појаву нове врсте двозубе мотике која до римске доминације није била употребљавана. О евентуалном порасту броја налаза мотика на основу садашњег стања истражености није могуће говорити.

⁶⁶ И. Поповић, *Античко оруђе*, 158–159.

⁶⁷ Исто, 36, 39.

⁶⁸ А. Stipčević, *Oruđa za rad*, 137–140, Sl. 2, Sl. 3/7–10; М. Guštin, *Posočje*, Sl. 13/6.

⁶⁹ М. Jovanović, *Mlađe гвоздено доба*, 57 br. 168; Ш. Нађ, *Заштитно ископавање*, 128, Таб. XII/6, 7.

⁷⁰ Jovan Todorović, *Praistorijska Karaburma*, I, Muzej grada, Beograd 1972, 80, T XIII/2; XVIII/7.

⁷¹ И. Поповић, *Античко оруђе*, 40–46.

Друга врста алата за копање – будак, такође је добро познат са латенских локалитета Словеније, Хрватске и Босне. Ради се о тешком оруђу са издуженим сечивом, усадником и ушицама које су спојене на супротној страни од сечива алатке. Изглед латенских будака је веома сличан данашњем, а примерци овог алата пронађени су у остави из Обровца на Цетини, остави из Кијева,⁷² остави из Градине у Ошанићима, и растуреном гробу у Виру код Посушја.⁷³ На територији Србије познат је један примерак будака са локалитета Врањ у Осаници код Пожаревца, за који је једино познато да потиче из периода I в. п. н. е.⁷⁴ Унутар групе будака који потичу из античког периода са територије данашње Србије, највећи број примерака припада периоду након IV века, док су само три примерка датована у доба II–III, односно III–IV века. Што се тиче изгледа и броја типова, за ову врсту алатке нису примећене никакве значајне промене, сем што се римски примерци на задњој страни тупо завршавају за разлику од латенских који имају записке/краће оштрице.⁷⁵

Налази коса, српова и косира

Фрагменти или цели примерци коса познати су са више локалитета на простору западног Балкана. У области Подунавља и Посавине пронађено је неколико примерака овог оруђа. На источном делу локалитета Острво код Костолца пронађена је коса која је датована у период млађег гвозденог доба, док друге појединости о овом налазу нису публиковане.⁷⁶ У Купинову је пронађена коса са уским и дугачким сечивом која се чува у Археолошком музеју у Загребу. Ни за овај примерак нису познате друге информације осим да припада периоду млађег гвозденог доба.⁷⁷ Ископавањима која су вршена приликом изградње ауто-пута кроз Срем, на локалитету Тронежа у Пећинцима, пронађен је горњи део косе са очуваним врхом, који је датован у период касног латена.⁷⁸ Примерци коса су познати и са ширег подручја западног Балкана, па је тип са уским, дугачким, благо повијеним сечивом и дугом дршком, пронађен на локалитетима Идрија при Бачи, Унец при Ракеку и Врхник.⁷⁹ За разлику од ових коса које су на задњем крају имале трн помоћу којег су биле причвршћиване за дрвено држаље, на простору Далмације су

---

⁷² A. Milošević, *Dvije ostave*, 98 br. 6–9; 101, 104 br. 12–17; Sl. 2/2–5; 5/2–6; 8/3, 4; A. Milošević, *Delmati*, 68, Sl. 19, Sl. 78; Милошевић налазе из ових остава идентификује као тесле не оспоравајући ни могућност њиховог коришћења као мотике. Овакав тип алатке је код других аутора идентификован као будак или трнокоп те је отворено питање која је интерпретација тачнија. Коришћење оваквих алатки у земљорадњи је било сасвим могуће, па се овде третирају као будаци.

⁷³ Z. Marić, *Depo*, 60, 61, T. XLIII, XLIV, XLV; Z. Marić, *Vir kod Posušja*, 65, TI/11–11a.

⁷⁴ М. Стојић, Д. Јацановић, *Пожаревац*, 452, Сл. 94.

⁷⁵ Упор. И. Поповић, *Античко оруђе*, 36–39; A. Milošević, *Dvije ostave*, 113.

⁷⁶ М. Стојић, Д. Јацановић, *Пожаревац*, 164.

⁷⁷ A. Stipčević, *Oruđa za rad*, 146 nap. 62.

⁷⁸ О. Брукнер, *Дорородачка насеља*, 107, 158, T XVI/158

⁷⁹ M. Guštin, *Posočje*, 53, Sl. 13/1; Stane Gabrovec, *Pražgodovinsko*, 10, TI/5. France Starč, *Pomemben zaklad z Vrhniko (Nauportus)*, *Arheološki vestnik*, 4/1, Ljubljana 1953, 98, T IV/1.

пронађене дуге уске косе нешто другачијег типа за који се претпоставља локална специфичност и аутохтоно порекло.⁸⁰

На простору Поморавља и Подунавља у данашњој Србији, као и у суседним областима, из римског периода потичу два основна типа дуге косе која се међусобно разликују по начину спајања са дрвеним држаљем: помоћу усадника или трна. Као и у случају са другим врстама алата, највећи број коса потиче из времена касног Царства (III и IV век – 19 комада), три косе припадају времену II–III века,⁸¹ док је једна пронађена у остацима аутохтоног насеља из I в. н. е. на локалитету Вртлози у Шимановцима.⁸² Недостатак примерака из раног Царства онемогућава дискусију о евентуалној учесталијој употреби ове врсте оруђа у односу на латен, али је могуће закључити да коса није променила изглед доласком Римљана. Раније мишљење да су косе са дугом дршком настале тек у време Римског царства кориговано је наведеним примерцима коса из касног гвозденог доба, иако је примећено да овај тип косе доминира над оним са кратком дршком од времена II–III века.⁸³

Српови су пронађени на бројним локалитетима западног Балкана. На Гомолави је пронађено најмање три а највише осам⁸⁴ примерака српова који се могу датовати у касни латен или рано римско доба.⁸⁵ Ова врста алата је констатована и у Идрији при Бачи, Кијеву, Обровцу и многим другим локалитетима.⁸⁶ Као оруђе са дугом традицијом употребе, срп не може да се сматра новином коју су донели Римљани, мада постоје мишљења да се тек у римском периоду отпочиње са коришћењем српова који су имали равнотежу између предњег и задњег дела сечива.⁸⁷ На простору Подунавља и Поморавља највећи број српова потиче из периода III–IV века (9 примерака), док је мали број везан за време II–III века (4 примерка).⁸⁸

На простору западног Балкана, судећи по публикованој грађи, пронађена су само три косира. Један потиче са Гомолаве, један је пронађен у остави из Кијева и један у Идрији при Бачи.⁸⁹ Као и у случају српова, сматра се да се примерци из

---

⁸⁰ А. Милошевић, *Dvije ostave*, 101 br. 12, 3, 4, 5; 117; Sl. 2/2, 4/2–4.

⁸¹ И. Поповић, *Античко оруђе*, 86–89.

⁸² О. Брукнер, *Домородачка насеља*, 100, Т. XX/207.

⁸³ И. Поповић, *Античко оруђе*, 87.

⁸⁴ Тачан број српова је непознат јер није јасно да ли су различити аутори публиковали исте примерке или се ради о различитим примерцима који су посебно публиковани. Такође, питање је да ли три српа публикована код В. Даутове-Рушевљан и О. Брукнер могу да се сместе у римски период или припадају каснолатенском, због постојања могућности да су поменуте ауторке погрешно датовале слој који су обрадиле, на шта указује М. Јовановић, *Gomolava*.

⁸⁵ М. Јовановић, *Mlade gvozdeno doba*, 57, br. 168; III. Нађ, *Заштитно ископавање*, 128, Т XII/3, 4; Velika Dautova-Ruševljan, Olga Brukner, *Gomolava, rimski period*, Vojvodanski muzej, Novi Sad 1992, 89, 108/274–275.

⁸⁶ М. Гуштин, *Posočje*, 53, Sl. 13/5; А. Милошевић, *Dvije ostave*, 104, br. 17, 108, br 5; Sl. 7/6, Sl. 8/1; 98 br. 11, Sl. 2/3; А. Стипчевић, *Оруђа за рад*, 145.

⁸⁷ И. Поповић, *Античко оруђе*, 82.

⁸⁸ Исто, 83–86.

⁸⁹ М. Јовановић, *Mlade gvozdeno doba*, 57 br. 169; А. Милошевић, *Dvije ostave*, 101 br. 10, Sl. 7/3; М. Гуштин, *Posočje*, 53, Sl. 13/3.

римског периода не разликују од каснолатенских. На подручју данашњег српског Подунавља и Поморавља пронађен је велики број косира (37 примерака) из античког периода, и сви су датовани у период III и IV века,⁹⁰ док примерци из раног Царства за сада нису познати.

Завршне напомене

Презентацијом досадашњих података о преримској земљорадњи долазимо и до питања о континуитету или дисконтинуитету земљорадничких пракси западног Балкана након инкорпорације у Римско царство. Већ на први поглед је јасно да услова за сигурне закључке нема, али да постоји основа за отварање дискусије о овом проблему. Генерална слика преримских заједница између Посавине и Подунавља указује на постојање веома интензивне насељености у периоду I века старе ере. Многобројни локалитети утврђеног и неутврђеног типа констатовани су широм Срема и Славоније. Формирање утврђених насеља уопштено се смешта у почетак и прву половину I века п. н. е., мада прецизније датовање настанка појединачних утврђења није познато. Фаза формирања фортификационих насеља везује се за притиске од стране Римљана и Дачана, као и за постојање унутрашњих тензија. Овај период се често наводи као доба општег економског напретка на поменути просторима, а као показатељ се узима повећан број археолошких података о насељима која у периоду средњег латена потпуно изостају.⁹¹ Престанак постојања утврђених насеља, или прекид у њиховој насељености, објашњава се освајањем Римљана, а као главни аргумент за овакво становиште обично се узима ситуација на Гомолави, где је насеље након пожара изгубило фортификацију која више није обнављана. Иако нема основа да се пожар на Гомолави припише насилном страдању целог насеља,⁹² ова околност често служи за генерализацију дешавања на простору Срема и Славоније у време доласка Римљана.⁹³ Међутим, тачна збивања и њихова хронологија нису познати, па су спекулације о томе шта се заиста догодило веома несигурне. Сигурно је да, у неким облицима, живот у овој врсти насеља постоји све до првих година римске власти када се гаси, док се с друге стране примећује континуитет постојања неутврђених насеља све до краја I века. У сваком случају, повећани број насеља оба типа у односу на средњелатенски период може да сугерише повећање популације у касном латену и, у вези с тим, интензификацију земљорадничких активности. За претпостављену интензификацију постоје и други посредни показатељи. Археоботаничким анализама латенских узорака на Гомолави је установљено да појава клеке и мала количина остатака

⁹⁰ И. Поповић, *Античко оруђе*, 76, 77–81.

⁹¹ В. Јовановић, *Skordisci*, 46; В. Јовановић, *Keltska kultura*, 840–842; Б. Јовановић, *Насеље Скордиска*, 129; В. Јовановић, М. Јовановић, *Gomolava*, 80; М. Јовановић, *Mlađe гвоздено доба*, 47; Р. Поповић, *Skordisci*, 98–103; Милка Таравићки-Илић, *Fortifikacioni sistem Skordiska u Istočnom Sremu*, у: *Balkan i Panonija kroz istoriju* (ur. S. Gavrilović), *Filozofski fakultet, Odsek za istoriju*, Novi Sad 2006, 51–57.

⁹² Борислав Јовановић, *Архитектура и метални налази млађег гвозденог доба*, Радови војвођанских музеја, 14, Нови Сад 1965, 230.

⁹³ В. Јовановић, *Mlađe гвоздено доба*, 290–291; В. Јовановић, М. Јовановић, *Gomolava*, 80, 92.

дивљег воћа може да сугерише сечу шума у околини насеља. Слично томе, постоји могућност веће употребе балега за грејање у овом периоду (што је закључено на основу великог броја остатака семена трава у слоју), што може да се повеже са смањењем дрвног огревног материјала.⁹⁴ Резултати археозоолошких испитивања показали су да у латенском периоду може да се рачуна са смањеним значајем лова у исхрани, будући да су остаци дивљих животиња веома мали, а да од домаћих врста доминирају остаци говечета.⁹⁵ Слична ситуација у археозоолошком материјалу примећена је и на локалитетима латенског периода истраженим дуж ауто-пута у Срему.⁹⁶ Ако као оправдане узмемо све наведене показатеље, заиста је могуће да се у околини Гомолаве, а можда и на ширем подручју данашњег Срема, догодило редуковање површина под растињем зарад добијања обрадивих комада земље. На то би указивали како археоботанички тако и археозоолошки резултати, будући да се смањење броја дивљачи посредно може повезати и са недостатком шумовитих предела. Такође, заступљеност говечета може да индицира употребу ових животиња у обради земље, а не само у исхрани. На могући раст земљорадничких активности потенцијално указује и повећање броја посуда за складиштење и конзумацију, што је забележено на Гомолави.

Ако доступне податке узмемо као релевантне, могуће је претоставити повећану земљорадничку активност у каснолатенском периоду. Да ли је она смањена након доласка Римљана за сада је тешко рећи. У случају тачности претпоставке о престанку живота већих утврђених насеља, или бар његовом редуковању, то би могло да означава смањење броја становника и опадање земљорадничких активности. С друге стране, егзистенција отворених насеља све до краја I века указује на континуирани живот, бар у неком обиму. Континуитет се може пратити и у гајењу истих врста житарица, односно највећем процентуалном учешћу јечма и проса у укупном уделу усева. Иако се подаци о римском периоду свODE на узорке са свега три локалитета, на основу њих се не може претоставити промена у гајеним сортама, нити појачани значај врста од којих се справљао хлеб. Наравно, ваља узети у обзир да је ово тренутна слика. На крају, гвоздене земљорадничке алатке уопштено показују континуитет уз увођење неких новина. Све врсте оруђа, осим рала и мотике, познате су у истом или веома сличном облику и пре доласка Римљана. Разлика која је можда повезана са римским освајањима тиче се престанка употребе уског дугог раоника и увођење лемеша са троугаоним сечивом, као и нестанка типа мотике(?) са залисцима и почетак употребе мотике са широким сечивом и усадником. Што се тиче количине пронађеног земљорадничког алата, (чије би статистичко изражавање по периодима и под одређеним условима могло да пружи увид у евентуалну интензификацију пољопривредних активности), услед оскудности расположивих података за сада не можемо да говоримо о

---

⁹⁴ W. Van Zeist, *Plant husbandry*, 112, 114.

⁹⁵ Anneke T. Clason, *The farmers of Gomolava in the Vinca and in the La Tene period*, Rad vojvodanskih muzeja, 25, Novi Sad 1979, 111.

⁹⁶ Светлана Блажић, *Остаци животињских врста са локалитета на трци ауто-пута кроз Срем*, у: *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем* (ур. З. Вапа), Покрајински завод за заштиту споменика културе, Нови Сад 1995, 337–340.

драстичној промени у првим деценијама Римског царства. Супротно томе, број откривених алатки је сразмерно много већи за период касног Царства, што би се могло тумачити као повећање обима земљорадничких активности у овом периоду.⁹⁷

---

⁹⁷ При чему би околности значајно већег броја истражених касноантичких локалитета и начин формирања слојева на њима обавезно морале да се узму у обзир.

LATE LA TENE AGRICULTURE IN THE WESTERN BALKANS: A REVIEW OF THE ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE

Summary

The paper takes in consideration published archaeological data from late Iron Age and early Roman period aiming to review the hypothesis about agricultural continuity or change. Archaeobotanic data, evidence of grain storage, and farming tools from late Iron Age and early Roman periods are compared in order to reveal potential large scale agricultural changes. According to the available published evidence (at least), it is not possible to claim extensive agricultural shift that could be directly attributed to the Roman rule. Instead, until the end of the 1st century, there are indices about continuity with the Iron Age traditions, and only then certain changes happened that could be connected with the process of the municipalization of the area.

Keywords: pre-Roman and Early Roman agriculture, archeo-botanic data, grain storage, agricultural iron tools.

Светозар Бошков
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
svetozarboskov@hotmail.com

ФЕНИЧАНИ У УЧБЕНИЦИМА ИСТОРИЈЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

Сажетак: У овом раду представљени су Феничани у српским учбеницима историје у другој половини XIX века. На основу тематских целина у учбеницима историје из друге половине XIX века анализирају се прва сазнања српских ђака о овом античком народу и његовој улози у трговачко-економским односима држава на обалама Средоземног мора.

Кључне речи: Феничани, Картагина, учбеници, историја старог века, XIX век.

Настава историје у другој половини XIX века заузима знатан простор у наставним плановима и програмима српских школа. Велики део ове наставе обухвата проучавање античке прошлости, пре свега историје Грка и Римљана, али и народа старог Истока који су живели у области Месопотамије, Египта, Мале Азије и Леванта. Основни задатак наставе историје био је да представи најважнија достигнућа ових народа и њихов допринос у развоју друштва до којег је дошло у политичким процесима античког периода. Политичка и ратна историја имале су доминантну улогу у представљању ових народа, али је у наставним плановима и програмима приметан заокрет од средине XIX века ка израженијем проучавању културних достигнућа ових народа и њихов утицај на касније периоде, а све у циљу образовања српске омладине на античким основама. У том процесу кључну улогу су имали учбеници историје који су се појавили у другој половини XIX века.

Међу античким народима који су оставили неизбрисив траг на европску културу били су и Феничани. Колико су српски ђаци знали о овом народу приказаћемо на основу података из учбеника историје који су се највише користили у нашим школама у другој половини XIX века. Ти учбеници су: *Историја света* Александра Сандића која је изашла у Новом Саду 1869. године, *Историја старог века* Милоша Зечевића која је изашла у Београду 1896. године, *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе* Отона Варге која је изашла у Новом

Саду и коју је приредио Милан А. Јовановић, *Историја света за народ и школу* Стојана Бошковића која је изашла у Београду 1866. године и два уџбеника аутора Антона Гинделија: *Повесница света за ниже разреде средњих школа* која је изашла у Панчеву 1886. године и коју је приредио Милан Димитријевић и *Повесница старог вијека за више разреде сред. училишта* која је изашла у Загребу 1898. године и коју је приредио Вјекослав Клаић. Већина српских аутора и приређивача ових уџбеника били су професори у српским школама.

Најважније питање у уџбеницима историје о Феничанима је питање њиховог доприноса у јачању трговачких веза и економског развоја Средоземног мора. То се заснива на чињеници да су Феничани били сјајни морепловци и трговци и да су због тога стекли славу. С обзиром да је у другој половини XIX века било уобичајено да се приликом представљања одређених народа користи географски критеријум, тако је и у овом случају прво питање било питање територијалне распрострањености Феничана, затим питање порекла њиховог имена и хронолошки оквир.

Према уџбеницима најстарију историју градова у Феникији је тешко одредити. Најстарији период, који се спомиње у свим уџбеницима, јесте XV век пре нове ере, с тим да се тек од XII века пре нове ере може поуздано говорити о историји феничанских градова. Простор који су насељавали је уска обала Леванта, северно од Палестине. Зечевић у свом уџбенику бележи да су Феничани на тај простор дошли са обала Персијског залива и да су основали неколико градова од којих се највише истицао Сидон који је имао превласт над осталим феничанским градовима све до XII века пре нове ере.¹ У Гинделијевом уџбенику није забележено време када Феничани долазе на простор Леванта, али бележи да су дошли због сеобе народа и основали неколико градова од којих спомиње Сидон, Берит и Библи.² Остали уџбеници представљају Феникију од периода XII века кад водећу улогу од града Сидона преузима град Тир који су основали угледни становници Сидона.³

Феничани су име добили од античких писаца који су тако звали народ који је живео у приобалним градовима Леванта. Реч вероватно потиче од грчке речи φοῖνῖξ, којим се означава тамноцрвена, пурпурна боја.⁴ Што се тиче овог имена, у српским уџбеницима историје појављују се два имена за народ који је живео на овом простору, Феничани и Пуни. Први облик имена, Феничани, добили су од Грка.

---

¹ М. Зечевић, *Историја старог века. Преглед за вишу наставу*, Београд 1896, 61.

² А. Gindely, *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta*, priredio Vjekoslav Klaić, Zagreb 1898, 36.

³ А. Сандић, *Историја света*, Књига прва. Стари век, Нови Сад 1869, 25; О. Варга, *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе*, Св. 1, превео Милан А. Јовановић, Нови Сад 1898, 16; С. Бошковић, *Историја света за народ и школу у четири књиге*, књ. 1, *Историја старог века*, Београд 1866, 115; А. Gindely, *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta*, 37.

⁴ D. Stefanović, *I beše poput ptice u kavezu. Studija o istoriji i kulturi Starog istoka*, Beograd 2012, 272; F.-K. Kienitz, *Völker im Schatten. Die Gegenspieler der Griechen und Römer von 1200 v. Chr. - 200 v. Chr.*, München 1981, 116; J. Haywood, *The Penguin Historical Atlas of Ancient Civilizations*, London 2005, 44–45; W. F. Albright, *Syria, The Philistines, and Phoenicia*, The Cambridge ancient History, Third edition, Volume II, part 2, History of the Middle East and the Aegean region c. 1380–1000 B.C., Cambridge 2006, 520; А. Курт, *Стару Исток од 3000. до 330. године п. н. е.*, други том, Београд 2004, 421.

Облик Φοινίκη спомиње се у уџбенику А. Гинделија⁵ који он сматра кључним у формирању имена Феничана. Међутим, његово објашњење не обухвата само црвену, односно пурпурну, боју у пореклу имена Феничани, већ и палмино дрво φοινικίος, јер је земља где су били распрострањени феничански градови била богата овим дрветом. О грчком имену палминог дрвета као пореклу имена Феничана говори и А. Сандић, који Феникију описује као земљу палминих шума,⁶ што потврђује и М. Зечевић.⁷ Код Зечевића и Гинделија се појављује и други облик имена Феничана – Пуни (Phuni или Phoeni). Гиндели само констатује да је то облик имена који су користили Римљани за Феничане,⁸ док Зечевић тврди да је облик речи Пуни старији од облика Феничани, али остаје нејасно на основу ког критеријума је извукао овај погрешан закључак.⁹ Данас постоје разлике у односу на оно што можемо да прочитамо у уџбеницима историје из друге половине XIX века тако да у савременој историографији постоји још неколико објашњења имена Феничана, као што је пример који је навела Д. Стефановић – да реч потиче из одређења Фенеху којим су Египћани именовали територију северног Канана.¹⁰ Они сами нису користили ни име Феничани, ни Пуни,¹¹ и у савременој историографији се сматра да су они себи давали имена према градовима у којима су живели, Сидонци, Тирани итд.¹² Такође, етимолошко порекло тог назива још увек није одгонетнуто.¹³

На основу података о историји Феничана можемо да закључимо да је писана на основу античких извора, а само Гиндели у свом уџбенику даје списак коришћених дела. Он наводи да је користио Херодота, Диодора са Сицилије, Јосифа Флавија и Библију.¹⁴ Непосредно, античке изворе спомиње и Зечевић када говори о граду Тиру и даје одломке из Библије из Књиге пророка Језекиља: „Међе су ти у срцу морском, а зидари те твоји начинише сасвим леп. Од јела халдејских градише ти даске, а кедре ливанске узимаше ти за стубове; од храстова васанских правише ти весла, а од слонове кости и шимширова дрвета доносише ти асирски продавци седишта; од танког и извезеног платна мисирског разаципао си једрила, а багреницом и скрлетом покривао се... знањем и памећу својом стекао си снагу себи, те насуо злата и сребра у ризнице своје... Драго камење чињаше ти наките, све врсте његове – ређају се поименце од рубина до смарагда – блистаху на теби“.¹⁵

---

⁵ A. Gindely, *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta*, 36.

⁶ А. Сандић, *Историја света*, 22.

⁷ М. Зечевић, *Историја старог века. Преглед за вишу наставу*, 61.

⁸ A. Gindely, *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta*, 36.

⁹ М. Зечевић, *Историја старог века. Преглед за вишу наставу*, 62.

¹⁰ D. Stefanović, *I beše poput ptice u kavezu. Studija o istoriji i kulturi Starog istoka*, 273.

¹¹ *Стари исток*, ауторизована скрипта, В. Н. Ђаков, С. И. Коваљова, Београд 1972, 92.

¹² J.-F. Salles, *The Oxford Classical Dictionary*, Third Edition Revised, s.v. *Phoenicians*, Oxford 2003, p. 1173; F.-K. Kienitz, *Völker im Schatten. Die Gegenspieler der Griechen und Römer von 1200 v. Chr. - 200 v. Chr.*, 117; D. Stefanović, *I beše poput ptice u kavezu. Studija o istoriji i kulturi Starog istoka*, 274.

¹³ W. Huss, *Die Karthager*, München 1994, 4.

¹⁴ A. Gindely, *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta*, 35.

¹⁵ М. Зечевић, *Историја старог века. Преглед за вишу наставу*, 65.

Феничани су у историји постали познати због свог распрострањеног трговачког деловања, посебно у западном Медитерану, где су основали већи број колонија од којих су се неке развиле у значајне градове.¹⁶ Веома лепим описом природе Бошковић започиње своју историју Феничана и истиче да је управо због оваквог географског положаја ово постао први монархистички и трговачки народ Старог света, који је спојио Кину и Европу, пловио до Енглеске и Мадагаскара.¹⁷ И Сандићев уџбеник из средине XIX века говори о трговини и колонијама Феничана. Нешто опширније су представљени правци колонизација. На источном Медитерану оснивали су колоније на Кипру, Роду, на више острва Киклада и Спорада, на Криту и на северу чак до Хелеспонта, а као главну колонију Сандић наводи Тас, не због богатих руда злата него и због чињенице да је на Тасу било идеално место за даљу трговину са Тракијом и према Понту. На западном Медитерану оснивали су колоније на Сицилији, Малти, Сардинији, на Балеарским и Питијуским острвима, где су биле главне базе за даља путовања обалама Шпаније. Интересантно је да југозападна Шпанија није само главно станиште за многе феничанске колоније него је и више стотина година била територија коју су Феничани држали под контролом. На афричкој обали постојао је читав низ феничанских колонија попут Сирте, Утике, Картагине, а у западном делу афричке обале само град Тир је основао преко 300 колонија.¹⁸ Зечевића има другачији приступ. Он истиче неке друге карактеристике Феничана, као што су њихове трговачке и занатске способности и говори о начину размене добара као и о употреби новца. Зечевић не наводи ко је први почео да користи новац, али зато сматра да су Феничани били ти који су употребу новца у трговини раширили по тада познатом свету. Посебно истиче њихову способност да се изборе са основним животним потребама на дугим путовањима. Он не наводи податак који антички извор користи у уџбенику када описује дуга путовања око Африке, али с обзиром да се његови подаци подударају са Херодотовим можемо да претпоставимо да га је Зечевић користио када је описивао начин на који су Феничани обезбеђивали основне животне намирнице. Зечевић каже: „Они су за време тако дугог бродења, кад би им год нестало хлеба, излазили на обалу, те посејали жита, чекајући дотле, док не сазре, па пошто га пожњу, настављаше пут... Сем природних производа што их нека земља даје, а у другим их нема, они су још трговали и живом стоком, продајући купљене или крадене коње и волове онамо, где их није у довољној мери било“.¹⁹ Интересантно је да је овај податак забележен и код Гинделија, с том разликом што Гиндели наводи Херодота као извор.²⁰ Од места на која су стигли Феничани Зечевић издваја њихов боравак у Индијском океану, као и велики подвиг путовања око Африке.²¹ У Гинделијевом уџбенику се трговина спомиње као значајан допринос у упознавању становништва Европе и Африке са новим биљним и животињским врстама и

---

¹⁶ А. Курт, *Стари Исток од 3000. до 330. године п. н. е.*, 421.

¹⁷ С. Бошковић, *Историја света за народ и школу у четири књиге*, 119.

¹⁸ А. Сандић, *Историја света*, 23–24.

¹⁹ М. Зечевић, *Историја старог века. Преглед за вишу наставу*, 72; Hdt. IV, 42.

²⁰ А. Gindely, *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta*, 39.

²¹ М. Зечевић, *Историја старог века. Преглед за вишу наставу*, 72.

ширење постојећих обалама Средоземног мора, као што су ширени нпр. смоква, винова лоза, маслине, али и паунови и кокошке.²² Успешност своје цивилизације Феничани према Варгином мишљењу дугују највише својој способности да посредују у трговини између Грчке, Апенина, Пиринеја, Африке и Енглеске, али истиче и њихову способност да дођу и до најудаљенијих делова света, до Мадагаскара, Индије, али и Кине и Јапана.²³ У Варгином уџбенику се налазе подаци којим сировинама су Феничани трговали. На Кипру су узимали бакар, у грчкој шкољку из које су добијали црвену боју, у Македонији злато, у Египту фино платно и стакло, у Африци лавље и пантерове коже, нојево перје и робље, са Елбе су доносили гвожђе, у Шпанији добијали сребро, са истока ђилибар, из Арабије тамјан и измирну, а из Индије зачине, мирисе и драго камење.²⁴

Поред мноштва колонија које су основали Феничани једна колонија се ипак издваја по свом значају, а светску славу је стекла и због сукоба са Римљанима у три велика рата. Та колонија је Картагина. Име града потиче од речи Карт-Хадашт (Qart-Khadascht),²⁵ што на феничанском значи Нови град (грч. Καρχηδών; лат. Carthago).²⁶ Сви уџбеници историје из друге половине XIX века имају део посвећен овој колонији. Према тим подацима Картагина је основана око 850. године пре нове ере на једном издигнутом подручју, где афрички континент једним шиљастим врхом улази у Средоземно море наспрам острва Сицилије. Њу је основала Дидона која је дошла из Тира заједно са богатим становницима града разочараним управом њеног брата Пигмалиона који јој је убио мужа и завео тиранску власт.²⁷ И савремени извори се слажу са начином и догађајима који су пратили оснивање Картагине,²⁸ али се не слажу са годином њеног оснивања. Традиционална година оснивања Картагине је 814/3. пре нове ере, а забележена је код Тимаја,²⁹ античког аутора који је живео на прелазу из IV у III век пре нове ере и Дионисија из

---

²² A. Gindely, *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta*, 39.

²³ О. Варга, *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе*, 15.

²⁴ Исто.

²⁵ R. J. A. Wilson, B. H. Warmington, *The Oxford Classical Dictionary*, s.v. Carthage, 295; М. Зечевић, *Историја старог века. Преглед за вишу наставу*, 67; D. Stefanović, *I беже попут птице и кавезу. Студија о историји и култури Старог истока*, 276.

²⁶ R. J. A. Wilson, B. H. Warmington, *The Oxford Classical Dictionary*, s.v. Carthage, 295; F.-K. Kienitz, *Völker im Schatten. Die Gegenspieler der Griechen und Römer von 1200 v. Chr. - 200 v. Chr.*, 144; W. Huss, *Die Karthager*, 16; M. Grant, *Mittelmeerkulturen in der Antike*, München 1974, 130.

²⁷ А. Сандић, *Историја света*, 55; A. Gindely, *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta*, 37; М. Зечевић, *Историја старог века. Преглед за вишу наставу*, 67; С. Бошковић, *Историја света за народ и школу у четири књиге*, 117.

²⁸ T. C. Mitchell, *The age of Jeroboam II and Uzziah*, *The Cambridge ancient History*, Second edition, Volume III, part 1, Israel and Judah from Jehu until the period of Assyrian domination (841 – c. 750 B.C.), Cambridge 2006, 502.

²⁹ R. J. A. Wilson, B. H. Warmington, *The Oxford Classical Dictionary*, s.v. Carthage, 29; F.-K. Kienitz, *Völker im Schatten. Die Gegenspieler der Griechen und Römer von 1200 v. Chr. - 200 v. Chr.*, 127, 144; W. Huss, *Die Karthager*, 17; M. Grant, *Mittelmeerkulturen in der Antike*, 130.

Халикарнаса из I века пре нове ере.³⁰ Ни археолошки извори не потврђују постојање града пре средине VIII века.³¹

Нисмо, дакле, сигурни одакле податак да је Картагина основана 850. године пре нове ере и можемо само да претпоставимо да је из неког немачког узора на основу ког су настали сви ови уџбеници, а ова информација се преносила из године у годину. Та година се више не појављује у уџбеницима као година оснивања Картагине. Почетком XX века имамо новије издање Гинделијевог уџбеника, где стоји нови податак да је година оснивања Картагине 814/3. пре нове ере.³²

Једно од најзначајнијих достигнућа Феничана је њихов алфабет, који су касније преузели Грци, а преко Грка и цела Европа. Ово достигнуће није довољно истакнуто у уџбеницима историје у другој половини XIX века и само један уџбеник, који је написао Зечевић, говори о овом великом достигнућу Феничана, којим су себи обезбедили вечну славу међу савременим народима.³³

Историја Феничана у уџбеницима историје у другој половини XIX века представљена је са нагласком на културну историју овог народа. Врло мало је заступљена политичка историја. У самој настави античке историје у српским школама предност се даје проучавању културне историје античког света што нам потврђују и извештаји о раду Учитељске школе у Сомбору.³⁴ У овим извештајима од 1873. до 1892. године стално се понавља да античка историја „мора да се ради с посебним освртом на културни развитак читавог старог века, као и земљопис дотичних земаља“. ³⁵ Колика је важност културе у образовању српских ђака показује и пример Гинделијевог уџбеника из 1898. године, где се на крају књиге налази и додатак на 42 странице под називом *Слике културног живота старих народа*. Ту се налази 120 цртежа из историје античких народа са текстом који описује сваку слику посебно.³⁶

Крајем XIX века код нас су се појавила и два историјска атласа античког света, један мађарски и један немачки. У мађарском историјском школском атласу, *Helmár Ágost, Iskolai atlasz*, издатом у Будимпешти 1890. године, налазе се карте Египта, Палестине, Индије, државе Александра Македонског, Грчке и Мале Азије, Италије, Лацијума, Галије за време Цезара, план Атине и Рима и карта римских путева у Италији. У немачком античком атласу, *Justus Perthes` Atlas Antiquus. Taschen-Atlas der Alten Welt*, који је издат 1898. године, налазе се детаљне карте

---

³⁰ J. C. Quinn, *People and Place. North Africa, A Companion to ancient History*, ed. A. Erskine, Malden (Mass.) – London 2009, 263.

³¹ D. Stefanović, *I бење попут птице и кавезу. Студија о историји и култури Старог истока*, 276; R. J. A. Wilson, B. H. Warmington, *The Oxford Classical Dictionary*, s.v. Carthage, 295; W. Huss, *Die Karthager*, 18.

³² A. Gindeli, *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta*, priredio Vjekoslav Klaić, Zagreb 19??, 36.

³³ М. Зечевић, *Историја старог века. Преглед за вишу наставу*, 74.

³⁴ С. Бошков, *Античка традиција у образовању српских учитеља у Сомбору у 19. веку*, у: *Европске идеје, античка цивилизација и српска култура*, Зборник радова, Том 2, Београд 2008, 33.

³⁵ *Извештај о српској учитељској школи за школску годину 1873/74*, Сомбор 1874, АСАНУК, бр. 29 I; *Извештај о српској учитељској школи за школску годину 1891/92. године*, Сомбор 1892, АСАНУК, бр. 29 V.

³⁶ С. Бошков, *Уџбеници античке историје у српским школама у 19. веку*, у: *Антика и савремени свет*, Зборник радова, том 1, Београд 2007, 28.

Египта, Мале Азије, Грчке, Италије, Римског царства и планови Атине, Рима и Картагине.³⁷ У оба атласа представљена је и територија на којој су живели Феничани, с тим да је нама, због теме рада, интересантнији немачки атлас, јер се у њему налази план града Картагине.

У процесу сазнавања историје уџбеник има водећу улогу. Преко њега ученици усвајају искуства човечанства, побољшава се колективна слика друштва, истичу се позитивни ставови и особине личности. Он представља основно средство наставне комуникације и извор сазнања. У првој половини XIX века када је настава била скоро искључиво наративног карактера у уџбеницима историје преовладавао је текст, а садржај је био много мањег обима. Овакав уџбеник имао је искључиво образовну функцију и као такав није могао да побуди интересовање код ученика. Крајем XIX века садржај у уџбеницима постаје све обимнији и у њему има много фактографије тако да су ученици преоптерећени градивом. Појављују се и илустрације, али су оне одвојене од градива као додаток и некада нису у функцији онога што се описује у уџбенику. Наставни процес током целог XIX века зависи првенствено од знања наставника и његове способности и начина на који би он преносио своје знање ученицима. Кроз такав вид наставе важну улогу има и одабир лекција које ће бити заступљене у уџбеницима историје.

Феничани су у другој половини XIX века нашли своје место у српским уџбеницима историје, јер су својим вештинама допринели да буду неизоставни део европске и светске историје. Као сјајни морепловци, трговци и занатлије допринели су јачању повезаности народа, пре свега Медитерана, али и свих осталих области у којима су се затекли. Ако им се нешто од тога и може оспорити, њихово највеће откриће је консонантски алфабет из кога су се развила сва западна алфабетска писма и тим чином су Феничани стекли непролазну славу.

Извори:

Бошковић, Стојан, *Историја света за народ и школу у четири књиге*, књ. 1, Историја старог века, Београд 1866.

Варга, Отон, *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе*, Св. 1, превео Милан А. Јовановић, Нови Сад 1898.

Gindely, Antun, *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta*, priredio Vjekoslav Klaić, Zagreb 1898.

Гинделије, Антоније, *Повесница света за ниже разредe средњих школа*, Први део, Стари век, приредио Милан Димитријевић, Панчево 1886.

Gindeli, Anton, *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta*, priredio Vjekoslav Klaić, Zagreb 19??.

---

³⁷ Оба атласа се данас чувају у Библиотеци Матице српске.

Извештај о српској учитељској школи за школску годину 1873/74, Сомбор 1874, АСАНУК, бр. 29 I.

Извештај о српској учитељској школи за школску годину 1891/92. године, Сомбор 1892, АСАНУК, бр. 29 V.

Извештај о српској Учитељској школи у Сомбору за 1892/93 школску годину, Сомбор 1892.

Литература:

Albright, William Foxwell, *Syria, The Philistines, and Phoenicia*, The Cambridge ancient History, Third edition, Volume II, part 2, History of the Middle East and the Aegean region c. 1380–1000 B.C., Cambridge 2006.

Бошков, Светозар, *Уџбеници античке историје у српским школама у 19. веку*, у: *Антика и савремени свет*, Зборник радова, Том 1, Београд 2007.

Бошков, Светозар, *Античка традиција у образовању српских учитеља у Сомбору у 19. веку*, у: *Европске идеје, античка цивилизација и српска култура*, Зборник радова, Том 2, Београд 2008.

Grant, M., *Mittelmeerkulturen in der Antike*, München 1974.

Зечевић, Милош, *Историја старог века. Преглед за вишу наставу*, Београд 1896.

Kienitz, Friedrich-Karl, *Völker im Schatten. Die Gegenspieler der Griechen und Römer von 1200 v. Chr. - 200 v. Chr.*, München 1981.

Курт. Амели, *Стари исток. Од 3000. до 330. године п. н. е.*, други том, приредила Данијела Стефановић, Београд 2004.

Mitchell, T. C., *The age of Jeroboam II and Uzziah*, The Cambridge ancient History, Second edition, Volume III, part 1, Israel and Judah from Jehu until the period of Assyrian domination (841 – c. 750 B.C.), Cambridge 2006.

Quinn, Josephine Crawley, *People and Place. North Africa*, A Companion to ancient History, ed. A. Erskine, Malden (Mass.) – London 2009.

Salles, Jean-François, *The Oxford Classical Dictionary*, s.v. Phoenicians, p. 1173–1174.

Сандић, Александар, *Историја света*, Књига прва, Стари век, Нови Сад 1869.

Стари исток, ауторизована скрипта, В. Н. Ђаков, С. И. Коваљова, Београд 1972.

Stefanović, Danijela, *I beše poput ptice u kavezu. Studija o istoriji i kulturi Starog istoka*, Beograd 2012.

Haywood, John, *The Penguin Historical Atlas of Ancient Civilizations*, London 2005.

Huss, Werner, *Die Karthager*, München 1994.

Шпадијер, Радислав, „Уџбеник историје као извор знања и наставно средство“, *Настава историје*, бр. 5, год. 3, Нови Сад 1997.

Wilson, Roger J. A., Warmington, Brian Herbert, *The Oxford Classical Dictionary*, s.v. Carthage, p. 295–296.

SVETOZAR BOŠKOV

PHOENICIANS IN THE HISTORY TEXTBOOKS IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

Summary

The paper presents Phoenicians in the Serbian history textbooks in the second half of the 19th century. Based on thematic units in the history textbooks from the second half of the 19th century, there has been analyzed the first knowledge of Serbian pupils about this ancient nation, and their role in the trade-economic relations among the countries of the Mediterranean, as well as the teachers' role in the process.

Keywords: Phoenicians, Carthage, textbooks, 19th century, Ancient history.

Snežana Vukadinović
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
snezana_vukadinovic@yahoo.com

KLAUDIJE KLAUDIЈAN KAO IZVOR ZA PROUČAVANJE ANTIČKE ISTORIЈE VOJVODINE I EVROPE

Sažetak: Klaudije Klaudijan (Claudius Claudianus), 370–404, pesnik je poslednje restauracije rimske paganske književnosti. Sačuvane su njegove prigodne pesme (panegirici, invective, epitalamiji) istorijski i mitološki epovi i zbirka manjih pesama raznih vrsta na latinskom, i manje na grčkom jeziku. Klaudije Klaudijan je *poeta doctus* i u ovom radu se posvećuje pažnja jednom aspektu pesnikove erudicije, poznavanju geografije. Kod Klaudijana geografija je, praktično, most između prirodnih i društvenih nauka. Pesničke slike, uglavnom nasleđene, ali originalno ukomponovane, daju nam, s jedne strane, podatke iz geomorfologije, klimatologije i hidrologije kao važne komponente u sklopu fizičke geografije, a s druge strane njegovi stihovi čuvaju podatke iz oblasti društvene geografije tj. demografske, ekonomske, političke i istorijske podatke. Ovo istraživanje ima tri etape i bazira se na Klaudijanovom nedovršenom mitološkom epu *De raptu Proserpinae* kao primarnoj građi.

Ključne reči: Klaudije Klaudijan, *De raptu Proserpinae*.

Razarajuća istorijska dešavanja,¹ već podeljenog Rimskog carstva, vreme su života i rada Klaudija Klaudijana, jednog od najtalentovanijih antičkih rimskih pesnika.² Malo se zna o Klaudijanovom životu, uglavnom iz njegovih pesama i aluzija o vlastitom životu.³ Iako je imao potpuno latinsko ime, on nije bio rođeni Rimljanin. Ne znamo tačno vreme pesnikovog rođenja. Istraživači pretpostavljaju da je rođen oko 370. godine u Egiptu. Danas se gotovo svi slažu da mu je rodni grad bila Aleksandrija i da je poreklom

---

¹ Amm. Marc., XXXI, 13, 19; Hartmur Leppin, *Teodosius der Grosse* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2003, 205–220.

² Među poslednjim rimskim pesnicima treba istaći i Dekima Magna Ausonija (330–393) i Klaudija Rutilija Namatijana (početak 5. veka).

³ Klaudije Klaudijan, *Otmica Proserpine*, priredila i prevela Marina Milićević, Latina et Graeca, Zagreb 1997, 6–66.

bio Grk.⁴ Izvori za njegov životopis su malobrojni: kratka napomena kod Hesihija iz Mileta, koji je ujedno i izvor za napomenu u leksikonu Suda,⁵ zatim jedan kratak spomen u hronici za 395. godinu,⁶ a najduži tekst koji govori o njemu je natpis na bazi za njegovu statuu podignutu na Trajanovom forumu u Rimu. Porfirna baza sa natpisom (CIL VI, 1710 = Dessau 2949) čuva se u Napulju.

CLJ CLAVDIANI V(IRI) C(LARISSIMI)
CLAVDIO CLAVDIANO V(IR) C(LARISSIMO) TRI
DEJCENTES ARTES PRAEGLORIOSISSIMO
BVJ NO ET NOTARIO INTER CETERAS
POJETARUM LICET AD MEMORIAM SPEM
PITERNAM CARMINA AB EODEM
SCRIPTA SVFFICIENT ADTAMEN
TESTIMONII GRATIA OB IVDICII SVI
EIDEM DD NN⁷ ARCADIVS ET HONORIVS
FELICISSIMI AC DOCTISSIMI
IMPERATORES SENATV IN FORO DIVI TRAIANI
ERIGI COLLOCARIQVE IVESSERVNT
EIN ENI BIP ΓΛΑΟΙΟ ΝΟΟΝ
ΚΑΙ ΜΟΥΣΑΝ ΟΜΗΡΟΥ
ΚΛΑΥΔΙΑΝΟΝ ΡΩΜΗ ΚΑΙ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΕΘΕΣΑ

(sinu) KLAUDIJA KLAUDIJANA, NAJČASNIJEG ČOVEKA
KLAUDIJU KLAUDIJANU v.c. TRIBUNU
I PISARU MEĐU OSTALIM (njegovim)
PLEMENITIM VEŠTINAMA NAJSLAVNIJEM
OD PESNIKA (iako su) PESME OD ISTOG
NAPISANE, DOVOLJNE ZA BESMRTAN SPOMEN
(zbog) SVEDOČANSTVA MUDROSTI I VERE
NAŠI GOSPODARI (istom) ARKADIJE I HONORIJE
NAJMILOSTIVIJ I TAKOĐE NAJUČENIJ I
NA ZAHTEV SENATA SU NAREDILI
DA SE PODIGNE STATUA NA TRGU BOŽANSKOG TRAJANA
SJEDINIO (je) VERGILIJEV UM
I HOMEROVU MUSU
KLAUDIJANU RIM I
KRALJEVI POSTAVIŠE⁸

---

⁴ M. Schanz, *Geschichte der römische Litteratur*, IV, München 1920, 3–4; M. Platnauer, *Claudian*, trans. M. Platnauer, Loeb Classical Library, Harvard Univ. Press, 1922, reprint 1990, XII; A. Rostagni, *Storia della letteratura latina*, II, Torino 1955, 56.

⁵ Theodor Birt, *Claudii Claudiani Carmina*, recensuit Th. Birt, Monumentum Germaniae Historica, Auctorum Antiquissimorum tomus VIII, Berolini 1892.

⁶ Hronika Prospera Akvitanca uz 395.g. ima *hoc tempore Claudianus poeta claret* (I. p. 642); slično stoji u Vatikanskoj hronici: *Claudianus poeta claret* (I. p. 710) i pomen u Kasiodorovoj hronici: *hoc tempore Claudianus poeta insignis habetur* (p. 650 ed. Mommsen).

⁷ DD NN – Domini nostri.

⁸ Prevod Snežana Vukadinović.

Od savremenika Klaudijana spominju samo Avgustin (*De civ. Dei*, 5.26) i Orosije (7.35), i to samo da bi rekli da je bio paganin.⁹

Kao mladić od dvadesetak godina napušta Aleksandriju. Razlog tome neki istraživači vide u sukobu mladog Klaudijana sa hrišćanskim dogmatizmom. Od 392. do 394. god. putuje na istok i boravi u Konstantinopolju. Oko 395. godine dolazi u Rim. Klaudijan je dobio najbolje obrazovanje u rodnoj Aleksandriji i postao *poeta doctus* u pravom smislu te reči.¹⁰ Piše dvojezičnu poeziju, ipak većinom na latinskom jeziku, i povodi se za uzorima iz klasičnog perioda rimske književnosti. Omiljeni pesnici koji su naročito uticali na Klaudijanovo stvaralaštvo bili su Vergilije, Lukan i Statije, zatim Ovidije, Juvenal, Horacije, Lukrecije, čak i Silije Italik.¹¹ Razumljivo je da je sva ta mnogobrojna literatura uticala na Klaudijanov jezik i stil. Neki su pretpostavljali da mu je maternji jezik dao osećaj za harmoniju i lepotu izražavanja i da je tako stvorio neke od najmuzikalnijih stihova u latinskom jeziku. Jasno je da je ovako bogata lektira učinila da njegovi stihovi nemaju loših uticaja vulgarnog latinskog. Svojim stihovima uspeo je da nas vrati u vreme srebrnog perioda rimske književnosti. Dobro je znao grčku i rimsku istoriju. Tita Livija je verovatno čitao u izvornom obliku. Najviše je poštovao Tacita, možda i Enija.¹² U njegovom kratkom radnom veku kao i životu, Klaudijan je uspeo da se oprobao u različitim žanrovima poetike. Pisao je panegirike, invektive, istorijske epove, epitalamije, epigrame i mitološke spevove. Klaudijan se našao tad već na hrišćanskom dvoru i u hrišćanskom gradu. Za kratko vreme uspeo je da dobije položaj na dvoru u Milanu i najmoćnijeg čoveka carstva – Stilihona – za zaštitnika.¹³ Svoju sudbinu je tesno vezao za Stilihona i njegovu ženu Serenu. Kao uvereni paganin držao se onoga što je nasledio od predaka, ali na dvoru to svoje ubeđenje nikada nije izražavao. Svaki njegov izraz bio je poetski. Ogroman mitološki aparat i svet paganskih bogova koji se vidi u njegovim delima potiče iz pesničkih konvencija i od velikih uzora.¹⁴

U vreme nastanka mitološki spev *De raptu Proserpinae* (*Otmica Prozerpine*) imao je malo čitalaca, a jedini savremenik koji je imitirao Klaudijanov stil i divio mu se bio je Prudencije. Rukopisna tradicija pokazuje da se *De raptu Proserpinae* prenosila, odvojeno od celovitih Klaudijanovih pesničkih dela (*Claudianus maior*). Iako je spev

---

⁹ M. Platnauer, *Claudian*, trans. M. Platnauer, Loeb Classical Library, Harvard Univ. Press, 1922, reprint 1990, 17.

¹⁰ O školovanju u Egiptu u kasnoj antici v.: A. Demandt *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565 n. Chr.*, München 1989, 352 i dalje; Alan Cameron, *Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Oxford at the Clarendon press, 1970, 3–26.

¹¹ A. K. Clarke, *Claudian and the Augustinian circle of Milan*, Augustinus 13, Oxford 1968, 126; O. A. W. Dilke, *Claudian. Poet of Declining Empire and Morals*, Leeds University Press, 1969, 9–11; Alan Cameron, *Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Oxford at the Clarendon Press, Oxford 1970, 3–26.

¹² E. Stoecker, *De Claudiani poetae veterum rerum romanarum scientia quae sit et unde fluxerit*, Marburg 1889, 5–6.

¹³ Stilihon (Flavius Stilicho) je bio sin Vandala i majke Rimljanke (Hieronim. *Epist.* 123, zove ga *semibarbarus*). Karijeru je počeo kao protektor, a onda je dobio rang Vođe Domestika. Godine 385. postao je *magister equitum praesentalis* posle ženidbe Serenom, Teodosijevom nećakom i usvojenom ćerkom. Pravu moć stekao je nakon pobeđe kod Frigida kad je postao *magister utriusque militiae* i to je ostao do svoje smrti. V.: J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire*, I, London 1923, 106.

¹⁴ K. J. Klasen, *ARETAI i VIRTUTES, O vrednosnim predstavama i idealima kod Grka i Rimljana*, pripremila K. Maricki Gadanski, prevela grupa autora, Beograd 2008, 263–289, 343–353.

ostao nedovršen, posle Klaudijanove smrti postao je veoma poznat i čitan. Možda su samo pojedinci, poput obrazovanog prijatelja Florentina bili dobro upoznati sa ovom temom jer iz dana u dan bilo je sve manje učenih pagana. Mit o Demetri i Kori, odnosno u rimskoj mitologiji o Cereri i Prozerpini, veoma je stara priča iz matrijarhalnog perioda Helade. Hadova otmica Kore – Persefone tj. Prozerpine u Klaudijanovom mitu, priča je po kojoj se helensko božansko trojstvo nasilno ženi prehelenskom Trojnom Boginjom.¹⁵ Mit je ispričan mnogo puta u različitim verzijama.¹⁶ Homer mit ne spominje ali je poznat Hesiodu.¹⁷ Posle tog vremena datira se i najslavnija pesma, *Homerska himna Demetri*. Ova tema inspirisala je i lirske pesnike Bakhilida, Arhiloha, Lasa iz Hermione¹⁸ i Pindara od čije je himne Demetri ostao samo prvi stih. Reminiscencije na ovu drevnu priču dao je Eshil u drami *Eleusinjani* i Sofokle u delima *Triptolem* i *Jamba*. Na mit aludira i Aristofan u svojim *Žabama*. U kasnije vreme mit prepričavaju Kalimah te autor *Biblioteke*, Apolodor i Diodor sa Sicilije. Od helenističkih pisaca prešao je kod rimskih autora. Posle sporednih spomena, Ovidije je prvi ispričao ceo mit u *Metamorfozama* i *Fastima*. Postoji veliki broj rimskih pisaca koji se osvrću na ovu priču: Seneka, Lukan, Statije, Valerije Flak.¹⁹ Hrišanski pisci, među kojima su Klement Aleksandrijski i Firmik Materna, želeli su da ospore ovaj mit i uz njega vezan eleusinski kult. Oni su nam, zapravo napadajući ovaj mit, preneli dragocene podatke koji bi inače bili izgubljeni. Svi su oni uticali jedan na drugoga i posredno ili neposredno na Klaudijana. Posle Klaudijanovog vremena, njegova su dela čitana kroz celu kasnu antiku. Čitali su ga Prudencije, Rutilije Namacijan, Avgustin, Orosije, Hijeronim. Naročito je uticao na pesnika Drakoncija koji je živio u Africi u vreme vandalske vlasti i koji je svoju poemu *De raptu Helenae* oblikovao prema *Otmici Prozerpine*. Sidonije Apolinar²⁰ je u 5. veku Klaudijana posmatrao prvenstveno kroz ovaj mitološki ep. Na njega su se ugledali pesnici Korip, Merob, Venatije Fortunat, Sedulije, Prosper Akvitanac, Avit.²¹

U ranom srednjem veku Klaudijan je zanemaren, kao i drugi antički pesnici. Iz karolinškog vremena postoji katalog biblioteka iz Ahena (iz 790. g.) u kojem se spominju gotovo sve Klaudijanove pesme, osim panegirika, a jedan nemački knjižarski katalog iz 9.

---

¹⁵ Kora, Persefona i Hekata bile su Trojna Boginja kao Devica, Nimfa i Starica, u to vreme kada su se samo žene bavile zemljoradnjom. Dakle, Kora kao predstava zelenog žita, Persefona zrelog klasa, a Hekata pokošenog žita. Zajedničko ime Trojne Boginje je Demetra. Tako se Zevs oženio Herom, Posejdon Demetrom, a Had Korom. O tome više v.: D. Srejšović – A. Cermanović Kuzmanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, SKZ, Beograd 1979, 108 i dalje; Žorž Dimezil, *Drevna rimska religija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovc i Novi Sad 1997, 121–126, 225–241; R. Grevs, *Grčki mitovi*, prevela G. M Omčikus, Nolit, Beograd 1990, 24 i dalje.

¹⁶ Pregled izvora za mit o otmici Persefone v.: Alber Zimmermann, *De Proserpinae raptu et reditu fabulas varias inter se comparavit*, Lingae 1882; H. P. Foley, *The Homeric Hymn to Demeter, Translation, Commentary and Interpretative Essays*, Princeton Univ. Press, 1994.

¹⁷ Th. 913.

¹⁸ Poet. lir. Graec., ed. Bergk III, 376.

¹⁹ O njima detaljnije govori autor u doktorskom radu *Antički mit kao metafora istorije u pesništvu Klaudija Klaudijana*, prihvaćen 2008. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

²⁰ Sidonije Apolinar (Gaius Sollius Modestus Apollinaris Sidonius), druga polovina 5. veka, rodnom Lugdunuma (Lion). Njegova dela su značajna za kulturu Galije.

²¹ J. B. Hall, *Claudian. De raptu Proserpinae. Edited with an Introduction and Commentary*, Cambridge Univ. Press, 1969, 66.

veka ima naslov *Claudianus de Proserpina*.²² U 11. veku ovu mitološku pesmu čini se poznaje samo Francuz Bodri de Buržei.²³ U 12. veku rukopisi postaju sve brojniji i pojavljuju se u dve zbirke: službene pesme i *Carmina minora* prenose se kao zbirka Claudianus maior ili magnus, dok se *Otmica Prozerpine* prenosi kao posebna zbirka Claudianus minor ili parvus.²⁴ S buđenjem opšteg zanimanja za klasičnu književnost antike budi se i zanimanje za Klaudijana. Tako od 12. veka *Otmica Prozerpine* postaje jedno od dela sa popisa lektire u školama²⁵ kada se pojavljuju i prvi komentari za školsku upotrebu. Manicije je našao citate ili tragove Klaudijana kod šezdeset srednjovekovnih pisaca.²⁶ U 14. veku jedan od Klaudijanovih obožavalaca bio je Džefri Čoser. Odlično je poznao Klaudijanovu *Otmicu Prozerpine* i često se na njega ugledao.²⁷ Bokačo mu se silno divio, kao i Petrarca. U renesansi Klaudijan je svojim opisima nadahnuo mnoge umetnike. Tako se našao u priručniku Cartaria *Le imagini degli dei*, štampanom u Veneciji 1550. godine. Bio je čitan i hvaljen po celoj Italiji.

Već na prvi pogled *De raptu Proserpinae* otkriva nam da je pesnik imao mnoge i različite uzore, da je mnogo literature pročitao i koristio podatke različitih tradicija. Verzije ovog mita mogle bi se podeliti u dve grupe: jedna je atička ili eleusinska, a druga je siciljanska ili južnoitalska. Ova druga veliku dužnost daje trima boginjama (Veneri, Minervi i Dijani, odnosno Afroditi, Atini i Artemidi) i Jupiterovoj intervenciji, te mesto događaja stavlja na Siciliju. Ali, koliko nam je poznato, Pindar je prvi rekao da je Sicilija bila omiljeni kraj Prozerpine.²⁸ Klaudijan je spojio dva ili više izvora.²⁹ Pretpostavlja se da neki detalji u epu potiču iz orfičke tradicije npr.: Demetrina *gvozdena* palata, Prozerpinino tkanje, dolazak Venere, Minerve i Dijane, spominjanje Orfeja, a i opisivanje Heraklovih junačkih podviga.

Od tri sačuvane knjige mitološkog epa svaka sledeća je duža: prva ima 288 stihova, druga 372 i treća 448. Delo je ostalo nedovršeno. Naracija počinje jednostavno, da bi u trećoj knjizi postala složenija sa paralelnim radnjama i reminiscencijom prošlosti. Možda je u početku pesnik mislio na neki kraći i jednostavniji ep ali on je u pisanju postao sve složeniji i ambiciozniji. U trećoj knjizi Klaudijan je sve više usmeren na likove i njihove osećaje: zabrinutost, tugu, kajanje i strah. Uporedo s tim nastaju i dugi, bogati opisi zemlje, prirode i prirodnih fenomena.

---

²² Birt, 1892, 80–81; Cameron, 1970, 420.

²³ Hall, 1969, 68–69.

²⁴ Cameron, 1970, 421.

²⁵ Detaljno o tome v.: E. R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovekovlje*, preveo S. Markuš i T. Ladan, Zagreb 1971, 54–57.

²⁶ M. Manitius, *Beiträge zur Geschichte römischer Mittelalter*, 2., *Claudianus*, *Philologus*, 49 (n. F. II), 1890, 556–560.396.

²⁷ G. Highet, *The Classical Tradition, Greek and Roman Influences on Western Literature*, Oxford 1949, 100, 188.

²⁸ Pind. *Pyth.* 12.1.

²⁹ Ne možemo biti potpuno sigurni kojim se sve izvorima Klaudijan služio, jer je mnogo toga izgubljeno. Jedan od predloga je da mu je izvor moglo biti divovsko delo Pisandra iz Larande *Heroikai Theogamiai*. Iako je delo izgubljeno, znamo da je bilo vrlo popularno u kasnoj antici (Zosim. 5.29.2-3), i imalo je veliki uticaj npr. na Nonove *Dionysiaka*. V. A. Cameron, 1970, 310–311.

Kao *poeta doctus*, Klaudijan je poznavao ne samo poeziju Grčke i Rima već i istorijska, filozofska, politička i retorska dela pisana na latinskom i grčkom jeziku. U poređenju sa svakim bolje obrazovanim čovekom svog doba on se ipak razlikovao u jednoj vrlo važnoj stvari: Klaudijan je to sve znao da čita na dva jezika. To je bilo retko dostignuće u vreme kada je Amijan Marcelin, i sam biligvalan, osetio da bi trebalo skrenuti pažnju na svakog koga je imao prilike da sretne, a ko podjednako dobro govori latinski i grčki, a manje se hvaliti poznavanjem njihovih dela. Možda se po sofisticiranim modernim shvatanjima mnogo Klaudijanovog znanja iz oblasti koje su izvan poezije, kao što je na primer geografija ili medicina, može činiti površnim, ali nema sumnje da je – i to ne samo po standardima svog vremena – *on bio više nego dostojan antičkog ideala o učenom pesniku*.³⁰

Predgovor prve knjige pisan je u elegijskom distihu. U njemu Klaudijan opisuje kako su prvi pomorci krenuli plašljivo preko mora ploveći uz obalu, a onda su se polako odvažili prema otvorenoj pučini. Većina istraživača slaže se da to pesnik aludira na sebe i svoje pesništvo – poput pomorca, pesnik se odvažio na velik i hrabar poduhvat, pisanje mitološkog epa.³¹ U njegovo vreme malo je ko imao hrabrosti da se upusti u pisanje tako složenog mitološkog epa, a uspeo nije gotovo niko.³² Ep je pisan u heksametrima, posle elegijskog distiha iza predgovora. Na početku prve knjige Klaudijan govori o čemu će pevati; o otetoj Prozerpini, o lutanju njene majke Cerere, o tome kako su ljudi dobili žito. Zatim, pesnik nastavlja priču o pomračenoj ljutnji usamljenog Plutona. Suđaja Lahesa umiruje Plutona i savetuje ga da traži pomoć od Jupitera. Jupiter je odabrao za brata Prozerpinu, Cererinu jedinincu. Devojka je spremna za udaju, ali majka odbija sve proscje, među njima Feba Apolona i Marsa. Odluči da sakrije kćer na Siciliju. Sakrivši dete, Cerera odlazi u Frigiju da poseti majku Kibelu. Jupiter poziva Veneru sa namerom da nagovori Prozerpinu da izađe sa njom u šetnju po cvetnim livadama u podnožju Etna. Venera sa sobom dovodi Minervu i Dijanu. Boginje dolaze do Cererine palate gde zatiču Prozerpinu kako tka peplos za majku. Spušta se noć, Pluton preže konje, oni njište, raduju se lepom plenu.

Već u samom predgovoru prve knjige Klaudijan svoj pesnički rad i sebe poistovećuje sa nekim ko je pritisnut iskušenjima opasne plovidbe morem:

cordaque languentem dedidicere metum,
iam vagus inrumpit pelagus caelumque secutus
Aegaeas hiemes Ioniumque domat.³³

i srce zaboravlja njegov malaksali strah,
već slobodan plovi debelim morem prateći nebeske
putokaze i kroti jonske i egejske bure.³⁴

10

³⁰ Idem.

³¹ Plovidbe su česti motivi Proper. 3.3.22, Verg.*Georg.* 2.41; 4.116..

³² A. Cameron, *Wanderin Poets: A Literary Movment in Byzantine Egypt*, Historia 14, Oxford 1965, 481–509.

³³ C. Claudianus, DRP, Lib I, 10–13.

³⁴ Prevela Snežana Vukadinović.

Kao prostor mitskog dešavanja Klaudijan je uzeo Mediteran i ostrvo Siciliju. Stoga, krenimo redom. Pesnik je prihvatio tzv. sicilijansku verziju mita, tj. samu strukturu mita, mesto mitskog događaja, ličnosti i zaplet, a sve drugo je Klaudijanova lična imaginacija i talenat. Druga knjiga *De raptu Proserpinae* počinje svitanjem dana na Siciliji. Ovo ostrvo u Tirenskom moru igralo je veoma važnu ulogu još u prethomerskom dobu. Pesnik ga naziva Trinakrija i Sikanija. Ime Trinakrija je deskriptivni nomen izveden je od dve reči: osnovnog broja *tres-tria* – tri, i prideva *acer*, *-is*, *-e* – oštar, šiljat. Latinski naziv ostrva preuzet je iz grčkog jezika, možda potiče još od Homera. Staro ime Sicilije u grčkom jeziku javlja se kao Θρινακρία ili Τρινακρία ili Τρινακία i potiče od *τρίναξ*, *-ακος* i od *τρίς* + *ἀκρή* – sa tri šiljka, trougao, tj. tri rta. Dakle, ostrvo je dobilo ime po svojoj fizičkoj pojavnosti, ono je trouglasto ili trošiljasto, tj. ostrvo sa tri rta. Pesnik nam navodi tri rta na Siciliji: Pelor (Capo Peloro), Pahino (Capo Passero) i krajnji zapadni rt Lilibej (Capo Libeio), gde je postojao i istoimeni grad. Ovi rtovi su deo pesničke konvencije i pominju ih Ovidije i Kalimah.

Drugi naziv koji srećemo u epu za ostrvo Siciliju je Σικανία (Sikanija) ili Σικελία (Sikelija). Ime je vezano za najstarije grčke doseljenike sa Peloponeza koji se na latinskom zovu *Siculi*³⁵. Glavni izvor za ove nazive bio je sicilijanski istoričar Timej (sredina 4. veka do sredine 5. veka s. e.), a za njim Diodor (1. vek s. e.) i Higin (od 64. godine s. e. do 17. godine n.e.). Takođe ovim istoričarima treba dodati i Dionisija iz Halikatnasa (1. vek s. e.), pisca i istoričara rimske istorije na grčkom jeziku koji u I knjizi svoje istorije *Ῥωμαϊκὴ ἀρχαιολογία* u nekoliko poglavlja piše o grčkim doseljenicima na Siciliju.³⁶ Podrhtava zemlja, isijava jaka svetlost govoreći da je božanstvo blizu, čuje se glasna buka iz dubine zemlje, sikću Triptolemove zmije itd. Iz ovih Klaudijanovih pesničkih slika, gde opisuje Siciliju, možemo zaključiti da je ostrvo vulkanskog porekla sa čestim tektonskim poremećajima.

Opis vulkana Etne jedan je od najlepših Klaudijanovih opisa prirodnih pojava. Odlomak u mnogo čemu podseća na Ovidija koji u delu *Fasti i Metamorfoze* takođe pominje ovaj motiv. Zahvaljujući uticaju velikih pisaca od Timaja do Ovidija, Etna, kod Ovidija zvana Ena³⁷, postala je glavno mesto gde se smeštala otmica lepe Prozerpine. Rimljani su smatrali da je tamošnji hram bio ishodište njihovog kulta Cerere. Etnu opisuje i Lukrecije u delu *De rerum natura*.

U III knjizi mitološkog epa Klaudijan kaže:

...rupitne Typhoia cervix
Inarimen?³⁸

...Zar je Tifejev³⁹ vrat
provalio Inarim?⁴⁰

³⁵ ΛΕΞΙΚΟΝ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ, Ιωάννου Σταματάκου, Αθήνα, 1972, 891.

³⁶ Snežana Vukadinović, *Ῥωμαϊκὴ ἀρχαιολογία* kao istorijski izvor danas, Istraživanja, br. 22, gl. urednik dr Dejan Mikavica, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za Istoriju, Novi Sad 2011, 75–83.

³⁷ Enna je i grad na Siciliji.

³⁸ DRP, III, 184–5.

³⁹ Tifej, drugo ime za Tifona ili Tifaona ili Tifoeja. To je poslednji čudovišni Gejin porod. V.i: D. Srećević – A. Cermanović Kuzmanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, 421–422.

Obratimo pažnju na poslednju reč u stihu. Pesnik naziva malo vulkansko ostrvo u Tirenskom moru blizu Napulja Inarima, kod nekih pisaca je Enarija, a danas ga zovu Išiju (Ischia). Prvi naziv Inarima možemo dovesti u vezu sa imenom egipatskog kralja Inaros.⁴¹

Drugi naziv Išiju nam je u mnogo čemu bliži. Reč je, opet, o deskriptivnom nomeni koji definiše fizičku pojavnost ostrva koji je u obliku zgloba. Ali o kakvom zglobu je reč? Etimologija kaže da grčka reč τὸ ἰσχίον – kuk, čašica, bedro, bok, u sebi ima indoevropski koren *zgh – i protetičku jotu; dakle, *isthi* je od *sthi –, *zghi, u sanskritu je *sakihī*, genitiv *sakihnāh* u persijskom *haxt*. Tako ga zove i Vergilije, dok većina Rimljana koristi drugo ime. U srpskom jeziku sačuvan je direktni indoevropski koren *zghi – iz koga je nastala reč *zglob*. Dakle, snažne tektonske promene u zemlji su izazvale određene reakcije na površini zemlje. Ovu geodetsku reakciju pesnik utemeljuje u mitu o provali stoglavog Tifeja, čudovišnog i poslednjeg Gejinog poroda. Tako je promena sa burnim reakcijama na površini zemlje dobila s vremenom i antropocentričnu funkciju. Dubina zemlje je zamenjena ljudskom nutrinom u kojoj se dešavaju identične fizičke i hemijske reakcije. Odatle metonimski nomen u medicinskom pojmovniku upale nerva *ischiatricus* zovemo išijas ili ishijas u srpskom kukobolja.

Pesnik opisuje i Lipare, sitna vulkanska ostrva severno od Sicilije. U antici se verovalo da tu obitava Hefest, odnosno Vulkan ili Mulciber, kako ga pesnici zovu. U mitu su sačuvana i dva interesantna hidrološka podatka o močvari Averno i Ampsankt.

tunc et pestiferi pacatum flumen Averno
innocuae transistis, aves, flatumque repressit
Amsancus: fixo tacuit terrente vorago.⁴²

Tada ste, o, ptice žive, mogle letiti preko Averno,⁴³
kad je otrovna reka postala bezopasna i silina vetra
Ampsankt⁴⁴ je obuzdala, tad umuknu, zatvori svoje plameno ždrelo.⁴⁵

Klaudijan pominje močvaru Averno, koju opisuje kao tako otrovnu da čak ni ptice nisu mogle preleteti preko nje a da se ne otruju. A u sledećem stihu opisuje močvaru Ampsankt, koja se nalazila u središnjoj Italiji u zemlji Hirpina. Verovalo se da su to bili mistični ulazi u podzemni svet, koji su ušli u pesničke konvencije. Naime, reč je o veoma jakim isparenjima vodonik-sulfida, tj. sumpora, koji se oslobađa usled unutrašnje erupcije zemljine kore. Taj miris pokvarenog jajeta pomešan svežinom Tirenskog mora i danas možete osetiti nedaleko od Napulja gde se nalazi vulkan Solfatara, koji je u toku jedne noći (leta 1929. godine) podigao staro napuljsko naselje Pepe. Do erupcije i izlivanja lave nije došlo, ali je brdo ostalo sa bezbroj napuštenih, danas već i ruiniranih, domova. I ovde, kao i u slučaju istorijskih primera, pesnik kasnog antičkog doba ima prigodne priručnike

---

⁴⁰ Prevela Snežana Vukadinović.

⁴¹ ΛΕΞΙΚΟΝ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ, Ιωάννου Στρωματάκου, Αθήναι 1972, 1176.

⁴² DRP, II, 347–350.

⁴³ Vidi fn. 19.

⁴⁴ Ampsankt je močvara u zemlji Hirpina u srednjoj Italiji, puna otrovnih gasova. I to se mesto smatralo jednim od ulaza u podzemni svet.

⁴⁵ Prevela Snežana Vukadinović.

da mu na najlakši način pokažu gde su se nalazile *pesničke* reke, jezera, izvori, doline, brežuljci, i to u raznim delovima sveta.

Popis reka, odnosno nimfi kao personifikacija svih vodenih tokova nalazi se u drugoj knjizi *De raptu Proserpinae*. Pesničke slike o reci Aretusi, Kiani, Alfeju, Krinusi i drugim u mnogo čemu podsećaju na Ovidija. Bernert tvrdi da su Ovidije i Klaudijan imali zajednički izvor Nikandra i Kalimaha.

Tali luxuriat cultu. comitantur euntem
Naides et socias stipant utrimque caterya,
quae fontes, Crinise, tuos et saxa rotantem
Pantagian nomenque Gelan qui praebuit urbi
concelebrant, quas pigra vado Camerina palustri,
quas Arethusaei latices, quas adventa nutrit
Alpheus (Cyane totum supereminet agmen)⁴⁶

U raskoši takvoj raste ona što svuda 55
Najade je prate i njihovu družbu okuplja ona sa obe strane.
Izvore svetkuju one Krinisa, svete reke, međ njima i nimfe
Pantagije, stenovite brzake što valja, i Gele
što ime po gradu dobi, i one drage što u močvarnom plićaku
Kamerine sedi i Aretuza tu je koju Alfej zbog ljubavi
poplavi strasno (Čitavu družinu ovu Kijana predvodi verna)

Pesnik ovde nabraja najvažnije rečne tokove na Siciliji, od kojih i danas neki postoje. Na primer reka Crinissus, Krinis – ovo ime danas nose dve reke na Siciliji Cluverio i Cellario. Kod različitih pisaca ova reka se naziva *Crimesus*, *Crimissus*, *Crimisus* i *Crinissus*. Postoji čak i više zabeleženih varijacija. Kod Vergilija je *Crinissus*.⁴⁷ Sam naziv reke i njenog toka je takođe metaforično povezan sa reči *crinis* što znači vlas, kosa, dlaka, nit. Dakle, bilo je mnogo reka i rečica koliko i vlasi na glavi. Pantagias, u grčkom jeziku Πανταγιάς – Pantagia, mala reka na istočnoj obali Sicilije danas Pantada. Reka Gela, Gšlaj, nalazila se na južnoj obali Sicilije, pored istoimenog grada Gele, ali njen tok i korito su nestali. Još jedna reka na južnoj obali Sicilije bila je Camerina. Ime je preuzeto iz grčkog jezika Καμαρίνη i Kamarina. Tu je nikao istoimeni grad Kamerina (Camerina) nastao od sirakuških stanovnika. Grad i danas postoji na istom mestu sa istim imenom. Veći broj izvora u Grčkoj i na Siciliji nosi naziv Arethusa, Ἀρέθουσα – Aretuza. Ovo ime nosila je najpoznatija nimfa Aretuza, pratilja boginje Artemide, u koju je bio zaljubljen bog reke Alfej. Mit kaže da je u liku lovca bog mahnit od žudnje proganjao lepu nimfu, sve dok se ona kraj Sicilije, na ostrvu Ortigiji, nije pretvorila u izvor. Alfej je, u vidu reke, prošao kroz more, stigao do Ortigije, i svoje vode pomešao sa vodama njenog izvora.⁴⁸ Interesantno je i to da je Aretuzin lik često prikazivan na novcu Sirakuze. Kad smo spomenuli zaljubljenog Alfeja, treba reći da je na Peloponezu postojala rečica Alfej (Ἀλφεῖος), koja je na više mesta imala osobine reke ponornice. Mit

⁴⁶ DRP, II, 55–61.

⁴⁷ Verg., *Aen.*, 5, 38.

⁴⁸ Paus., V, 7, 2; Ov., *Met.*, V, 573 i dalje.

kaže da je Alfej bio Okeanov i Tetijin sin, bog istoimene reke na Peloponezu.⁴⁹ Danas ne postoji kao živi hidronim. Kod Sirakuze postojao je jedan veoma lekovit izvor Cyana, Κυάνη – Kiana. Predanje kaže da je dobio ime po najlepšoj sicilijankoj nimfi Kijani, supruzui rečnog boga Anapa. Bila je najprisnija Persefonina drugarica. O tome kako Kijana strada peva Klaudijan u II knjizi *De raptu Proserpinae*. Motiv stradanja lepe nimfe pesnik je najverovatnije preuzeo od Ovidija.⁵⁰

U drugoj etapi istraživanja autor rada otkriće pesničke slike u kojima Klaudijan opisuje rudna bogatstva Balkanskog poluostrva kao moćno blago boga Marsa. Analiziraće se hidronimi Rajna, Dunav i Marica. Treća faza istraživanja baviće se demografijom istočnog Mediterana.

Извори:

- Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri qui supersunt* (in 2 vols), ed. Wolfgang Seyfarth, Teubner, Leipzig 1978. *Hesiod, The Shield, Catalogue, Other Fragments*, Loeb Classical Library, no. 503, transl. G.W. Most, Cambridge, MA 2007.
- Claudii Claudiani Carmina*, recensuit Th. Birt, Monumentum Germaniae Historica, Auctorum Antiquissimorum tomus VIII, Berolini 1892.
- Claudian*, trans. M. Platnauer, Loeb Classical Library, Harvard Univ. Press, 1922, reprint 1990.
- Claudian. De raptu Proserpinae. Edited with an Introduction and Commentary* J. B. Hall, Cambridge Univ. Press, 1969.
- Klaudije Klaudijan, *Otmica Prozerpine*, priredila i prevela Marina Milićević, Latina et Graeca, Zagreb 1997.
- Nonnus, *Dionysiaca*, Vol 1-3, Loeb Classical Library, transl. W.H.D. Rouse, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1940.
- Ovid, *Metamorphoses*, transl. A.D. Melville, Oxford University Press, Oxford 1986.
- Pausanija, *Opis Helade*, predgovor, prevod i napomene Lj. Vulićević, Matica srpska, Novi Sad, 1994.
- Pindari Carmina Cum Fragmentis*, Editio Altera, transl. C.M. Bowra, Oxford University Press, Oxford 1947.
- Poetae Lyrici Graeci*, ed. Th. Bergk, Lipsiae, 1853.
- Propercije, 26 elegija, preveli G. Maričić i M. Kisić, Stylos, Novi Sad 2006.
- Virgil, *Georgica*, transl. H. Ruston Fairclough, Loeb Classical library, Harvard University Press, Cambridge MA, 1916.

---

⁴⁹ Hes., *Th.*, 337 i dalje.

⁵⁰ Uporedi stihove: Ov., *Met.*, V, 409.

Литература:

- Birt, Th. *Claudii Claudiani Carmina*, recensuit Th. Birt, Monumentum Germaniae Historica, Auctorum Antiquissimorum tomus VIII, Berolini 1892.
- Bury, J. B., *History of the Later Roman Empire*, I, London 1923.
- Cameron, A., *Wanderin Poets: A Literary Movement in Byzantine Egypt*, Historia 14, Oxford 1965.
- Cameron, A. *Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Clarendon Press, Oxford 1970.
- Clarke, A. K., *Claudian and the Augustinian circle of Milan*, Augustinus 13, Oxford 1968.
- Curtius, E. R., *Evropska književnost i latinsko srednjovekovlje*, preveo S. Markuš i T. Ladan, Zagreb 1971.
- Dilke, O. A. W., *Claudian. Poet of Declining Empire and Morals*, Leeds Univesity Press, 1969.
- Demandt, A., *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565 n. Chr.*, München 1989.
- Dimezil, Ž., *Drevna rimska religija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad 1997.
- Foley, H. P., *The Homeric Hymn to Demeter, Translation, Commentary and Interpretative Essays*, Princeton Univ. Press, 1994.
- Grevs, R., *Grčki mitovi*, prevela G. M Omčikus, Nolit, Beograd 1990
- Hall, J. B., *Claudian. De raptu Proserpinae. Edited with an Introduction and Commentary*, Cambridge Univ. Press, 1969.
- Hight, G., *The Classical Tradition, Greek and Roman Influences on Western Literature*, Oxford 1949.
- Klasen, K. J., *ARETAI i VIRTUTES, O vrednosnim predstavama i idealima kod Grka i Rimljana*, pripremila K. Maricki Gadanski, prevela grupa autora, Beograd 2008.
- Leppin, H., *Teodosius der Grosse* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstand 2003.
- Manitius, M., *Beiträge zur Geschichte römischer Dichter im Mittelalter*, 2, *Claudianus*, Philologus, 49 (n. F. III), 1890, 554-564.
- Platnauer, M., *Claudian*, trans. M. Platnauer, Loeb Classical Library, Harvard Univ. Press, 1922, reprint 1990.
- Rostagni, A., *Storia della letteratura latina*, II, Torino 1955.
- Schanz, M., *Geschichte der römische Litteratur*, IV, München 1920.
- D. Srejšović – A. Cermanović Kuzmanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, SKZ, Beograd 1979.
- Stamatakou I., ΛΕΞΙΚΟΝ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ, Ιωάννου Σταματάκου, Αθήνα, 1972.
- Stoecker, E., *De Claudiani poetae veterum rerum romanarum scientia quae sit et unde fluxerit*, Marburg 1889.
- Vukadinović, S., *‘Ρωμαϊκή αρχαιολογία* kao istorijski izvor danas, Istraživanja, br. 22, gl. urednik dr Dejan Mikavica, 2011, 75-83 .
- Zimmermann, A., *De Proserpinae raptu et editu fabulas varias inter se comparavit*, Lingae 1882.

CLAUDIUS CLAUDIANUS AS A SOURCE FOR THE STUDY OF ANCIENT HISTORY OF VOJVODINA AND EUROPE

Summary

In the first stage of research the author has focused on the western Mediterranean Sea, Sicily and the Apennine peninsula in particular. By the analysis of individual poetic images and interpretations of myths as expressions of collective consciousness of the ancient spirit we can conclude that the Mediterranean area was, and still is, the territory with lots of cyclic tectonic disturbances.

Claudian's poetic images, as an indelible imprint in classical literature, gave us one of the possible explanations for natural phenomena, i.e. history of physical geography. Islands of the Western Mediterranean and the Tyrrhenian Sea are of volcanic origin. Only brave ones and the ones initiated in the mystical secrets of Mother Earth lived on such premises. Thus, in the midst of an outbreak or quiet eruptions of volcanoes, which are still active, the image of this area is always changing. Using the myth Claudian has preserved Heraclitus' concept of the world, i.e. a process of formation and disappearance. The mythological epic poem, *de raptu Proserpinae*, though based on a story from the ancient history leads us to a re-actualization of one mythical area.

This poem represents a thesaurus of interdisciplinary findings which emerged from the reflection of an educated Alexandrian poet as Claudius Claudianus was.

Keywords: Claudius Claudianus, *De raptu Proserpinae*

Весна Манојловић Николић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 mn.vesna.ns@gmail.com

СРЕДЊОВЕКОВНИ НАКИТ СА НЕКРОПОЛА X–XV ВЕКА НА ТЕРИТОРИЈИ ВОЈВОДИНЕ: БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА

Сажетак: Археолошки подаци о накиту, којима располажемо, потичу из некропола и појединачних гробних налаза на територији Војводине, мање из насеља, а музејске збирке поседују и оне примерке који су доспели као случајни налази и као поклон појединаца, без релевантних података о условима налаза. У нашој археолошкој литератури још увек не постоје подробније систематизовани радови о средњовековним некрополама и/или накиту на територији Војводине. Знатан број чланака, различитог обима и карактера, као и мање синтезе, представљају солидну базу за израду студиознијих, опширнијих радова о средњовековним некрополама на територији Војводине. Стога су у овом раду дате библиографске јединице стручних и научних прилога у којима се бави резултатима археолошких истраживања средњовековних некропола и накита као прилога у гробовима покојника периода од X до XV века на територији Војводине.

Кључне речи: Војводина, средњи век, некрополе, накит, библиографија радова.

Човек је биће са много потреба, а једна од њих је и потреба за улепшавањем, кићењем. Отуда и појава накита као једног од елемената улепшавања. Улепшавање и кићење сматра се једном од најстаријих појава људске културе у свим периодима и у свим друштвеним слојевима.

Накит представља веома индикативну и хронолошки осетљиву врсту археолошких налаза који изражавају моду и стил једног времена, а поједини примери се својим карактеристикама везују за одређене културе и етничку припадност њихових носилаца. Врло често, накит је и показатељ моћи, материјалног и друштвеног статуса појединца у оквиру заједнице још од најранијих периода. У грчкој, а затим хеленистичкој и римској култури накит добија разноврсне облике, рађен и украшен различитим техникама које су делом уткане, преко византијског, и у стил средњовековног накита.¹ Накит је имао многоструки значај у животу средњовековног човека: да га украси, да укаже на његову важност,

¹ Ивана Поповић, *Римски накит у Народном музеју у Београду*, Београд 1992, 9.

да га сачува од зла, да га мистично споји са другом особом, али и да послужи као печат у датом тренутку (прстење). Сва поменута својства одразила су се у врстама накита, облицима, орнаментима и темама које су биле заступљене.

Археолошки подаци о накиту, којима располажемо, потичу из некропола и појединачних гробних налаза на територији Војводине, мање из насеља, а музејске збирке поседују и оне примерке који су доспели као случајни налази и као поклон појединаца, без релевантних података о условима налаза. Знатан број некропола упућује на одређене закључке о насељености територије Војводине у средњем веку. Воде Војводине, реке, језера и баре, још увек неспутаване насипима, бранама и каналима, у многоме су одређивале погодна места за насељавање. Насеља су се формирала на сувом у близини вода, на ивицама лесних тераса, али и на лесним заравнима. На тим истим просторима, у ближој или даљој околини насеља настајале су и некрополе.

Археолошка истраживања средњовековних некропола на територији Војводине уклапају се у слику средњовековног наслеђа у археолошкој науци не само у Србији већ и у Европи XIX века. Почетна истраживања у области средњовековне археологије везују се за прве године XX века, односно објављивање чланка „Старосрпска налазишта у Србији, прилози за познавање српске културе“ аутора М. М. Васића (*Старинар I*, Београд 1906, 34–46). После паузе у време балканских ратова и I светског рата, у периоду до II светског рата, археолошка истраживања су усмерена пре свега на сакралну архитектуру, цркве и манастирске комплексе, на којима су обављани углавном конзерваторски радови. Већи замах у истраживању средњовековних налазишта настаје по завршетку II светског рата. Организују се систематска истраживања, те су предузети радови на Најевој циглани код Панчева, Словенском градишту код Кикинде, Београдској тврђави, Царичином граду, Мачванској Митровици итд.²

Једно од најранијих истраживања у области средњовековне археологије на територији Војводине обављено је крајем XVIII и почетком XIX века у Бачком Моноштору, на локалитетима Клиса и Сига, од стране Историјског друштва у Сомбору.³ Захваљујући Феликсу Милекеру, који је радио преваходно на откривању праисторијских налазишта Баната, добијени су и први подаци о средњовековним локалитетима у овом делу Војводине.⁴ После II светског рата једно од првих организованих археолошких ископавања било је управо на простору Војводине, 1947. године, на локалитету Најева циглана код Панчева.⁵ Већ следеће године обављена су заштитна ископавања на локалитету Зидине у Мачванској

---

² Д. Минић, *Археолошка истраживања средњовековних сеоских насеља у Србији од X до XIV века*, Докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 1977. године (необјављено), 4, 5.

³ Подаци из документације Градског музеја у Сомбору.

⁴ Археолошка документација Градског музеја у Вршцу.

⁵ Ђ. Мано-Зиси, М. Љубинковић, М. В. Гарашанин, Ј. Ковачевић, Р. Веселиновић, *Заштитно ископавање код Панчева*, Музеји, 1, Београд 1948, 53–95.

Митровици.⁶ Овим ранијим истраживачким подухватима припадају и истраживања у Мошорину, на локалитету Бостаниште, и у Чортановцима на обали Дунава.⁷ У наредној деценији настаје затишје у истраживању средњовековних налазишта. За почетак следеће етапе можемо узети 1967. годину када се почиње са реализацијом систематских истраживања на локалитету Зидине у Мачванској Митровици, читавих двадесет година после првих сондажних радова. Резултати ових истраживања објављени су у посебној студији.⁸

Надаље, значајни су истраживачки подухвати у оквиру изградње хидроенергетског система Ђердап I и Ђердап II, са којих потиче велики број локалитета из средњовековног периода, као и низ заштитних археолошких истраживања на подручју Војводине, реализованих у оквиру многобројних инвестиционих радова. Овим истраживањима добијени су релевантни подаци за изучавање наше прошлости који су нам доступни кроз различите публикације, археолошке извештаје, саопштења итд. Затим, постоји већи број радова који се баве изучавањем одређених врста и група предмета, као што су грнчарија, накит, оруђе, оружје, као и радови посвећени насељима и некрополама у целини.

Међутим, у нашој археолошкој литератури још увек не постоје подробније систематизовани радови о средњовековним некрополама и/или накиту на територији Војводине. Један од најпотпунијих таквих подухвата јесте монографија каталожног карактера Небојше Станојева, *Некрополе X–XV века* (Археолошко друштво Војводине, Каталог 1, Нови Сад 1989), која обухвата материјал са више од 40 некропола, затим случајне налазе и поклоне музејима.⁹ Исти аутор је у монографији о резултатима истраживања Араче посебан сегмент посветио некрополи (*Арача: цркве, некропола, манастир*, Нови Сад 2004). Каталог словенских налаза у југословенском Подунављу, Милице и Ђорђа Јанковића, *Словени у југословенском Подунављу* (Музеј града Београда, Каталог изложбе бр. 36, Београд 1990), даје археолошку грађу која се тиче насеља, некропола и појединачних археолошких налаза. Од многобројних истраживања заштитног карактера на територији Војводине, навешћемо она која су реализована захваљујући изградњи ауто-пута кроз Срем. Резултати ових истраживања су у објављени, што није увек случај, и представљају добар пример констатовања археолошког наслеђа где знатан број локалитета припада средњовековном периоду.¹⁰ Међутим, још увек

---

⁶ Ђ. Мано-Зиси, М. Љубинковић, *Сондажни радови на локалитету Зидине код Мале Митровице*, *Старинар*, V–VI, 1954/1955, 181–189.

⁷ Р. Л. Веселиновић, *Ранословенске лончарске пећи и гробови код Мошорина у Бачкој, Извештај о археолошким проучавањима у 1951. години*, РВМ, 1, Нови Сад 1952, 143–159; Ш. Нађ, *Словенске посуде из Чортановаца*, РВМ, 5, Нови Сад 1956, 163–169.

⁸ D. Minić, *Le site d'habitation médiéval de Mačvanska Mitrovica, Sirmium XI*, Beograd 1980.

⁹ Свака каталожка јединица садржи исцрпну библиографију до тада објављених резултата археолошких истраживања.

¹⁰ Дивна Гачић, *Средњовековна налазишта*, у: *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем*, Нови Сад 1995, 233–248; Душица Минић, *Средњовековна некропола на локалитету Врцалова воденица код Руме*, у: *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем*, Нови Сад 1995, 287–312; Радомир Прица, *Обол мртвих из средњовековне некрополе на Врцаловој воденици*, у: *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем*, Нови Сад 1995, 313–318.

нису систематски обрађене и објављене релативно добро истражене некрополе са већим бројем документованих гробова, као што су средњовековна некропола на Гомолави, Батајница, Горњи Таванкут, Врцалова воденица – Рума, Прогарски виногради – Прогар.

У овом раду смо се осврнули на поједине радове, као и студије у којима су дати резултати истраживања средњовековних некропола и накита у Војводини. Знатан број чланака, различитог обима и карактера о овој теми, објављиван је у повременим и редовним периодикама и часописима: извештаји са ископавања, појединачно обрађени локалитети, коментарисање појединих значајних налаза, као и синтезе мањег обима. То је све требало да представља добру базу за израду студиознијих, опширнијих радова о средњовековним некрополама на територији Војводине. Врло често у појединим радовима није дата потпуна и валидна техничка документација, а ни резултати једног броја истраживаних локалитета још нису објављени. Све то представља недостатак за комплетније формирање слике средњовековних некропола на територији Војводине и сагледавање гробних прилога од којих већину чини накит.

Сматрали смо потребним да, у овој фази рада на теми, дамо библиографске јединице стручних и научних прилога у којима се бави резултатима археолошких истраживања средњовековних некропола и накита као прилога у гробовима покојника периода од X до XV века на територији Војводине.

Извори и литература:

- Барачки, Станимир, Јоановић, Шаролта, Узелац, Јован, Бакић, Љиљана, *Археолошки налази југоисточног Баната*, Вршац 1991.
- Бењоцки, Нада, *Археолошки средњовековни налази на локалитетима горњег (Југословенског) Потамишја*, Гласник музеја Баната, 7, Панчево 1996, 28–44.
- Бењоцки, Нада, *Археолошки средњовековни налази на локалитетима горњег потамишја – Батош*, Гласник: прилози за науку, уметност и културу, 8, Панчево 1998, 59–68.
- Бењоцки, Нада, *Извештај о археолошком истраживању на локалитету Свете Водице код Перлеза – каталогски приказ гробова*, Гласник музеја Баната, 11/12, Панчево 2002, 53–102.
- Бирташевић, Марија, *Збирка средњовековног и касног народног накита из Дубовца*, Рад војвођанских музеја, 10, Нови Сад 1963, 25–48.
- Васовић, Весна, Вукотић, Драгица, *Врбас кроз векове: археологија, одевање*, каталог изложбе, Врбас 2001.
- Вилотијевић, Драган, *Словенски гроб на Ченеју*, Вести Музеја града Новог Сада, 6, Нови Сад 1973, 6.

- Гирић, Милорад, *Северни Банат, сакрални објекти и некрополе 10–15. века*, Рад Музеја Војводине, 37/38, Нови Сад 1996, 139–154.
- Ђорђевић, Јелена, Ђорђевић, Војислав, Радичевић, Дејан, *Археолошка истраживања средњовековне цркве у Омољци – прелиминарни резултати*, Гласник Српског археолошког друштва, 22, Београд 2006, 159–166.
- Ђорђевић, Јелена, Ђорђевић, Војислав, Радичевић, Дејан, *Средњовековна црква у Омољци – истраживања у 2006. години*, Гласник Српског археолошког друштва, 23, Београд 2007, 187–192.
- Ђорђевић, Јелена, Ђорђевић, Војислав, *Омољца, средњовековна црква и гробље: резултати археолошких истраживања 2005–2006*, Панчево 2007.
- Живановић, Србољуб, *Грбови, некрополе и остаци скелета у манастирима и њиховој околини*, Фрушкогорски манастири: зборник радова, Нови Сад 1992, 125–127.
- Јанковић, Милица, Јанковић, Ђорђе, *Словени у југословенском Подунављу*, Каталог изложбе бр. 36, Београд 1990.
- Јовановић, Војислав С., *Прапорци у јужнословенским некрополама*, Рад Музеја Војводине, 37/38, Нови Сад 1996, 83–112.
- Јовановић-Већански, Драгана, *Nakit i kićenje*, katalog izložbe, Vršac 1986.
- Маринковић, Снежана, *Накит из збирке Народног музеја Зрењанин*, каталог изложбе, Зрењанин 1993.
- Марјановић-Вујовић, Гордана, Томић, Гордана, *Накит на тлу Србије из средњовековних некропола од IX–XV века*, Beograd 1982.
- Микић, Живко, *Преглед истраживања средњовековних некропола у Војводини – антрополошки резултати*, Рад Музеја Војводине, 37/38, Нови Сад 1996, 155–158.
- Минић, Душица, *Средњовековна некропола на локалитету Врцалова воденица код Руме*, у: *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем*, Нови Сад 1995, 287–312.
- Прица, Радомир, *Обол мртвих из средњовековне некрополе на Врцаловој воденици*, у: *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем*, Нови Сад 1995, 313–318.
- Радичевић, Дејан, *Периодизација некропола IX–XI века у доњем српском Подунављу*, Старинар, 57, Београд 2007, 349–362.
- Радичевић, Дејан, *Периодизација позносредњовековних некропола у доњем српском Подунављу*, Старинар, 58, Београд 2008, 197–212.
- Радојевић, Драган, *Раносредњовековна некропола на циглани у Чонопљи*, Рад Музеја Војводине, 43–45 (2001–2003), Нови Сад 2003, 41–55.
- Павловић-Ерцеговић, Славенка, *Прилог проучавању наушница у Србији од 9. до 13. столећа*, Старинар XX, Београд 1970, 41–58.
- Пап, Ливија, *Накит рано-средњовековне некрополе код Мокрина*, Гласник Српског археолошког друштва, 13, Београд 1997, 317–327.
- Пејовић, Зорка, *Сребрна остава из Буђановаца*, Рад војвођанских музеја, 32 (1989/1990), Нови Сад 1990, 95–98.
- Simić, Marina, *Adornment as Bodily Practice: From Adornment and Fashion to Style*, Рад Музеја Војводине, 47–48 (2005–2006), Нови Сад 2006, 225–232.
- Станојевић, Небојша, *Некрополе X–XV века у Војводини*, Нови Сад 1989.
- Станојевић, Небојша, *Арача: цркве, некропола, манастир*, Нови Сад 2004.
- Трифунковић, Станко, *Античка и средњовековна археолошка налазишта општине Алибунар: рекогносцирања терена*, Рад војвођанских музеја, 32 (1989/1990), Нови Сад 1990, 99–130.

VESNA MANOJLOVIĆ NIKOLIĆ

**THE MEDIEVAL JEWELRY FROM NECROPOLIS,
FROM 10th–15th CENTURY IN THE TERRITORY OF
VOJVODINA: BIBLIOGRAPHY OF THE PAPERS**

Summary

Archaeological data about the jewelry originate more from necropolises and individual graves located in the territory of Vojvodina, and less from the settlements. The museum collections have pieces which are the random findings, or the gifts of individuals, without relevant data on the condition of the findings. The jewelry is very indicative and chronologically sensitive form of the archaeological findings, which expresses the fashion and the style of an era. Some examples with its characteristics are related to particular cultures and ethnicity of their owners. Very often, the jewelry has been an indicator of power, material and social status of an individual in the community since the earliest period. In our archaeological literature, there are still no precisely systematized papers on the medieval cemeteries, and / or jewels in the territory of Vojvodina.

The paper reflects on particular articles which present results of the research of medieval necropolis and jewelry in Vojvodina. A considerable number of articles of various scope and nature on this topic have been published in periodic and regular periodicals and journals: the excavation reports, individually processed sites, comments on some significant findings, as well as small-scale synthesis. Therefore, the paper provides bibliographic units of expert and scientific articles which deal with the results of archaeological research of the medieval necropolis and jewelry, as a supplement to the graves of the dead in the period from 10th to 15th century on the territory of Vojvodina.

Keywords: Vojvodina, the Middle Ages, the necropolis, jewelry, bibliography of works.

Петар Рокаи
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
rokaipetar@yahoo.com

ПОДРУЧЈЕ ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ У ПОВЕЉАМА УГАРСКИХ КРАЉЕВА

Сажетак: Аутор се бави анализом повеља угарских краљева и географским појмом јужне Угарске (данашње Војводине), који се помиње као њихов посед још од почетка XI века. На основу тога многи топоними на територији данашње Војводине, осим словенских, носе и угарске (мађарске) називе.

Кључне речи: средњовековна Угарска, угарски краљеви, повеље, јужна Угарска (Војводина).

АНДРИЈА I (1046–1061)

4. јуни 1057. г.

Фалсификована повеља краља Андрије I, којом патронат над манастиром у Савасентдеметеру (= Сремска Митровица, В, СРБ) даје печујском бискупу.
н. д., I/1, 14.

КОЛОМАН (1095–1116)

111. г.

У списку сведока у повељи краља Коломана наводи се бачки жупан Квелетде.
н. д., I/1, 43.

СТЕФАН II (1116–1131)

јула 1124. г.

У списку сведока у повељи краља Стефана II наводи се (без имена жупаније) жупан Клединус.
н. д., I/1, 51.

БЕЛА II (1131–1141)

1135. г.

У повељи краља Беле II наводи се Палатин Шаул (?), бачки жупан.
н. д., I/1, 60.

1138. г.

У фалсификованој повељи краља Беле II, краљ је путем свог капелана, тителског каноника као пристава, позвао пред себе особе које су улазиле на поседе опатије у Панонхалми.

н. д., I/1, 66.

ГЕЗА II (1141–1162)

1156. г.

У списку сведока у повељи краља Гезе II наводе се Петар, тителски препозит, палатин Белош и бодрошки жупан Апа.

н. д., I/1, 84

око 1156. г.

У списку сведока у повељи истог наводе се бан Белош и (без имена жупаније) жупан Апа.

н. д., I/1. 85.

марта 1157. г.

У списку сведока у повељи истог наводе се палатин Белош и (без имена жупаније) жупан Апа.

н. д., I/1, 86

1157. г.

У списку сведока у повељи истог наводе се бан и палатин Белош и (без имена жупаније) жупан Апа.

1157. г.

У списку сведока у фалсификованој повељи истог наводе се бан и палатин Белош и (без имена жупаније) жупан Апа.

н. д., I/1, 87.

СТЕФАН IV (1164)

1163. г.

У списку сведока у повељи краља Стефана IV наводе се Мико, бачки надбискуп, Стефан, изабрани чанадски бискуп, бан Белош, Хендрик бодрошки и Ежау, чанадски жупани.

н. д., I/1, 102.

БЕЛА III (1171–1196)

1192. г.

У списку сведока у повељи краља Беле III помињу се лалочки надбискуп Шаул, Криспин, чанадски бискуп, Малатин Мог, бачки жупан, и Доминик, дворски жупан и бодрошки жупан.

н. д., I/1, 152.

1193. г.

У списку сведока у повељи краља Беле III помињу се лалочки надбискуп Шаул, Криспин, чанадски бискуп, Малатин Мог, бачки жупан, и Доминик, дворски жупан и бодрошки жупан.

н. д., I/1, 154.

1193. г.

У списку сведока у повељи краља Беле III помињу се калочки надбискуп Шаул, Криспин, чанадски бискуп, Малатин Мог, бачки жупан, и Доминик, дворски жупан и бодрошки жупан.

н. д., I/1, 155.

1196. г.

Повељу истог из те године помиње чазмански каптол у својој повељи из 1394. године.

н. д., I/1, 167.

ЕМЕРИХ (1196–1204)

1197. г.

У списку достојанственика у повељи краља Емериха помиње се палатин и бачки жупан Ежау (Исаија).

н. д., I/1, 169.

1198.

У списку достојанственика у повељи краља Емериха помиње се палатин и бачки жупан Ежау (Исаија).

н. д., I/1, 172.

1198. г.

У списку достојанственика у повељи краља Емериха помиње се палатин и бачки жупан Мохе.

н. д., I/1, 173.

1198. г.

У списку достојанственика у повељи краља Емериха помињу се изабрани чанадски бискуп Јован и палатин и бачки жупан Мог.

н. д., I/1, 174.

1199. г.

У списку достојанственика у повељи краља Емериха помињу чанадски бискуп Јован и палатин и бачки жупан Мог.

н. д., I/1, 182.

1199. г.

У списку достојанственика у повељи краља Емериха помињу чанадски бискуп Јован и палатин и бачки жупан Мог.

н. д., I/1, 183.

1199. г.

У списку достојанственика у повељи краља Емериха помињу чанадски бискуп Јован и палатин и бачки жупан Мог.

н. д., I/1, 184.

1201. г.

У списку достојанственика у повељи краља Емериха помињу се чанадски бискуп Јован, дворски и ковински жупан Ахил, бачки жупан Бенедикт и бодрошки Тиборц.

н. д., I/1, 193.

1201. г.

У списку достојанственика у повељи краља Емериха помињу се чанадски бискуп Јован, дворски и ковински жупан Ахил, бачки жупан Бенедикт и бодрошки Тиборц.
н. д., I/1, 194.

1201. г.

У списку достојанственика у повељи краља Емериха помињу се бачки жупан Бенедикт и бодрошки Тиборц.
н. д., I/1, 195.

1201. г.

У списку достојанственика у фалсификованој повељи истог помињу се бачки жупан Бенедикт и бодрошки Тиборц.
н. д., I/1, 196.

1202. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, бачки жупан Ипоц (Ипоч) и бодрошки Тиборц.
н. д., I/1, 197.

1202. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, бачки жупан Ипоц (Ипоч) и бодрошки Тиборц.
н. д., I/1, 198.

1202. г.

У списку достојанственика у фалсификованој повељи истог помињу се бачки жупан Бенедикт и бодрошки Тиборц.
н. д., I/1, 199.

1203. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се бачки жупан Ипоц (Ипоч) и бодрошки Тиборц.
н. д., I/1, 204.

1203. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се дворски и чанадски жупан Јула и бачки жупан Ипоц (Ипоч).
н. д., I/1, 205.

1203. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се дворски и чанадски жупан Јула и бачки жупан Ипоч.
н. д., I/1, 206.

1204. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се бан Ипоц (Ипоч), бачки жупан, и Тиборц, бодрошки жупан.
н. д., I/1, 210.

АНДРИЈА II (1205–1235)

1205. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се краљ Андриј II, чанадски бискуп Дезидерије, Чепан, бачки жупан, и Бенедикт, бодрошки жупан.
н. д., I/1, 217.

1205. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се Чепан бачки и Мох (Моч) бодрошки жупан.
н. д., I/1, 218.

1205. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се Чепан, бачки жупан, и Мох (Моч), бодрошки жупан.
н. д., I/1, 219.

1206. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се Чепан, бачки жупан, и Ђула, бодрошки жупан.
н. д., I/1, 222.

1206. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се Дезидерије, чанадски бискуп, бан Чепан, бачки жупан, и Ђула, бодрошки жупан.
н. д., I/1, 223.

1206. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се Чепан, бачки жупан, и Ђула, бодрошки жупан.
н. д., I/1, 224.

1206. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се палатин Чепан, бачки жупан.
н. д., I/1, 225.

1206. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се палатин Чепан, бачки жупан.
н. д., I/1, 226.

1206. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, бан Чепан, бачки жупан, чанадски жупан Марцел и бодрошки жупан Јула.
н. д., I/1, 227.

1207. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, палатин Чепан, син Стефана, бачки жупан, бан Чепан, син Мике, шомођски жупан, Марцел, дворски жупан и чанадски жупан, и Јула, бодрошки жупан.
н. д., I/1, 228.

1207. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, палатин Чефан (!РП), син Стефана, бачки жупан, Чефан, син Мике, загорски бан (уместо шомођског), Јула, бодрошки жупан, и Петар, краљичин дворски жупан и чанадски жупан (ЊЕН УБИЦА!).

н. д., I/1, 229.

1207. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, палатин Чефан (!РП), син Стефана, бачки жупан, Чефан, син Мике, загорски бан (уместо шомођског), Јула, бодрошки жупан, и Петар, краљичин дворски жупан и чанадски жупан (ЊЕН УБИЦА!).

н. д., I/1, 230.

1208. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, палатин Чефан (!РП), син Стефана, бачки жупан, Чефан, син Мике, загорски бан (уместо шомођског), Јула, бодрошки жупан, и Петар, краљичин дворски жупан и чанадски жупан (ЊЕН УБИЦА!).

н. д., I/1, 233.

1208. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, палатин Чефан (!РП), син Стефана, бачки жупан, Чефан, син Мике, загорски бан (уместо шомођског), Јула, бодрошки жупан, и Петар, краљичин дворски жупан и чанадски жупан (ЊЕН УБИЦА!).

н. д., I/1, 234.

1208. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, палатин Чепан, син Стефана, бачки жупан, Јула, бодрошки жупан, Петар, краљичин дворски жупан и чанадски жупан, и Никола, дворски и ковински жупан.

н. д., I/1, 235.

1208. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, палатин Чепан, син Стефана, бачки жупан, Јула, бодрошки жупан, Петар, краљичин дворски и чанадски жупан, и Никола, дворски и ковински жупан.

н. д., I/1, 236.

1208. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, палатин Чепан, син Стефана, бачки жупан, Јула, бодрошки, Петар, краљичин дворски и чанадски, и Никола, дворски и ковински жупан.

н. д., I/1, 237.

1209. г.

Исти палатину и бачком жупану Чепану за његову верност даје земљу, која припада мошонској тврђави. У списку достојанственика помињу се чанадски бискуп Дезидерије, палатин Чепан, син Стефана, бачки жупан, Јула, бодрошки жупан, Петар, краљичин дворски и чанадски, и Никола, дворски и ковински жупан.

н. д., I/1, 240.

1209. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, Марцел, бачки жупан, Јула, бодрошки жупан, и Мартин, ковински жупан.
н. д., I/1, 241.
1209. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, Марцел, бачки жупан, и Јула, бодрошки жупан.
н. д., I/1, 242.
1209. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, Марцел, бачки жупан, Јула, бодрошки жупан, и Мартин, ковински жупан.
н. д., I/1, 243.
1209. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, Марцел, бачки жупан, Јула, бодрошки жупан, и Никола, ковински жупан.
н. д., I/1, 244.
1209. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, Марцел, бачки жупан, и Јула, бодрошки жупан.
н. д., I/1, 246.
1209. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, Марцел, бачки жупан, Јула, бодрошки жупан, и Никола, ковински жупан.
н. д., I/1, 247.
1209. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, Марцел, бачки жупан, Јула, бодрошки жупан, и Мартин, ковински жупан.
н. д., I/1, 248.
1209. г.
У списку достојанственика у фалсификованој повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, Марцел, бачки жупан, Јула, бодрошки жупан, и Никола, дворски и ковински жупан.
н. д., I/1, 249.
1209. г.
У списку достојанственика у фалсификованој повељи истог помињу се чанадски бискуп Дезидерије, Марцел бачки и Јула бодрошки жупан.
н. д., I/1, 250.
1210. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Петар краљичин дворски и бачки и Никола дворски и ковински жупан.
н. д., I/1, 253.

1210. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп,
Петар бачки и Никола дворски и ковински жупан.
н. д., I/1, 254.
1211. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп,
Петар бачки и Никола дворски и ковински жупан.
н. д., I/1, 255.
1211. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп,
Петар бачки Јула бодрошки и Марцел дворски и ковински жупан.
н. д., I/1, 258.
1211. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп,
Петар бачки Јула бодрошки и Марцел дворски и ковински жупан.
н. д., I/1, 259.
1211. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп,
Петар бачки Јула бодрошки и Марцел дворски и ковински жупан.
н. д., I/1, 260.
1211. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп,
Петар бачки Јула бодрошки и Марцел дворски и ковински жупан.
н. д., I/1, 261.
1211. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп,
Петар бачки Јула бодрошки и Марцел дворски и ковински жупан.
н. д., I/1, 262.
1211. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп,
Петар бачки и Марцел дворски и ковински жупан.
н. д., I/1, 269.
1211. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп,
Петар бачки Јула бодрошки и Марцел дворски и ковински жупан.
н. д., I/1, 270.
1212. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп,
палатин Банк, ковински, Јула дворски жупан бачки и Андрија бодрошки жупан.
н. д., I/1, 272.

1212. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, палатин Банк, ковински, Јула дворски жупан бачки и Андрија бодрошки жупан.

н. д., I/1, 273.

1212. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, палатин Банк, ковински, Јула дворски жупан бачки и Андрија бодрошки жупан.

н. д., I/1, 274.

1212. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Јула дворски жупан бачки и Андрија бодрошки жупан.

н. д., I/1, 275.

1212. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Јула дворски жупан бачки и Андрија бодрошки жупан.

н. д., I/1, 276.

1213 г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Јула дворски жупан бачки и Андрија бодрошки жупан.

н. д., I/1, 281.

1213. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Бертолд калочки надбискуп, бачки и бодрошки жупан, Дезидерије чанадски бискуп, палатин Никола чанадски и Пот ковински жупан.

н. д., I/1, 282.

1213. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Бертолд калочки надбискуп, бачки и бодрошки жупан, Дезидерије чанадски бискуп, палатин Никола чанадски и Пот ковински жупан.

н. д., I/1, 283.

1213 г.

У списку достојанственика у фалсификованој повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Јула дворски жупан бачки и Андрија бодрошки жупан.

н. д., I/1, 284.

1213 г.

У списку достојанственика у фалсификованој повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Јула дворски жупан бачки, Андрија бодрошки и Хуго ковински жупан.

н. д., I/1, 286.

1213. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Јула дворски жупан бачки, Андрија бодрошки и Хуго ковински жупан.

н. д., I/1, 289.

1214. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, магистар товарника Саломон, бачки, и дворски жупан Мартин, чанадски жупан.
н. д., I/1, 291.

1214. г.

У списку достојанственика у фалсификованој повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, магистар товарника Саломон, бачки, дворски жупан Мартин, чанадски, Шебеш крашовски и Хеце тамешки жупан.
н. д., I/1, 295.

1215. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, дворски жупан Ођус, бачки и Никола бодрошки жупан.
н. д., I/1, 298.

1215. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, дворски жупан Ођус, бачки и Никола бодрошки жупан.
н. д., I/1, 299.

(1217 г.)

Исти, приликом поласка у Свету Земљу, у случају своје смрти краљици Јоланти за њој припадајући веренички дар у висини од 8.000 марака, даје со која се вози Моришом, даље приход од пештанских Сарацена, и приход Бодрошке жупаније.
н. д., I/1, 321.

1219. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Ођус, краљичин дворски жупан бодрошки и Ратолдов брат, Јула дворски жупан ковински жупан.

1220. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Дионизије, магистер товарника бачки, Јула старији бодрошки, Ратолдов брат Јула дворски жупан, ковински и Павле чанадски жупан.
н. д., I/1, 354.

1220. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Дионизије, магистер товарника бачки и Јула бодрошки жупан.
н. д., I/1, 357.

1220. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Дионизије, магистер товарника бачки и Јула бодрошки жупан.
н. д., I/1, 358.

1221. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Дионизије, магистер товарника бачки и Јула бодрошки и солночки жупан и Јула дворски жупан ковински.
н. д., I/1, 362.

1221. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Јула старији, краљичин главни вратар, бодрошки Дионизије, магистер товарника бачки и Павле чанадски жупан.

н. д., I/1, 364.

1221. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Јула краљичин дворски жупан, бодрошки, Дионизије магистар товарника бачки и Ловро син Охуса главни пехарник ковински жупан.

н. д., I/1, 365.

1221. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Дионизије магистар товарника бачки, Јула краљичин дворски жупан, бодрошки, Ловро син Охуса ковински, Тома вуковски и Петар брат Марцелов тамишки жупан.

н. д., I/1, 366.

1221. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Јула краљичин дворски жупан, бодрошки, Дионизије магистар товарника бачки жупан.

н. д., I/1, 367.

1221. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Јула краљичин дворски жупан, бодрошки, Дионизије магистар товарника бачки жупан.

н. д., I/1, 368.

1221. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп, Дионизије магистар товарника бачки и Јула старији краљичин дворски жупан, бодрошки жупан.

н. д., I/1, 369.

1221. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп и Дионизије магистар товарника бачки жупан.

н. д., I/1, 370.

1221. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп и Дионизије магистар товарника бачки (погрешно баршки) жупан.

н. д., I/1, 371.

1222. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп и Дионизије магистар товарника бачки жупан.

н. д., I/1, 377.

1222. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп и Дионизије магистар товарника бачки жупан.
н. д., I/1, 378.

1222. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп и Дионизије магистар товарника бачки жупан.
н. д., I/1, 381.

1222. г.
У списку достојанственика у фалсификованој повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп и Никола жупан.
н. д., I/1, 386.

1223. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп и палатин Јула, бодрошки жупан.
н. д., I/1, 395.

1223. г.
Исти, путем свог капелана тителског препозита Ловра уводи опатију у Панонхалми у посед земљишта, чије међе бодрошки архиђакон био установио.
н. д., I/1, 396.

1223. г.
У списку достојанственика у фалсификованој повељи истог помиње се, Дезидерије чанадски бискуп.
н. д., I/1, 401.

1223. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп и палатин Јула, бодрошки жупан.
н. д., I/1, 402.

1224. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп палатин Јула, бодрошки жупан, и брат калочког надбискупа Угрин, чанадски жупан Никола.
н. д., I/1, 403.

1224. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп.
н. д., I/1, 406.

1224. г.
У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп и палатин Јула, бодрошки жупан.
н. д., I/1, 407.

1224. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп и палатин Јула, бодрошки жупан.

н. д., I/1, 408.

1224. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Дезидерије чанадски бискуп и палатин Јула, бодрошки жупан.

н. д., I/1, 409.

1224. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, Дезидерије чанадски бискуп.

н. д., I/1, 410.

1224. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, Дезидерије чанадски бискуп.

н. д., I/1, 411.

1225. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, Дезидерије чанадски бискуп.

н. д., I/1, 420.

1225. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, Дезидерије чанадски бискуп.

н. д., I/1, 422.

1225. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, Дезидерије чанадски бискуп.

н. д., I/1, 426.

Пре 1227. г.

Папа Хонорије III у свом писму калочком надбискупу помиње повеље истог и млађег краља Беле, којима су ови одобрили што је калочки надбискуп за новац и за посед Ердшомолну, стекао поже, Дезидерије чанадски бискуп, Ладислав дворски жупан бачки и Ођус краљевску тврђаву, у првом реду за одстрањење јеретика од граница.

н. д., I/1, 434.

1228. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, Дезидерије чанадски бискуп, Ладислав дворски жупан бачки и Ођус краљичин дворски жупан, бодрошки жупан.

н. д., I/1, 440.

1228. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, Дезидерије чанадски бискуп, Ладислав дворски жупан бачки и Ођус краљичин дворски жупан, бодрошки жупан.

н. д., I/1, 441.

1228. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, Дезидерије чанадски бискуп, Ладислав дворски жупан бачки и Ођус краљичин дворски жупан, бодрошки жупан.

н. д., I/1, 442.

1228. г.

У списку достојанственика у фалсификованој повељи истог помиње се, Дезидерије чанадски бискуп, Ладислав дворски жупан бачки и Оћус краљичин дворски жупан, бодрошки жупан.

н. д., I/1, 443.

1228. г.

У списку достојанственика у фалсификованој повељи истог помиње се, Дезидерије чанадски бискуп, Ладислав дворски жупан бачки и Оћус краљичин дворски жупан, бодрошки жупан.

н. д., I/1, 448.

1228. г.

У списку достојанственика у фалсификованој повељи истог помиње се, Дезидерије чанадски бискуп, Ладислав дворски жупан бачки и Оћус краљичин дворски жупан, бодрошки жупан.

н. д., I/1, 449.

1229. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, да је столица чанадског бискупа упражњена, Ладислав дворски жупан бачки жупан.

н. д., I/1, 451.

(1229.) г.

Исти, путем свог канцелара да преписати повељу калочког надбискупа Угрин, којомј је овај одредио термин за приказивање повеља у спору између опатије у Панонхалми и Савасентдеметеру (= Сремска Митровица), због рибака Мирот.

н. д., I/1, 455.

1229. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, Булчу чанадски бискуп и Ладислав дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 456.

1230. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, Булчу чанадски бискуп и Ладислав дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 461.

1230. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, Булчу чанадски бискуп и Ладислав дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 462.

Септембар 1233. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Булчу чанадски бискуп и Димитрије, дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 501.

1233. г.

У списку достојанственика у повељи истог помиње се, и Димитрије, дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 502.

1233. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Булчу чанадски бискуп и Димитрије, дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 503.

1. октобар 1233. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Булч (!РП) чанадски бискуп и Димитрије, дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 504.

1. октобар 1233. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Булчи (РП) чанадски бискуп и Димитрије, дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 505.

1. октобар 1233. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Булч (!РП) чанадски бискуп и Димитрије, дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 506.

1. октобар 1233. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Булч (!РП) чанадски бискуп и Димитрије, дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 507.

(1. октобар) 1233. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Булч (!РП) чанадски бискуп и Димитрије, дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 508.

(1233. г.)

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Булчу чанадски бискуп, Димитрије, дворски и бачки жупан и Гилетус сремски војвода и тамишки жупан (?)

н. д., I/1, 510.

1233. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Булчу чанадски бискуп и Димитрије, дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 511.

1233. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Булчу чанадски бискуп и Димитрије, дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 512.

1233. г.

Исти даје опатији у Панонхалми 60 јутара земље краљевских коњушара, са припадностима, у које их је дворски и бачки жупан Димитрије увео.

н. д., I/1, 514.

1234. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Булчу чанадски бискуп и
Димитрије, дворски и бачки жупан.

н. д., I/1, 528.

1234. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Блаж (!) чанадски бискуп
Ладислав, чанадски и Јула млађи, бодрошки жупан.

н. д., I/1, 529.

1235. г.

У списку достојанственика у повељи истог помињу се, Булчу чанадски бискуп и
Ладислав, дворски и бачки (?) жупан.

н. д., I/1, 538.

PETAR ROKAI

THE TERRITORY OF TODAY'S VOJVODINA IN THE CHARTERS OF HUNGARIAN KINGS

Summary

The author deals with the analysis of the Charters issued by the Hungarian kings, and the geographical term of the Southern Hungary (today's Vojvodina), which was referred to as their possession since the early eleventh century. Accordingly, many toponyms in the territory of Vojvodina have Hungarian names in addition to the Slovenian ones.

Keywords: Medieval Hungary, Hungarian kings, charters, Southern Hungary (Vojvodina)

Ђура Харди
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 hardyg@ptt.rs

ПАНОНСКА НИЗИЈА КАО ОДРЕДИШТЕ ПОСЛЕДЊЕГ СУСРЕТА ДВА РЈУРИКОВИЧА СРЕДИНОМ XIII ВЕКА

Сажетак: Аутор у раду истражује могуће место и време последњег сусрета два руска кнеза: владара Галиције и Волиније Данила Романовича и његовог рођака господара Мачве Ростислава Михаиловича средином XIII века. Иако је реч била о два супарника, одговор на ово питање вероватно је везан за Панонију и „аустријску“ политику угарског краља Беле IV.

Кључне речи: Данило Романович, Ростислав Михаилович, Бела IV, Панонија, Угарска Аустрија Чешка.

Питање када и где су се последњи пут сусрели Данило Романович и Ростислав Михаилович из више разлога заслужује да буде предмет једне посебне расправе. Ово уверење нас је и охрабрило да се упустимо у писање рада који стоји пред нама, мада нисмо сигурни да се тражени одговор може лако наћи. Историчари који су детаљно говорили о животу и владарској делатност ова два руска кнеза, колико је нама познато, нису отворили ову наизглед не тако важну али свакако специфичну тему.¹ Посредно међутим доста је писано о значајним догађајима из

¹ О Ростиславу: F. Palacky, *O Ruském knížeti Rostislawowi, otci královny české Kunhuty, a rodu geho*, Časopis Českého Museum, 1842, XVI, 1, 23–41; С. Н. Палаузов, *Ростислав Михаилович, князь Мачвы*, Журнал Министерства народного просвещения, 1851, 8, 27–49; исто у бугарском преводу: *Ростислав Михайлович, руски самостоятелен княз на Дунава през XIII век (Ростислав Михайлович княз на Мачва)*, С. Палаузов, Изабрани трудове, т. I, София 1974, 216–250; G. Wenzel, *Rostizlaw galicziai herceg, IV. Béla királynak veje*, Budapest, 1887, 20–80; M. Wertner, *Boris und Rostislaw, II (Rostislaw von Halics und seine Familie)*. Vierteljahrsschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie, XXII, 2, Berlin 1889, 178–194; исти аутор, *Az Árpádok családai története*, Nagy Beeskerek 1892, 463–475; В. Г. Прокофьев, *Ростислав Михаилович, русский князь XIII века*, Юбил. Сборник Русского Археологического Общества, Београд 1936, 131–159; Ђ. Харди, *О пореклу мачванског „бана“ Ростислава Михаиловича*, Споменица Историјског архива „Срем“, 2, 2003, 15–32; *Ростислав Михаилович „Dominus de Machou“*, Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI, Svazek 1, Brno 2006, 60–72.

О Данилу: М. Котляр, *Данило Галицький, біографічний нарис*, Київ 2002; Остало нам је недоступно: Н. П. Дашкевич, *Княжение Данила Галицкого по руским и иностранным известиям*, Киев 1873.

средњоевропске историје у којима су се њих двојица потенцијално могли срести, што ће свакако нама бити од користи.²

Не треба посебно напомињати да је овде реч о две изузетне владарске личности: Данило Романович (око 1201 – 1264), за живота кнез Галиције, Волиније и Кијева, једини руски владар који је 1253. године био крунисан папском круном. Након дуге борбе обновио је Галичко-волинску државу свог оца Романа Мстиславича (1238). Подигао је углед своје владарске куће на западу. Преживео је монголску најезду и покушао је да се супротстави врховној власти Монгола. Након разарања Кијева, наставио је државотворне традиције предака на тлу своје земље. На другој страни, можда мање значајан као владар, али ништа мање занимљив као историјска личност: Ростислав Михаилович (око 1219 – 1264) тек накратко био је кнез Галиције (1237–1238). Након што је 1245. године доживео пораз од стране Данила Романовича у борби за престо ове земље, Ростислав је захваљујући свом тасту угарском краљу Бели IV и својој супрузи кнегињи Ани постао господар Мачве, кнежевине-области на јужној угарској граници према Србији, Босни и Бугарској. Прогласио се за цара Бугара (1257). Преко брачних веза својих ћерки постао је таст бугарском цару Михаилу II Асену и моћном краљу Чешке, Пшемислу II Отокару.

За почетак, сматрамо да би покретање ове расправе и њено могуће решење био вредан прилог за просопографију Данила Романовича и Ростислава Михаиловича. Њих двојица су били велики супарници, добрим делом и захваљујући политичким снагама које су одређивале судбину Галиције. Али исто тако не смемо заборавити и да су били блиски рођаци. Данило је био ујак Ростиславу. Данилова старија полусестра, Ростислављева мајка Хелена (?), била је из куће Романовича, што је на крају Ростиславу и његовој породици давало основа да истакну право на галичко кнежевање.³ Околности последњег сусрета би стога понешто могле рећи и о карактеру и природи темперамента ове две личности.

Две владарске династије: Волински Мстиславичи и черниговски Олеговичи, из којих су поникли Данило Романович и Ростислав Михаилович, у освит монголске најезде владале су данашњим украјинским земљама и надметале се за првенство на том простору. Почев од 1235, односно 1237. године, Данило је у дупло млађем, тада још голобрадом Ростиславу добио супарника у борби за галички престо. Иза Ростислава коме је ускоро (1238) припала незахвална улога претендента стајали су његов отац черниговски кнез Михаило Всеволодович, добар део моћних галичких бојара и Угарска. Угарски краљеви су од 1205. године имали врховну власт над Галичко-волинском кнежевином и били важан чинилац у галичким збивањима током прве половине XIII века. Прогнаном Ростиславу се срећа осмехнула када га је (могуће већ 1242. или 1243. године) угарски краљ Бела IV начинио својим зетом и угарским кандидатом за Галицију. У међувремену, Татари

---

² Нажалост, унапред смо свесни да су нам неки историографски наслови остали недоступни приликом писања овог рада. Надамо се да овај недостатак неће драстично утицати на закључке и крајњи исход рада.

³ О сродству два кнеза: D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów, książąt halicko-wołyńskich*, Poznań–Wrocław 2002, 51–59; Л. Войтович, *Кня жа доба на Русі: портрети еліти*, Біла Церква 2006, 418, 491.

су опустошили руске земље, Пољску и Угарску. Вођен с променљивим успехом и с пуно обрта, сукоб је завршен 17. августа 1245. године када је у одлучујућем боју под Јарослављем Данило победио Ростислава на челу војске угарско-пољске коалиције и његових галичких присталица. Релативно брзо, по свему судећи септембра 1246. године, потакнути свако својим државничким интересима, Бела IV и Данило су се сусрели у Угарској, у граду Зволени (Zvolen, Словачка).⁴ На том историјском владарском скупу успостављен је мир и савез који је том приликом био потврђен браком Даниловог сина Лава и угарске принцезе Констанце. С тим догађајем Ростислав је дефинитивно изгубио и последњу шансу да се врати на престо Галиције, те му је као утешна надокнада, врло могуће већ 1247. године, била додељена Мачва.⁵

Показало се да је битка под Јарослављем за Ростислава била и последњи боравак на земљи његових предака; 17. августа 1245. године он тога вероватно још није био свестан. Поред нове политичке реалности коју ускоро доноси делотворан савез Арпадовића и Романовича, на ову чињеницу нам пре свега указује *argumentum ex silentio* галичко-волинског летописца који је наш главни извор за делатност и кретање јунака овог рада на руском тлу. После битке под Јарослављем и описа околности мировних преговора који су довели до скупа у Зволени, име Ростислава Михаиловича више није било у далековиду летописчевог пера.⁶ Управо стога година 1245, односно 1246, важан је граничник у трагању за последњим сусретом Данила и Ростислава.

Поред просопографског, назире се и други суштински разлог за покретање ове расправе. Након скупа у Зволени и удаје угарске принцезе за Даниловог наследника, како смо већ напоменули, Романовичи су се попут Ростислава такође ородили с угарском краљевском кућом и постали су њихови савезници. Поставља се међутим суштинско питање да ли је угарски краљ, који је у својим будућим плановима рачунао на помоћ и једне и друге стране, успео да измири Данила Романовича и Ростислава Михаиловича. Угарском краљу то је могло бити у интересу. Хипотетички гледано, измирење је подразумевало сусрет два руска кнеза до кога би дошло под угарским покровитељством. Ствар је тим више интересантна јер, као што је то историографија давно уочила,⁷ Бела IV је и даље свог зета Ростислава формално ословљавао као кнеза Галиције,⁸ а ни поносни Ростислав се

---

⁴ Питање хронологије савеза Беле IV и Данила Романовича, односно владарског скупа у Зволени и брака њихове деце, по нама, разрешно је Т. Senga, *IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett "tatár-levele"*, Sz, 1–2, 1987, 592–594. Што се тиче различитих мишљења о овом проблему, детаљну библиографију у својој напомени даје Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów*, 109–113.

⁵ О хронологији Ростислављевог стицања Мачве писали смо у: Ђ. Харди, *Господари и банови онострано Срема и Мачве у XIII веку*, Споменница Историјског архива „Срем“, 8, 2009, 70–71.

⁶ *Полное собрание Русских летописей*, томъ второй, Ипатьевская летопись, СПб 1908 (= ПСРЛ, II), 800–805, 809.

⁷ J. Ch. Engel, *Geschichte des ungrischen Reichs*, Th. 1, Wien 1813, 360.

⁸ Као кнез Галиције (*Dux Gallicie*) Ростислав је ословљаван у краљевским повељама 1247. године: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ed. G. Fejér, Budapest 1829–1844 (= F); 1254: F, IV/2, 218; 1255: F, IV/2, 314; 1264: F, IV/3, 197. Упоредити са F, IV/1, 396.

током свог доживотног панонског изгнанства није одрекао титуле кнеза Галиције.⁹ То није била тек сетна успомена на земљу предака којом је некад владао, већ претензија упућена Романовичима (додуше без реалне снаге). Да ли су то били тек ситни формални детаљи који нису могли да угрозе потенцијални сурет два руска кнеза? То не знамо. Однос између Беле и Данила међутим нису пореметили.

По оној народној: где је човеку жена, тамо му је и дом, Ростислав је судбински постао везан за интересе свог таста. Хтео – не хтео, морао је да прихвати последице скупа у Зволену, и, ко зна, можда је по „савету таста“ једног дана Ростислав морао и да се поново сретне са Романовичима и пружи им руку помирења. Далеко од тога да је Михаилович био тек беспоговорни послушни зет. Међутим, након 1245. године у предстојећим ратовима Угарске стајао је на располагању Бели IV, што је имало посебан значај. Наиме, из драгоценог приповедања галичког књижевника знамо да је Ростислав био храбар и предузимљив војсковођа, по свом држању оличење витеза XIII века.¹⁰ Док је његов таст, приметио је то већ угарски хроничар, био „in exercitibus et preliis minime fortunatus“¹¹. Ростислав је 15. јуна 1246. године заједно с тастом био учесник битке на реци Лајти недалеко од Бечког Новог места (Wiener Neustadt) у којој је погинуо стари непријатељ Беле IV аустријски херцег Фридрих II Раборни (Bellicosus) Бабенберг, последњи мушки представник ове династије. Тиме је у средњој Европи започела борба за наслеђе Бабенберга у коју су се укључили и Арпадовићи.¹²

Овом приликом није нам циљ да улазимо у детаљан приказа те борбе. Оно што је битно, почетком 50-их година XIII века на политичкој позорници на којој се решавала судбина Аустрије и Штајерске, остала су само два конкурента, будући чешки краљ, тада моравски маркграф Пшемисл II Отокар и угарски краљ Бела IV. Мађари су у лето 1252. године напали на Аустрију и Штајерску које су у том тренутку највећим делом признавале Пшемислову власт, као и Пшемислову Моравску. Био је то почетак рата у коме је најзначајније место међу савезницима Беле IV припало Данилу Романовичу. Да би што снажније везао Романовиче за своју ствар, Бела је Даниловог млађег сина Романа те године оженио са херцегинјом Гертрудом Бабенберг, братаницом последњег аустријског херцега из куће Бабмерг, Фридриха 2. Захваљујући Гертрудиним наследним правима и угарској војној подршци Роман је уз своју супругу требало да под покровитељством угарског краља постане херцег Аустрије. Прва фаза сукоба потрајаће до 1254. године. Нови рат је избио 1259/1260. године, да би након угарског пораза у бици код места Кројсенбрун (Kroissenbrunn/Groissenbrunn) био окончан миром у Бечу 31. марта

⁹ У јединој Ростислављевој сачуваној повељи, издатој без датума (после 1257), његова интитулација започиње са „Nos Razlaus dux Galacie...“ A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára, I, Pest 1871, 5–6.

¹⁰ На пример, Ростислављев витешки дух лепо је илустрован код летописца приликом описа збивања под тврђавом Јарославља уочи главне битке. ПСРЛ, II, 801.

¹¹ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadienae gestarum*, t. I, Edendo operi praeftit E. Szentpétery, Budapest 1999 (= SRH), 43.

¹² K. Lechner, *Die Babenberger, Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*, Wien–Köln–Weimar 1992, 296; Gy. Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, Budapest 1986, 133–134; N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278*, Racibórz 2008, 17–24.

1261. године. Недуго затим (25. октобра), мир је био потврђен склапањем брака Пшемисла II Отокара и Кунигунде, ћерке Михаила Ростиславича и Ане Арпадовић, односно унуче Беле IV.¹³

Током реченог рата, односно ратова, знамо да су Данило и Ростислав најмање једанпут истовремено ратовали на страни Угарске. Чини се некако логичним да су се њих двојица у походима или на будућим мировним преговорима могли сусрести у друштву угарског краља. Међутим, претежно наративни извори у којима је сачувано сведочанство или траг о њиховом учешћу у угарско-чешким односима пре личе на замршено клупко из кога није лако расплести јасан одговор, а да он притом не буде оптерећен бројним претпоставкама и непознаницама. Коначно, на то нас упућују радови уважених историчара који су се бавили проблематиком борбе за аустријско наслеђе и њеним актерима. Стога, пре него што се отиснемо у том правцу, задржаћемо се на месту и датуму (последњег) сусрета два руска кнеза који се неспорно може потврдити у изворима. Да будемо одређенији, у делу савременог историографа Данила Романовича – његовог летописца.

Како смо већ могли закључити, на бојном пољу под Јарослављем, 17. августа 1245. године стајали су један наспрам другог, на челу својих војски, Данило Романович и Јарослав Михаилович. То јесте на неки начин био сусрет два кнеза, у околностима вреве бојног попришта. Али, они сами, односно њихови одреди, том приликом изгледа да нису директно укрстили копља (?!). Наиме, по детаљном сведочанству галичко-волинског летописца, када је Ростислав, учивши пристизање војске Романовича под опседнути Јарослављ, усмерио своје снаге на Данила, њему се са својим људима испречио Данилов дворски Андреј који није допустио да се Ростислав директно судари са одредом његовог кнеза.¹⁴ На другој страни, Данило је са својим одредом ударио на Угре предвођене војводом Филом који су стајали у позадини непријатељског поретка. Успео је да разбије противника. Када је Ростислав то видео, дао се у бег и тиме је бој био одлучен.¹⁵ И једна каснија угарска краљевска повеља из 1264. године, издата магистру Лаурентију, који је био Ростислављев (фамилијар? и) саборац, под Јарослављем о директном одмеравању снага два кнеза или њихове витешке пратње не говори. Аутор наратије такође описује Ростислављево држање у боју и тек уопштено уводи догађај са „cum Daniel Ruthenorum rex ad campestre praelium contra ipsum nostrum generum [Ratislaum] prodissit...“¹⁶ Коначно, тако нешто није било неочекивано. Како је једном

---

¹³ Преглед борбе Чешке и Угарске за наследство Бабенберга до 1261. године: N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278*, 15–65; A. Huber, *Geschichte Österreichs*, erster Band, Gotha 1885, 514–541; H. Dopsch, K. Brunner, M. Weltin, *Österreichische Geschichte 1122–1278, Die Länder und das Reich, Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*, Wien 1999, 203–207, 225–257, 442–449, 453–455; Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 133–136; О учешћу Романовича: Грушевський, *Історія України-Руси*, III, Київ 1993, 74–77, 518–519.

¹⁴ „...Ростислав же исполчився преиде дебрь глубокую оному же иду противу полку Данилову Андрѣви же дворьскому тоснушося да не сразится с полкомъ Даниловым ускоривъ сразися с полкомъ Ростиславлимъ...” ПСРЛ, II, 800–805.

¹⁵ ПСРЛ, II, 803–805.

¹⁶ F, IV/3, 197–198.

приликом закључио Жорж Диби (Georges Duby), у средњем веку је мало битака у којима главни противници успевају да се виде изблиза и још их је мање у којима добију прилику да измењају ударце. Они су током боја окружени, чувани и спутавани од своје пратње, и углавном један од њих побегне у тренутку када се већ назире победник.¹⁷ У доброј мери ова констатација може бити примењена и у нашем случају. По свему судећи, мегдан на пољу битке под Јарослављем ипак није био сусрет за којим ми трагамо, мада га нећемо ни „одбацити“.

До правог, владарског скупа, између Данила и његовог рођака дошло је раније, у пролеће-лето 1240. године.¹⁸ Била је то злосутна година када се ишчекивао напад Монгола на Кијев и украјинске земље на десној обали Дњепра које су признавале власт Данила Романовича. Михаило Всеволодович и његов син Ростислав нашли су се у тешком положају прогнанника. Без обзира на раније међусобне споразуме Бела IV им је ускратио гостопримство у Угарској. Угарски краљ, обавештен о доласку Монгола, био је заокупљен припремама за одбрану своје земље и није рачунао да од руских кнежева-прогнанника може имати неке користи.¹⁹ Оставши без угарске подршке, Михаило и Ростислав нису смели у Галицију, где је владао Данило, а далеки Чернигов су у то време већ били уништили Монголи, те су се обрели у Мазовији. У та тешка и неизвесна времена, Данило и његов брат Васиљко великодушно су заборавили сва ранија непријатељства с черниговским рођацима. Након преговора, позвали су Михаила и Ростислава у своју земљу где се већ раније, код своје браће, налазила њихова супруга и мајка. Дошло је до мира и споразума две породице по коме су Романовичи свом нећаку Ростиславу дали Луцк у Волинији, а Михаилу обећали Кијев, мада се он због очекиваног монголског напада није осмелио да крене на исток.²⁰ Без обзира на све неприлике, током пролећа-лета 1240. године негде у држави Романовича (можда Холму²¹), с правом можемо закључити, био је уприличен владарски скуп две кнежевске куће на коме је свечано потврђено њихово измирење. Том приликом, претпостављамо, за кнежевском трпезом уз пуне пехаре вина које је те године морало бити изузетно скупа и ретка роба у Руској земљи, заједно су седели Данило и млади Ростислав, привремено спреман да прихвати ујаково старешинство. Могуће да су се у том периоду они више пута сусрели, барем до тренутка када је Данило са Лавом у јесен 1240. године напустио земљу и кренуо у Угарску да постигне оно што раније није успело Михаилу и његовом сину – да испроси угарску принцезу за свог наследника.²² Споразум није имао прилике да потраје. Као што је познато, Монголи су 6. децембра 1240. уништили Кијев и током зиме 1240/41. године прегазили и

¹⁷ Ж. Диби, *Бувинска битка 27. јула 1214*, Сремски Карловци – Нови Сад 2008, 231.

¹⁸ За хронологију сусрета: М. Грушевський, *Хронологія подій Галицько-Волинської літописи*, Записки наукового товариства імені Т. Шевченка (= ЗНТШ), т. ХLI, 1901, 29, 66; *Літопис руський за Іпатьским списком*, переклад, примітки... Л. Махновець, Київ 1989, 395.

¹⁹ Gy. Pauler, *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, т. II, Budapest 1899, 152.

²⁰ ПСРЛ, II, 782–784; Уп. и: Грушевський, *Історія України-Руси*, II, Київ 1992, 249–250; т. III, 56.

²¹ За успон Холма као престонице Данилове државе: О. Головка, *Західнобузькі міста Холм і Дорогичин у політичній діяльності короля Данила Романовича*, Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Галицького, Івано-Франківськ 2008, 50–60.

²² ПСРЛ, II, 785–787; Грушевський, *Хронологія*, 29–30, 66; Махновець, *Літопис руський*, 397–398.

опустошили Галицију и Волинију на путу према Угарској и Малој Пољској. Већ наредне године у разореној руској земљи обновљена је борба за галички престо између две кнежевске стране.²³

Након 1245/46. године, заслуге за евентуални нови сусрет Данила и Ростислава требало је да буду приписане угарском краљу. У жеку Рата за аустријско наслеђе, Бела IV је у лето 1253. године покренуо велики напад на Моравску. Историчарима није промакло да су у том походу на угарској страни учешће узели и Данило и Ростислав.²⁴ Мада је Всеволод Прокофјев закључио да је Бела IV заједно с њима напао на Чешку,²⁵ до сусрета два кнеза током похода није дошло, пре свега због унапред договореног ратног плана савезника. Угарски краљ је на челу угарско-куманске војске прво опустошио доњу Аустрију, вероватно да би оснажио положај Гертруде Бабенберг и њеног мужа Романа Даниловича који су у то време боравили у тврђави Химберг (Himberg).²⁶ Након тога, по свему судећи, прешао је Дунав и путем који је водио долином Ваха упао је у Моравску где је 25. јуна допро до Оломуца. По казивању савременог чешког хроничара, Кумани и Угри су тада страшно опустошили област око овог града.²⁷ Бела је међутим свог зета Ростислава оставио на угарско-моравској граници, у тврђави Тренчин, односно у истоименој жупанији, да чува залеђе и одступницу угарској војсци. Доказ о Ростислављевом учешћу у походу сачуван је захваљујући даровници Беле IV изdatoј 1259. године извесном Премислу који се борио у Ростислављевој војсци, као и синовима његовог брата Носка, будући да је Носко тада и погинуо. У истој повељи се даље каже да су (Чеси) напали на Ростислава, вероватно с циљем да пресеку Угрима пут за повлачење. Заметнуо се бој у коме је непријатељ био поражен, а Ростислав се након тога придружио своме тасту (*ad nos rediit*). Тада је, наиме, с Ростиславом речени Премисл, иако тешко рањен, пред краља довео једног заробљеног витеза.²⁸

У исто време савезничка војска у којој су били Данило Романович, његов син Лав, затим други зет Беле IV краковски кнез Болеслав Стидљиви, кнез опољско-ратиборски Владислав и два литванска кнеза са севера је упала у Моравску и

---

²³ Грушевський, *Исторія*, II, 249–253; III, 56–58; Котляр, *Данило Галицький*, 246–266; В. Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва 1950, 221–230.

²⁴ Pauler, *A magyar nemzet története*, 220–221; Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 145; *Magyarország történelmi kronológiája a kezdetektől 1526-ig*, том I, Budapest 1986, 154; J. Wyrozumski, *Udział księząt polskich w walce o spadek po Babenbergach*, *Studia Austro-Polonica*, 5, 1997, 8–9; Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 40–42.

²⁵ Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 145.

²⁶ Уп: Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 40, 46–49.

²⁷ *Kosmova latopisu českého pokračovatelé*, *Fontes rerum Bohemicarum*, том. II (*Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus*), ed. J. Emler, Praha 1874, 291.

²⁸ „...cum regnum Morauię domino concedente omni nostro cum exercitu fuisset ingressi et dictos Premysl et Nosk cum karissimo genero nostro domino duce Bozyslao [Rozyaslao] pro obseruacione castrı predicti [Trinchyniense] et confinı in eodem comitatu dimississemus ipsi pro nobis coram oculis ipsius Bocizlay prelium gesserunt gloriosum et unus eorum scilicet Nosk ibidem fuit interemptus Premysl uero cum predicto nostro genero ad nos redyt grauitur uulneratus unum militem cum armis nobis captiuatum presentando...” *Hazai okmánytár* – Codex diplomaticus patrius Hungaricus, kiadják A. Ipolyi, I. Nagy, D. Véghely, t. VI, Budapest 1876, 97–99; Садржај повеље је интерпретиран (и делом превођен) код: Pauler, *A magyar nemzet története*, 221; Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 145; Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 40–41.

опустошила је крајеве око града Опаве. О руско-пољском походу на Моравску у историографији је писано, пре свега, на основу подробног извештаја галичко-волинског летописца.²⁹ На основу руског извора може се закључити да циљ Даниловог похода није био да се споји са Белом IV. До њиховог сусрета, као и сусрета са Ростиславом, те године у Моравској једноставно није дошло.³⁰ Након пустошења, две војске су се као по унапред утврђеном договору, у исто време, крајем лета 1253, повукле свака својој кући.³¹ Наредне године, 3. априла, у Будиму је био склопљен мир по коме је угарском краљу, односно његовом престолонаследнику, припала Штајерска (највећи део), док је Аустрија остала у рукама Пшемисла II Отокара. Оставши без подршке, Данилов син Роман раније је већ напустио своју супругу херцегинју Гертруду и Аустрију.³²

Угарско-чешки сукоб за аустријске земље је обновљен крајем зиме 1259/60. године, када је Штајерска прихватила власт чешког краља. Нови рат је био одлучен 12. јула 1260. године у боју код Кројсенбруна на Моравском пољу где су Угри и њихови савезници претрпели тежак пораз.³³ Што се тиче учесника похода с угарске стране, логично се могло претпоставити да је Ростислав као члан краљевске породице узео у њему учешће и тада стајао поред свог таста Беле IV и његовог сина, млађег краља Стефана. Претходних година он је, истина, био војно заокупљен приликама у Бугарској. Ростислављев зет и штићеник бугарски цар Михаило II Асен је убијен у јесен 1256. године. Михаиловог убицу рођака Калимана II, који је свом претходнику узео престо и жену – Ростислављеву ћерку, убрзо је снашла иста судбина. Ростислав, чије су позиције у Бугарској постале угрожене, вероватно почетком 1257. године провалио је у ту земљу, накратко заузео Трново и по свему судећи тада се прогласио за бугарског цара. Наступиле су године превирања и међувлашћа у Бугарској, где су Ростислав и Угарска на једној страни а Никејско царство, односно Византија, на другој страни играли врло важну улогу.³⁴ Ипак, због значаја, а ту мислимо на богатство Штајерске и Аустрије, рат против чешког краља је 1260. године несумњиво окупио све расположиве снаге на које су у том тренутку могли да рачунају Арпадовићи. Међу њима највероватније и војску њиховог зета Ростислава Михаиловича. Исто је било и на другој страни. Ђула Кришто је оправдано запазио да је уочи одлучујућег сукоба те 1260. године скоро

²⁹ ПСРЛ, II, 821–826; Уп: Грушевський, *Історія України-Руси*, III, 74–75; А. В. Флоровский, *Чехи и Восточные Славяне*, том первый, Praha 1935, 223–231; Пашуто, *Очерки*, 256–258; Wyrozumski, *Udział ksiąząt polskich*, 8–9; Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 41–46; N. Mika, *Najazd polsko-ruski na ziemię opawską w 1253 roku*, *Opawa, zborník k dějinám města*, t. 3, Opava 2003, 5–11 (нама рад недоступан), итд.

³⁰ Лиржи Вирозумски сматра да Галичко-волински летопис потврђује да је Ростислав такође био учесник похода на Опаву. Ми на овај траг у летопису нисмо наишли. Wyrozumski, *Udział ksiąząt polskich*, 9.

³¹ Да су походи били синхронизовани уп: Грушевський, *Хронологія*, 36, 68; Махновець, *Літопис руський*, 411–412; Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 134; *Magyarország történeti kronológiája*, 153.

³² Dopsch, Brunner, Weltin, *Österreichische Geschichte*, 206–207; Lechner, *Die Babenberger*, 306.

³³ Dopsch, Brunner, Weltin, *Österreichische Geschichte*, 454–455; Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 135–136; Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 60–62.

³⁴ Детаљније: В. Н. Златарски, *История на Българската държава*, III, София 1940, 456–490; Х. Димитров, *Българско-унгарски отношения през средновековието*, София 1998, 158–170; Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 136–137.

цела средње и источна Европа имала своје представнике у два супротстављена војна табора.³⁵

„Једнини“ историографски проблем везан за Ростислављево учешће у бици код Кројсенбруна јесте у томе да извори који су оставили сведочанство о том догађају не помињу његово име. Међутим, Отокар II Пшемисл је 8. октобра 1260. године послао писмо папи Александру IV у коме га је обавестио о недавној великој победи и мировним преговорима који су након ње уследили. Задовољан и поносан чешки краљ у писму је набројао бројне савезнике пораженог угарског краља међу којима су наведени „et innumeram multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Vngarorum et diuersorum Sclauorum, Siculorum quoque et Valachorum, Bezzenninorum (f. Bessorum, seu Paczinacitarum) et Ismaëlitarum, Schismaticorum etiam, vtpote Graecorum, Bulgarorum, Rasiensium (Rascianorum) et Bosnensium haereticorum...“.³⁶ Помен Бугара и Босанаца, па и Грка, историчарима је био довољан доказ да је овде реч била о одредима Ростислава Михаиловича. Већ је Спиридон Палаузов закључио да су Бугари и Босанци стајали под Ростислављевим заповедништвом у том боју. Густав Венцел такође је сматрао да је Ростислав учествовао у боју на челу својих мачванских и бугарских снага, јер поменути Бугари и Грци су били његови људи. Такво мишљење дели још један Ростислављев биограф, Всеволод Прокофјев, затим (нама недоступан) Е. Дарко, а то прихвата и Норберт Мика.³⁷ У прилог оваквом ставу ишле су чињенице да је Ростислав доиста у то време држао одређене бугарске територије, као и један део Босне (област Усоре и Соли).³⁸ На другој страни, Христо Димитров је изнео сумњу, поготово у погледу могућности учешћа у том рату Грка Никејаца на страни Угарске. Поставивши логично питање да није можда Пшемисл II Отокар, набрајајући све те народе у групи шизматика (и к томе јеретике и муслимане), учинио то уопштено и нереално, желећи да пред папом увелича значај своје победе.³⁹ Пре Димитрова, међутим, скоро на исти начин је овом питању приступио и Исидор Шараневич, позивајући се притом на мишљење Ђерђа Праја (György Pray), историчара из XVIII века.⁴⁰ Било како било, сачувани помен *Rasciensium* у писму чешког краља, односно код писца *Друге континуације Козме*, за српску историографију је доказ да су Срби учествовали у рату против Пшемисла II Отокара, као и да су Босанци (*Bosnensium haereticorum*), али не из оног дела Босне где је била присутна Ростислављева власт,

³⁵ Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 135; Уп и: Huber, *Geschichte Österreichs*, 538.

³⁶ F, IV/3, 15–16; *Kosmova latopisu českého pokračovatelé*, 316; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, ed. J. Emler, t. II, Prague 1882, 103.

³⁷ Палаузов, *Ростислав Михайлович*, 245; Wenzel, *Rostizlaw galicziai herczeg*, 9; Прокофјев, *Ростислав Михайлович*, 145; E. Darkó, *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in den zweiten Hälfte des XIII Jahrhunderts*, Mit 2 Tafeln, Weimar 1933, 17. Наведено према Димитров, *Българско-унгарски отношения*, 169; Мика, *Walka o spadek po Babenbergach*, 59, 64.

³⁸ Уп: Димитров, *Българско-унгарски отношения*, 166; С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 73.

³⁹ Димитров, *Българско-унгарски отношения*, 169.

⁴⁰ J. Szaranewicz, *Die Hypatios – Chronik, als Quellen – Beitrag zur österreichische Gescichte*, Lamberg 1872, 144–145 (György Pray, *Annales regum Hungariae*, 997–1564, 5 volumes, Vienna, 1763–70).

већ из „праве Босне“ где је владао угарски вазал, домаћи владар бан Пријезда, такође дали свој помоћни одред.⁴¹

Код питања Ростислављевог учешћа постоји још једна сумња. Наиме, Пшемисл II Отокар у свом писму наводи да је у рату тријумфовао „aduersus Belam, et natum eiusdem Stephanum, Vngarie reges illustres, et Danielem, Regem Passe (Russie) et filios eius, et ceteros Ruthenos et Thartaros qui in auxilium venerant, et Boleslaum Scacouiensem, et Lozkonem (Lestkonem) iuuenem Lansatie (Lusatiae) duces...“ Дакле, чешком владару је било познато да је ратовао и против краљевог сина Стефана, руског краља Данила Романовича и његових синова, против пољских кнежева Болеслава Стидљивог и Лешка Црног,⁴² али не и против зета угарског краља, Ростислава Михаиловича. Под условом да је био у угарском табору, можда том приликом Ростиславу није дато тако важно место. Али тешко је у то поверовати. Истина, у време настанка писма Чеси нису могли знати да ће Ростислав ускоро постати гаст Пшемислу II Отокару. Наиме, током мировних преговора првобитно је планирано да нова Пшемислова невеста постане Белина ћерка, монахиња Маргарита, која се том светогрђу одупрла, на задовољство многих.⁴³ Чесима, на пример, није било познато ни име куманског кана Алпра, које је сачувано захваљујући угарском хроничару.⁴⁴ Иако је управо Куманима припала врло важна улога у кројсенбрунском боју. Раме уз раме с младим краљем Стефаном они су заправо ратовали против Пшемисла, док је Бела закаснио на бојно поље и потом се неславно дао у бег.⁴⁵ Могуће је да су управо због тога поједини историчари (Антониј Флоровскиј, Балинт Хоман) изнели формулацију да су у боју учествовале снаге Ростислава Михаиловича, при чему су ваљда посредно подразумевали и његово присуство.⁴⁶ Неки су, међутим, попут незаобилазног Алфонса Хубера, Ђуле Паулера и Ђуле Кришта, без расправе код описа битке изоставили Ростислава.⁴⁷ Ако је наше мишљење уопште важно, ипак смо спремни да прихватимо претпоставку да је Ростислав Михаилович био учесник угарског похода из 1260. године. Не само због помена Бугара и Босанаца у угарској војсци већ због тога што је то био рат са великим улогом, а Ростислав као члан краљевске породице, к томе вичан војевању, тај догађај није смео да пропусти. У другој половини 1260. године Бугари су заузели Северински Банат, што је вероватно имало везе са небрањеним јужним границама Угарске, због рата са Чешком.⁴⁸

---

⁴¹ К. Лиречек, *Историја Срба*, прва књига, Београд 1978,182; *Историја српског народа*, прва књига, уредник С. Ђирковић, Београд 2000, 351; Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 73.

⁴² За учешће Пјастовића: Włodarski, *Polska i Czechy*, 35 (нама недоступно); Wyrozumski, *Udział książy polskich*, 12; Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 58.

⁴³ Уп: Pauler, *A magyar nemzet története*, 241–243.

⁴⁴ SRH, I, 469.

⁴⁵ Уп: Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 135–136.

⁴⁶ Флоровскиј, *Чехи и Восточные Славяне*, 232; Нóман В. – Szekfű Gy, *Magyar történet*, I, írta В. Нóман, Budapest 1939, 574.

⁴⁷ Уп: Huber, *Geschichte Österreichs*, 538–240; Pauler, *A magyar nemzet története*, 236–239; Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 135–136

⁴⁸ Уп: Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 137; Димитров, *Българско-унгарски отношения*, 170.

За Данила Романовича можемо с много већом сигурношћу да тврдимо да је 12. јула 1260. године био учесник битке код Кројсенбруна. То нам пре свега саопштава писмо Пшемисла II Отокара.⁴⁹ На другој страни, галички летописац потврђује да се Данило почетком 1260. године налазио на путу за Угарску, али не да би се прикључио свом савезнику у рату са Чешком, већ да се склони испред нове монголске опасности. Добро је познато да су се у новембру 1259. године Монголи на челу с искусним војсковођом Бурундајем опет појавили на граници Галичко-волинске државе и захтевали од Романовича да поруше утврђења својих градова и с њима крену у поход на Пољску. Данило „же убоявшуся побўже в Ляхы а из Ляховъ побўже во Угры“ оставивши брата Васиљка и сина Лава да испуне монголске захтеве.⁵⁰ Могуће је да је тада Данило на дуже време остао у Угарској.⁵¹ У историографији је скоро опште прихваћен став да је он био учесник кројсенбрунске битке.⁵² Око поједних околности Даниловог учешћа мишљења су ипак била подељена. На пример, око питања да ли је на бојно поље стигао на челу своје руске војске или је његово присуство било случајност – последица неприлика које су га приморале да напусти своју земљу.⁵³ Друго питање се односило на расправу ко је од синова Данила Романовича могао присуствовати боју. Остављајући ипак ова питања по страни, можемо да закључимо следеће: ако прихватимо претпоставку да је Ростислав био учесник боја, то је онда највероватније значило и да се он током похода у лето 1260. године у присуству угарског краља сусрео са својим некадашњим супарником и ујаком Данилом Романовичем.

---

⁴⁹ Погледати други цитат из писма Отокара Пшемисла, као и напомену бр. 36.

⁵⁰ ПСРЛ, II, 848–850; Грушевський, *Хронолозія*, 41–42, 69; Махновець, *Літопис руський*, 421–423.

⁵¹ Леонтиј Војтович сматра да је кнез Данило био у емиграцији у Угарској од 1260. до 1262. године. Независно од Војтовича сличног је мишљења и Марта Фонт, која такође сматра да је Романович дуже време боравио у Угарској, мада не и пуне три године (1260–1261). Войтович, *Кня жа доба*, 494; М. Font, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, Szeged 2005, 260–263.

⁵² Јероним Шараневич је ипак био скептичан у вези са питањем Даниловог учешћа у боју: J. Szaranewicz, *Die Hypatios – Chronik*, 85–86, 144–145. Да је Данило био учесник боја: Huber, *Geschichte Österreichs*, 538; Wenzel, *Rosztizlaw galicizai herceg*, 9; Pauler, *A magyar nemzet története*, 236; М. Кордуба, *Участь Данила в битві під Кресценбрунн*, *Miscellanea*, ЗНТШ, т. X, књ. II, 1896, 1–2; Грушевський, *Історія*, III, 76; Флоровский, *Чехи и Восточные Славяне*, 232–233; Прокофьев, *Ростислав Михайлович*, 145; Hóman, *Magyar történet*, I, 574; Пашуто, *Очерки*, 277; Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 135–136; Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 58–59.

⁵³ За разлику од других историчара Мирон Кордуба и Михаило Грушевски су сматрали да је Данилово учешће у боју било случајно. Слично њима и Ђула Паулер је закључио да су руски и пољски кнежеви због најезде Монгола стигли на бојно поље само са својом пратњом, али не и војском (упоредити претходну напомену). Без обзира на читање галичког летописца као и на мањак политичког интереса Романовича, по нашем мишљењу уопште не би требало искључити могућност да је Данило на бојно поље могао да дође са „војском“. На то упућује податак из писма чешког краља (*Ruthenos et Thartaros qui in auxilium venerant*) као и казивања других наративних западних извора (*Continuatio praedictorum Vindobonensium*, *Annales Austriae*, ed. W. Wattenbach, MGH, SS, IX, Hannoverae MDCCCLI, 728). Такође треба имати у виду и околност да је од повлачења Монгола из Пољске преко земље Романовича, која ипак није толико настрадала, прошло једно годишње доба (пролеће). Довољно да се један добро наоружан галички полк од неколико стотина људи припреми и пребаци преко Карпата. То је била сила вредна сваког помена.

Угарско-чешки сукоб за аустријске земље дефинитивно је одлучен исходом битке код Кројсенбруна. На основу мировног уговора склопљеног у Бечу 31. марта 1261. године Бела IV се одрекао својих претензија на Штајерску и пристао је на плаћање ратне одштете. Епилог мира биле су и успостављене брачне везе између владарских кућа Арпадовића и Пшемисловића. Као што је већ речено, чешки краљ Пшемисл II Отокар се 25. октобра 1261. године оженио са Кунигундом Ростиславић. Неколико година касније (5. октобра 1264), на аустријско-угарској граници код места Потенбург (Pottenburg/Burg) на реци Фиша (Fischa) између Беча и Пожуна, тј. Братиславе, уприличени су раскошни сватови млађег сина краља Беле IV, истоименог славонског херцега Беле и Кунигунде Бранденбуршке, сестричине чешког краља. Био је то без сумње један од највећих владарских скупова овог дела тадашње Европе, одржан под покровитељством чешког и угарског краља.⁵⁴ По казивању две аустријске хронике на немачком језику написане у XIV веку, сазнајемо да су се на скупу у Бечу 1261. године, односно у сватовима код Потенбурга 1264, међу позваним владарима нашли и краљ *von Rassen (Razen)* и краљ *von Matschaw (Matschouwe)*. Стиче се утисак да су хроничари код ових помена управо мислили на Данила Романовича и Ростислава Михаиловича. А да ли су њих двојица доиста били учесници тих догађаја питања су које независно једно од другог привлаче пажњу већ генерацијама историчара. Последњи у низу који је, по свему судећи, разрешио ту дилему је пољски историчар Норберт Мика.⁵⁵

Да кренемо редом. У хронизи Отокара Штајерског – *Ottokars österreichische Reimchronik* – уз доста занимљивих обавештења описани су владарски скуп и сватови из 1264. године (додуше цео догађај је на крају погрешно стављен под 1261. годину).⁵⁶ Дело је написано током прве две деценије XIV века, а његов аутор се може идентификовати са Otacher ouz der Geul (Ottokar aus der Gaal).⁵⁷ Међу учесницима свечаности хроничар је, с угарске стране, набројао чак шест краљева:

Welan der kunic hêr
Harte frôlichen az,
wand er selp sehster kunic saz:
siner süne wâren zwêne dâ,
Stephan unde Wêlâ,
die dâ gekrônnet sâzen,
und der kunic von Râzen

⁵⁴ Palacky, *O Ruském knížeti Rostislawowi, otci královny české Kunhuty*, 23–24; Huber, *Geschichte Österreichs*, 540–541; Pauler, *A magyar nemzet története*, 240–243, 259–260; Dopsch, Brunner, Weltin, *Österreichische Geschichte*, 455; Mica, *Walka o spadek po Babenbergach*, 64–65; *Magyarország történeti kronológiája*, 157–160.

⁵⁵ Уп: N. Mica, *Czy król Rusi Halickiej Daniel był obecny przy zawieraniu pokoju wiedeńskiego w 1261 roku? Z dziejów stosunków rusko-austriackich w średniowieczu*, *Kwartalnik Historyczny*, CV, 2, 1998, 2–16.

⁵⁶ *Ottokars österreichische Reimchronik*, herausgegeben von J. Seemüller, MGH, *Deutsche Chroniken*, t. V, pars I, Hannover 1890, 108; A. Huber, *Die steierische Reimchronik und das österreichische Interregnum*, *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung (= MIOG)*, t. 4, Innsbruck 1883, 62.

⁵⁷ За идентитет и дело Отокара Штајерског: Huber, *Die steierische Reimchronik und das österreichische Interregnum*, 41–74; U. Liebertz-Grün, *Ottokar v. Steiermark*, *Lexikon des Mittelalters*, CD-ROM Ausgabe, Verlag J. B. Metzner 2000 (= LexMA), 6, 1587–1588.

und der kunic von Matschouwe-
des selben hûsfrouwe
was ân underwint
kunic Wêlâns kint -
und der kunic von Sirvîe.⁵⁸

О одржавању ових сватова и владарског скупа сведочи цео низ других хроничара попут писца *Друге континуације Козме*, *Бечке доминиканске хронике*, такозване *Историје лета 1264–1279*, *Салцбуршких анала*, што нам све говори о значају и аутентичности догађаја.⁵⁹ Разматрајући, међутим, казивање Отокара Штајерског који једини наводи присутне владаре, за нас је најбитнији закључак да на том свечаном догађају 5. октобра 1264. године није могло доћи до сусрета наша два кнеза. Једноставно, како је већ Константин Јиречек лаконски констатовао, Ростислав Михаилович у то време више није био жив.⁶⁰ Наиме, знамо на основу садржаја папског писма од 15. јула 1264. године да је Ростислављева супруга, кнегиња Ана, (однедавно) удовица.⁶¹ На другој страни, Бронислав Владарски, а његовим стопама Антониј Флоровскиј и Норберт Мика, под оправдану сумњу ставили су могућност да се на скупу појавио и Данило Романович.⁶² Судбина је хтела да током те 1264. године (највероватније у лето – како сматрају Михаило Грушевски и Дариуш Домбровски) поред Ростислава умре и Данило. По казивању галичко-волинског летописца, томе је претходило извесни период кнежеве „велике болести“.⁶³ Стога, не преостаје скоро никаква вероватноћа да је Данило у јесен 1264. године могао предузети пут у Угарску. Томе ко су, заправо, „уместо Данила и Ростислава“ били неименовани краљеви Руси и Мачве вредело би повести додатну расправу.⁶⁴

У другој хроничи – *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften* – Леополда Штајнројтера (Leopold Stainreuter), такође је приказано склапање брака између херцеге Беле и Кунигунде Бранденбуршке, као и скуп владара који га је пратио, с тим да је место догађаја за писца био Беч, 1261. године. Међу присутним опет су набројани и краљеви Руси и Мачве:

⁵⁸ *Ottokars österreichische Reimchronik*, 106.

⁵⁹ *Kostmova latopisu českého pokračovatelé*, 319–320; *Continuatio praedictorum Vindobonensium*, 728; *Historia annorum 1264–1279*, *Annales Austriae*, ed. W. Wattenbach, MGH, SS, IX, 649–650; *Annales sancti Rudberti Salisburgenses*, *Annales Austriae*, ed. W. Wattenbach, MGH, SS, IX, 797; Уп: Мика, *Чы крёл Руси Халіцкіей Дание*, 6.

⁶⁰ Јиречек, *Историја Срба*, 182.

⁶¹ *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, ab A. Theiner, tomus I, Romae MDCCCLIX, 273.

⁶² В. Владарски, *Polska i Czechy, w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1309)*, Lwów 1931, 37–43 (нама дело недоступно и наведено према Флоровском и Мики: Флоровскиј, *Чехи и Восточные Славяне*, 251–252; Мика, *Чы крёл Руси Халіцкіей Дание*, 5).

⁶³ ПСРЛ, II, 862; За хронологију смрти Данила: Грушевський, *Хронологія*, 44–45, 69; Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów*, 61–62.

⁶⁴ Колико је нама познато, о томе су расправљали: Флоровскиј, *Чехи и Восточные Славяне*, 252; Мика, *Чы крёл Руси Халіцкіей Дание*, 10–15; А. Zsoldos, *Családi ügy, IV Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*, Budapest 2007, 43.

„Chünig Belan von Ungern cham auch mit seinem sünen mëchtlichleich. Er cham mit fünf chünigen, wan er was da mit seiner sün zwain, hiessen Steffan und Bella, mit im cham auch der chünig von Rassen und der chünig von Matschaw, der auch chünig Belans tochter het, und der chünig auz der Syrfey“.⁶⁵

Наведене изворе историчари су различито интерпретирали. Без обзира што су неки сматрали да се и скуп описан код Отокара Штајерског односио на мировне преговоре вођене у Бечу 1261. године,⁶⁶ ипак је преовладао став да је Отокара описао сватове и скуп из 1264. године, а Леополд Штајнројтер приказао ранији догађај, онај у Бечу на коме је 31. марта 1261. године склопљен званични мир између Чешке и Угарске. Независно од скупа из 1264. године опет се поставило питање да ли су Данило и Ростислав били присутни у Бечу марта 1261.⁶⁷ Барем су оба кнеза тада била сигурно живи. Заправо, у приказ ове историографске расправе нећемо улазити јер би нас то одвело на криви пут. Својевремено је међутим Всеволод Прокофјев приметио да је извештај Отокара Штајерског искоришћен у каснијој хроници Леополда Штајнројтера, уверен да је у оба случаја посредни био бечки догађај из 1261. године.⁶⁸ И доиста, ако се упореде два текста, већ на први поглед лако се може уочити њихова сличност и повезаност. Поготово што је познато да је учени аутор *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*, пишући своје дело око 1388-1399. године, обавештења црпео и из хронике Отокара Штајерског.⁶⁹ Коначно, како смо већ поменули, Норберт Мика се детаљно позабавио овим питањем. По овом аутору, Штајнројтер је у свом излагању преузео приказ владарског скупа и сватова херцега Беле и Кунигунде Бранденбуршке из дела Отокара Штајерског, с тим да је место и време догађаја повезао са 31. мартом 1261. године када је у Бечу склопљен чешко-угарски мир. Међутим, ни један други независни извор не потврђује да је овај догађај био праћен и неким владарским скупом. У овом случају небитно је да су поједини хроничари из XV века, ослањајући се на претходне вести, само разрадили и закомпликовали приказ непостојећег догађаја. Дакле, до владарског скупа из 1261. године никада није дошло. Реч је била само о скупу из 1264. године који је потврђен и у другим изворима.⁷⁰ Ми овакав Миков закључак у потпуности прихватамо. Што се извора тиче, беспредметна је расправа о могућем сусрету Данила и Ростислава у Бечу 1261. године.

На крају да резимирамо наше истраживање. Последњи сусрет Данила Романовича и Ростислава Михаиловича, који се јасно може аргументовати изворима, збио се на руском тлу, у пролеће-лето 1240. године. Наравно, Данило и

---

⁶⁵ *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*, herausgegeben von J. Seemüller, MGH, Deutsche Chroniken, Hannover–Leipzig 1909, 120.

⁶⁶ Wenzel, *Rostizlaw galiczi ai herzeg*, 9; Прокофјев, *Ростислав Михаилович*, 152–153.

⁶⁷ Детаљан преглед овог проблема у историографији: Мика, *Czy król Rusi Halickiej Danie*, 5.

⁶⁸ Прокофјев, *Ростислав Михаилович*, 152.

⁶⁹ Уп: К. Ј. Heilig, *Leopold Steinreuter von Wien, der Verfasser der sogenannten Österreichischen Chronik von den 95 Herrschaften, Ein Beitrag zur österreichische Historiographie*, MIOG, t. 47. 2 u. 3 Heft, Innsbruck 1933, 224–287; N. H. Ott, *Stainreuter, Leopold*, LexMA, 8, 39–40.

⁷⁰ Мика, *Czy król Rusi Halickiej Danie*, 3–10.

Ростислав су се суочили и у боју под Јарослављем 17. августа 1245. године. Након успостављања мира и савеза између Романовича и Угарске 1246. године, угарски краљ Бела IV је ипак успео да у свој политички и војни табор доведе два руска кнеза који су у прошлости били велики супарници. Потенцијално, то је била прилика да се они уз посредовање угарског краља поново сретну и помире. О могућности помирења ипак немамо никаквих доказа. У угарском нападу на Моравску 1253. године учествовао је и Данило и Ростислав, али се том приликом они нису сусрели. Сасвим је могуће да је угарско-чешка битка код Кројсенбуна одиграна 12. јула 1260. била повод да се под заставом Арпадовића коначно сретну два руска кнеза. Док се за Данила може тврдити да је био учесник тог похода, Ростислављево учешће се може прихватити као реална претпоставка на коју указују посредни извори.

Било би неоправдано прећутати и запажање да је сваки пут Данила Романовича у Угарску и његов боравак на тамошњем краљевском двору у гостима код Беле IV истовремено представљао прилику да се владар Галиције и Волиније сусретне са својим нећаком, тада господарем Мачве, Ростиславом Михаиловичем. Због низа династичких околности,⁷¹ као и начина живота чланова угарске краљевске породице, не мислимо да су Ростислав и његова породица пошто-пото боравили у својим областима јужно од Саве, већ, како је и приличило њиховом статусу, управо на угарском двору. На другој страни, знамо да је Данило долазио у посету угарском краљу, 1248 / јун 1249. године,⁷² као и у лето/јесен 1262. године.⁷³ Нажалост, не знамо да ли су се том приликом руски кнежеви срели.

---

⁷¹ Уп: Zsoldos, *Családi ügy, IV Béla és István ifjabb király vizsgálja*.

⁷² ПСРЈ, II, 813–814; за хронологију: Грушевський, *Хронологія*, 34–35, 67; Махновець, *Літопис руський*, 408; Senga, *IV. Béla külpolitikája*, 601–602; Котляр, *Данило Галицький*, 288; Font, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, 254–255; Miska, *Walka o spadek po Babenbergach*, 27.

⁷³ ПСРЈ, II, 857; Грушевський, *Хронологія*, 43, 69; Махновець, *Літопис руський*, 424.

PANNONIAN PLAIN AS A DESTINATION OF THE LAST MEETING OF TWO RJURIKOVIĆ IN THE MIDDLE 13th CENTURY

Summary

The author of the paper explores possible place and time of the last meeting of two Russian princes, the ruler of Galicia and Volinia, Danilo Romanovich, and his cousin Lord of Mačva, Rostislav Mihailovic. Although they were two rivals, the answer to this question might be related to Pannonia and the "Austrian" policy of Hungarian king Bela IV. The meeting of Danilo Romanovich and Rostislav Mihailovic, which could be clearly proved with sources, took place on the Russian territory, sometime in the spring-summer in 1240. Danilo and Rostislav faced in the battle near Yaroslavl on 17 August 1245. After the establishment of peace and alliance between Hungary and Romanovich in 1246, the Hungarian King Bela IV still managed to bring two Russian princes in his political and military encampment, although they were the great rivals in the past. Danilo and Rostislav participated in the Hungarian attack on Moravia in 1253, but they did not meet on that occasion. It was quite possible that the Hungarian-Czech battle near Krojsenbrun, which took place on 12 July 1260, was a motif for the meeting of two Russian princes under the flag of Arpad. While it could be claimed that Danilo was a participant in this battle, Rostislav's participation could be accepted as a realistic assumption confirmed by the indirect sources.

Keywords: Danilo Romanovich, Rostislav Mikhailovich, Bela IV, Pannonia, Hungary Austria Czech Republic.

Борис Стојковски
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 stbs@ptt.rs

ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД ЖИВОТА И ДЕЛОВАЊА ФРАЊЕВАЦА У СРЕДЊОВЕКОВНОМ СРЕМУ

Сажетак: у раду се анализира делатност фрањевачког реда на тлу Срема у средњем веку. Постоје подаци о сремској кустодији угарске провинције фрањевачког реда. Историја фрањеваца у средњовековном Срему се највише може пратити преко самостана и преко неколико личности, међу којима свакако посебно место има Јован Капистран. О многим самостанима подаци су крајње ефемерни и углавном се свде на кратке белешке о постојању самих опатија. О неким другим самостанима фрањеваца у средњовековном Срему постоји више података. На основу бројне литературе и архивске грађе аутор ће покушати да да целовитији приказ делатности овог црквеног реда на тлу Срема до Мохача.

Кључне речи: фрањевци, Угарска, Срем, средњи век.

Године 1204. млади племић по имену Ђовани Бернардоне је кренуо из свог родног града Асизија на југ Италије да се прикључи Готијеу од Бријена у припремама за крсташки поход. У Сполету га је захватила грозница и ту је, како предање каже, чуо мистични глас који га је упитао ко му више може дати – господар или слуга. Одговорио је: „Господар!“ А глас је одговорио на то: „Па зашто онда остављаш господара због слуге или краља због вазала?“ Након овог догађаја, млади Ђовани Бернардоне, којег је отац одмалена звао Франческо – односно по нашем Фрањо (јер није волео име свог сина), вратио се у Асизи и заменио скупоцену витешку одећу за скромну редовничку. Исти Фрања из Асизија имао је још једно виђење. У црквици Светог Дамјана проговорио му је сам Господ Исус Христос и поручио му да му обнови и поправи кућу. Он је то схватио буквално и ишао по Асизију скупљајући камење. Отац га је истукао, деца га називаше лудаком, али остао је доследан свом призиву. Септембра 1206. Фрањо се пред бискупом Асизија Гвидом одрекао свега овоземаљскога и рекао како од сад признаје само Оца на небесима. Већ 1208. Фрањо је окупио сабраћу и почео да живи са њима у складу са својим идеалом јеванђеоског сиромаштва. Њихов први свештеник се звао

Егидије. Сачињена су правила која је Фрањо папи однео у Рим наредне године. Папа је ово одбио, али мистична провиђења, тако карактеристична за цео живот Фрање из Асизија и предања о њему, десила су се и папи. Он је, наиме, уснио да се руши Латеранска базилика и да је неки скромни човечуљак подупиरे. То је, по папи, био сам Фрања. Од тада почиње историја фрањевачкога реда.¹

Изворни фрањевачки ред се, током времена, због различитог схватања сиромаштва, поделио на три гране. Фрањевци (односно *Ordo fratrum minorum OFM*), који су се све до 1897. звали опсерванти, хтели су се строже придржавати правила оснивача Реда св. Фрање. Опсервантски покрет настао је у другој половини XIV века након што је попустила првобитна ревност у одржавању правила о сиромаштву. Јављале су се различите струје и деноминације унутар фрањевачког реда, међу којима су, рецимо, тзв. реформати хтели још строже придржавање правила. Фрањевци конвентуалци су се служили папским повластицама у одржавању сиромаштва. Цело XV столеће обележено је трвењем тих двају струја за првенство у реду, док папа Лав X није 1517. поделио и формално ред и дао предност опсервантима. Трећа грана фрањеваца, која није деловала у средњем веку, јесу капуцини.

Данас је то најраспрострањенији римокатолички црквени ред, а у средњовековну Угарску долази врло брзо по свом настанку. Било је потребно свега две деценије и следбеници Светог Фрање Асишкога дошли су и на тло ове земље, а свој траг оставили су и у средњовековној црквеној историји Срема, али и Бачке.

Фрањевци долазе у Острогон 1233, као равноправни део немачке провинције, и тад имају своју гвардију и гвардијана, а можда већ и кустодију, на чијем је челу био Алберт из Пизе. Он је био *minister provincialis* за Угарску, као и за порајнску Немачку (Алеманију), али и крајеве око Анконе и Пизе. Од 1238. Угарска има засебну провинцију, на њеном челу се налазио Јован (Жан), иначе Француз и блиски рођак француске владарске куће. Он је био веома уско везан за Срем. Желео је да борави управо у Срему у близини становништва које је било франачког (латинског) порекла. Преминуо је негде у самостану у долини Саве, можда у Митровици, али је тражио да буде покопан у Франкавили. Ту су се збила многа чудеса, пред самим вратима самостана у данашњем Манђелосу. Први фрањевачки самостани, уопште на тлу Угарске, настајали су у највећим центрима ове средњовековне краљевине – Пожуну, Ђеру, Стоном Београду, Будиму, а већ 1230-их година развија се фрањевачко редовништво и на тлу јужних делова земље, па и у Срему.²

Доба Анжујаца је период када посебно цвета фрањевачки ред на тлу Угарске, јер су и омиљени свештеници ове династије били фрањевци, а и један члан породице, Лудовик, стриц Карла Роберта је постао фрањевачки редовник и после смрти светац. Постао је и *кућни*, породични светац Анжујаца а подигнута му је и

---

¹ J. Green, *Brat Franjo*, Zagreb, 2004, 317–325.

² Karácsonyi János, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I. Kötet, Budapest, 1922, 14–17; Török József, *Keresztény századok. A tizenötödik század magyar egyháztörténete*, Budapest, 2006, 114–117.

црква у Липи.³ Почетком XIV века (око 1316) у Угарској је било укупно осам кустодија, међу којима је била и сремска кустодија у коју спадају следећих девет фрањевачких конвената: Баноштор, Илок, Митровица (Свети Димитрије на Сави), Енг, већ помињани Манђелос (Франкавила). Тадва (наводно Тординци), Земун и Свети Иринеј, припадао испрва овој фрањевачкој кустодији је и Бач, док није 1379, или нешто раније, основана и бачка кустодија.⁴ На тлу Срема постојао је, али је већ половином XIII века престао са радом, самостан који Јанош Карачоњи назива *чувени самостан у Харавили*.⁵ Поред тога, за неке немамо готово никакве трагове, попут оног у Баноштору, Земуну, Тадви, Енгу, као и Сремској Митровици. Број података везани за самостане у Срему је изузетно мали. Већ до 1444. Срем нема засебну кустодију, а Бач, уз Липову, Сегедин и Арачу чини засебну нову кустодију фрањевачке провинције у средњовековној Угарској.⁶

Постоји мишљење истакнутог мађарског медијевиста Ерика Фигедија по коме је око 1500. године у Срему било фрањеваца у Шаренграду, Бачу, Манђелосу, Сремској Митровици, Илоку, као и Рендеку/Реднеку (можда данашњем Врднику).⁷

Потом, 1517, пред сам свршетак средњег века, постоји једна друга белешка о кустодијама у Угарској. Међу њима налазила се и илочка кустодија фрањеваца Угарске. Њој су припадали самостани у Илоку, Шаренграду, Футогу, Ковину, Алшану, али и у Ђакову. Укупно је било 120 редовника Мале браће у овој кустодији речене године, а у целој Угарској 1472 редовника припадала су фрањевачком реду у периоду око 1523, дакле пред сам крај средњег века.⁸

Пређимо сад на појединачне самостане и покушај реконструкције њихових микроисторија у контексту развоја и деловања Мале браће на тлу средњовековног Срема.

Оба седишта сремске бискупије имала су изгледа и по фрањевачки самостан на свом подручју. Прво седиште бискупије (од њеног оснивања 1229) Баноштор је највероватније имао фрањевачки самостан у XIV веку, сигурно око 1316, а постоји помен да су у време напада Турака 1391. Баноштор напустили фрањевци. Вероватно је коначно опустео после Мохачке битке.⁹ И Свети Иринеј,

³ Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд, 2002, 120.

⁴ Karácsonyi J, Н. д., 33; Török József, *Keresztény századok. A tizennegyedik század magyar egyháztörténete*, Budapest, 2004, 164–167. Налазила се на списковима иза загребачке кустодије, а укупно је тих спикова било три и сва три наводе ове самостане, *Codex MS Vaticanus* из 1344, *Codex impressus* фрањеваца Вартоломеја Пизанског из 1385, као и напоследку *Codex MS Aracoelitanus*, настао 1399, истог аутора као и претходни, али допуњен изменама у међувремену. Оне се не односе на Срем, в. Paškan Cvekan, *Franjevci u Baču, Virovitica*, 1985, 43.

⁵ Karácsonyi J, Н. д., 34. То је једини податак о том самостану, нигде нисмо наишли више на његов спомен.

⁶ Karácsonyi J, Н. д., 50, 93.

⁷ Fügedi Erik, *Koldulórendek ée városfejlődés Magyarországon, Századok*, 106, 2. sz, 1972, 95.

⁸ Karácsonyi J, Н. д., 377, 385.

⁹ Karácsonyi J, Н. д., 144–145; Romhányi Beatrix, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Budapest, 2000, 10–11. Турском инвазијом 1390–1391. године, можда су опустели и Тадва, Енг, Свети Димитрије, Свети Иринеј и Манђелос, док су Ковил, Футог, Илок, Алшан и

који је седиште бискупије потао после татарске најезде, је било место где су свој конвент имали фрањевци, у једној белешци Реда се помиње да су га опустошили Турци 1391. године.¹⁰

Бач је основан почетком XIV века, у некадашњем наводном конвенту витезова темплара. Наиме, постоји прича како је неки палатин Мог имао много земље и 1188. Реду темплара дао место да оснују самостан и цркву. Када је краљ Карло Роберт водио борбе за долазак на престо у Угарску, а темплартима свакако претило уништење, можда је у том вртлогу догађаја темпларским витезовима било стало да оду, а уместо њих, можда уз подстицај и последњег краља куће Арпадовића Андрије III, долазе око 1301. Мала браћа и подижу свој самостан. Вероватно је био најстарији, стога се у кустодији и наводи на првом месту, а био јој је вероватно до оснивања бачке кустодије, и седиште сремске. Самостан је изгледа временом опао и дошао у тешко стање, па му је била неопходна обнова. Потом 1370. Елизабета, угарска краљица, обнавља самостан и припаја га сремској кустодији. Краљ Матија Корвин је здушно помагао реформу фрањевачког реда, као и палатин угарског двора. Због опадања строгости конвентуалаца, строжи фрањевци су редом преузимали самостане од конвентуалаца, што се у доба реченога угарског краља десило и у Бачу. Све до свршетка угарског средњег века остао је у рукама строжијих фрањеваца. Значај Бача током средњег века показују и каптоли одржани у овом самостану-1360, 1378, као и 1499. Богородичин самостан у Бачу је био стетиште угарских фрањеваца. У доба Османлија дошао је у руке босанских фрањеваца.¹¹

У Енгу су пре 1316. фрањевци имали свој конвент. О убикацији овог места постоје разне тврдње. Можда се ради о месту између Гибарца и Бачинаца, али према неким ауторима, пак, лоцира се код Адашеваца, или чак западније од Земуна, а постоји мишљење да је чак и данашња Инђија у пиатњу. У самом месту је између 1330. и 1340. године било две жупне цркве. У овом самостану одржан је и каптол фрањеваца 1361, што сведочи да је ово био вероватно важан самостан. Турци су га 1392. године похарали, самостан у Енгу је опустео и више није заживео редовнички живот. Тада нам ишчезавају и ионако скромни подаци о овом самостану који је очигледно постојао скоро током целог XIV столећа.¹²

Место Алшан се налазио у средњем веку јужно од Моровића. То је данас место Гуња на левој обали Саве, мостом повезано са Брчком. Још 1373. викар босанских фрањеваца овде је желео да сагради самостан. Дозвола је стигла и од папе Гргура X, али тек уз помоћ кардинала и печујског бискупа Валентина Алшанија (из Алшана) црква је саграђена, ограђен посед и извршени сви потребни уметнички радови на храму. Папа је потом 16. јануара 1376. године потврдио опрост од 100 дана на период од 10 година овом самостану. Сама храмовна црква је

Шаренград Турци уништили после Мохача, в. Koszta László, *Dél-Magyarország egyházi topográfija a középkorban*, A középkori Dél-Alföld és Szer, szerkesztette Kollár Tibor, Szeged, 2000, 65, 67.

¹⁰ Romhányi B, Н. д., 62.

¹¹ Érdujhelyi Menyhért, *A kalocsai érsekség a renaissance-korban*, Zenta 1899, 220–221; P. Cvekan, *Franjevci u Baču*, 43–47.

¹² Josip Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, Osijek, 1910, 172; Karácsonyi J, Н. д., 161.

била посвећена Светом Фрањи, а пре 1385. је била завршена, и стога је већ тада Вартоломеј из Пизе овај самостан навео међу конвентима који припадају мачванској кустодији босанске викарије. Забележено је, иначе, да је ово подручје било махом насељено православцима. Године 1415. Јован Моровићи, мачвански бан је приметио да само ови фрањевци живе у пределу између Саве и Босута и да је остало становништво православне вероисповести.¹³ Јавни бележник је 8. јула 1417. донео следећи документ. Наиме, удовица властелина Гргура Алшанија (из великашке породице Логретвараљаија) је бесправно дала 500 форинти самостану фрањеваца у Алшану, и исти је новац требало да врати опатицама у самостану у Старом Будиму.¹⁴ Пред крај средњег века, на попису из највероватније 1516. Алшан је припадао илочној кустодији.¹⁵

Опсервантски фрањевци су у Илоку имали свој самостан, који настаје у другој половини XIII века, дакле највероватније још пре деобе реда, и који је основао Угрин Чак Поша. Богородици је посвећен храм, и помиње се први пут у првој половини XIV века. Зацело је постојао 1344, са свим припадајућим објектима – трпезаријом, сакристијом и другим. Каптол је у њему одржан 1353. и за њега је неопходну ночану помоћ за његово одржавање дао Угринов син Никола. Николин син Ладислав био је последњи представник гране Илочких из рода Чак. У периоду 1451–1455. Никола Илочки га даје фрањевцима салваторијанцима, односно папа потврђује или 5. маја 1451. године или две године доцније, да ту више не бораве маријанци него салваторијанци.¹⁶ Ови потоњи су изгледа у Илок прешли деловањем браниоца Београда и проповедника крсташког рата против Османлија Јована Капистрана, а можда још раније и чувеног инквизитора Јакова Маркијског. Обојица су били припадници оног дела фрањеваца који је заговарао строжије придржавање правила које је установио Свети Фрања. Самим тим, подржавали су да фрањевачки самостан пређе у руке те гране реда. То није текло без трзавица, због чега су у Острогон пред надбискупа позвани провинцијал Павле Вершеки, кустос

---

¹³ Karácsonyi J. Н. д., II, 7; Áldásy Antal, *Alsáni Bálint bibornok*, Budapest, 1908, 37.

¹⁴ Документ похрањен у Мађарском државном архиву (Magyar országos levéltár) из *Mohácselötti gyűjtemény* под сигнатуром DI 9927.

¹⁵ Ради се о документу похрањеном у *Бањањиевој библиотеци* у Ђулафехервару *Constitutiones novae familiae Hungariae Fratrum minorum*, Varjú Elemér, *A Gyulafejevári Bathyányi-könyvtár*, Magyar könyvszemle, 9. évfolyam, 3. sz., Budapest, 1901, 264–265. О Валентину из Алшана и пореклу ове породице уп. Áldásy A. Н. д., 7–17.

¹⁶ Документ је из 14. децембра 1454. и гласи: *Никола Илочки у Печујској дијецези, моли да кућа Блажене Марије у реченом месту Илоку, из којег су браћа (фратри) Мањег реда, по одлуци острогонског надбискупа истерани, додели Мањој браћи од опсерванције. Војвода Никола је исту кућу, пристojно поправио и конструисао, али иста браћа (фратри) од опсерванције, одбијала су да је приме, ако се им то не наређује апостолским ауторитетом. – Допуштено, како се моли у присуству господина нашег папе. Б. Сполетанус. И да браћа (фратри) пребивајућа у истом дому могу да уживају исте привилегије, који су дозвољене другима истог реда. Дозвољено, Б. Сполетски. – Извршилац доделе: Сремски бискуп. В. Petar Rokai, *Područje bivše SFR Jugoslavije u svetlu podataka objavljenih papjskih suplikacija XIV–XV veku iz mađarskih publikacija*, књига у рукопису припремљена за штампу, 158–159. Овом приликом се захваљујемо професору Петеру Рокаију који нам је овај рукопис уступио како бисмо могли да обогатимо нашу тему и друга наша истраживања из области црквене историје Срема у средњем веку, посебно докторску дисертацију на ту тему која је у изради.*

бачке кустодије Фабијан Игали и гвардијан самостана у Илоку Ђорђе. Позвани су и сведоци против њих, и узалудно је било свако преклињање или изговори, маријанци су морали да се преселе у Бач и своје место препусте фрањевцима салваторијанцима. Колико је ово место било битно за угарску кустодију сведочи и да је у неколико наврата, 1465, 1475, 1493. и на послетку 1509. године у Илоку је одржан и сабор салваторијанаца. И овај фрањевачки самостан је опустео 1526. године. Августа те године су га освојили Турци, а земни остаци Јована Капистрана су нетрагом нестали.¹⁷

Si morreretur cadaver suum sepeliendum in loco Vilak! Ову је жељу изрекао фрањевац Јован Капистран (1386–1456), храбри борац против Турака и победник под Београдом. Када је после те велике победе под Београдом дошао да одмори у Сланкамен, послао је своје сабрате у неке сремске фрањевачке самостане. Јероним из Удина, Бернард из Модене и Амброзије из Аквиле са помоћником отишли су у Шаренград, а Конрад Баварски и Епифаније Штајерски у Илок. Ту је у Илоку и 1456. Јован Капистран сахрањен у капели Свете Катарине, према својој изричитој жељи. Желео је да, док год он почива у том крају међу Турцима и *шизматичима*, браћа никад не напусте Илок. Јован Капистран је сахрањен у Илоку, као онај који је *живот провео у Христу и преселио се у вечни свет, живео је по строгим правилима, сахрањен у истој одећи какву је носио и наш отац Свети Фрањо*.¹⁸

Никола Илочки је дао да се запишу чуда која су почела да се дешавају над овим гробом. Нотар Гвидо из Ареза их је пописао 1460, и била су заборављена све до 1972, када их је Иве Мажуран објавио на латинском. Чуда која су се дешавала код његовог гроба начинили су од Илока и фрањевачкога самостана у њему велико место ходочашћа. Уз књиге чуда Свете Маргите из куће Арпадовића, чуда Светог Јована Капистрана спадају у најзначајније изворе за црквену и друштвену историју, али и истраживање менталитета и религиозности средњовековног човека у Угарској.¹⁹

---

¹⁷ J. Bösendorfer, Н. д., 293; Paškal Cvekan, *Franjevci u Iloku*, Пок, 1986, 65–70; Romhányi B, Н. д., 70. Karácsonyi J, Н. д., 378–379 пише да се сабор одржао код *Блаженог Јована Капистрана* 1518. и да су тад прописана нова правила за салваторијанце, прописан избор прокуратора, економа, синдика. Vajjú E, Н. д., 262. Наводи да је у Шаренграду одржан каптол викарије 1498, као и да су тамо донете регуле, односно да су утврђене конституције овог реда. У самом самостану у Шаренграду одржани су каптоли, па је можда у питању два каптола на којима су се доносиле нове одредбе око устојства викарије. Тек је пред крај средњег века у Шпанији на генералном каптолу 1523. одлучено да у Угарској буду две независне провинције, опсервантска Светог Спаса и Блажене Девине, која је била кустодија опсерваната. B. Kollányi Ferenc, *A magyar ferencrendiek a XVI. század első felében*, Századok, 32. évfolyam, 1898, 325.

¹⁸ Karácsonyi J, Н. д., 282–283; P. Cvekan, *Franjevci u Iloku*, 85; Török J, *Keresztény századok. A tizenötödik század magyar egyháztörténete*, 100–101.

¹⁹ P. Cvekan, *Franjevci u Iloku*, 89–92; Deák Viktória Hedvig, *Árpád-házi Szent Margit csodái*, A domonkos rend Magyarországon, szerkesztette Illés Pál Attila és Zágornhidi Czigány Balázs, Pilisecsaba–Budapest, Vasvár, 31–32. Што се издања чуда Светог Јована Капистрана тиче, до сад их је било неколико на српскохрватском језику, в. Ive Mažuran, *Čudesna Ivana Kapistrana: (Miracula Ioannis de Capistrano Ilok, A.D. 1460.)*, Osijek, 1972; постоји и један каснији превод *Čudesna Ivana Kapistrana*, s latinskog izvornika preveo Lovro Kiš, Zagreb, 1986. У новије време и хрватска верзија дела Станка Андрића о чудима Јована Капистрана, *Stanko Andrić, Čudesna svetog Ivana Kapistrana – povijesna i tekstualna analiza*, Slavonski Brod, 1999. Недавно је изашао и мађарски превод уз одређене допуне, в. Stanko Andrić, *Kapisztrán Szent János*

Личност Николе Илочког је неодојива од историје илочког фрањевачког самостана. Славонски бан, ердељски војвода и свакако најпознатији господар Илока. Још 1455. Илочки је добио и опрост од папе. Наиме, 14. јануара 1455. Никола Илочки, тда као војвода ердељски и дакако господар места Илок, моли за исповедна (опроштајна) писма. *Дозвољава се, како се моли у присуству господина нашега папе. Б. Бискуп. И такође о резерватима како је унапред послато, дозвољава се. Б. Сполет.* Овако је гласио одговор из Рима.²⁰ Био је босански краљ и један од најближих људи око краља Матије Корвина, а почива у овом самостану. Историја је текла овако. Матија Корвин је 1471. године сазвао сабор у Будиму. Сазнао је за заверу против себе и послао је људе ка Николи Илочком да га пита да ли да удари на противнике или не. Илочки му је саветовао да причека. То се показало као добра тактика, а Никола Илочки, за своје заслуге у разоткривању завере против краља постаје један од краљевих најповерљивијих људи. Потом добија највећу почаст – постаје босански краљ. Илочки се 1472. године свечано крунисао у Илоку. Млечи обећавају помоћ, али и сами имају проблеме са Османлијама. Краљ Никола Илочки је ковао и свој новац по узору на аквилејске патријархе XV века и Матију Корвина. Његов син Ловро, носио је само титулу *dux Bosniae*. Његов гроб видео је и енглески путник Џон Бербери.²¹

И отац Никола Илочки и син Ловро сахрањени су у ковчезима од црвеног мермера. Налазе се са леве и десне стране од јужног улаза у храм. Ковчег краља Николе је свакако много раскошнији. Испод ногу је изображен лав док се на самом ковчегу налази и грб Николе Илочког као босанског краља. Вероватно овај ковчег потиче из радионице чувеног Јована Далматинца, тј. Ивана Дукновића, великог мајстора међу тадашњим каменоресцима. На ковчег краља Николе пажњу је скренуо још Лајош Талоци.²²

Што се тиче фрањевачке цркве Блажене Дјевике Марије, односно Светог Јована (Ивана) Капистрана, ради се о једнобродној цркви, лонгитудиналној са пиластрима целом њеном дужином поређаним. Црква је била средње величине, 21 метар дугачка, а 7, 4 метара широка. Изворно је додуше била 7, 2 метра, али је

---

csodái, Budapest, 2009, чуда су делимично изнета на 263–297. Ради се о паралелама два рукописа збирки чуда Светог Јована Капистрана које је Андрић изнео на латинском уз мађарски увод. Раније је на мађарском језику објављен илочки попис чудеса, у преводу Антала Хегедиша, *Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon*, а *jegyzőkönyvet és a jogkönyvet latinból fordította és a kísérő szöveget írta Hegedüs Antal*, Újvidék, 1983, 11–75.

²⁰ P. Rokai, *Suplikacije*, 159.

²¹ P. Cvekan, *Franjevci u Iloku*, 32, 93; поменути Џон Бербери је био слуга сер Волтера Леслија и војводе од Норфока Хенрија Хауарда. У пролеће и лето 1664. године путовали су од Лондона ка Цариграду и назад, када је Бербери и написао своје дело *Извештај о путовању од Лондона до Беча и затим до Цариграда* у коме за Илок каже: *Следеће место био је Илок где смо видели гроб сина једног босанског краља, као и рушевине једног манастира.* В. Борис Стојковски, *Цртице из српске и угарске средњовековне историје у делима британских путника*, *Peti interdisciplinarni simpozijum "Susret kultura"* Zbornik radova, knjiga 2, Novi Sad, 2010, 935–936.

²² О гробовима Илочких у Илоку в. Diana Vukičević-Samaržija, *A középkori Újlak és műemlékei*, *Középkori Dél-Alföld és Szer*, szerkesztette Kollár Tibor, Szeged, 2000, 495–496. Дакако са пратећом библиографијом и анализом углавном из аспекта историје архитектуре и историје уметности.

изгледа Никола Илочки 1468. године проширио цркву, вероватно за Капистранов гроб. Поред средњовековне основе, вероватно је имала одређене барокне измене. Коначно је почетком XX века обновљена у неоготичком стилу. Остаци првог храма највидљивији су на западном делу данашње цркве у Илоку. Из средњег века од археолошког материјала пронађене су неке конзоле, као и остаци пиластера. Мотиви на њима, као и капителима стубова су доиста разнолики. Могућно је наћи на њима изображене грбове, затим животињске мотиве, попут орла и змаја. Флорални мотиви нису ништа мање присутни. Уз то, библијски и светачки мотиви су такође присутни – постоје на конзолама и капителима прикази празника Благовести, потом Светог арханђела Гаврила, Богородице и других. Тешко је наћи право место овим конзолама у средњовековном храму, вероватно су се налазиле у самом броду пре реконструкције цркве.²³

Управо су почетком XVI века дефинисани избори за *minister provincialis* који се налазио на челу фрањеваца у некој провинцији. Нико се два пута узастопно није могао бирати на чело провинције, а ред је имао и своју скупштину која се одржавала сваке треће године. Даље је одређено и да се неко може посветити са 22 навршене године, а донето је и низ других одредаба везаних за свакодневни живот фрањеваца. Утврђене су обавезе гвардијана који је имао задатак да се стара о свим важним питањима у свакодневном животу конвента, пре свега о редовном држању мисе и духовном животу браће у самостанима.²⁴

Видели смо већ да је први провинцијал Угарске Јован односно Жан сахрањен у Манђелосу вероватно, и да су се тамо десила и чуда. Излечена су два фрањевца а потом и један кожар. То сведочи да је највероватније у овом месту постојао и самостан фрањеваца већ негде половином XIII века, ако не и раније. Године 1369. Манђелос је већ имао велики и познати самостан, био је веома значајан у целој Угарској. Управо поменуте године одржан је и велики каптол угарске провинције реда Мале Браће. Ово сабрање одржано је уз помоћ неких добротинитеља. Турским пустошењем 1391. Франкавила је остала без редовника фрањевачког просјачког реда. Изгледа да је процветао у рукама опсервантских фрањеваца у XV веку, а 1469. Франкавила је била домаћин генералног каптола. Нестаје османском најездом.²⁵

У Берку на поседу Филипа Корођа је био, према једном релативно непознатом податку, фрањевачки самостан. У самостану је и породична гробина Корођијевих била. Самостан је опустео под Турцима уочи Мохача 1526, али је касније обновљен. Међутим, свека пет година касније, 1531, Турци су га поново запалили и од тада нема редовника ту више. И данас постоји у близини Берка пустара коју зову *Светиња*.²⁶

---

²³ Diana Vukičević-Samaržija, *A középkori Újlak és műemlékei*, 483–496.

²⁴ Kollányi F, *A magyar ferencrendiek a XVI. század első felében*, 406–419, 510–518 са посебним освртом на недељни и дневни распоред миса. Треба напоменути да Колањи нигде не спомиње сремску кустодију нити пише о Срему. Његов рад је пре свега добар за опште одлике фрањеваца у Угарској у том периоду.

²⁵ Érdujhelyi M, *A kalocsai érsekség a renaissance-korban*, 221–222; Karácsonyi J, Н. д., 204–205.

²⁶ J. Bösendorfer, Н. д., 293; Zlata Gvozdić-Filjak, Juraj Lončarević, *Srijemska kalvarija Hrvata*, Zagreb, 1995, 26.

Сличне хијатусе имамо и везано за историју самостана у Светом Димитрију на Сави – данашњој Сремској Митровици. Овај конвент у *Százszentdemeter* знамо само по белешки о угарским фрањевачким кустодијама датованој од пре 1316. године. Опустео је османским продором и пустошењем из 1391. године.²⁷ Занимљив је и помен Кувеждина, где ће бити основан касније српски православни манастир. Године 1433. Кувеждин су фрањевци молили од папе да им додели као место где би основали конвент, како би мисионарили и локалном православном становништву проповедали римокатоличко учење и учине да пређу у римску цркву. Али, ово место као наводни самостан се већ 1478. не спомиње више. Због турских упада, на овом месту нема ни фрањеваца после.²⁸

На тлу Срема деловао је један самостан у оквиру босанске викарије. Наиме, Никола Горјански је од папе Гргура XI добио 11. септембра 1372. године булу којом му папа допушта да на свом поседу, у цркви коју је већ изградио, изгради и самостан и доведе 12 браће. За три године самостан је изграђен, а новом булом истог авињонског папе из фебруара 1375. Черег, односно данашње место Черевих је добио фрањевачки самостан викарије босанске Мале браће. Током XIV столећа и у наредном веку овај самостан је припадао *Бугарској кустодији*, названој тако јер се старала о бугарским католицима. Поред черевихког самостана овој кустодији припадали су и неки самостани у Ердељу. Осим породице Горјански велику је пажњу овом самостану посветио и краљ Жигмунд Луксембуршки који је у њему боравио више пута, долазивши да се увери како редовници живе узорним животом. Године 1428. Жигмунд Луксембуршки је у зиму фрањевце из Черевиха чак и ослободио других послова како би се посветили духовном животу. Пет декада потом исте повластице им даје и Матија Корвин. Овај самостан је имао толики углед у целој Босанској викарији да су се фратри ове викарије уопште често називали *черевихка браћа*. Папа Бонифације IX је њихову цркву обдарио бројним повластицама.²⁹ Дакако, крај му је учинила турска најезда.

Многе великашке породице желеле су уза себе да вежу опсервантске, строге фрањевце, који су имали велики углед у народу. Тако је и Јован Моровићи (Мароти), сремски, вуковски, а затим и мачвански бан³⁰, основао самостан опсерватских фрањеваца у Шаренграду у првој половини XV века, а свој врхунац овај конвент је достигао почетком наредног столећа, при самом свршетку средњег века. Папска дозвола за овај самостан Светога Духа стигла је 1. новембра 1404. (према професору Рокаију 1405), од стране Иноћентија VII. Ову булу су потврдили и његови наследници на трону бискупа римских – Гргур XII 20. маја 1407, као и папа Мартин V 1420. године. У Шаренграду (Ату) је можда постојао самостан

---

²⁷ Karácsonyi J, Н. д., 270.

²⁸ Karácsonyi J, Н. д., II, 109.

²⁹ Antun Dević, *Župe Čerević i Beočin*, Jarmina, 2008, 16–18.

³⁰ Победник над Османлијама код Манђелоса 1391. Петар Моровић је рођени брат овог Јована, в. обе биографије код Марко Клјајић, *Surčin kroz povijest*, Vinkovci, 2010, 35–36. О Маротима, односно Моровићима, са посебним кацентом на ове најзначајније представнике уп. Petar Rokai, *Istorija porodice Maroti*, докторски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 1983, passim. До сада једина и целовита историја ове породице са богатом библиографијом и надасве изворима.

Свете Катарине који је припадао бенедиктинцима и на којем је Јован Моровићи потом основао фрањевачки самостан. Можда је још године 1414. Шаренград имао гвардијана који је у самостану живео са браћом, али је он предат фрањевцима тек шест година доцније. Петар Рокаи примећује да су можда живели на неком другом поседу Маротија. Три каптала угарске викарије су одржани у овом самостану, а у њему су свој вечни покој нашла и три брата из тадашњих патрона самостана – чланови великашке куће Гереб, пореклом инале из Ердеља. Први је Матија Гереб, хрватско-славонско-далматински бан (1482–1489), потом Петар, ердељски војвода (1478–1479) и Ладислав Гереб. Он је прво био бискуп Ердеља, читавих 27 година, а потом и надбискуп Калоче. Преминуо је 1502. године.³¹

Када је одржан чувени сабор у Констанцу, на њега је отпутовао и Јован Моровић и искористио прилику да упути једну молбу папи. Она ју услишена и папа Јован XXIII је 24. јануара 1415. издао булу којом одобрава да гвардијан самостана у Аћи, односно Воћину (данашњем Шаренграду) сваке године када празник Светог Јована (познат у мађарској римокатоличкој традицији као *Olajbafött Szent János*, односно Свети Јован кван у уљу, спомен на његово страдање) пада у петак, одреди тројицу свештенослужитеља за исповест и да се да опрост грехова за цркву у Шаренграду. Сваке седме године је била велика прослава у овом конвенту. У доба док су били живи поједини представници фамилије Моровића такве су године биле 1418, 1429, 1435, 1440, 1446, 1457, 1463, 1468. и 1474. године.³²

Футог је око 1517. био самостан салваторијанаца – фрањеваца. Још пре тога, после 1504. Иваниш Корвин је предао посед Футог Имреу Тереку и основан је и самостан. Управо 2. маја 1517. Футог је био место у коме је одржан каптол салваторијанаца и ту је изабран Алберт Дерезлењи као последњи викар. Ђорђе Срема је записао да је 1528. Јовану Запољи дошао један редовник који је желео да ступи у његову службу и да је споменуо да су Турци опустошили самостане у Футогу, Ковиљу, итд. У Јасеберењу је 1537. Футог споменут на генералном каптолу као опустошени самостан чије је благо из самостана у Коложвару пренето у тврђаву Хуњадија.³³

Други фрањевачки самостан који се налази у Бачкој, а припадао је сремској кустодији, јесте онај у Ковиљу. Доцније је, разуме се када је та кустодија основана, припао бачкој кустодији. Није основан од стране високог црквеног великодостојника, нити неког племића већ су сами фрањевци сматрали да је неопходно да због тамошњих становника оснују храм. Велики број православних су превели у римокатоличанство фрањевци у Ковиљу и требало је да тамо бораве

---

³¹ P. Rokai, *Istorija porodice Maroti*, 479, 491–492; Érdújhelyi M, *A kalocsai érsekség a renaissance-korban*, 98–106 даје Геребову кратку биографију са дакако акцентом на њега као калочког надбискупа, а око места покопа у овом фрањевачком конвенту в. Karácsonyi J, Н. д., II, 8–9; I. Ostojčić, Н. д., 42–43; Stanko Andrić, *Dvojbe oko smrti i pokopa kaločkog nadbiskupa Ladislava Gereba. Mala vježba iz povijesne enigmatike*, *Scrinia Slavonica* 1, 2001, 388–401. Постоји и документ из 24. фебруара 1420, односно молба Ивана Маротија (Моровићког) за потврду оснивања куће Светог Духа у Шаренграду за коришћење од стране фратара под Босанским викаријатом, уп. P. Rokai, *Suplikacije*, 11.

³² Karácsonyi J, Н. д., II, 9; P. Rokai, *Istorija porodice Maroti*, 483.

³³ Karácsonyi J, Н. д., II, 49.

стално фрањевачки редовници. Стога је босански фрањевачки провинцијал тражио од папе да одобри оснивање самостана у овом бачком месту, што је папа Мартин V 17. јула 1421. одобрио. Привилегије овим фрањевцима су потврђене 30. септембра 1433. године, и мала браћа су своју мисионарску делатност смели да шире и на друга места у Срему, тачније у Черевих и Кувеждин, али и Хаџег, Себеш и Оршаву и свуда где живе *јеретици* и *шизматичи*. Поред тога наводи се да је у овом крају, дакле Бачкој и Срему, била развијена и хуситска јерес, а коју је фра Јаков искорењивао успешно. Ковиљ је, дакако, као и готово све самостане, опустео османским продором, нарочито у време Мохача 1526. године, што потврђује од савременика и Ђорђе Сремац.³⁴

Фрањевачки самостани који су били изграђени у градовима су имали школе, у које нису само ишли будући редовници, већ се и локално становништво могло уписивати у њих. Такав је, рецимо, што се Срема тиче, случај са Илоком.³⁵ Можемо претпоставити да се слично дешавало и у другим самостанима, иако нам нису сачувани извори. Наставу су држали лектори, дакле каноничи, а талентованији млади фрањевци могли су се школовати у Паризу, мада је неколико самостана у Угарској такође било стетиште образовања где су одлазили редовници из целе земље, примера ради у конvente у данашњим Кошицама или Шарошпатаку.³⁶

Необјављена архивска грађа:

Magyar országos levéltár, *Mohácselőtti gyűjtemény*

Извори и литература:

Áldásy, Antal, *Alsáni Bálint bibornok*, Budapest, 1908.

Andrić, Stanko, *Čudesna svetog Ivana Kapistrana-povijesna i tekstualna analiza*, Slavonski Brod, 1999.

Andrić, Stanko, *Dvojbe oko smrti i pokopa kaločkog nadbiskupa Ladislava Gereba. Mala vježba iz povijesne enigmatike*, *Scrinia Slavonica* 1, 2001, 388-403.

Andrić, Stanko, *Kapisztrán Szent János csodái*, Budapest, 2009.

Bösendorfer, Josip, *Crtice iz slavonske povijesti*, Osijek, 1910.

---

³⁴ Karácsonyi J, Н. д., II, 87; Душанка Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне Јужне Угарске*, Зборник Матице српске за историју 37, 1988, 9; Сима Ђирковић, *Кретања према северу*, Историја српског народа II, Београд, 2000, 318-319; Érdújhelyi M, *A kalocsai érsekség a renaissance-korban, 222-223* наводи да се оснивање десило у петој години понтификата Гргура V а не Мартина, што је грешка која се можда налази у Ердујхељијевом извору – Ђенђешијевом кодексу. Папа Гргур V је свој понтификат имао од 996. до 999, в. Herman Grotefend, *Računanje vremena u netačkom srednjem i novom veku* (priredio Atila Hornok), Novi Sad, 2006, 128.

³⁵ Karácsonyi J, Н. д., II, 561.

³⁶ О образовању код фрањевца у средњовековној Угарској уп. стандардан приказ Karácsonyi J, Н. д., II, 561-563.

- Varjú, Elemér, *A Gyulafejevári Batthyány-könyvtár*, Magyar könyvszemle, 9. évfolyam, 3. sz., Budapest, 1901, 256-279.
- Gvozdić-Filjak, Zlata, Lončarević, Juraj, *Srijemska kalvarija Hrvata*, Zagreb, 1995.
- Green, J., *Brat Franjo*, Zagreb, 2004.
- Grotefend, Herman, *Računanje vremena u nemačkom srednjem i novom veku* (priredio Atila Hornok), Novi Sad, 2006.
- Dević, Antun, *Župe Čerević i Beočin*, Jarmina, 2008.
- Динић-Кнежевић, Душанка, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне Јужне Угарске*, Зборник Матице српске за историју 37, 1988, 9-37.
- A domonkos rend Magyarországon*, szerkesztette Illés Pál Attila és Zágórhidi Czigány Balázs, Piliscsaba-Budapest-Vasvár, 2007.
- Érdújhelyi, Menyhért, *A kalocsai érsekség a renaissance-korban*, Zenta 1899.
- Историја српског народа II*, Београд, 2000.
- Karácsonyi, János, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I.-II. Kötet, Budapest, 1922.
- Kljajić, Marko, *Surčin kroz povijest*, Vinkovci, 2010.
- Kollányi, Ferenc, *A magyar ferencrendiek a XVI. század első felében*, Századok, 32. évfolyam, 1898, 317-327, 405-419, 510-518, 600-620, 716-731, 814-821, 909-930.
- A középkori Dél-Alföld és Szer*, szerkesztette Kollár Tibor, Szeged, 2000.
- Mažuran, Ive, *Čudesa Ivana Kapistrana: (Miracula Ioannis de Capistrano Ilok, A.D. 1460.)*, Osijek, 1972.
- Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon*, a jegyzőkönyvet és a jogkönyvet latinból fordította és a kísérő szöveget írta Hegedüs Antal, Újvidék, 1983.
- Рокаи, Петар, Ђере Золтан, Пал, Тибор, Касаш, Александар, *Историја Мађара*, Београд, 2002.
- Rokai, Petar, *Istoriija porodice Maroti*, докторски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 1983.
- Rokai, Petar, *Područje bivše SFR Jugoslavije u svetlu podataka objavljenih papskih suplikacija XIV-XV veku iz mađarskih publikacija*, књига у рукопису припремљена за штампу.
- Romhányi, Beatrix, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Budapest, 2000.
- Стојковски, Борис, *Црнице из српске и угарске средњовековне историје у делима британских путника*, Peti interdisciplinarni simpozijum "Susret kultura" Zbornik radova, knjiga 2, Novi Sad, 2010, 935-941.
- Török, József, *Keresztény századok. A tizennegyedik század magyar egyháztörténete*, Budapest, 2004.
- Török, József, *Keresztény századok. A tizenötödik század magyar egyháztörténete*, Budapest, 2006.
- Fügedi, Erik, *Koldulórendek ée városfejlődés Magyarországon*, Századok, 106, 2. sz, 1972, 69-95.
- Cvekan, Paškan, *Franjevci u Baču*, Virovitica, 1985.
- Cvekan, Paškan, *Franjevci u Iloku*, Ilok, 1986.
- Čudesa Ivana Kapistrana*, s latinskog izvornika preveo Lovro Kiš, Zagreb, 1986.

BORIS STOJKOVSKI

HISTORICAL OVERVIEW OF LIFE AND WORK OF THE FRANCISCANS IN THE MEDIEVAL SREM

Summary

The paper analyzes the activity of the Franciscan order in the territory of Srem in the Middle Ages. There were data on the Srem Custody of the Hungarian province of the Franciscan Order, as well as on some other custody which covered the area of Srem. History of Franciscans in the medieval Srem could be the best traced through the monasteries and several personalities, among which a special place is dedicated to Jovan Kapistran. The data on many monasteries are extremely scarce, and mostly reduced to short notes on the existence of the very abbeys. There are more historical data for some convents, such as the information about their patrons or abbots. Based on the extensive literature and archival material, the author tries to give a more complete view of activities of the church order in the territory of Srem to Mohács. Most data refer to Ilok, but the other interesting data are the important indicator of the development and the history of this order in the medieval Srem. There are very little data on the daily life. Again, more information about the monastery in Ilok is found in the meager resources. Despite the lack of resources, the Franciscan order in Srem was quite developed and significant at the time.

Keywords: Franciscans, Hungary, Srem, the Middle Ages.

Снежана Божанић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 sbozanic@yubc.net

ПОЛИТИЧКА И КУЛТУРНА ДЕЛАТНОСТ ДЕСПОТА ЂОРЂА БРАНКОВИЋА У СРЕМУ

Сажетак: Деспот Ђорђе Бранковић, унук деспота Ђурђа, био је политички и културни предводник Срба у Срему, у периоду од 1486. до друге половине 1497. или 1498. године. У многобројним студијама и расправама говори се о његом животу и раду. Најзначајни допринос проучавању живота и делатности деспота Ђорђа, у својим радовима, поред других аутора, дали су Душанка Динић Кнежевић, Сима Ћирковић и Момчило Спремић. Основна намера у овом раду је да се сви подаци о његовом деспотском животу прикупе на једном месту, анализирају и упореде. У раду се прати његов долазак у Срем, градови које је том приликом добио, његова списатељска делатност, борбе са славонским великашима и умешаност у политичке сукобе у Угарској након смрти краља Матије. Пошто се замонашио, владика Максим се посветио духовном просвећењу српског народа и организовању цркве.

Кључне речи: деспот Ђорђе Бранковић, Срем, средњи век, Купиник, славонски великаши, угарски краљ Матија.

Деспот Ђорђе Бранковић, унук деспота Ђурђа, био је политички и културни предводник Срба у Срему, у периоду од 1486. до друге половине 1497. или 1498. године. Рођен је у браку деспота слепог Стефана и Ангелине (Ангелија, Анђелина, Angela), кћерке Аријанита Комнина, албанског господара Коњуха (Елбасана) у области Шкумбе, и Марије Мусаки, кћери Андрије III.¹ Брак између његових

---

¹ О Ангелини Бранковић погледати опширније: F. Miklosich, „Marija kći Angelina i Konstantin Arijanit“, *Rad JAZU*, 12, 1870, 1–9; „Житије деспотице Ангелине“, изд. Д. Руварац, *Српски Сион*, 15, 1905, 552–553; И. Руварац, „О роду деспотице србске Анђелине и срећи Деспине Марије“, *Зборник Илариона Руварца*, I, Београд 1934, 36–40; Ђ. Сп. Радојчић, „Хагиолошки прилози о последњим Бранковићима“, *ГИДНС*, 12, 1939, 285–312.

родитеља склопљен је 1460. године у Албанији.² Убрзо, породица одлази у Италију. Њихов најстарији син Ђорђе рођен је 1461. у Фурланији, што потврђује и *Пролошко житије Максимова*.³ Име је добио, као и његов деда, по свецу Ђорђу Кападокијском.⁴ Слепи Стефан заједно са сестром Катарином купио је око 1465. град Београд у Фурланији, у близини Удине, где се породица настанила.⁵ Заједно са сестром Маријом и братом Јованом детињство је провео у скромним материјалним условима. Ту се, од најраније младости, посветио учењу „свештених књига” и образовању.⁶

Тешко болестан и у немаштини, његов отац се упокојио 9. октобра 1476. године.⁷ Убрзо после супругове смрти, Ангелина је у Бечу затражила помоћ од цара Фридриха III, од којег је добила замак Вајтерсфелд у Штајерској.⁸ Породица Бранковић је ту живела све до смрти деспота Вука Гргуревиха.⁹ Тада је угарски краљ Матија Корвин упутио позив Ђорђу Бранковићу да преузме достојанство српског деспота у Срему. Преко Беча и Будима, породица слепог Стефана је кренула пут Срема. У Будиму је краљ Матија поставио Ђорђа за деспота.¹⁰

² F. Miklosich, Н. д., 2, сматра да је брак склопљен у периоду између 1456. и 1466. године; И. Руварац, Н. д., 36–38, наводи да је брак склопљен 1461. године.

³ И. Руварац, „Повесна слова о кнезу Лазару, деспоту Стефану Бранковићу и кнезу Стефану Штиљановићу“, *ЛМС*, 117, 1875, 117; М. Стефановић, „Житије мајке Ангелине“, *Археографски прилози*, 8, 1986, 135; Неки историчари сматрају да је Ђорђе рођен 1462. године. М. Јаковљевић, „Свети архиепископ Максим (син слепог српског деспота св. Стевана Бранковића и мајке св. Ангелине)“, *ГСПЦ*, XLII, бр. 3–4, 1961, 95.

⁴ Ђ. Сп. Радојичић, „Дед и унук“, *ЛМС*, год. 138, књ. 390, св. 5, новембар 1962, 435.

⁵ К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 408.

⁶ С. Ћирковић, *Писменост и образовање у средњовековној српској држави*, у: *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 21.

⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Ср. Карловци 1927, 251; Ђорђе Сп. Радојичић, *Хагиолошки прилози о последњим Бранковићима*, 288–289.

⁸ Ангелинина ћерка Марија 1485. удала се за Бонифација IV, маркгрофа од Монферата. Венчању је поред породице присуствовао и цар Фридрих III. F. Miklosich, Н. д., 1–9; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 408.

⁹ С. Ћирковић, „О деспоту Вуку Гргуревиху“, *ЗМСЛУ*, 6, 1970, 286–287.

¹⁰ Његов отац слепи Стефан Бранковић носио је деспотску титулу али у научним круговима не постоји јединствено мишљење када и од кога ју је добио. Према Ј. Радонићу, слепи Стефан је добио титулу 1458. године, а за деспота га је миропомазала српска црква, на челу са патријархом Арсенијем Ј. Радонић, „Споразум у Тати 1426. и српско-угарски односи од XIII до XVI века“, *Глас*, 187, 1941, 224–225; Ј. Радонић, „Наши деспоти током векова“, *Глас САНУ*, 219, 1956, 14; Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, 196, сматра да је слепи Стефан титулу добио током априла или маја 1458. године. Он не искључује могућност да је Стефан титулу добио од угарског краља; М. Спремић само констатује да је Стефан био признат за деспота после свргавања М. Анђелковића. *ИСН*, II, Београд 1981, 306 (М. Спремић); А. Веселиновић је детаљно анализирао питање порекла деспотске титуле слепог Стефана. Узимајући у обзир све релеванте изворе и литературу закључује да се „ова дилема не може потпуно поуздано решити“. А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1994, 90–91; Титулу деспота у Византији је додељивао само цар. О деспотској титули са списком литературе погледати опширније: *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, 149–150 (Б. Ферјанчић); Стефан Лазаревић је 1402. деспотско достојанство примио од Јована VII Палеолога, савладара цара Манојла II Палеолога. Ђурађу Бранковићу је лета 1429. деспотске знаке донео посланик византијског цара Јована VIII Палеолога, Георгије Филантропин. А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 63–65. Лазар Бранковић је последњи српски владар који је деспотско достојанство добио од византијског цара. Први поуздани подаци о постављању деспота од стране угарског краља су из

Када је реч о самој деспотској титули, у односу на византијски период, долази до мењања њеног карактера. У Угарској није била пресудна веза са краљем, већ повезаност са претходним деспотима. Вук Гргуревић је био син слепог Гргура а Ђорђе и Јован слепог деспота Стефана.¹¹ Још 1975. године Душанка Динић Кнежевић је посебну пажњу скренула на чињеницу да су Бранковићи добивши поседе у Срему, који је био део угарске државне територије, били укључени у угарски феудални поредак. Обавезали су се на верност угарском краљу као врховном господару и вршили су војну службу.¹²

Од угарског краља Магије Корвина добили су Купиник, Јарак, Ириг, Беркасово и нека друга места у Срему, о којима нема документарних потврда.¹³ Браћа су се заклела на верност, а деспот Ђорђе је био у обавези да издржава и предводи одред од 1000 ратника. Српски деспоти у Срему су били угарски великаши „или још боље бандеријална господа“ како истиче Јован Радонић.¹⁴ Они су бранили јужне границе Угарске и били су дужни да се одазову на војни позив угарског краља.¹⁵

Последњи Бранковићи су стигли у Срем средином фебруара 1486. године. Мошти слепог Стефана положили су 15. фебруара 1486. у Цркву Св. Луке, у Купинику.¹⁶ Од тог времена Купиник постаје духовни и културни центар Бранковића у Срему.

Купиник је својевремено угарски краљ Жигмунд даровао челнику Радичу, властелину деспота Стефана Лазаревића. Град се помиње 1451. као део мираза унуке деспота Ђурђа, приликом преговора око њене удаје. Извори потом потврђују да се Купиник налази у склопу угарске државе. Најзад, припадао је поседима деспота Вука Гргуревића.¹⁷

По доласку у Срем, Бранковићи су највећи део времена проводили на свом двору у Купинику. Резиденција, потоњих деспота, Иваниша и Стефана Бериславића налазила се такође у Купинику.¹⁸

Умни и учени деспот Ђорђе, који је волео писање, већ месец дана након доласка у Срем, саставио је повељу у Купинику, којом заједно са братом и мајком

XVI века. Могуће је да су је угарски краљеви доделили деспотима Ђорђу и Јовану, али о томе не постоје поуздане потврде. Опширније погледати: Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, С. Митровица – Источно Сарајево 2006, 170, нап. 543.

¹¹ С. Ћирковић, „Поствизантијски деспоти“, *ЗПВИ*, XXXVIII, 1999–2000, 399.

¹² D. Dinić-Knežević, „Sremski Brankovići“, *Istraživanja*, 1975, 5–6.

¹³ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини, од најстаријих времена до оснивања потиско-поморшке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 32.

¹⁴ Ј. Радонић, „Наши деспоти током векова“, 15.

¹⁵ F. Rački, „Odnosaj srbskih despota i doselica nasprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj g. 1426–1505“, *Književnik*, II, Zagreb 1865, 477.

¹⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 255; О Цркви Светог Луке у Купинику погледати опширније рад: В. Матић, „Црква светог Луке у Купинику“, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине*, X, 1980–1981, 41–54.

¹⁷ О писмима деспота Вука која су настала у Купинику погледати: Н. Радочић, „Пет писама с краја XV века“, *Јужнословенски филолог*, 20, 1953–1954, 353–366.

¹⁸ L. Thallóczy és A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, Budapest 1907, 304, 308.

прихвата ктиторство над Хиландаром.¹⁹ У повељи говори о себи у првом лицу. Породица се моли Богородици да их избави „од сваког погрешења и сваке злобе“ непријатеља који војују против њихових душа. Иако су се налазили у незавидној материјалној ситуацији, обећали су да ће даривати манастир колико то буде у њиховој моћи. У повељи се помињу свети ктитори Симеон и светитељ Сава, као и свети деспот Стефан, њихов отац. Том приликом он се потписао као „Георгије деспот, по милости Божијој господар Србима“.

У Купинику је 3. новембра 1495. настала повеља којом се породица слепог Стефана обавезала да ће помагати манастир Светог Павла са 500 златника годишње.²⁰ О повељи „се постарао и саставио ју је Георгије деспот“. У њој се наглашава да ће поред манастира Св. Павла Бранковићи настојати да помажу и друге храмове „у којима се име Господње прославља“. Скромно се истиче да они следе добре обичаје своје породице. Он пише о деспоту Ђурђу као „деди нашем“ који „ничим није напустио добре обичаје свете господе српске“ те он „обнови и подиже манастир“ Светог Павла. На крају повеље се налази потпис: „У Христа бога благочастиви и христољубиви госпођа деспотица Ангелина, деспот Георгије и деспот Јован“.

Наредне године, у Купинику је настала друга даровница за Хиландар. Повељом из 1496, коју је саставио Ђорђе а писао Јован, браћа се заједно са мајком обавезују да ће годишње даривати Хиландар са 1000 златника о Никољдану.²¹ Више пута су историчари истакли снажно осећање родољубља код Ангелининих синова. Уколико их Бог награди да буду „наследници отечству нашем“, они ће повећати свој прилог.

Све три поменуте повеље су дело деспота Ђорђа и састављене су у граду Купинику.²² И четврта повеља сремских Бранковића је настала у Купинику, у време када се деспот Ђорђе већ био замонашио.²³

Угарски краљ Матија Корвин уступио је деспоту Ђорђу и његовом брату Јовану повељом од 12. фебруара 1486. године град Беркасово, у Вуковској жупанији, у залог за 12.000 златника.²⁴ Пре Бранковића, Беркасово је било у поседу деспота Вука Гргуревића.²⁵ Змај Огњени Вук је често боравио, у својој резиденцији,

¹⁹ Најновије издање повеље погледати: К. Митровић, „Повеља деспота Ђорђа о прихватању ктиторства над Хиландаром“, *Стари српски архив*, 5, 2006, 229–239.

²⁰ F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Vienne* 1858 (репринт 2006³), 539–541, № 462; С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912 (репринт 2005²), 533; Р. Маринковић, *Писах и потписах. Аутобиографске изјаве средњег века*, Београд 1996, 229–230; К. Митровић, „Повеља деспота Ђорђа, Јована и Ангелине Бранковић манастиру Светог Павла“, *Стари српски архив*, 6, 2007, 209–217.

²¹ К. Невострујев, „Три хрисовуље у Хиландару“, *Гласник СУД*, 25, 1869, 274–277; Р. Маринковић, *Писах и потписах*, 230–232.

²² С. Томин, *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад 2007, 54.

²³ У Купинику су деспот Јован и деспотица Ангелина 23. јула 1499. издали повељу манастиру Есфигмену. F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 542–543; С. Новаковић, *Законски споменици*, 542–543.

²⁴ Повеља о Беркасову: J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon*, XII, Pesten 1857, 303–304; G. Pray, *Annales rerum Hungariae*, IV, Vindobonae 1767, 185–186; К. Жиречек, *Историја Срба*, I, 354.

²⁵ Беркасово се сигурно налазило у поседу деспота Вука Гргуревића 1482. године. *ИСН*, II, 377 (С. Тирковић).

у Беркасову.²⁶ Приликом ратовања у Босни, краљ Матија је преместио свој логор из околине Шапца у близину Вуковог града Беркасова. Као утврђени град Беркасово се у изворима помиње 1482. године. Дакле, од тог доба може се говорити о Беркасову као деспотском граду.²⁷ Синови слепог Стефана били су у обавези да за овај град исплате краљу или његовим наследницима утврђени најам. Беркасово је страдало под налетом Турака 1521. године. Тада „славну и дивну земљу деспотову Турци попалише, а лепо град Купиник разорише“.²⁸

У поседу деспота Ђорђа, у Срему, налазио се и Ириг.²⁹ Пре њега ово место држао је деспот Вук. Сачувано је писмо које из Ирига пише деспот Вук турском султану Бајазиту II (1481–1512).³⁰ У Иригу се током лета 1497. на положају кастелана налазио Вук Колаковић.³¹

Међу поседима Бранковића у Срему био је и Јарак (*castellum Argy*). Ово место је својевремено припадало породици Мароти. Душанка Динић Кнежевић пише да је становништво Ирига и Јарка „без сумње, било мешовито – словенско и мађарско“ али није искључено „да су крајем XV века већину чинили Словени“.³² Кастелан Јарка 1497. године био је Дамјан Велможовић.

Сремским Бранковићима је припала и Костајница у Хрватској. Због овог града синови слепог Стефана ће пред загребачким каптолом 22. августа 1491. водити спор са браћом Бевенуди – Иваном, Томом и Николом.³³ Иван Бевенуд се жалио да му је краљ Матија, својевремено, без икаквог разлога одузео Костајницу и даровао је деспоту Вуку. Три године касније због истоименог града долази до спора браће Бранковић са Владиславом и Стеваном Егерваријем.³⁴

Угарски краљ Матија је настојао да ожени деспота Ђорђа са Изабелом, рођаком краљице Беатриче. Питање склапања овог брака, до данашњих дана, изазива неслагање у научним круговима. Група историчара сматра да је дошло до кратког брака а као основни разлог његовог неуспеха наводе разлику у вери, јер је Изабела била католкиња.³⁵ С друге стране, постоји мишљење да до овог брака није дошло јер је Ђорђе тражио да будућа невеста напусти католичку веру.³⁶

²⁶ Р. Шмит – Ђ. Бошковић, *Средњовековни градови Војводине*, 66.

²⁷ О историји Беркасова погледати опширније: Л. Хајдук – В. Хајдук, *Беркасово, од Деспотовца до данас*, Шид 2003.

²⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, III, 151, бр. 5590.

²⁹ Ириг се у изворима први пут јавља 1225. године.

³⁰ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I-2, Београд – Ср. Карловци 1934, 487.

³¹ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 43, 82.

³² Д. Динић-Кнежевић, „Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске“, *ЗМШ*, 37, 1988, 20.

³³ М. Месић, „Града мојих разправа у *Radu*“, *Starine JAZU*, V, 1873, 120–121; Исти, „Pleme Berislavića“, *Rad JAZU*, VIII, 1869, 53, 58–59.

³⁴ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини, од најстаријих времена до оснивања потиско-поморшке границе (1703)*, 38, нап. 2; Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, 200, нап. 237; Д. Динић-Кнежевић, „Sremski Brankovići“, 29, нап. 131.

³⁵ И. Руvaraц, „О роду деспотице српске Ањелине и срећи Деспине Марије“, 40, наводи да је до склапања овог брака могло доћи између 1486. и 1490. године; К. Јиречек, *Историја Срба*, I, 412, пише да „тај брак не беше сретан и супрузи се убрзо разведоше“; Д. Ј. Поповић, *Војводина*, I, од најстаријих времена до велике сеобе, Нови Сад 1939, 170, „брак између Ђорђа и Изабеле није био сретан и супрузи су

Светлана Томин је, детаљно анализирајући ово питање, дошла до закључка „да се мишљења о женидби деспота Ђорђа са Изабелом заснивају на различитом тумачењу места из Максимоваг Пролошког житија, као и то да ни заговорници ни противници овог брака немају поуздане аргументе“.³⁷

У периоду до 1490. године, деспот Ђорђе је, највероватније, извесно време провео на ратишту у Аустрији. Сремски Бранковићи су се ускоро нашли у вртлогу сукоба око избора новог угарског краља. Изненада, 6. априла 1490. године у Бечу је умро краљ Матија, који иза себе није оставио законитог наследника. На упражњени угарски престо претендовали су Иваниш Корвин, чешки краљ Владислав, пољски краљ Јован Алберт (Јан Олбрахт) и немачки краљ Максимилијан Хабзбуршки (син Фридриха III).³⁸ На страну незаконитог сина краља Матије, уз херцег Ловру Илочког, калочког надбискупа и дела племства из Хрватске и Славоније стали су деспот Ђорђе и његов брат Јован. Корвинове присталице су поражене 4. јула у бици код Шарвиза а за новог краља је изабран Владислав II Јагелонац (1490–1516). Синови слепог Стефана су учествовали у бици код Шарвиза.³⁹ Деспот Ђорђе, калочки надбискуп, херцег Ловро Илочки, капетан Блаж Мађар, капетан Јаков Секењ и други нису присуствовали 18. септембра свечаности крунисања новог владара у Стоном Београду. Српски деспот је ускоро, као стари пријатељ Хабзбурга стао на страну краља Максимилијана. Деспот Ђорђе и његов брат Јован, Иван Хлапчић Кишхорват са браћом Стјепаном и Јованом, Иваниш и Фрањо Бериславић од Грабарја као и многи други великаши 1. новембра 1490. признали су Максимилијана за свог краља и обавезали су му се на верност.⁴⁰ После почетних успеха, Максимилијан је био принуђен да се повуче из Угарске. Бранковићи су, највероватније, током пролећа 1491. признали власт краља Владислав II.⁴¹ Српски деспот и његов брат Јован са 600 лако наоружаних коњаника су учествовали на страни краља Владислава II у бици код Кошица, против његовог брата Алберта.⁴² У повељи од 7. марта 1492. којом угарски великаши признају споразум склопљен у Пожуну између краља Владислава II и Максимилијана забележен је као потписник

се убрзо разишли“; В. Ђоровић, *Историја Срба*, Београд 1993, 377, бележи да је краљ Матија желео да покаже добру вољу према младом двадесетпетогодишњем деспоту, те га „је оженио рођаком своје жене, Изабелом, принцезом из арагонске куће, већ 1487. године“; С. Ђирковић пише да се брак са деспотицом Изабелом одржао кратко време због разлике у вери. *ИСН*, II, 447, нап. 8 (С. Ђирковић).

³⁶ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини, од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*, 32, нап. 4, 352, констатује да је постојао план да се деспот ожени са Изабелом, али да до женидбе није дошло; Ј. Радонић, „Беатрича Арагонска“, *ЛМС*, 386, св. 6, 1960, 219, наводи да је Ђорђе одбио женидбу са Изабелом; М. Спремић у више својих радова истиче да до овог брака није дошло. Погледати: М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 555; М. Спремић, *Српски деспоти у Угарској*, 56.

³⁷ С. Томин, *Владика Максим Бранковић*, 25.

³⁸ Погледати опширније: П. Рокаи – З. Ђере – Т. Пал – А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 175–177 (П. Рокаи).

³⁹ *ИСН*, II, 449, нап. 12 (С. Ђирковић).

⁴⁰ L. Thallóczy – A. Áldásy, *Magyarorsyág melléktartományainak oklevéltára (1198–1526)*, 284.

⁴¹ Исто, 284–288.

⁴² D. Dinić-Knežević, „Sremski Brankovići“, 30; *ИСН*, II, 451 (С. Ђирковић); М. Спремић, *Српски деспоти у Угарској*, 57.

српски деспот Ђорђе, поред херцега Иваниша Корвина, Стефана Баторија, Ловре Илочког, Емерика и Петра Дојчина и других великаша.

Почетком деведесетих година петнаестог века простор Срема је био поприште великих немира и унутрашњих сукоба. У том периоду, деспот Ђорђе је у више наврата долазио у сукоб са славонским великашима.

Почетком 1491. Бранковићи су се сукобили са моћним херцегом Ловром Илочким.⁴³ Међусобно су пустошили имања и наносили један другом велике материјалне штете. О свему је био обавештен калочки надбискуп Петар Варади, који је по краљевом налогу преузео улогу посредника између завађених страна. У неколико наврата, калочки надбискуп је водио преписку да деспотом Ђорђем саветујући га на мирно решавање размирица.⁴⁴ Није познато на који начин се завршио овај сукоб.⁴⁵

Деспот Ђорђе Бранковић је 1493. учествовао у нападу на поседе породице Геребових од Винтгарта. Заједно са Ловром Банфијем од Горјана, Фрањом и Иванишем Бериславић, Иваном Хлапчићем од Кишхорвата и неким другим великашима напао је градове Иванку, Свети Ђурађ и Осијек, затим Сотин у Срему и Сомбатхељ у западној Угарској. Поменуте градове су заузели а становништво опљачкали.⁴⁶

У исто време, Вуковска жупанија је водила истрагу против деспота Ђорђа због преотимања Борова од Николе Банфија од Линдаве.⁴⁷

Крајем 1494. године деспот Ђорђе и његов брат Јован били су увучени у обрачун краља Владислава II са моћним херцегом Ловром Илочким. Пошто је у августу 1494. заједно са канцеларом Томом Бакачем и војводом Бартолом Драгићем угушио побуну у Ердељу, Владислав II се окренуо простору југоисточне Угарске и источне Славоније. Херцегу Ловри Илочком су се придружили врански приор Бартол Бериславић, Иван Хлапчић Кишхорват, Ловро Банић (Bánffy) и други.⁴⁸ Као Ловрини суседи, са којим нису били у добрим односима, од угарског краља деспот Ђорђе и Јован Бранковић добили су у задатак да нападну Митровицу. Зна се да је Митровица у периоду од 1465. до 1521. године, са мањим прекидима, била у поседу породице Илочких.⁴⁹ Децембра 1494. они су са успехом заузели Димитровице (oppidum divi Demetrii ad Savum).⁵⁰ Град су предали владару који је за кастелана

⁴³ ИСН, II, 452–453 (С. Ђирковић).

⁴⁴ L. Thallóczy – A. Áldásy, *Magyarország melléktartományainak oklevéltára (1198–1526)*, 284–288.

⁴⁵ ИСН, II, 452 (С. Ђирковић); F. Rački, „Одношaj српских деспота и доселца наспрама круни и краљевини хрватској и угарској г. 1426–1505“, 483.

⁴⁶ М. Месић, „Пleme Бериславића“, 75; А. Ивић, *Историја Срба у Војводини, од најстаријих времена до оснивања потиско-поморшке границе (1703)*, 38; D. Dinić-Knežević, „Sremski Brankovići“, 31; М. Спремић, *Српски деспоти у Угарској*, 58.

⁴⁷ D. Dinić-Knežević, „Sremski Brankovići“, 32, нап. 138.

⁴⁸ V. Klaić, *Povijest Hrvata, od najstarijih vremena do svršetka XIX stoleća*, knjiga četvrta, Zagreb 1973, 243.

⁴⁹ О Сремској Митровици са списком извора и литературе о граду погледати: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, Београд 2010, редактор С. Мишић, 281–284 (А. Кретић).

⁵⁰ A. Bonfinis, *Rerum Ungaricarum Decades*, ediderunt: Margarita Kulcsar et Petrus Kulcsar, Akademiai Kiado, Budapest 1976, 745.

Митровице поставио Андрију Бота де Баилу (Баина).⁵¹ Браћа су потом освојила Илок и потиснули Ловрину војску из Срема. Након тога, кренули су на Славонију и опсели су Ловрин град Ораховицу.⁵² Неколико дана касније град се предао.⁵³ Ускоро је дошло до срдачног сусрета деспота Ђорђа са угарским краљем који га је свечано примио и богато даровао.⁵⁴

У току ових ратовања, причињено је доста материјалне штете. Страдали су поседи краљевих људи, па су се деспоти Ђорђе и Јован Бранковић 28. априла 1495. у Иригу са илочким и митровачким краљевим капетаном Андријом Ботом споразумели о надокнади штете.⁵⁵ Сачувано је писмо браће Бранковић Андрији Боти у којем стоји да ће се штете надокнадити те „што год је до сада ма на који начин или кроз нас или кроз истога господина Андрију Боту учињено, да су изравнане, изглађене, и никакве силе да немају“.⁵⁶ Они су „господина Андрију Боту од Бајине и његове сроднике и људе краљевског величанства умирили и од свакога одговора опростили силом и сведоџбом овог нашег писма нашим грбоносним печатом утврђеног“.⁵⁷

Ускоро се распламсао нови сукоб. Својевремено, угарски краљ Матија је петим декретом а чланом 3 године 1481. изузео Србе од давања црквеног десетка.⁵⁸ Краљ Владислав II је издао 1495. године декрет којим се потврђују чланови закона из 1492. и којима је придодато 45 нових чланова. За Србе су нарочито били важни чланови 37–45 који су се односили на црквену десетину и начин њеног убирања. Из члана 45 декрета краља Владислава II дознаје се да на угарској граници живе Срби, Власи и други „шизматници“ који су ослобођени плаћања црквене десетине. Нејасно формулисан поменути члан декрета довео је до потпуне обуставе плаћања црквене десетине од стране православног становништва.⁵⁹ То је наредне године довело до спора деспота Ђорђа и Јована са калочким надбискупом Петром Варадијем.⁶⁰ У свом делу о сремским Бранковићима Душанка Динић Кнежевић је исцрпно писала о

⁵¹ С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, у: *Сремска Митровица*, Сремска Митровица 1969, 69.

⁵² Рад. М. Грујић, „Старине манастира Ораховице у Славонији“, *Старинар*, XIV, 1939, 7.

⁵³ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини, од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*, 38.

⁵⁴ Илок је освојен 21. децембра 1494. године. Петар Гереб је освојио градове Горјан и Церну, а војвода Мезерички град Согин. V. Klaić, *Povijest Hrvata, od najstarijih vremena do svršetka XIX stoleća*, knjiga četvrta, 244.

⁵⁵ L. Thallóczy – A. Áldásy, *Magyarország melléktartományainak oklevéltára (1198–1526)*, 284–288; *ICH*, II, Београд 1981, 453 (С. Ћирковић).

⁵⁶ М. Јаковљевић, „Свети архиепископ Максим (син слепог српског деспота св. Стевана Бранковића и мајке св. Ангелине)“, 99.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Десетина се скупљала за време жетве по окрузима, од стране једног свештеника и једног властелина, као представника цркве и државе, а њих је према једној одредби из 1498. сеоски судија обавештавао када се жетва приводи крају да би приступили свом послу. *Magyar törvénytár 1000–1526. évi törvényezikkek*, Budapest 1899, 622–624.

⁵⁹ *Magyar törvénytár 1000–1526. évi törvényezikkek*, 388–390; F. Rački, „Одношaj српских деспота и доселца наспрама круни и краљевини хрватској и угарској г. 1426–1505, 486.

⁶⁰ С. Wagner, *Epistola Petri de Warda*, Pozsony 1776, 124–127.

овом сукобу и његовом исходу.⁶¹ Калочки надбискуп се, поводом новонастале ситуације, пожалио угарском краљу који је енергично реаговао. Због велике причињене штете Владислав II је наредио да сви поданици, без изузетка и противљења, исплате црквену десетину. Наложено је жупанијама Бачкој, Чонградској, Бодрошкој и Сремској да се калочком надбискупу исплати порез. Поседи деспота Ђорђа били су опљачани а стока заплена.⁶² На тај начин су занемарене саборске одлуке из 1481. и 1495. по којима су Срби били ослобођени плаћања десетка. На деспотове приговоре, калочки надбискуп је одговорио „да се у хришћанској земљи под хришћанским владаром мора живети по хришћанским законима“.⁶³ Вести из нешто каснијег периода потврђују да су калочки надбискуп и деспот Јован ускоро били у добрим односима.

Људи српских деспота Ђорђа и Јована, током 1497. године, у неколико наврата су се сукобили са суседима. Кастелан Ирига Вук Колаковић, кастелан Јарка Дамјан Велможовић и заповедник Купиника Димитрије Позоп су током лета 1497. напали и недужног убили сина неког војводе у Силбашу.⁶⁴ О овом случају сведочи писмо од 1. августа 1497. упућено судији краљевског суда Петру Геребу од Вингарта.⁶⁵ Поменути кастелан Ирига је 24. јула по наређењу деспота Ђорђа напао посед Арпатарло и нанео велику штету усевима. Плећство Сремске жупаније је захтевало да Петар Гереб од Вингарта спроведе истрагу против деспотових људи.⁶⁶

Деспот Ђорђе се по угледу на Светог Саву, у жељи да се посвети духовном просвећењу српског народа, замонашио у периоду између јула 1497. и јула 1499. године или можда још прецизније „крајем 1497. или током 1498. године“.⁶⁷ Есфигменску повељу, 23. јула 1499. издали су деспот Јован и мајка му Ангелина, што значи да се Ђорђе у том периоду већ био закалуђерио и узео име Максим.

Становништво Срема, у доба деспота Ђорђа, бавило се претежно земљорадњом и сточарством. Читав Срем је у другој половини XV и почетком XVI века важио за богат и родан крај.⁶⁸ Хуманистички писци били су одушевљени лепотом и плодношћу овог краја. Фрушка гора је током средњег века била чувена по производњи квалитетног вина. Још је путописац, Бертрандол де ла Брокијер путујући кроз јужну Угарску 1433. године, забележио да је прошао многе, велике шуме, брегове и долине, а „по тим долинама постоји велико мноштво села и добрих намирница, а нарочито доброг вина“.⁴⁶

---

⁶¹ D. Dinić-Knežević, „Sremski Brankovići“, 33–35.

⁶² Д. Динић-Кнежевић, „Аграрни односи на тлу јужне Угарске у средњем веку“, *Истраживања*, 16, 2005, 34.

⁶³ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини, од најстаријих времена до оснивања потиско-поморшке границе (1703)*, 39–40.

⁶⁴ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 43, 82.

⁶⁵ D. Dinić-Knežević, „Sremski Brankovići“, 35, нап. 149, указала је на текст овог документа који је на многим местима оштећен и тешко читљив.

⁶⁶ М. Спремић, *Српски деспоти у Угарској*, 60.

⁶⁷ D. Dinić-Knežević, „Sremski Brankovići“, 35; *ИСН*, II, 455, 447, нап. 8 (С. Ђирковић).

⁶⁸ С. Божанић, „Срем у периоду од 1502. до 1526. године“, *Споменница ИА „Срем“*, 6, 2007, 72–90.

⁴⁶ Бертрандол де ла Брокијер, *Путовања преко мора*, Београда 1952.

Велики број Срба посветио се и војничком позиву. Деспот Ђорђе је са 1000 ратника био дужан да учествује у ратним походима. Његов брат Јован могао је да покрене чак 2000 коњаника, према неким извештајима. Нешто касније, бандериј Милоша Белмужевића често је имао и више од 1000 коњаника. У последњој деценији XV века, крај између Саве и Дунава означаван је као земља Срба или „хусара“. Реч „хусар“ постала је синоним за Србе ратнике.

На простор јужне Угарске долазили су многобројни трговци, првенствено из Дубровника. Већина дубровачких трговаца је пословала и по Србији и по Угарској. До почетка XV века Дубровчани су стекли значајне позиције како у привредном тако и у политичком животу Угарске. Веома значајан био је пут који је водио од ушћа Неретве за Босну и долину Саве.⁶⁹ Из Зворника је водио пут преко Бијељине за Дмитровицу. Од Високог ишао је пут, долином реке Босне, у долину реке Саве. Даље су путеви водили у унутрашњост Срема. Трговало се племенитим металима, оружјем, тканинама, зачинима и другом робом за којом је постојала потреба.

Деспот Ђорђе, још пре замонашења, дао је изузетно значајан допринос развоју српске културе и духовности. Био је дубоко одан православљу. Као што је већ у тексту истакнуто, он је саставио три повеље у Купинику од које је две сам написао. Када је реч о духовном животу деспота Ђорђа и његове породице у јужној Угарској, треба посебно нагласити њихово одржавање веза са светогорским манастирима. Настојали су, иако у тешким материјалним условима, да остваре духовни континуитет са државом Нема риболовца њића и Српском деспотовином. Следили су традицију својих „родитеља и прародитеља“ Немањића и Бранковића.

Саставивши три повеље, у периоду пре него што се замонашио, деспот Ђорђе се у литератури помиње и као писац. Да Срем у његово добо постаје значајан културни центар Срба сведочи и чињеница да је 1490. године настала књига у дому риболовца Петра у доба српског деспота Ђорђа и мајке му Ангелине.⁷⁰ Поменути Петар је омогућио извесном Јелисеју да у његовом дому у Сланкамену препише јеванђеље.⁷¹

Последњи Бранковићи били су јунаци више народних песама. Када је реч о Ђорђу, оне га углавном помињу као владику Максима. На интересантан и често погрешан начин народне песме говоре о браку слепог Стефана и Ангелине. У Вуковој песми „Мајка Анђелија и деспот Јован“ се каже да су слепи Стефан и Анђелија имали два сина, Максима и Јована.⁷² У песмама „Два деспотовића“ и „Змај Огњени Вук и цар од Стамбола“ Максим, Јован и Змај Огњени Вук су забележени као синови слепог Гргура, што је нетачно.⁷³ Када је реч о женидби

⁶⁹ Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974, 53–59.

⁷⁰ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1902, 113.

⁷¹ Исто, 128.

⁷² *Српске народне пјесме*, II, из необјављених рукописа В. С. Караџића. Пјесме јуначке најстарије, Београд 1974, песма бр. 87, 273–279.

⁷³ *Српске народне песме (епске)*, I, скупно их и на свет издао Благоје Стојадиновић, Београд 1869, песма бр. 14, 143–192; *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине. Епске пјесме старијег времена*, сакупио Б. Петрановић, Београд 1867, песма бр. 40, 483–506.

деспота Ђорђа, С. Новаковић је анализирајући епiku наших народа дошао до закључка да сви мотиви који се јављају у песми „Женидба Тодора Јакшића“ упућују на Ђорђа Бранковића и неуспео покушај његове брака са Изабелом.⁷⁴ Он је јунак и песме „Ђурђева Јерина“, у којој Јерина тражи савет од унука поводом удаје своје ћерке. Свакако треба имати на уму да је овде реч о епској поезији и да су подаци најчеће далеко од историјске истине. Свакако, владика Максим се помиње у више песама али оне на овом месту неће бити анализирани. Иначе, у свим песмама се истиче братска љубав Ђорђа и Јована. На овом месту, намера аутора је била да скрене пажњу на оне народне песме у којима се спомиње деспот Ђорђе пре монашења, иако се свуда бележи под именом Максим.

Извори и литература:

- Брокијер, Бертрандон де ла, *Путовања преко мора*, Београда 1952.
- Божанић, С., „Срем у периоду од 1502. до 1526. године“, *Споменица ИА „Срем“*, 6, 2007, 72–90.
- Bonfinis, A., *Rerum Ungaricarum Decades*, ediderunt: Margarita Kulcsar et Petrus Kulcsar, Akademiai Kiado, Budapest 1976, 745.
- Веселиновић, А., *Држава српских деспота*, Београд 1994.
- Војводина, знаменитости и лепоте*, Београд 1968.
- Грујић, Рад. М., „Старине манастира Ораховице у Славонији“, *Старинар*, XIV, 1939.
- Динић-Кнежевић, Д., „Аграрни односи на тлу јужне Угарске у средњем веку“, *Истраживања*, 16, 2005, 23–35.
- Динић-Кнежевић, Д., *Дубровник и Угарска у средњем веку*, Нови Сад 1996.
- Динић-Кнежевић, Д., „Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске“, *ЗМСИ*, 37, 1988, 7–42.
- Dinić-Knežević, D., „Sremski Brankovići“, *Istraživanja*, 1975, 5–47.
- Ивић, А., *Историја Срба у Војводини, од најстаријих времена до оснивања потиско-поморшке границе (1703)*, Нови Сад 1929.
- ИСН*, II, Београд 1981.
- Јаковљевић, М., „Свети архиепископ Максим (син слепог српског деспота св. Стевана Бранковића и мајке св. Ангелине), *ГСПЦ*, XLII, бр. 3–4, 1961, 127–134.
- Јиречек, К., *Историја Срба*, I, Београд 1952.
- Klaić, V., *Povijest Hrvata, od najstarijih vremena do svršetka XIX stoleća*, knjiga četvrta, Zagreb 1973.
- Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, редактор С. Мишић, Београд 2010.
- Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999.
- Лемајић, Н., *Српска елита на прелому епоха*, С. Митровица – Источно Сарајево 2006.
- Magyar történetár 1000–1526. évi törvényezikkek*, Budapest 1899.
- Маринковић, Р., *Писах и потписах. Аутобиографске изјаве средњег века*, Београд 1996.

⁷⁴ С. Новаковић, „Последњи Бранковићи у историји и у народном певању“, 1456–1502. III (свршетак), *ЛМС*, 148, 1886, 59–61.

- Матић, В., „Црква светог Луке у Купинову“, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине*, X, 1980–1981, 41–54.
- Месић, М., „Grada mojih razprava u Radu“, *Starine JAZU*, V, 1873.
- Месић, М., „Pleme Berislavića“, *Rad JAZU*, VIII, 1869, 53–63.
- Миклосич, Ф., *Monumenta Serbica spectancia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Vienne 1858 (репринт 2006³).
- Милеуснић, С., *Култови Срба светитеља у Срему*, у: *Срем кроз векове, Слојеви култура Фрушке горе и Срема*, Зборник радова, Београд–Беоцин 2007, 227–250.
- Митровић, К., „Повеља деспота Ђорђа, Јована и Ангелине Бранковић манастиру Светог Павла“, *Стари српски архив*, 6, 2007, 209–217.
- Митровић, К., „Повеља деспота Ђорђа о прихватању ктиторства над Хиландаром“, *Стари српски архив*, 5, 2006, 229–239.
- Невострујев, К., „Три хрисовуље у Хиландару“, *Гласник СУД*, 25, 1869, 274–277.
- Новаковић, С., *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912 (репринт 2005²).
- Новаковић, С., „Последњи Бранковићи у историји и у народном певању“, 1456–1502. III (свршетак), *ЛМС*, 148, 1886, 1–70.
- Pray, G., *Annales rerum Hungariae IV*, Vindobonae 1767.
- Радонић, Ј., „Беатрича Арагонска“, *ЛМС*, 386, св. 6, 1960, 211–225.
- Радонић, Ј., „Наши деспоти током векова“, *Глас САНУ*, 219, 1956, 11–17.
- Радонић, Ј., „Споразум у Тати 1426. и српско-угарски односи од XIII до XVI века“, *Глас*, 187, 1941, 117–232.
- Радојичић, Ђ. Сп., „Дед и унук“, *ЛМС*, год. 138, књ. 390, св. 5, новембар 1962, 435–439.
- Радојичић, Ђ. Сп., „Хагиолошки прилози о последњим Бранковићима“, ГИДНС, св. 35–38, књ. XII, 1939, 285–312.
- Радојичић, Н., „Пет писама с краја XV века“, *Јужнословенски филолог*, 20, 1953–1954, 353–366.
- Раčki, F., „Oдношaj srbskih despota i doselica nasprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj g. 1426–1505“, *Književnik*, II, Zagreb 1865.
- Рокаи, П., Ђере, З., Пал, Т., Касаш, А., *Историја Мађара*, Београд 2002.
- Руvaraц, И., „Повесна слова о кнезу Лазару, деспоту Стефану Бранковићу и кнезу Стефану Штиљановићу“, *ЛМС*, 117, 1875, 108–121.
- Спремић, М., *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.
- Спремић, М., *Српски деспоти у Угарској*, у: *Срем кроз векове, Слојеви култура Фрушке горе и Срема, Зборник радова*, Београд–Беоцин 2007, 45–73.
- Српске народне песме* (епске), I, скупио их и на свет издао Благоје Стојадиновић, Београд 1869.
- Српске народне пјесме*, II, из необјављених рукописа В. С. Карацића. Пјесме јуначке најстарије, Београд 1974.
- Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине. Епске пјесме старијег времена*, сакупио Б. Петрановић, Београд 1867.
- Стефановић, М., „Житије мајке Ангелине“, *Археографски прилози*, 8, 1986, 133–138.
- Стојановић, Љ., *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд – Ср. Карловци 1929 (репринт 2006²).
- Стојановић, Љ., *Старе српске повеље и писма*, I–2, Београд – Ср. Карловци 1934 (репринт 2006²).
- Стојановић, Љ., *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Ср. Карловци 1927.

- Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи*, I–VI, Београд 1902–1926 (репринт 1980–1988?).
- Teleki, J., *Hunyadiak kora Magyarországon*, XII, Pesten 1857.
- Томин, С., *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад 2007.
- Thallóczy, L., Áldásy, A., *Magyarország melléktartományainak oklevéltára (1198–1526)*, Budapest 1907.
- Ћоровић, В., *Историја Срба*, Београд 1993.
- Ћирковић, С., *Civitas Sancti Demetrii*, у: *Сремска Митровица*, Сремска Митровица 1969, 59–71.
- Ћирковић, С., *Писменост и образовање у средњовековној српској држави*, у: *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 9–30.
- Ћирковић, С., „Поствизантијски деспоти“, *ЗПВИ*, XXXVIII, 1999–2000, 395–406.
- Ћук, Ј., „Пожешко племство и пожешка жупанија од доба првих сачуваних имена и назива до половине четрнаестог вијека“, *Rad JAZU*, 229, 1924, 49–100.
- Ферјанчић, Б., *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960.
- Хајдук, Л., Хајдук, В., *Беркасово, од Деспотовца до данас*, Шид 2003.
- Шкриванић, Г., *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974.
- Wagner, C., *Epistola Petri de Warda*, Pozsony 1776.

POLITICAL AND CULTURAL ACTIVITIES OF DESPOT ĐORĐE BRANKOVIĆ IN SREM

Summary

Despot Đorđe Branković, a grandchild of Đurađ, was a political and cultural leader of Serbs in Srem, from 1486 to the second half of 1497 or 1498. Many studies and discussions have addressed his life and work. Among other authors, the papers of Dušanka Dinić Knezević, Sima Ćirković and Momčilo Spremić have given the most important contribution to the study of life and work of Despot Đorđe. The main intention of this paper is to collect, analyze and compare all the information about his despotic life in one place. The author traces his arrival in Srem, the cities which he got on that occasion, his activities of a writer, fights with Slavonian nobles, and involvement in the political conflicts in Hungary after the death of King Matthias. Since he became a monk, Bishop Maxim was dedicated to the spiritual enlightenment of the Serbian nation and the organization of the church.

Keywords: Despot Đorđe Branković, Srem, the Middle Ages, Kupinik, Slavonian nobles, the Hungarian King Matthias

Milica Kisić
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
nekmoli@orion.rs

USTANAK U MOLDAVIJI 1467. GODINE KROZ PERO ANTONIJA BONFINIJA

Sažetak: Matijina poreska reforma iz 1467. izazvala je nezadovoljstvo širokih slojeva stanovništva, te dovela i do pobuna koje su posebno intenzivne bile u Transilvaniji i Moldaviji. Rad koji sledi bavi se izlaganjem uzroka, toka i ishoda ustanka u Moldaviji u Bonfinijevom delu *Rerum Ungaricarum decades*. Ujedno, to je i prvi prevod na srpski jezik ekscerpta Bonfinijevog teksta posvećenog narečenom događaju. Kako ćemo imati prilike da se uverimo, kraljev istoriograf pokazao je priličnu dozu objektivnosti pri izlaganju toka i brzog završetka Matijine kaznene ekspedicije na Moldaviju.

Ključne reči: Antonije Bonfinije, *Rerum Ungaricarum decades*, Matija Korvin, poreska reforma iz 1467, vojvoda Stefan Veliki, ustanak u Moldaviji.

Aktivna unutrašnja i spoljna politika ugarskog kralja Matije Korvina (1458–1490) iziskivala je velike troškove koje je on pokrивao stalnim vanrednim porezima obavezujući se svaki put da ih više neće razrezivati.¹ Sve do 1467. godine u Ugarskoj su postojale dve vrste poreza: direktni i indirektni. Direktni je predstavljao dobit kraljevske komore (*lucrum camerae regiae*) i podrazumevao je ubiranje propisane godišnje sume od svakog domaćinstva kroz čiju su kapiju mogla proći kola natovarena žitom – otud i naziv „kapijarina“ za pomenuti tip nameta. Indirektni pak porez bila je tzv. tridesetina (*tricesima*), namet na robu uvezenu iz inostranstva.² Ipak, budući da je nemali broj gradova imao posebne privilegije i bio oslobođen plaćanja nameta, novca je vazda bilo nedovoljno. Szavavši sabor u Budimu 1467. godine, Matija je izneo svoj predlog reforme poreza: ukidanje postojećih nameta, a time i povlastica koje su ih pratile, te uvođenje dva sasvim nova – *tributum fisci regalis* umesto dotadašnje „kapijarine“ i *vectigal sacrae coronae* kao supstituta za tridesetinu. Narečena reforma, sasvim očekivano, izazvala je

---

¹ P. Rokai, Z. Đere, T. Pal, A. Kasaš, *Istorija Mađara*, Beograd 2002, 162.

² V. Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoleća*, knjiga četvrta, Zagreb 1973, 90.

nezadovoljstvo i ogorčenost svih slojeva stanovništva, posebno što je povrh svega bila propraćena i grubim i neretko nepravničnim postupcima Matijinih poreznika. Pobunila se najpre Zalajska županija, a za njom su se povele i mnoge druge. Otpor novom sistemu ubiranja poreza bio je posebno snažan u Transilvaniji koja je do tada posebnim privilegijama bila pošteđena nameta. Kao perjanica pobune nametnuo se Benedek (Benedikt) Vereš: u kratkom roku sakupio je veliki broj pristalica – kako među lokalnim velikašima tako i među prostim svetom, a ovi su potom odrekli poslušnost Matiji i za novog kralja, i mimo njegove volje, proglasili Jovana (Janoša) Sent Đerdija.³ Korvin je tako bio prinuđen da narečene godine preduzme pohod na Transilvaniju i uguši pobunu. Vojvodu Jovana ugarski kralj je poštedeo nakon njegovog pokajničkog dolaska i molbi, a ostale plemiće kaznio je progonstvom i eksproprijacijom poseda. Mnogi od njih su se o tako milostivu odluku oglušili odbijajući da napuste Transilvaniju, pa su stoga svirepo mučeni i pogubljeni u Sibiru.

Istovremeno sa nemirima u Transilvaniji izbio je, krajem 1467, i ustanak u Moldaviji. Tekst koji sledi upravo je deo Bonfinijeve hronike posvećen uzrocima ustanka, njegovom toku i ishodu. Na čelu Moldavije bio je tada vojvoda Stefan Veliki (Stefan-Cel-Mare), docnije proslavljen po svojim borbama sa Turcima.⁴ Bonfinije ga najpre navodi kao podstrekača ustanka u Transilvaniji zarad sticanja što veće samostalnosti na sopstvenoj teritoriji, a potom i kao inspiratora i vođe ustanka u Moldaviji. Na praznik Svete Katarine (25. novembra) 1467. godine Matija je sa vojskom krenuo na pobunjenike. Bila je to pre kaznena ekspedicija nego ambiciozni ratni pohod sa ciljem aneksije.⁵ Bonfinije najpre opisuje prodor ugarske vojske kroz „šume i planinske klance blokirane deblima i svakovrsnim drugim materijalom“ (nepobitan znak da su ustanici očekivali Matiju), a potom podizanje logora u Romanu na reci Siret. Sledi neuspeli pokušaj pregovaranja sa neprijateljima, a potom razaranje i spaljivanje romanskog utvrđenja i okolnih mesta, te se ugarski kralj upućuje u moldavski grad Baju „pustošeći ognjem i mačem sve gradove i sela pred sobom, odvođeci brojno ljudstvo i stoku kao deo bogatog ratnog plena“. U Baji se Matija stacionirao i, ako je verovati Bonfiniju, u poslednjem času i posve slučajno doznao da se nedaleko od grada nalazi 12.000 Vlaha što se spremaju da sa prvim mrakom napadnu Baju. Opis okršaja dve vojske bez sumnje je najsnažnija epizoda ovog ekscerpta: Bonfini poput briljantnog slikara živo rečima dočarava buku, metež, kišu strela – sve u bleštavom sjaju požara dovoljnog da i u mrkloj noći, poput reflektora, obasja čitav prizor i učini ga savršeno vidljivim. Uz gubitke na obe strane, Matija je uspeo da savlada neprijatelja, ali je te noći i sam ranjen. Uprkos uvreženom mišljenju da je Bonfinije tek dvorski istoriograf koji, u duhu svog vremena, slika idealizovani portret ugarskog vladara, te na sličan način piše i o njegovim podvizima i pohodima, on nas ponovo iznenađuje objektivnošću i oštrinom svojih uvida. Najpre se ne libi da iznese kako se „slobodno može reći da je Matija u ovom pohodu imao sreće koliko

---

³ A. Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades*, decas IV, pars II, ed. M. Kulchar et P. Kulchar, Budapest 1976, 10.

⁴ Detaljnije o ovoj ličnosti: N. Jorga, *Istoria lui Stefan-Cel-Mare*, Bucuresti 1904; V. Stefanović, *Kralj Matija prema Vlaškoj i Bosni*, LMS, god. CVI, knj. 331, sv. 1–3, januar–mart 1932, 173–197.

⁵ N. Jorga, *Istoria Rumuna i njihove civilizacije*, sa rumunskog preveo V. Margan, Vršac 1939, 107–108.

i pameti“, a potom i da se u Baji „nije borilo za čast, slavu ili dostojanstvo, već za goli opstanak“. Konačno, ranjeni se kralj odlučuje na povratak u Ugarsku preko Transilvanije. Pristigavši u Brašov, zapoveda da se u Klužu pogube glavni zagovarači i učesnici ustanka koje je kvestor prethodno zarobio. U isto vreme stiže mu pokajničko pismo vojvode Stefana sa molbom za oprostaj, a Matijinim davanjem pomilovanja Stefanu – kao očiglednim kontrastom svirepom mučenju usijanim gvožđem, a potom i pogubljenju ostalih buntovnika – ujedno se i završava Bonfinijev opis ustanka u Moldaviji.

Antonii de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades*, decas IV, p. 15–18:

Rex pacata provincia, dum dive Catharine sollemnia celebrantur, Transylvania egressus in eam Valachie partem castra movet, quam Moldaviam nunc dicunt. Hic Stephanus vaivoda late dominabatur et, cum sub regis Ungarie ditione versaretur annuaque stipendia exolvere ac imperata facere deberet, elatus animo ac ferus ingenio, preterea impiger et bello asper detrectarat obsequium; Transylvanas etiam factiones fovemat, ut perturbatis rebus libertate frueretur. Rex igitur per sylvas augustiasque montium iter facere cogitur, ut rebellem Valachum ad obsequium revocaret. Ubi obstructas arboribus multaque materia fauces invenit, partim igni, partim ferro sibi viam aperit, patefacto itinere, cum in latiore regionem exivisset, ad oppidum Romanvasiar castra locavit, quod Romanum illi forum interpretantur; lignea huic sunt menia aggere fossaque munita; Serethus hoc amnis alluit; ad ripam arx lignea presidio potius, quam arte munita. Stephanus hic erat provincie regulus, cui Moldavi omnes iuxta parebant. Rex primo impetu Romanum forum occupat, quod ubi ab hoste visum est, postero die per internuncios de pace agi ceptum. Multa nitro citroque de concordia agitata sunt; nihil tandem confici potuit. Post, ubi Mathias sibi ab hoste verba dari senserat, infecta pace castra hinc ultra movet; antequam abeat, succendi diripique oppidum edicit. Incenso Romano foro, quacunque iter facit, pagos et oppidula igni ferroque passim cuncta vastat, homines ac pecora cum ingenti preda miles abigit.

Ad civitatem demum tertio die pervenit episcopo haud quaquam ignobili preditam, que Moldavis Bania dicitur, ubi in prima vigilia noctis rex cum insidiosio callidoque hoste configere cogitur. In hoc quisque bello fortunam regis cum virtute coniunctam fuisse perhibet. In parte fori regis erat hospitium, quod ad episcopatum spectat, ubi due quoque vie congruunt, que basilicam amplectuntur. Ceteri pontifices, proceres legionumque prefecti circa forum hospitia occuparant, ut ex usu regi presto semper adessent. Inter cenandum ad regem captivus quidam Sythulus adducitur rogatus accito interprete, quis esset, unde et quo tenderet et que causa fuerit itineris, respondit interprete nequaquam sibi opus fore, se Ungarum et Transylvanum esse ac rerum ignarum ad revisenda sua predia nunc in Moldaviam venire, que caduca uxoris bona forent; in itinere Valachorum duodecim milia haud procul hinc offendisse, qui Ungaros prima vigilia noctis incautos adorirentur trucidarentque; se gentis charitate properasse, ne silentio nefario suorum exitum pateretur. Cum hec a principio parum crederentur, ne salutis forte gratia ista comminisceretur et a rege mine interiiicerentur, mox adiecit, ut adhibitis seipsurum custodibus asservarent; si falsa nunciasset, ultimum de se supplicium continuo sumerent. Rex hominem asservari et Drach Bertholdum ea tempestate dispensatorem suum, equitem fortissimum et ad gerenda bella natum convivas bene tractare iussit. Incenatus ipse mense se subtraxit, optimates omnes, centuriones et prefectos equitum extemplo cogit, imminens ab hoste periculum enarrat, omnes clam arma sumere precipit, stationes in civitate per omnes vias portasque disponit, ad fori aditus

pretorianas cohortes collocat. Ducentos veteranos et eos quidem gravis armature pro suo hospitio statuit, ut a duobus vicis, qui ibi congruunt, hostium impetum excipiant; turmas equitum per compita cuncta distribuit. Vix hec ita disposuerat, cum sub primam noctis vigiliam hostis advenit; ligneam urbem vimineo muro circumseptam a tribus repente partibus immisso incendio adoritur; maximus utrinque clamor et tumultus oboritur. Valachi immisso per urbem igni intro penetrant; iniectus utrisque ignis per cecam noctem tantum luminis prestabat, ut evidentissime dimicaret. Ad portas primo, deinde per vias et trivia magna strages agitur, ut nil infestius agi videretur. Ex industria quadrata duo agmina duplici via ad regale hospitium contendunt, veteranos ibi instructos offendunt, acerrimum atrocissimumque hic prelium agitur. Cadunt hic multi e Valachis et, dum ii hostes domo eiicere, illi contra vincere et vitam servare nituntur, multum hic sanguinis exhauriunt. Michael palatinus, Nicolaus Chiupor et Ioannes Pangratius vaivode Transylvani, Nicolaus Bamffii, Stephanus Bathor ceterique proceres fori aditus obstinatissime pro se quisque tuebantur et irruentium impetus repellabant. Non latebat enim capto foro haud secus atque arce cetera facile peritura. Ubique inter tela et incendia pertinacissime dimicatum. Valachi tandem ex omni fori parte reiecti post mediam noctem terga dedere. Instant a tergo Ungari et, antequam urbe se hostes surripiant, quamplurimos intercipiunt, alios pre aviditate fuge in flammam, multos in enses agunt, dum in propra festinatione sese conglomerant, aut pilis a tergo confodiuntur aut mutuo cesi sese collidunt.

Vix quattuor milia urbe exluere; ceteri in urbe deprehensi ad unum omnes trucidati sunt. Rex ea nocte modo pro hospitio suo cum veteranis certans, modo in foro stationes percurrens militis et imperatoris optimi prestitit officium. In acerrima quaque pugna primus affuit, nunc fortes hortando, nunc increpando timidos, nunc laborantibus succurrendo et fortissime ubique dimicando se exercitumque servavit. Gravissimas et rebellantibus Valachis penas exegit; ad interneconem nanque cecidit. Septem, ubi illuxit, Valachorum milia cesa ex numero comperta sunt; ex Ungaris mille et ducenti, ceteri magna ex parte saucii. Quin et rex ea nocte haud procul a spina dorsi sagitta Getica confossus est; ubi cum excussa ferrum hasta altius inhesisset, quatuor annos non sine gravi molestia pertulit et, cum, ubi insederat, tabescente plaga remitteretur, deinde repelente nature sensim excussum est. Ea nocte pro vita potius, quam dignitate pugnatum. Finitima queque oppida vicique pariter incensi direptique.

Rex vulnere gravatus ceso ad interneconem hoste pedem in Transylvaniam, deinde in Ungariam referre statuit servatorisque natalibus Braxoviam rediit; ibi in reos perfidie severius animadversum est. Michaellem Transalpinum nobili vaivodarum genere natum supplicio capitis affecit. Ex rebellionis auctoribus Michaellem Zekel, Aladarium et Nicolaum, cui ex Visakna cognomenatum erat, a questore captos ad Colosvar candentibus per urbem forcipibus circumvectos discerpi frustillatim ac demum obtruncari iussit. Ex diro supplicio tantum terroris omnibus, qui cum Rufo conspiraverant, incussit, ut clandestina sine liberis et fortunis fuga in Polonos et Valachos elaberentur. Eorum bona aut in erarium relata aut postulantibus nonnullis dono data. Nondum e Transylvania pedem extulerat, cum supplices a Stephano vaivoda litteras accepit, quibus audaciam et temeritatem suam ingenue fatebatur, quod adversus regiam maiestatem, cui plurimum numinis inest, nefaria arma sumpserit; non minus iustas, quam cumulas penas se dedisse dicebat; demum, quia post supplicium venia sequitur, postulabat ignosci, non difficilem sibi putabat veniam fore et reconciliatum regis animum precabatur. Rex, ne plus severitatis, quam misericordie pre se ferre videretur, spem venie dedit, quam ex quotidianis rebus ac dictis, si ille vellet, augeri posse significavit; si obsequia grata legitimaque prestaret, se nunquam difficilem futurum, sin minus, Martem cruentissimum litem esse dirempturum, ilium humanorum scelerum ultorem esse iustissimum. Mathias igitur pacata utraque provincia in Ungariam rediit. Nondum e Carpato monte prodierat, cum ad pagum quendam Emericus cum florentissimo exercitu improvisus occurrit et, veluti ante diximus, per Ioannem metropolitam Strigoniensem reconciliatus supplex regem

veniam exoravit; hilari et periucundo vultu susceptus et amplexus ibique perpetue fidei fedus ictum. Duo ea tempestate secretarii Mathie fuere; regale sigillum ex compacto senis mensibus vicissim ab utroque gestatum; scribendi munus sine controversia hoc modo Ioannes Strigoniensis et Stephanus Colociensis ambo metropolitae gessere, qui his temporibus haud parum gravitatis et iustitiae retulerunt. Hec igitur bella, postquam coronatus est, tribus circiter annis a Mathia gesta sunt.

Prevod:

Pošto je uspostavio mir u provinciji, Matija se na praznik Sv. Katarine sa vojskom zaputio u deo Vlaške danas poznat pod imenom Moldavija. Tamo je vlast držao vojvoda Stefan koji je, budući veoma ohol, divlje naravi i ratoboran, otkazao poslušnost Matiji – bez obzira što je bio obavezan da se u potpunosti povinuje naredbama ugarske krune, te da isplaćuje godišnji danak. Na sve to je i otvoreno podržao ustanak u Transilvaniji kako bi zahvaljujući tamošnjim nemirima postigao što veću samostalnost. Kralj je, dakle, bio primoran da preduzme pohod kroz šume i planinske klance sa ciljem da ponovo zadobije poslušnost ovog buntovnog Vlaha. Zatekao je planinske useke blokirane deblima i svakovrsnim drugim materijalom, pa je bio prinuđen da put sebi prokrči ognjem i mačem. Kada se konačno probio i izašao na čistinu, postavio je vojni logor u gradu po imenu Roman: tu se, pokraj reke Siret, nalazilo drveno utvrđenje, dodatno osigurano nasipima i šančevima, bezbedno više zbog svoje pozicije nego zahvaljujući neimarskoj veštini. Upravo ovde bio je centar provincije kojom je vojvoda Stefan upravljao. Matija ga je osvojio već u prvom naletu i već sutradan primio neprijateljske izaslanike sa molbama za primirje. Bez obzira na silne pokušaje i natezanja da se mir uspostavi, na kraju ništa nije postignuto i kralju je postalo jasno da su sve to tek prazne reči neprijatelja. Stoga je uklonio odatle vojni logor i napustio grad prethodno zapovedivši da utvrđenje bude uništeno. Nakon što je Roman spaljen, zaputio se dalje kroz Moldaviju pustošeći ognjem i mačem sve gradove i sela pred sobom, odvođeci sa sobom brojno ljudstvo i stoku kao deo bogatog ratnog plena.

Tri dana kasnije, konačno se obreo u moldavskom gradu Baji gde je tada bila smeštena rezidencija poznatog episkopa. Tamo se već prve noći sukobio sa buntovnim i vatrenim protivnicima. Može se slobodno reći da je Matija u ovom pohodu imao sreće koliko i pameti. Na gradskom trgu nalazila se kraljevska rezidencija sa direktnim pogledom na episkopsko sedište odakle su se pružala dva puta, sa obe strane okružujući baziliku. Ostali vojni zapovednici, saradnici i visoki sveštenici smestili su se u zgrade oko centralnog trga kako bi se kralju po kratkom postupku našli ukoliko se za tim ukaže potreba. U toku večere pred Matiju je doveden neki netom uhvaćen zarobljenik i kada je uz pomoć prevodioca priupitan ko je, kamo se i kojim povodom uputio, odgovorio je da za prevodiocem nema potrebe budući da je Ugarin iz Transilvanije, te da je u Moldaviju došao da proveri stanje nekih poseda koji valja da po oporuci pripadnu njegovoj supruzi. Dodao je potom da je usput, nedaleko od Matijine pozicije, naleteo na 12.000 Vlaha koji se spremaju da, čim padne prvi mrak, napadnu nespremne i zatečene Ugare i da je Matiji zapravo namerno požurio sa tom vešću, a iz čistog patriotizma. Budući da je isprva naišao na nevericu, sav u strahu da njegovo upozorenje na realnu opasnost ne bude olako i neozbiljno shvaćeno, brzo je predložio Matiji da on lično kao glasnik bude talac, te da se dobrovoljno stavlja stražarima u ruke: ukoliko se ispostavi da je slagao, neka nad njim izvrše smrtnu kaznu. Kralj je na te reči glasnika otpremio stražarima, a svom blagajniku Bertoldu Drahu, hrabrom vitezu i rođenom ratniku, zapovedio da se pozabavi gostima. On sam prekinuo je večeru i odmah okupio sve velikaše i vojne zapovednike, izložio im predstojeću opasnost i naložio da se krišom naoružaju. Postavio je vojne odrede na sve puteve i kapije grada, a prilaz na trg osigurao elitnim jedinicama. Za odbranu svoje rezidencije odredio je 200 veterana i borce sa težim naoružanjem, te ih pozicionirao na

uglove obe ulice koje su opasivale narečeno zdanje, a konjičke odrede preraspodelio je na gradske raskrsnice. Jedva je stigao da sve to obavi, kad se sa prvim mrakom neprijatelj uistinu i pojavio, podmetnuo požar sa tri strane drvenog grada opasanog utverdama od šiblja i izazvao opšti metež. Vlasi su nadirali sve dublje praćeni bleštavilom požara, sasvim dovoljnim da obezbedi punu vidljivost u toku borbe. Najveća vreva i gužva nastale su oko gradskih kapija i ulica, te se isprva činilo da se u samom centru ništa ozbiljno ne zbiva. Međutim, najžešći okršaji odvijali su se zapravo ispred kraljevske rezidencije gde su veterani svim silama odbijali dušmane što su kuljali sa obe strane zdanja. Mnogi su Vlasi ovde stradali boreći se za goli život dok su Ugari sa svoje strane težili da im preseku pristup rezidenciji. Palatin Mihailo, Nikola Čupor, Ivan Pangracije, potom i erdeljske vojvode Nikola Banfi i Stefan Batori srčano su branili pristup trgu, sa punom svešću da bi, ukoliko njega osvoje, dušmani sa lakoćom zauzeli čitav grad. Vodila se bespoštedna bitka pod kišom strela i sjajem ognja sve dok se, najзад, negde oko ponoći, sasvim potisnuti sa gradskog trga, Vlasi nisu dali u beg. Ugari su ih gonili sa ciljem da pohvataju što više njih dok ne umaknu sa bojnog poprišta: jedne su, smušene od silne želje da što pre pobegnu, saterivali u plamen, druge dočekivali direktno na mačeve, treće kopljima probadali s leđa, dok su četvrti zbog opšteg meteža stradavali u međusobnom pokolju.

Jedva je 4000 neprijatelja uspeo da umakne, svi ostali, uhvaćeni u gradu kao u zamci, bili su ubijeni. Kralj je te noći naizmenično branio rezidenciju sa veteranima i pritrčavao u pomoć odredima na trgu. Bio je na samom čelu najžešćih okršaja – čas bodreći hrabre, čas podižući moral plašljivijima, čas dolazeći u pomoć onima na najkritičnijim pozicijama i tako uspeo da spasi i sebe i svoju vojsku. Vlahe je oštro kaznio za pobunu: do jutra ih je ubijeno 7000, uz 1200 stradalih Ugara i veliki broj ranjenika. I sam Matija bio je ranjen te noći – getska strela pogodila ga je u leđa, nedaleko od kičme. Prilikom njenog vadenja metalni vršak zario se još dublje u tkivo i kralj je naredne četiri godine imao ozbiljnih zdravstvenih problema: zalečivanje rane izazvalo je urastanje metala, sve dok ga organizam sam nije izbacio kao strano telo. Narečene noći u Moldaviji borilo se za goli opstanak, ne za čast i dostojanstvo, a u opštem požaru i pustošenju stradala su i sva ostala prigradska naselja.

Porazivši neprijatelja, ranjeni kralj doneo je odluku da se preko Transilvanije vrati u Ugarsku i za Božić je stigao u Brašov. Tamo je strogo kaznio izgrednike, te je i vojvodu Mihaila Transalpskog osudio na smrt. Zapovedio je potom da kolovode ustanka Mihailo Zekel, Aladarije i Nikola iz Vizakne, a koje je kvestor prethodno zarobio, budu u Klužu najpre javno mučeni i osakaćeni usijanim gvoždem, a potom i pogubljeni. Ovako svirepa kazna do te je mere uplašila ostale pristalice Rufove zavere da su krađom, glavom bez obzira prebegli u Poljsku i Vlašku ostavljajući imetak i porodice za sobom. Deo njihovog bogatstva pohranjen je u kraljevsku riznicu, a deo razdeljen kao ratni plen. Matija još nije bio ni napustio Transilvaniju, kad mu je pristiglo pokajničko pismo od vojvode Stefana: u njemu je vojvoda otvoreno priznavao svoju bahatost i nemar kao razloge što se usudio da zločinački podigne ruku na božansko kraljevsko veličanstvo Matijino, tvrdio je da se sasvim predaje na kraljevu milost i nemilost, te da je spreman na zasluženu i pravednu kaznu. Ipak, preklinjao je da nakon kazne usledi i oproštaj držeći da ga od Matije nije teško izdejstvovati. Kako se ne bi stekao utisak da je više okrutan no milosrdan, kralj je Stefanu dao nadu u pomilovanje. Kao uslov postavio je samo to da vojvoda svojim budućim delima i rečima tu nadu ojača i utvrdi: ukoliko bude verno i čestito postupao, nema čega da se plaši, no, ako se ponovo uroti protiv kralja, sam će krvavi Mars izvršiti pravednu odmazdu za to nedelo. Slomivši, dakle, pobunu u obe provincije, Matija se uputio u Ugarsku. Još nije ni bio prošao Karpate, kada ga je u jednom selu iznenada dočekao Emerik sa najboljim delom vojske. On se, kako je već ranije napomenuto, posredstvom Ivana, nadbiskupa ostrogonskog, već bio pomirio sa Matijom, a sada je došao da traži njegov oproštaj. Kralj ga je dočekao oheručke, radosno ga zagrlio i potvrdio njihovo međusobno večno savezništvo. U to vreme Matija je imao

dva sekretara – bili su to Stefan od Kluža i Ivan od Ostrogona, obojica nadbiskupi čuveni po pravičnosti i ozbiljnosti i obojica nosioci kraljevog pečata, sa pravom da sastavljaju povelje i darovnice, barem one u kojima nije bilo nikakvih spornih tačaka. Opisane vojne operacije vođene su otprilike treće godine od Matijinog krunisanja.

UPRISING IN MOLDOVA IN 1467 THROUGH THE PEN OF ANTONIUS BONFINIUS

Summary

Matija's tax reform from 1467 caused the dissatisfaction of the wide strata of population, and led to riots which were particularly intense in Transylvania and Moldova. This paper deals with causes, courses and the outcome of the uprising in Moldova in Bonfinius' work *Rerum Ungaricarum decades*. At the same time, it is the first translation into Serbian of Bonfinius' excerpt of the text devoted to the abovementioned event. As it could be understood, the king's historiographer showed a considerable dose of objectivity when he exposed the course and the rapid completion of Matija's penal expedition to Moldova.

Keywords: Antonius Bonfinije, *Rerum Ungaricarum decades*, Matthias Corvinus, the tax reform of 1467, Duke Stefan the Great, the uprising in Moldova.

Zoltán Györe
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
zoltan.gyore@gmail.com

ИДЕОЛОГИЈА МАЂАРСКЕ СВЕТЕ КРУНЕ

Сажетак: У студији се бави проблематиком настанка и развоја концепта Свете круне, језгра државне идеологије Краљевине Мађарске до 1918. године. Идеологија Свете круне била је систем идеја састављен од правних, религијских, етичких и историјских елемената који се односи на релације краља и поданика, на актуелан однос снага између разних центара моћи, при чему је круна Св. Стефана представљала симбол мађарске државе који стоји изнад сваке личности и чак изнад различитих политичких и друштвених симбола. Историјски она симболизује јединство владара, становника земље и државне територије. Њен значај за историју Мађара је вишеструк: афирмисала је идеју народног суверенитета, играла је улогу у одбрани суверених права Мађарске под хабзбуршком влашћу, утицала је на развој правног и уставног система земље, постала је правна основа за проширење политичких права на све становништво током грађанског преображаја у 19. веку. Кроз историју је јачала патриотску и националну свест, као и свест о потреби реинтегрисања земље 1541–1699.

Кључне речи: Мађарска, круна Стефана I, идеологија Свете круне, средњи век, нови век, уставни систем, монархија, историја, право.

Краљевска круна Мађарске, круна Св. Стефана, има истакнут значај за Мађаре. Сама чињеница да је она преживела више од десет векова олујне историје Мађарске чини је једном од најстаријих круна у Европи. Међутим, она је знатно више од драгуља националне баштине – реч је о симболу који је вековима, на специфичан начин, отелотворио појам државне независности као и јединство Краљевине и њених становника. Сложен систем идеја који је дефинисао однос Круне и поданика у правном, етичком и религијском смислу је *учење Свете круне* или *идеологија Свете Круне* (*szentkorona-tan, szentkorona-eszme*). Ова идеологија је настала вековним историјским развитком и већ у средњем веку представљала је темељ неписаног устава Мађарске и њене државне идеје, а и дан-данас утиче на јавну мисао и уставну теорију. Наша је намера да у кратким цртама укажемо на развој тог концепта и на значај који је имао за историју Мађара.

Постоји читава библиотека књига посвећених учењу о Светој круни или само круни Стефана I објављених у последњих двеста година. Сем литературе о Круни, о елементима идеологије Свете круне сведоче и средњовековни и нововековни извори, пре свега закони, даровнице, међународни уговори, судска акта и други извори. Природно је да ти извори и публикације често говоре о овом питању из различитих аспеката у класном, идејном или терминолошком смислу. Дијапазон приступа је веома широк, од чисто правног или историографског, преко биографских дела, критичких студија и монографија, разних публикација са снажном верском или националном нотом, до дела која подвлаче мистичне елементе концепта. Остаје међутим чињеница да истраживачи, публицисти или свакодневни посматрачи ове појаве не могу остати равнодушни пред значајем Круне и њене улоге у историји Мађара. Поменимо само неколико истраживача који су се у 20. веку детаљније бавили овом проблематиком: Акош Тимон, Ференц Екхарт, Ема Бартониек, Иштван Еђед, Иштваш Кочиш, Јожеф Кардош, Жолт Зетењи, Золтан Јожеф Тот.

Учење о Светој круни је у историји Краљевине Мађарске играло одређујућу улогу у развоју државотворних идеја, у трансформацијама сложених политичких концепција, као и у профилисању предмодерне, а делимично и модерне националне концепције Мађара. Није се радило о статичном учењу, већ о идеологији која се мењала одређеном историјском динамиком у складу са дубоким променама у друштвеној и етничкој структури, са променама у политичком систему, производним односима као и идејним кретањима у Европи – при чему су задржане специфичности одређене историјским развитком Мађарске. Важно је поменути да су те промене биле еволутивног карактера, што уз промене значи и очување важних елемената из претходних слојева, односно континуитет у развоју те идеје. Модификације у идеји Свете круне кроз историју сведоче о променама у уставном устройству земље или у односу између краља и његових поданика, што можемо пратити и у изворима коришћеној терминологији: када је краљевска власт била јака, када је краљ чврсто држао круну у својој руци, тада се круна називала краљевом круном, односно *corona regia*, а када су поданици ојачали или је бар један њихов слој учествовао у вршењу власти, када је круна била делимично и код њих, онда се називала *corona regni* круна државе.

Далеке 1613. године Петер Реваи¹ је објавио књигу о Светој круни и писао о томе да Круну Мађари сматрају за закон над законима, да свечану заклетву полажу Круни, да њој плаћају глобе и откупнине, у њену корист оснивају закладе и остављају заоставштине, на њу се враћају сви поседи, као на својеврстан извор свих добара; да се многи градови и тврђаве сматрају поседом Круне и ни по коју цену се не отуђују, чак ни у корист краљева. Наглашава да Круну треба поштовати не као узвишени симбол краљевске власти већ као симбол примања хришћанства од стране Мађара, да је краљ Стефан I добио круну директном божјом интервенцијом. Он

---

¹ Петер Реваи (Révai Péter, 1568–1622), барон, присталица Хабзбурга. Од 1604. био је краљевски саветник и судија Краљевске табле, etc., 1608–1622. г. чувар круне. У Аугсбургу је 1613. г. објавио књигу *De Sacre Coronae Regni Hungariae fortuna Commentarius* посвећену идеологији Свете круне. Дело је постало једна од омиљених књига мађарских племића наклоњених Хабзбурзима.

истиче да се ниједно крунисање не може сматрати правоваљаним уколико није извршено круном Светог Стефана. Констатује да за то постоје бројни примери из историје и наводи два: ниједна даровница, повеља или уредба Владислава, који је јуначки погинуо у бици код Варне, није сматрана важећом с обзиром да није био крунисан Светом круном. Слично, и повеље краља Матије I из првих шест година његове владавине сматране су неважећим, уколико их није поново потврдио или издао после крунисања круном Св. Стефана.² Додајмо да је касније и Јосиф II у Мађарској сматран *краљем са шеширом*, с обзиром да се није крунисао Светом круном, односно да је мађарска владајућа елита управо због тога сматрала да је прекинут легитимитет наслеђа Хабзбурга на мађарском трону. Фрања Јосиф се чак двадесет година после доласка на престо, да би га сматрали легитимним краљем Мађарске после аустро-мађарске нагодбе 1867. године, морао крунисати круном Св. Стефана.

Идеологија Свете круне почива на три „стуба“: на круни Стефана I као предмету, односно на митовима и легендама који се за њу везују; на традицији Мађарске као државе Марије Девиге; и на значају и улози Круне у развоју јавног права Мађарске. С обзиром на ограниченост простора, покушаћемо да бацимо светлост само на ово последње.

„Првим законским чланком из 2000. године, између осталих, констатовано је да је Света Круна реликвија која живи у свести нације и јавноправној традицији као отелотворење континуитета и независности мађарске државе.“ У складу са овим, закон је одредио премештање круне из Националног музеја у зграду Парламента која и сама „представља нацију“.³

* * *

Истраживачи, било историчари или правни стручњаци, не слажу се увек у вези са временом појаве учења о Светој круни. У ранијој литератури се његов настанак често приписивао делатности Иштвана Вербечија,⁴ међутим опсежнија

---

² *De Sacrae Coronaeregni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna annos ultra DC clarissimae brevis commentarius*, Augustae Vindelicorum 1613, у: Katona Tamás (превод са латинског и уредник издања, *A korona kilenc évszázada*, Историјски извори о мађарској круни, Budapest 1979, 214–216.

³ Први законски чланак из 2000. године. *Ezer év törvényei*.
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=9797>

⁴ Иштван Вербечи (Werbőczy István, 1458–1541), врховни судија, палатин, канцелар, био је једна од најутицајнијих личности историје Мађара. Потпао је из средњемумне племићке породице. После домаћих и страних студија служио је у Краљевској канцеларији, учествовао у иностраним посланствима (нпр. код цара Карла V). С временом је постао један од лидера племићке странке Јована Запоље. Постигао је више значајних политичких успеха: афирмисао је принцип слободног избора краља од стране племства, обавезу аристократије да формира бандеријалну војску, ограничење права убирања дажбина од стране високог свештенства. Оружано је учествовао у гушењу Дожиног устанка. Био је један од иницијатора доношења закона о везивању кметова за земљу 1514. године. Као дипломатски посланик у Риму, Вормсу, Нирибергу, безуспешно је радио на склапању противтурске коалиције. Изабран је за палатина 1525. године. Нешто касније аристократска странка га је оптужила за неверство и осудила на прогонство и губитак све имовине. После Мохачке битке постао је саветник и канцелар Јована Запоље.

истраживања су показала да је до тога дошло знатно раније. Проблем у одређивању почетака настанка идеологије пре свега представља карактеристику ове идеје. Пошто се развијала пратећи промене историјских прилика и с временом се мењала и постајала сложенија, логично се поставља питање од ког момента се може говорити о оформљеној идеологији. Иако се у савременој мађарској терминологији обично користи појам *учење* (на мађарском *tan*), не можемо говорити о учењу у смислу систематизованог и јединственог, јасно дефинисаног садржаја чији би се зачетак недвосмислено могао везати за један филозофски, правни или верски аксиом или за једног конкретног идејног твораца. Више је реч о уставној и правној теорији и пракси, са историјском генезом, која се развијала од елемената који су настајали и испреплитали се у зависности од промена у друштвеним и политичким односима. При томе су се уз правне и историјске аспекте идеологије тесно везала религиозна веровања и легенде које су цело питање чинили још сложенијим.

Израз Света круна, *corona sacra*, у историјским изворима први пут се јавља у привилегији Беле IV издатој катедрали Св. Адалберта у Естергому 1256. године. Касније се тако помиње и у законима (нпр. 1464, 1492, 1500, 1527, 1655, 1715, 1790, 1867).⁵ Зашто се сматра да је она света? Традиционално се сматра светом услед легендарног порекла круне, дела светих краљева Св. Стефана и Св. Ладислава, али и осталих славних мађарских краљева који су њоме били крунисани; затим услед тесне повезаности са прихватањем хришћанства, као и због важне улоге у хиљадугодишњој историји Мађарске. Њен свети карактер до доба просветитељства с краја 18. века и секуларизације друштва током 19. и 20. века обично није довођен у питање, чак ни онда када се озбиљно постављало питање да ли је Круна заиста могла да краси главу Стефана I. Разуме се, постоји велики број теорија (око 40) и објашњења у вези са њеним пореклом, међутим, обично се прихвата да горњи део круне потиче од папе Силвестра II, који ју је послао Стефану I за крунисање, док је доњи део 1075. године послао византијски цар Михајло Дукас краљу Гези I, као признање за хумано поступање са византијским заробљеницима после мађарског запоседања Београда.⁶

Разлог више за сакрални карактер круне Светог Стефана је и у легенди – он је, сазнавши да је остао без мушког наследника, одлучио да путем круне Краљевину Мађарску понуди у заштиту и у посед Девице Марије, чиме је она постала суверен земље. У складу са тим, од времена владавине Св. Ладислава прихваћен католички назив за Мађарску била је Маријина Држава (*Regnum Marianum*). О култу Марије у Мађарској сведоче бројне цркве, црквене општине и самостани посвећени Девици Марији, као и заставе, легенде, песме, новац са њеним ликом и др. Чини се да је сем верских победа краљ Стефан I имао и државничке разлоге да земљу завешта Девици

После османског освајања Будима 1541. г. Сулејман I га је именовao за главног судију Мађарске, али је убрзо умро – како се верује био је отрован. Његово животно дело је тзв. *Трипартијум* (*Tripartitum opus juris consuetudinarii inlyitii regni Hungariae*, на мађарском: *Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve*), у којем је дотадашњи правни систем кодификовао у складу са погледима племства.

⁵ Zsolt Zétényi, *A Szentkorona eszme mai értelme*, Budapest 1997, 61.

⁶ Emma Bartoniek, *A magyar királykoronázások története*, Budapest 1939, 1987, 58.

Марији: преко њене личности нова вера је повезана са важним елементима старих веровања Мађара, што је требало да олакша прихватање хришћанских учења. По објашњењу Тибора Молнарфија, суштина учења о Маријиној држави је да је она заштитница Мађарске, а да с друге стране њено становништво верно следећи Христова учења треба да у државном и друштвеном животу оживотвори учења евангелијума. Зетењи наводи речи Ђуле Секфуа (*Szekfű Gyula*), да у том смислу, Мађарска није обична световна држава, већ *sacrosancta respublica*, чије се оснивање заснива на два религиозна догађаја: на слању Круне од стране Божанства путем папе Стефану I и, као друго, завештања Круне (државе) Девици Марији. Сматрало се да је код других држава Бог заштитник државе, али да је у случају Мађарске он заправо оснивач, *conditor* државе.⁷

Уколико као основу идеологије Свете круне посматрамо диференцирање краљеве личности од стране Свете круне као врховног симбола државе и ако као услов постављамо постојање свести о круни као симболу везе између краља и поданика (а не само као симбола краљевске власти), имамо основа да закључимо да учење о Светој круни коренима сеже до времена владавине Стефана I. Он у *Опоменама* сину Емерику (*Имре*) не говори о круни као обичном предмету који симболизује краљевску власт, већ као о оличењу државе и као симболу скупа врлина које красе добру и праведну, хришћанску владавину. Говори о примереном односу према поданицима, о достојанству, поштењу и поштовању Круне. Детаљно описује које су то врлине које узвишују моћ и достојанство круне, које врлине су украси круне и који су то греси које неког, па и владара, могу „искључити из Круне“. У том смислу, Стефан I опомиње сина да мора одржати хришћанску веру, јер без тога ни на земљи неће моћи управљати, а неће бити достојан ни небеског царства, ни „Круне“; да гради и обогаћује Цркву, да брани веру, да суди праведно, да суди милосрдно, да помаже и цени странце у земљи, да поштује своје претке и да их узима за пример, да негује врлине и да ови принципи заправо чине Круну.⁸ Одједи ових *Опомена* се чују и у декларацији о детронизацији Јосифа I из 1708, где се њему највише замера због деспотског начина владавине и повреда принципа изложених у *Опоменама*.⁹

Садржај *Опомена* као и чињеница да краљ Стефан I пред своју смрт завештава Мађарску Девици Марији преко Круне као врховног симбола државе сведоче о почелима формирања хришћанске државне идеје која је у складу са савременим схватањима оличена у једном симболу, у краљевској круни. У савременој Европи је у складу са културним нивоом претежне већине становништва појам државе, главна обележја хришћанског учења, суштину (хришћанске) краљевске моћи и сличне сложене појмове требало објашњавати сликама, једноставним причама и симболима. Било је то нарочито важно у друштвима у којима је прихватање хришћанства било у току, јер је тај процес изискивао бројне и

---

⁷ Bálint Hóman, Gyula Szekfű, *Magyar történet*, I–IV, Budapest 1936, IV, 376.

⁸ E. Bartonic, Н. д., 67.

⁹ Zsolt Zétényi, Н. д., 105.

дубоке промене не само у сфери религије већ и у организацији друштва и државе, па и начина живота.¹⁰

У време Стефана I власт краља била јака, предњачила је над црквом и над моћи других јаких личности земље. Сем краља другог легитимног центра моћи није било. У 11. веку круна, односно моћ, била је само краљева и она је симболизовала краљевску власт, задатке и јурисдикцију краљева, а преко тога и државу, о чему сведоче историјски извори из 11. и 12. века, попут легенде о Св. Стефану, Св. Ладиславу, херцегу Емерику, прва мађарска хроника (*Képes Krónika*), итд. Династија, односно краљева личност, тада није представљала само центар организације друштва и државе већ и мађарског народа. У раној фази њеног формирања није постојао *a priori* осећај заједништва, већ је та врста сентимента била у вези са династијом, потицао је од зависности од краља, владајуће династије – друштво је у то време организовано одозго надолу. Катализатор стварања заједништва било је постепено прихватање легенде о хунском пореклу династије од стране све ширих слојева становништва. Од 9-10. века код Мађара се примећују кличе етничке самосвести, а историјски извори сведоче о томе да су се већ око 1100. године под *genus Hungarorum* подразумевали сви који говоре мађарски језик и деле свест о заједничком пореклу.¹¹

Један од одређујућих елемената идеологије Свете круне од 14. века била је тврдња да је носилац власти народ и да се власт са народа преноси путем круне Светог Стефана на будућег краља. Тај став је на први поглед у потпуној супротности са основним законом средњег века, да нема власти до оне која потиче од Бога. Интересантно је да је прву брешу на апсолутној владаревој власти, која је довела до настанка горепоменутог мишљења, стицајем околности довело управо учење о божјем пореклу сваке власти.

До 10. века у европским државама је прихваћено тумачење да се божја власт на краља преноси црквеном церемонијом крунисања. Ипак, све до папе Гргура VII владари су били не само заштитници цркве и свештенства већ и њихови господари, те су они вршили инвеституру или као Св. Стефан стварали црквену организацију, оснивали цркве и самостане, доносили црквене законе, именовали бискупе и опате и контролисали њихов рад. Истовремено, церемонија крунисања и чин црквеног помазања при крунисању увећавали су ауторитет и углед владара, али су га паралелно све јаче везали за Цркву, при чему је Црква успевала да прошири своја права и ингеренције. Штавише, црквено помазање краљева дало је и политичку моћ Цркви: поглавар Цркве могао је да одбије тај чин уколико се будући краљ није обавезао на веру у бога, послушност према Цркви, праведну и милостиву владавину над поданицима, владавину права, очување унутрашњег и спољашњег мира, итд.¹² Црква је стицањем пространих поседа додатно увећавала своју снагу и почела је јачати утицај на државне послове. Прелати су уз краља постали учесници

---

¹⁰ E. Bartonek, Н. д., 12.

¹¹ Zoltán Györe, *Mađarski i srpski nacionalni preporod*, Novi Sad 2009, 63; Csekei István, *A magyar nemzetfoglalom*, Budapest 1938, 128.

¹² E. Bartonek, Н. д., 27.

у вршењу власти, постали су „члан круне“, али с обзиром на изворну тесну повезаност краљевске власти, хришћанства и цркве то још није имало дубљи утицај на концепт Круне.

Осетне промене у друштвеним и политичким односима као и у идеологији Свете круне постају јасно уочљиве од почетка 13. века: у периоду од краја 12. и почетка 13. века, који је био обележен динамичним унутрашњополитичким и спољнополитичким збивањима као и разарајућим походом Татара на Мађарску, дошло је до корените измене социјалне структуре земље, као и у дотад традиционалним политичким односима базираним на апсолутној краљевој власти. У политичком смислу највидљивије је било осетно снажење моћи и утицаја барона, најбогатијег слоја земљопоседника у Мађарској. Барони су уз краља постали важан и легитиман носилац моћи, о чему сведоче историјски извори, односно промене у идеологији Свете круне. Света круна постала је *круна земље*, више није била *краљева круна*. Власт се делила између краља и *uruzág* (*uraság*, мађ. господа), касније *ország*. Попут црквених великодостојника и барони се почињу сматрати *чланом круне*. Мењају се нагласци: док је раније Света круна симболизовала првенствено краљеву власт и преко његове власти државу, сада круна и даље симболизује краљеву власт, али је нагласак на симболизацији државе, интереса државе (са јасном свешћу да у тој држави власт деле краљ и аристократија), који су значајнији од личности краља. У овом периоду све јаче се истицао натперсонални значај Свете круне. Кулминација таквог развоја следила је у 15. веку, када су барони повремено преузимали власт у своје руке и вршили је у име Свете круне, односно када су успели афирмисати правило изборности краља.

О поменутом процесу сведоче Златна була Андрије II и законик Андрије III из 1290. и 1298. године и други историјски извори. У 31. параграфу Златне буле Андрије II јасно је формулисан став да „Ако би се неко од краљева нашао насупрот права и слобода државе, нека бискупи, кметови и племићи заједно или појединачно сада или у будућности као и [њихови] потомци имају право супротставити се и противречити“. ¹³ При томе се као права земље посматрају и права и привилегије барона, што говори о јасној самосвести заједнице барона. У другој половини 13. века Шимон Кезаи наводи темељна начела учења о Светој круни: праизвор моћи је народ, који преноси власт на краља, а краљ не сме да крши право и законе, јер је заједница изнад њега, јер „заједница... сме да свргне грешног вођу, грешног судију“. ¹⁴ Принцип који ће век и по касније прославити Вербеци, *una et eadem libertas*, у смислу једне и истих права за све племство, појављује се у декрету Лајоша Великог из 1351. године (поменимо да се у овом случају ипак радило о укидању локалних специфичности права племства, пре свега ердељског и славонског, а не о акту који би формално потврђивао исти друштвени и политички значај аристократије и племства, макар у правном смислу). Слично, у једном закону из 1386. године, који је донет у одсуству краљице Марије, сталези су констатовали

---

¹³ Károly Balla, *Amagyar függetlenségi nyilatkozatok története*, Budapest 1935, 24.

¹⁴ Simon Kézai, *A magyarok története*, превод György Györffy, у: Györffy György (приређивач), *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások hirasai*, 2. проширено издање, Budapest 1975, 88–89.

да „имамо пред очима заједнички интерес државе и земље и свете круне и супротставићемо се и његовом краљевском височанству уколико би он хтео учинити нешто против“.¹⁵ Хроничар Отокар Штајерски у свом опису церемоније крунисања Андрије III 1290. године, помиње како су *höchsten Uramen* тражили од будућег краља да положи заклетву њима, пре него што му они положе завет верности.¹⁶

Папски легат кардинал Гентилис у повељи из 1309. године говорио је о Светој круни „јер у њој је скривено право краља, краљевине“. Лојалност исказивана краљу очекивала се и премудру круни (*fidelis corona regie*): ко науди интересу Круне врши велеиздају. Од друге половине 14. века постао је обичај угарских сталежа да када би примили страну угледну породицу међу своје редове, они су морали да се заклињу на верност краљу, Круни, прелатима, баронима, племству и свим лојалним становницима земље. При томе, поданицима Круне сматрали су се сви становници земље без обзира на веру и етничку припадност, а чланови Круне били су само сталежи представљени у државном сабору. Свако отуђење територије земље тумачено је као повреда Круне, јер се она сматрала симболом и заштитником јединства земље.¹⁷

Афирмацији идеологије Свете круне сем јачања поменутих околности значајан подстрек дало је изумирање династије Арпадовића почетком 14. века. Натперсоналност Круне тада је постала нарочито добродошла, јер је представљала државу независно од личности краља или династије. У тим околностима извори помињу права Свете круне, а не краља, приходе Свете круне, а не краља, говоре о поседима који се враћају Светој круни, а не краљу, итд. Током 14. века све су тачније, прецизније, нијансираније дефинисани правни појмови, појмови у вези са државом, државном управом, међутим, при томе је референца била Света круна, а не краљ. Симбол јединства народа уместо државотворне свете династије Арпадовића постала је круна Св. Стефана. Јачало је схватање да краљевска власт у Мађарској не потиче од личности владара, од актуелне династије, већ од Круне, да је она носилац јавне власти, да само крунисање круном Св. Стефана, у одговарајућој прописаној форми, даје власт носиоцу круне, али и да поданици нису обавезни на лојалност личности краља већ круни, односно држави, коју круна у симболише. Неизоставни део правоваљане церемоније крунисања било је и полагање заклетве на поштовање закона краљевине.¹⁸

Заклетва будућег краља при крунисању била је стара правна установа у Европи, а добијала је на значају у времену слабе краљевске власти. Генерално гледано, требало је да пружи гаранцију поштовања правног система земље, њеног устава.¹⁹ Поменимо да је завет приликом крунисања био превентивно средство

---

¹⁵ Zétényi Zsolt, *A Szentkorona-eszme mai értelme*, Budapest 1997, 10.

¹⁶ Engel Pál, *Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig*, Budapest 1990, 303; E. Bartonek, Н. д., 67–68, 36.

¹⁷ E. Bartonek Н. д., 67–68, 36.

¹⁸ Zoltán Györe, Н. д., 65; E. Bartonek, Н. д., 70–72.

¹⁹ Био је нарочито важан у средњем веку када уставни још нису постојали, писаних закона је такође било мало, а није било ни установа које би обезбеђивале поштовање правног система. Тад се највећим злом

заштите законитости, право поданика на отпор био је репресивни инструмент који је требало да казни повреду правног система. Оно је и пре Златне буле Андрије II постојало у пракси. За време јачања сталежа важност заклетве будућег краља је расла, а њен садржај је прошириван како су се у вршење власти и доношење закона све више уплitalи свештеници, племићи, становници градова. У Мађарској је проширење садржаја заклетве било присутно од краја 13. века, при чему се као најважнија новина јавља заклињање на заштиту територијалне целокупности и интегритета земље. Разуме се да је то и ранија била обавеза владара, али су услед одређених опомињућих случајева сталежи сматрали да се то мора и писмено фиксирати. Као својеврстан вид заклетве, у Мађарској и у Чешкој се развила пракса да у случају доласка из иностранства будући краљ мора положити прву заклетву на граници земље. Такву заклетву последњи је полагао Фердинанд I Хабзбуршки.²⁰

У вези са доласком чланова владајуће династије из иностранства (Бела III, Андрија III) или чланова страних династија, као посебан вид осигурања правног система развила се пракса издавања свечане повеље са обећањима, тзв. изборна капитулација (*hitlevél*). У мађарском правном систему одомаћила се од Беле III, а посебну важност добила је за време краљева из династије Хабзбурга. Током 14. века за време јаких краљева и стабилног политичког система није било издавања изборних капитулација. Услед сувише великих даровањаседа Лајоша Великог, база краљевске власти је битно ослабљена и није се могло спречити јачање сталежа, те су они приморали краљеве Алберта I, Владислава I, Владислава II и Ладислава V да издају детаљне изборне капитулације, које су у битним ставкама одражавале актуелне политичке проблеме као и однос снага између краља и сталежа.²¹

Историјски извори сведоче о томе да је већ у 14. веку идеологија Свете круне била широм позната у земљи и иностранству. Познајући јавноправни и морални значај идеологије, страни претенденти на мађарски престо су помно водили рачуна о томе да дођу у посед круне Св. Стефана и испоштују све захтеве у вези са процедуром крунисања, јер су знали да се у супротном њихова владавина неће сматрати легитимном. Свету круну као морално лице признавале су друге земље и у дипломатским односима. Примера ради, у мировном уговору из 1382. године који је склопљен у Торину између Угарске и Млетачке републике стоји да је Венеције обавезна да плати ратне контрибуцију мађарском краљу и Св. круни, која представља мађарску државу.²² Повеља Ладислава V из 1453. године говори о побуни против Свете круне, у вези са пристајањем Молдавије и Влашке на страну Османлија.²³

сматрала повреда „права“ – било је то карактерисано као деспотство. У том смислу је овај завет био једина гаранција. Енглески троструки завет, који је касније прешао и у франачки па немачки краљевски завет, настао је током 9-10. века: поштоваћу мир, прогонићу лопове и преваре; обезбедићу праведан суд.

²⁰ E. Bartoniek, Н. д., 45–51.

²¹ E. Bartoniek, Н. д., 54–56; Zétényi Zsolt, *A Szentkorona-eszme mai értelme*, Budapest 1997, 8.

²² P. Engel, Н. д., 1990, 318, 323.

²³ Zsolt Zétényi, Н. д., 81.

Од 14. века јавља се нов елемент у симболици Свете круне. Сем односа краља и поданика све више је представљао и однос између мађарске државе и Мађарској прикључених покрајина, као што су Молдавија, Влашка, Галиција, Лодомерија, Босна, Србија, те се говорило, да је моћ Круне проширена и на те области. Извори сведоче о томе да су владари горе поменутих области полагали заклетву верности мађарском краљу и Светој круни. С обзиром да су од 11. века само територије Троједнице остале у државној заједници са Мађарском, у јавности, у политичкој пракси и у правном систему се до 19. века учврстило схватање да земље круне Св. Стефана (тзв. Угарске или како се некад на мађарском говорило: *Magyar Birodalom*, *Мађарска Империја*) чине Краљевине Мађарска, Ердел, Хрватска, Славонија и Далмација.

Крај четрнаестог и почетак петнаестог века донео је битне промене у односу снага сталежа и краља у корист првих, до те мере да је у пракси афирмисан принцип изборности краља. При томе сталежи су се позивали на интересе и права Свете круне, односно саме државе. На почетку 15. века одиграо се догађај који је упечатљиво сведочио о значењу концепта Свете круне као и о снази сталежа у исто време. У бурним временима по смрти Лајоша Великог најважнији фактор моћи у земљи постали су барони и прелати (1382–1403). У вези са дизањем Жигмунда Луксембуршког на престо, они су 1387. г. створили формалан савез, лигу барона, и тврдећи да заступају интересе целе земље преузели фактичку управу над државом. Формирали су Савет као извршно тело и користили су печат који је називан печатом становника земље (*sigillum regnicolarum*). Када су се после Никопољске битке (1397) осетили угроженим услед покушаја краља Жигмунда да ојача своју власт на штету аристократије, дошло је до њихове акције против краља: ухапсили су и затворили краља 1401. године (мај–новембар). Вођа покрета, естергомски надбискуп Јанош Канижаи, узео је титулу *канцелара Свете круне*. Уместо краљевске владе организована је сталешка влада, која је своју власт вршила у име моћи Свете круне. После постизања договора са Жигмундом краљ је пуштен. У сукобима 1403. године баронска лига је поражена, али њев политички значај је опстао с обзиром да су се краљевски поседи 1382–1403. значајно смањили.²⁴

У збивањима у вези са крунисањем злосретног краља Владислава I 1440. године отишло се корак даље у правцу афирмације принципа суверенитета народа и изражавања моћи сталежа. После смрти краља Алберта I услед болести у току похода против Османлија 1439. г., у опасности од турског напада на земљу, сталежи су одлучили да на трон доведу личност која је дорасла опасној спољнополитичкој ситуацији. Карактеристично за слабљење краљевске власти било је њихово уверење да имају право на такав чин и што су то заиста успели да остваре. Није им сметала околност да је Света круна била у рукама Елизабете, удовице краља Алберта и кћерке покојног цара Жигмунда, и њеног тек рођеног сина Ладислава Постхумног. Ради крунисања Владислава I, Државни сабор формулисао је повељу (тзв. *уставну повељу*) у којој је констатовано да су извор краљевске власти у Мађарској њени

---

²⁴ E. Bartoniek, Н. д., 78.

становници, које представљају сталежи и они ту власт чином крунисања преносе на изабраног краља. Констатовано је такође да сталежи дају моћ Круни и имају моћ да власт са Свете круне пренесу на другу круну. Истакнуто је да је Света круна привремено лишена јурисдикције, значаја па и мистерије. По Еми Бартонијек, идеја о народном суверенитету власти је у овој повељи јасније артикулисана него касније у *Трипартитуму*.²⁵ Збивања у вези са крунисањем Владислава I јасно указују на то да је већ у првој половини 15. века било владајуће мишљење да становништво земље (односно њени представници оличени у државном сабору) преноси на Свету круну власт, односно сву јурисдикцију, значај и снагу, па чак и „мистерију“ власти и да та моћ чином крунисања путем Свете круне прелази на краља. Приметимо да знамо само за овај један случај да се сматрало легитимним крунисање круном различитом од круне Св. Стефана.²⁶

Идеја о народном суверенитету изворно је потицала је из римског права, а подстакнута је била домаћом традицијом и савременим европским утицајима, а у принципу, није била у супротности са веровањем о потицању власти од бога: народ, сталежи, поједине личности заправо извршавају божју вољу. Избор или мањак подршке неком претенденту на престо је израз божје воље.

Напред поменути догађаји означили су почетак периода (1440–1526) у којем су мађарски сталежи присвојили себи право избора краља. Сем Владислава I, поставили су Јаноша Хуњадија за гувернера, после смрти Ладислава V изабрали су за краља Ладислава I, касније и Владислава II. Приметимо да ни упркос значајно повећаном броју и политичким тежњама, средње и ситно племство у то време самостално још није учествовало у управљању државним пословима и у политичком животу, једино су имали одређену улогу у својству фамилијара барона или високог свештвенства, при чему су наступали у њихово име и њихову корист.²⁷ Развој идеологије Свете круне закључно са 15. веком повезао је појмове круне, краља, сталежа, државе и државне територије у уставни концепт, који се у коришћеној терминологији изражавао симболично као *чланство у Круни*, поменутих ентитета. Краљевина Мађарска и њој прикључене области се у историјским изворима помињу као *део круне Св. Стефана*, нпр. и од 1454. године и становници Дубровника се изјашњавају као делови Св. круне. Чланство у Круни (племства, грађана краљевских градова) је у размишљању Мађара, у политичкој и уставној пракси једно од најдубље укорених мађарских појмова и проширио се међу најшире слојеве становништва већ у 15. веку. Широкој распрострањености ове идеје знатно је допринела пракса на жупанијским судовима, да се сведоци зајму на своју веру, лојалност краљу и на лојалност Светој круни да ће говорити истину. С обзиром, да су ова суђења била јавна и да је било увек доста знатижељника, идеја се надалеко ширила.

У 15. веку се јавља и једна новина: некад се чланство у Круни изражава терминологијом која је одговарала органском приказивању односа: „део *тела*

---

²⁵ Исто, 76.

²⁶ Ferenc Eckhart, *A Szentkorona eszme története*, Budapest 1941, 356.

²⁷ E. Bartoniék, Н. д., 75–76.

круне“. Био је то нов интересантан елемент идеологије Свете круне (мада се истраживачи не слажу у томе да ли је тај елемент заиста присутан у концепту пре *Трипартитума*), који је био у складу са средњовековном праксом приказивања разних заједница као људског тела. Обичај иначе има корен у писмима Светог Павла Коринћанима, у којима он јединство хришћана, Цркве и Христа приказује у алегорији људског тела. У мађарским правним актима доста рано (почетак 14. века па и раније) се јављају прикази односа државе, краља и поданика као организма, као људског тела, *corpusa*. Чини се то исто и у односима територије Мађарске и Хрватске, Далмације и Славоније, па и других прикључених области као однос главе и делова тела. Тако се и у саборским одлукама у Ракошу из 1505. године о османском освајању Раме, Србије, Лодомерије, Галиције и Далмације говори као о отцепљењу удова (*extremitates*) од тела Мађарске, после којих се може очекивати напад на унутрашње делове тела (*interiora*).²⁸

* * *

Сем Мађарске постојала је пракса и у Британији, Француској, Чешкој, Пољској и Немачком царству да круна симболизује државу и политичку власт над одређеном територијом; а постојало је и органичко схватање државе као живог организма. Суштина тих идеологија била је као и у Мађарској: да у један идејни оквир повеже владара и нацију, при чему се и код тих идеологија појам нације односио на део становништва земље који је учествовао у државним пословима, односно популацију са политичким правима (високо свештенство и племство). У том смислу није било разлике између мађарског и других учења. Даље, све те концепције су изражавале претензије на одређене територије.

Основна разлика мађарске идеологије Свете круне од других јесте, да се код горепомнутих народа она није везала за једну конкретну краљевску круну, већ за краљевску круну уопште. Штавише, у тим земљама је за будућег владара често израђивана посебна круна. У Мађарској крунисање се сматрало правоваљаним само ако је извршено круном Св. Стефана. Ференц Екхарт наглашава да је код Мађара увек постојала везаност идеје краљевске власти за круну Св. Стефана.

Друга важна разлика у односу на концепције у другим земљама је чињеница да су поданици у Мађарској изражавали верност према краљу само у време династије Арпадовића, а касније се то мења и у 15. веку лојалност је већ била јасно везана за Свету круну, а не за краља или актуелну владајућу династију, што је нарочито добило на важности у доба династије Хабзбурга. У Мађарској је настао готово личан однос између Свете круне и поданика. Такав однос присутан је био, примера ради, у феудалном систему доделе земљишних поседа, у којем даривања поседа у предмочачко доба нису вршена ради хонорисања дела извршених у славу краља, већ за истинске услуге (*justum servitum*) вршене у интересу Круне, државе, домовине. У том смислу, Иштван Кочиш најлепшом даровницом мађарске историје назива

---

²⁸ Исто, 79–81.

повељу краља Жигмунда из 1390. године, у којој он *comesu Petru* дарује поседе за његову непоколебљиву лојалност Светој круни, исказаној у снажном отпору, пруженом управо војсци тада још претендента на престо Жигмунда Луксембуршког. Значи краљ је даровао неког за заслуге Круни, ко се оружаном борбом против њега у име заштите интереса Круне!²⁹

По Зетењију трећа важна разлика у односу на слична учења у другим земљама потиче од идеје да суверена права не припадају само краљу већ и Круни, из чега следи да краљ и сталежи треба да владају у име Круне заједнички. До времена Хабзбурга ова идеја је неретко била непријатан ограничавајући чинилац краљевске власти, а под хабзбуршким властима представљала је снажно оруђе у борби против владарског апсолутизма. Примера ради, када је цар Рудолф II спроведећи политику контрареформације насилно одузимање цркава и прогон протестантских наставника и проповедника аргументовао тврдњом да је он господар градова као што су и властела господари својих кметова, аустријски и словеначки градови су безуспешно молили за помоћ племство, јер су они одговарали да немају правну основу за интервенцију. За разлику од тога, приликом сличних покушаја у Мађарској, племство је притекло у помоћ слободним краљевским градовима, тврдећи да властелин градова није краљ већ Света круна, те да у вези са њима владар не сме да одлучује самостално, него у сагласности са другим члановима тела Круне, односно са сталежима. На скупштини у Галсечу 1604. г. племство је нагласило да су поменуто право спремни одбранити оружјем, што су ускоро и потврдили у Бочкаијевом устанку 1604–1606. године. Резултат устанка је била одбрана права слободног вероисповедања протестаната. Током Тридесетогодишњег рата Мађари су још четири пута ступали успешно у рат против Хабзбурга за одбрану права протестаната.³⁰

Важна разлика у односу на слична учења у Пољској, Чешкој или Британији је и околност да у тим земљама идеологија везана за круну никад није прерасла у јавно право. У Мађарској је она постала јединствена, посебна и динамична јавноправна концепција која је уједно сумирала и одређивала развој националног права. Како истиче Жолт Зетењи, у бурним временима сукоба са Хабзбурзима и Османлијама и променама владајућих династија наметала се потреба формулације основних поставки јавног права у апстрактном, али ипак схватљивом идејном оквиру.³¹

Сличности су доста блиске са чешком и пољском идеологијом о круни. У Пољској се она такође назива светом; у Чешкој, као и у Мађарској, помиње се припадност, зависност посуда и прихода од круне, али у обе земље круна пре свега симболише јединство и интегритет територија (у случају круне Св. Вацла јединство Чешке, Моравске, Шлеске и Лужица, у случају Пољске јединство пољских и

---

²⁹ Ferenc Eckhart, Н. д., 152–153; Zsolt Zétényi, Н. д., 10.

³⁰ Zsolt Zétényi, Н. д., 12.

³¹ Исто, 13.

литванских земаља), за разлику од Мађарске где је нагласак на односу између краља и поданика.³²

* * *

У складу са све израженијим потребама правног система земље као и услед несигурности које је стварало разнолико интерпретирање постојећих обичаја и закона земље, донети су закони (1498, 1500) о кодификацији „обичаја и права” Краљевине Мађарске. После неуспелих покушаја тај задатак је извршио Иштван Вербечи познатим *Трипартитумом* (*Tripartitum opus juris consuetudinarii in clyti regni Hungariae*, односно на мађарском: *Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve*).

Законик који је Вербечи саставио представљао је један од ослонаца каснијег правног и уставног развитка Мађарске као и важну етапу у развоју идеологије Свете круне.³³ Била је то својеврсна синтеза дотадашњег мађарског обичајног права, с тим да су у рад инкорпорирани елементи римског права и декрети Матије I и Владислава II. Кодекс је прошао рецензију најбољих правних стручњака свога доба и одобрен је на Државном сабору 1514. године. Међутим, због отпора барона владар га није оверио својим печатом и није проследио жупанијама на објављивање, стога у формалном смислу није постао закон. Вербечи га је 1517. ипак штампао и разаслао жупанијама. Преведен је на мађарски језик 1565. године. Племство је у пракси прихватило *Трипартитум*, судови су га употребљавали, а његове ставке су путем обичајног права с временом постале обавезујуће. Прихваћен је као стални додатак *Corpus Juris Hungarici* 1628. г. и практично постао је основа правног система Мађарске све до 1848. године. До Првог светског рата *Трипартитум* је штампан још педесет и један пут.³⁴ Разлог отпора аристократије заправо је у вези са модификацијом концепта Свете круне, коју је Вербечи извршио. Сем што је извршио синтезу елемената идеологије Свете круне, он га је у складу са променама у друштву у претходним деценијама проширио у корист племства.

Полазећи од констатације да су Мађари браниоци Европе од Турака и да племство у тој борби учествује лично и са својим иметком, сматрао је логичним да им следују привилегије за заслуге. Стога је *Трипартитум* настао у духу проширења слобода и права барона на све племство у духу једне и истоветне слободе (*una et eadem libertas*), што је значило својеврсну демократизацију власти у оквирима горњих слојева друштва. У *Трипартитуму* је констатовано да се право племство може добити само за заслуге стечене војничким животом, научним и духовним постигнућима, односно другим врлинама и да се даривање племићког статуса потврђује даривањем поседа. Као колективно племство и грађани слободних краљевских градова постали су део Круне. У *Трипартитуму* је задржана централна тачка сталешке државне мисли о преносу власти са заједнице (*communitas*) на круну

---

³² E. Bartoniek, Н. д., 82–84.

³³ Csizmadia Andor (уредник), *Magyar állam és jogtörténet*, Budapest 1995, 7–8, 264.

³⁴ Zsolt Zétényi, Н. д., 90–91.

Св. Стефана, односно путем крунисања на краља. Констатовано је да тим чином заједница племића на краља преноси све право, односно право дизања у статус племића, давање племићких поседа, законодавну, судску и извршну власт. Битна ставка те теорије је добровољан пренос суверене власти са националне заједнице на круну Св. Стефана. На тај начин краљ и племство су неразднојно повезани: како се краљ постаје избором од стране племства тако и титулу племића може даривати само краљ, чиме и племство постаје део корпуса Свете круне. Сви племићи су равноправни и подложни су једино краљу крунисаном на законити начин. Краљ власт добија од заједнице племића и власт може вршити само ако је крунисан од стране племства преко Државног сабора. Племство са краљем чини органску целину, а њихово јединство оличава Света круна која је и извор сваког права. Круна има карактер извора јавног права. Краљ је глава Свете круне (*Caput Sacrae Regni Coronae*), а племство су њени чланови (*membra Sacrae Regni Coronae*). Када су они заједно, присутно је тело Свете круне у целости. У другом делу, трећем наслову *Трипартитума*, детаљно се регулише питање доношења закона и констатује да је краљ у обавези да уважи мишљење сталежа и да законе доноси уз њихову сагласност. Овај став Мађарски државни сабор је у 18. веку неколико пута усвојио као закон. У складу са ранијом интерпретацијом, Света круна није само предмет, већ мистично тело (*corpus mysticum*) које оличава јединство државе, чланства круне и краља. Круна је правно лице које стоји изнад краља и сталежа и носилац је највише власти. Суверена власт је јавноправног карактера, а не патримонијална, највишу власт не поседује краљ, као у западним земљама – тако субјект власти није краљ већ круна, заправо држава која стоји изнад чланства Круне.³⁵

Из суверенитета Круне (државе) произлази да се ништа што се налази испод њене јурисдикције не може пренети или предати јурисдикцији друге суверене власти, из чега следи да се ни теоретски не допушта цепање државне територије, отуђење или сецесија дела земље. Заклетва при крунисању и инаугурална диплома обавезивале су краља на очување територијалног интегритета земље (касније ће ово начело играти велику улогу, нарочито у односима са хабзбуршким владарима, али и у одбијању да се суверенитет над делом државне територије повери некој народности).³⁶

Слично, из суверенитета Круне произлазила је њена јурисдикција над земљишним поседима: према одредбама *Трипартитума* корен свих права на земљу је у Светој круни (*radix omnium possessionum*); да у основи сва поседовна права потичу од Свете круне и враћају се на њу; да је право даривања поседа заједница чином крунисања пренела на краља; да краљ на основу јурисдикције Свете круне без ограничења располаже поседима породица умрлих без наследника: може те поседе задржати за себе или поново доделити некоме; да се још за живота имовина

---

³⁵ Z. Györe, Н. д., 66.

³⁶ Csaba Bódi, *Nemzetfelfogás a magyar politikai gondolkodásban, у: Történelem és nemzet*, Budapest 1996, 8–10.

особа осуђених за велеиздају враћа Круни. Ова нова особина Круне настала је у 15. веку у вези са слабљењем власти краља.³⁷

Вербецијев *Трипартитум* је јасно дефинисао појам нације: „Под именом и називом нације на овом месту подразумевамо само високо свештенство, високо и све остало племство, али не и неплемиће“. Истичући да се ради само о правној категорији, Вербеци констатује да се под термином нације *иначе* обухватају и племићи и неплемићи, док се реч народ односи само на неплемићко становништво земље. По овој дефиницији нацију чини племство, без обзира на матерњи језик, а политичка права нису била везана за етничку припадност, већ за припадност племству. Сагласно томе, уз Мађаре било је доста племића Немаца, Словака, Срба, Румуна и других. Они су чинили интегрални део угарског сталешког система и уживали сва политичка права и слободе, док су Мађари (и немађари) кметови и други припадници нижих сталежа остајали без политичких права. У техничком смислу, сељаштву и другим неплемићким слојевима друштва Вербеци није одрицао припадност мађарској нацији, али нису признавани као чинитељи сталешке нације, јер би то у складу са оновременим правним схватањима за собом повлачило и политичка права.³⁸

* * *

Убрзо по кодификацији идеологије Свете круне наступиле су судбоносне промене у историји Мађарске. Краљевина се у периоду 1526–1541. г. под ударима османске силе и грађанског рата распала на три дела, а на чело тзв. Краљевске Мађарске дошли су Хабзбурзи, најснажнија династија тадашње Европе. У окрњеној и турским походима пустошеној земљи сталежи нису успели задржати значај и улогу према династији као у претходним деценијама. Па ипак, захваљујући турској опасности и својој упорности, сачували су свој политички интегритет, а кроз оружане и политичке борбе са династијом чак и добар део државног суверенитета Мађарске.

Настала ситуација је значила корените промене у дотадашњим односима краља и његових поданика. Уместо краљева који су долазили на престо вољом барона и морали уважити интересе сталежа, на престо долазе моћни аустријски Хабзбурзи, који су као владари пространог царства од Чешке и Угарске до Јужне Америке посматрали Мађарску као једну од својих бројних земаља, а своје империјалне и династичке интересе стављали далеко изнад интереса Мађарске. Важности Угарске у њиховим очима давала је околност да је она била погодно бојиште са Османлијама и предстража њиховим старим наследним земљама. За Хабзбурге право мађарских сталежа на избор краља, инаугуарално писмо и свечана заклетва, толико важни у средњем веку, постали су углавном формалности које су биле неопходне за добијање сагласности угарске аристократије и племства за ступање на

---

³⁷ Zsolt Zétényi, Н. д., 7–8.

³⁸ Csekei István, Н. д., 135–136.

престо. Сталежи су династији покушали наметнути тумачење да власт коју нови краљ ионако наслеђује по праву наслеђа, ипак не прелази на владара *ipso facto* по наследном праву, већ је будући владар прима од угарских сталежа. С друге стране, династија није желела прихватити да је извор легитимитета њене власти Државни сабор, односно да правоваљаност своје владавине веже за овлашћење добијено од стране угарских сталежа.³⁹

Настала је чудна ситуација у којој су политички и међународни интереси и верска оријентација краља и његових поданика често били у суштој супротности, што је резултирало готово сталном политичком напетом, тешким оружаном сукобима (деценијске борбе између присталица Фердинанда и Јаноша Запоље и њихових наследника, Бочкаијев устанак, ратови Габора Бетлена и Ђерђа Ракоција I против династије, Вешелејијев устанак, устанак куруца, Ракоцијев устанак, Револуција и борба за независност 1848/49) и три детронизације Хабзбурга до 1918. године.

Уколико имамо на уму да је суштина идеологије Свете круне јединство Круне, владара, сталежа, државе и њених територија, разумљива је чињеница да се идеологија Свете круне, у поменутих околностима, до 19. века у службеним документима и политичким дискусијама ретко користи и да нема ни њеног даљег идејног развоја. Аристократија и племство у жучним дебатама са двором чак и у случају спора у вези са изборном краљева претежно користе аргументацију свог историјског и природног права, уместо концепта Свете круне. Ипак, она остаје жива и позната у широком кругу становништва, а један од стубова концепта, лојалност држави а не краљу, правно је, морално и емоционално санкционисао и надахњивао противхабзбуршке наступе сталежа, док је круна Св. Стефана као симбол јединства подстицала борбе за одржање државности и уједињење распарчаних делова земље. Важност свести о заједништву земаља круне Св. Стефана илуструје и чињеница да формално никад није призната анексија делова земље од стране Османске империје, а политички чиниоци (мађарски сталежи, ердељски кнежеви, жупанијске скупштине, политичке личности) у домаћим и иностраним службеним контактима, у својој активности, у обраћањима хабзбуршком владару, стално су истицали неопходност протеривања Турака и уједињење земље. Није се остајало само на речима: ердељски кнез и каснији пољски краљ Иштвана Батори, затим Иштван Бочкаи, Габор Бетлен, Ђерђ Ракоци I, Ференц Ракоци II и други предузимали су поред дипломатских и оружане акције с тим циљем.

Равнотежа између сталежа и краља која је у 16. веку била поремећена у корист краља, успостављена је устанком Иштвана Бочкаија 1604–1606. г., када је Бечким миром био потврђен принцип да у домену законодавства и државне управе краљ и сталежи заједнички врше власт. Сталежи су успели осигурати да се Круна налази стално у земљи и да је обезбеђују мађарски сталежи. Можда није случајно да је гроф Петер Реваи управо 1613. завршио дело о Круни, у којем је описао идеологију Свете круне. Истицао је да је Круна божји дар Мађарима, при чему је

---

³⁹ E. Bartonic, Н. д., 92.

папа Силвестар II само извршилац божје воље; истицао је да повреда Круне не значи само увреду величанства већ и Бога и вере; да се правоваљано крунисање може вршити само круном Св. Стефана, да је чин крунисања важнији од избора краља. Истиче да између Свете круне и Мађара постоји заједништво судбине; да се живот земље одвија добро док је Круна у земљи, а пропада када није; да је Света круна натприродна сила, управљач судбине Мађара, да их кажњава када згреше, а награђује када то заслужују; да она као надљудска сила делује као сила ујединитељ међу становништвом Мађарске, штавише између Мађарске и прикључених земаља. Идеологију Свете круне описао је у 18. веку Иштван Чете (Csete István), језуитски говорник, који је нарочито истицао тезу о Мађарској као *Regnum Marianum*. Као што видимо, у оба случаја нагласак је стављан на верске компоненте учења.⁴⁰

Иако су сви елементи идеологије Свете круне били присутни у јавном и политичком животу, као и у праву, њено органско тумачење, у облику у којем се формирала при крају средњег века и како је изложена у *Трипартићуму*, углавном не налазимо у законима и службеним документима све до 19-20. века, иако је она несумњиво опстала у јавној свести. Концепцију чланства у Круни срећемо поново код либералних политичара 19. века, који су је даље развили и учинили је важним ослонцем политике грађанског преображаја.

Промене које су настале у идеји Свете круне у 19. веку биле су у складу са савременим идејним и друштвеним кретањима и логичне, али у погледу политичког учинка готово револуционарне. Уистину, правну и делимично идејну основу грађанских промена, а с тим и Мађарске револуције 1848. године, пружила је идеја проширење права. Од краја 18. века радом мађарских просветитеља искристалисала се идеја хармонизације интереса свих слојева становништва на основу проширење права, слично ономе што је дефинисано у *Трипартићуму*: док су се у 16. веку права са аристократије проширила на племство, с краја 18. века и у првој половини 19. века планирало се даље проширење права на целокупно становништво земље. Према замисли мађарске либералне опозиције из тридесетих и четрдесетих година 19. века, програм уједињења интереса требало је да обезбеди широку народну подршку не само за неопходан буржоаски преображај већ и за очување и евентуално проширење елемената националне независности.⁴¹

За Мађарску, чији је државно-правни однос са двором и осталим деловима Аустријске царевине био вековима заснован на законима, међусобним мировно уговорима и Прагматичној санкцији, и која је свој суверенитет одбранила поред оружја правним средствима, било је немогуће спроводити грађански преображај путем револуције или укидања права племства. У том смислу добру основу представљао је концепт Свете круне и Вербецијев *Трипартићум*. Полазећи од потребе поштовања традиционалне уставности и постојећег правног система, Лајош

---

⁴⁰ E. Bartoniek, Н. д., 168–170.

⁴¹ Iván Zoltán Dénes, *A magyar liberálisok szellemi horizontja és értékvilága 1830–1848*, у: *Szabadság és nemzet* (уредник Iván Zoltán Dénes), збирка студија, Budapest 1993, 130; Золтан Ђере, *Концепција „усаглашавања интереса“ као основа реформне политике мађарских либерала у vortársu*, „Истраживања“, Нови Сад 2009, 73–107.

Кошут је из Вербецијевог *Трипартитума* јасном и логичком аргументацијом извео принцип проширења права. Између осталог, 1833. г. писао је да је „мађарски племић који је члан Свете круне, која је симбол националног суверенитета, на основу тога део законодавне власти; има право на земљишни посед; мађарског племића мимо законитог пута у његовим личним и власничким правима не сме ни краљ узнемиравати; слободно располаже својим власништвом, итд. Сва ова права заснована су на принципу националног суверенитета који је уткан у изворно ткиво друштвеног живота и због тога су света, непроменљива и не застаревају. Ипак, питам се шта би од свега овога изгубио мађарски племић ако би се путем закона прокламовало да ни мађарског сељака у његовим личним и имовинским правима нико не сме узнемиравати, да и он располаже правом на земљишни посед, да је и он део нације, Свете круне? Заиста, шта би изгубио? Зар ће његова личност бити мање слободна, зар ће му поседовна права бити мање стабилна? Јер, врлина поменутих законских погодности није у томе да их могу уживати само племићи, већ у томе да их уопште могу уживати. Ја смем да удишем свеж ваздух, смем да се радујем топлини сунца које живот даје, но да ли ја губим тиме ако све то делим са другим живим бићима? Овакав је и благослов грађанских слобода. Слобода је неисцрпно благо које не копни, нити слаби, већ, напротив, расте и јача што је већи број људи ужива... Није реч о томе да се ми племићи спустимо међу народ, већ да њих пригрлимо уз нас. Не поделити такво благо, које се дељењем не умањује, са десет милиона наших суграђана може саветовати само завист, и зар бисмо ми нашу слободу заснивали на толико одвратном греху?“⁴²

Ференц Деак је говорио да „Власништво и слобода су те слатке везе које грађанина најтешње везују за судбину своје домовине“.⁴³ Деак је дотадашњом највећом националном врлином сматрао решеност да се и по цену највећих жртава сачувају права и слободе домовине, а уједињење интереса сматрао је кораком даље у том смеру. Сем старих врлина за успешан развој и опстанак нације је, по његовом мишљењу, неопходно предузетништво, грађански дух и марљивост (чији су неопходни услови, опет, слобода и власништво).⁴⁴

Лајош Кошут и мађарски либерали су сматрали да се права морају проширити на целокупно становништво без обзира на разлике у етничкој, верској, класној или имовинској припадности, да сви треба да постану део Круне, део нације. Револуционарни догађаји 1848/49. године су показали да су припадници неких етничких заједница унутар земаља круне Светог Стефана били више заинтересовани за стварање своје (етничке) нације или за уједињење са својим сународницима ван граница Угарске него за заједничку изградњу мађарске (политичке) нације. Разуме се, мађарски либерали су били свесни етничког шаренила становништва земље и они нису размишљали о етнички јединственој

---

⁴² István Barta, Gábor Pajkossy, István Sinkovics (уредници), *Kossuth Lajos összes munkái*, I–VII и XI–XV, Budapest 1948–1989, VI, 378.

⁴³ András Gergely, *A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása 1830–1840*, у: Gyula Mérei, Károly Vörös (уредници), *Magyarország története 1790–1848*, 2, Budapest 1983, 700.

⁴⁴ Iván Zoltán Dénes, Н. д., 132.

нацији, већ о нацији у политичком смислу, као што је то био случај и у сталешком поимању нације и као што је то био случај у добром делу савремене Европе, где се појам нације везивао за државу. У вези са овим проблемом у наредним годинама дефинисан је појам мађарске политичке нације, важан концепт националне и државне политике мађарских политичара до 1918. године.

Питања у вези са уставним и правним развитком Мађарске била су предмет научне и публицистичке пажње до 1918, а после Тријанонске катастрофе та проблематика добила је нове аспекте истраживања и знатно критичкији приступ од пређашњег раздобља. Слом Краљевине Мађарске после Првог светског рата обесмислио је концепт мађарске политичке нације, али делом и идеологију Свете круне. Од 1920. г. током наредних деценија поведено је неколико озбиљнијих научних дискусија у вези са тим проблемима, али овом приликом тиме се нећемо бавити. Поменућемо само делатност Акоша Тимона и Ференца Екхарта, двојице универзитетских професора, историчара права, које можемо сматрати главним представницима два основна правца у истраживању поменутих питања.

Акош Тимон је почетком 20. века, базирајући своја запажања на сличности између преовладајућег органског тумачења државе у савременим европским државама и идеологије Свете круне овековечене у *Трипартитуму*, изградио органску, идеализовану теорију о идеологији Свете круне, која је извршила снажан утицај на савремено јавно мњење, без обзира на то да ли је у неким случајевима полазио од непрецизних поставки. Тимонова теорија се толико укоренила да Мађари ни средином 20. века нису могли своју представу о држави градити без идеологије Свете круне: после 1920. мађарски судови су доносили своје пресуде у име Свете круне; територије враћене под власт Мађарске пред Други светски рат, према тадашњој терминологији, враћене су Светој круни „искажујући тако најкарактеристичнију особину мађарске Свете круне, једини смисао њене идеологије: њену натперсоналност, савршену симболизацију појма мађарске државе, њену надређеност свакој личности па и разним формама државне власти“.⁴⁵

С друге стране, Ференц Екхарт је обрађујући веома широк круг историјских извора и базирајући се на позитивистичким методама истраживања анализирао развој мађарског уставног и јавног права, односно идеологије Свете круне, и изнео низ критичких опажања на Тимонове погледе и на поједностављену, политизовану интерпретацију идеологије Свете круне. Његови погледи узроковали су читав низ дебата у јавности, па и дугачку (1931–1947, 1955) научну дискусију и постали су својеврстан еталон у научној анализи проблематике Свете круне.

* * *

Концепт Свете круне била је државна идеологија која се прилагођавала променама друштвених или политичких система и која је успела да преживи готово

---

⁴⁵ E. Bartoniek, Н. д., 172.

један миленијумун. Био је то систем идеја са елементима јавног права, религије, мистике и политике који су се у свести обичног народа неретко преплитали. Идеологија Свете круне била је заснована на светости круне Стефана I; традиционалном веровању у Мађарску као *Regnum Marianum*; и улози Круне у животу државе кроз историју Мађара. Улога Круне у правном систему државе била је одређујућа: она је готово од самих почетака сматрана натперсоналним симболом хришћанске владавине, симболом врлина добре владавине, симболом краља и државе. Кроз векове, симболизовала је однос између краља и његових поданика, однос између државе и државне територије, а нарочито односе снага унутар најмоћнијих политичких чинилаца земље: краља, прелата, барона и аристократије. Током средњег века била је идеологија владајуће класе у друштву, у периоду 1541–1718. она је добила нов садржај – наиме пружала је идејну основу за уједињење на три дела расцепкане Краљевине. Доласком снажне хабзбуршке династије на престо Мађарске (1526) идеологија Свете круне служила је и као идејни ослонац за одбрану сталешких и државних права, али и као основа за обједињавање политичких интереса католичких и протестантских Мађара. Од времена просветитељства и либералне мађарске опозиције постала је извор за правну и етичку аргументацију оправданости проширења политичких и поседовних права са владајућих сталежа на целокупно становништво земље. Уједно, постала је основа формулисања грађанске идеје мађарске политичке нације.

Сломом Краљевине Мађарске и губитком две трећине дотадашње државне територије (1920) идеологија Свете круне у дотадашњем облику је обесмислена. Ипак, све до почетка изградње социјалистичког друштва у Мађарској била је снажно присутна у свести Мађара. Као идеолошки неподобан владајућој социјалистичкој идеологији, концепт Свете круне је био потискиван, те га нове генерације нису упознале и стога је изгубио традиционални значај у јавној свести. Транзиција друштва од социјалистичког у правцу грађанског подстакнула је писање научних и публицистичких дела о овој проблематици из ширег историјског аспекта.

Извори и литература:

- Bartoniek, Emma, *A magyar királykoronázások története*. (1939), Budapest 1987.
- Bódi, Csaba, *Nemzetfelfogás a magyar politikai gondolkodásban, y: Történelem és nemzet*, Budapest 1996.
- Csekei, István, *A magyar nemzetfogalom*, Budapest 1938.
- Dümmerth, Dezső, *Az Árpádok nyomában*, Budapest 1987⁴.
- Eckhart, Ferenc, *A szentkorona-eszme története*, Budapest 1941, 2003².
- Eckhart, Ferenc, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest 1946.
- Egyed, István, *A mi alkotmányunk*, Budapest 1943.
- Engel, Pál, *Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig*, Budapest 1990.
- Györe, Zoltán, *Mađarski i srpski nacionalni preporod*, Novi Sad 2009.
- Ђере, Золтан, Концепција „усаглашавања интереса“ као основа реформне политике мађарских либерала у *vormärzu*, „Истраживања“, уредник Бранко Бешлин, Нови Сад 2009.
- Dénes, Iván Zoltán, *A magyar liberálisok szellemi horizontja és értékvilága 1830–1848, y: Szabadság és nemzet* (уредник Iván Zoltán Dénes), збирка студија, Budapest 1993.
- Ivánka, Endre, „*Sacrum Imperium*” és *Rex Christianus*; A „*szentistváni gondolat*” és a keresztény királyság, y: Ivánka Endre: *Heidegger filozófiája és az ókori metafizika*, Budapest 2004.
- Kardos, József, *A Szent Korona és a Szentkorona-eszme története*, Budapest 1992.
- Katona, Tamás (превод са латинског и уредник издања), *A korona kilenc évszázada*, Историјски извори о мађарској круни, Budapest 1979.
- Kocsis, István, *A Szent korona tana*, Budapest 1995.
- Kocsis, István, *Magyarország Szent Koronája*, Budapest 2010.
- Molnár, Tamás, Pap Gábor и други, *A magyar Szent korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón* Budapest 1999.
- Monostori, Tibor, *A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemonia korában (1558–1648)*, „Századok“, бр. 5, год. 143, Budapest 2009.
- Pálffy, Géza, *A Magyar Királyság a 16. századi Habsburg Monarchiában*, „Századok“, бр. 5, год. 141, évf. 2007.
- Timon, Ákos, *Magyar alkotmány és jogtörténet*, Grill, Budapest, 1919.
- Tóth, Zoltán József, *Megmaradásunk alkotmánya. A Szent Korona-eszme a magyar történelemben és közjogban*, Budapest 2007.
- Zétényi, Zsolt, *A Szentkorona eszme mai értelme*, Budapest 1997.

IDEOLOGY OF THE HUNGARIAN HOLY CROWN

Summary

A concept of the Holy Crown was the state ideology adapted to changes of social and political systems, which managed to survive nearly a millennium. It was a system of ideas with the elements of public law, religion, mysticism and politics, which often intertwined in the mind of ordinary people. The ideology of the Holy Crown was based on the sanctity of the Crown of Stefan I, as well as on traditional belief in Hungary as 'Regnum Marianum', and the role of the Crown in life of the state in the history of Hungarians. The role of the Crown in the legal system of the state was defining: almost from the very beginning, it was considered a super-personal symbol of the Christian rule, the symbol of virtues of good ruling, the symbol of the king and the state. Throughout the centuries, it symbolized the relationship between the king and his subjects, the relationship between the state and its territory, and in particular, the balance of powers within the most powerful political factors of the country: the king, prelates, barons and aristocracy. During the Middle Ages it was the ideology of the ruling class in society, and in the period from 1541 to 1718 it got a new content. Namely, it provided an ideological basis for the unification of the Kingdom that was split into three parts. With the arrival of the powerful Habsburg dynasty to the throne of Hungary (1526), the ideology of the Holy Crown was used as a conceptual framework for the defense of class and civil rights, but also as a basis for integration of political interests of Catholic and Protestant Hungarians. Since the time of the Enlightenment and the liberal Hungarian opposition, it became a source of legal and ethical arguments of the justification for extending political and possession rights from the ruling class to the entire population of the country. At the same time, it became a basis for the formulation of the civic idea of the Hungarian political nation.

With the collapse of the Kingdom of Hungary, and the loss of two-thirds of the former territory of the State (1920), the ideology of the Holy Crown in the previous form was depreciated. However, until the beginning of establishment of the socialist society in Hungary, it was strongly present in minds of Hungarians. As ideologically incompatible with the ruling socialist ideology, the concept of the Holy Crown was repressed, and new generations were not familiar with it. Therefore it lost the traditional importance in the public mind. A transition of society from a socialist society to a civil society stimulated writing of scientific and popular works on these issues, as seen from a broader historical perspective.

Keywords: Hungary, a crown of Stefan I, ideology of the Holy Crown, the Middle Ages, the New Century, constitutional system, monarchy, history, law.

Ифигенија Драганић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 ifigenijadraganic@yahoo.com

ДОЛАЗАК И НАСТАЊИВАЊЕ ГРКА НА ТЕРИТОРИЈУ ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ

Сажетак: У раду се хронолошки излажу друштвено-историјске прилике које су довеле до миграција грчког становништва заједно са другим хришћанским становништвом Балкана под турском влашћу, и њихово насељавање на данашњу територију Војводине. Ово излагање је неопходно како би се утврдила места насељавања Грка ради анализе њиховог даљег друштвеног живота, утицаја и постепеног нестанка, што ће бити приказано у другом делу истраживања.

Кључне речи: Грци, миграције, насељавање, Турска, Аустрија, Угарска, Хабзбуршка монархија.

Током осамнаестог и деветнаестог века на територији данашње Војводине постојале су не тако бројне колико значајне грчке породице. Њихов значај је највише у културно-просветним активностима које су неговали као Грци, свесни свог битног порекла али и политичке ситуације у којој се њихова отаџбина налазила. Због тога су, надахнути новим просветитељским и романтичарским таласом са Запада, настојали да освесте и, на тај начин, подигну како себе тако и друге православне народе који су се налазили под турском влашћу. Поставља се питање како, зашто и када су ти Грци дошли и зашто од друге половине 19. века њихов значај опада а у 20. веку о њима се готово ништа не говори.

Највеће насељавање грчког становништва на тлу данашње Војводине одиграло се у 17. и 18. веку. Међутим, постоје и спорадичне информације о ранијим поменима доласка Грка на ове просторе. Једна од таквих информација је и помен да је Никола звани Македонац учествовао у борбама за угарску круну 1526. године,¹ затим да је у угарској војсци приликом освајања Будима од стране Сулејмана

---

¹ Ferdo Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalum, 33, Zagreb 1912, 17; уп. Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Клио, Београд 2002, 188–195.

Величанственог било преко хиљаду грчких „хајдука“² из области Македоније.³ Веће премештање грчког становништва збива се током рата који је Аустрија водила са Турском 1683. године уз помоћ чланица Свете лиге. Због продирања аустријских снага дубоко на југ,⁴ покорено српско, грчко и остало хришћанско становништво са одушевљењем прилази у помоћ „ослободиоцима“.⁵ Међутим, после тешког пораза код Качаника 1690. године, снаге цара Леополда Првог се повлаче. Велико мноштво хришћанског становништва из јужних крајева, са Косова, из Македоније и делова данашње јужне Србије, под вођством српског патријарха Арсенија Чарнојевића, напушта свој завичај и са царском дозволом насељава јужне крајеве тадашње Угарске.⁶

За разлику од познавања приближног броја српског становништва (око 40.000 породица) које је напустило своја огњишта и доселило се у Јужну Угарску, број Грка није познат, али је познато да је већина досељена из Македоније.⁷ Да Грци нису представљали безначајно становништво у миграцији указује и чињеница да су у преговорима, којима је издејствована царска заштита тзв. заштитним писмом од 26. априла 1690. године, учествовала два Грка: Марко Кранда из Кожана и Димитрије Георгију Поповић⁸ из Солуна (Macedones Marcum Craida (?) Cosanae et Demetriom Georgium Popovik in Saloniki macedonica natos...). Њих двојица су инсистирала да се „Македонци ставе под заштиту Царевине“. То је потврђено и другим царским писмом од 31. маја 1690. године.⁹ Коначно, царским патентом од 11. априла 1691. године¹⁰ за подвојводу (vice ductor Rascianae Militiae) је проглашен Јован Манастирлија (Ιωάννης Μοναστηριλής)¹¹ који заједно са српским патријархом

---

² Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Vol. 2, Pesth 1834, 173; Ioannes Papadrianos, *Oi Ellen tes Serbias*, Alexandroupoli 2001, 17.

³ Термин Македонија се у овом раду не односи на данашњу Републику Македонију, већ већином на територије егејске Македоније.

⁴ Аустријске снаге успеле су да освоје Београд 1688. и да допру до Ниша и Призрена.

⁵ Papadrianos, *Oi Ellenas*, 18, f. n. 6.

⁶ Студије о сеоби Срба су бројне, наводимо само неке новије: Радован Самарџић, *Велика сеоба Срба 1690. године*, Сентандрејски зборник, 2, 1992, 7–23; *Патријарх српски Арсеније Трећи Чарнојевић и велика сеоба срба 1690. године*, Зборник радова о тристагодишњици Велике сеобе Срба (гл. ур. епископ шумадјски Сава), Београд 1997; *Три века Сеобе Срба*, Зборник радова, Приштина 1990; Владан Гавриловић, *Дипломатички списи код Срба у Хабзбуршкој монархији и Карловачкој митрополији од краја XVII до средине XIX века*, Ветерник 2001.

⁷ Papadrianos, *Oi Ellenas*, 19.

⁸ Грци су често посрбљивали своја имена и презимена, што не значи да су мењали и свој национални идентитет. Уп. Ioannes Papadrianos, *Oi Ellenas paroikoi tou Semlinou (18os-19oi aionas)*, Thessalonica 1993, 35–36; Душан Поповић, *О Цинцарима. Прилози питању постанка наше чаршије*, Београд 1937², 30.

⁹ Исто. Такође уп. Ј. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у 16, 17. и 18. веку*, књ. 1, Нови Сад 1909, 52–53, 56–57.

¹⁰ Ј. Радонић, *Војводина од Велике сеобе 1690. до Сабора у Крушедолу 1708*, у: *Војводина*, II, Прометеј, Нови Сад 2008 (фототипско издање), 18.

¹¹ Он је грчког порекла, како тврди Papadrianos, *Oi Ellenas*, 19. Уп. Милан Недељков, *Знаменита ковинско-коморанска породица Манастирлија*, Српске народне новине, Будимпешта, 5. јануар 2006, 6, каже да се породица Манастирлија или Манастирлија доселила из северне Грчке, из Епира, у 16. веку и да су у доминантној српској средини посрбљени. Аустријске власти су га поставиле на тај положај као

Арсенијем Трећим ради на добијању што повољнијих привилегија¹² за досељене балканске хришћане. Због инсистирања на неким условима¹³ Јован Манастирлија губи титулу подвојводе, али касније 1701, због великих услуга пружених Царевини, бива награђен великим поседима а његова породица племићком титулом.¹⁴

После склапања Карловачког мира 1699. године¹⁵ долази до већих трговинских веза између Хабзбуршке монархије и Османског царства¹⁶ те се, стога, на границама оба царства премештају Грци, турски држављани, који добијају велике трговачко-занатске привилегије.¹⁷ Тада долази до значајнијих миграција грчког становништва, како у Османском царству тако и из Османског царства у Угарску и друге области Хабзбуршке монархије. После потписивања мировних преговора у Пожаревцу 1718, чиме Аустрија добија Банат, северни део Србије и Босне, Малу Влашку и део Срема, Аустрија и Турска потписују и трговачко-пловни уговор, чиме се дају бројне олакшице трговцима „турског држављанства“. Те олакшице су се односиле већином на Грке,¹⁸ што је такође поспешило нов талас њихових миграција из чисто економских разлога.¹⁹ Због „познавања обичаја и језика својих суседа“²⁰ ови „турски држављани“ постају протагонисти трговине и размене у оба Царства.²¹ Поред тога и сами Грци из Хабзбуршке монархије позивају своју сабраћу да дођу у новоослобођене крајеве и да почну да се баве трговином. Кад је Београд поново пао под турску власт 1739. године, многи грчки трговци прелазе на територију Срема.²² Тридесетак година касније, после избијања Првог

заменика Ђорђа Бранковића, због чега и добија титулу подвојводе, наводно као потомак „оних Срба који су се, још у 15. веку, настанили у Српском Ковину“, в. такође Ј. Радонић, *Војводина*, 19.

¹² О српским привилегијама в. Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад 2007, 9–25.

¹³ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929, 337–338.

¹⁴ Исто, 264; Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од 16. до 19. века*, Београд 1950, 410; Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690. Срби сељаци и племићи*, Београд 1954, 55; Papadrianos, *Oi Ellenas*, 20.

¹⁵ Текст уговора в. Микавица, Гавриловић, Васин, *Знаменита документа*, 25–35, нарочито члан 14 који се односи на трговину.

¹⁶ Славко Гавриловић, *Прилог историји трговине и миграције Балкан–Подунавље 18. и 19. столећа*, Београд 1969, 5–6; Apostolos Vacalopoulos, *History of Macedonia 1354–1833*, Thessalonica 1973, 280.

¹⁷ У то време у Османском царству долази до већег продора културног утицаја са Запада, и роба са Запада постаје тражена међу Турцима. Odön Füves, *Oi Ellenas tes Ouggarias*, Thessaloniki 1965, 9.

¹⁸ Уп. Ifigenija Draganic, *Greek and Serbian in the Ottoman Empire*, Empires and Peninsulas. Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople, 1699–1829 (Plamen Mitev, Ivan Parvev, Maria Varamova, Vania Racheva eds.), Lit., Berlin 2010, 261, f.n. 27. О значају познавања језика говори и чињеница да су Турци за своје званичне преводиоце и преговараче од 17. века ангажовали Грке, као што је рецимо био случај са Јованом Маврокодотом који је учествовао у мировним преговорима у Пожаревцу, в. Konstantinos Paparregopoulos, *Istoria tou Ellenikou ethnous*, Vol. 17, Kaktos, Athens 1993, 358.

¹⁹ С. Гавриловић, *Прилог*, 6; Vacalopoulos, *History*, 388. Аустријске власти ће током 18. века инсистирати на томе да Грци узму аустријско држављанство. О томе в. С. Гавриловић, *Прилог*, стр. 16 и даље.

²⁰ Draganic, *Greek and Serbian*, 261.

²¹ Робер Мантран (ур.), *Историја Османског царства*, Клио, Београд 2002, 306, 342 et passim.

²² Историјски архив града Београда, Земунски магистрат, 1758, fasc. 1, бр. 9; Танасије Илић, *Београд и Србија у документима архиве Земунског магистрата од 1739. до 1804*, књ. 1, Београд 1973, 12–18, бр. 5.

руско-турског рата 1768, на удару ће бити Грци из Москопоља.²³ Они беже²⁴ и насељавају већином делове данашње Војводине, а неки од њих иду и у друге делове Европе.²⁵ Озбиљне последице по балканске хришћане имао је и Други руско-турски рат 1787. као и друга катастрофа у Москопољу, после чега је хришћанско становништво било приморано да бежи и да се насељава у Хабзбуршко царство у време Јосифа Другог. Власт је одлучна да уреди статус Грка у Царевини, чиме они постају аустријски држављани са обавезом плаћања намета.²⁶ После ових догађаја било је још само спорадичног премештања Грка, једном после Првог српског устанка и после неуспешног устанка у Македонији 1821. Тако Грци, премештајући се из својих завичаја, у оба царства оснивају своје трговачке компаније и удружења, која с временом постају и културно-просветна седишта не само Грка већ и других народа са којима су Грци живели.²⁷

Та грчка седишта настају у Земуну, Новом Саду, Пешти, Брашову, Сибиу, Темишвару и др.²⁸ На територији данашње Војводине,²⁹ то су Земун, Нови Сад, Вршац, Ср. Митровица, Петроварадин, Панчево, мада су сва седишта била веома повезана са седиштима ван данашње области Војводине и тешко их је разматрати одвојено. Ту се Грци баве разним делатностима од ситне трговине, угоститељства, шпедитерства, комисионе продаје до трговине на велико крзном, стоком, пшеницом, намирницама, оружјем. Такође су се бавили и продајом услуга, и организовали и отварали банке и поште, а бавили су се и бродоградњом.

Богате грчке породице и хеленизовано православно негрчко становништво полако поред основних потреба почињу да тежи надградњи. Некада обични

---

²³ Москопоље је био највећи културни и трговачки центар Грка после Цариграда у 18. веку. Грци су ту имали неку врсту високог образовања тзв. Hellenicon Frontisterion основан 1744. Уп. Mark Cohen, *Last Century of the Sephardic Community, The Jews of Monastir, 1839–1943*, New York 2003, 13.

²⁴ Најпре бежи мушко становништво, а жене долазе касније. Турци покушавају да спрече одлазак жена, док аустријске власти инсистирају на томе да сви они узму аустријско држављанство и плаћају намете. Државни архив у Загребу, Acta et protocola congregationalia Comitatus Sirmiensis 1774, br. 1374.

²⁵ Ioakeim Martinianos, *E Moschopolis 1330–1930*, Thessalonica 1957, 182–183; С. Гавриловић, *Прилог*, 24; Vacalopoulos, *History*, 333.

²⁶ Ignaz Sopron, *Monographihe von Semlin und umgebung*, Semlin 1890, 386–387; Д. Поповић, *О Цинцарима*, 103.

²⁷ Нпр. у Бугарској је велики утицај на развој бугарског националног освећивања и културног развојка имало Трново, које је било седиште Грка. Грци су ту имали и своје школе. Уп. Vladimir Vladov, *Ta ellenika scholia tes perioches tou Timovou anamesa sta tele tou 17ou kai meta tou 18ou aiona*, Proceedings of the 3rd European Conference of the European Society of Hellenic Studies Vol. 1: O Ellenikos kosmos anamesa stin epoche tou Diafotismou kai ston 20o aiona, Ellenika grammata, Athens 2007, 317–24; Draganic, *Greek and Serbian*, 260; Ифигенија Драганић, *Грчка грађа у архивима у Војводини: Писмо епископу темишварском Николају Димитријевићу*, Истраживања, 18, Нови Сад 2007, 127.

²⁸ Maria Christina Chatzioannou, *Greek Merchant in the Age of Empires (1770–1870)*, Diaspora Enterpreneurial Networks: Four Centuries of History (I. B. McCabe, G. Harlaftis, I. Pepelasis Minoglou eds.), New York 2005, 371–382.

²⁹ Код нас се у новије време Грцима у Србији баве Јованка Ђорђевић, в. нпр. *Грци у Београду*, Балканолошки институт, Београд 2004, 157–175, затим Мирослав Вукелић, в. нпр. *Грчки и српски просветитељ Димитрије Николајевић Дарвар*. Ситни прилози, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 36, 3, 1988, 423–426, а у Грчкој највише Иоанис Пападрианос, чије су неке студије горе наведене.

трговци, а касније формирана грађанска елита, шаље своју децу – која су основна знања добила у грчким школама³⁰ – на студије на угледне универзитете у Царевини и другим деловима Европе. Ту се она сусрећу с новим европским културно-просветним и друштвенополитичким идејама које касније преносе у своја седишта. Тако полако долази до националног буђења међу Грцима и Србима, који подељени живе у оба царства и који отприлике у исто време дижу устанак против османске власти и почињу да формирају своје националне државе.

Велику улогу у националном препороду и формирању националних држава одиграли су образовани Грци са простора Војводине и других делова Европе, који су својим просветно-културним, али и финансијским средствима помогли у просвећивању народа и стварању елите, градећи школе,³¹ описмењујући, преведећи и ширећи нове европске идеје просветитељства, али и класицизма и романтизма, враћајући у исто време српски и грчки народ својим хеленско-византијским коренима, поново нађеним у европском открићењу античког света.

Културно-просветни утицај и значај личности као што су Димитрије Дарвар, Георгије Захаријад, Панајот Папакостопуло, Јован Турунџа, Дука Трандафил, Јован Трандафил, Јован Стерија Поповић и др., биће разматрани у другом делу истраживања.

---

³⁰ Ту се школују и друга деца, уп. Jovanka Đorđević-Jovanović, *Oi Ellenēs tes diasporas metaxu Serbon*, Proceedings of the 3rd European Conference of the European Society of Hellenic Studies, Vol. 1: O Ellenikos kosmos anamesa stin epoche tou Diafotismou kai ston 20o aiona, Ellenika grammata, Athens 2007, 435.

³¹ Најпознатије су грчке школе у Земуну, Новом Саду и Вршцу, о чему ће више речи бити у другом делу истраживања.

Литература:

- Вакалопулос, А., : Vacalopoulos, A., *History of Macedonia 1354–1833*, Thessalonica 1973.
- Владов, В.: Vladov, V., *Ta ellenika scholia tes perioches tou Tirnovou anamesa sta tele tou 17ou kai meta tou 18ou aiona*, Proceedings of the 3rd European Conference of the European Society of Hellenic Studies Vol. 1: O Ellenikos kosmos anamesa stin epoche tou Diafotismou kai ston 20o aiona, Ellenika grammata, Athens 2007, 317–24.
- Вукелић, М., *Грчки и српски просветитељ Димитрије Николајевић Дарвар*. Ситни прилози, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 36, 3, 1988, 423–426
- Вуковић, С. (ур.), *Патријарх српски Арсеније Трећи Чарнојевић и велика сеоба срба 1690. године*, Зборник радова о тристагодишњици Велике сеобе Срба (гл. ур. епископ шумадијски Сава), Београд 1997.
- Гавриловић, С., *Прилог историји трговине и миграције Балкан–Поднонавље 18. и 19. столећа*, Београд 1969.
- Гавриловић, В., *Дипломатички списи код Срба у Хабзбуршкој монархији и Карловачкој митрополији од краја XVII до средине XIX века*, Ветерник 2001.
- Драганић, И., *Грчка грађа у архивима у Војводини: Писмо епископу темишварском Николају Димитријевићу*, Истраживања, 18, Нови Сад 2007.
- Id., *Greek and Serbian in the Ottoman Empire*, Empires and Peninsulas. Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople, 1699–1829 (Plamen Mitev, Ivan Parvev, Maria Varamova, Vania Racheva eds.), Lit., Berlin 2010, 257–265.
- Ђорђевић-Јовановић, Јованка., *Грци у Београду*, Балканолошки институт, Београд 2004, 157–175.
- Id., *Oi Ellenes tes diasporas metaxu Serbon*, Proceedings of the 3rd European Conference of the European Society of Hellenic Studies, Vol. 1: O Ellenikos kosmos anamesa stin epoche tou Diafotismou kai ston 20o aiona, Ellenika grammata, Athens 2007, 433–442.
- Ивић, А., *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929.
- Илић, Т., *Београд и Србија у документима архиве Земунског магистрата од 1739. до 1804.* књ. 1, Београд 1973.
- Koen, M., Cohen, M., *Last Century of the Sephardic Community, The Jews of Monastir, 1839–1943*, New York 2003
- Мантран Р., (ур.), *Историја Османског царства*, Клио, Београд 2002.
- Мартинијанос И: Martinianos, I., *E Moschopolis 1330–1930*, Thessalonica 1957
- Микавица, Д., Гавриловић, В., Васин, Г., *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад 2007.
- Недељков, М., *Знаменита ковинско-коморанска породица Монастерлија*, Српске народне новине, Будимпешта, 5. јануар 2006, 6.
- Пападрианос, И.: Papadrianos, I., *Oi Ellenes tes Serbias*, Alexandroupoli 2001
- Id., *Oi Ellenes paroikoi tou Semlinou (18os-19oi aionas)*, Thessalonica 1993.
- Папаригопулос, К.: Paparregopoulos, K., *Istoria tou Ellenikou ethnous*, Vol. 17, Kaktos, Athens 1993
- Поповић, Д., *О Цинцарима, Прилози питању постанка наше чаршије*, Београд 1937.
- Id., *Велика сеоба Срба 1690. Срби сељаци и племићи*, Београд 1954.
- Радонић, Ј., *Прилози за историју Срба у Угарској у 16, 17. и 18. веку*, књ. 1, Нови Сад 1909.
- Id., *Војводина од Велике сеобе 1690. до Сабора у Крушедолу 1708.* у: *Војводина*, II, Прометеј, Нови Сад 2008 (фототипско издање)
- Id., *Римска курија и јужнословенске земље од 16. до 19. века*, Београд 1950.
- Рокаш, П., Ђере, З., Пал, Т., Касаш, А., *Историја Мађара*, Клио, Београд 2002.

- Самарцић, Р. *Велика сеоба Срба 1690. године*, Сентандрејски зборник 2, 1992, 7–23.
- Сопрон, И.: Sopron, I., *Monographie von Semlin und umgebung*, Semlin 1890.
- Стојановић, Р. (ур.), *Три века Сеобе Срба*, Зборник радова, Приштина 1990.
- Фивес, О.: Füves, O., *Oi Ellenest Ouggarias*, Thessaloniki 1965.
- Хамер Ј. фон: Hammer, J. von, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Vol. 2, Pesth 1834.
- Хациоану, М.Х.: Chatzioannou, M. Ch. *Greek Merchant in the Age of Empires (1770–1870), Diaspora Entrepreneurial Networks: Four Centuries of History* (I. B. McCabe, G. Harlaftis, I. Pepelasis Minoglou eds.), New York 2005.
- Шишић, Ф. (ур.): Šišić, F. *Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae= Hrvatski saborski spisi*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalum, 33, Zagreb 1912-18.

IFIGENIJA DRAGANIĆ

THE ARRIVAL AND SETTLEMENT OF THE GREEKS ON THE TERRITORY OF TODAY'S VOJVODINA

Summary

The paper analyzes the socio-historical context of migration of the Greeks towards the territory of today's Vojvodina and their topoi of settlement. This chronological dimension is given in order to light up their future economic and cultural influence on their fellow compatriots and other Balkan peoples, mainly the Serbs. Due to the economic independence, the wealthy Greeks settlers could afford educating their children at the European universities after what they started to spread the new European ideas of the time resulting in national awakening.

Keywords: Greeks, migrations, settlement, Turkey, Austria, Hungary, the Habsburg monarchy.

Душко М. Ковачевић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 profesorkovacevic@gmail.com

ПРИЛОГ ЗА ИСТОРИЈУ МОНАШТВА МАНАСТИРА КУВЕЖДИНА ОД ПОЧЕТКА ХВИИ ДО СРЕДИНЕ ХХ ВЕКА

Сажетак: У току последња три века манастир Кувеждин и његово монаштво страдали су у два наврата, на крају турске владавине крајем ХVII и почетком ХVIII века, и током хрватске управе Сремом у време Независне Државе Хрватске у Другом светском рату. Управо стога је учињен напор да се опишу монашка братства манастира Кувеждина од почетка ХVIII до средине ХХ века. Како није било могућности да се напишу биографије сваког појединог монаха, у раду сам се усредредио на исписивање само биографија манастирских настојатеља и, тамо где је то било могуће, указао на чланове монашких братстава. Ова студија стога има за циљ да, поред манастирских настојатеља, укаже и на монашке заједнице у манастиру Кувеждину током два и по века.

Кључне речи: монаштво, манастир Кувеждин, Сава Петковић.

Када се 1934. године у сомборској *Духовној стражи* појавила студија "Настојатељи кувеждинско-дившански од г. 1717. до 1923", њен аутор прота Сава Петковић је записао да "о настојатељима, као уопште о калуђерима манастира Кувеждина и филијале му Дивше (Ђипше), немамо никаквих података у манастирској архиви све до 1753". Наиме, тек су на почетку визитације фрушкогорских манастира 1753. године, на основу *Инструкције* митрополита Павла Ненадовића од 12. јуна из исте године, "састављени инвентари и засноване књиге и протоколи". Што значи да је целокупна манастирска архива била уништена на крају турске владавине Сремом, у време Великог бечког рата. Потоња два и по века протекла су у духовној и физичкој обнови манастира, у сакупљању грађе која је требало да осветли нововековни живот у манастиру. Међутим, у Другом светском рату, дакле у време Независне Државе Хрватске, целокупна архива фрушкогорских манастира, па тиме и Кувеждина и Дивше, била је уништена. Рушилаштво Хрвата према српској културној баштини у Независној Држави Хрватској било је таквих размета да „ни у једној прилици раније ни у време коначног освојења ових крајева од стране Турака 1526–29. године, ни при дефинитивном турском повлачењу из

Срема 1699. и 1716. године, нису забележена оваква беспримерна разарања усмерена пре свега ка потпуном физичком уништењу (фрушкогорских) манастира¹. Управо због злоуде судбине манастира, српске цркве и народа у Независној Држави Хрватској, напор проте Петковића показао се као визионарски. Јер, без података које је сабрао прота Петковић не би било могуће написати ни ову расправу. Уважавајући допринос Саве Петковића, ја сам, у недостатку манастирске архиве, проширио истраживање на Архив САНУ и Сремским Карловцима. Као резултат речених истраживања појављује се ова студија, која представља само прилог за историју монаштва манастира Кувеждина. Тиме монаштво Кувеждина егзистира на овим страницама између два уништавања: турског, у време Великог бечког и потоњег аустро-турског рата, и хрватског, у Другом светском рату. Због тога не треба да чуди да пре XVIII века готово и нема писаних трагова о монаштву Кувеждина, додуше, пре XVIII века у *Записима* које је објавио Љубомир Стојановић, наводе се само имена двојице игумана и то из друге половине XVI века. Игуман Стефан спомиње се 1569. године, када је у манастиру преписан један минеј,¹ док се за 1593. годину наводи да манастиром Кувеждином управља игуман Дионисије. Али као ни пре тога, ни тада не знамо ко је чинио тадашње монашко братство.²

XVIII ВЕК

Опат Бонини забележио је 1702, не наводећи име игумана, да "у манастиру живи 10 калуђера".³ Игуман Нектарије помиње се 1717. године, у жалби калуђера манастира Сланци "на њега и његову братију". Наиме, при повратку из Кувеждина у свој манастир, сланачки калуђери нису могли да добију ствари које су са собом донели, због чега су се жалили митрополиту Вићентију Јовановићу на игумана Нектарија. Међу црквеним реликвијама, писали су сланачки монаси, "које је донео духовник Неофит из Сланаца ..., налази се рукописна књига Панегирик", који је остао у Кувеждину, где се до Другог светског рата чувао у манастирској библиотеци.⁴ Игуман Гаврил забележен је 1733. године, и о њему се за сада ништа више не може рећи.⁵

Игуман Неофит забележен је у попису цркава и свештеника у Сремској архидијезези, који је по налогу митрополита Вићентија Јовановића обављен 7. августа 1734. године. У попису је наведено да су у манастиру поред игумана Неофита живели јеромонаси Софроније и Гаврил, монаси Исаија и Захарије, те ђакон Василије. У време пописа монах Захарије није боравио у манастиру, налазио се у школи у Сремским Карловцима, што говори о напору игумана Неофита да подигне образовни ниво монаштва. По свему судећи, игуман Неофит, коме је тада било осамдесет година, управљао је манастиром и пре игумана Гаврила. У

¹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 1, Београд 1982, бр. 680, 210.

² Исто, бр. 848, 248.

³ М. Јачов, *Срем на прелому векова (XVII–XVIII)*, Београд 1996, 79.

⁴ С. Петковић, *Настојатељи кувеждинско-дившиански од г. 1717. до 1923*, Духовна стража, св. 3, Сомбор 1934, 170; Љ. Стојановић, *Стари српски...*, књ. 2, бр. 2297, 39.

⁵ С. Петковић, *Настојатељи...*, 170.

манастиру је после пописа успостављен и нови поредак, којим је одређено јеромонах Филип "типикар да буде", јеромонах Гаврил „параеклисиарх да буде“, монах Симеон "кључар и трапезар да буде", јерођакон Василиј "да буде натпаганиами".⁶

Наредне 1735. године за игумана је изабран јеромонах Софроније, али није познато колико је дуго управљао манастиром. Први настојатељ који се помиње после игумана Софронија је архимандрит Василије, који је Кувеждином управљао од 1739. па, по свој прилици, до 1742. године. Наследио га је игуман Атанасије који је забележен 1744. године, када су се у братству налазили и јеромонаси Кирил, Стефан и Григорије, који је вршио и дужност намесника, те монаси Леонтије, Партеније и Анатолије.⁷

Јеромонах Нил Клеутовић, који се по оцу презивао Јовановић, био је игуман Кувеждина у два наврата. Први пут од 1748. до 1755. године, а потом од 1756. до 1763. године. Родио се 1720. године у Метку у Лици, "книги училсе код јеромонаха Јосифа". "Во свјашченство" рукоположио га је епископ славонски Никифор, у Пакрацу 9. марта 1740. године. У монашки чин пострижен је 8. фебруара 1741. године, "чрез Василија (Милорадовића) архимандрита Пекскога" у манастиру Дивши. Јеромонах Нил изабран је за игумана 22. новембра 1748, а 26. марта 1755. године, после сједињења Кувеждина и Дивше, за заједничког игумана оба манастира. У време прве управе игумана Нила обављена је по налогу митрополита Павла Ненадовића визитација свих фрушкогорских манастира, па тиме и Кувеждина, у коме су визитатори боравили 29. јуна 1753. године. Тада је пописана и лична имовина игумана Нила. "Чино одјејание имјеет. Псалтир, свјатци, 2 ћебета, 2 ћилима, кревет, јастук, 4 мотике винограда, 100 дрва шлива".⁸

У време прве управе игумана Нила, у манастиру се налазило братство од девет чланова: јеромонах Мојсије Марковић, родио се 1717. године у Бачкој у селу Деспотову. "Книги училсе" у манастиру Дивши, где га је 9. маја 1793. постригао пећки архимандрит Василије. Епископ Јован Ђорђевић рукоположио га је у Осеку у чин ђакона 1. јануара 1748, а 28. фебруара у Сремским Карловцима "во свјашченство" После тога настанио се Мојсије у манастиру Кувеждину. Јеромонах Захарије Николајевић рођен је у Рачи 1721. године. У манастиру Кувеждину рукоположио га је игуман Гаврило 25. децембра 1733. године, епископ Никанор Мелентијевић произвео га је у манастиру Јаску у чин ђакона 21. новембра 1735. године. Захарије је после тога отишао у Хиландар, где је рукоположен "во свјашченика" 10. октобра 1745. године. Из Свете Горе у Кувеждин се вратио 11. априла 1752. О образовању јеромонаха Захарија остало је забележено, "в писанији доста разумјеетсја, ... читати ... и појати знает". Јеромонах Партеније Георгијевић, био је родом из села Ковачи код Костајнице. У Кувеждин је дошао 1742, где га је

⁶ Д. Руварац, *Фрушкогорски манастири 1734. год.*, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије, год. I, Сремски Карловци 1911, 174.

⁷ С. Петковић, *Настојатељи...*, 171; Српски Сион, бр. 14, Сремски Карловци 1905, 392.

⁸ Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год.*, Сремски Карловци 1903, 168–173; С. Петковић, *Настојатељи...*, 171; Д. М. Ковачевић, *Диви – Вити. Манастир Светог Николе*, Нови Сад – Сремска Митровица 2007, 103.

постригао игума манастира Дивше јерођакон Василије Релић 2. фебруара 1743. године. Епископ Јован Ђорђевић рукоположио га је у Осеку у чин ђакона 25. децембра 1747. године, а потом 27. децембра "во свјашћеника". образовање јеромонаха Партенија сажела је визитациона комисија у једну реченицу да "таинства и заповједи неразумјеет, читати појати и писати слабо". Јеромонах Јоаникије Петровић рођен је у Београду где је учио код попа Стојка, "пришел в мон. постригалсе 1735. чрез Софронија игумена". Епископ Георгије Поповић рукоположио га је прво у Сремским Карловцима у чин ђакона, а потом "во степен свјашченства" у Великом Бечкереку 1748. године. Имовно стање јеромонаха Јоаникија било је скромно: "одјејанија чинаго не имат, книги не имат никаковија; кревет, 2 поњаве, 2 јастука, више ништа". Јеромонах Арсеније Гавриловић родио се 1720. године у селу Дивошу. Школу је учио у Сремским Карловцима. После женидбе био је парох у Лаћарку, али "со женоју жил 2 ½ от лета". У чин ђакона рукоположио га је епископ Никанор Мелентијевић у Крушедолу 23. априла 1733. године, "во свјашченство" епископ Николај Димитријевић у Сремским Карловцима 20. децембра исте године. Замонашио га је архимандрит манастира Шишатовца Вићентије Поповић, у "придворној капели карловачкој св. Трифона" 8. јуна 1753. године. После тога се јеромонах Арсеније настанио у Кувеждину. О образовању јеромонаха Арсенија остало је забележено "в писании доста искусан. Читати, писати и појати доброе, литургију служит, чреду држит". Јеромонах Тимотеј Вуковић рођен у "Хорватској у селу Оришцу, книгу учил у Шиклошу у школи". Постригао га је игуман Василије Релић у манастиру Дивши 1747. Настанио се у манастиру Кувеждину 1749, пошто га је у Осеку епископ Јован Ђорђевић произвео у чин ђакона 24. децембра 1748. Митрополит Павле Ненадовић рукоположио га је "во свјашченика", у Сремским Карловцима 6. децембра 1751. године. Од фамилије имао је "матер старују здје во прњавору". Монах Гаврило Милатовић био је родом из Далмације. Монашки постриг примио је 1734. године "у Босни у мон. Хрмљу", од игумана Василија. Гаврило је био необразован, "книг не училсе, и ничто не знает". Од иметка није имао ништа. У Кувеждин је приспео из Дивше у марту 1752. године, пошто је тамо претходно "пребивал чрез 6 лет". Монах Самуило Живановић родио се у Српском Ковину 1740, "училсе книги у Будиму код магистра Романа". Игуман Нил замонашио га је у Кувеждину 22. марта 1752. образовање му је било скромно, остало је само забележено да "читати помало знает". Јерођакон Анатолије Петковић, био је последњи пописани калуђер у братству из 1753. године. Родио се у селу Жировцу у Босни 1733. године. Код јеромонаха Гаврила у манастиру Кутини учио је књигу. Постригао га је у Кувеждину игуман Нил 1. јануара 1748. године. Епископ Јован Ђорђевић рукоположио га је већ 28. фебруара у Сремским Карловцима у чин ђакона.⁹ Пошто је братски сабор 30. јуна 1753. године потврдио јеромонаха Нила за игумана, у манастиру је, после заклетве у цркви, успостављен овај поредак: јеромонах Мојсеј постављен је за намесника; јеромонах Захарије за "заклетаго судејскога старца", али му се истовремено "нареждуетсја да бити магистер и протоколиста". И јеромонах Арсеније одређен је за "судејскога старца", па је

---

⁹ Д. Руварац, *Опис ... 1753. год.*, 169–179.

обојици речено да "должни будут с игуменом и намјесником о свјех дјелех монастирих договор имати". За еклесијара именован је јеромонах Јоаким. Јеромонах Тимотеј одређен је за кључара, "такожде трапезаром и надгледатеља над болницами и гостиничара"; за помоћника му је одређен монах Самуило.¹⁰

Међутим, игуман Нил је две године после визитације, 5. јула 1755, поднео оставку митрополиту Павлу Ненадовићу, са овим образложењем: "Ја више не могу ове службе носити, тако и квитирамо от сега времена и јесам покоран у в сему, али у напредак Ваше Високопреосвештенство молим, Господа ради, ове темнице ослободите ме и ужа жељезна овога. Ово неколико љет – зло ли, добро ли – послужи". Митрополит Ненадовић упутио је после тога у Кувеждин архимандрите Мојсија Путниковића и Вићентија Поповића, који су 8. октобра 1755. године "одржали са братством оба манастира седницу братског сабора, на којој буде изабран јеромонах Захарије Николајевић".¹¹

Јеромонах Захарије Николајевић/Николић изабран је за игумана на братском сабору 8. октобра 1755. Међутим, игуман Захарије био је смењен већ 22. августа 1756. када је на захтев братије од стране митрополита упућена у манастир једна истражна комисија, која га је и разрешила игуманске дужности. Комисија је потом проигумана Нила "поново увела у права и дужности игуманске", а Захарија "послала ... у Дившу". Нил је 23. августа пред комисијом, поново положио игуманску заклетву. Међутим, на братском сабору 26. августа 1759. године игуман Нил Клеутовић је "понудио част игуманску", па је архимандрит манастира Шишатовца Вићентије Поповић затражио од проигумана Захарија да се поново прихвати игуманске дужности. Проигуман Захарије је то одбио, рекавши "једанпут сам био (игуман), безчастно су ме истерали, више нећу, волијем и из манастира отићи". И игуман Нил је после тога остао на месту управитеља Кувеждина и Дивше, којима је "на задовољство братије и претпостављених власти" управљао до 27. априла 1763. године, када је изненада умро. О смрти игумана Нила остало је забележено у манастирском протоколу: "По Бачки ходећи милостиње ради пал в бољезан, донесен у Нови Сад тамо исповједалсја и причастил и погребен при храму св. Николаја славно провожден од клера и народа. Стар љет 45".¹²

Игуман Иларион Станојевић био је настојатељ од 1763. до 1766. године. Рођен је у Јамини на Сави. Књигу је учио у Шиду код "маистра" Веселина. У чин ђакона рукоположио га је Арсеније IV Јовановић Шакабента, у цркви Светог Николе у Сремским Карловцима 13. фебруара 1740. године. Потом га је 8. јула 1742. године у придворној капели Светог Трифуна патријарх Арсеније произвео и за презвитера. Патријарх му је тада дао и синђелију за село Мирковце, где је Иларион служио као парох 14 година. Када му је, после једанаест година брачног живота, умрла жена, а "набрзо" потом и кћерка, дошао је Иларион као удовац у Кувеждин. Ту га је 16. августа 1760. године у монашки чин постригао игуман Нил, да би после његове напрасне смрти Иларион био и сам изабран за игумана 28. априла 1763. У

¹⁰ Исто, 179; С. Петковић, *Настојатељи...*, 171–174.

¹¹ С. Петковић, *Настојатељи...*, 171–172.

¹² Д. Руvaraц, *Опис ... 1753. год.*, 169–170; С. Петковић, *Настојатељи...*, 173–174.

време игумана Илариона манастирско братство чинили су проигуман Захарије Николајевић, јеромонаси Јефтимије Которовски, Саватије Поповић, Кирил Јовановић, Рафајло Јовановић, Јосиф Милутиновић, Гаврило Поповић, Филип Романић, Симеон Поповић, Сава Владисављевић, монаси Јован Вуковић, Арсеније Ранић, Сава Станисављевић, Василије Косановић, јерођакон Орест Антоновић. Умро је у манастиру као проигуман 13. марта 1768. године.¹³

Игуман Иларион разрешен је дужности 26. јула 1766. године, када га је заменио јеромонах Јефтимије Которовски који је манастиром управљао у два наврата. Први пут годину дана, од 1766. до 1767. године, а потом још и једну деценију, од 1774. до 1784. Јефтимије се родио у Босни, у селу Которовској Мали. У Лаћарку код свештеника Николаја Петрополца учио је Јефтимије књигу. Замонашио га је у Дивши игуман Василије Релић 13. фебруара 1765. У Осеку га је 24. децембра у чин ђакона рукоположио карансебешки епископ Јован Ђорђевић, да би га већ сутрадан, 25. децембра, произвео и за презвитера. На братском сабору 26. јула 1776. године изабран је, као што смо већ рекли, први пут за игумана, "и то са седам гласова противу пет који су пали на проигумана Илариона Станојевића".¹⁴ Крајем 1766. године у манастирском братству живели су јеромонаси Захарије Николајевић, Рафајло Јовановић, Иларион Станојевић, Саватије Поповић, Јосиф Милутиновић, Филип Романић, Сава Владисављевић, Авакум Папић,¹⁵ монаси Василије Косановић и Арсеније Ранић, те јерођакон Орест Антоновић. Помиње се на крају пописа и "један послушник" Симеон "бјелец".¹⁶

У време другог игуманства Јефтимија Которовског, према рапорту од 30. децембра 1777, у манастиру је било 15 јеромонаха, 3 монаха и 1 ђакон. Додуше, почетком 1776. године тај број је био већи, пошто се у манастиру спомиње 18 јеромонаха, 5 монаха и 1 јерођакон. У манастиру су у то време умрли монаси Арсеније Радић, Јован Вуковић и јеромонах Сава Владисављевић, и то 1776. године, док се наредне 1777. године упокојио јеромонах Никодим. Крајем 1776. године побегао је из манастира, "незвано куда", јеромонах Орест Антоновић. Друго игуманство јеромонаха Јефтимија Которовског окончано је 1784. године, када је премештен за архимандрита манастира Шишатовца.¹⁷

Када се на манастирском сабору одржаном 8. августа 1767. године у присуству архимандрита манастира Шишатовца Вићентија и протосинђела Петра игуман Јефтимије "опростио пред братијеју и положио печат манастирски и привилегије: тако и намјесник прочи и служитељи оставише службе", за игумана је изабран Саватије Поповић. Рођен је у Винковцима, књигу је учио у Мартинцима код попа Станоја. Епископ славонски Софроније Јовановић рукоположио га је у Осеку у чин ђакона 30. јуна 1743. године, а карансебешки епископ Јован Ђорђевић

---

¹³ С. Петковић, *Настојатељи...*, 174–175.

¹⁴ Д. Руварац, *Опис ... 1753. год.*, 189; С. Петковић, *Настојатељи...*, 222–223.

¹⁵ Исто.

¹⁶ С. Петковић, *Настојатељи...*, 223–224; *Спецификација становника у прѣворима манастира Гргетега, Привине Главе, Врдника, Шишатовца, Бешенова, Ракобца, Дивше и Кувевјина*, АСАНУ, МПА "Б", 1770, бр. 29.

¹⁷ С. Петковић, *Настојатељи...*, 223–225.

6. јануара 1747. године у Сремским Карловцима у Саборној цркви Светог Николе у чин презвитера. Митрополит Павле Ненадовић дао му је синђелију за пароха у Мирковцима, где је служио 11 година. У Кувеждин је дошао 16. августа 1760, и ту га је замонашио игуман Нил Клеутовић. Саватије је био настојатељ током 1767. и 1768. На игуманском положају игумана Саватија наследио је 30. јула 1768. јеромонах Кирил Јовановић. После тога живео је Саватије у манастиру са звањем проигумана, где се и упокојио 5. јануара 1777. године. У манастиру је одмах потом учињен и нови поредак: за намесника је изабран јеромонах Јосиф Милутиновић; за заклете старце проигумани Јефимије Которовски и Захарије Николајевић, који је једно време обављао и дужност протоколисте. Јеромонах Иларион Станојевић постављен је за еклисијарха; док је за духовника изабран јеромонах Авакум Папић, а за гостилника јеромонах Рафајло Јовановић.¹⁸

Игумана Саватија наследио је јеромонах Кирил Јовановић који је Кувеждином управљао више од 20 година. Први пут од 1768. до 1774. године, а потом и од 1785. до 1801. године. Кирил је рођен у Пачетину, где је код даљског пароха магистра Стефана учио књигу. У чин ђакона рукоположио га је епископ Софроније Јовановић у Бршадину, а потом у Осеку за презвитера. Епископ Софроније доделио му је после тога и синђелију за село Тењу у коме је раније као парох служио шест година. "Са женом је живео само две године. Имао је и једног сина". По доласку у Кувеждин, замонашио га је игуман Иларион Станојевић 24. августа 1763. године. У лето 1768. изабран је први пут за игумана Кувеждина. Годину дана по избору игумана Кирила у манастир су 1769. стигли монаси Сава Тодоров и Мелентије Вучковић, да би наредне 1770. године било забележено како је јеромонах Никодим Стојановић "побјегл у турску државу". У Кувеждин су исте године приспели јеромонах Филип Романић, монах Вићентије Стојановић и јерођакон Софроније Јовановић. У манастиру је живело 9 јеромонаха, 2 монаха и 1 јерођакон.¹⁹

Када је по налогу митрополита Јована Ђорђевића 1771. године урађен опис фрушкогорских манастира, у Кувеждину је, поред игумана Кирила, било 12 јеромонаха, 3 монаха и 1 јерођакон. Јеромонах Захарије Николић родио се у Сремској Рачи. Имао је 60 година, у манастир је дошао 1730. године. Замонашио се 1733. године. Јеромонах Саватије Поповић био је родом из Мирковаца. Замонашио се 1760. године када је и дошао у манастир. Јеромонах Рафајло Јовановић био је родом из Сремске Раче. У Кувеждину је боравио од 1764. године. Јеромонах Јосиф Милутиновић родио се у Мирковцима. У манастир је дошао 1760. године. Јеромонах Гаврило Поповић рођен у Белом Брду, постригао се 1762. године. Јеромонах Филип Романић родио се у Боботи, у Кувеждин је дошао 1762. године, када се и замонашио. Јеромонах Симеон Поповић био је родом из Шида. Замонашио се у Кувеждину 1762. године. Јеромонах Сава Влаисављевић, рођен у Кузмину, замонашио се у манастиру 1763. године. Јеромонах Авакум Папић рођен у Чепу, у

---

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто, 225–226; И. Руварац, *Опис фрушкогорских манастира од 1771. године*, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије, год. III, Сремски Карловци 1913, 97–129.

Кувеждин је дошао 1766. године када се и замонашио. Јеромонах Орест Антоновић, "родилсја у Срвији у селу Перњавору". У Кувеждин је приспео 1761. године, замонашио се две године касније. Јеромонах Исаија Поповић родио се "у Славонији у селу Градишту", замонашио се у манастиру 1770. године. Јерођакон Софроније Јовановић рођен у Визићу, у Кувеждин је дошао 1765. године, а постригао се 1770. године. Монах Јован Вучковић "родилсја у Босни у селу Тишору". У манастир је дошао 1740, замонашио се 1745. године. Монах Мелентије Вучковић, био је такође родом из "села Тишора". У Кувеждин је стигао 1752. године где се и постригао 1767. године. Монах Василије, чије презиме се не наводи, био је родом из Плашког. У Кувеждин је припрео 1760, а замонашио се 1767. године. Монах Вићентије Стојановић се у опису води као "калогер инострани", био је родом из Панчева. Монашки постриг примио је у Хиландару 1760. године. Последњи пописани монах био је Арсеније Ракић. Родио се "у Хорватској у селу Градуса", замонашио се у манастиру Комоговини 1750. године. У Кувеждину је живео од 1755.²⁰

Прва управа игумана Кирила трајала је до 31. децембра 1774. године, када је по други пут за игумана изабран Јефтимије Которовски. После тога је одлуком братског сабора од 7. јануара 1775. године бивши игуман Кирило премештен у манастир Дившу у "нове келије са Исаијом заједно". Затим је јеромонах Кирило "опредељен на опшчују духовију у протопрезвитерат Вуковарски, где таковују дужност испољавал до љета 1785. године", када се вратио у Кувеждин. Одмах по повратку изабран је 14. јануара "по други пу... за игумана и именован за члана Апелаторије". Са игуманом Кирилом у манастиру су живели јеромонаси Гаврило Поповић, Филип Романић, Рафаило Вучевић, Софроније Јовановић, Георгије Костић, ГенADIје Кириловић, Висарион Михајловић, Јован Трифонових, Григорије Јовановић и јерођакон Силвестер. Приликом пописа манастирског братства из 1791. године у манастиру више нису живели јеромонаси Гаврило Поповић и Јован Трифонових, али се настанио јеромонах Јефрем Живановић. Остало је забележено да је игуман Кирило, иако "човек прилично незгодне нарави ... званије игуменское великодушно проводио" све до 1799. године, када се разболео од "апоплексије". Умро је 17. фебруара 1801. у 68-ој години, а сахрањен је у гробљанској капели "с левија страни певнице в зидањеј рације".²¹

XIX ВЕК

Са игуманом Рафајлом Вучетићем Јовановићем, манастирским настојатељем од 1802. до 1808. године, отпочео је нови век у историји манастира Кувеждина. Рафајло је рођен у Рачи, где је књигу учио код попа Стефана. У чин ђаконa рукоположио га је епископ Партеније Павловић 6. јуна 1759. године, у придворној капели Светог Трифуна у Сремским Карловцима. Пакрачки епископ Арсеније рукоположио га је у чин презвитера 9. јула 1760, у карловачкој цркви

---

²⁰ Исто, 226.

²¹ Исто, 226–228; Д. Руварац, *Стање српско-православних манастира 1787–1791. у митрополији карловачкој*, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије, год. I, Сремски Карловци 1911, 93.

Ваведења Пресвете Богородице. Митрополит Павле Ненадовић дао му је синђелију, после чега је Рафајло две године био парох у "шанцу" Кузмину. После женине смрти дошао је у Кувеждин, где га је постригао шишатовачки архимандрит Вићентије Поповић 14. јануара 1764. године.²²

Када је 7. маја 1802. године јеромонах Рафајло изабран на братском сабору за игумана, у манастиру су се налазили јеромонаси: Генадије Кириловић, обављао је и дужност намесника, Јефрем Живановић, Филип Романић, Вићентије Радовановић и Георгије Костић, који су обављали и дужност заклетих стараца, те јерођакон Сава Аврамовић. Братство се потом поново увећало 1. јануара 1808. године, када су у манастир дошли јеромонаси Лаврентије Тимотијевић, Никифор Миловановић, Данило и Константин Петрић. Игуман Рафајло столовао је у манастиру до 1808. године, када се "ради смирености отважил игуменско звање резигнирати и тако после резигнације два љета и мало боље живи. Разбољевсја 6 днеј бољезновал и исповједавсја и причастивсја 12. окт. 1810. по полудне около два часа провожден игуменом и братством и прочими из Дивоша свјашченици: Атананијем, Павлом и Марком и прочими хришћани до капеле, ондје опојат и погребен в зидањеј рацје, гдје погребен игумен Кирил. Поживил всјех љет своего житија 71 мало боље".²³

Архимандрит Генадије Кириловић управљао је манастиром од 1808. до 1832. године. Рођен је у Иригу 1757, где је и књигу учио код магистра Јефтимија. У Кувеждин је дошао 1775, постригао га је 1. јуна игуман Јефтимије Которовски. Бачки епископ Арсеније Радивојевић, рукоположио га је у чин ђакона 8. августа 1775. године. Као игуман управљао је манастирима Кувеждином и Дившом од 1808. до 1827. године, а наредних пет година, до 1832, као архимандрит. У монашком чину поживео је "свега 57 година". За то време "сазидао је садашње манастирско здање г. 1810. и подигао од 1815. до 1816. садашњу велику цркву и дао начинити три велика звона". Током његове управе у манастирском братству спомињу се јеромонаси Григорије Симоновић, Вићентије Радовановић, Данило Петровић, Димитрије Драгојевић, Авакум Живановић, Пајсеј Христић, Дионисије Христофоровић, Емилијан Новаковић, Јефтимије Драгосављевић, Павле Георгијевић, Исидор и Партеније Ковачевић, те монах Рафајло Војновић. Архимандрит Генадије умро је 14. априла 1832. године, погребен је у гробљанској капели у гробници игумана Јефтимија Которовског код десне певнице.²⁴

После смрти архимандрита Генадија, на братском сабору одржаном 23. априла 1832. године за игумана је изабран јеромонах Герасим Новаковић. Јеромонах Герасим примио је монашки постриг у манастиру Бешенову, а од 1827. управљао је манастиром Шишатовцем из кога је 1832. премештен у Кувеждин. Кувеждином је Герасим управљао до 12. новембра 1834. године, када је премештен у манастир Раковац. Управу над манастиром преузео је потом архимандрит Евгеније Јовановић, међутим, већ 6. септембра 1835. године "враћен је" у Кувеждин игуман Герасим. У манастиру је остао до 25. септембра 1845, када га је митрополит

---

²² Исто, 228–229.

²³ Исто, 229.

²⁴ С. Петковић, *Настојатељи...*, св. 1, Сомбор 1935, 40–41.

Јосиф Рајачић преместио у његов постриг манастир Бешеново, "а за администратора кувеждинског поставио беочинског намесника Амвросија Лазића". Током управе игумана Герасима у манастиру се спомињу јеромонаси Самуило Јовановић, Дионисије Христофоровић, Пахомије Панић, Сава Живковић, Јероним Дамјановић, који је био и надзиратељ манастира Дивше, те јерођакони Гедеон Величковић и Симеун Константиновић.²⁵

Архимандрит Евгеније Јовановић је рођен у селу Голубинцима у Срему 19. фебруара 1802. године. Гимназију и богословију завршио у Сремским Карловцима, где је једно време и сам био учитељ. У Великом Бечкерекy предавао је у Латинској школи. Како је Евгеније током школовања "свршио ... филозофију и права, обављао је разне дужности у вршачкој и сремскокарловачкој Конзисторији". Монашки постриг примио је 1829. године, када је произведен за дворског калуђера. Године 1833. рукоположен је за синђела, а убрзо потом и за протосинђела. Када је 1. септембра 1834. године именован за архимандрита, одређен му је манастир Раковац. Кувеждином је управљао од 12. новембра 1834. до 6. септембра 1835. године, после чега је поново премештен у Раковац. За епископа је рукоположен 10. септембра 1839. године, "у којем је својству провео у Плашком све до смрти 2 (14) септембра 1854. године".²⁶

Игумана Амвросија Лазића замонашио је, по свој прилици, 1822. године, архимандрит манастира Крушедола Димитрије Крестић. Митрополит Стефан Стратимировић рукоположио га је 1823. за ђакона, а 1829. за презвитера. Једно време обављао је дужност намесника у манастиру Беочину, да би 25. септембра 1845. године био именован за "администратора кувеждинског".²⁷ На братском сабору 31. маја 1846. године једногласно је изабран, а потом и свечано инсталиран у цркви за игумана и настојатеља манастира Кувеждина. У време његове управе у манастирском братству живели су јеромонаси Максим Јовановић, Дионисије Христофоровић, Сава Живковић, Самуило Јовановић, Гаврило Ковачевић, Филарет Дожић, Теофило Новаковић.²⁸

Прилике у манастиру биле су тешке, о чему је јеромонах Никанор Грујић известио митрополита Јосифа Рајачића када је писао: "В мон. Кувеждиње всја обрјетохом в старом непорјадце с тјем точију разнствијем, что ниње јеромонаси совершену слободу уживају, и тако живут, аки би совсјем отрјешени били от положених обрјетов монашески". Стање се није поправило све до краја управе игумана Амвросија, који је изненада умро "по седмодневној болезни" у ноћи између 20. и 21. новембра 1847. године. Погребен је у настојатељској гробници у гробљанској капели.²⁹

---

²⁵ Исто, 42–43

²⁶ Исто, 43–44; В. Николајевић, *Српски свештенички календар г. 1910*, Нова Градишка, 160.

²⁷ Митрополит Јосиф Рајачић предложио је братству приликом избора игумана, осим јеромонаха Амвросија, и јеромонаха манастира Бешенова Виктор Трипковића и намесника манастира Беочина Пахомија Будића, али је избор пао на јеромонаха Амвросија.

²⁸ С Петковић, *Настојатељи...*, 162–163.

²⁹ Д. Руварац, *Опис неких фрушкогорских манастира 1846*, Српски Сион, бр. 25, Сремски Карловци 1904, 731–735; Инвентар манастира Кувеждина, АСАНУК, К 1845/385.

Архимандрит Никанор Грујић рођен је у Липови у Барањи 1. децембра 1810. године. Школу је учио у месту рођења, потом у Мохачу "на прве четири латинске школе". У Печују је завршио и "филозофију" и две године права 1838, да би потом 1840, после свршене богословије, отишао у манастир Кувеждин као искушеник. Ту га је постригао у монашки чин "придворни игуман Константин Андрејевић", 29. јуна 1841. године. У Кувеждину је живео до 14. октобра 1842. године, после чега га је митрополит Јосиф Рајачић примио за придворног калуђера. По одлуци Конзисторије, која га је именовала за администратора 29. децембра 1847. године, Никанор се поново вратио у Кувеждин. На нову 1848. годину ту одлуку је "узео на знање" братски сабор, после чега је Никанор у цркви свечано инсталиран. Одлуку су својим потписима потврдили и тадашњи чланови братства јеромонаси Пахомије Пантелић, Максим Јовановић, Теофилат Милићевић, Самуило Јовановић, Гаврило Ковачевић, Филарет Дожић и Теофил Новаковић. Убрзо потом игуман Никанор произведен је у Саборној цркви у Сремским Карловцима за архимандрита. У Кувеждину је остао до 1857. године, када је премештен у манастир Крушедол". Као кувеждински настојатељ оправио је манастир и цркву коју је подигао од 1815. до 1816. игуман Генадије Кирилович, те се погодио за 5000 форинти сребра и са "чувеним академским сликарем Павлом Симићем, који је израдио све иконе на иконостасу, четири врло лепе слике на плафону и једну на западном зиду на кору, која приказује важније догађаје из живота Св. Саве – патрона ове цркве".³⁰

Архимандрит Гедеон Цветић био је настојатељ манастира од 1857. до 1861. године. Рођен је у Чуругу 1818. године. Богословију је завршио у Сремским Карловцима, права у Печују. Патријарх Јосиф Рајачић наименовао га је 15. јуна 1857. године за администратора манастира Кувеждина, после чега су га "свечано увели у сва права и дужности настојатеља већ 19. јула и. г. патр. изасланици хопавски архим. Севастијан Илић и патр. архиђакон Герман Анђелић, у присуству Никанора Грујића (тада архимандрита крушедолског) као предаваоца (јак о предај), затим и два игумана привиноглавског Доситеја Поповића и шишатовачког Пахомија Будића и пет кувеждинских јеромонаха: Пахомија Панића, Гедеона Јовановића, Самуила Јовановића, Гаврила Ковачевића и Корнелија Видића". Кувеждином је архимандрит Гедеон управљао до 7. марта 1861. године, када је премештен за настојатеља манастирима Месићу и Бездину. Умро је у Бездину 5. новембра 1878.³¹

Архимандрит Герман Анђелић управљао је Кувеждином од 17. марта 1861. до 21. децембра 1864. године. Родио се у Сремским Карловцима 10. августа 1822. године. Ту је завршио основну школу, гимназију и богословију. Права је студирао у Пешти и Шарошпатаку. У монашки чин пострижен је у манастиру Гргетегу 20. маја 1848. године, после чега је постављен за учитеља у Трсту. После повратка у Сремске Карловце, обављао је дужност професора и ректора Богословије. Рукоположен је за синђела 1858, а 1861. године за протосинђела, када је наименован

---

³⁰ С. Петковић, *Настојатељи...*, 164–165.

³¹ Исто, 166–167; Табела општежитељних манастира Архидијецезе карловачке, АСАНУК, ПМА "Б", 1859/2.

за настојатеља Кувеждина. Потом је од 1874. обављао дужност епископа бачког, а од 25. децембра 1881н / 6. јануара 1882. и патријарха српског. Умро је 26. новембра 1888. у Сремским Карловцима.³²

Архимандрит Сава Стојчевић био је настојатељ кувеждински од 1864. до 1885. године. Рођен је у Старом Футогу 7. јануара 1812. године. У малу схиму пострижен је у манастиру Раковцу 24. марта 1835. године, потом га је 22. августа у Сремским Карловцима у чин јерођакона рукоположио буковички епископ Евгеније Хаклан. Бачки епископ Стефан Станковић произвео га је у чин презвитера, у манастиру Крушедолу 1836. године. У децембру 1848. изабран је за игумана манастира Ковиља, којим је управљао у два наврата од 1849. до 1854. године, и од 1856. до 1857.³³ Патријарх Јосиф Рајачић преместио га је потом у манастир Јазак, где је остао до 8. децембра 1864. године, када је изабран за игумана манастира Кувеждина. Према шематизму из 1878. године у манастиру су живели јеромонаси Висарион Војновић, Мирон Чавић, Милутин Јакшић, који је обављао дужност намесника, а наводе се још и "три приправника, послужитеља 30 душа, у прњавору душа 150". У филијали манастиру Дивши живео је јеромонах Неофит Живковић, а "у прњавору душа 120". Игуман Сава је умро у Кувеждину 5. фебруара 1885. године. Опело је обавио патријарх Герман, "уз асистенцију свих фрушкогорских настојатеља".³⁴

Игуман Амфилохије "пл. Еремић" био је настојатељ од 1885. до 1891. године. Родио се у Старој Кањижи 1818, где је завршио основну школу. Гимназију је учио у Сегедину и Кечкемету. После примања монашког пострига служио је у манастиру Бездину, и при "епархијској управи у Темишвару". После тога је "неко време био управитељ патријаршијског двора", а потом настојатељ манастира Јаска и Шишатовца. Током 1884. године, као настојатељ Шишатовца, обновио је његову филијалу манастир Петковицу. Одлуком Конзисторије од 6/18. фебруара 1885. године, постављен је за администратора манастира Кувеждина. Конзисторија га је, затим, у фебруару 1887. године именовала за "сталног игумана кувеждинског", где је остао до марта 1891. године, када је враћен за игумана Шишатовца. После петогодишње управе Шишатовцем, поднео је Конзисторији оставку која му је и уважена марта 1896. После тога одобрена му је "годишња мировина од 400 фор.", а дата му је могућност да живи код своје родбине у Мартоношу, где је и умро 23. јуна / 6. јула 1905. године.³⁵

Игуман Генадије Поповић управљао је Кувеждином од 1891. до 1898. године. Рођен је 25. јануара 1828. године у Негославцима у Срему. Замонашио га је игуман Герасим Новаковић у манастиру Бешенову 10. августа 1848. године. Пакрачки епископ Стефан Крагујевић рукоположио га је за јерођакона 30.

---

³² С. Петковић, *Настојатељи...*, 167.

³³ Исто; М. Ђорђевић, *Историја манастира Ковиља*, 223.

³⁴ С. Петковић, *Настојатељи...*, 167; С. Болманац, *Шематизам источно-православне митрополије српске у Аустро-Угарској год 1878*, Панчево 1878, 136; Д. Руварац, *Шематизам источно-православне српске архидијецезе сремско-карловачке*, Нови Сад 1884, 21; Табела општежитељних манастира Архидијецезе карловачке, АСАНУК, Varia.

³⁵ С. Петковић, *Настојатељи...*, Духовна стража, бр. 4, Сомбор 1935, 231.

септембра 1847. године, а за презвитера горњокарловачки епископ Евгеније Јовановић у манастиру Беочину 30. септембра 1850. године. Постављен је потом за намесника у Беочину, а затим и за патријаршијског економа код патријарха Јосифа Рајачића. За игумана Шишатовца именован је 4. децембра 1869. године, да би између 23. априла 1882. и 28. априла 1891. године управљао и манастиром Раковцем. На братском сабору 7. априла 1891. године, на коме су учествовали јеромонаси Иринеј Ковачевић, Мирон Чавић, Јустин Којић, Јеротеј Белић, изабран је Генадије Поповић за игумана Кувеждина. Братству Кувеждина касније се прикључио и "патријархов протосинђел Герман Опачић", док је у филијали манастиру Дивши живео јеромонах Никанор Даниловац. Игуман Генадије умро је у манастиру 6. августа 1898. године, и сахрањен у гробљанској капели.³⁶

Архимандрит Димитрије Бранковић рођен је у Темишвару 8. јула 1868. године, где је завршио основну школу и гимназију. Током 1888. и 1889. године учио је Богословију у Задру, а потом и Богословски факултет у Атини. Године 1894. постављан је за катихету у Карловачкој гимназији, а од 1895. и за професора Богословије. Замонашен је у манастиру Гргетегу 20. октобра 1894. године, а већ 1898. био је произведен у чин архимандрита. За настојатеља манастира Кувеждина постављен је 12. септембра 1898. године, и на тој дужности је остао до 15. августа 1900. године. Братство су чинили Неофит Сабадош, обављао и дужност намесника и Герасим Мојић. "Ван манастира" су живели протосинђел Евгеније Летица, као бележник Конзисторије у Темишвар, док је јеромонах Исидор Спасојевић обављао дужност администратора парохије у Товарнику, а јеромонах Јустин Ћирић био је помоћник пароха у Гргуревцима. После тога именован је за настојатеља манастира Беочина, и ту дужност је обављао до фебруара 1913. године, "када је рукоположен у Бечу за епископа далматинско-истријанског са резиденцијом у Задру". Када је у августу 1920. пензионисан по сопственој жељи, повукао се у манастир Гргетег где је и умро.³⁷

XX ВЕК

Архимандрит Георгије Марјановић рођен је 10/22. августа 1867. године у селу Лалићу у Бачкој. Гимназију је учио у Суботици, права у Будимпешти, Богословију у Сремским Карловцима. Замонашио га је кувеждински игуман Генадије Поповић у Сентандреји 13/25. јануара 1894. године. Постављен је за архимандрита манастира Кувеждина 11/24. августа 1900. У манастиру су тада живели јеромонаси Милутин Јакшић, "намесник, слушао Богословију у Плашком", Доротеј Јовановић, "еклисијарх и економ", Симеон Видак, "свршио правне и богословке науке", Исидор Спасојевић, који је тада службовао у Дивши, Платон Радовановић, "свршио монашку школу у Хопову", те јерођакон Матеј Ћирић. Ради лечења архимандриту Георгију одобрено је 17/30. јула 1914. године шестонедељни допуст у Карлсбад, али када је потом избио светски рат, он је одбио да се врати у

---

³⁶ Исто, 232–233.

³⁷ Исто, 233; Д. Руварац, *Шематизам источно-православне српске митрополије карловачке за 1900. год.*, Сремски Карловци 1900, 33; *Записник*, Административни одбор 1898/1023/503.

манастир. Због тога је био суспендован од настојатељске дужности, а за заменика му је одређен јеромонах Серафим Винчић. После тога је покренута судска парница против Георгија, да би коначно пресудом Великог духовног суда од 7. децембра 1928. године био "осуђен на лишење свештено-монашког чина и архимандритског достојанства с тим да се има брисати из клира епархије сремско-карловачке". Умро је у Београду 1930. године.³⁸

Јеромонах Серафим Винчић рођен у Срему, у селу Моловину, 2/14. новембар 1855. године. Замонашио га је у манастиру Јаску игуман Иринеј Лазаревић 30. маја / 11. јун 1878. године. Темишварски епископ Георгије Војновић рукоположио га је у Сремским Карловцима у чин ђакона 29. јуна / 11. јул, а 6/18. августа 1878. године за презвитера. Управљао је прво манастиром Великом Реметом, да би 29. августа / 11. септембра 1914. године ступио у манастир Кувеждин. Одлуком братског сабора од 16/29. децембра 1914. произведен је за управитеља манастира, и на тој дужности остао је до смрти 9/22. фебруара 1917. године.³⁹

Јеромонах Неофит Сабадош родио се у Барањи 11/23. децембра 1869. године. Монашки постриг примио је у манастиру Раковцу 13/25. новембра 1894. године. Потом је управљао манастиром Шишатовцем, да би 22. фебруара / 7. марта 1917. године био постављен за настојатеља манастира Кувеждина. У Кувеждину је остао до 11/24. новембра 1919. године, када је премештен у манастир Привину Главу. Умро је 23. јула / 5. августа 1932. године у Чипу, где је службовао као администратор парохије.⁴⁰

Архимандрит Стефан Николић рођен 1. јула 1880. у Шиклошу у Барањи. Основну школу завршио је у месту рођења, гимназију у Печују, а Богословију у Сремским Карловцима. Монашки постриг примио је у манастиру Војловици, потом је 1903. произведен у чин ђакона. Дужност конзисторијалног бележника у Вршцу обављао је између 1903. и 1919. године, када је одлуком Светог архијерејског синода постављен за настојатеља манастира Кувеждина. Управу манастира држао је врло кратко, од 20. марта / 2. априла, до 21. августа 1919. године, "када је именован за епископског викара при Епархији темишварској".⁴¹

Игуман Герман Бошковић рођен је 22. новембра / 4. децембра 1855. године у селу Бешка у Срему. Замонашио се у манастиру Бездину 22. априла / 3. маја 1866. године. Потом је рукоположен у чин ђакона 1/13. јула, а за презвитера 12/24. октобра. У току Првог светског рата био је војни свештеник, и водио се у "списку братства манастира Крушедола". До 23. јуна / 6. јула 1919. године живео је у Крушедолу, када је постављен за привременог управитеља манастира Кувеждина. У манастиру су поред игумана Германа тада живели и јеромонах Гаврило Зарић, јерођакон Матеј Ђирић и монах Сава Поповић. Када се потом 7/20. августа 1920.

---

³⁸ С. Петковић, *Настојатељи...*, 233–234; М. Косовац, *Српска православна митрополија Карловачка око 1905. године*, Сремски Карловци 1910, 175; *Табела фрушкогорских манастира*, АСАНУК, Varia.

³⁹ С. Петковић, *Настојатељи...*, 234–235; *Записник*, АСАНУК, Президијал архијидијезе 1914/307.

⁴⁰ Исто, 235.

⁴¹ Исто.

године у Кувеждин "уселило 60 руских сестара", одлучено је да се тадашње манастирско братство пресели у Шишатовац, осим јеромонаха Гаврила Зарића "који је имао да остане ... да опслужује манастирски храм". У јесен 1920. године намесник Гаврило премештен је у манастир Раковац, а на његово место дошао је јеромонах манастира Хопово Георгије Николић. Јеромонах Георгије остао је у Кувеждину до 25. маја 1922. године, када је предао "управу новоименованом привр. управитељу ман. Кувеждина и Дивше јеромонаху Пантелејмону Лазићу, који је управљао овим манастиром све до 19. окт. (1. нов) 1923".⁴²

У међувремену је одлуком Светог синода од 16/29. октобра 1923. године Кувеждин проглашен за женски манастир, после чега је управа предата настојатељици и игуманији Меланији Кривокућин. Игуманија Меланија рођена је 1. фебруара 1886. године у Дечу, у породици свештеника Јефрема Белегишана. Удала се 1909. године за "свршеног богослова и правника" Николу Кривокућина, са којим је родила једно дете, али оно је већ 1911. умрло. На почетку светског рата, 30. септембра 1914. године, прешла је са мужем и оцем у Србију. Једно време је у Нишу радила у Српском црвеном крсту, а затим је заједно са српском војском прешла Албанију. У Србију се вратила после завршетка рата, али како јој је 1919. умро муж, она је већ наредне године, 1920, "ступила као искушеница у манастир Хопово међу руске монахиње...". "Ту је преосвећени епископ битољски г. Јосиф дана 5/18. септ. 1921. постриже у чин одјеанија раси камилавки у присуству преосв. г. Николаја охридског и Доситеја нишког, који је том приликом изговорио дирљиву беседу".⁴³

У првој половини тридесетих година у манастиру су поред игуманије Меланије живеље 22 монахиње и 14 искушеница, 2 ученице и манастирски духовник. Наиме, одмах по доласку у Кувеждин 6. априла 1924. године, замонашена је прва група од пет руских монахиња. Биле су то: Серафима (Наталија Томска), Агнија (Атанасија Слаута), Атанасија (Атанасија Савич), Вера (Харитина Лукјањук) и Јепраксија (Јефимија Полешук). Све су оне пре доласка у Србију биле искушенице у манастиру Љесну у Русији. Потом су 13. априла 1925. године пострижене монахиње: Марија (Марта Антоњук), Магдалина (Марија Кондјукевич). Тајсија (Татјана Јаковљевна), Јефимија (Јевдокија Понтичук) и Јелисавета (Јелисавета Колубазина). Исте године, 3. маја, обављено је ново монашење, када су монашки постриг примиле монахиње: Ангелина (Ана Грошева), Ирина (Марија Гошко), Александра (Атанасија Волкова), Надежда (Татјана Љукјањук). Тога дана се поред руских сестара замонашила и Српкиња Ангелина Лацковић, која је понела монашко име Ана. Била је родом из Клења у Мачви, а у Кувеждину је остала до маја 1930. године, када је премештена у манастир Петковицу. У новембру 1925. године замонашена је још једна Српкиња – Наталија Штибулова, родом из Велике Кикинде, која је понела монашко име Варвара. Агрипина Пелех пострижена је 29. јануара 1926. и понела је монашко име Анастасија. Међутим, већ 10. маја 1926. Анастасија је умрла у Кувеждину. У Кувеждину су потом 14. маја 1928. године замонашене Леонида (Лидија Жуковски) и Екатерина (Јелена Симић). После тога су

⁴² Исто; С Петковић, *Српски женски манастир Кувеждин*, Сремски Карловци 1930, 1-10

⁴³ С Петковић, *Српски женски манастир Кувеждин*, 5, 12.

27. јула 1930. пострижене монахиње Теофанија (Бојана Онин) и Јелена (Јустина Мељник). Манастирских искушеница било је тада 14, и то: Христосија Станић, Драга Јанчић, Косанка Кузманчевић, Јелисавета Ковачевић, Марта Мељник, Марина Стефанишин, Јелена Миковић, Живана Лацковић, Видосава Лацковић, Јелена Шикопарија, Милица Ракић, Јулијана Добројевић, Марија Милић и Анка Димшић. У манастиру су се налазиле и две ученице, Ана Сасјук и Ана Стефанишин, обе из села Лишња у Босни. Остало је забележено да су обе биле неписмене, а да су у Кувеждин стигле 30. маја 1929. године.⁴⁴

После јеромонаха Пантелејмона Лазића, одлуком Епархијског већа од 7/20. марта 1924. године за манастирског духовника је именован Јосиф Рајачић, умировљени парох из Горњокарловачке епархије. Међутим, већ 17/30. маја 1924. "он је напустио оно место", после чега је дужност духовника вршио настојатељ манастира Шишатовца игуман Висарион Стакић. Њега је на место духовника наследио 20. новембра / 5. децембра 1925. године архимандрит Виктор Диамандијевић. Али, и он се већ 14/27. марта 1926. "захвалио на тој дужности", када је за духовника именован Николај Прокоп, "духовник женског манастира св. Кирика и Јулите код Цариброда у Нишкој епархији". Потом је 11/24. фебруара 1927. именован протојереј Владимир Феодоровић Кримски.⁴⁵ Игуманија Меланија и њено сестринство дочекали су у манастиру Други светски рат, када их је у септембру 1941. године протерала власт Независне Државе Хрватске.

---

⁴⁴ Исто, 12–16; *Исказ чељади манастира Кувеждина-Бише у 1923. години*, АСАНУК, Манастирски рачуни 1923, кут 73; *Исказ сестара манастира Кувеждина*, АСАНУК, Манастирски рачуни 1929. кут. 85.

⁴⁵ С Петковић, *Српски женски манастир Кувеждин*, 16–17; *Исказ сестара манастира Кувеждина – Дивше*, АСАНУК, *Манастирски рачуни 1935–1939. и 1941–1942*, кут. 90 и 92; *Исказ искушеница и ђака манастира Кувеждина и Дивше*, АСАНУК, *Манастирски рачуни 1940–1941*, кут. 91.

DUŠKO M. KOVAČEVIĆ

**CONTRIBUTION FOR THE HISTORY OF MONASTICISM
IN THE MONASTERY KUVEŽDIN FROM THE BEGINNING
OF 18th CENTURY TO THE MIDDLE OF 20th CENTURY**

Summary

During the past three centuries, the monastery Kuveždin and its monks were damaged on two occasions, at the end of Ottoman rule in the late seventeenth and early eighteenth century, and during the Croatian administration of Sirmium at the time of the Independent State of Croatia during the World War II. Therefore, an effort was made to describe the monastic brotherhood of the monastery Kuveždin from the early eighteenth to the mid-twentieth century. Since it was not possible to write the biographies of each monk, the paper focused just on writing down biographies of the monastery abbots, and where it was possible, on explaining the members of the monastic fraternities. Accordingly, the paper aims to point to the monastic communities in the monastery Kuveždin, in addition to the monastery abbots, during two and a half centuries.

Keywords: monks, monastery Kuveždin, Sava Petković.

Ненад Нинковић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
atanacko1749@gmail.com

ПАСТИРСКЕ ПОСЛАНИЦЕ МИТРОПОЛИТА ПАВЛА НЕНАДОВИЋА

Сажетак: Доласком митрополита Павла Ненадовића на чело Карловачке митрополије, почиње нови период у њеној историји. Способни митрополит, са значајним политичким искуством, даје нови правац духовном животу српског народа у Хабзбуршкој монархији. Настојећи да тај живот оснажи, да га подигне на нове основе, те морално исправним и образованим верницима омогући бољу будућност, митрополит пише и објављује преко стотину посланица, различитог садржаја, преко којих подучава вернике, подстиче их на образовање, организује духовни живот, информише их о важним догађањима у држави у вези са српским народом, те о својим настојањима да заштити њихов привилеговани положај. За поједина питања, нарочито теолошког образовања верника и проповедништво средине XVIII века, ове посланице имају прворазредни значај. Рад има интенцију сагледавања теолошких основа ставова митрополита Ненадовића и утицаја просветитељских идеја на његово залагање на унапређењу образовног и општекултурног живота Срба у Хабзбуршкој монархији, кроз пастирске посланице које је слао свештенству и народу.

Кључне речи: митрополит Павле Ненадовић, Карловачка митрополија, посланице, школе, Ускрс, Божић, духовни живот.

*О чада сија вас ради сотворена сун цркви Божија,
а не ви сих ради.¹*

*...да би и наш народ...умнима очима прогледао...
и да сви духовни и мирски поглавари
и подначални науком украшени буду.²*

Посланицама митрополита Павла Ненадовића, који је на челу Карловачке митрополије био од 1749. до 1768, бавило се у прошлости неколико аутора. Први

---

¹ Цитат митрополита Павла Ненадовића Јована Златоустог у посланици из 1756. Архив Српске академије наука и уметности у Београду (у даљем тексту АСАНУ), 12176, Посланица од 22. фебруара /4. марта 1756.

² Цитат из посланице из 1759. АСАНУ, 12176, Посланица од 25. септембра / 6. октобра 1759.

историчар који је поједине објавио, указујући на њихов значај, био је Димитрије Руварац.³ После њега користио се посланицама, које је нашао у *Хоповском циркуларном протоколу*, др Тихомир Остојић као једним од извора за књигу *Доситеј Обрадовић у Хопову*. На крају своје књиге или у већим изводима у самом тексту Остојић је дао цитате њему најзанимљивијих делова посланица.⁴ Ни Руварац ни Остојић нису се бавили Ненадовићевим посланицама као посебном темом, већ су их објављивали у циљу бољег упознавања периода у којем су настале или карактера Ненадовићеве управе Карловачком митрополијом, у Руварчевом случају, или су им биле један у низу извора, у Остојићевом. Први пут су као посебна тема обрађене 1929. у раду синђела др Дамаскина Грданичког *Посланице митрополита Павла Ненадовића (1699–1768) – прилог за историју српског црквеног пастирства и проповедништва у XVIII веку*,⁵ у то време доцента на Богословском факултету у Београду, а касније митрополита загребачког.⁶ Његов рад био је добра основа за изучавање Ненадовићевих посланица и његове духовне делатности, међутим, у будућности, истраживачи нису много учинили да допуне дело митрополита Грданичког. Напротив, ни податак који је оставио, а по којем је сачувано 53 посланице, није довољан у питање, већ преузимао као коначна истина. Такође је преузимана и његова подела посланица на три групе 1) божићне и ускршње (по 14 за сваки празник), 2) посланице које су слате пред ускршњи пост (13) и 3) пастирске

---

³ Димитрије Руварац, *Позиви и одзиви или радња појединих српских архиепископа у митрополији Карловачкој, око подизања српских школа и стварање фондова за њихово издржавање*, Земун 1894, 9–18; Српски Сион, 1904, 1905, 1906; Димитрије Руварац, *Две посланице Павла Ненадовића, владике карлитадског*, Српски Сион, бр. 10, Сремски Карловци 1905, 257–262; Исти, *Павла Ненадовића карлитадског владике „Правила за свештенике“*, Српски Сион, бр. 16, Сремски Карловци 1906, 466–468.

⁴ Тихомир Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, Нови Сад 1907, 14, 21, 56.

⁵ Дамаскин (световно име Драгутин) Грданички рођен је у Лесковцу 1892, а умро је у Београду 7. октобра 1969. Завршио је Богословију у Београду, паралелно похађајући и музичку школу. Годину дана радио је у Крагујевачкој гимназији, а потом се замонашио у манастиру Раковцу, те отишао у Петроград на Духовну академију, коју је завршио 1917. После кратке свештеничке службе у Другој добровољачкој дивизији у Русији отишао је у српску избегличку колонију у Оксфорду где је био парох и вероучитељ. На Филозофском факултету у Фрајбургу, у Швајцарској, завршио је историју уметности са археологијом и помоћним историјским наукама, и убрзо на овом универзитету и докторирао. Био је предавач на Београдском богословском факултету и секретар Српске патријаршије. Изабран је за првог епископа карпато-руског, са титулом мукачевско-прјашевског епископа, где је обновио духовни живот епархије, а унијате вратио у православну веру. Са ове премештен је 1938. на катедру Америчко-канадске епархије са седиштем у Либертивилу, али је већ следеће године изабран за епископа банатског. Од 1947. до смрти био је митрополит загребачки, а сахрањен је у манастиру Ваведење у Београду. У низу часописа је објављивао радове из литургије, омилитике, пастирског богословља и црквене музике. Сачинио је православно катихизис *Хришћанска вера и живот*, који је касније са владиком Николајем Велимировићем објавио на српском и енглеском језику. Постхумно је објављено његово најзначајније дело *Српско црквено појање*. Епископ бачки Никанор, *Др Дамаскин (Грданички)*, Гласник. Службени лист Српске православне цркве, бр. 11, Београд 1969, 305–306; Сава Вуковић, *Грданички Дамаскин*, у: *СБР*, 2, Нови Сад 2006, 795–796.

⁶ Дамаскин Грданички, *Посланице митрополита Павла Ненадовића (1699–1768) – прилог за историју српског црквеног пастирства и проповедништва у XVIII веку*, Богословље, св. 1, Београд 1929, 7–36.

посланице намењене свештенству (11).⁷ Синђел Дамаскин Давидовић, који је објавио 1987. рад о митрополиту Ненадовићу, ослањајући се на текст Дамаскина Грданичког и Ђорђа Рајковића из 1884.⁸ дотакао се питања посланица, али није донео ништа непознато у односу на раније радове.⁹ Новину на овом пољу представља књига, докторат, протојереја-ставрофора др Владимира Вукашиновића *Српска барокна теологија*. Он, такође, као и његови претходници, наводи број од 53 посланице, али проучавајући њихову теолошку страну пружа могућност бољег разумевања овог сегмента српске културне историје.¹⁰

Број сачуваних посланица знатно је већи од оног који је био познат митрополиту Грданичком, а који је касније презует као коначан. Митрополит се позивао у свом раду пре свега на неколико објављених посланица и на оне које су му биле доступне у рукопису, било као оригинал, било у препису који је нашао у Циркуларним протоколима. Међутим, из непознатог разлога он није користио све посланице које су му могле бити доступне преко ових протокола, а аутори који су се истим питањем бавили касније нису овом извору посветили довољно пажње. Тек увидом у Циркуларне протоколе који садрже преписе свих митрополијских посланица, могуће је донети закључак о њиховом карактеру. За настанак овог рада коришћена су два оваква извора, Циркуларни протокол села Острова,¹¹ који се налази у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду и обухвата период 1750–1767, и Циркуларни протокол из непознате парохије Вуковарског протопрезвитерата, који је данас у власништву Црквене општине Лаћарка, а обухвата период 1750–1784.¹²

Посланице митрополита Ненадовића, у зависности од садржаја, могуће је сврстати у шест категорија. Прву групу чине оне које је слао пред пост. Најстарија данас позната посланица је написана и послата у протопрезвитерате архидијецезе 7/18. фебруара 1750. пред почетак четрдесетодневног поста. Укупно има седамнаест оваквих посланица, при чему је једну послао пред Божићни пост, што је преседан који није поновио, а све остале пред ускршњи. Другу групу чине посланице које је слао за Божић и Ускрс, како би верницима честитао ове празнике; њих је, колико је познато, за сваки празник сачувано по четрнаест. Посланица које су се односиле на

---

⁷ Иако је записао у тексту да се ради о 52 посланице, касније помиње 53, од чега су три биле из времена када је Павле Ненадовић био епископ карлштадски, а педесет из времена када је био митрополит. Д. Грданички, Н. д., 8–9, 12–13.

⁸ Ђорђе Рајковић, *Митрополит Павао Ненадовић. Биографско-историјска слика*, Летопис Матице српске, књ. 137, Нови Сад 1884, 42–70.

⁹ Синђел Дамаскин Давидовић, *Карловачки митрополит Павле Ненадовић (1699–1768)*, Теолошки погледи, бр. 1–2, Београд 1987, 73–87.

¹⁰ Владимир Вукашиновић, *Српска барокна теологија*, Требиње 2010, 209.

¹¹ АСАНУ, 12176.

¹² Циркуларни протокол који се чува у Лаћарку садржи преписе посланица само из првих десет година Ненадовићеве управе Митрополијом. Поређењем ова два протокола за период до 1759. јасно се види да је реч о истим посланицама, те се као извор могу сматрати веродостојним колико и оригинали, који нису сви сачувани. Архив Црквене општине Лаћарак, Циркуларни протокол 1750–1784 (у даљем тексту АЦОЛ, ЦП 1750–1784).

школство и образовање верника било је осам, мада и у оквиру других има података у вези са школством. Посебну групу од деветнаест посланица чине оне које говоре о важним хришћанским темама или имају проповеднички карактер. Набројане четири категорије, за разлику од друге две, имају карактер пастирских посланица. Оне путем којих је митрополит уређивао административно-техничка питања у Цркви и парохијама, којих има четрнаест, чине пету групу, а разни митрополитови укази, посланице које се односе на политичке теме и оне којима обавештава вернике о догађајима значајним за Србе, могуће је сврстати у посебну, шесту категорију. Њих има двадесет осам, али су овде убројани и укази и циркуларна писма која није слао митрополит већ његови егзарси у време када је он боравио у Бечу. Разлог зашто су и ове посланице приписане митрополиту лежи у томе што су писане по његовој наредби. Укупно је сачувано сто четрнаест посланица, за период 7/18. фебруар 1750 – април/мај 1768. Није искључено да је постојало још неколико посланица пре овог периода или после њега, али како је митрополит потврђен од стране царице Марије Терезије 4. октобра 1749, а поредећи датуме када је издавао сачуване посланице, њихов број пре 1750. није могао бити велик и евентуално је могла постојати посланица поводом Божића 1749. У прилог овоме иде и чињеница да је у оба циркуларна протокола који су коришћени за писање овог рада прва уписана посланица већ поменута од 7/18. фебруара 1750. Такође, ни број оних које су настале после априла/маја 1768. није могао бити велик јер је митрополит већ у ово време био озбиљно болестан, те је у августу исте године умро.¹³

Својим обимом најопширније посланице су из групе оних које је митрополит слао пред пост, како је то већ назначено, увек пред ускршњи, осим у једном случају, када је то учинио пред божићни. Оне су преписане у протоколе под насловом *Поученије во свјатују четирдесјатницу*.¹⁴ На њиховом самом почетку забележено је коме су упућене, међутим, овај текст је уписан само на почетку протокола и касније није понављан јер се подразумевао.¹⁵ На основу њега може се сагледати како је Црква гледала на хијерархију српског друштва средином XVIII века. Врх те хијерархије био је духовни сталеж, и посланица је упућена у Сремску епархију, најпре монашком реду („преподобним“ игуманима, манастирским настојатељима и манастирским братствима), а потом мирском свештенству („благоговенејшим“ протопрезвитерима, свештеницима, ђаконима и свим црквеним чиновима). Затим је следио војнички сталеж („благословеним и племенитородним господам штаб. и обер официрима“ и свим војницима). На крају следи група

---

¹³ АСАНУ, 12176; АЦОЛ, ЦП 1750–1784.

¹⁴ АСАНУ, 12176, Посланица од 7/18. фебруара 1750; АЦОЛ, ЦП 1750–1784.

¹⁵ Пре навођења коме је посланица упућена исписивана је титула митрополита, која је сачувана у првим посланицама и касније није понављана, већ је подразумевана, навођењем само две речи *Павел и прочитаја*. Пуна титула из првих посланица гласи (на савременом језику): Павле, по Божијој милости православни архиепископ карловачки, и свог српског и влашког народа који се налази (живи) у државама Њихових царско-краљевских величанстава, митрополит и друго. АСАНУ, 12176, Посланица од 7/18. фебруара 1750.

осталих верника – грађанство („благочтени“ кнезови, ешкути, трговци, занатлије и земљорадници).¹⁶

Слање оваквих посланица митрополит је сматрао својом пастирском дужношћу, што истиче готово у свакој посланици, најчешће на почетку, одмах испод помена коме је намењена.¹⁷ Као што само име ових посланица каже, у њима је вернике подучавао о значају поста и светих тајни исповести и причешћа, али у појединим, у складу са појачаном приватном побожношћу, бавио се и посебним темама, као нпр. *Причом о десет душевних болести*.¹⁸ На основу ових посланица могуће је сагледати теолошко образовање митрополита, али и начин на који је он замишљао развој духовног живота верника.¹⁹ У многим је указивао на основе хришћанске теологије не упуштајући се у дубље расправе, што је последица лошег образовања свештенства, које ни само често није знало оно чему је требало да подучава вернике. Незавидно стање српског школства у Хабзбуршкој монархији и лоше образовање чак и виђенијих људи, а не митрополитово теолошко образовање, диктирали су теме посланица, јер су оне свештенству, а пре свега верницима, морале бити разумљиве. Међутим, број теолошких тема које се налазе у посланицама упућиваним пред пост већи је него у било којим другим и могу донекле и да покажу теолошко образовање митрополита.²⁰ Приметно је да митрополит Ненадовић користи уобичајена теолошка дела средине XVIII века, пре свега беседе Григорија Богослова и нарочито Јована Златоустог. Цитати из Старог и Новог завета или апостолских посланица такође су чести. Користио је и дела руске

---

¹⁶ АСАНУ, 12176, Посланица од 7/18. фебруара 1750.

¹⁷ АСАНУ, 12176, Посланица од 7/18. фебруара 1750, 12/23. фебруара 1752, 1/12. марта 1755, 25. фебруара /8. марта 1758.

¹⁸ АСАНУ, 12176, Посланица од 1/12. марта 1755.

¹⁹ Тихомир Остојић је сматрао да заслуге митрополита Ненадовића за Српску цркву нису идејне природе јер он није унео у њу нове идеје које су долазиле са запада у виду просветитељства. Ово тврђење се, међутим, не може узети за потпуно тачно, јер посланице које се односе на школство управо говоре супротно, а треба и напоменути да просветитељство, у основи антиклерикално, у изворном облику није могао да примени на своју цркву не само митрополит Ненадовић него ни други црквени великодостојници Хабзбуршке монархије. Исти аутор истиче да религиозним програмом митрополита Ненадовића није био задовољан Јован Рајић, што је могао бити недостатак за образоване људе, какав је био Рајић, мада је разлог за ову тврдњу вероватно лежао у личном сукобу Рајића и митрополита. У средини у којој је образовни ниво свештенства био толико низак да велики број њих није знао да пише, а са читањем имао знатних проблема, немогуће је развити значајније религиозно образовање или теолошко учење од оног основног. Посланице митрополита Ненадовића јасно указују да њему није недостајало теолошког образовања, али да је културни ниво свештенства, а нарочито народа, био толико низак да се у вези с многим питањима требало радити из почетка. Више о оценама Тихомира Остојића видети: Тихомир Остојић, *Захарија Орфелин живот и рад му*, Београд 1923, 51; Јован Рајић, *Историја катихизма православних Србаља у цесарским државама*, Панчево [б. г.], 32–33.

²⁰ О теолошким темама које је митрополит најчешће користио у својим посланицама говорио је митрополит Дамаскин Грданички и на основу њих изнео став да је митрополит имао добро богословско образовање, да у његовим омилитичким посланицама има и руског утицаја, али и у великој мери оригиналности. Истакао је недостатак посланица Ненадовићевих јерархијских претходника са којима би се његове могле упоредити, те коначно указати на извесну повезаност или континуитет идеја у њима. Д. Грданички, Н. д., 20–24.

провенијенције настала у Кијеву током XVII и XVIII века: Петра Могиле, Симеона Полоцког и Теофана Прокоповича.²¹

У готово свим посланицама пред пост митрополит је објашњавао шта је суштина поста и светих тајни исповести и причешћа. Објашњавајући значај поста најпре је указивао на његову генезу од обрасца који је Бог дао Адаму, да се уздржава од јела са дрвета сазнања, као први облик поста, до конкретног примера Христовог поста, који је показао како га треба завршити, кроз свете тајне исповести и причешћа. Пост, сматра митрополит, има своју физичку и духовну димензију. Физичка се саводи на избегавање „чревоугодија“, односно преједања, на избегавање једења мрсне хране, па чак и рибе, или избегавања чина телесне љубави, „љубодејанија“.²² Потребно је да се људи уздржавају од сваке неумерености, било у храни или пићу, те да избегавају блуд, закључио је митрополит на другом месту. Неумереност је Адама навела на то да узме јабуку са забрањеног дрвета, због чега је постао не само смртан већ је и човечанству пренео грех. Наводећи овај пример, митрополит опет закључује да је узрок пропасти неумереност, преједање, пијанство, а услов напретка и духовног мира умереност.²³ Објашњавајући потребу духовног поста, митрополит је образложио да се он састоји у покајању, а најбољи период за то су четири обавезна поста која прописује Православна црква, јер су они и створени ради очишћења од греха којег изазивају нерад и лењост.²⁴ Нерад је сматран узроком пропасти, а лењост је била сметња напретку до којег је митрополиту стало. Сам веома вредан и марљив није трпео нерад, те не чуди што је у посланици говорио управо о овој врсти греха, који је Црква сматра једним од смртних.²⁵

У посланици из 1754. јасно је направио поделу на телесни и духовни пост, а под овим другим је подразумевао молитву, присуство литургијама и образовање, што је свакако била новина у разумевању поста, настала вероватно под утицајем просветитељских идеја, које се јасније виде у посланицама које је слао у вези са школством. Сматрао је да родитељи могу да пренесу својој деци основно теолошко образовање, због чега треба да их шаљу у школе. Супротне радње од ових, као што су нерад, немар или лењост, митрополит је сматрао смртним грехом.²⁶ Новина је била и то што је поред основног теолошког образовања као облик духовног поста сматрао и васпитање, делатност коју је требало да извршавају родитељи. Теолошка димензија васпитања сводила се на учење деце начину понашања у цркви, потреби да се моле ујутру и увече, да исповедају грехе и причешћују се. Међутим, прагматичност је била још нешто што је митрополита подстакло да изнесе овакав став, јер родитељи морају своју децу учити и свим другим пословима од којих ће деца, касније, имати користи. Васпитање се тако наметало као духовна брига

---

²¹ АСАНУ, 12176, Посланица од 23. априла / 4. маја 1753; Д. Грданички, Н. д., 14–32; В. Вукашиновић, Н. д., 209–213.

²² АСАНУ, 12176, Посланица од 7/18. фебруара 1750, 17/28. фебруара 1759.

²³ АСАНУ, 12176, Посланица од 12/23. фебруара 1752.

²⁴ АСАНУ, 12176, Посланица од 7/18. фебруара 1750.

²⁵ АСАНУ, 12176, Посланица од 10/21. фебруара 1754; Ђ. Рајковић, Н. д., 67.

²⁶ АСАНУ, 12176, Посланица од 12/23. фебруара 1752.

родитеља јер се човек састоји од тела и душе, тело је саздано по природним законима, а душа по Божијим, о којима се код деце родитељи морају старати, закључио је 1754. митрополит Ненадовић.²⁷

Указујући на значај поста, није мислио да је то радња која би требало да се оконча по истеку времена које је Црква сматрала обавезним, напротив, његове поуке за пост настале су као идеја о животном обрасцу који је подразумевао умереност, уздржавање од сваког разврата, блуда или греха. Овакав образац митрополит је видео као пут поправљања живота, који се могао остварити молитвом, постом, исповешћу, покајањем и причешћем.²⁸ Питањем исповести и покајања митрополит се нарочито бавио у овој категорији посланица. У првој коју је послао пред ускршњи пост 1750. он готово узвикује кад каже „покајте се и кајте се непрестано ... исповедајте се свом духовном оцу као да се самом Господу исповедате ... и примите свето причешће“.²⁹ Потребу исповедања и покајања греха митрополит је поткрепљивао учењем да се за грехе који су почињени на земљи, на земљи људи треба да исповеде и покају, а не да их са собом понесу на небу, јер ће им за њих, тамо, судити сам Господ.³⁰ Важност редовног исповедања и покајања митрополит је видео у томе што су људи смртни, а не знају када ће смрт наступити, те треба да увек за њу буду спремни, односно очишћени од грехова, а време поста је управо за то и створено, чиме им се пружа могућност да чисти уђу у царство небеско.³¹

Бригу о исповедању и покајању грехова својих парохијана митрополит је оставио свештенству и монаштву,³² говорећи за њих да су со, која треба да осоли земљу, односно да су људи који морају водити бригу о духовном животу и давати му правац.³³ У посланицама које је послао до 1754. налазе се само митрополитове поуке у вези са потребом исповедања и пречишћивања, али од ове године он доноси конкретне захтеве које поставља пред своје свештенство и вернике. Исповедање и причешћивање схвата као обавезно за све одрасле људе и сву децу без разлике пола од њихове седме године. Ако би неко одбио да се исповеди и причести, био би искључен из црквене заједнице док то не учини, а свештеници су митрополита о таквим случајевима морали да обавесте. Протопрезвитерима је препуштено да одреде посебног духовника који ће у време поста обављати причешћивање и исповедање у сваком протопрезвитерату.³⁴ Указујући да немају важнијег посла од спасења људских душа, митрополит апелује на свештенике да оставе све друге

---

²⁷ АСАНУ, 12176, Посланица од 10/21. фебруара 1754. Митрополит Ненадовић није прва особа која је указивала на значај родитељске бриге за васпитање и образовање деце. У својим беседама Гаврил Стефановић Венцловић упућивао је родитеље да се брину о моралном животу своје деце и њиховом образовању. Милорад Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд 1972, 103–107.

²⁸ АСАНУ, 12176, Посланица од 7/18. фебруара 1750.

²⁹ Исто.

³⁰ АСАНУ, 12176, Посланица од 12/23. фебруара 1752.

³¹ АСАНУ, 12176, Посланица од 7/18. фебруара 1750, 12/23. фебруара 1752, 10/21. фебруара 1754.

³² АСАНУ, 12176, Посланица од 7/18. фебруара 1750, 12/23. фебруара 1752.

³³ АСАНУ, 12176, Посланица од 7/18. фебруара 1750.

³⁴ АСАНУ, 12176, Посланица од 10/21. фебруара 1754.

послове које обављају и посвете се овом, најважнијем од свих.³⁵ Митрополит је повремено слао и посебног духовника у архидијецезу да причешћује и исповеда вернике.³⁶

Док су просветитељске идеје оскудне у групи посланица писаној у вези са постом, на основу садржаја оних којима је митрополит Ненадовић покушавао да уреди школство, као још увек подручје духовног живота које искључиво припада Цркви,³⁷ могуће је уочити њихово присуство, несумњиви доказ да су прихваћене у, не баш нарочито великом, српском интелектуалном кругу Карловачке митрополије. Ако се изузме радња у вези са отварањем покровобогородичних школа коју је митрополит почео одмах пошто је изабран,³⁸ још пре него што га је потврдила царица Марија Терезија, на основу посланица се може уочити да је акцију у вези са реформом школства започео одмах по повратку из Беча 1750.³⁹ У време заседања Архиепископског синода (26. јун – 15. јул 1750. по новом календару) између осталог расправљано је о школству. На петој (од седам) седница, 8. јула, решено је да сви парохијски свештеници морају држати тзв. недељне школе. Реч је била о школама које су радиле празницима и недељом и пре свега су биле важне за духовно образовање верника, јер је требало да се у њима науче основне молитве: Оче наш,

---

³⁵ Исто.

³⁶ АСАНУ, 12176, Посланица од 1/12. марта 1755. О њему су верници и пароси морали да воде бригу, односно да га лепо прихвате, а пароси да му приводе на исповест и причешћивање вернике. Такође су бринули о њиховом смештају, превозу и исхрани. Многи од ових духовника су током својих дужности на које их је митрополит послао скупљали и милостињу. АСАНУ, 12176, Посланица од 22. фебруара / 4. марта 1756. На значај исповести у време митрополита Ненадовића и посебних духовника које је у том циљу слао указивао је још Димитрије Руварац. Видети: Д. Руварац, *Две посланице Павла Ненадовића, владике карлштадског*, 261.

³⁷ Школство је сматрано духовним пољем о којем се искључиво стара Црква не само код Срба већ код свих осталих држава и народа. Током XVIII века, под утицајем рационалистичке филозофије овај став се мењао, за шта су постојали прагматични разлози, јер се интереси државе и цркве у питању резултата образовања нису слагали. Ово је довело до секуларизације школства и његов прелазак под окриље државе. У Хабзбуршкој монархији ово је спровођено постепено, а окончано је 1774. доношењем *Oniute школске уредбе за немачке нормалне главне и тривијалне школе у наследњим земљама*. По угледу на овај акт реформисани су до 1777. образовни системи свих народа Монархије, па и српског. Међутим, иако је у напреднијем школском систему секуларизација градива које је учено у српским школама била изражена, њена управа је остала у рукама Карловачке митрополије, што је помогло очувању народне особености. Joseph Alexander von Helfert, *Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia*, Prag 1860, 446; Димитрије Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18 веку (1740–1780)*, Сремски Карловци 1929, 19; Страхиња Костић, *Реорганизација школа у духу просветитељских реформи у: Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 162–190.

³⁸ Видети: Димитрије Руварац, *Позиви и одзиви или радња појединих српских архиепископа у митрополији карловачкој, око подизања српских школа и стварање фондова за њихово издржавање*, Земун 1894, 9–18.

³⁹ Пошто је стигло писмо Марије Терезије којим потврђује његов избор, митрополит је отишао у Беч да се лично захвали на избору, али и да добије конфирмациону диплому, те обави низ других послова. У Бечу је боравио између 12/23. децембра 1749. и 12/23. маја 1750. Непосредно по повратку из Беча почео је са радом први Синод у време митрополита Ненадовића. Више о овоме: Димитрије Руварац, *Својеручни записи владике горњо-карловачког, а потом митрополита Павла Ненадовића*, Српски Сион, Сремски Карловци 1904, 34, 37–38; Исти, *Радња Архиепископског синода 1750*, Српски Сион, Сремски Карловци 1904, 65–68, 82–85, 102–105.

Вјерују, Богородице Дјево и Десет Божијих заповести. Ова чињеница указује на заиста лош образовни ниво највећег дела српског становништва. Свештеницима је остављено да наредбу Архијерејског синода и митрополита у року од три године спроведу у дело. Одмах је и предвиђено да ако свештеници услед немарности не испуне наредбу у датом року буду лишени свештеничког звања. Казна, међутим, није предвиђена само за немарне свештенике, већ и за вернике који не би хтели да долазе у недељне школе и науче прописане молитве. Они су били кажњавани на два начин, или тромесечним затвором у којем су их држали представници световне власти или тиме што би их свештеници узели код себе у неку врсту затвора. У оба случаја, предвиђено је да верници у току трајања казне морају научити прописане молитве. На истој седници Синода решено је да се у парохије упути наредба да сви родитељи који имају децу дораслу за школовање шаљу их у школе, мера која се пре свега односила на свештеничке породице.⁴⁰

Решењима Архијерејског синода постављена је основа за ширење мреже српских школа у Хабзбуршкој монархији, а реализација је зависила од локалних прилика и ревности појединих епископа. Митрополиту је, међутим, одлука Синода могла да буде само подстицај да се верницима, у циљу развоја образовања, обрати својим посланицама. То је учинио већ 15/26. јула 1750. што је била његова друга посланица као митрополита,⁴¹ али није престајао да то чини до смрти. У њима је митрополит истицао личне мотиве који су га водили у писању и слању посланица. Оне су настале из митрополитовог сазнања о лошем образовању својих верника, о чему се уверавао лично или преко извештаја које је добијао од протопрезвитера.⁴² Реакција особе која је поучавање верника сматрала својом пастирском, архијерејском дужношћу, појачана је захтевима који су стизали из Беча у вези са образовањем свештеника, те им наређује да се образују и сами, уз образовање својих парохијана.⁴³

Недовољна образованост верника и свештеника навела је митрополита да у посланицама најчешће полази од конкретних примера на основу којих показује верницима неопходност школовања. Ипак, одабир тема на основу којих то ради и уводни текстови посланица крију у себи идеје које је цивилизацији донело просветитељство. Неопходност школовања митрополит је верницима и свештенству објашњавао наводећи разне примере, вођен двома идејама присутним међу српском јерархијом, теолошким учењем православне цркве и просветитељством, које се

---

⁴⁰ Д. Руварац, *Радња Архијерејског синода 1750*, 85, 102.

⁴¹ Ова посланица се не односи искључиво на школство, већ је у њој саопштио и друге одлуке Архијерејског синода које су се односиле на морални живот свештеника, на црквени приход, односно установљење и правилно држање црквених каса и рачуна, забрану склапања бракова између православаца и католика, забрану држања кафана, весела и сличних манифестација код цркве које би вређале њену намену. Преко ње је митрополит у ствари обавестио вернике о низу одлука које је донео Архијерејски синод. АСАНУ, 12176, Посланица од 15/26. јула 1750; Д.е Руварац, *Радња Архијерејског синода...*, 102.

⁴² АСАНУ, 12176, Посланица од 15/26. јула 1750.

⁴³ АСАНУ, 12176, Посланица од 17/28. октобра 1755.

очитује већ у схватању да је образовање узрок среће и напретка.⁴⁴ Тврдње по којима образовање пружа наду у напредак јесте да цркве, градови и државе у којима су верници образовани брже и боље напредују⁴⁵ и да је образовање тековина која пружа могућност напретка свим људима, без обзира на њихов социјални статус или порекло, при чему је школа услов сваке среће – просветитељске су идеје које се као црвена нит провлаче митрополитовим школским посланицама.⁴⁶ Ове идеје навеле су митрополита да на основу чињенице о лошем образовању својих верника закључи да није могуће ни да српски народ напредује, јер може напредовати само онај народ који је „умно прогледао преко својих синова“.⁴⁷ Обазовање као поље искључиво црквеног деловања ставило је важан задатак пред митрополита који је знао и тврдио да је само онај народ добар и богат у којем се води брига о школству, јер ако те бриге нема, постављају се темељи за назадовање, не за напредак.⁴⁸ Зато је покушавао да утиче на родитеље, тврдећи да је наслеђе које остављају својој деци, а које се састоји од материјалних вредности, пролазно, и није вредно старања, већ да је права тековина, право наследство, оно које пружа образовање као једино неутуђиво власништво сваког појединца, закључујући свој став да „земљи није ништа теже на себи носити до необразованог човека“.⁴⁹ Групи просветитељских идеја које су нашле места у школским посланицама митрополита Ненадовића припада и она по којој образовање има моћ да промени човека, да се њиме може искоренити зло и утврдити добро.⁵⁰

Присутност просветитељских идеја приликом образлагања о корисности образовања могло је деловати подстицајно, међутим, интензивније од просветитељског учења на необразованог појединца могао је да делује митрополитов став по којем је образовање чин Божије милости.⁵¹ На необразоване људе снажно је морала деловати тврдња митрополита да ће добити Божију милост ако своју децу буду упућивали на школовање. Правдање библијским цитатима потребе образовања постало је поред просветитељских мисли доминантно у Ненадовићевим посланицама.⁵² Митрополит је повезивао ове две наизглед неспојиве филозофије, истичући да од образовања верници имају двоструку корист, с једне стране ту су материјална сигурност и напредак, идеје блиске просветитељству, а с друге добар верник и хришћанин, којим се постајало искључиво образовањем. Повезујући значај образовања које је имало снагу да истински промени човека са Исусом који је образујући своје ученике, односно

---

⁴⁴ О схватању школства код просветитељских мислилаца видети: Метју С. Андерсон, *Европа у осамнаестом веку 1713–1789*, Београд 2003, 448–450; Stevan Hadživuković, *Francusko prosvetiteljstvo odraz vere u ljudski napredak*, Novi Sad 2005, passim.

⁴⁵ АСАНУ, 12176, Посланица од 19/30. октобра 1761.

⁴⁶ АСАНУ, 12176, Посланица од 15/26. јула 1750, 25. септембра / 6. октобра 1759.

⁴⁷ АСАНУ, 12176, Посланица од 25. септембра / 6. октобра 1759.

⁴⁸ АСАНУ, 12176, Посланица од 30. јануара / 11. фебруара 1753.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ АСАНУ, 12176, Посланица од 15/26. јула 1750.

⁵² АСАНУ, 12176, Посланице од 30. јануара / 11. фебруара 1753, 25. септембра / 6. октобра 1759.

вернике, променио сваког човек који је прихватио његово учење, митрополит је поново повезао просветитељски са теолошким ставом.⁵³ Још једна својеврсна комбинација ова два става била је идеја да прародитељски грех, иначе једна од честих тема митрополитових посланица, који рођењем свако носи у себи, носи у ствари зло којем је једино образовање могло да се супротстави и уништи га.⁵⁴ Теолошка страна оваког става лежи у тврдњи да само образовање може вернике да утврди у хришћанској вери, јер образована особа боље познаје хришћанско учење, и образовани људи својим саветима и личним примером могу да делују на своје укућане и децу.⁵⁵ Просветитељска је идеја изнети став да једино образовање има моћ да промени човека. Закључујући своје излагање у посланици из 1753, митрополит Ненадовић указује да је разлика између образованих и необразованих људи велика као разлика између живих и мртвих, а да су необразовани слични животињама, јер нису искористили образовање као Божији дар.⁵⁶

Уз теоријску основу за развој школства, била она просветитељске оријентације или догматског карактера, поједине посланице доносе и податаке о тадашњем српском школству, односно његовој неразвијености и мере за његово побољшање. Нарочито је лоше стање било у Војној граници, те је митрополит инсистирао на томе да се овде људи школују указујући им да је необразованост разлог зашто не могу да стекну више војне чинове.⁵⁷ Сматрао је да необразовани људи у Војној граници не могу на прави начин исповедати ни православну веру, на шта му је скренута пажња и са Двора, а што он у посланици није одрицао, већ узимао као аргумент којим би могао да подстакне људе да се школују.⁵⁸ Недељне школе тема су којима је митрополит посветио доста пажње у посланицама.⁵⁹ Наредбе које су се односиле на њих понављао је више пута, указујући на раније одлуке, као и казне које су прописане, још у школској посланици из 1750.⁶⁰ Пет година од издавања ове посланице и наредби које су ту саопштене уследила је још једна оштра митрополитова реакција због сазнања да његове наредбе не само да нису испоштоване него да ни свештеници нису најбоље знали оно чему би требало да подучавају вернике.⁶¹ Митрополит је зато најавио визитацију коју је требало да спроведе његов егзарх-протопрезвитер Јефтимије Радосављевић, коме је стављено у задатак да утврди да ли су дотадашње одлуке поштоване, те да ако нису одузме свештеницима свештеничко звање. О свему овоме митрополит је благовремено обавестио свештенство.⁶² Како би омогућио свештеницима и учитељима у школама да вернике науче основама православне вере, митрополит је штампао једну

---

⁵³ АСАНУ, 12176, Посланица од 30. јануара /1 1. фебруара 1753.

⁵⁴ АСАНУ, 12176, Посланица од 19/30. октобра 1761.

⁵⁵ АСАНУ, 12176, Посланица од 25. септембра / 6. октобра 1759.

⁵⁶ АСАНУ, 12176, Посланица од 30. јануара / 11. фебруара 1753.

⁵⁷ АСАНУ, 12176, Посланица од 15/26. јула 1750.

⁵⁸ АСАНУ, 12176, Посланица од 13/24. маја 1754.

⁵⁹ АСАНУ, 12176, Посланица од 15/26. јула 1750; Д. Руварац, *Радња Архијерејског синода...*, 85.

⁶⁰ АСАНУ, 12176, Посланица од 13/24. маја 1754.

⁶¹ АСАНУ, 12176, Посланица од 17/28. октобра 1755.

⁶² Исто.

књижицу, чију су садржину свештеници и учитељи морали напамет да знају.⁶³ Реч је о делу *Ортодокс осомологија сиреч православног исповеданије* које је митрополит саставио а Захарије Орфелин, у бакрорезној техници, са својим панегиричким стиховима посвећеним митрополиту, израдио 1758.⁶⁴ Међутим, понашање свештенства, па и самих протопрезвитера, није му уливало наду, те је на примеру Ирига, где је видео нерад и небригу за образовање верника, 1759. решио да његов егзарх поново спроведе визитацију, а протопрезвитере лично да испита у Карловцима. Казна за немарне свештенике је била већ добро позната – губитак свештеничког звања. После свог испитивања протопрезвитери су морали на исти начин да провере знање парохијског свештенства. Онај за кога се испостави да не зна напамет прописани текст био је упућиван у Карловце на тромесечно школовање. Протопрезвитерима је најстроже наређено да никако не смеју крити неуке свештенике јер ће они у супротном бити кажњени губитком парохије.⁶⁵ Верницима који не знају прописане молитве морао је свештеник да ускрати свету тајну причешћа, осим у самртном часу.⁶⁶

Поред недељних митрополит Ненадовић је пажњу у посланицама поклонио и покровобогородичним школама у Карловцима, а нарочито образовању свештенства у клирикалној. Неколико пута митрополит је опомињао вернике да шаљу своју децу у покровобогородичне школе, при чему је инсистирао да прво савладају словенску граматику, односно заврше Словенску школу. Словенска грамика је за митрополита Ненадовића била основа сваке друге науке, нарочито за учење страних језика.⁶⁷ Овакав став је могао имати и политичку позадину, јер је учење словенске граматике од које су у практичној настави нераздрвојни били богослужбени текстови, у прозелитској католичкој средини, било начин очувања верског и народног идентитета. Нарочито је на обавезу завршетка Словенске

---

⁶³ Митрополит је остављао могућност свештеницима и учитељима да набаве ову књижицу код његовог „канцеларисте Захарија (Захарије Орфелин – прим. аутора)“ по цени од „три грошића“ (АСАНУ, 12176, Посланица од 1/12. септембра 1759). Из каснијих митрополитових посланица, које су настале као народна тужба на свештенике, види се да многи свештеници нису задату дужност обављали, па им је митрополит 1763. још једном запретио казном губитка парохије. А у том циљу је тражио да сваки протопрезвитер и свештеник, ако то већ нису урадили, науче напамет садржај ове књижице или ће у супротном бити строго кажњени (АСАНУ, 12176, Посланица од 12/23. октобра 1763).

⁶⁴ Ову књигу митрополит Павле Ненадовић је израдио још 1754. и послао је манастирима на преписивање. Како је назначено, штампана је четири године касније, а прештампана 1777. у Венецији. Дело је настало на основу катихизиса кијевског митрополита Петра Могила (1633–1646), као његов извод. Раније је приписивано Орфелину, иако се из самог текста могло видети да је особа која је изабрала делове који ће се штампати био митрополит Ненадовић. Ј. Рајић, Н. д., 32–33; Т. Остојић, *Захарија Орфелин*, 82–84; Јован Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1966, 225; Милорад Павић, *Рађање нове српске књижевности*, Београд 1983, 238–239; *Захарија Орфелин*, приредно Боривој Чалић, Нови Сад 2011, 339.

⁶⁵ АСАНУ, 12176, Посланица од 1/12. септембра 1759.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Када је говорио о граматици, цитирао је на једном месту „премудрог Аристотела“, што је још један пример српског неокласицизма као специфичности српског барока. АСАНУ, 12176, Посланица од 30. јануара/11. фебруара 1753; 19/30. октобра 1761; М. Павић, *Рађање нове српске књижевности*, 308–310, 312–314.

граматике митрополит указивао будућим свештеницима. образовање на овом пољу заинтересовани су могли да стекну у Словенској школи у Карловцима.⁶⁸ Како се из садржаја његове посланице може сазнати, позиви и молбе у том смислу нису оставили добар резултат па је 1763. почео чак са претњама, инсистирајући да протопрезвитери напишу и јаве ко је то у њиховом протопопијату спреман за Словенску граматiku, а нарочито да обратe пажњу на ипођаконе и ђаконе који чекају на парохију, ожењени или неожењени, те да их упуте у Карловце у Клиричку школу.⁶⁹ У време када је митрополит боравио у Бечу, Конзисторија није пропуштала прилику да са истим циљем опомене протопрезвитере у Архидијецези.⁷⁰

Најкраће и најсажетије посланице митрополита Павла Ненадовића су оне којима верницима честита Ускрс и Божић. Најчешће нису дуже од две стране, али и оне доносе податке или идеје, значајне за проучавање стања српске осамнаестовековне теолошке мисли, те духовно-културног живота јерархије и народа. Божићних из непознатих разлога нема за године 1756, 1757. и 1758, док су посланице из наредне две године једне од најкраћих и састоје се само из митрополитове честитке Божића и Нове године уз помен значаја Христовог рођења. Оваква је по саставу и посланица из 1764.⁷¹ Оригиналноста није оно што их краси, избор тема је хомоген, а многе реченице, па и пасуси, понављају се у више посланица.⁷² Ускршње посланице су по форми сличне божићним. Оне су такође кратке и основна им је намена да пренесу митрополитову честитку верницима. Најстарија потиче из марта 1752. и у њој митрополит на особен начин саопштава своју честитку, желећи верницима да спасу своје душе и да безгрешно живе.⁷³ За две године, 1755. и 1756, нема ускршњих посланица, док посланице из 1757, 1758. и

---

⁶⁸ Словенска граматика, односно Словенска школа, имала је шест класа (прва част, где су се училе основе граматике, част склоненистов, где се највећа пажња поклањала падежима, трећи и четврти степен су били псалтирски, где се учио псалтир, степен часословистов је био пети на којем се радио часловац, док су се на шестом степену букваристов радиле вежбе из читања и писања) и после ње су ученици образовање могли да наставе у Латинско-немачкој школи, те су већ у њој учили и основе ових језика. У Клиричкој школи образовани су не само будући парохијски свештеници већ и монаси, што је била новина у Српској цркви. Димитрије Руварац, *Покрово-богородичне школе у Карловцима*, Сремски Карловци 1926, 3–42.

⁶⁹ АСАНУ, 12176, Посланица од 30. јануара / 11. фебруара 1753, 19/30. октобра 1761, 26. септембра / 7. октобра 1763.

⁷⁰ АСАНУ, 12176, Посланица од 24. септембра / 5. октобра 1764.

⁷¹ АСАНУ, 12176, Посланица од 15/26. децембра 1759, 18/29. децембра 1760, 17/28. децембра 1764.

⁷² АСАНУ, 12176, Посланица од 18/29. децембра 1761, 18/29. децембар 1763.

⁷³ Ова посланица садржи и митрополитов додаток у којем је записао поруку за свештенике, како се сам уверио током визитације и на основу протопрезвитерских извештаја да се људи веома мало или уопште не приводе светој тајни причешћа, што је погубно за православне хришћане јер су тело и крв Христова упутство и начин за постизање Небеског вечног царства. Овим је митрополит намеравао да подстакне свештенике да равносније раде на причешћивању верника. АСАНУ, 12176, Посланица од 18/29. марта 1752.

1759. спадају у краће,⁷⁴ које садржајем не доносе ништа ново у односу на претходне.⁷⁵

Као што је то радио раније у другим, митрополит и у божићним посланицама истиче своју сталну бригу за вернике, односно њихове душе. Дан Христовог рођења за њега је представљао један од најбољих тренутака да молитвом за здравље и дуговечност покаже ову бригу. Прилику да верницима честита Божић митрополит користи и да им честита Нову годину, и опет им пожели добро здравље и „обилје свих плодова“.⁷⁶ Његова молитва је упућена и на то да се међусобно воле, и да увећају своју љубав према Богу.⁷⁷ Новина у односу на остале је у томе што је у божићним посланицама подучавао народ оданости и верности Аустријском двору, при чему у појединим експлицитно помиње верност цару Францу I и Марији Терезији. Исту верност тражио је и за Цркву,⁷⁸ што је чинио и у ускршњим посланицама.⁷⁹ Једна од омиљених митрополитових тема, симболика вере, наде и љубави, нашла је своје место и овде. Молећи вернике да редовно иду у цркву и захваљују Богу за живот и здравље, објашњавао им је симболику ове три врлине, често приказиване у српској барокној уметности.⁸⁰ По његовом објашњењу верници уместо материјалних вредности Богу треба да принесу на дар веру, наду и љубав, јер, закључује је митрополит, таква жртва је дража Богу, пошто је њен резултат снажење и учвршћивање вере у сваком појединцу.⁸¹ На сличан начин симболику врлина представљао је и у ускршњим посланицама.⁸²

Иако већину божићних и ускршњих посланица не краси велики број теолошких тема, и оне су присутне. Најчешће су то оне које се тичу Христовог рођења и знакова који су га најавили – распећа и васкрсења.⁸³ Тек повремено митрополит промени теолошку тематику када помиње пророка Исаију или износи дубље теолошко размишљање о значају рођења Спаситеља, чиме је, каже митрополит, људски род избављен од царства таме и пренет у царство божанске

---

⁷⁴ Као и посланице из периода 1762–1765, с тим да нема осланице за 1764. АСАНУ, 12176, Посланица од 2/13. априла 1762, 14/25. марта 1763, 22. марта / 2. априла 1765.

⁷⁵ АСАНУ, 12176, Посланица од 14/25. марта 1757, 19/30. априла 1758, 6/17. априла 1759.

⁷⁶ АСАНУ, 12176, Посланица од 22. децембра 1755 / 2. јануара 1756.

⁷⁷ Исто. У овој посланици митрополит подсећа протопрезвитере на његову наредбу да због пута у Беч читају четрдесет дана посебне јектеније.

⁷⁸ АСАНУ, 12176, Посланица од 17/28. децембра 1752, 11/22. децембра 1753, 13/24. децембра 1754, 18/29. децембра 1761.

⁷⁹ АСАНУ, 12176, Посланица од 18/29. марта 1752, 17/28. марта 1760, 10/21. априла 1761, 22. марта / 2. априла 1765, 12/23. априла 1766.

⁸⁰ Током развоја барокне сликарске амблематике, на основу руских утицаја, пре свега морализаторско-дидактичког дела *Итика ијерополитика*, учестале су представе врлина, вере, наде и љубави, па није чудно што је митрополит Ненадовић често помињао ове врлине и у посланицама. Дејан Медаковић, *Представе врлина у српској уметности XVIII века*, у: *Путеви српског барока*, Београд 1971, 134–136; Мирослав Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 213, 217–218; М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, Београд 2006, 27.

⁸¹ АСАНУ, 12176, Посланица од 11/22. децембра 1753.

⁸² АСАНУ, 12176, Посланица од 18/29. марта 1752.

⁸³ АСАНУ, 12176, Посланица од 17/28. децембра 1752, 11/22. децембра 1753, 13/24. децембра 1754, 22. децембра 1755 / 2. јануара 1756, 18/29. децембра 1761, 13/24. децембра 1766.

љубави.⁸⁴ Моралне поуке нису ни овде изостајале, а важност међусобног поштовања, а нарочито старијих, родитеља и браће, идеја је водиља ових поука. Мужевима је скретао пажњу да воле своје супруге и обрнуто.⁸⁵ У ускршњим посланицама говорио је о потреби да се верници брину о сиромашним удовицама.⁸⁶ Свој морални живот који је подразумевао безгрешност верници би требало да употпуне одласцима у цркву и на литургије.⁸⁷ И у овим посланицама је указао на васпитни значај родитеља и уопште старијих људи јер је предвиђао да они подучавају децу основама православне вере и понашања у цркви.⁸⁸ Говорио је у ускршњим посланицама и о духовним родитељима, односно свештеницима, објашњавајући верницима, али пре свега свештенству, да треба да се угледају на Исуса јер је он био најбољи духовни отац, најбољи пастир свог стада. Угледајући се на њега, настављао је митрополит, свештеници вернике треба да хране духовном храном и пићем који представљају исповест, причешће и учење о Богу.⁸⁹ Сам је сматрао да се исто мора понашати, јер је њему поверено кормило Карловачке митрополије, њему „недостojном пастиру“ који поукама и проповедима покушава да утврди и сачува православну веру своје пастве.⁹⁰ Како је посту посвећивао велике делове посебно намењених посланица, само у једној божићној кратко је говорио и о његовом значају.⁹¹ У овој групи посланица ретко се освртао на догађаје који су тренутно важни за Хабзбуршку монархију или српски народ. Изузетак је божићна посланица из 1762. када је исказао жељу за победом аустријског оружја у Седмогодишњем рату и заштиту од куге која се у то време ширила на простору Јужне Угарске.⁹²

Често је уочљиво да су посланице којима верницима честита Ускрс целина са претходно издатом посланицом пред ускршњи пост. Настављајући да излаже став о значају поста, митрополит га види као време очишћења од греха, као време покајања и припреме за празник Ускрс, што симболично повезује са Исусом који је рођен да спасе људске душе од греха. Тако, Христово васкрсење представља уништење таме, а пост је припрема за очишћење од греха и васкрсење сваке безгрешне хришћанске душе.⁹³ Помињући грех, митрополит Ненадовић није

---

⁸⁴ АСАНУ, 12176, Посланица од 11/22. децембра 1753, 17/28. децембра 1762.

⁸⁵ АСАНУ, 12176, Посланица од 11/22. децембра 1753, 18/29. децембра 1761.

⁸⁶ АСАНУ, 12176, Посланица од 18/29. марта 1752.

⁸⁷ АСАНУ, 12176, Посланица од 22. децембра 1755 / 2. јануара 1756.

⁸⁸ АСАНУ, 12176, Посланица од 13/24. децембра 1754.

⁸⁹ АСАНУ, 12176, Посланица од 23. марта / 3. априла 1754.

⁹⁰ Исто.

⁹¹ АСАНУ, 12176, Посланица од 9/20. децембра 1765.

⁹² Реч је о посланици на којој је записано да је издата у Бечу, што није био случај раније, иако су неке писане у Бечу. Када је митрополит боравио у Бечу, као место настанка уписивани су Карловци. Чињеница да их је писао у Бечу показује колико је заиста бринуо о духовном животу свог народа и да тврђња како је писање оваквих и других посланица његова пастирска дужност за митрополита Ненадовића није била мртво слово на папиру. АСАНУ, 12176, Посланица од 17/28. децембра 1762.

⁹³ АСАНУ, 12176, Посланица од 17/28. марта 1760.

пропустио ни ову прилику да објасни верницима шта је то, односно да поучи вернике који су то грехови и шта насупрот њима треба да раде.⁹⁴

Божјиње и ускршње посланице, оне које је митрополит Ненадовић слао пред пост или школске посланице, имале су једну основну тему и јасан разлог због кога су упућиване свештеницима. Постоји, међутим, једна група посланица изразито хетерогена по свом садржају, али које се, такође, баве духовним животом верника, односно његовим побољшањем, а код којих, на основу тематике, није могуће указати на значајније заједничке карактеристике, осим истог циља – квалитетнији духовни живот. Поједине посланице из ове групе имају проповеднички карактер.⁹⁵

Прву овакву посланицу митрополит је разаслао протопрезвитерима у архидијецези 12/23. августа 1752. Из њеног наслова *Слово о милости и процаја* јасно је да је давање милостиње била основна тема, али се у њој бавио и низом других. На првом месту то је питање лењости. Нерад, којем су Срби, по писању савременика, склонили, постао је значајан проблем који се морао решити, те није чудно зашто је ово једна од првих тема којом се митрополит бавио. Ако се овоме дода чињеница да су Срби имали изузетно велик број заповедних празника, који су са недељама чинили да више од половине године за њих буде нерадно, а да у местима у којима живе са католичким становништвом на значајне католичке празнике такође нису смели да раде, што је имало погубнију последицу услед тада чињених злоупотреба, јасно је да нерад оставља лоше последице и онемогућава сваки напредак. У самој Монархији се током владавине царице Марије Терезије и њеног сина цара Јозефа II ишло за тим да се у свим конфесијама смањи број празника, чиме би се повећао број радних дана и пружио могућност економског напретка. Овог проблема као и начина његовог решавања био је свестан и митрополит Ненадовић, али редукција коју би он предузео међу православним празницима није била могућа, те се митрополит ради повећања броја радних дана ослањао на спречавање злоупотреба при католичким празницима⁹⁶ и поуке о

---

⁹⁴ Тако је у смртне грехове убројао: гордост, завист, преједане, среброљубље, јарост, лењост, нечистоћу и вражду уместо чега треба да се старају да буду стрпљиви, смирени, милосрдни, да посте, да буду скромни и да се моле Богу. АСАНУ, 12176, Посланица од 18/29. марта 1752, 17/18. марта 1760.

⁹⁵ Теме о којима се у њима говори су: милост, исповест, седам смртних грехова, како се поштују празници, на који начин људи треба да се понашају у цркви, како да поштују свештенике, али и практични савети како свештеници да се понашају, о призивању Светог духа. АСАНУ, 12176, Посланица од 12/23. августа 1752, 25. фебруара / 8. марта 1753, 23. априла / 4. маја 1753, 24. новембар/5. децембар 1753, 14/25. март 1755, 20. јун/1. јул 1755, 10/21. септембар 1757, 1/12. мај 1758, 16/27. мај 1758, 24. маја / 4. јуна 1758, 1/12. августа 1759, 1/12. септембра 1759, 26. септембра / 7. октобра 1759, 7/18. октобра 1759, 6/17. маја 1761, 12/23. јуна 1761, 13/24. децембра 1766.

⁹⁶ У циљу спречавања злоупотреба митрополит се 1751. обратио Двору. Наиме, злоупотребе су вршене пре свега у Хрватској и Славонији, тако што би присиљавали православно становништво да не ради не само у време својих већ и католичких празника, што је било погубно по економску одрживост сваке породице. Последица овога било је пропадање породица, па и читавих насеља, миграције, али и низ других злоупотреба које је ова само подстакла. Иако је митрополитова тужба резултирала *Рескриптом о светковању четири празника*, по којем су за православце који живе у местима са католицима били нерадни дани у време католичког Божића, Ускрса, Духова и Брашанчева, злоупотреба је и даље било. Архив САНУ у Сремским Карловцима, Митрополијско-патријаршијски архив, фонд „Б“ (АСАНУК,

штетности нерада.⁹⁷ Обезбеђивање више радних дана омогућавало је бољи економски напредак, а митрополит могућност тог напретка види и у марљивости и вредноћи. Критикујући лењост, а хвалећи вредноћу, свему даје теолошку конотацију. Тако је вредне представио као Богу миле и угодне, док је лење осуђивао као оне који неће видети Божије милости, јер је лењост један од смртних грехова.⁹⁸ Плашио се нерада свештеника, јер, како је износио, он је изабран за митрополита да заједно са свештеницима народ припрема за небеско царство, али да то лењи и немарни свештеници не чине, што резултира многим недаћама народа.⁹⁹

Питање односа деце према својим родитељима није појединачно разматрао у овој групи посланица, али је овде томе дато највише простора. Митрополит указује на потребу придржавања Божијих запосвести које се односе на поштовање родитеља и слушање њихових савета. За оне који туку своје родитеље митрополит је тражио екскомуникацију. Позивајући се на пророка Исаију, читавом делу о поштовању родитеља митрополит даје теолошку позадину.¹⁰⁰

Давање милостиње, разумљиво, била је једна од тема којој је нарочито поклонио пажњу. Оно се односило на давање појединцима, сиромашним или немоћним да зараде за живот, али и на питање давања цркви. И једно и друго митрополит је подстицао више пута. Није пропуштао прилику ни да позове богате вернике да прилажу за школе како би оне биле издржаване добро и у њима се пружала могућност школовања сиромашне деце.¹⁰¹ У време када је већ почео да гради саборну цркву у Сремским Карловцима тражио је од верника да за њу шаљу милостињу. Истичући како су Божији закони познати верницима који треба, по њима, да се старају о својим родитељима, да своје мајке снабдеју свиме што им је неопходно, тако су дужни да као деца мајке цркве и њу снабдеју неопходним средствим за функционисање. Карловачка, архиепископска, саборна црква била је мајка свих цркава која је својим примером, како у уметничком тако и духовном смислу, требало да буде узор за све остале. Она је зато морала бити репрезентативна, јер су у њој митрополити увођени у трон, епископи хиротонисани итд., па није смела у раскоши да заостаје за осталим. Из ових разлога митрополит је позивао вернике да прилажу за њу и то у било ком облику: новцу, личном ангажовању у превозу материјала или прилогом самог материјала.¹⁰²

Ни у овој групи посланица митрополит није пропуштао да укаже на потребу исповести и причешћивања, иако је томе већ пажњеу поклонио у посланицама које је слао пред ускршњи пост. Лично се уверио да ове свете тајне не поштују ни поједини свештеници, а нарочито верници. Разлози зашто је овако

МПА, „Б“, 1751/119; Владан Гавриловић, *Темшварски сабор и Илирска дворска канцеларија (1790–1792)*, Нови Сад 2005, 39–40; Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору 1690–1918*, Нови Сад 2011, 44–45.

⁹⁷ АСАНУК, МПА „Б“, 1751/119; АСАНУ, 12176, Посланица од 20/31. октобра 1752.

⁹⁸ АСАНУ, 12176, Посланица од 12/23. августа 1752, 23. априла / 4. маја 1753.

⁹⁹ АСАНУ, 12176, Посланица од 10/21. септембра 1757.

¹⁰⁰ АСАНУ, 12176, Посланица од 12/23. августа 1752.

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² АСАНУ, 12176, Посланица од 1/12. маја 1758.

упорно инсистирао на поштовању ових светих тајни леже у већ изнетом ставу да човек никада не зна када ће умрети, те мора за тај тренутак бити разрешен свих земаљских грехова. Иако се он у вези са бригом за исповест и причешћивање верника готово искључиво ослањао на протопрезвитере и парохијске свештенике, због непоштовања његових наредби затражио је 1753. од световних власти да помогну Цркву у намери да се верници редовно исповедају и причешћују, нарочито ако је он у том циљу упућивао посебног егзарха. Представници световне власти ово су, по митрополитовим саветима, могли да ураде на два начина: први је био лични пример, а други контрола. Лични пример је подразумевао да када митрополитов духовник дође у неко место и када свештеник тог места крене њему да приводи на исповест и причешће све укућане из сваке куће, онда они треба сами да дођу и личним примером, као угледни људи, покажу осталим члановима заједнице којим путем треба да иду. Други начин се сводио на то да они прате свештеника у куће у којима су верници позивани на причешће, те их под претњом казне упућују на ове свете тајне.¹⁰³

Две митрополитове посланице из 1755. које чине целину, *Поученије како почитати недеље и празници Божија и Поученије о стојанији и слушаји божественија литургији свјатих икон и прочитаја*, указују на замисао овог првојерарха да створи вернике који поштују све црквене законе, односно да подигне духовни живот своје пастве.¹⁰⁴ У првој посланици после дужег увода уз објашњење да је Бог људима оставио шест дана за рад, а да је седми, односно недељу, оставио за одмор и молитву,¹⁰⁵ наглашавао је верницима да је то разлог због којег морају поштовати све недеље и све верске празнике. Чинећи овако, верници чине богоугодно дело. Нарочито је инсистирао да треба избегавати све послове у време недеље и црквених празника, не само пољопривредне послове већ, пре свега, сваку трговину. Ко се о ово оглуши, мора бити искључен из црквене заједнице и морају му бити ускраћене све свете тајне осим тајне крштења и причешћа на самрти. Оваква казна вернику би трајала до тренутка када се покаје и повинује законима Цркве, а ако то не учини, могао је бити и строже кажњен, нпр. ако превози робу у време црквених празника она му је могла бити заплена. Митрополит је тражио од световних власти (официра и кнезова) да помогну

---

¹⁰³ И овде је митрополит нагласио како треба да се свештенство и верници понашају према духовнику којег им он шаље, односно да га морају лепо угостити, обезбедити му смештај и храну, као и превоз до следећег места. АСАНУ, 12176, Посланица од 25. фебруара / 8. марта 1753. Крајем исте године, у време пред божићни пост, митрополит је јавио верницима да је одредио за посебног духовника „Господина даљског протопрезвитера Антонија Поповића“ и да га упућује у епархију. У прилогу уз ово писмо митрополит обавештава „црковним и мирским“ људима да је дотадашњи агент Францискус Венцеслав од Хајмерле премештен на друго место, а да је на његово дошао Јан Вилхелм Шерер. АСАНУ, 12176, Посланица од 24. новембра / 5. децембра 1753.

¹⁰⁴ АСАНУ, 12176, Посланица од 14/25. марта 1755, 20. јуна / 1. јула 1755.

¹⁰⁵ Обе посланице из 1755. садрже обиље цитата из Светог писма или дела насталих код црквених писаца у каснијем периоду. Између осталог, у веома опширном објашњењу теолошке основе поштовања црквених празника или потребе присуства литургији митрополит Ненадовић се позива на: јеванђељисте Матеја и Луку, краља Соломона, пророка Јеремију, Јована Златоустог, апостола Павла и Светог Теофилакта. АСАНУ, 12176, Посланица од 14/25. марта 1755, 20. јуна / 1. јула 1755.

свештенству у спровођењу овакве казне.¹⁰⁶ У дане када су били црквени празници, требало је да верници долазе у цркву и да ту мирно слушају свету литургију,¹⁰⁷ да се поклоне и целивају иконе, да се причешћују и исповедају.¹⁰⁸ Одлазак у цркву у време празника и недеље на литургију подразумевао је и давање милостиње или чињење других „богоугодних дела“.¹⁰⁹ Кршење ових правила било је узрок, како је сматрао митрополит, временских непогода (суше и поплава), неплодности земље или ратова, смрти, болести итд., јер Бог тако показује верницима да иако се толико труде и раде и недељом и празницима, не могу ништа постићи, пошто не слушају Божије заповести.¹¹⁰ Подсећао је и вернике да посебно иду у цркву или манастире у време великих празника, у дане светаца којима су поједини манастири посвећени.¹¹¹

Својеврстан наставак посланица из 1755. је једна коју је објавио две године касније и у њој назначио када верници треба да чине велику метанију (поклон) током литургије, јер, како је истакнуто, она није чињена када треба, пошто је српски народ услед дугог живота под Турцима изгубио пуно од истинског црквеног живота, нарочито самог литургијског обреда, те митрополит жели да се сада надокнади изгубљено. Ова посланица настала је као резултат разматрања вођених у вези са литургијом на Архијерејском синоду из исте године. Дајући теолошку основу метаније у поклону који су апостоли пред Исусом учинили на Таворској

---

¹⁰⁶ Ово је поновио и три године касније када је исто тражио од представника световне власти. Тада је побројао и конкретне преступе који су чињени недељом или у време црквених празника, а пре свега у градовима где се на лађе товари роба, тргује се ракијом и вином, дућани су отворени, скупљају се надокнаде за коришћење земље, радњи или воденица, при чему пре посла обично људи изговоре *С Божијом помоћу*, чиме чине још већи грех. Из овог разлога нема више никакве разлике, сматрао је митрополит Ненадовић, између дана када је празник и оних када није. АСАНУ, 12176, Посланица од 14/25. марта 1755, 16/27. маја 1758.

¹⁰⁷ Занимљиво је да је митрополит управо у посланицама наглашавао богобојажљиво слушање литургије, што јасно сведочи да је прихватањем барокне уметности било и све свечаније богослужење на чијој реформи је радио и сам митрополит. Црква средином XVIII века, нарочито са продором барокног сликарства и процватом барокне архитектуре која управо у митрополитово време доживљава врхунац, постаје својеврсна позоришна сцена. На њој се уочава подела између посматрача, верника, на које се утиче пре свега сликарским опусом, и свештеника који су упућени у свете тајне. Ово је тековина барокнизације, која је литургијском животу дала нову, до тада православцима мање познату димензију. Више о бароком ентеријеру као позоришту литургијске драме видети: Мирослав Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 45–46.

¹⁰⁸ АСАНУ, 12176, Посланица од 20. јуна / 1. јула 1755.

¹⁰⁹ АСАНУ, 12176, Посланица од 16/27. маја 1758 (Ова посланица је једна од три које је митрополит објавио у мају 1758. а све су се тичале духовног живота и учешћа у литургији, те празновања недеља и црквених празника), АСАНУ, 12176, Посланица од 1/12. маја 1758, 16/27. маја 1758, 24. маја / 4. јуна 1758.

¹¹⁰ АСАНУ, 12176, Посланица од 16/27. маја 1758.

¹¹¹ Том приликом митрополит је напомињао верницима да ће он служити литургију у манастиру Беочину за манастирску славу, те да су сви који могу позвани да дођу у овај манастир. На крају посланице напомиње да ко не може да дође у Беочин, нека иде у најближу цркву у којој се може помолити Господу за победу Аустрије у рату који је у то време вођен са Пруском. Овај позив био је важан за Србе јер је велики број граничара био на свим фронтovima где су се сукобљавале војске ове две државе. Свега месец дана касније митрополит је могао да обавести вернике и о великој победи граничара над Прусима. АСАНУ, 12176, Посланица од 24. маја / 4. јуна 1758, 29. јуна / 10. јула 1758.

гори, митрополит саопштава време кад она треба да се учини и да је одлука о томе донета на Архијерејском синоду, те да је обавезујућа за све епископије.¹¹² Свештеници и учитељи је требало да сопственим примером о овоме поуче вернике у црквама и школама.¹¹³ Митрополит је сматрао да се правилним извођењем метаније неће изазивати подсмех других цркава. У том смислу је назначио да никако поклон до земље не чине у време Великог входа, када се проносе дарови, јер они још нису освештани.¹¹⁴ Уопште, митрополит је веома строго пазио да се хришћански обреди и све оно што је било означено православним црквеним законима тачно поштује, па је у том циљу захтевао од свештенства да пази да не дође до празноверја међу верницима, а у случају да су га толерисали у својим парохијама могли су да изгубе и њих и свештеничко звање.¹¹⁵

Причом о Адаму и стварању човека митрополит је почео своју посланицу *О седам смртних грехова*. Ова прича је иначе једна од омиљених тема које митрополит користи у посланицама пред ускршњи пост, али је 1753. она разрађенија изношењем да је човек створен по „подобљу“ Божијем, али се није „саобразио“ Богу већ ђаволу, чинећи грех и тиме постајући смртан. Ово је у ствари била метафора на то како је Адам једући са дрвета сазнања изгнан из раја, чиме је постао смртан. Верницима је митрополит објашњавао сваки од седам смртних грехова, често се користећи библијским метафорама.¹¹⁶

У организационом смислу митрополит је забрањивао обичним људима без потребе да улазе у олтар.¹¹⁷ А бринући о моралном животу верника, инсистирао је на томе да свештеници приликом склапања бракова воде строго рачуна о томе да

---

¹¹² Тако је метанија требало да се учини сваки пут када би свештеник у време освештавања дарова огласио освећење звонцетом, затим када свештеник изговори *светиње светима*, када изговори *са страхом божијим и вером приступите* и када свештеник износи свети дарове изговори *сада, увек и у векове векова*. За сваки пут када је назначено да се учини метанија, она се имала учинити тако што би сви, и духовници и верници, три пута спуштајући се на колена учинили поклон при којем би челом дотакли земљу. АСАНУ, 12176, Посланица од 10/21. септембра 1757. Садржај ове посланице није познат само на основу преписа у циркуларним протоколима већ и на основу бакорезног дела Захарија Орфелина које је по жељи митрополита Ненадовића и Архијерејског синода објавио 1757. под насловом *Кратког о Богоподобљу телу и крви Христовој поклонениј и времену тога наставленије*. Т. Остојић, Н. д., 80–81; *Захарија Орфелин*, приредио Боровој Чалић, 339.

¹¹³ О чињењу метаније митрополит Ненадовић је говорио, у склопу других питања и пре свега са теолошке основе, поново у посланици из 1761. Том приликом је објаснио и разлику између мале и велике метаније, при чему је мала чињена тако да се верници не спуштају на земљу, већ чине поклоњење стојећи. АСАНУ, 12176, Посланица од 10/21. септембра 1757, 12/23. јуна 1761.

¹¹⁴ Митрополит Ненадовић овде износи јединствену тврдњу да због поклона у време Великог входа „еретици отступници поганеже Евреи“ православне називају хлебопклоницима. АСАНУ, 12176, Посланица од 10/21. септембра 1757.

¹¹⁵ АСАНУ, 12176, Посланица од 1/12. августа 1759, 12/23. јуна 1761.

¹¹⁶ АСАНУ, 12176, Посланица од 23. априла / 4. маја 1753.

¹¹⁷ АСАНУ, 12176, Посланица од 26. септембра / 7. октобра 1759. За организацију Цркве митрополит је објавио неколико посланица, или је поједине сегменте из њене организације додавао уз посланице које су се тицале других тема. Видети Посланице од 13/24. маја 1754, 17/28. октобра 1755, 20/31. октобра 1761, 27. септембра / 8. октобра 1762, 12/23. октобра 1763, 19/30. фебруара 1765, 31. марта / 11. априла 1767.

нема бигамије, те да се свако венчање мора раније објавити,¹¹⁸ што је био један од начина да своје вернике упуте у правилан црквени живот. Некада је то чинио наредбама, тражећи помоћ представника световне власти код извршења његових наредби, о чему је већ било речи, док је у неким другим ситуацијама био знатно емотивнији истичући како не може да опише бол свога срца због сазнања да се не поштују црквени савети и наредбе које је толико пута верницима у усменој или писменој форми изнео.¹¹⁹

Време између 1749. и 1768. када је на челу Карловачке митрополије био један од њених најспособнијих првојерарха, митрополит Павле Ненадовић, значајно је као период обнове духовног живота српског народа Хабзбуршке монархије. Изузетно политичко искуство и добро познавање свих недостатака духовног живота, нарочито образовања, омогућили су митрополиту да своју акцију на поправљању културног стања започне одмах по избору. Недостатак извора онемогућава компарацију пастирских посланица митрополита Ненадовића и његових претходника, ако су их уопште писали, те се тако Ненадовићеве намећу као новина у српском осамнаестовековном друштву. Њихов хетерогени садржај омогућава класификовање у шест група, од којих четири имају искључиво духовну улогу. Теолошке теме, које чине основну садржину посланица, на специфичан начин су комбиноване са идејама просветитељства. Школске посланице најбољи су пример ове комбинације, у којој просветитељским учењем митрополит указује на прагматичност образовања, а теолошким га представља као богоугодно дело. Ставови изнети у посланицама представљају разрађени облик духовног живота, онако како га је митрополит Ненадовић замишљао, између образовања, као услова просперитета и уласка у Небеско царство, које се постиже поштовањем закона Цркве. Проблеми који су били брана оваквом животу морали су бити савладани, а садржај посланица управо је пружао решење за сваки од њих, било да је реч о лењости, као смртном греху, или онемогућавању напретка граничара у војној хијерархији, као последици необразованости. Теоријска основа, просветитељског или теолошког правца, претходила је низу решења које је митрополит нудио у циљу сваког напретка, ослањајући се у извршењу својих наредби како на свештенство тако и на представнике световне власти. На крају, посланице су прворазредни извор за сагледавање српске теолошке мисли у XVIII веку и проблема са којима се српски народ сусретао на духовном пољу, као и начин на који је њихово решење видео митрополит Павле Ненадовић.

---

¹¹⁸ Наредба је настала као последица државне акције у Великоварадском округу да се спречи наводна бигамија, нарочито раширена међу Србима. АСАНУ, 12176, Посланица од 7/18. октобра 1759.

¹¹⁹ АСАНУ, 12176, Посланица од 12/23. јуна 1761. Поред правилног црквеног живота истовремено је настојао да преко свештенства поучи народ о лошој страни пијанства. АСАНУ, 12176, Посланица од 26. новембра / 7. децембра 1766.

Извори и литература:

- Архив Српске академије наука и уметности, 12176, Циркуларни протокол 1750–1767.
Архив САНУ у Сремским Карловцима, Митрополијско-патријаршиски архив, фонд „Б“.
Архив Црквене општине Лаћарак, Циркуларни протокол 1750–1784.
- Андерсон, Метју С., *Европа у осамнаестом веку 1713–1789*, Београд 2003.
Вукашиновић, Владимир, *Српска барокна теологија*, Требиње 2010.
Вуковић, Сава, *Грданички Дамаскин*, у: *Српски биграфски речник*, 2, Нови Сад 2006.
Гавриловић, Владан, *Темнишварски сабор и Илирска дворска канцеларија (1790–1792)*, Нови Сад 2005.
- Грданички, Дамаскин, *Посланице митрополита Павла Ненадовића (1699–1768) – прилог за историју српског црквеног пастирства и проповедништва у XVIII веку*, Богословље, св. 1, Београд 1929.
- Давидовић, Дамаскин, *Карловачки митрополит Павле Ненадовић (1699–1768)*, Теолошки погледи, бр. 1–2, Београд 1987.
- Захарија Орфелин, приредно Боровој Чалић, Нови Сад 2011.
- Кириловић, Димитрије, *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740–1780)*, Сремски Карловци 1929.
- Костић, Страхинја, *Реорганизација школа у духу просветитељских реформи*, у: *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974.
- Медаковић, Дејан, *Представе врлина у српској уметности XVIII века*, у: *Путеви српског барока*, Београд 1971.
- Микавица, Дејан, *Српско питање на Угарском сабору 1690–1918*, Нови Сад 2011.
- Никанор, епископ бачки, *Др Дамаскин (Грданички)*, Гласник. Службени лист Српске православне цркве, бр. 11, Београд 1969.
- Остојић, Тихомир, Доситеј *Обрадовић у Хопову*, Нови Сад 1907.
- Остојић, Тихомир, *Захарија Орфелин*, Београд 1923.
- Павић, Милорад, *Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд 1972.
- Павић, Милорад, *Рађање нове српске књижевности*, Београд 1983.
- Рајић, Јован, *Историја катихизма православних Србаља у цесарским државама*, Панчево [б. г.].
- Рајковић, Ђорђе, *Митрополит Павао Ненадовић. Биографско-историјска слика*, Летопис Матице српске, књ. 137, Нови Сад 1884.
- Руvaraц, Ђорђе, *Две посланице Павла Ненадовића, владике карлштадског*, Српски Сион, број 10, Сремски Карловци 1905.
- Руvaraц, Димитрије, *Позиви и одзиви или радња појединих српских архиепископа у митрополији Карловачкој, око подизања српских школа и стварање фондова за њихово издржавање*, Земун 1894.
- Руvaraц, Димитрије, *Покрово-богородичне школе у Карловцима*, Сремски Карловци 1926.
- Руvaraц, Димитрије, *Радња Архијерејског синода 1750*, Српски Сион, Сремски Карловци 1904.
- Руvaraц, Димитрије, *Својеручни записи владике горњо-карловачког, а потом митрополита Павла Ненадовића*, Српски Сион, Сремски Карловци 1904.
- Руvaraц, Димитрије, *Павла Ненадовића карлштадског владике „Правила за свештенике“*, Српски Сион, бр. 16, Сремски Карловци 1906.
- Скерлић, Јован, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1966.

Тимотијевић, Мирослав, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996.
Тимотијевић, Мирослав, *Рађање модерне приватности*, Београд 2006.
Надживковић, Stevan, *Француско просветитељство, одраз вере и људски напредак*, Нови Сад 2005.
Helfert, Joseph Alexander von, *Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia*, Prag 1860.

PASTORAL LETTERS OF METROPOLITAN PAVLE NENADOVIĆ

Summary

The arrival of the Metropolitan Pavle Nenadović at the head of Karlovci Metropolis represented a new period in its history. A capable Metropolitan, with the considerable political experience gave a new direction to the spiritual life of the Serbian people in the Habsburg monarchy. In an effort to strengthen that life, to raise it on the new foundations, and enable morally upright and educated believers to have a better future, Metropolitan wrote and published more than one hundred letters of different contents, through which he taught the believers, encouraging them to education, organizing the spiritual life, informing them of the important events in the country related to the Serbian nation, and putting his efforts to protect their privileged position. These letters were of a great importance for particular issues, especially concerning the theological education of believers, and preaching in the second half of the eighteenth century. The intention of the paper was to consider the theological basis of Metropolitan Nenadović's attitudes and influences of Enlightenment ideas on his commitment to improve the educational and cultural life of Serbs in the Habsburg Monarchy in general through the pastoral letters which he sent to the clergy and the people.

Keywords: Metropolitan Pavle Nenadović, Karlovci Metropolis, letters, schools, Easter, Christmas, spiritual life.

Мирослав Павловић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски Факултет
 mpavlovitch@yahoo.com

NİZAM-I CEDİD – ЈЕДАН НЕУСПЕО ПОКУШАЈ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА

Сажетак: Домаћа историографија питање Српске револуције и посебно предреволуционарних реформи Хаци Мустафа-паше доводи у везу са реформама султана Селима III, које се означавају синтагмом Nizam-ı Cedid. Рад има интенцију систематизације научних сазнања на пољу османистике у циљу диверсификовања и одређења опсега и домета овог специфичног покушаја модернизације, установљења њеног значаја у предтанзиматском периоду на касније догађаје, као и домете страних утицаја, културне интеракције, односно трансфера. Посебна пажња усмерена је на процесе децентрализације, институцију ајанлика, као и бирократизације са фокусом на односе центар–периферија.

Кључне речи: Nizam-ı Cedid, İrad-ı Cedid, Селим III, Османско царство, осамнаести век, модернизација, реформе, ајани.

*Lâkin bir devletin böyle külliyen tebdil ve teccid-i
 nizamatı müceddeden bir devletin teşkilinden güç olduğuna binaen.*

„Много је теже потпуно променити и преправити законе државе,
 него основати нову државу.“

Ахмед Џевдет-паша

Нови поредак (Nizam-ı Cedid)¹ представља синоним за серију реформи које је спроводио султан Селим III (1789–1807)² у оквиру модернизацијских промена

¹ Такође и Нова војска, Нове трупе, Nizam-ı Cedid. О овом питању видети: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789–1856.)*, Ankara 2007; Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789–1807*, Cambridge, Massachusetts 1971; F. Babinger, C. E. Bosworth, *Nizam-ı Djedid, y: The Encyclopaedia of Islam, Vol. 8*, (Eds. C. Bosworth, E. Donzel, W. Heinrichs, G. Lecomte), Leiden 1995, 75–76.

² Двадесет и осми османски султан, син Мустафе III и султаније Михришах, рођен је 24. децембра 1761. M. Fatih Salgar, *III. Selim. Hayatı-Sanati-Eserleri*, Istanbul 2001, 13; Selcuk Aksin Somel, *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*, Lanham, Maryland, Oxford 2003, 263–264.

током XVIII века, са ослоном на војне реформе по европском узору. Тим реформама се врло брзо показала спремност за радикалне промене и у осталим сферама државне и покрајинске управе, финансија и економије, спахијско-тимарског уређења, са социјалном и друштвеном компонентом. У основном значењу синтагма Nizam-ı Cedid представља нову армију, док у ширем контексту означава читав реформски процес у доба Селима III. Спровођење реформске политике отпочело је 1793, али су планови старији. Још од ступања на престо организован је низ саветовања упркос рату који је трајао. Када је султан у питању, идеја модернизације заокупљала је најближи круг његових саветника током младалачких дана. Реформе првог султана-реформатора производ су дугогодишњег брижљивог планирања и у складу су са идејама османске политичке мисли и прихваћене мирнодопске политике. Модернизацијска мисао једним делом наслеђе је времена и утицаја оца Мустафе III, који се побринуо да наследник, мимо традиционалних обичаја, остане у непосредној близини нових војних корпуса. Пет година проведених у образовном систему илмија и петнаест година у кафесу³ нису битније утицале на формирање личности младог Селима. Основно образовање које је пружала улема било је усмерено на описмењавање и учење куранских рецитала,⁴ док режим кафеса није прекидао контакте са спољним светом. Селим III се убраја међу ретко образоване османске владаре, као изврсни интелектуалац свога времена, писац и песник са особитим укусом за естетику и музику.⁵ У самој основи политике новог султана значајну улогу одиграле су две амбасадорске мисије и сефаратнеме које су из њих произишле. Прва је Исхак-беја⁶ у Париз, која је омогућила контакт са Лујем XVI, и значајнија Ебубекир Ратиб-ефендије у Беч 1791/92. са задатком опсервације хабзбуршког војног потенцијала и друштвених прилика. Сам султан и прореформски кругови имали су, по свему судећи, доста обимна сазнања о просвећеном апсолутизму коме су тежили, као коначном циљу реформи у Османском царству.⁷ Ратиб-ефендија је приказао слику уређене државе јаким институција. Његовој пажњи није промакла организација трговине и пореског

---

³ Наслеђивање престола од стране најстаријег члана породице установљено је 1617, док је систем кафеса (kafes) уведен 1622. Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700–1922*, Cambridge 2005, 92.

⁴ Özer Ergenç, *Some remarks on the Ottoman Classical System and Its Characteristics* u *The Great Ottoman Turkish Civilization. Economy and Society* (Ed. Kemal Çiçek), Ankara 2000, 315–316.

⁵ Забележено је често извођење опера и балета у Селимовом присуству, док је сам аутор 108 познатих песама верског и секуларног карактера. M. Fatih Salgar, *III. Selim. Hayatı-Sanati-Eserleri*, 34–35, 40.

⁶ Налазио се у најближем Селимовом кругу, али је прво служио интересима Гази Хасан-паше, затим извесног руског официра Зорича, а током посете Француској попримио франкофилски став. Shaw, *Between Old and New*, 13–14.

⁷ Не би требало занемаривати утицај европске књиге на османску елиту. Документовано је повећано интересовање за оснивање библиотека од средине осамнаестог века, који до владавине Селима покреће и провинцијалну елиту на све чешће патронатске акције овог типа. Литература на европским језицима све је бројнија, тако да војне школе поседују чак и примерак Француске енциклопедије. Ismail E. Erünsal, *The Expansion and Reorganization of the Ottoman Library System: 1754–1839*, Belleten, 235, Ankara 1998, 831–847.

система, пошта или банака.⁸ Султанова пажња била је концентрисана на слабост управног система и проналажење решења за кризу у којој се држава нашла. Зато је контакт са европским државама послужио као идејна основа. Има назнака да су подробније разматране и реформе Петра Великог у Русији у контексту међурелигијских питања. Османлије је бринуло питање угрожености ислама кроз процес прилагођавања европским научним достигнућима.⁹ Први месеци владавине ипак нису наговештавали реформског владара. Ратне прилике приморале су Селима да се ослони на традиционалне методе и конзервативце. Ипак, што се више окретао њима, тражио је прилику да их дискредитује. Тако су реформски настројени шејхулислам Мехмед Камил-ефенди и реформатор морнарице и јунак Чешмеа Гази Хасан-паша смењени у првим недељама владавине. Иако се чинило да велики везир Коџа Јусуф-паша суверено господари султановом околином, на упражњене положаје долазиле су султанове присталице, попут Гиритли Хусејин-паше.¹⁰

Упоредо са првим дипломатским мисијама оснивани су савети при Царском већу (*Divan-ı Hümayun*), који су разматрали посебне области и припремали законодавну регулативу. Сличан процес одигравао се и у војсци, где су основани експериментални корпуси обучавани по европском моделу.¹¹ Први задатак је извршила бирократија Високе порте, док је савремена војна обука могла бити резултат ранијих војних школа по европском узору, осниваних током владавине Селимовог оца и стрица, а најпре под руководством Халил Хамид-паше. Заправо се уочава континуитет прекинут током везировања Коџа Јусуф-паше, који је успео да потисне једног од три најзначајнија велика везира осамнаестог века.¹² Потврду томе пружа интелектуална елита која се окреће француским културним утицајима, и отпочиње готово јеретички оријентацију на француски, као језик дипломатије, напуштајући арапски и персијски.¹³ Највиши кругови бирократије и уleme позвани

---

⁸ Изузетно добри и чисти путеви, аграрна производња и организација села у Мађарској и Ердељу, верско питање... Сефаратнама има 490 страна. У Бечу је упознао Јозефа фон Хамера. Cahit Bilim, *Ebubekir Ratib Nemçe Sefaratnamesi*, Belleten, 209, Ankara 1990, 261–293.

⁹ Сам султан свестан тешког положаја Османског царства употребио је синтагму „клонулоост преузвишене државе“ (*Devlet-i Aliyye'ye rehavet*) и потребу да се „против смрти пронађе било који лек“ (*Ölümden gayri her hastalığa ilaç bulmak mümkündür*). Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt*, 60–62.

¹⁰ На положај капудан-паше (команданта морнарице). Мехмед Шериф-ефенди постављен је на положај шејхулислама, вероватно под притиском уleme. Са тог положаја га је раније протерао султан Абдулхамид због корупције и неспособности. Убрзо ће га наследити султанов учитељ Хамидзаде Мустафа-ефенди. Иако Шо Коџа Јусуф-пашу описује као традиционалисту, наћи ће се међу предлагачима реформи и главним дискусантима на Саветодавном већу. Такође ће организовати експерименталне јединице на бојишту, које ће обучавати по европском моделу. Shaw, *Between Old and New*, 32–35, 74; Stanford J. Shaw, *The Nizam-ı Cedid Army under Sultan Selim III 1789–1807*, Oriens, Vol. 18, 1965–1966, 169, 171.

¹¹ Shaw, *The Nizam-ı Cedid Army...*, 169.

¹² Поред Дамад Ибрахим-паше и Коџа Рагип-паше, о којима је већ било речи. Тај дисконтинуитет изазван је ратним приликама, о чему сведоче реформе морнарице које нису прекидане после 1785. О томе у даљем тексту.

¹³ Индикативна је у том смислу каријера Али Азиз-ефендије, београдског ризничара и амбасадора у Пруској. Такође и Махмуд Раиф-ефендије познатијег као *İngiliz* (Енглеz), који не само што је преводио европске књиге већ је прихватио и европске манире и културу живљења. Shaw, *Between Old and New*, 89.

су бујурулдијом 1792. да доставе предлоге реформи у писаном облику (layiha), после чега је организовано својеврсно Саветодавно веће (Meclis-i Meşveret). Како Енвер Зија Карал наводи, планови су се кретали у три правца: јачању институција старог система, њиховом укидању, или компромисном предлогу који је подразумева опстанак институција старог система уз паралелно функционисање нових по француском узору. Сам назив Нова војска (Nizam-ı Cedid), проистекао је из опсервација Ратиб-ефендије, који је сугерисао на егзистенцију сличних корпуса у европским државама. Двадесет и један Османлија и двоје странаца доставили су предлоге, од којих се садржином и утицајем издвојила критика и план реформи улеме Татарцикзаде Абдулах-молаефендије.¹⁴ Стенфорд Шо наглашава конзервативни приступ, мада ако се Татарцикова лајиха посматра у духу насихатнама XVIII века, уочава се стандардни позив на поштовање и обнову институција класичног система ради среће и праведности. Ту се завршава традиционална страна и даљи текст добија на оштрини. Сугерише се базична реформа илимија са конкретним предлозима контроле постављења на положаје, без позивања на институционалне промене. Од посебног је интереса сегмент о економском систему, с обзиром да се предлаже укидање система маликана. Опсервације су темељне и конкретне. Татарцик-ефенди указује на концентрацију финансијске и политичке моћи уског круга истанбулске елите, која кочи привредну, посебно пољопривредну производњу и концентрише се на експлоатацију. Зато предлаже да се оснивају мануфактуре, посебно у индустрији дувана, које би држава давала на управу поверљивим лицима (mutemedi).¹⁵ И током саме расправе дошло је до изражаја економско питање, односно обезбеђивање финансијске потпоре реформским плановима. Увођење Нове благајне (İrad-ı Cedid) део је компромисног предлога Коца Јусуф-паше, како би се избегавањем сваке везе нових институција са старима предупредио потенцијални револт и угрозио подухват.¹⁶ Изузетан утицај на организацију реформи имао је османски Јерменин и каснији шведски посланик Д'Осон. Осим сопственог реформског предлога, имао је утицаја и на Ратиб-ефендију. Као добар познавалац језика, профранцуски оријентисан једно време се налазио и у османској служби. Сама идеја о називу нових формација и аустријски узор, који је послужио као модел, резултат су бечког сусрета Д'Осона и Ратиб-

---

¹⁴ Зија Карал наводи укупно двадесет и двоје, док Шо поименце набраја двадесет и троје. Зато је и у савременој литератури присутна ова дистинкција. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 62; Shaw, *Between Old and New*, 91–93.

¹⁵ Шо, који је најтемељније проучио ово питање, сугерише да су остале лајихе у конзервативном духу, позивају на обнову старих а не и формирање нових институција. Чак је изражен предлог о повратку на систем девширме. Међутим, Сућеска указује на економско питање код Татарцик-ефендије и тако унеколико деманатује Шоа. Да је формирање корпуса нове војске представљало централно питање сугерише и Зија Карал. Shaw, *Between Old and New*, 93–111; Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 63–64; Avdo Sućeska, *Malikana (doživotni zakup državnih dobara u Osmanskoj državi)*, Prilozi za orijentalnu filologiju, sv. VIII–IX, Sarajevo 1958–59, 131–133.

¹⁶ Још једном је са пуним правог Татарцик-ефенди упозоравао да је тај план финансијски тешко одржив, с обзиром да се морају градити нове бараке и плаћати страном особље. Shaw, *The Nizam-ı Cedid Army...*, 171.

ефендије.¹⁷ Пошто је саветовање обављено током априла и маја 1792, изградња барака на Левенд чифтлику отпочела је у августу, што је симболично означило и почетак реформи.¹⁸

Легислативна основа постављена је 1. марта 1793. оснивањем Нове благајне, чији је дефтердар носио почасни назив другог благајника Царске благајне (Şikk-i Sanî Defterdarlık). Већим делом прилив средстава долазио је из маликана које су због смрти уживалаца враћене држави. То није означило директан почетак укидања система закупа пореза. Нова благајна се заправо понашала као колективни закупац, те је за уживање маликана плаћала ренту Царској благајни и одржавала систем подзакупа. Тиме је угрожена једино престоничка елита која је удаљена из уносних трансакција. С обзиром да би радикалнији потези државе довели до неиспуњења обавеза на локалу, док сам државни апарат није имао адекватан систем принуде, може се закључити да је идеја реформатора несумњиво тежила постепеном укидању система илтизма. То потврђује и запоседање од стране Нове благајне одређених тимарских поседа који су одузимани уживаоцима или су по њиховој смрти прелазили на систем маликана односно управу Irad-ı Cedid-a.¹⁹ Царска благајна је уз право надзора над Новом благајном задржала готово све изворе прихода, док је новооснована благајна, иако јој је уступљено право на убирања пореза на неким територијама, главни извор прихода везивала за раније екстрапрофите појединаца и интересних група. Од 1801. Irad-ı Cedid-у је, као једином ауторитету, уступљена управа закупа остављених у наслеђе, као и сакупљање такси на алкохол, памук, вуну и шишарке. Прилив средстава у периоду од 1793. до 1797. ипак није покривао више од 21% трошкова.²⁰ Све захтевнији трошкови реформи морнарице довели су до оснивања посебне Поморске благајне 1805. Како су новчана плаћања за извршену службу постала устаљена државна пракса, то је водило монетаризацији и несташицама новца. Монетаризација је враћала поверење у државу, док су несташице изазване проблемима спољнотрговинског дефицита. Трговина под страном доминацијом регулисана

---

¹⁷ Ignatius Mouradgea d'Ohsson (1740–1807), у Османском царству познатији као Muradcan Tosunyan, јерменски је католик. Пошто му је отац службовао у Шведском посланству, као писар и сам ступа 1768. у исту службу. Оженио се 1774. Евом Кулелијан, ћерком Абрахама Кулелијана, једног од највећих јерменских сарафа (Sarağ – финансијер). Шведско племство је стекао 1780, а 1801. је уписан у ред витеза. Од 1784. до 1791. је боравио у Паризу, где је наставио финансијске послове свог таста, заједно са напорима да објави књигу о Османском царству. У повратку је, у Бечу, срео Ебубекир-ефендију, коме је помагао као преводилац. Учествовао је и у креирању програма за Војну школу инжењерије. Шведски је амбасадор од 1795. до 1799, када је проглашен (први пут у османској дипломатској историји) за *persona non grata*. Последње дане је провео у Паризу. Carter V. Findley, *A Quixotic Author and His Great Taxonomy: Mouradgea D'Ohsson and His Tableau General De L'Empire Othoman*, <http://www.oslo2000.uio.no/program/papers/m1b/m1b-findley.pdf>

¹⁸ Levend Çiftlik је султан Абдулхамид I доделио Гази Хасан-паши, који је, као командант морнарице, доводио морнаре (levend), да обрађују имање, по којима је и добило име. У питању је мали уздигнути плато, шеснаест километара од Истанбула са погледом на Бешикташ. Shaw, *The Nizam-ı Cedid Army...*, 170.

¹⁹ Исто, 172–174.

²⁰ У том периоду прилив средстава је износио 1.884.803 куруша, а трошкови 8.304.826. Ş. Hanioglu, *A brief History of the Late Ottoman Empire*, 46.

капитулацијама није се могла реформисати, али је знатно олакшан положај османских трговаца. С обзиром да су ступали у страну службу избегавајући плаћање виших царина (3% за стране трговце, 4% за муслимане и 5% за хришћане), рапидно је растао број тзв. бератлија, односно Османлија у страниој служби. Новом регулативом из 1802. су изједначени сви трговци, док је истовремено уведена строга контрола над издавањем берата у страним дипломатским представништвима. Да би се подстакли домаћа трговина и извоз, драматично је повећан број драгомана, само у Алепу 1792. са 6 на 1500.²¹ Осим подстрека развоју трговине, ова мера је субјекте османске државе не само задржавала под окриљем Османског царства већ је протежирала њихов положај. Оснивање мануфактура и подршка индустријализацији, као наредни корак, није оставило знатнијих последица, али се увиђа почетак тих процеса. Иновације у бродоградњи и покушај набавке парне пумпе 1803/4, заједничко су дело европских стручњака и османских мимара, који су поникли на доковима Поморског арсенала (Tersane-i Amire) у Златном рогу.²² Најдрастичнији покушај централизације представљала је административна реформа из 1795. Иако није заживела у пракси, сугерисала је даљи реформски пут. Планирана је подела Царства на двадесет осам провинција, на чијем челу би био двадесет и један везир са службом која би трајала три до пет година.²³

Војне реформе су имале неколико фаза. Најпре је обука остала ограничена и тајна, да би 18. септембра 1792. било прокламовано оснивање новог војног корпуса од дванаест хиљада војника. У том тренутку је на обуци већ било 1602 војника и официра.²⁴ Систем обуке је захтевао трогодишње присуство у касарнама, строге казне и отплату школарине у случају ранијег напуштања војне службе. Униформа је пратила француске узоре.²⁵ Сама регрутација није обезбеђивала превише озбиљан кадар, с обзиром да су довођени младићи са улица и из приватних војних чета. Зато је долазило до недисциплине, али су нове трупе показале пуну борбену готовост у сукобима са Наполеоном. После овог искуства, 23. новембра 1799. настала је прекретница у реформама. Обучени војници су послати у провинције широм Анадолије, где је отпочела обука по принципу Nizam-ı Cedid-a, с тим да су пешадијским додаване и коњичке јединице. Те нове трупе су имале улогу локалне милиције. База им је била надомак Истанбула, са азијске стране у Ускудару, док су бараке изграђене на Кадикоју. Како је овај систем утврђен до 1804, почела је организација мреже барака за обуку на нивоу провинција, које су годишње

---

²¹ Исто, 46–47.

²² Tuncay Zorlu, *Inovation and Empire in Turkey. Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, London, New York 2008 15–50.

²³ Ş. Hanioglu, *A brief History of the Late Ottoman Empire*, 49–51.

²⁴ У мају 1797. било је 2536 војника и 27 официра, у јулу 1801. 9263 војника и 27 официра, а 1806. 22.685 војника и 1509 официра. Sina Akşin, *Siyasal Tarih (1789–1908.)*, у: *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600–1908* (Eds. Kunt, Akşin, Faroqhi, Toprak, Yutdaydin, Ödekan), Istanbul 2005, 80.

²⁵ Плава беретка, црвене панталоне и мундир. Униформа официра је имала раскошну дугмад и мач. Касније основане јединице, са седиштем у Ускудару, имале су светлоплаву боју униформе, како би се разликовале. О томе и чиновима видети: Shaw, *The Nizam-ı Cedid Army...*, 176–180.

обучавале око пет хиљада војника.²⁶ Избор Анадолије као базе за ширење реформе огледа се у израженијој централизацији, него у Румелији. Широки степен децентрализације који је Румелија поседовала крајем осамнаестог века, у азијској централној покрајини карактеристичан је за почетак седамнаестог века. Покушај установљења базе за реформе у европском делу царства у Једрену доживео је потпуни неуспех изузетно јако организованом опозицијом. Са реформама војске на покрајинском нивоу долазило је потпуно укидање тимарског система. Иако су нови официри носили феудалну титулу санџакбега (*sancak beğ*), она је остала почасна, док је војна служба плаћана новцем уместо леном.²⁷ Реформе морнарице остављале су знатно мање подозрења, с обзиром да су ограничене на изградњу докова и нових бродова, махом у Истанбулу, али и на острвима, највише Родосу. Тунђај Зорлу истиче одређене техничке карактеристике османске морнарице у осамнаестом веку, које се не могу сматрати заосталим. Најпре оријентација на галије, коју је изазивала потреба обалске пловидбе. С тим у вези забележен је покушај преоријентације на једрењаке и раније, али се од тога одустало. Реформе поморског арсенала почеле су знатно пре Селимовог доласка на престо, заправо сежу све до поморског пораза у заливу Чешме (1770), изазваног лошом командом више него техничким карактеристикама. Те реформе се везују за Гази Хасан-пашу. За свега нешто мање од петнаест година Селимових реформи изграђен је суви док за изградњу бродова велике тонаже, и конструисани су галеони који се по носивости и техничким карактеристикама могу носити са најбољим европским бродовима. Селимија, као дело француских архитеката и Морска победа (*Bahr-ı Zafer*), наслеђе Абдулхамидовог доба и дело Исмаила-калфе. Међу техничким иновацијама које се јављају су облагање бродова бакром и израда топова од челика. Први пут се бродови именују по истакнутим појединцима, осим митским именима као до тада. Забележен је и први лет балоном. На крају Селимове владавине османска морнарица је поседовала 27 бродова са три палубе и двадесет фрегата.²⁸ Знатно израженије промене ипак се запажају у људском потенцијалу. Почетну фазу реформи спровели су странци, Французи, Енглези, Швеђани и др., са све већим учешћем домаћих мајстора и архитеката. Ти османски мимари спровешће наредну реформску фазу под Махмудом II. До краја Османског царства изграђена су три сува дока, један током Селимових реформи, наредни заслугом архитеката које су ове реформе изнедриле, и последњи тек крајем деветнаестог века.²⁹

---

²⁶ Сваки беглербег је имао задатак да пошаље одређени број младића на обуку, која је трајала шест месеци до годину дана. Многи беглербези и санџакбегови су подржавали ову политику и заузврат добијали чинове у новој војсци. Од 1804. бараке су изграђиване у: Анкари, Болуу, Кастамонуу, Кутахџи, Кајзерију, Нидеу, Киршехиру, Чоруму, Ментешеу и Измиру. Исто, 179–181; Shaw, *Between Old and New*, 112–137; Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol. 1, Cambridge 1976, 261–263.

²⁷ Shaw, *The Nizam-ı Cedid Army...*, 181.

²⁸ Tuncay Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey*, 1–13, 51–76, 105–106, 111–158.

²⁹ Французи: Труге, Тонду, Ле Рој, Л'Аби, Петон, Ду Рест, Ле Брун, Беноа, Ферже, Дума, Кастејан, Куфе и други. Швеђани: Роде, Лакос, Клинтберг, Малмен, Карлстранд, Хален. Енглези: Спаринг, Олаф. Било је и Сардињана, Шпанаца, Аустријанаца. Османлије: Кара Јорги, Петро и Манол, Николи-калфа, Исмаил, Анастас, Димитри, Невсим, Филип, Трандафил и др. Исто, 77–110.

Неуспех преношења реформи на тло Румелије 1806. догодио се захваљујући ајанима. Међутим, најмоћнији румелијски ајани нису имали учешћа у свргавању Селима III, али јесу заслужни за преврат 1808.³⁰ За неуспех реформи криви су сами реформатори. Током осамнаест година Селимове владавине смењено је девет великих везира. Разлог томе биле су фракције. Када би једна ојачала, султан би снажио противнике док не би био приморан да их доведе на власт. Затим би се сценарио поновио. Додатан проблем је представљало позиционирање фракција према спољнополитичкој оријентацији и ослањање на унутрашњу силу. До средине деведесетих година превладале су три такве групације. Кучук Хусејин, на челу профранцуски оријентисане групације, ослањао се на флоту док су русофили и англофили на челу са Јусуф-агом нагињали валиде султанији, јаничарима и улеми. Изет Мехмед се налазио на челу неутралне групације ослоњене на нове трупе. Честим сменама власти и политичким елиминацијама слабила је централна власт, која се ослањала једино на институцију јаког султана. Компликована унутрашњополитичка ситуација изазвана српским устанком, упадом вехабија у Меку и Медину, као и проблематичним држањем кнежевина Влашке и Молдавије, додатно је подривала положај султана. По избијању рата са Русијом 1806, британским упадом у Египат, несташицама хране у Истанбулу, растућом инфлацијом и руском и фанариотском подршком конзервативцима, дошло је до губитка легитимитета самог султана и отвореног револта. Помоћне јаничарске трупе, јамаци, јесу биле непосредни извршиоци, али су организацију извели конзервативци, који су у једном тренутку постали моћнији од султана. Основна грешка политике Селима III огледа се у подржавању конзервативаца од јесени 1806, чиме је покушајем да спречи револт само убрзавао догађаје. Иако је у околини престонице стационирано преко двадесет хиљада војника, султан их није употребио против око три хиљаде јаничара.³¹ Промену на престолу иницирала је истанбулска елита. Извеле су је јаничарске трупе које су се ту случајно нашле и којима се успешно манипулисало. Не може се рећи да је улема стајала иза овог догађаја, већ њен део, фанатичнији, традиционалнији. Заједнички интерес везивао је ову фракцију више него припадност улеми, сејфијама или калемијама. Ајани се нису активно мешали у истанбулску политику, све док се власт султана реално није осећала даље од Једрена. Повод за њихово укључивање у престоничке проблеме дала је, како је Илбер Ортајли назива, „рушчучка братија“. Реч је о шесторици преживелих реформатора, који су се склонили код најмоћнијег ајана, Мустафе-паше Алемдара.³²

---

³⁰ Пребацивање трупа Nizam-ı Cedid-а објашњавано је потребом гушења Српског устанка. Кадију, који је читао хатишериф о томе јаничари су линчовали и почели да организују локалне војне одреде. То је довело до повлачења нових трупа у Истанбул. Догађај је познат у историографији као Други једренски догађај (Ikinci Edirne Vakası). Преврат 1808. односи се на свргавање Мустафе IV. Binnaz Toprak, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden 1981, 60; Ş. Hanioglu, *A brief History of the Late Ottoman Empire*, Hanioglu, 53.

³¹ Побуна је избила 25. а окончана 29. маја 1807. Shaw, *Between Old and New*, 346–383.

³² Ортајли наглашава изузетан значај који је Румелија имала у осамнаестом веку, као полигон модернизације. С тим у везу доводи и реформаторе из Рушчука. Међутим, не може бити говора о наклоности Мустафе Алемдара према реформама Селима III о чему говори Ортајли. Реч је о борби за

Када би неки ајан изгубио власт, истиче Сураја Фароки, то не би било зато што је банкротирао, већ зато што је изгубио политичку подршку у Истанбулу. Међутим, најјачи ајани по правилу нису уживали благонаклоност централне власти. Према њима је држава примењивала исту стратегију као и према фракцијама у престоници. Једино су током ратних прилика најмоћнији ајани и држава налазили заједнички интерес. Ти „господари рата“, како их назива савремена османистика, имали су своје мреже клијената, слабијих ајана, који су их наслеђивали. Мустафа Алемдар тако је учврстио своју власт на подручју свог некадашњег патрона Тирсаникли Исмаил-аге. Међусобни односи ајана били су сложени и прилично разнолики. Муридзаде Хаци Мехмед-ага из Едремита, администратор, порезник и финансијер, налазио се у позицији финансијера оближњег знатно моћнијег ајана Караосманоглуа. Штавише, у каснијем периоду ће бити и финансијер утицајних грчких породица, чије је учешће у грчком устанку евидентно.³³ Између сарадње и сукоба сам султан Селим III их је час привлачио на своју страну, озваничењем њихове власт, час слао војску на њих. У периоду 1797–1807. може се говорити о феудалним устанцима против централне власти на подручју Румелије, али и Сирије, Ирака и Египта. Осман Пазваноглу представљао је најјачег ајана у Румелији. Поседовао је хиљаде чифтлика који углавном нису били засновани на пољопривреди већ на убирању пореза, односно суровој експлоатацији. Једино је штитио трговину. У целом Видинском пашалуку је била слична ситуација. Исмаил-паша се није разликовао по методама управе. Међутим, у суседном Београдском и у Босанском пашалуку, где су јаничари и спахије представљали снажнији фактор, сукоби су били оштрији и негативнији по ајане. Тако је у Босни после низа побуна читавом становништву признат статус аскера. Кара Махмуд Бушатли је такође изградио своју власт на чифтлицима, али је формирао коалицију са трговцима и занатлијама из Скадра и оријентисао се на извозну производњу. Зато је положај његових чифчија знатно лакши, с озиром да су чифтлици производно оријентисани. Али-паша Тепеделенли имао је јаке везе са локалном милицијом (*armatoli, derbentci*) која је регрутована из редова клефта, побуњеника. Зато је сигурност путева и трговине у областима под његовом контролом остала изузетна. Деведесетих година осамнаестог века тежиште сукоба ајана се померало из Македоније ка Тракији и Бугарској, подручјима погођеним ратом. Султан их је усмеравао да сузбијају разбојништва, као Исмаила Серезлију 1793–4, неке заборављао као Пазваноглуа 1796. или унапређивао 1799–1801. После свргавања султана 1807. Тајар Махмуд-паша, лидер Џаниклизаде породице, једне од најмоћнијих у Анадолији, постављен

власт и моћ. Такође инсистирање на значају Румелије у тренутку када је систем реформи заведен у Анадолији без проблема, док је Румелија у стању побуне више служила савременој слободној интерпретацији историјских догађаја. Видети: Илбер Ортаџи, *Најдужи век империје*, Београд 2004, 33–39.

³³ Сураја Фароки наглашава слабу истраженост проблема ајана у осамнаестом веку. Suraiya Faroqhi, *Wealth and Power in the Land of Olives: Economic and Political Activities of Müridzade Hacı Mehmed Agha, Notable of Edremit u Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East* (Eds. C. Keyder, F. Tabak), 77–96; McGowan Bruce, *The Age of the Ayans 1699–1812, u An Economic and Social History of Ottoman Empire, Vol.2, 1600–1914* (Eds. Faroqhi, McGowan, Quataert, Pamuk), Cambridge 1997, 662–663.

је за великог везира. То је представљало додатан подстрек удруживању румелијских ајана. Исмаил Серезлија придружио се Алемдару. Османско царство је улазило у период потпуне превласти ајана, која ће кулминирати доношењем *Sened-i Ittifak*-а 1808.³⁴

Реформе Селима III остале су епизодне у османској историји, нарочито због чињенице да је следио век реформи, најдуже столеће – како га Илбер Ортајли назива.³⁵ Међутим, оне нису биле сегментисане нити ограничене, биле су радикалне и свеобухватне. У основи су биле војне реформе које су следиле реформски курс XVIII века, али су врло брзо показале тенденцију ширења на финансије, економију, управни апарат, централни и провинцијални. Сама Нова благајна, формирана ради обезбеђивања финансијске основе модернизацији војске, укидала је систем илтизма. Новчана плаћања су потискивала спахијски систем. Иако старе институције нису укидане, њихова ингеренција је заобилажена. Бирократија је спроводила реформе, али су реформе стварале јаку бирократију. Покушај нове територијалне организације царства показао је јасан пут даљег реформског процеса – укидање старих институција. Ширење нових трупа доносило је провинцијама један нови фактор моћи, одан султану и његовим чиновницима. Османско царство закорачило је на почетку XIX века у процес формирања централистичке и коначно апсолутистичке државе.

---

³⁴ Брус Мегован истиче да су акумулацијом моћи и одметањем од централне власти они престајали да буду ајани и уводи термин „warlords“ господари рата. *Sened-i Ittifak* се сматра османском *Magna cartom*. Сву власт држава је на провинцијалном нивоу уступила ајанима. McGowan, *The Age of the Ayans 1699–1812*, 664–680; Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 54–58; Peter Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354–1804*, Seattle, London 1996, 233–247; Richard A. Davenport, *The Life of Ali Pasha of Tepeleni, Vesier of Epirus surnamed Aslan or the Lion*, London 1837.

³⁵ Ортајли, *Најдужи век имперује*, passim.

Литература:

- Akşin, Sina, *Siyasal Tarih (1789-1908.) u Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, (Eds. Kunt, Akşin, Faroqhi, Toprak, Yutdaydın, Ödekan), Istanbul 2005
- Bilim, Cahit, *Ebubekir Ratıb Nemçe Sefaratnemesi*, Belleten, 209, Ankara 1990
- Davenport, A. Richard, *The Life of Ali Pasha of Tepeleni, Vesier of Epirus surnamed Aslan or the Lion*, London 1837
- Ergenç, Özer, *Some remarks on the Ottoman Classical System and Its Characteristics u The Great Ottoman Turkish Civilization. Economy and Society*, (Ed. Kemal Çiçek), Ankara 2000
- Erünsal, E. Ismail, *The Expansion and Reorganization of the Ottoman Library System: 1754-1839*, Belleten, 235, Ankara 1998
- Faroqhi, Suraiya, *Wealth and Power in the Land of Olives: Economic and Political Activities of Müridzade Hacı Mehmed Agha, Notable of Edremit u Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East* (Eds. C. Keyder, F. Tabak), New York 1991
- Hanioğlu, Şükrü, *A brief History of the Late Ottoman Empire*, New Jersey, Oxfordshire 2008
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856.)*, Ankara 2007
- McGowan, Bruce, *The Age of the Ayans 1699-1812, y An Economic and Social History of Ottoman Empire, Vol.2, 1600-1914*, (Eds. Faroqhi, McGowan, Quataert, Pamuk), Cambridge 1997
- Ортајли, Илбер, *Најдужу век империје*, Београд 2004
- Quataert, Donald, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge 2005
- Salgar, M. Fatih, *III. Selim. Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Istanbul 2001
- Shaw, J. Stanford, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, Cambridge, Massachusetts 1971
- Shaw, J. Stanford, *The Nizam-ı Cedid Army under Sultan Selim III 1789-1807*, Oriens, Vol.18, 1965-1966
- Shaw, J. Stanford, Shaw, Kural Ezel: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol. 1, Cambridge 1976
- Somel, Selcuk Aksin, *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*, Lanham, Maryland, Oxford 2003
- Sučeska, Avdo, *Malikana (doživotni zakup državnih dobara u Osmanskoj državi)*, Prilozi za orijentalnu filologiju, sv. VIII-IX, Sarajevo 1958-9
- Sugar, Peter, *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354-1804*, Seattle, London 1996
- Toprak, Binnaz, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden 1981
- Zorlu, Tuncay, *Inovation and Empire in Turkey. Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, London, New York 2008

NİZAM-I CEDİD – AN UNSUCCESSFUL ATTEMPT OF MODERNIZATION OF THE OTOMAN EMPIRE

Summary

The national historiography relates the issue of Serbian revolution and revolutionary reforms of Haji Mustafa Pasha with the reforms of Sultan Selim III, which are named Nizam-ı Cedid. The aim of the paper is to systematize scientific knowledge in the field of the Ottomanism in order to enable diversification and definition of the scope and range of these specific modernization efforts, the establishment of its influence of the pre- tanzimat on the later events, as well as the ranges of foreign influences, cultural interaction and transfer. A special attention is paid to the processes of decentralization, ajanlik institution, and bureaucratization focused on the center-periphery relations.

Keywords: Cedid Nizam-ı, Cedid İrad, Selim III, the Ottoman Empire, the eighteenth century, modernization, reforms, Ajani

Ђорђе Ђурић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
djdjuric@gmail.com

ЛЕОПОЛД РАНКЕ (1795–1886) ИСТОРИЧАР СРПСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Сажетак: У првом делу рада је изложена кратка биографија Леополда Ранкеа (1795–1886) и дат осврт на његово стваралаштво. Указано је на његове доприносе на пољу развоја историографског метода и критике извора и његове теоријске погледе. Такође, пажња је посвећена и његовим бројним историографским делима. У другом делу рада разматрају се настанак, теоријске поставке и одјек Ранкеовог дела *Српска револуција*.

Кључне речи: Леополд Ранке, историја историографије, Српска револуција.

Леополд Ранке (1795–1886) се сматра оснивачем модерне историјске науке.¹ Дао је велики допринос развоју метода критике извора, коју је са својим

---

¹ Ранкеов животопис и дело били су у већој или мањој мери тема свих историја историографије. Још од времена његових савременика, објављен је велики број извора и написано је мноштво студија, чланака и монографија у којима се тумаче Ранкеово дела. Овде поређано по години издања дајемо списак дела о Ранкеу: Е. Щепкин, *Автобиографија Л. Ранке*, Русская мысль, Москва 1893, 22–54; Драгољуб М. Павловић, *Леополд Ранке, поводом стогодишњице рођења његовог*, Дело, VIII, Београд 1895, 428–444; Eugen Guglia, *Leopold von Ranke, Leben und Werke*, Leipzig 1893; Јован Б. Јовановић, *Ранкеово схватање историје*, Београд 1906; О. Л. Вайнштейн, *Леополд фон Ранке и современная буржуазная историографија, К критике новейшей буржуазной историографии*, Москва–Ленинград 1961; Joachim Streisand (Herausgeber), *Die deutsche Geschichtswissenschaft vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Reichseinigung von oben*, Verlag das europäische Buch, Berlin 1969; Helmut Berding, *Leopold v. Ranke*, у: Hans-Ulrich Wehler (Herausgeber), *Deutsche Historiker*, Band I, Göttingen 1973, 7–23; Hanno Helbling, *Leopold von Ranke*, у: *Die Grossen der Weltgeschichte*, band VII, 550–557, Berlin 1976; Eduard Feuter, *Ranke und Seine Schule*, у: *Geschichte der Neueren Historiographie*, München–Berlin 1936, (репринт) Zürich 1985, 472–491; И. П. Деметъев (отв. ред.), *Историографија историје новог времена стран Европе и Америки*, Высшая школа, Москва 1990, 138–144; Friedrich Jaeger, Jörn Rüsen, *Geschichte des Historismus*, München 1992; Christian Simon, *Historiographie, Eine Einführung*, Stuttgart 1996; Wolfgang J. Mommsen, *Leopold von*

студентима практиковао у чувеним „семинарима“. Сматрао је да се на основу оригиналних извора, уз њихову критику може утврдити објективна историјска истина. Њено постизање главни је циљ историчара формулисан у максими *Zeigen wie es eigentlich gewesen* (Показати како се заиста догодило). Није прихватао просветитељску безусловну веру у историјски прогрес, док је романтичарску тезу о духу нације сматрао релевантном. Отуда је главни предмет историјског истраживања, по њему, требало да буде држава, будући да је она оригинална творевина националног духа и божанске промисли. Његова дела имала су велики утицај на даљи развој историјске науке, чему је битно допринео и ишколовавши више десетина историчара који ће Ранкеовим методом обележити националне историографије готово свих европских земаља и Америке у другој половини XIX века. За српску историографију посебно је значајно његово дело *Српска револуција*,² којим ће европској јавности скренути пажњу на проблем обнове српске државе, али и усмерити српску историографију у даљем проучавању Првог српског устанка и догађаја који су му следили.³

Леополд Ранке рођен је 21. децембра 1795. у градићу Вие у Тирингији. Његов отац Готлиб Израел Ранке, по струци правник, био је изданак протестантске породице чији су представници поколењима били свештеници, и поседовао је мање имање. Леополд је школовање започео у манастирској школи у Дондорфу, а потом је од 1809. до 1814. године учио гимназију у Шулпфурту. На универзитету у Лајпцигу је 1814. започео студије теологије, а потом и филологије, које је без великог одушевљења окончао 1818. године.⁴ Још у том периоду код њега се развила склоност ка историји којој су допринели његов професор историје Виланд и дела Нибура и Фихтеа која је, по сопственим речима, са одушевљењем читао.⁵ По окончању студија, од 1818. до 1825. године, предавао је историју и класичне језике у гимназији у Франкфурту на Одри. За то време проучавао је Тукидиду, Херодота, римске историчаре и средњовековне повеље, али и уживао у историјским романима Валтера Скота.⁶ У том периоду настало је његово прво историографско дело *Историја романских и германских народа од 1494. до 1514. године*.⁷ Као додаток овој књизи изашао је и прилог *О критици нових историописаца*, где је била

Ranke und die moderne Geschichtswissenschaft, Kommission für Geschichte der geschichtschreibung, Stuttgart 1998; Džeremi Blek, Donald M. Makrejd, *Izučavanje istorije*, CLIO, Beograd 2007; Ернест Брајзих, *Историографија*, CLIO, Београд 2009.

² *Die serbische Revolution, Aus serbischen papiren und Mittheilungen von Leopold Ranke*, Hamburg 1829. За Ранкеовог живота изашла су још два издања ове књиге. Друго издање *Die Serbische Revolution, Aus serbischen papiren und Mittheilungen von Leopold Ranke, Zwete Ausgabe*, Berlin 1844, bei Dunder und Humbolt и треће издање са промењеним насловом и допуњеним садржајем: Leopold von Ranke, *Serbien und die Türkei*, Berlin 1879.

³ Ранкеовом *Српском револуцијом* подробије ћемо се бавити у другом делу овога рада.

⁴ Helmut Berding, *Leopold v. Ranke*, у: Hans-Urlich Wehler (Herausgeber), *Deuche Historiker*, Band I, Göttingen 1973, 7–8.

⁵ *Автобиографија Л. Ранке*, Русская мысль, Москва 1893, 26.

⁶ Исто, 28.

⁷ Leopold Ranke, *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*, Reimer, Berlin 1824.

формулисана максима *Zeigen wie es eigentlich gewesen* (Она је у ширем контексту гласила: *Nicht die Vergangenheit zu richten, die Mitwelt zum Nutzen zukünftiger Jahre zu belehren, sondern blos zu zeigen, wie es eigentlich gewesen*).⁸ Успех ове књиге омогућило му је 1825. године постављење за „изванредног“ професора на универзитету у Берлину. Овај универзитет, који је 1810. године основао Вилхелм фон Хумболт, постао је под Ранкеовим утицајем колевка историзма. Ранке ће на њему провести читав свој радни век.⁹ Већ 1832. године постаје члан Пруске академије наука у Берлину,¹⁰ а 1834. и редовни професор. Од 1833. до 1836. издавао је Ранке *Историјско-политички часопис*,¹¹ за који је сам написао већину прилога. После вишегодишњег истраживања у Бечу, Италији и немачким градовима, објавио је од 1834. до 1836. године тротомно дело *Римске папе, у последња четири века*,¹² које су савременици сматрали најзначајнијим његовим делом.¹³ Потом је следила шестотомна *Историја Немачке у време реформације*.¹⁴ Године 1841. краљ Фридрих Вилхелм IV поставио је Ранкеа за званичног пруског државног историографа. Као резултат „испуњавања“ тог звања изашла је његова *Историја Пруске*, прво у 9 а потом у 12 књига.¹⁵ Затим је Ранке објавио, такође вишетомна дела, *Историју Француске у XVI и XVII веку*¹⁶ у 5 томова, па *Историју Енглеске у XVI и XVII веку*¹⁷ у 7 томова.

Као писац великог броја оригиналних историографских дела, угледни професор чији су ученици били професори на бројним европским универзитетима, и као утемељивач модерног метода критике извора, Ранке је поводом 70. рођендана, 22. марта 1865. године, добио племићку титулу.¹⁸

То га је, очигледно, додатно мотивисало да настави са радом и убрзо потом објавио је и Валенштајнову биографију¹⁹ па двотомно дело *Немачке силе и кнежевски савез*.²⁰ Неуморно рад је наставио књигом *Узроци и почетак*

---

⁸ Leopold v. Ranke, *Sämtliche Werke*, 54 Bände, Leipzig 1867–1890, Band 33/34, seite VII.

⁹ H. Berding, *Leopold v. Ranke*, 13–14.

¹⁰ После другог издања *Српске револуције* Ранкеу је одана почаст и у Србији, где је 1849. године изабран за почасног члана Друштва српске словесности. Његово чланство биће потврђено и у Српском ученом друштву.

¹¹ *Historisch-Politische Zeitschrift*, Berlin 1833–1836. Овај часопис је био претеча *Historische Zeitschrift*-а, који ће 1859. покренути Ранкеови следбеници.

¹² *Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten*, Berlin 1834–1836; Заправо, првобитно је ово дело носило наслов *Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im 16. und 17. Jahrhundert*, али је у каснијим издањима допуњено и проширено и издавано под насловом који је наведен на почетку фусноте.

¹³ H. Berding, *Leopold v. Ranke*, 17.

¹⁴ Leopold Ranke, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*, Berlin 1839–1847.

¹⁵ Leopold Ranke, *Zwölf Bücher preußischer Geschichte*, Berlin 1878–1879. Прво издање изашло је 1848–49, такође у Берлину. Иначе, ових дванаест књига одштампано је у 5 томова.

¹⁶ Leopold Ranke, *Französische Geschichte, vornehmlich im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert*, Berlin 1852–1861, fünf Bände.

¹⁷ Leopold Ranke, *Englische Geschichte, vornehmlich im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert*, Berlin 1859–1868, sieben Bände.

¹⁸ Eugen Guglia, *Leopold von Rankes, Leben und Werke*, Leipzig 1893, 212–213, 411.

¹⁹ Leopold Ranke, *Geschichte Wallensteins*, Berlin 1869.

²⁰ Leopold Ranke, *Die deutschen Mächte und der Fürstenbund*, Berlin 1871–1872.

револуционарних ратова 1791–1792.²¹ и петотомним делом *Харденберг и историја Пруске државе 1793–1813*.²² Његова импресивна радна енергија дошла је до изражаја када је у 80. години живота започео рад на грандиозно замишљеној *Светској историји*,²³ коју је готово до смрти диктирао својим сарадницима. Њени први томови изашли су још за Ранкеовог живота, а његови сарадници су остале томове које им је био издиктирао издали до 1888. године. У овом делу дошао је до 1450.²⁴ Прво издање Ранкеових сабраних дела у 54 тома излазило је од 1867. до 1890. године, а касније су више пута поново штампана у целини или у изводима.²⁵

Велика почаст указана му је и поводом 90-ог рођендана, када је проглашен за почасног грађанина Берлина у којем је провео цео свој радни век.²⁶ Леополд Ранке умро је 23. маја 1886. године, надживевши многе од својих ученика и ученика својих ученика. Од 1843. године био је ожењен Енглескињом Хеленом Кларисом Грејвс, са којом је имао три сина и кћер.²⁷

Међу свим заслугама Леополда Ранкеа за иградњу модерне историјске науке најзначајнији је његов утицај на унапређење критике историјских извора. У епохи просветитељства се веровало да су познати писци извора довољно поуздани и обавештени да би им се веровало. Ранке покушава да проникне у намере и мотиве тих писаца како би утврдио у којој мери су они заиста поуздани. Изворима првог реда сматра дипломатске извештаје, писма, дневнике, изјаве сведока. Предност даје дипломатским изворима док мемоарима придаје мању важност.²⁸

Са генерацијама својих студената у чувеним „семинарима“ вежба практичну критику извора, чији је циљ да студент практичним радом савлада метод којим се долази до сазнања „како се заиста догодило“. Широко се употребљавају помоћне историјске науке, чије познавање је предуслов за бављење историјом. Овим је ранији Савињијев метод разрађен и усавршен.²⁹ Међу бројним Ранкеовим ученицима можемо поменути Хајнриха фон Зибела, Јакоба Букхарта, Тедија Банкрофта (оснивача научне историографије у САД), али и Јована Ристића.

Ранкеова историјска дела су крајње европоцентрична. Још у *Историји романских и германских народа од 1494. до 1514. године* поставио је тезу да Европу заправо чине ове две групе народа (Италијани, Шпанци, Французи с једне стране и Немци, Британци и Скандинавци с друге). Осталим народима, међу које убраја и

---

²¹ Leopold Ranke, *Ursprung und Beginn der Revolutionskriege 1791 und 1792*, Berlin 1875.

²² Leopold Ranke, *Hardenberg und die Geschichte des preußischen Staates*, Berlin 1879–81, fünf Bände.

²³ Leopold Ranke, *Weltgeschichte*, Berlin 1881–1888, 16 Bände.

²⁴ Theodor Schieder, *Die deutsche Geschichtswissenschaft im Spiegel der Historischen Zeitschrift*, Historische Zeitschrift, 189, 1959, Verlag von R. Oldenbourg, München 1859, јубиларни број, 84–85.

²⁵ Leopold Ranke, *Sämtliche Werke*, Leipzig 1867–90, 54 Bände. Његови сарадници су у томовима 51–52 објавили списе који се односе на његов лични живот. Један од првих превода Ранкеових аутобиографских списа био је на руски језик 1893. године.

²⁶ H. Berding, *Leopold v. Ranke*, 20.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто, 11.

²⁹ Исто.

Словене, приписао је улогу периферних бранилаца европске културе од упада Монгола и Турака.³⁰

Главни предмет историјског истраживања за Ранкеа је држава, као творевина људског, националног духа и божанске промисли. По њему Бог је створио цркву и државу како би ограничио деструктивност појединца и народа и подвргао их реду. Ове институције воде народе ка њиховом прерастању у нације које стварају своје националне државе. Ранке сматра да ће овај процес бити окончан у епохи после Француске револуције. Такође сматра да је однос између појединих држава и нација, пре свега сукоби око превласти, главни покретач историје. Посветивши главну пажњу историји државе и личности, Ранке готово у потпуности занемарује социјалну историју.³¹ Он прихвата тезу романтичарских историчара да институције и законе једног народа и државе није могуће пренети на друге, будући да су оне последица дугог специфичног историјског развитка.

За самог Леополда Ранкеа, али и за читаву његову историографску школу, карактеристично је и да велику пажњу посвећују естетици излагања историје. Он сам је више пута нагласио да су стил и језик којима се дело пише готово једнако важни као и сам његов садржај. За њега литерарна форма и научно откриће нису одвојени једно од другог.³²

Кад се имају у виду Ранкеова импресивна биографија и библиографија и углед који је уживао у културним али и политичким круговима Европе у XIX веку, као и чињеница да је баш он написао историју Српске револуције, може се јасније сагледати значај овог догађаја из српске историје за германски свет, али и целу Европу. Само за време Ранкеовог живота изашла су 3 издања овог дела. У још неуједињеним немачким земљама великог одјека имало је дело у којем је приказана борба неписмених трговаца и сељака, који после вековног турског ропства обнављају своју државу као „творевину националног духа и божанске промисли“.³³

Рад на *Српској револуцији*

После успеха његове *Историје романских и германских народа*, Леополд Ранке се, сада већ као угледни професор берлинског универзитета и стипендиста пруског краља, упутио септембра 1827. у Италију да настави истраживања.³⁴ Пут га

---

³⁰ И. П. Дементьев (отв. ред.), *Историография истории нового времени стран Европы и Америки*, 141–142.

³¹ Н. Berding, *Leopold v. Ranke*, 14; Theodor Schieder, *Die deutsche Geschichtswissenschaft im Spiegel der Historischen Zeitschrift*, 91.

³² Eugen Guglia, *Leopold von Rankes, Leben und Werke*, Leipzig 1893, 194.

³³ Из изложеног Ранкеовог стваралачког животописа јасно се види да не стоји, у нашој историографији, распрострањена теза како је Ранкеова *Историја Српске револуције* "прославила свога аутора": Владимир Стојанчевић, *Леополд Ранке и његова Српска револуција, Предговор*, у: Леополд Ранке, *Српска револуција*, друго издање, Београд 1991, 9. Јасно је да је случај сасвим супротан.

³⁴ Ранкеово дело *Српска револуција* једно је од дела које привлачи пажњу наших историчара од свога штампања до данас. О њему је доста писано. Овде наводимо само неке радове о њему: Јован Ристић, *Леополд Ранке и ослобођење Србије*, Глас СКА, XXXI, Београд 1892, 1–29; Стојан Новаковић, *Предговор*, у: *Србија и Турска у деветнаестом веку*, Београд 1892, I–XXIV; Драгољуб М. Павловић, *Леополд Ранке*,

је нанео у Беч где је међу првима посетио дворску библиотеку и где је упознао Копитара као једног од најбољих познавалаца прилика у југоисточној Европи. Из тог познанства развила се сарадња која ће имати велики утицај на развој српске историографије. Преко Копитара Ранке је упознао Вука у лето 1828. године.³⁵ Њих тројицу могао је у раду на српској историји спојити следећи однос: Копитар је био свестан значаја теме Српске револуције, Вук је имао релативно поуздане информације о њој а Ранке је био професионални историчар са угледом који је гарантовао велики одјек дела. Копитар је већ био Ранкеу дао идеју за писање студије о Дон Карлосу Аустријском, коју је овај написао за време свог боравка у Бечу.³⁶

Ранке се за српску историју заинтересовао из више разлога. Пре свега, већ је био обавештен о успешној борби српских сељака и трговаца против Турске царевине, који обнављају државу, као творевину народног духа. Поред тога, српска борба за ослобођење уклапала се као сегмент у тему која је у то време заокупљала његову пажњу, а то је био сукоб хришћанства и ислама у којем су са хришћанске стране Европу предводили романски и германски народи, а Словени у њој имали улогу рубних заштитника хришћанства.³⁷

О ранијој српској историји Ранке се обавестио из Енгелове *Историје Угарске*.³⁸ Од Вука се информисао о обичајима и карактеру српског народа, да би потом прешао на писање историје Српске револуције за коју му је највећи део грађе дао Вук, било у форми својих већ постојећих списа било у форми казивања. Посебну пажњу указивао је Ранке на српску индивидуалност, а у Србима је видео потенцијалног најпогоднијег пропагатора западне културе на југоистоку Европе.³⁹

Ранке тражи узроке промена и сукоба у односима између Срба и Турака и налази их у немогућности турског друштва да напредује, оптерећено неприхватањем хришћана као равноправних, и у паразитском животу на њихов рачун. Српску револуцију Ранке покушава да стави у општеевропски контекст. Он први у њеном описивању и тумачењу користи и Наполеонова писма, стављајући ток српске историје у контекст односа великих сила.

Поводом стогодишњице рођења његовог, Дело, VIII, Београд 1895, 428–444; Јован Б. Јовановић, *Ранкеово схватање историје*, Београд 1906; Nikola Radojčić, *Rankeova nova koncepcija srpske istorije*, Razprave ZDHSV, Ljubljana 1925, 1–54; Никола Радојчић, *Увођење Србије у светску науку*, ЛМС, књ. 323, св. 1, 1930, 29–43; Артур Либерт, *Положај Леополда Ранкеа у духовном свету*, *Филозофски приказ*, Глас СКА, XLXXIX, Beograd 1938, 135–164; Миодраг Поповић, *Die serbische Revolution*, ПКЈИФ, XXIX, 1–2, Београд 1963, 45–58; Никола Радојчић, *Српска револуција Леополда Ранкеа и Вук*, ЛМС, књ. 394, св. 2–3, 1964, 113–118; Радош Љушић, *Вук о Српској револуцији*, Београд – Горњи Милановац 1990; Владимир Стојанчевић, *Леополд Ранке и његова Српска револуција*, *Предговор*, у: Леополд Ранке, *Српска револуција*, СКЗ, Београд 1991.

³⁵ Nikola Radojčić, *Rankeova nova koncepcija srpske istorije*, Razprave ZDHSV, Ljubljana 1925, 15.

³⁶ Eugen Guglia, *Leopold von Ranke's, Leben und Werke*, Leipzig 1893, 47.

³⁷ И. П. Дементьев (отв. ред.), *Историографија историји новог времена стран Европы и Америки*, Высшая школа, Москва 1990, 139.

³⁸ Johann Christian Engel, *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*, Halle, 1797–1804, IV.

³⁹ Никола Радојчић, *Увођење Србије у светску науку*, ЛМС, књ. 323, св. 1, 1930, 29–43.

Прво издање Ранкове *Српске револуције*⁴⁰ изашло је 1829. године у Хамбургу. Он је рад на овом делу настави непрекидно га допуњавајући готово до смрти. Друго, допуњено, издање штампао је 1844. у Берлину,⁴¹ а треће хронолошки знатно проширено под новим насловом *Србија и Турска*⁴² објавио је такође у Берлину 1879. Годину после српског стицања независности, коју је у преписци са својим учеником Јованом Ристићем искрено поздравио.⁴³

Ранке у Првом српском устанку види ударање темеља за изградњу српске државе, а у Српској револуцији њену изградњу. У том процесу остварио се народни стваралачки дух, тј. народни геније. Тиме, по њему, Срби као државотворан народ улазе у ред народа који чине „општечовечанску“ историју, заправо постају део европске цивилизације.⁴⁴ Ово је било велико признање и у политичком и у културном смислу за српски народ који је у првој половини XIX века, тек био кренуо путем обнове своје државности.

У другом и трећем издању Српске револуције детаљније је приказана и владавина и елатност Милоша Обреновића, на остварењу аутономије, коју Ранке значајки представља као природни продужетак процеса започетих Првим и Другим српским устанком. Ранке је свестан да је пред Србима дуг процес изградње модерне државе и написао је да је пред кнезом Милошем био задатак правно-политичког уобличавања власти (која треба да оличава дух народа) и процес подизања културног нивоа нације тек ослобођене од турске власти. Ово је на крају свог дела лапидарно изразио реченицом: „Њива је узорана, сад је треба засејати“, а потом оптимистички закључује да се нада да ће његови следбеници о Србима моћи да забележе **светле ствари**.⁴⁵ Овако добронамеран став према младој нацији приказао ју је у најбољем светлу и скренуо пажњу на њу европској јавности, а преко ње и меродавним круговима. Значај ових речи већи је ако знамо да је у готово исто време Карл Маркс њиву и Словене помињао у сасвим другом контексту.

---

⁴⁰ *Die serbische Revolution, Aus serbischen papiren und Mittheilungen* von Lepold Ranke, Hamburg 1829.

⁴¹ *Die Serbische Revolution, Aus serbischen papiren und Mittheilungen* von Lepold Ranke, Zwete Ausgabe, Berlin 1844, bei Dunder und Humbolt

⁴² Leopold von Ranke, *Serbien und die Türkei*, Berlin 1879.

⁴³ Писао је он свом ученику Ристићу: „Са не малом радошћу поздравио сам Ваше саопштење да су Конгресне силе признале независност Србије. Са тиме се прекинула свежа која је све више доводила до хаотичне пометње. На овај начин се некад одвојила република уједињених низоземских земаља од шпанске монархије, а убрзо потом и војводство Пруске од Пољске (подвукао Ђ. Ђ.). Са еманципацијом у Србији је оживотворен националитет у свој својој пуноћи и њиме сада треба управљати према најбољим способностима и знањима. То би значило испуњење оних задатака које су при првом устанку доследно заступали кнезови устајући против јаничарске насилне владавине. При овоме ја желим Нацији и њеној управи да их прати срећа и благослов“. Цитирано према Владимир Стојанчевић, *Леополд Ранке и његова Српска револуција, Предговор*, у: Леополд Ранке, *Српска револуција*, СКЗ, Београд 1991, 13.

⁴⁴ Nikola Radojčić, *Rankeova nova koncepcija srpske istorije*, 28.

⁴⁵ Леополд Ранке, *Српска револуција*, СКЗ, Београд 1991, 164.

**LEOPOLD RANKE (1795–1886)
A HISTORIAN OF THE SERBIAN REVOLUTION**

Summary

Leopold Ranke (1795-1886) was considered a founder of the modern historical science. He believed that on the basis of the original sources, and their criticism which he improved, it could be possible to determine an objective historical truth. Its achievement was the main objective of the historians formulated in *Zeigen wie es eigentlich gewesen*. He did not accept the Enlightenment unconditional faith in historical progress, but he considered the romantic theory on the spirit of the nation as relevant. According to him, the main subject of the historical research should be the state, since it was an original creation of the national spirit and divine providence. His works had a great impact on further development of the historical science. His work *Serbian Revolution* (the first edition published in 1829) was particularly important for Serbian historiography, where he drew attention of the European public to the problem of reconstruction of the Serbian state. Ranke was interested in Serbian history for several reasons. First of all, he was informed of the successful fight of Serbian peasants and traders against the Ottoman Empire, who rebuilt the country, as a creation of the national spirit. In addition, the Serbian fight for liberation fit as a segment to the theme which occupied his attention at that time. That was a conflict of Christianity and Islam, in which Roman and Germanic nations led Europe on behalf of the Christians, while Slavs had a role of peripheral protectors of Christianity in it. Ranke saw Serbs as potentially the most suitable propagandists of the Western culture in the Southeastern Europe. With such a benevolent attitude toward the young Serbian nation, he showed it in the best light, and drew attention of the European public to it, including the authoritative political circles.

Keywords: Leopold Ranke, History of Historiography, the Serbian revolution.

Дејан Микавица
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
mikavica@ff.uns.ac.rs

ВОЈВОДИНА КАО ИДЕЈА СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ У АУСТРИЈИ 1848. ГОДИНЕ

Сажетак: На Мајској скупштини, одржаној у Карловцима 1848. године, проглашена је Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији као одговор на дотадашњу мађарску политику према Србима и као жеља за установљењем политичко-територијалне аутономије која би, у духу који чини саставни део идеје српске државности, осигурала претпоставке за очување националног идентитета Срба северно од Саве и Дунава. У току српско-мађарског рата 1848. године, пречански Срби су настојали да осигурају подршку Бечког двора и Кнежевине Србије за своје национално-политичке циљеве, али су ова очекивања остала, као и до краја следеће године, неостварена.

Кључне речи: Срби, Мађари, Бечки двор, Србија, Хабзбуршка монархија, Јосиф Рајачић, Ђорђе Стратимировић, Војводина.

Мађарски одговор на револуционарне догађаје у Бечу наговештен је три дана пре немира у Бечу (3. марта 1848), када је Лајош Кошут у „ватреном говору“¹ на Угарском сабору у Пожуну изнео аграрни и национални програм који се сводио на ослобађање кметова и образовање мађарске владе. Овај захтев је владару у Беч однела, већ сутрадан, депутација са њим на челу, а мађарска омладина коју су предводили Петефи, Вашвари, Јокаи и Бујовски формулисала је у Пешти (11. марта) програм од 12 тачака који се сводио на принципе равноправности, слободе и братства и захтеве за слободом штампе, укидањем цензуре, образовањем владе која ће бити одговорна Угарском сабору који би заседао у Пешти, годишњим заседањем Угарског сабора, верском и политичком равноправношћу грађана пред законом, општим опорезивањем, укидањем кметства², увођењем поротних судова, народног

¹ Ж. Пол Блед, *Франц Јозеф*, Београд 1987, 78.

² Мартовским законима је поседе добило око половине свих сељака, док су други и даље остали без земље и радили код својих бивших властелина као арендатори. У неким областима Угарске исказивано је

представништва, оснивањем националне банке, уклањањем страних војника са територије Мађарске, забраном да мађарски војници служе у страним земљама, ослобођењем политичких затвореника, унијом са Ердељом. Овај програм су одушевљено поздравиле десетине хиљада пештанских демонстраната, грбови и заставе Монархије су замењени мађарским националним симболима, пештанска градска влада и Намесничко веће стали су иза народних захтева. Пре ових демонстрација Горњи дом Угарског сабора, исто као ни Бечки двор, није показао спремност да прихвати оне одлуке Доњег дома Угарског сабора које су се односиле на укидање кметства и образовање самосталне мађарске владе, да би под притиском Двор ипак попустио (17. марта), а Угарски сабор дан касније објавио вечити обавезни откуп кметских обавеза уз одштету властели коју ће финансирати држава, једнакост свих грађана пред законом, општа пореска обавеза, формирање националне гарде, слободно исповедање протестантске и православне вере.³ Донети су закони о реорганизацији локалне управе, створене могућности за трансформисање жупанија у административне јединице са представничким системом, донети су закони о сазивању Сабора/Парламента на основама народног суверенитета, о формирању владе одговорне Угарском сабору. Одређено је да све владарске уредбе имају једино важност ако их потврди макар један од мађарских министара, проглашена је унија са Ердељом, одређено је да се власт мађарске владе односи и на Хрватску и Војну границу, прерогативи владара пренети су, док је боравио у Бечу, на палатина⁴, државно правне везе Угарске са осталим деловима Монархије сведене су на персоналну унију. Тако је мађарска влада на челу са Баћањијем⁵ и Кошутом као министром финансија⁶, дошла у прилику да испуни оно што је од њих очекивала мађарска јавност, Угарски сабор је до 11. априла наставио са доношењем закона са циљем да у потпуности измени уређење и политичко-правни статус Угарске, а Фердинанд V/I је тог дана стигао у Пожун да би потврдио

незадовољство властеле, неки су тражили и даље од сељака вршење работе, исплату деветине итд. Овај проблем је био још осетљивији у свим оним областима где су властелу чинили Мађари, а сељаштво припадници немађарских народа.

³ Једним од параграфа мартовских закона (осми параграф XX законског чланка) одређено је „по питању вере“ да се гарантује црквена и школска аутономија православним верницима, прописано је одржавање црквеног Конгреса, у чијем раду би учествовало 50 представника грађанског staleжа и по 25 из црквеног и војног staleжа, и то пре заседања Угарског сабора како би на њему решења српског Конгреса било могуће разматрати.

⁴ А то је био надвојвода Стефан Хабзбуршки.

⁵ Грофа Лајоша Баћањија је именовао је Фердинанд I.

⁶ Осим њих, владу су чинили Иштван Сечењи као министар за саобраћај, Ференц Деак као министар правосуђа, Јожеф Етвеш као министар за образовање и веру, Габор Клаузал за трговину, Бергалан Семере за унутрашње послове, Лазар Месарош као министар војни, Пол Естерхази као министар за спољне послове (Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, Нови Сад 1990, 209–210; S. Werni, *Die Wojwodina 1848–1860*, (rukopis doktorske disertacije), 15–16; R. A. Kann, *A History of the Habsburg empire 1526–1918*, Newyork-London 1974, 302; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 433–434; Г. Васин, *Национално-политичка борба Срба у Угарској 1848–1884*, Истраживања, 21, Нови Сад 2010, 314).

законе које је изгласала угарска Дијета⁷ и који не само да су у Угарској увели уставну монархију организовану на либералним начелима већ су и Краљевству Светог Стефана признавали статус полусуверености у оквиру Хабзбуршке целине.⁸ Од закона који су донети на последњем заседању сталешког Угарског сабора⁹ постало је јасно да је национална, индипендистичка димензија мађарског покрета однела историјску, далекосежну превагу над социјално-аграрном идејом револуције и другим либералним одлукама Дијете, национална и политичка права захтевана су од стране мађарског племства искључиво за Мађаре, у аграрном као и у политичком питању стало се на становиште историјског а не демократског начела природног права, о чињеници да мађарски народ у Угарској представља мањину није се водило рачуна због осигурања континуитета мађарске државности у којем није било места за уважавање националних права немађарских народа у Угарској, поготово не за Србе који су одлучили да се изборе за Војводину као најзначајнију саставницу њиховог политичко-националног програма. Овај циљ је за мађарску страну представљао очигледан доказ политичких намера које су водиле ка распарчавању Угарске и ка реализацији српске државне идеје у оквиру преуређене државе Хабзбурговаца.

Одговор Срба у јужној Угарској на мађарску политику изведен је у ширем друштвенополитичком контексту који се односио на тековине и процесе европске грађанске револуције, донете до тада оствареног културно-националног препорода¹⁰ и актуелна збивања у Бечу и Пешти, првенствено позивањем на привигије које су, као народ стекли, још од краја седамнаестог века, од аустријских царева због лојалности и војних заслуга, сматрајући да су њима гарантована колективна политичка права српског народа. С друге стране, увиђајући да се револуција у Хабзбуршкој монархији незауостављиво шири захватајући Праг, Венецију и Ломбардију, добијајући облик националног устанка против аустријске власти, борбе грађанства за либералне слободе и сељаштва које је иступило против

---

⁷ Иако у научној литератури није непознато мишљење да је на једној тајној дворској седници већ 26. марта 1848. одлучено да се пријатељско држање показује према Баћањијевој влади само привремено, да би се оштро према Мађарима наступило чим уследи побољшање политичких прилика. Неколико месеци касније је и бан Јелачић рекао да је санкционисање мартовских закона било наметнуто Фердинанду V и да је због тога ништавно, док је у складу са дворским интенцијама, аустријски министарски савет (10. мај 1848) донео одлуку о признању заједничких послова Аустрије и Угарске који су се сводили на војску, финансије, спољне послове, трговину и саобраћај (З. Бере, *Мађарски и српски национални препород*, Нови Сад 2010, 432–434).

⁸ *Zakonski članci Ugarskog državnog sabora godine 1847/48*, Zagreb 1860, 5–78; X. Хердер, *Ерсона у деветнаестом веку 1830–1880*. Београд 2003, 80.

⁹ Следећи Сабор, са народним представништвом, састао се у јулу 1848.

¹⁰ Национално-културни препород огледао се на посебан начин у стварању српских ђачких и академских дружина у Пожуну, Пешти, Сегедину, Београду, са намером подизања образованости народа и јачања његовог духовног јединства као претпоставке националног ослобођења, а по угледу на Младу Италију и немачки Тугенбунд. Истовремено се шире идеје панславизма, објављује се Вуков превод *Новог завета* (1847), *Рат за српски језик и правопис* Ђуре Даничића, *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша, *Песме* Бранка Радичевића.

феудалних обавеза, територијално и управно разбијени Срби¹¹, покушали су да дефинишу аутентичну националну политику која би уважавала савремена, демократска начела.¹² У том духу, млађи српски интелектуалци, окупљени у пештанском Текелијануму и Матици српској, покушавали су да либералне тежње остваре у договору са мађарском страном и у том опредељењу пројектовали су српски програм (17–19. марта) који се састојао од 17 тачака.¹³ Овај програм, који су саставили Јаков Игњатовић, Јован Суботић, Ђорђе Стојаковић и Исидор Николић, признавао је мађарски народ и „дипломатичко достојанство“ мађарског језика, имао је социјално-аграрну и национално-ослободилачку димензију.¹⁴ Њиме је тражено признање српског народа, употреба српског језика у народним пословима, слободно управљање Црквом, укључивање световних лица у конзисторије, слободно управљање школама, фондовима и фондацијама, сазивање Црквено-народног сабора сваке године и његово право да се директно обраћа владару, укључивање Срба у највише органе државне власти, преуређење Војне границе, достојно место митрополита и епископа на Дијети, право гласа на Дијети за Потиски и Великокикиндски диштрикт.¹⁵ *Сербске народне новине*, које су добро артикулисале расположење и очекивања Срба у том тренутку, изражавале су наду да ће мађарска влада дати званично саопштење о равноправности свих народа Угарске, да ће се поштовати језици и обичаји немађара, омогућити коришћење њихових језика у школству, судству и цркви, да ће Срби бити заступљени у министарствима Угарске,¹⁶ да ће се дефинисати нови систем заступништва на Угарском сабору који ће онемогућити мађаризацију.

Иако српски програм није директно помињао никакву посебну територију за Србе¹⁷, мађарска страна га је одбацила, а револуционарно врење добило је нови

---

¹¹ Један део Срба у Срему живео је у Сремској жупанији, а други у оквиру Сремске војне границе, у Бачкој је већи део Срба био под жупанијском влашћу, а под војно-граничарском влашћу једино они у Шајкашком батаљону, у Банату су Срби живели у Торонталској жупанији и у западном делу Тамишке жупаније а мање на простору источно од Темишвара док их је у граничарском делу Баната више било у Немачко-банатској (Панчевачкој) и Влашко-илирској (Белоцркванској) регименти. У целини, Срби су били измешани са другим народима, првенствено са Немцима, Мађарима и Румунима.

¹² Ч. Попов, *Елементи европске револуције у српском покрету 1848–1849*, Зборник радова „Српски покрет у револуцији 1848–1849“, Нови Сад 2000, 33–38; Д. Микавица, *Војводина као пројекат у политици народа југоисточне Европе*, Зборник радова „Сусрет култура“, 2, Нови Сад 2010, 895–906.

¹³ *Грађа за историју Српског покрета у Војводини 1848–1849*, Београд 1952, 3–8.

¹⁴ В. Крестић, *Леци на српском језику 1848–1849*, Нови Сад 1998, 13–22.

¹⁵ С. Гавриловић, *Срби у Хабсбуршкој монархији од краја XVIII до средине XIX века*, у: *Историја српског народа*, V/2, Београд 1981, 46–56; З. Ђере, *Мађарски и српски национални препород*, 428–470.

¹⁶ *Сербске народне новине*, 28. април 1848, бр. 38.

¹⁷ Крајем марта и почетком априла у *Сербским народним новинама* већ су се, поводом захтева изнетих у Вршцу, појавили текстови у којим је пледирано да Срби треба да буду јединствени у захтевима, да треба тражити војводу, самосталну управу („наше особено правленије“) која ће се односити на простор Срема, Бачке и Баната, тражено је и увођење српског језика као службеног на територији будућег Војводства и редовно, годишње сазивање српског Сабора. Путем захтевања посебне српске административне територије кренули су и млади српски либерали што је потврдио и Милетићев говор на Венцу. Овакве ставове нису имали Јован Хацић, Теодор Павловић, Јаков Игњатовић, Јустин Михајловић, Петар Чарнојевић. Ни међу њима није било потпуне сагласности да ли је захтев за Српском Војводином

социјално-економски односно антифеудални замах ширећи се спонтано на Вуковар, Шид, Панчево, Земун, Сремске Карловце, Бечкерек, Вршац. У Сремској жупанији сељаци, огорчени феудалним обавезама и самовољом спахијске бирократије, присвајали су земљу, жестоко су иступали на поседу Карловачке митрополије, у Даљу и поседима манастира у Фрушкој гори, у Кикинди се сукобили са војском,¹⁸ у Старом Бечеју дошло је до крвопролића, у Меленцима су запаљене куће неких богатијих људи, у Врањеву је запаљено 30 салаша и збачена стара власт, у Надаљу су граничари-шајкаши тражили укидање кулука. Осим социјалних захтева иступало се и са чисто политичким ставовима који су подразумевали политичку равноправност српског народа, иако су често били подељени између подршке мађарском либералном програму и хрватско-српској народњачкој опцији.¹⁹ Упоредо са овим збивањима, све снажнији и осмишљенији утицај на јачање политичке димензије српског покрета, у складу са сопственим политичким и државним интересима извршили су Кнежевина Србија,²⁰ Бечки двор, хрватски,²¹ руски²² и

нелегитиман или је легитиман али неостварљив (*Сербске народне новине*, 26. март и 2. април 1848, бр. 25 и 27; С. Милетић, *Сабрани списи* (приређивачи Ч. Попов и Д. Микавица), књ. 1, Нови Сад 1999, 125).

¹⁸ У тим тренуцима Павловићеве *Новине* су покушале да делују у циљу смиривања ситуације, напомињући како до нерета и проливања крви не долази због отаџбине или српске народности већ због дообе земље и рестаурације магистрата (*Сербске народне новине*, 18. април 1848, бр. 34).

¹⁹ С. Гавриловић, *Политичка борба за Српску Војводину*, Зборник радова „Српски покрет у револуцији 1848–1849“, Нови Сад 2000, 8–9; Г. Васин, *Национално-политичка борба Срба у Угарској*, 314–315; Д. Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији 1690-1918*, Нови Сад 2005, 23–24.

²⁰ То значи и београдски листови који позивају на отпор и разрачунавање са Мађарима, у духу политике иза које стоји званична Србија. Само пет дана после револуционарних збивања у Бечу и Пешти, у Београду су разговарали Матија Бан и Стеван Книћанин о томе шта треба Србија да тражи и шта да сугерише пречанским Србима. Већ тада је Бан отворено предлагао да Србија треба да подстакне формирање српских органа власти у Угарској и да се стане иза захтева о успостављању „одузете Војводине“. Илија Гарашанин, министар унутрашњих и спољашњих послова Србије, почео је да користи Бана већ тада (25. март 1848), упућујући га српском митрополиту на разговоре, после којих је он начелно пристао на српско-хрватско савезништво. Шест дана после пештанских догађаја обнародован је проглас словенских студената Бечког универзитета којим се позивају Јужни Словени Троједнице да се окупе око бана Јосипа Јелачића, а међу потписницима прогласа налазе се Светозар Милетић и Тура Даничић (Бранко Бешлин, *Европски утицаји на српски либерализам у XIX веку*, Сремски Карловци, Нови Сад 2005, 158; З. Ћере, Н. д., 454).

²¹ Сви прваци хрватског националног покрета, Људевит Гај, Иван Кукуљевић Сакцински, Антун Враничанин, убеђивали су Рајачића да напусти сваку идеју о савезу са Мађарима, да се окрене Хрватима и Бечком двору. Хрватско банско веће је априлском адресом изразило неслагање са могућим уједињењем Аустрије са другим немачким земљама.

²² Руски цар Никола I је крајем марта 1848. изложио основе своје политике која се сводила на начелни принцип немешања у унутрашње ствари других држава, али и на одржање оних покрајине Отоманске империје које су посебни уговори ставили под заштиту Русије и намеру да се сузбије „све побуњеничке тенденције које намеравају да преокрену легални поредак ствари“. Русија је имала 1848. првенствено у виду опасност од обнове независне пољске државе у познањском и галицијском делу Пољске и одлучност да се не дозволи да револуција захвати руске земље. Ипак, на Руском двору је постојао и „минимални програм“ који није искључивао могућност распада Хабзбуршке монархије. Ни у таквом случају, ни руски цар ни кнез Неселроде нису прихватили могућност да мале словенске нације у Аустрији Русија инкорпорира у своје царство. Ипак, већ у мају 1848. постало је сасвим јасно да Русија инклинира српској страни у Угарској јер је тада руски цар одобрио помоћ у оружју српском кнезу, док се патријарх Рајачић већ директно обраћа Русији са предлогом да Русија стави под свој протекторат Србе у

пољски²³ политички фактори. У контексту ових утицаја увећавао се број разлога за дефинитивно удаљавање и сукобљавање српског и мађарског покрета. Док је за Србе, Русију и Србију слабије Бечког двора и његово приближавање опцији немачког националног уједињења било вишеструко неповољно, за Мађаре је персонална унија са Аустријом и јачање Угарске у преуређеној држави са центром у Будимпешти представљало изазов којем је било тешко одолети. Највиши представници српске црквене јерархије већ су предосећали да без потпоре Бечког двора не могу очекивати поправљање политичко-правног положаја народа који су представљали, а контрола над њим постепено им је измицала због нараслог социјалног незадовољства, последично угрожавајући традиционални ауторитет карловачког митрополита и чак га озбиљно доводећи у питање. Због тога су митрополит Јосиф Рајачић и Јован Хацић, на пожунској Дијети, позивали Србе на мир (18. март), а затим је карловачки архиепископ затражио од палатина Угарске да војска интервенише против сељака.²⁴ Претходно су сви Рајачићеви покушаји да у Бечу издејствује дозволу за сазивање српског Сабора пропали као и његови покушаји да од мађарске владе добије исто одобрење, да се допусти отварање канцеларије при Министарству просвете за српске црквене и школске ствари, прихвате српски национални судови, омогући власничко право граничарима да поседују земљу.

Спонтани покрети Срба у Вуковару, Панчеву и Земуну представљали су израз конкретног народног незадовољства, а у Новом Саду оно је уобличено формирањем револуционарног одбора на челу са Ђорђем Стратимировићем који је прихватио ревидирани програм пештанских Срба²⁵ (27. марта), позивајући у борбу за права човека и грађанина, формирајући националну гарду, тражећи сазивање српског Сабора и упућујући депутацију на челу са њим и Александром Костићем на Угарски сабор у Пожун. Новосадској делегацији у Пожуну, која је бранила српски пештански програм од 17 тачака, Кошут је – после првог разговора у којем је истицао да су српски захтеви већ делимично испуњени мартовским законима и да ће преостале решавати Угарски сабор на следећем заседању²⁶ – отворено сутрадан (9. априла) предочио ставове које је износио и на Угарском сабору 1847, да у

Хабзбуршком царству, слично као што је чинила са Србима у Отоманском царству. Од Русије је тражена и очекивана помоћ да се Срби званично признају за народ у хабзбуршкој држави. Постоје подаци да је руска дипломатија већ тада утицала на владајуће чиниоце у Бечу да се уставом призна Србима статус нације (М. Екмечић, *Срби на историјском раскрићу*, Београд 1999, 17; Исти, *Револуција 1848. и Балкан*, Нови Сад 2000, 90, 144–145; Р. Жељски, *Русија и Српски национални покрет у Револуцији 1848–1849*, Зборник радова „Српски народни покрет 1848–1849“, Бешка 2000, 71–72).

²³ Пољска емиграција предвођена Адамом Чарторијским је од пролећа 1848. подржавала идеју федерализације Угарске и стварања подунавске конфедерације у уверењу да ће на тај начин бити постигнуто савезништво Мађара и Словена против аустријског апсолутизма и контрареволуције (Дака Поповић, *Српски покрет у Војводини и буна 1848–1849*, Нови Сад 2009, 30, 36).

²⁴ Интервенција је и учињена и многи сељаци су похватани и изведени пред суд, а двадесетак их је завршило у жупанијској тамници у Осцеку.

²⁵ Пештанска захтевања проширена су молбом да на српским Саборима учествују и Срби из Далмације, Потиског и Великокикиндског диштрикта, али је изостављен захтев да се српском Сабору допусти директно обраћање владару, односно избегавање Угарског сабора и мађарске владе.

²⁶ Предвиђено је његово одржавање у новембру, али је одржан у јулу 1848.

Угарској постоји само један политички народ. Тиме је изазвао огорчење српске делегације и српско-мађарски раскол постао је очигледан, потпун, незауостављив и непредвидив по својим последицама.²⁷ На Стратимировићево упозорење које је Кошут оценио као велеиздајничко, да ће Срби своја права тражити на другој страни, уследила је Кошутова најава да ће у том случају мач решавати српско-мађарски спор и Стратимировићев одговор да се Срби своја права не боје.²⁸ Дакле, Србима је и овај пут негирано право на статус равноправне политичке нације јер се она заснивала на историјском праву и праву поседовања територије, а право поседовања територије им је оспоравано и одбијано јер нису имали статус признате, историјске, политичке нације.²⁹ После Стратимировићевог разговора са Кошутом, изгледи за избијање српско-мађарског рата су увелико порасли. У прогласу Карловачке општине (14. април) Срби су отворено захтевали формирање Српске Војводине на простору Бачке, Барање, Баната и Срема и њено прикључење тзв. Троједници која је према одлукама нелегитимног Хрватског сабора (25. март) постала управно потпуно независна од Мађарске. Слично оваквом опредељењу наступили су и српски граничари Немачко-банатског пука јер су и они тражили признање српског народа, право бирања војводе/деспота, стварање Српске Војводине од Бачке, Барање, Срема и Баната, заједничко министарство са Хрватима.³⁰ Представници Хрвата и Срба ступили су у преговоре о заједничкој, оружаном борби против Мађара.³¹ Српски, либерално-демократски опредељени омладинци кренули су, у другој половини априла, у велику агитацију, Милетић у Шајкашку, Ђорђе Радак у Великокикиндски диштрикт, Богобој Атанацковић у Бају, Сомбор и Суботицу, Мија Влашкалић у Нови Бечеј, Јован Живковић у Срем.³² Они су предано агитовали за грађанску и за националну слободу, за политичку равноправност Срба, покушавајући да

²⁷ G. Spira, *The Nationality Issue in the Hungary of 1848–49*, Budapest 1992, 11–13, 38; Д. Микавица, *Михаило Полит Десанчић вођа српских либерала у Аустроугарској*, Нови Сад 2007, 35–37.

²⁸ У историографији се неретко веома различито тумаче политичка улога и историјски значај Стратимировића и Рајачића. Притом се Рајачићу приписује да је „мобилисао српске масе против мађарске револуције“ и да је искључиво желео политичку моћ какву је поседовао својевремено његов велики претходник патријарх Арсеније Црнојевић. У његовој личности тражи се потврда да је српски покрет водила једино Црква и да су њени предводници били веома властољубиви. Рајачићу се приписује да је веровао да је борба на страни Хабзбурга једини начин да стекне и сачува моћ. Стратимировићев одговор Кошуту у новијој мађарској историографији доводи се у питање, док се у оној старијој наводи да је Кошут на састанку са њим и српском делегацијом најпре „одћутао“ став о жељи Срба да буду признати као посебна нација, да би затим Стратимировић испровоцирао заоштравање дијалога и то тек приликом завршних разговора када Кошут није могао да му не одговори рекавши да никада не може признати више националности испод свете мађарске круне – осим Мађара. „Знам да постоје народи и расе који говоре својим језицима, али нација је само једна“, рекао је Стратимировићу који је том приликом нагласио да уколико Срби не могу да предају своје захтеве у Пожуну, они ће их предати на неком другом месту, како би они били уважени. На то је Кошут рекао „у том случају ће мач одучити“ (György Spira, *The Nationality Issue in the Hungary of 1848–49*, Budapest 1992, 24, 37–38, 69, 70)

²⁹ Ђ. Шпира, *На прагу братоубилачког рата*, Зборник радова „Срби и Мађари у револуцији 1848–1849“, Београд 1983, 8; Д. Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији 1690–1920*, 24.

³⁰ *Сербске народне новине*, 28. април 1848, бр. 38.

³¹ K. Endre, *Magyar-délelszlv megbkélesi tprekvések 1848/49-ben*, Budapest 1958, 40.

³² Д. М. Ковачевић, *Светозар Милетић у револуцији 1848–1849*, Зборник радова „Српски народни покрет 1848–1849“, Бешка 2000, 34–35.

поколебају и придобију на своју страну чак и цару безрезервно одане, српске граничаре.³³

Неповерење Срба према Мађарима и њиховој доминацији у Угарској исказивало се на различите начине. Посебно је деловало иритирајуће увођење мађарског језика у црквену администрацију и због тога су спаљиване у Новом Саду, Сентомашу, Великом Бечкереку, Вршцу и другим местима оне матичне књиге (матрикуле) које су вођене на мађарском језику. Организовани полазак у Карловце имао је за циљ да се примора српски митрополит Рајачић да сазове Велику народну скупштину. Он је то и учинио, након свечаног богослужења и после претходног, великог колебања. Скупштину је отворио одмереним говором, подсећајући да Срби своја природна, политичка и верозаконска права морају натраг добити и убудуће неометано уживати.³⁴ Без много расправе, прихваћено је претходно припремљених десет одлука, у току два дана заседања (1. и 3. маја по ст. календару). Првог дана рада Скупштина је извикала Јосифа Рајачића за патријарха, а Стевана Шупљикца за војводу. Другог дана рада донете су остале одлуке: српски народ је проглашен за политички независан – под домом аустријским и општом круном угарском, проглашена је Српска Војводина као посебна политичко-територијална јединица на простору Срема, Барање, Бачке, Баната и Војне границе, створен је Главни одбор као влада Српске Војводине, односно као извршни орган Народног сабора, одлучено је да Српска Војводина ступи у савез са Хрватском, Славонијом и Далмацијом „на темељу слободе и савршене једнакости“;³⁵ призната је „влашка народна самосталност“;³⁶ одређен је одбор који ће донете одлуке изнети пред владара, одређена је делегација која ће ићи на Словенски конгрес у Праг, одбијена је одлука мађарске владе да се српски Сабор одржи 15. маја и да на њему комесар буде Петар Чарнојевић.³⁷ Ове одлуке су садржајем, последицама и историјским значајем свестрано и дугорочно одредиле политичку мисао пречанских Срба, смисао њихове борбе за национална и демократска права и карактер њихове политике у контексту остварења српске државне идеје северно од Саве и Дунава.

---

³³ С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 1, 126–127; Д. Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад 2006, 27; Дака Поповић, Н. д., 50, 52.

³⁴ Осећајући велики национални значај овог историјског тренутка у Карловцима се окупило више од 2000 Срба из свих крајева, уз песму, музику, у европским грађанским оделима, свештеничким мантијама, униформама, српској сељачкој ношњи, лепршале су заставе, пуцало се из пушака и пиштоља.

³⁵ Законским чланком VII Хрватског сабора, ова одредба је у целини прихваћена, али је чланом XI поменути члан дезавуисан јер се у њему говори да народ Троједне краљевине узима Сремску жупанију и Петроварадинску регименту као своје области које је спреман „крепко чувати и бранити“. Патријарх Рајачић се, на путу за Инсбрук, задржао у Загребу, објашњавајући и заступајући одлуке Мајске скупштине пред Хрватским сабором. Демократски оријентисана хрватска народњачка интелигенција имала је разумевања за одлуке Мајске скупштине, док су конзервативци били веома подозриви због питања припадности Срема, а хрватском грађанству и католичком свештенству је нарочито сметао избор српског војводе.

³⁶ И руска дипломатија је убрзо заузела (28. маја по ст. кал.) став подршке према овој одлуци Мајске скупштине (М. Екмечић, *Револуција 1848. и Балкан*, 89).

³⁷ Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад 2007, 241–244; Д. С. Павловић, *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848. и 1849*, Београд 2009, 18.

Избор војводе потиснуо је идеју о избору деспота још уочи одржавања Мајске скупштине, иако је и ово друго становиште имало утемељење у српској традицији.³⁸ Против назива деспота за српског старешину били су нарочито српски либерални омладинци, још уочи одржавања Мајске скупштине, сматрајући да такав назив није одговарао духу револуционарног времена. Полемике око имена српске области у Хабзбуршкој монархији вођене су и на другачијој основи.³⁹ После Скупштине, чије су одлуке испраћене одушевљењем народа и депутираца, патријарх Рајачић је примио румунску депутацију преко које је позвао румунски народ да устане против Мађара и изабере свог митрополита и војводу, а после тога је примио и хрватску депутацију и допустио да њени чланови присуствују седницама Главног одбора Српске Војводине.

Карактер, уређење, правно-политички статус и надлежности Српске Војводине, проглашене 1848. године нису, ни тада ни касније, доведене у питање ни у једној утицајнијој политичкој концепцији српских црквених и световних првака. Напротив, у њима је наглашено да Српска Војводина треба да буде српска држава у преуређеној Хабзбуршкој монархији. Ово се најбоље видело по готово идентичним уставним предлозима и пројектима које су писали у то време и либерали и конзервативци. У уставном нацрту који је објавио будући вођа српских пречанских либерала, тада двадесетдвогодишњи Светозар Милетић, у *Нанпетку* (децембар 1848) пројектована је и прижељкивана Аустријска царевина као преуређена државна заједница у којој сваки народ има своју државу.⁴⁰ При одређивању граница између једанаест народа којима се признаје државност, Немаца, Чеха с Морављанима, Словака, Пољака, Русина, Влаха (Румуна), Срба, Хрвата, Словена, Италијана, Мађара и Срба, занемарени су историјско право, географски и политички критеријуми, а као једино мерило усвојена је распрострањеност језика наведених народа. На овај начин, веровало се, била би постигнута њихова потпуна равноправност и једнакост у Аустрији као конфедерацији. Српска Војводина је у овом уставном пројекту требало да буде држава српског народа на простору Срема, Бачке, Баната без Крашовске жупаније и Карансебешке регименте,⁴¹ да има сопствену законодавну и извршну власт, да на челу извршне власти буде војвода, да

---

³⁸ Наиме, титула војводе постојала је у српској средњовековној држави као високо војно достојанство, за време цара Душана војводе су били заповедници већих војних одреда са већим учешћем у државној власти, а у XV веку је, у време постојања српске деспотовине, титула војводе постојала и у цивилној и у војној управи. И после турског освајања српских земаља, задржао се назив војводе и он се односи на Бакиће, па је тако и последњи српски деспот Павле Бакић имао титулу војводе, пре пресељења у Угарску (1525). Сеобе Срба у Угарску навеле су угарске владаре да Србима признају достојанство деспота и то последњим припадницима породице Бранковића, а после њиховог изумирања, почетком XVI века титулу деспота су додељивали представницима истакнутијих српских породица.

³⁹ Расправе око имена српске области вођене су у време српског покрета (1848) у *Србским новинама* при чему није постојала сагласност између српских књижевника о томе да ли је правилније употребљавати назив војводина или војводовина или војводство. У овим расправама најубедљивијим се показао тада млади филолог Ђура Даничић који је доказивао да је правилан назив једино – Војводство (Ј. Ристић, *Историјски списи*, Београд 1940, 20).

⁴⁰ С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 1, 139–150.

⁴¹ Јер су овде већину чинили Румуни.

самостално уређује унутрашњу организацију, да самостално решава грађанска и политичка права, да самостално уређује администрацију, трговину, занатство, пољопривреду, финансије, да уз војводу постоји министарство, односно народно попечитељство. У опште, заједничке послове на нивоу Аустрије убрајана је пре свега дипломатија, одбрана, заједничке финансије. Општи суд би расправљао спорове који би настали између појединих држава-чланица Конфедерације. У установу Конгреса аустријских народа све државе је требало да шаљу један број посланика. Војводина је дакле, по овом пројекту, потпуно одвојена од Угарске и равноправна са њом. Опстанак Аустрије и њене спољне границе не доводе се у питање, а чланице аустријске конфедерације су, као што се види, националне државе. Ништа другачије Српску Војводину није замишљала ни српска црквена јерархија. Патријарх Рајачић је формирао уставну комисију почетком друге ратне године (4/16. јануара 1849), дакле после Царевог манифеста којим је признато достојанство патријарха и војводе. На овај начин је српски патријарх желео да јасно и прецизно дефинише положај Српске Војводине у Царевини, њен однос према централној власти и осталим народима и провинцијама аустријске државне заједнице. Прагматично политичко размишљање упућивало је Рајачића да на овај начин предвиди и контролише избор српског војводе и онемогући сазивање скупштине која би евентуално изабрала Ђорђа Стратимировића за војводу Српске Војводине. Територија Војводине Србије је обухватала, по нацрту Рајачићеве комисије, Срем са Варадинском Крајином, Бачку са Шајкашким батаљоном, Банат са Крајином банатском и Барању. Војводовина јесте саставни део Аустријске царевине, али она је држава самостална, равноправна са другим саставним државама Аустријске царевине. Границе Војводине властан да мења био је једино њен Сабор. Главни град Војводине је Нови Сад. Грб Војводине представљао је бео крст на црвеном пољу са четири оцила између кракова, а боје црвена–плава–бела. Средишњој власти Војводина/Војводовина уступа спољне послове, представљање код страних држава, управљање редовном војском – у коју Војводовина даје један контингент сразмеран другим државама, опште финансије и руковођење трговином – која не сме бити на штету Војводине. Веза са Троједном краљевином тек је требало да буде утврђена међусобним уговором. Војводина/Војводовина Србија мора бити представљена у царској титули, једнако с другим државама Царевине. При заклетви на устав цар се заклиње и на устав Војводине. На челу извршне власти у Војводини је војвода и његово звање је доживотно, а бира га народ по посебном изборном закону који ће накнадно бити донет. Војвода мора бити Србин и аустријски поданик и имати најмање 30 година. Он полаже заклетву на устав Царевине и на устав Војводине. Законодавство из области пренесене на средишњу власт припада заједничком законодавном телу, у којем ће Војводовина имати сразмеран број представника, а за послове остављене Војводини имаће сопствено законодавно тело које ће своје одлуке подносити цару на одобрење. Уредбе које задиру у права земаљске управе Војводине противно уставу војвода ће обуставити. Војводини саветници су на челу појединих грана управе и они чине владу Војводине која је одговорна земаљском сабору и њему подноси сваке године извештај о стању државних послова. Саветнике именује цар

на предлог војводе. Сви судски предмети, изузев оних који су по уставу изричито стављени у надлежност судова изван Војводовине, пресуђиваће се у судовима Војводовине Србије, дакле осим дела против цара и укупне царевине. У овом нацрту наведена су и основна права државних грађана Војводовине: неповредивост стана, тајност писма, право грађана на петиције, окупљање и удруживање. И по овом нацрту, Аустрија је федеративна заједница једнаких и равноправних националних држава са широким правима. Ни овде није поменута Угарска нити веза Српске Војводине са њом – чак ни формулација да Војводина остаје под угарском круном. Напротив, Војводина се изричито везује за Хабзбуршко – лоренску династију и потпуно се изједначава са другим државама у склопу Хабзбуршке монархије, укључујући ту и Угарску. Законодавну власт у Војводовини деле равноправно војвода и Народна скупштина.

О статусу и надлежностима Српске Војводине у Хабзбуршкој монархији мислили су и писали и други истакнути јавни радници, политички прваци, књижевници.⁴² Међу њима био је и Огњеслав Утјешеновић Острожински⁴³ који је у свом програму за устав Аустријске царевине односно у нацрту *Основа за савезно препорођење царевине аустријске по начелу уставне слободе и народне правствене једнакости* говорио о слободном савезу свих народа аустријске Царевине односно о конфедерацији. Овај федеративни-конфедеративни савез обухватао би 9 народа, недовољно промишљено подразумевајући Србе и Хрвате као један народ и тиме отварајући питање граница, надлежности и национално-политичког карактера Српске Војводине. И вожд Српске Војводине, Ђорђе Стратимировић дао је један уставни нацрт и поднео га уставној комисији, али он није сачуван изворно. Ипак, може се закључити да се овај нацрт сводио на то да аустријска држава може постојати само као словенска држава, сматрао је да треба изграђивати постојани савез са Кнежевинама Србијом и то не ради отцепљења Српске Војводине од Аустрије већ ради отцепљења Србије од Турске и њеног уласка у словенску Аустрију односно „славјанско-лотрингску Државу”. Био је склон идеји да војводу Војводовине изабере српски кнез па је све то личило на пројекат стварања Српског Краљевства у Царству Аустријском. Осим поменутих, значајне и занимљиве нацрте Устава за Српску Војводину написали су Стефан Радичевић, Аврам Петронијевић и други. Аврам Петронијевић, угледни Србин из Кнежевине Србије,⁴⁴ написао је *Нацрт уставног уређења Војводине* који се састоји од 41 члана. По њему је Војводина требало да обухвати Срем, Бачку и Барању, да има искључиво војничко уређење, да буде под заповедништвом војводе, подељена на 11 пукова. У већим градовима предвиђени су магистрати, а у мањим одбори који би имали судску, економску и полицијску надлежност. Магистрати и одбори судили би и цивилном и војном становништву, док би војни органи судили искључиво за

---

⁴² Љ. Кркљуш, *Пројекти устава за Војводину Србију настали у току српског народног покрета 1848–1849*, Нови Сад 2006, 43–232.

⁴³ Огњеслав Утјешеновић Острожински (1817–1890), песник, књижевник. Веровао је да ће просвећена Европа ослободити балканске народе.

⁴⁴ Аврам Петронијевић (1791–1852), државник, истакнути уставобранитељ, више пута министар иностраних послова Кнежевине Србије (од 1844 до 1852).

војнокривичне и дисциплинске преступе. При Војводи би постојао један штаб и један главни одбор. О трошковима Војводине одлучивали би Народна скупштина, која ће састављати годишњи буџет. Седиште Војводе биће Темишвар или Варадин. Дакле, по овом пројекту војничка организација, каква је у доброј мери постојала у Војној граници проширила би се на целу територију Војводине. Стефан Радичевић, иначе бивши министар Србије, попечитељ просвете и правде у првој влади кнеза Михаила, написао је (април 1849) *Проект устава за Војводину србску са државословним приметбама* и он се састојао од 213 одредби уставног текста подељеног у 16 глава. По њему Војводину треба да чине Срем, Бачка, Банат и Барања (Печујско окружје). Ова Војводина била би у оквиру Хабзбуршке монархије, с потпуном слободом унутрашње управе, њене границе не би смеле бити мењане без сагласности војвођанске, Народне скупштине, а у унутрашње послове Војводине спадало би све, изузев односа са страним државама, војна и финансијска власт. Српски језик морао би бити званичан у овако замишљеној Војводини, а општински послови обављали би се на језику већине тамошњег становништва. Феудални односи се укидају, а грађанска права опширно набрајају. На челу власти у Војводини био би војвода и под њим би стајале све гране управе. Војвода би делио законодавну власт са Народном скупштином, бирао би га народ на доживотно и он не би био одговоран Скупштини. Владу Војводине чинило би пет попечитеља које би по својој вољи постављао и мењао војвода. Народна скупштина би предлагала и усвајала законе Војводине. Дакле, Српска Војводина, овако пројектована, била је федерална јединица у склопу Хабзбуршке монархије, а карактер њеног уређења је нека врста изборне и ограничене, али не и парламентарне монархије. Пројекте су писали и други, непознати аутори. У једном од њих, *Предлогу Устава за Војводину Србску као једну част сачињавајућу целокупност Империје Аустријске*, Српска Војводина је замишљена као самостална земља у склопу аустријске царевине, под угарском круном, са простором одређеним на Мајској скупштини. Овај пројект нема ни место ни датум настанка. Граница и провинцијал чинили би јединствену област Војводине и међу њима не би било разлике, а према броју становника Војводине утврдио би се контингент војске који би Војводина давала. Она би била органски повезана са Троједном краљевином, на основу једнакости и путем заједничког законодавног тела. Имала би независно законодавство и независну унутрашњу управу. Свим народима Војводине обезбеђивала би се народност и језик. Грб Војводине преузет је овде из Радичевићевог пројекта. Грађанска права у Српској Војводини била би она која су прокламована у аустријском уставу. Војводу би бирао народ Војводине, по изборном закону који би се донео, као што би бирао и поглавара цркве – патријарха, и све представнике у државни и земаљски сабор и у друге скупштине. Законодавну власт вршили би народни представници са царем и краљем; право гласа имао би сваки становник Војводине са навршеном 21 годином и с одређеним цензусом, а чиновници испод одређених година и без ценза. Пасивно и активно бирачко право је изједначено. Посланици би се бирали на три године. У јединственом законодавном телу Војводине и Троједне краљевине мењао би се сваке године председник – једном би председавао бан а други пут војвода. Извршну власт у

Војводини имао би Војвода на челу одговорног савета – Војвода ће саветнике представљати цару и краљу који ће их потом именовати. Војвода са саветницима ће постављати чиновнике. Судови би били независни, а суд војводе био би највиша судска инстанца у Војводини. Дакле, карактеристике овог нацрта су велика самосталност Војводине али и тесна веза са Троједном краљевином која је подразумевала постојање једног, заједничког и јединственог законодавног тела. Упркос томе, и по овом нацрту, као и у претходним, Српска Војводина је дефинисана као самостална земља у склопу аустријске царевине. Значајан израз самосталности Војводине види се у потпуно самосталној судској организацији. И сви други уставни нацрти, написани су у истом духу.⁴⁵ Заједничко за све пројекте је изостављање државноправне везе са Угарском. Изузев у одлукама Мајске скупштине, ни у једном нацрту није се говорило о овом односу.

У мемоарским казивањима њених учесника, Мајска скупштина у Карловцима оцењена је као изузетан догађај у новијој српској историји.⁴⁶ Уредник *Вестника* Константин Богдановић је посебно обратио пажњу на говоре протосинђела Сергија Каћанског и владике Никанора Грујића. О свечаним призорима када су народу приказане и тумачене привилегије писао је и Сигфрид Капер, занимљиве мемоаре оставили су књижевници Јован Суботић, Јаков Игњатовић, Новак С. Голубски, Јован Ристић, Никанор Грујић и други. Игњатовић је помињао себе међу малобројним српским „шовинистима“ који су желели успостављање велике старе српске државе и Душановог царства као боље решење од Српске Војводине у Хабзбуршкој монархији, Суботић је истицао да није знао шта се уочи одржавања Мајске скупштине договарало у Рајачићевом кругу и избор Стратимировићев за председника Главног одбора га је подсетио на избор Наполеона Бонапарте на дужност првог конзула (1799). Сећао се упечатљиво најистакнутијих говорника, писао о свему објективно и са пуно детаља, посебно о амбијенту у

---

⁴⁵ У уставном пројекту који је објавио Ј. Г. (Јован Гавриловић⁴⁵) у два броја *Српских новина* (јануар и фебруар 1849) под насловом *О Војводини српској у држави аустријској и њеном устројству* изнео је став да свака народност у Аустрији треба да организује своју државу и да Војводина треба да буде саставни део аустријске конфедеративне државе.⁴⁵ Исидор Николић је написао спис *Војводство Срба Аустријски*, у Бечу (јул 1849). Војводство је видео као део јединствене аустријске монархије, а императора Аустрије као врховног господара Војводства. Законодавна власт морала би бити централизована и не би смела бити подељена између аустријских провинција. Војводство би требало да има тесне везе са Троједном краљевином. У погледу територија постоје извесне разлике јер, по њему, Војводство би требало да обухвата Банат, Бачку, Срем и Арад – чиме је наглашавао да у томе иде даље од одлука Мајске скупштине. Ово је поткрепљивао аргументом да је цар Леополд обећао Србима оне земље које буду ослободили од Турака. Самосталну унутрашњу управу Војводства предлагао је са ослоном на аустријске опште законе с тим да је допуштао као најбољу могућност да Војводство буде организовано по систему Војне границе – „важно је да Срби добију своје внутрено правленије и собствени територијум“, дакле територију и унутрашњу управу, али у погледу те управе није предлагао ништа одређено.

⁴⁶ Скупштина није одржана у Новом Саду, како је то испрва планирано, због тога што је гроф Петар Чарнојевић, изванредни и опуномоћени краљевски комесар, прогласио у њему преки суд. Наиме, гроф Чарнојевић је именован да угуши побуне на југу Угарске, ако треба и оружаном силом, прогласи преки суд на подручју банатских жупанија и у Шајкашкој, као и Новом Саду, Сомбору, Араду, Темишвару. Он је именован и за комесара српског Сабора који је требало да се одржи у Темишвару.

дворишту митрополитове резиденције. О мајском националном скупу у Карловцима поново су писали, на четрдесетогодишњицу и педесетогодишњицу, Михаило Полит Десанчић и Јован Ђорђевић. Притом није избегавано ни признање да је Српска Војводина од маја 1848. године доживљавана као српска држава у Хабзбуршкој монархији.⁴⁷

Одлуке Мајске скупштине, разумиво, прихваћене су с одушевљењем у целокупној српској јавности, али испрва нису прихваћене од стране Бечког двора. На челу српске делегације бранио их је у Инсбруку, у приватној аудијенцији код цара, патријарх Рајачић,⁴⁸ у присуству представника мађарске владе принца Павла Естерхазија. Дворска камарила и чланови династије прихватили су делегацију благонаклоно, посебно надвојвоткиња Софија⁴⁹ која је уплела у косу траку са бојама српске тробојке и надвојвода Франц Карло који је упућивао Србима речи подршке и охрабрења. Међутим, цар Фердинанд је претходно веома одлучно одбио да призна одлуке једног „незаконитог конвента“ које су му донели његови „поданици грчко-источне вероисповести заједно са гомилом дошљака из Србије“ и који су „у супротности са декларацијом из 1790“.⁵⁰ Нарочито је нагласио да су једино Угарски сабор, мађарска влада и српски законити конгрес органи преко којих Срби могу изјавити своје жеље. Српска депутација која је упућена на италијанско бојиште, у место Роверето, да обавести Стефана Шупљикаца о његовом избору за војводу и замоли маршала Радечког да му дозволи одлазак у Војводину није постигла циљ јер је за такву дозволу била потребна сагласност владе која је била на становишту да чин српског војводе не постоји. Ни Шупљикац није гајио посебну наклоност према овим намерама, сматрајући да Срби морају да се помире са Мађарима како би, заузврат, биле признате српске привилегије. У бечкој влади су председник владе барон Антон фон Доблхоф⁵¹ и министар спољних послова гроф Карло Лудвиг фон Весенберг⁵² показивали незаинтересованост према српским жељама.⁵³ Све ово ишло

---

⁴⁷ Д. Микавица, *Михаило Полит Десанчић...*, passim.

⁴⁸ Патријарх Рајачић је био на челу депутације која је 14/26. маја пошла у Инсбрук, из Земуна и преко Загреба. Прозлазећи поред Београда, поздрављало их је мноштво света са савске обале, међу којима су били и србијански уставобранитељи Тома Вучић Перишић и Аврам Петронијевић. У Загребу је српски патријарх инсталирао Јосипа Јелачића у банску част, а неколико дана касније је бан Јелачић збачен царским манифестом и проглашен за бунтовника, али га је цар поново успоставио у банском достојанству у јесен исте године (С. Гавриловић, *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848–1849*, Настава историје, 14, Нови Сад 2001, 7–32; Д. Микавица, *Михаило Полит Десанчић...*, 41; К. Vocelka, *Geschichte Österreichs*, Мinhen 2004, 203–204).

⁴⁹ Мајка будућег цара Франца Јозефа.

⁵⁰ Thim József, *A magyarországi 1848–49 – ki Szerb fölkelés története*, Budapest 1930, том I, 107.

⁵¹ Био је на челу владе од јула до октобра 1848, када је у Бечу избио нови устанак.

⁵² Он је на чело владе дошао већ у јулу 1848. и његова влада је заузела изразито антимађарски курс, а у тој влади је био и Александар Бах, велики противник идеје о независности Угарске. Бах је, као министар унутрашњих послова, већ тада јасно истицао да не треба прихватити никакве мађарске „мартовске“ законе, да владар не треба да их санкционише без сагласности аустријских покрајина, да треба размишљати о федерализацији Угарске, у сарадњи са немађарским народима, при чему би федералне јединице у Угарској биле Мађарска, Ердел, Хрватска, Славонија и Србија (Српска Војводина – Д. М.), а да би интересе ових федералних јединица/покрајина требало да заступају њихови министри у јединственој влади Аустријске царевине (З. Ђере, Н. д.).

је у прилог држању мађарске владе која је упозорила Рајачића да још увек важи Деклараторија из 1779, да је Мајска скупштина незаконита и да сви они који су на њој учествовали – велеиздајници.⁵⁴

Избори за нови Угарски сабор, одржани током јуна 1848. године, нису утицали на промену мађарског става.⁵⁵ На Угарском сабору у Пешти (11. јула) Лајош Кошут је, већ приликом отварања, јасно рекао да не признаје одлуку о стварању Српске Војводине и да ће Војводину уништити чим скупи довољно војске за то. Чак је отворено изјавио: „Ко у окружију Угарске особиту државу хоће да оснује, тај је бунтовник и ребелијант коме се само штрангом преког суда одговорити може ... Ови Срби и Раци зову се народ – та то је гомила разбојника! А за разбојнике је само преки суд“.⁵⁶ У овом политичком уверењу и ратоборном духу, убеђени да је неопходно предузети све потребне мере и расположива средства како би се победили непријатељи мађарске државе, Угарски сабор је, упркос извесним резервама,⁵⁷ изгласао мобилизацију 200.000 регрута и издвајање 42 милиона форинти за ратне потребе.⁵⁸ Јожеф Етвеш, министар вере и просвете, тражио је од Рајачића (3. јуна) одржавање „црквеног сабора“ заказаног у Темишвару и уједно захтевао од српског патријарха да објави народу како ће се убудуће царске наредбе примати искључиво преко мађарске владе, претећи, слично као некада Ференц Ракоци, одмаздом за све оно што ова влада оцени као противзаконито деловање. На следећим заседањима Угарског сабора није одлучено ништа што би променило мишљење и расположење Срба. У првој половини августа (3–12. август) је Угарски сабор расправљао о реформи основног образовања и усвојио одговарајући закон на Етвешов предлог, у септембру (13–25. септембар) су усвојени закони о унији с Ердељом и укидању остатака кмества.⁵⁹ Ситуација се битно променила после угушења револуције у Италији, када је царским прогласом распуштен Угарски сабор (4. октобар),⁶⁰ његове законске одредбе проглашене за неважеће, мађарска влада проглашена за незакониту и бунтовничку и Мађарима објављен рат (3. октобар 1848), а аустријски генерали Ђуро Рукавина и Имре Благојевић истовремено позвали Србе у беспопштедну борбу против Мађара. Срби, предвођени патријархом Рајачићем, од тада се још више приближавају Двору очекујући разумевање, захвалност, сарадњу и савезништво.

---

⁵³ Ж. Годшо, *Револуције 1848*, Београд 1987, 299; Ж. Пол Блед, *Франц Јозеф*, 156; Г. Петковић, *Патријарх Јосиф Рајачић*, Београд 2009, 96.

⁵⁴ С. Гавриловић, *Срби у Хабсбуршкој монархији...*, 65.

⁵⁵ Избори за овај Сабор су спроведени на основу уважавања принципа народног представништва, што је значило да је „скоро свако на основу закона о једнакости грађана добио право да буде биран и да бира“, али је због високог цензуса ипак бирачко тело било веома сужено и обухватало је нешто више од 7% целокупног становништва. Слично је било и у другим земљама тадашње Европе.

⁵⁶ С. Гавриловић, *Политичка борба за Српску Војводину у Аустријској царевини*, 13.

⁵⁷ Кошутове ставове нису сасвим делили палатин Стефан и гроф Баћањи који су били за умеренију опцију, што је значило даље преговоре са Двором и са представницима немађарских народа.

⁵⁸ *Magyarország Története tíz kötetben 1848–1890*, VI том, (Kovács Endre), Budapest 1979, 1482.

⁵⁹ Исто, 1483–1485.

⁶⁰ Угарски сабор је владареву уредбу о распуштању одбио на седници одржаној 7. октобра 1848.

На челу српског покрета, који се борио за реализацију одлука Мајске скупштине, стајали су црквена јерархија, грађанство, интелигенција, официри, чланови Главног одбора Војводине.⁶¹ Унутар самог вођства могла се запазити извесна разлика између конзервативаца и либерала, па и између самих либерала. Конзервативци, које су чинили црквена јерархија, официри, државни чиновници, веровали су у политику Бечког двора и истицали му беспоговорну лојалност, као и наклоност Краљевини Србији и владајућој династији Карађорђевић. Либерали, које су чинили грађанство, интелигенција, део официра, већина у Главном одбору, народним одборима у градовима и пододборима у селима, нису увек и беспоговорно веровали Двору. Унутар либерала у српском народном покрету, примећивале су се извесне разлике у односу према мађарској револуцији и према српским династијама, а несагласје је постојало и између српских либерала који су сматрани мађаронима, оних либерала који су сматрани аристократским либералима, какав је био и Петар Чарнојевић, племић и несуђени комесар српског Сабора који је, у једном тренутку, била спремна да одобри мађарска влада, и – демократских либерала које је најубедљивије представљао Јаков Игњатовић. Супротности и разлике у вођству српског покрета највише су дошле до изражаја између две најугледније и најутицајније личности међу Србима, између патријарха Јосифа Рајачића и војног и, како се потписивао, „врховног војвода“ Ђорђа Стратимировића и то од јула до септембра-октобра 1848. године.⁶² Стратимировић је виђен за српског војводу и пре

⁶¹ Одмах после после Рајачићевог одласка у Инсбрук, Главни одбор је изабрао Ђорђа Стратимировића за председника, Александра Костића за потпредседника и Јована Станковића за секретара. На седници Главног одбора (18. мај) одлучено је да се стварају народни одбори и пододбори. Први окружни одбор створен је у Митровици (22. мај) на челу са угледним трговцем Стефаном Георгијевићем, затим је створен окружни одбор у Земуну на челу са трговцем Петром Шпиртом, у Панчеву (24. мај) на челу са Викентијем Костићем и затим Константином Пеичићем ... али у оним деловима Бачке и Баната, који су до почетка 1849. били под контролом мађарских власти није било могуће створити револуционарне органе власти српског народа (С. Гавриловић, *Срби у Хабсбуршкој монархији...*, 61, 65–66).

⁶² После повратка из Инсбрука (јул 1848) патријарх Јосиф Рајачић, који је постављен од Главног одбора у звање врховног управитеља народа (31. јул), смењује Стратимировића са положаја врховног заповедника искористивши пораз војске код Бечерека и за привременог команданта именује пуковника Мајерхофера. Рајачићева понуда накнадног компромиса који се састојао у томе да Стратимировић остане уз Рајачића у Војном савету или да прихвати уз себе још два члана Главног одбора без којих не би могао да самостално доноси одлуке, није била прихватљива за Стратимировића и он је ноћу 20. септембра напустио Карловце и побегао у Томашевачки логор Книћанину, а одатле у Тител, где је, уз учешће владе у Београду да ће изостати помоћ српском покрету уколико до помирења са Рајачићем не дође, уследило помирење када је тамо стигао Рајачић парабродом. Ово помирење је подразумевало повратак Стратимировића у Карловце и његов пристанак на одржавање Народне скупштине која ће одлучивати о руковођењу српским покретом. Она је и одржана, у Карловцима 27. септембра / 9. октобра до 5/17. октобра и на њој је био присутан и војвода Стеван Шупљикац. Рајачић је Скупштину отворио говором у којем је укратко изнео све радње које је до тада предузео Главни одбор Војводине, посебно је нагласио значај помоћи коју је пружала Кнежевина Србија, похвалио савезништво са Двором и баном Јелачићем у нади да ће се остварити одлуке Мајске скупштине. Главни одбор је Рајачић реорганизовао тако што је одстранио из њега своје противнике и присталице Обреновића, Стратимировићу дао положај потпредседника Одбора и члана депутације која је, са Јованом Шупљикцем и Костом Богдановићем, послата у Беч ради решавања српског питања (С. Гавриловић, *Срби у револуцији 1848–1849*, у: *Историја српског народа*, V/2, 68, 83–85; В. Крестић, *Леци на српском језику 1848–1849*, 209–210, 215–216, 271–274, 282–285; Г. Петковић, *Патријарх Рајачић*, 94–102).

доласка Стевана Шупљикаца⁶³ и он је и касније очекивао такав исход, ослањајући се на славу коју је у међувремену стекао на ратишту, посебно у Шајкашкој. Они који му нису били наклоњени, оптуживали су га за склоност ка помирењу са Мађарима, да је сувише револуционаран, антиаустријски расположен, славољубив. Посебно су против њега иступали конзервативци и старији официри, али и поједини либерали, иначе обреновићевци, у Главном одбору као на пример Константин Богдановић и Јаков Живановић. После септембарске скупштине и Рајачићевог повратка из Земуна где су се он и Шупљикац договорали са Стефаном Стефановићем Тенком⁶⁴ о даљој помоћи Србије у оружју и људству, српски патријарх и српски војвода су формирали (1. новембар) Народну владу на чијем је челу био Рајачић као председник Народног одбора и поред овог одбора формирали још два – Правосудни и Финансијско-економски. Народни одбор је имао своје почасне представнике за поједине струке као што су биле дипломатска, политичка, финансијско-економска, полицијска, санитарска и црквена. Председник Правосудног одбора био је Петар Стојшић, а председник Финансијско-економског одбора био је Ђорђе Варсан. За главног војног комесара Војводине изабран је Михајло Крестић из Загреба.⁶⁵ У другом сукобу са одважним Стратимировићем (јануар–фебруар 1849), после Шупљикчеве смрти, Рајачић се определио за Фердинанда Мајерхофера⁶⁶ – њега је поставио, уместо војда Стратимировића, за команданта, али је војска остала на страни, тада већ увелико овенчаног ратном славом Ђорђа Стратимировића. У сукобу Рајачић – Стратимировић, у којем се поново у улози арбитра појавила влада Србије, Стратимировић је изгубио, а патријарх Рајачић учврстио своју власт на заједничкој седници одржаној у Темишвару. Шупљикцу, који је стигао у Војводину тек у октобру 1848, године, цар је у децембру исте године потврдио војводско звање. Војска је у то време умногоме изгубила национални карактер, Војводина је све мање изгледала као део српско државотворне идеје на простору Монархије, а

---

⁶³ Војводске амбиције гајио је, уочи одржавања Мајске скупштине, чак и гроф Петар Чарнојевић, иако су његови изгледи били скоро ништавни. „Није се могло прећи преко његове службе Маџарима и нико га не смеде јавно кандидовати. Ну ова кандидација Чарнојевића ублажила је донекле мржњу народну према њему – веровало се да није сав отишао у службу Маџарима. Говорило се да је он готов радити за народ, пољубити руку патријарху и да му је жао што га сматрају за издајцу, да се чак нудио за вођу депутације, која је имала да иде цару у Беч. Скупштина мајска је била вољна да се измири с њим, ако пристане да пусти похапшене Кикињане и укине ванредно стање. Али у скупштини устале Светозар Милетић, тада још ђак, те затражи да се он одрекне комесарске дужности. То поквари све, и Чарнојевић се потпуно отуђи од народа. Он не хтеде примитити депутацију, која је тражила да пусти похапшене Кикињане и укине ванредно стање, већ се диже из Новог Сада у Бечкерек, одакле 6. маја поништи све одлуке Мајске скупштине, разуме се у име маџарске владе, и патријарху поручи да је за све крив и да ће одговарати за све последице оваквог рада.“ Пре Мајске скупштине било је и усамљених гласова који су говорили у прилог томе да за војводу Војводине треба изабрати кнеза Милоша или његовог сина Михаила. За војводу се покушао кандидовати чак и Тома Вучић Перишић (Д. М. Павловић, *Србија и српски покрет...*, 18–19, 34–35).

⁶⁴ Тада председником Државног савета Србије.

⁶⁵ Седнице ових одбора одржаване су готово сваког дана.

⁶⁶ Пуковник Фердинанд Мајерхофер (1798–1869) је био аустријски конзул у Београду. После заузећа Панчева одликован је орденом Марије Терезије, унапређен је за генерала и добио је титулу барона.

млади либерали који су после Мајске скупштине образовали Коло српске младежи преименовали су га у Друштво српског напретка.⁶⁷

Однос званичне Србије према Српском покрету, српско-мађарском рату 1848–1849. године и револуционарним дешавањима у Аустрији карактерисала је велика политичка заинтересованост, конкретна солидарност изражена у слању око осам хиљада добровољаца у Војводину,⁶⁸ спремност да се на све начине помогне прекосавским сународницима који су се већ упустили у ратне припреме,⁶⁹ извесна обазривост према Аустрији,⁷⁰ неспремност да се отпочне рат против Турске за национално ослобођење српског народа, бојазан од владалачких амбиција династије Обреновић, пружање уточишта бегунцима⁷¹ из разних крајева Бачке и Баната,⁷²

---

⁶⁷ Седиште овог друштва било је у Сремским Карловцима. Друштво је било чврсто устројено, али на демократским основама. Извршни одбор Друштва бројао је 12 чланова на челу са председником који није имао стални мандат већ су се чланови Одбора смењивали на том положају. Одбор је за свој рад одговарао скупштини која се састајала једном недељно, а по потреби и чешће. Имао је три одсека и то журналистички, економични и војнички. Његов први председник био је Данило Медаковић и он је био први уредник *Напретка*, листа који је од почетка задржао опозициони став према српској црквеној јерархији. У њему је и Светозар Милетић објављивао чланке о природном праву. Чланови Друштва су обављали различите дужности, били су борци, писари у револуционарним одборима, држали су говоре, тумачили одлуке Главног одбора. Омладинци у овом друштву су у либералном духу веровали у моћ јавног мњења и потребу надзора истог над органима нове власти. Забрањивањем, а затим и укидањем *Напретка* и Друштво је дефинитивно распуштено. Све несагласности између младих српских либерала и врха српског покрета на челу са клером остале су у дубокој сенци потребе да се остваре национални идеали и стекне област у оквиру које ће пречански Срби имати загарантована политичка и демократска права (В. Крстић, *Друштво српског напретка*, ЗМСИ, 22, Нови Сад 1980, 156–157).

⁶⁸ На челу добровољаца из Србије налазио се најпре, до јула, мајор Станојло Петровић а од 5. августа државни саветник и војвода Стеван Петровић Книћанин. Организованим упућивањем добровољаца руководио је лично Илија Гарашанин, министар унутрашњих послова Кнежевине Србије (Г. Јакшић, *Преписка Илије Гарашанина*, Београд 1950, 146–190).

⁶⁹ Ђорђе Стратимировић се (20. маја 1848) обратио, као председник Главног одбора, за помоћ и сарадњу кнезу Александру Карађорђевићу и војводи Стевану Петровићу Книћанину и неколико дана касније (29. маја) одговорио му је Гарашанин потврђујући спремност Србије за сваку врсту помоћи. Пречански Срби су до Книћаниновог доласка углавном већ завршили стварање народне војске и српских војних логора. Кад је Книћанин почетком августа прешао у Војводину код Ковина, тамо га је по патријарховом налогу, дочекао Станојло Петровић, који је раније стигао, са другим добровољцима (С. Гавриловић, *Срби у Хабзбуршкој монархији...*, 76; Д. М. Павловић, *Србија и српски покрет...*, 59).

⁷⁰ Иако су београдске *Србске новине* већ 18. априла, позивајући се на бечку штампу, износиле ставове о облику државног уређења Аустрије. Они су се сводили на федерализацију Аустријске царевине при чему би једну од пет федералних јединица чинила и јужнословенска држава у којој би један део представљали Срем, Банат, Бачка и Војна граница, а остале четири државе биле би Аустрија, Мађарска, Чешка и Пољска.

⁷¹ После пада Сентомаша и услед напредовања генерала Перцела у Банату, велики део српског становништва из Бачке и Баната је пребегао у Срем, а касније из Срема у Србију. Само из Срема је избегло 30.000–40.000 људи, а Земун је готово опустео (Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, 304).

⁷² Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, Београд 1932, 291–292; Д. Микавица, *Србијанци и Србија (1804–1858) у мемоарским делима из Хабзбуршке монархије*, Зборник радова „Перо и повест“, Београд 1999, 29, 31.

финансијска помоћ.⁷³ Одлучност Србије да не загази у рат против Турске видела се још онда када је Милетић код Батал-џамије у Београду позивао на рат, а уставобранитељи у Србији га због тога грубо протерали из земље. Многи београдски ђаци присуствовали су Мајској скупштини у Сремским Карловцима. Јован Ристић је држао говор на једној гомили земље и притом се сав тресао у младалачком узбуђењу, а хицем из пиштоља одушевљено је поздравио одлуке Скупштине. Јеврем Грујић и други србијански добровољци борили су се у рату као добровољци и то веома храбро и одушевљено. Примера борбености, усхићења, свирепости и мржње било је много, на свим странама. Срби из Српске Војводине су Србијанце доживљавали као браћу и хероје без чије помоћи не би могли да се одупру мађарским хонведима и хусарима. Посебно су истицали њихове витешке подвиге код Текија и касније Сентомаша, Фекетића, Перлеза, Вршца, Ечке, тителској висоравни, код Вилова, Мошорина, Панчева, широм Срема, Бачке и Баната.⁷⁴

Беспштедни и бестијални сукоб Срба и Мађара отпочео је неколико дана после доношења царске одлуке (7. мај) да се на министарство Лазара Месароша преноси дотадашња власт Дворског ратног савета над гарнизонском и граничарском војском у Мађарској, Ердељу и „прикљученим деловима“ и његовим наређењем да се растури српски војни логор у Карловцима, граничарима најстроже забрани учествовање у српском покрету, поскидају српске заставе и спречи прелазак наоружаних људи из Србије и Босне. Испуњавајући вољу мађарске владе, генерал Јанош Храбовски⁷⁵ је (12. јун 1848) упутио војску из Петроварадина у Карловце. У тим данима већ су одмицале припреме за обрачун на српској страни и док је патријарх Рајачић тражио подршку у Инсбруку, Ђорђе Стратимировић и Главни одбор на чијем је челу био, преузели су руковођење покретом и почели са формирањем нових органа власти односно окружних одбора (22–24. мај). Упућивани су позиви за разумевање и савезништво Румунима (17. мај), Мађарима, Словацима, Немцима, Буњевцима (22. мај). Граничарима је, после поменуте цареве одлуке, упућен позив да марширају на Нови Сад како би уништили непријатеља.

⁷³ Почетком децембра 1848, на пример, одлучено је вољом кнеза Александра Карађорђевића да се пречанским Србима на име помоћи изда из државне касе 20.000 дуката, а кнез је, са своје стране, дао још 12.000 (Д. Ј. Поповић, Н. д., књ. 3, 304).

⁷⁴ В. Крстић, *Српска мемоарска литеатура о револуцији 1848–1849*, Зборник радова „Срби и Мађари у револуцији 1848–1849“, Београд 1983, 165–177; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 291–292; Д. М. Павловић, *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848. и 1849.*, Београд 1904, 56–177; С. Гавриловић, *Срби у Хабзбуршкој монархији*, Нови Сад 1994, 33–169; Р. Поповић-Петковић, *Документи о србијанским добровољцима 1848–1849*, Нови Сад 1973, 385–477; М. Димитријевић, *Успомене из мог живота*, Нови Сад 1896, 22; Н. С. Голубски, *Успомене из српског покрета 1848. и 1849.*, Сремски Карловци 1998, 1281–153; Ј. Ковачевић, *Успомене из народног покрета 1848–1849*, Летопис Матице српске, књ. 205, Нови Сад 1901, 60–77; Ј. С. Виловски, *Из живота једног ц. к. официра*, Земун 1863, 17–28; Ј. Игњатовић, *Мемоари*, књ. 1, 205; Д. Микавица, *Српско питање на Угарском сабору 1690–1918*, Нови Сад 2011, *passim*.

⁷⁵ Њега је већ тада аустријски царски конзул у Београду пуковник Фердинанд Мајерхофер оштро оптуживао због одбојног става према Србима и сматрао је да он, Храбовски, шаље бечкој влади непоуздане извештаје и тиме наноси штету аустријској држави (Ј. Савковић, *Фердинанд Мајерхофер у Српском покрету 1848–49*, ЗМСДН, 17, Нови Сад 1957, 81, 93).

Одбијањем мађарског напада на Карловце, противнападом⁷⁶, затим отимањем арсенала оружја из Титела, доласком дела шајкашке флотиле, отказивањем послушности Трећег батаљона Петроварадинске регименте и пристизањем истог у Карловце, увелико је ојачало самопоуздање војвођанских Срба. Из Кнежевине Србије почели су пристизати добровољци и после десетодневног примирја у јуну, интензивирајући рат у јулу, кад је већ цела Сремска војна граница била у рукама Главног одбора, а средином августа и цела Сремска жупанија, упркос полемикама које су отворене око Срема између Банског већа у Загребу и српског Главног одбора. У току јула су српски народни одбори и пододбори у Банату укинули старе власти: генералну команду, региментске и компанијске команде, градске магистрате и жупаније, стављајући их све под команду одбора и пододбора које је контролисао Окружни одбор у Панчеву и Главни одбор у Карловцима. У северној и северозападној Бачкој власт Мађара није доведена у питање. Мађарски напад на Сентомаш, као и српски напад на Вршац (јул 1848) завршени су без победника. Жестоке борбе вођене су на Турији, испред Чуруга, на Фелдвару, у Ади и Мољу. Судар пуковника Јована Дракулића и Ернеа Киша, код Ечке, испред Бечкерек, завршио се повлачењем овог другог у Бечкерек. Крајем јула је српска војска спаљивала румунска села и разоружавала словачка, мађарска и немачка. Стратимировић је одбијен, средином августа, испред Врбаса и повукао се у Сентомаш где су га Мађари неуспешно нападали. Неуспешне нападе су неколико дана касније извели и Срби, у више наврата атакујући на Белу Цркву. Последњих дана августа Срби, предвођени Стратимировићем, Чичом Јовановићем, Добановачким, прилично успешно су напали Мађаре у Сиригу, Темерину и Јарку.⁷⁷ Првих дана септембра Мађари предвођени Ернеом Кишом су уништили српски логор у Перлезу и вратили се у Бечкерек. Средином септембра је Хрватска ушла у рат против Мађарске,⁷⁸ а крајем тог месеца уследили су нови, неуспешни напади

---

⁷⁶ Том приликом је, упркос почетној паници, Стратимировић са одредом од 30-40 Србијанаца и храбрим Вулом Црногорцем успео да задржи мађарску војску и да пређе у противнапад. На бојишту је остало неколико десетина мртвих и рањених на обе стране (С. Гавриловић, *Срби у Хабсбуршкој монархији...*, 71-72).

⁷⁷ Бан Јелачић је у то време (28. август), у поверљивом писму, обавестио патријарха Рајачића да је Бечки двор признао праведност противмађарског покрета Срба и Хрвата.

⁷⁸ Мађарско признање потпуне аутономије Хрватске (27. август 1848) није утицало на промену политичких односа. Дан после пропалих покушаја Лајоша Баћањија да се нагоди са Двором у Бечу око организовања заједничког аустро-мађарског министарства за војску и финансије, уследила је офанзива против Мађарске (11. септембар), преласком преко Драве 30.000-35.000 војника, под царским заставама, на челу са баном Јелачићем. Баћањи је тада дао привремену а касније и коначну оставку, а Угарски сабор је осујетио намеру палатина Стефана да преузме власт. Баћањи је 14. септембра још увек као председник владе издао наредбу о оснивању домобранства (*honvédsereg*), што је значило сакупљање 2 регрута на 127 становника земље. Сабор је ову одлуку одобрио, а дан касније (15. септембар) извршну власт је практично сасвим пренео на Комитет за одбрану (Земаљски комитет за одбрану, Országos Honvédelmi Bizottmány) формално му поверавајући организовање одбране и помагање председнику владе Баћањију. Кошут је као председник Комитета од октобра веома ефикасно радио на прикупљању добровољаца, што се потврдило у борбама против Јелачића у којима је царска војска поражена код Пакозда (29. септембар), а затим и Озоре (7. октобар). У првој бици Јелачића је потукла малобројнија војска генерала Јаноша Мога, а у другој бици војску која је ишла у помоћ Јелачићу предвођена генералом Ротом победиле су

Мађара на Сентомаш и неуспешни покушај Срба да заузму Вршац. На тај начин је успостављена извесна равнотежа јер су Срби одбијали нападе Мађара у Бачкој, а Мађари српске нападе у Банату. Почетком октобра објављен је царев манифест против Мађара односно Аустрија је објавила рат Мађарској. Сва војна и грађанска власт у Мађарској – Угарској, пренета је на бана Јелачића као на царског комесара.⁷⁹ Октобар и новембар обележили су сукоби и чарке око Сентомаша, Фелдвара, Турије, Жабља и Сирига. Средином октобра Срби су заузели Бечкерек (Михаило Јовановић) па су се повукли и заузели Кикинду (Јефта Барајић) па су се опет повукли.⁸⁰ Српски логор на Стражи разбијен је (9. новембар), а на Карашу су Срби (пуковник Бобалић) такође потучени (30. новембар). Почетком децембра је вођа србијанских добровољаца војвода Стеван Петровић Книћанин одолео нападу Јована Дамјанића код Томашевца. Средином децембра, када је у напад кренула и главна царска аримија⁸¹, Дамјанић је успео да победи Србе на Алибунару и Банатском Карловцу. Срби су потом успели да заузму Јарковац, али и да га изгубе и напусте пред мађарским противнападом. Због тога је било угрожено и Панчево и уследили су апели Србији за помоћ.

Крајем децембра 1848. године⁸² умро је војвода Стеван Шупљикац, док је вршио смотру добровољаца, у дану када је потврђен од стране цара у војводском звању, одликован орденом и произведен у чин фелдмаршал-лајтнанта. Тиме је проширен простор за обнављање сукоба Рајачић – Стратимировић,⁸³ борба против револуционара у Италији, Прусској и Чешкој завршена је њиховим поразом после

јединице Артура Гергеија и Мора Перцела. Надвојвода Стефан Хабзбуршки, последњи палатин Угарске, напустио је земљу (23. септембар) и отишао у Беч, претходно неуспешно покушавајући да се састане са Јелачићем и одврати га од његових намера. Угарски сабор је наставио да делује тако што је доносио нове законе и допунио оне који су већ били донети, на пример о даљем укидању старих намета. На тај начин су мотивисали већи број људи да се пријави у војску.

⁷⁹ После пораза царске војске код Пакозда и Озоре, мађарска војска је успела да потпуно потисне царску војску у западном делу земље, а Угарски сабор је донео одлуку (10. октобар) да се прогони побеђена војска бана Јелачића и пређе аустријска граница. Кад се прочула вест да је мађарска револуционарна војска стигла до аустријске границе, у Бечу је поново избила револуција (6. октобра 1848) у којој су масовно учествовали нижи слојеви друштва. Ова револуција је приморала Двор и царску владу да се склоне у Оломуц, у Чешку. Искористивши колебање главнокомандујућег мађарске војске, генерала Мога, Двор је извршио реорганизацију војске и на њено чело довео генерала Виндишгреца који је (24. октобар) почео опсаду Беча у циљу сламања револуције, а наомак Беча, код Швехата, успео је да потуче (30. октобар) мађарску војску, коју је у међувремену покренуо Кошут. После пораза код Швехата и оставке генерала Мога, Кошут је на његово место именовao генерала Артура Гергеија, а Виндишгрец је после победе заузео Беч и кренуо према Пешти.

⁸⁰ У току октобра прекинути су сви преговори са вођама српског покрета и Земаљски комитет за одбрану дао је налог генералу Анталу Ветеру да интензивира дејства против Срба.

⁸¹ Она је успела да заузме Будим, Пешту и Коложвар, а Комитет одбране повукао се у Дебрецин и тамо организовао нове војне јединице.

⁸² Крајем децембра ердељске трупе предвођене пољским револуционаром Јосифом/Јожефом Бемом прешле су у успешан контранпад и у року од три месеца потпуно овладале Ердељом.

⁸³ Распламсава се 4/16. јануара када је Главни одбор позвао патријарха да дође у Карловце и оптужио га због апсолутистичких тежњи да би се сукоб окончао најзад у Темишвару 9–10. фебруара 1849. и то у патријархову корист, на заједничкој седници.

шестомесечних борби (јун–децембар)⁸⁴, а цара Фердинанда, који је био оптуживан да је попустљив према Мађарима, сменио је млади Франц Јозеф након што је проглашен за пунолетног (2. децембар).⁸⁵ Однос Бечког двора према српском покрету и српској лојалности у току 1848. године најбоље се може сагледати у уставно-правном контексту који је предочен у Привременом уставу Царевине (25. април 1848), којим је, свим народима Аустрије, гарантована „неповредивост језика и националности“ односно „потпуна национална равноправност“, али одлуке Мајске скупштине нису признате. Прве наговештаје да ће доћи до промене става Бечког двора у српску корист исказане су у Мајерхоферовом писму упућеном патријарху Рајачићу (31. јул).⁸⁶ Царским манифестима (20. октобар и 6. новембар 1848) Србима у Угарској ништа конкретније није обећано. Српски патријарх је иначе упутио у октобру Јована Суботића у Беч с намером да тамо заступа српске интересе код аустријске владе и он је у опширним елаборатима објашњавао да су Срби велики и заслужан народ за Монархију, да су царским привилегијама признати као народ, да су на Мајској скупштини донели легалне одлуке, да су жртве насиља од стране мађарске владе, да Угарска не може да опстане као јединствена и целовита држава и да њену организацију не треба препустити Угарском сабору.⁸⁷ Пре одласка из Кромјерижа, где је заседао Државни парламент и где је министру Францу Стадиону предао елаборате, Суботић је дознао (28. новембар) да ће Рајачић и Шупљикац бити потврђени у својим звањима, али да границе Војводине неће бити одређене.⁸⁸ Патријарх Рајачић је, незадовољан оним што је сазнао и садржајем два поменута царска манифеста, упутио (20. новембар) оштру представку аустријској влади у којој оптужује Аустрију да је Србе препустила освети Мађара и чак запретио евентуалним преговорима са мађарском владом.⁸⁹ Царским манифестом новог владара Франца Јозефа (15. децембар 1848) потврђене су одлуке Мајске скупштине о избору патријарха и избору војводе,⁹⁰ али не и територија Српске Војводине. Овим актом наглашено је како се „честити и верни српски народ“ одликовао у свим временима тиме што је пристајао уз царски дом и завршава се царским обећањем да ће прва и најажурнија брига („нашег очинског срца“) бити да се уреди, уради и установи унутрашња народна самоуправа заснована на темељу права који ће бити једнаки за све. Претпоставља се да је одлука која се односила на изостављање границе Војводине мотивисана опредељењем да се узму у обзир интереси и расположење Немаца и Румуна у Војводини и мађарских конзервативаца

---

⁸⁴ *Egy ezredév*, Budapest 1986, 193.

⁸⁵ Угарски сабор је 7. децембра 1848. прогласио Франца Јозефа за узурпатора мађарског престола. Формално је прихваћен од стране Мађара за владара тек 1867. године.

⁸⁶ С. Гавриловић, *Политичка борба...*, 21.

⁸⁷ Исто.

⁸⁸ Рајачић је затим јавио Суботићу да се врати у Војводину и његову мисију је наставила депутација коју су чинили Јован Шупљикац, Константин Богдановић и Ђорђе Стратимировић. Њих је примио (21. новембар) кнез Феликс Шварценберг саопштавајући да је „ствар за војводу решена“ а што се тиче Војводине – да ће све народности имати једнака права и једнако бити заступљени на Државном сабору.

⁸⁹ В. Богданов, *Устанак Срба у Војводини и мађарска револуција 1848. и 1849*, Суботица 1929, 161–163.

⁹⁰ В. Крстић, *Леџи на српском језику 1848-1849*, 251–252.

у Бечу.⁹¹ И после тога (јануар 1849) српска је депутација инсистирала на хитном одређивању граница Војводине.⁹² Бан Јелачић је тада ревидирао своје мишљење из новембра 1848. године,⁹³ сматрајући да српски војвода не сме да има овлашћења као војни командант јер би то ипак значило државу у држави (*status in statu*) што је у супротности са јединственом Аустријом.⁹⁴ Мартовским, либералним али уједно и централистичким, Октобрисаним уставом из Оломуца (4. март 1849) Српска Војводина није децидно призната као круновина како је то прижељкивао и очекивао српски патријарх, али је ипак 72 параграфом Устава, који је израдио гроф Франц фон Стадион, наговештено њено формирање и њено прикључење уједињеној Хрватској,⁹⁵ Угарској или Ердељу.⁹⁶ Прецизније речено, овде се каже да ће се формирати одвојено и управно земљиште „Војводство Србија и Тамишки Банат“ које ће добити „уређење које ће му зајамчити његову цркву и народност на основу старих привилегија и царских наредби“ и то на простору Бачко-бодрошке, Торонталске, Тамишке и Крашовске жупаније и Румског и Илчког округа Сремске жупаније. Војна граница је одвојена од Војводства као посебно тело са својом ранијом организацијом. Управа над Војводством, односно овим „одвојитим управним земљиштем“, препуштена је покрајинским властима под управом бечког министарства и оне су је имале вршити самостално од управе Мађарске. Назив је, дакле, већ тада предвиђен: Војводство Србија и Тамишки Банат, и у царски назив је ушао назив великог војводе Војводства Србије, а управном поглавару Војводства Србије подарен је назив подвојводе⁹⁷, али решење није дато као коначно, већ само „за време и донде док се стално и уставним путем не одреди уређено стање ових земаља аустријске царевине и спајање са другом којом круновином“. Ово земљиште требало је поделити на три велика управна округа, како би то одговарало „трима главним народима што ту станују“. Србима су овим Уставом формално обећани, на

---

⁹¹ С. Гавриловић, *Политичка борба...*, 24.

⁹² Посебно оштро је иступао Ђорђе Стратимировић према барону Фрањи Кулмеру који је о томе обавештавао кнеза Феликса Шварценберга. Међутим, то није утицало на Кулмерово генерално становиште које је подразумевало веома ниподаштавајући однос према српским вођама и према њиховој идеји Војводине коју је сматрао неостварљивом. Стратимировићеве активности је, после његовог одласка, сасвим преузео Константин Богдановић. И он је упорно и одлучно тражио од аустријске владе да јасно призна постојање Српске Војводине и да сам цар узме наслов „*Herr der Vojvodenschaft der Serben*“. У овим настојањима дочекан је и Оломучки устав.

⁹³ У новембру 1848. године, Јелачић је предлагао главнокомандујућем царске војске кнезу Алфреду Виндишгрецу да Шупљикцу потврди звање војводе, али када је на чело српске војске постављен генерал Кузман Тодоровић и када се отварао сукоб између патријарха Рајачића као управитеља Војводине и царског генерала Ђуре Рукавине као заповедника у Темишвару који се супростављао увођењу српске народне власти у Банату, размишљао је другачије.

⁹⁴ J. Thim, Н. д, III, 292.

⁹⁵ Овај Устав је предвиђао уједињење Хрватске, Славоније, Далмације и Приморја са Ријеком, специјални статус за Војну границу и за Ердељ. Тиме би Угарска била подељена на пет покрајина, а Мађарска би била једна од њих.

⁹⁶ Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, 244–245.

⁹⁷ Њега је требало да поставља и смењује бечка влада.

основу привилегија и царских одлука, национални опстанак и верска слобода.⁹⁸ Октроисани устав изазвао је велико незадовољство и огорчење Срба. У међувремену је ситуација на фронту против Мађара диктирала однос Бечког двора према Српском народном покрету и захтевима за успостављањем Српске Војводине у Хабзбуршкој монархији. Наиме, напредујући према Пешти, кнез Виндишгрец је надомак Будима (30. децембар) потукао јединице генерал Перцела и због тога је Угарски сабор, дан касније, донео одлуку да премести своје седиште у Дебрецин, у источни крај земље. Почетком јануара 1849. године, Виндишгрецова војска је ушла у Будим, а затим прешла преко ланчаног моста и заузела Пешту, а потом и друге, средишње делове Угарске свдећи утицај мађарске владе на источне и делимично јужне крајеве. Све је упућивало на то да ће сврсисходност и оправданост српских напора да стекну Војводину као круовину, федералну, аутономну, политичко-територијалну јединицу у Хабзбуршкој монархији зависити од успешности у напредовању царске војске против револуционарне Мађарске. У тој војсци, Срби су виђени од стране Бечког двора једино као храбри и непоколебљиви борци за очување територијалне целовитости државе и интереса династије која је била на њеном врху. У следећој ратној, 1849. години, установљена је Војводина под именом Војводство Србија и Тамишки Банат, као новооснована круовина која је била далеко од сваке српске државности у Аустрији и упркос свим српским жељама, жртвама, надама и очекивањима. Због тога је велико разочарање српског народа имало извесну тежину и посебно оправдање. Међутим, током следећих седам деценија, до 1918. године, учвршћено је сазнање да је круовина, основана 1849. године, ипак представљала најзначајнију политичку тековину до које су Срби досегли уопште, у целокупној историји државе Хабзбурговаца, и да се више од тога може очекивати једино у случају велике, вековима незамисливе, ратне победе Краљевине Србије. До ње је дошло – на крају Првог светског рата.

Извори:

Грађа за историју Српског покрета у Војводини 1848–1849, Београд 1952
Микавица, Д., Гавриловић, В., Васин, Г., *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, Нови Сад 2007
Zakonski članci Ugarskog državnog sabora godine 1847/48, Zagreb 1860

---

⁹⁸ Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 3, 306–307; С. Гавриловић, *О борби Срба за политичко-територијалну аутономију*, ЗМСИ, 43, Нови Сад 1991, 21, 23; В. Крестић, *Историја Срба у Угарској 1849–1868*, у: *Историја српског народа*, V/2, Београд 1981, 40; Д. Микавица, *Михаило Полит Десанчић...*, 40–41.

Литература:

- Богданов, В., *Устанак Срба у Војводини и мађарска револуција 1848. и 1849.* Суботица 1929
- Васин, Г., *Национално-политичка борба Срба у Угарској 1848–1884.* Истраживања, 21, Нови Сад 2010
- Вилковски, Ј. С., *Из живота једног ц. к. официра,* Земун 1863
- Vocelka, K., *Geschichte Österreichs,* Minhen 2004
- Гавриловић, С., *Срби у Хабзбуршкој монархији од краја XVIII до средине XIX века,* у: *Историја српског народа*, V/2, Београд 1981
- Гавриловић, С., *Срби у Хабзбуршкој монархији,* Нови Сад 1994
- Гавриловић, С., *Политичка борба за Српску Војводину,* Зборник радова „Српски покрет у револуцији 1848–1849“, Нови Сад 2000
- Гавриловић, С., *Хрватски бан Јосип Јелачић и Српска Војводина 1848–1849,* Настава историје, 14, Нови Сад 2001
- Годшо, Ж., *Револуције 1848,* Београд 1987
- Голубски, Н. С., *Успомене из српског покрета 1848. и 1849,* Сремски Карловци 1998
- Димитријевић, М., *Успомене из мог живота,* Нови Сад 1896
- Екмечић, М., *Срби на историјском раскришћу,* Београд 1999
- Екмечић, М., *Револуција 1848. и Балкан,* Нови Сад 2000
- Endre, K., *Magyar-délszláv megbékélési törekvések 1848/49-ben,* Budapest 1958
- Жељски, Р., *Русија и Српски национални покрет у Револуцији 1848–1849,* Зборник радова „Српски народни покрет 1848–1849“, Бешка 2000
- Јакшић, Г., *Преписка Илије Гарашићина,* Београд 1950
- József, Thim, *A magyarországi 1848–49 – ki Szerb fölkelés története,* Tom I, Budapest 1930
- Kann, R. A., *A History of the Habsburg empire 1526–1918,* Newyork-London 1974
- Ковачевић, Д. М., *Светозар Милетић у револуцији 1848–1849,* Зборник радова „Српски народни покрет 1848–1849“, Бешка 2000
- Ковачевић, Ј., *Успомене из народног покрета 1848–1849,* Летопис Матице српске, књ. 205, Нови Сад 1901
- Крестић, В., *Друштво српског напретка,* ЗМСИ, 22, Нови Сад 1980
- Крестић, В., *Историја Срба у Угарској 1849–1868,* у: *Историја српског народа*, V/2, Београд 1981
- Крестић, В., *Српска мемоарска литеатура о револуцији 1848–1849,* Зборник радова „Срби и Мађари у револуцији 1848–1849“, Београд 1983
- Крестић, В., *Леци на српском језику 1848–1849,* Нови Сад 1998
- Кркљуш, Ј., *Пројекти устава за Војводину Србију настали у току српског народног покрета 1848–1849,* Нови Сад 2006
- Magyarország Története tíz kötetben 1848–1890,* VI том, (Kovács Endre), Budapest 1979
- Микавица, Д., *Србијанци и Србија (1804–1858) у мемоарским делима из Хабзбуршке монархије,* Зборник радова „Перо и повест“, Београд 1999
- Микавица, Д., *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији 1690–1918,* Нови Сад 2005
- Микавица, Д., *Михаило Полит Десанчић вођа српских либерала у Аустроугарској,* Нови Сад 2007
- Микавица, Д., *Политичка идеологија Светозара Милетића,* Нови Сад 2006
- Микавица, Д., *Војводина као пројекат у политици народа југоисточне Европе,* Зборник радова „Сусрет култура“, 2, Нови Сад 2010
- Милетић, С., *Сабрани списи* (приређивачи Ч. Попов и Д. Микавица), књ. 1, Нови Сад 1999
- Павловић, Д. М., *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848. и 1849,* Београд 1904

- Павловић, Д. С., *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848. и 1849.*, Београд 2009
- Петковић, Г., *Патријарх Јосиф Рајачић*, Београд 2009
- Пол Блед, Ж., *Франц Јозеф*, Београд 1987
- Попов, Ч., *Елементи европске револуције у српском покрету 1848–1849.* Зборник радова „Српски покрет у револуцији 1848–1849“, Нови Сад 2000
- Поповић, Д. Ј., *Срби у Војводини*, књ. 3, Нови Сад 1990
- Поповић, Д., *Српски покрет у Војводини и буна 1848–1849.* Нови Сад 2009
- Поповић-Петковић, Р., *Документи о србијанским добровољцима 1848–1849.* Нови Сад 1973
- Ристић, Ј., *Историјски списи*, Београд 1940
- Рокаи, П., Ђере, З., Пал, Т., Касаш, А., *Историја Мађара*, Београд 2002
- Савковић, Ј., *Фердинанд Мајерхофер у Српском покрету 1848–49.* ЗМСДН, 17, Нови Сад 1957
- Spira, György, *The Nationality Issue in the Hungary of 1848–49.* Budapest 1992
- Страњаковић, Д., *Влада уставобранитеља*, Београд 1932
- Хердер, Х., *Европа у деветнаестом веку 1830-1880.* Београд 2003

DEJAN MIKAVICA

VOJVODINA AS THE SERBIAN NATIONAL IDEA IN AUSTRIA IN 1848

Summary

At the May Assembly, which was held in Karlovci in 1848, the Serbian Vojvodina in the Habsburg monarchy was declared as a response to the preceding Hungarian policy towards Serbs, and as a desire for the establishment of the political and territorial autonomy, which would ensure conditions for the preservation of the national identity of Serbs who lived north of the Sava and the Danube, in the spirit that was an integral part of the idea of the Serbian statehood. During the Serbian-Hungarian war in 1848, Serbs from Vojvodina tended to provide a support of the Vienna court and the Principality of Serbia for their national and political aims. However, these expectations remained unfulfilled, the same as it was the case by the end of the following year.

Keywords: Serbs, Hungarians, Vienna court, Serbia, the Habsburg Monarchy, Josif Rajačić, Đorđe Stratimirović, Vojvodina.

Филип Крчмар
докторанд
kikazr@gmail.com

ШВАПСКА ПЕТИЦИЈА 1849. ГОДИНЕ

Сажетак: Попут других народа у Монархији, и Немци у Банату су током револуционарних дешавања 1848/49. године истакли своје националне захтеве. Они су то учинили тзв. *Швапском* или *Богарошко-биледском петицијом* од 2. октобра 1849. године, која је месец дана касније допуњена у Хацфелду. У раду се разматра држање банатских Шваба током Револуције, околности које су довеле до настанка и уобличавања њихових народних захтева, одјек поменуте петиције и њене сличности и могућег утицаја на (не)остварење српских националних захтева.

Кључне речи: подунавске Швабе, Банат, Швапска петиција, Јозеф Новак, Карл фон Арици, Револуција 1848.

У време избијања четрдесетосмашке Револуције, Немци у Банату су иза себе већ имали читаво столеће историјског развоја на том подручју. Систематски досељавани кроз читав 18. век у великим колонизационим таласима Карла VI, Марије Терезије и Јосифа II, они су у прво време били оптерећени борбом за голи опстанак у новом и непознатом окружењу¹, а касније заокупљени непрестаним побољшањем свог економског положаја и материјалног статуса². У таквим околностима, упућени искључиво на себе и своје ближе окружење, ограничени на сопствена села која су им била читав свет, нису успели да изграде заједнички идентитет, нити су имали посебне политичке захтеве; томе је свакако допринело и различито наслеђе које су пренели из старог завичаја. До средине 19. века, под

¹ Ова борба је касније нашла најсажетији израз у чувеној изреци: „Прво смрт, друго невоља, треће хлеб“ (нем. Erste Tod, zweite Not, dritte Brot), симболизујући благостање које је уследило након великих жртава и одрицања. Бранко Бешлин, *Два историјска романа о Подунавским Швабама у XVIII веку*, Истраживања 15, Нови Сад 2004, 194.

² О природи швапског „материјализма“ в.: Zoran Janjetović, *Duhovni profil vojvodanskih Švaba*, Tokovi istorije, 1–2, Beograd 2000, 56–60.

утицајем романтичарских струјања, споро и постепено почела је да се јавља слика о подунавским Швабама као „деци мира и херојима рада“³, који су од опустеле и мочварне Јужне Угарске (Баната) створила рај на земљи⁴.

Држање Шваба током Револуције 1848/49.

Револуционарна дешавања 1848/1849. године показала су подељеност, нејединство и нестално деловање банатских Немаца. Њихова опредељеност у хаосу „рата свих против сваког“ варијала је између осећања оданости царском дому и верности угарској отаџбини и тековинама мађарске револуције, као и од ситуације и збивања на терену⁵. У бирању страна између међусобно супротстављених Срба и Мађара, Немци су се махом опредељивали за Мађаре и њихову националну идеју, будући да су у њој видели легалитет, али и начин успона на друштвеној лествици; страх од српске управе код Немаца је додатно подгревала бојазан да би могло доћи до прерасподеле обрадивог земљишта, чиме би непосредно била угрожена материјална егзистенција немачког сељаштва⁶. Имајући то у виду, низ немачких официра који се са својим јединицама затекао на тлу Угарске у време избијања Револуције, иако испрва затечен догађајима који су уследили, положио је заклетву на мађарски устав и до самог краја се борио на страни Мађара. У армији Јаноша Дамјанића налазио се велики број Шваба, као и у батаљону „Бергман“ (*Bergmann*); маја 1849, мађарски генерал Бем саставио је *Банатско-немачки домобрански батаљон* (*Banater deutschen Honved-Bataillon*), који је учествовао у више битака, а генерал Ђерђ Клапка хвалио је Швабе које су се под њим бориле приликом опсаде Коморана (град је капитулирао тек 2. октобра 1849). Сам Лајош Кошут истицао је верност Немаца током Револуције, називајући њихове борце „полубоговима“⁷. Августа 1848, Бела Црква била је поприште крвавих борби између Немаца, којима је командовао капетан Франц Мадершпрах, и снага српских добровољаца под вођством Стевана Книћанина (касније је ова епизода истицана као јуначко дело Немаца у револуционарној 1848. години).

³ „Kinder des Friedens, Helden der Arbeit“ – стихови из песме Штефана Аугсбургера (1840–1893).

⁴ Привредни успон и културно „стварање ни из чега“ („creatio ex nihilo“) касније су постали једна од основних поставки у изградњи националног идентитета подунавских Шваба. О томе в.: Gerhard Seewann, *Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe? Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschtums in Südosteuropa*, у: *Minderheitenfragen in Südosteuropa. Beiträge der Internationalen Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900–1990*, Inter University Center, Dubrovnik, 8–14. April 1991, München 1992, 143–144; у химни подунавских Шваба („Banater Schwabenlied“), трећа строфа је посвећена „стварању цветајућег раја од (банатске) пустиње“. В.: Филип Крчмар, *Адам Милер-Гутенбрун и национални препород Подунавских Шваба*, Зборник Матице српске за историју, 83, Нови Сад 2011, 56–57.

⁵ О држању Шваба током Револуције в.: Josef Volkmar Senz, *Geschichte der Donauschwaben*, München 1987, 118–120; Михаел Антоловић, *Политика немачке мањине у Дунавској бановини (1929–1941)*, Нови Сад 2008 (магистарски рад у рукопису), 19–22.

⁶ М. Антоловић, Н. д., 21.

⁷ J. V. Senz, Н. д., 119.

С друге стране, било је и примера у којима су се Немци сукобили са Мађарима; ово је махом био случај у сеоским, етнички мешовитим срединама, где је долазило до трвења око употребе матерњег језика у јавној управи, цркви и школи⁸. У Темишвару су Немци, предвођени градоначелником Јоханом Непомуком Прејером, најпре поздравили идеје Револуције, да би се у октобру 1848, након што је мађарски устав стављен ван закона, приклонили Бечу и изјаснили за цара. У Панчеву су Немци заједно са Србима бранили град од мађарских напада⁹. После слома мађарске офанзиве на Војну границу крајем 1848. године, Немци из Жигмондфалве¹⁰ ставили су се на страну добровољачких одреда Стевана Книћанина, који су средином јануара 1849. заузели мађарско упориште у Великом Бечкереку¹¹. Како се Револуција ближила крају, тако је међу Швабама превагу односила верност Бечу и царском дому.

Јозеф Новак и Швапска петиција

Након капитулације мађарских снага код Вилагоша 12. августа 1849, у низу банатских општина насељених немачким живљем уприличене су победничке прославе. Једна од њих одржана је у Чатаду (данашњи Ленаухајм у Румунији), где су се окупили бројни прваци банатских Шваба – судије и опуномоћени делегати из других места. Међу овима су најзначајнију улогу у даљим дешавањима имали богарошки ђакон **Јозеф Новак** и царски комесар за Торонталску жупанију **Карл фон Арици**. У разговорима и саветовањима одржаним том приликом, одлучено је да се у Беч упути један меморандум са захтевима банатских Шваба у погледу новог државног преуређења и народних захтева Немаца у Јужној Угарској (Банату). На великом скупу одржаном 2. октобра 1849, преко сто тридесет овлашћених представника из тридесет швапских насеља („који су тако заступали интересе најмање 50.000 Шваба“¹²) изабрало је Јозефа Новака за свог гласноговорника¹³.

---

⁸ Исто. Тако је нпр. у бачком насељу Вепровац (нем. Ebersdorf), о Ускрсу 1849, дошло до сукоба између Немаца и Мађара око употребе немачког језика у богослужењу.

⁹ М. Антоловић, Н. д., 21, према: Срећко Милекер, *Историја града Панчева*, Панчево 1925, 104–124.

¹⁰ Жигмондфалва – данашње Лукићево.

¹¹ Ова епизода забележена је у *Србским новинама* 7, 21. 1. 1849, 26: „У 12 сати сва се војска у једну масу искупи пред Жигмондфалвом и одавде пође к реченом селу, одакле изиђе една депутација са белим барјаком и едним царским, изјављујући своју покорност, и радостно вичући: 'живили браћа наша Срби!' Немци ови толико су од насилника Маџара угнетени били, да нису ништа знали о промени цара. Они су на питане г. Книћанина: 'есу ли царски?' сви одговорили да есу, и да никада другачије нису ни мислили, но тешки зулум маџарски до тога дотерао и је, да ништа не знају, шта се изван села њиного догађања“. О томе в.: Историјски архив Зрењанин, Збирка преписа докумената 1848/1849, *О заузимању Бечкереча 12. 1. 1849. године*.

¹² Josef Volkmar Senz, *Geschichte der Donauschwaben*, München 1987, 127.

¹³ Јозеф Новак (Пешта, 1803 – Вршац, 1880), свештеник, архиђакон, аутор Богарошко-биледске петиције. Студирао теологију у Темишвару. Заређен за свештеника 1826. године. Свештеничку дужност обављао у Карансепешу (1826–1832), Тамишкој Слатини (1832–1843), Малом Бечкереку (1843–1845) и Богарошу (1845–1863). У Богарошу је постао и биледски ђакон и школски надзорник римокатоличких школа на овом подручју. Одликован је 1854. године Златним крстом за заслуге са круном. Од 1863. па до смрти

Новак је саставио молбу за цара, коју су у име свих Шваба потписали један градоначелник, тринаест средских судија и седамнаест опуномоћених посланика¹⁴ из тринаест немачких општина Тамишке и Торонталске жупаније. Ова молба остала је упамћена под именом *Шванска петиција* и у немачком оригиналу гласила је:

Euer Majestät!
Allergnädigster Kaiser und Herr!

Das höchst segenreiche und völkerbeglückende Wirken Ihre k. k. Majestät der unsterblichen Kaiserin Maria Theresia glorreichen Andenkens hat vor beinahe einem Jahrhundert in das Temeschwarer Banat und die angrenzenden Bacszer und Aradder Gespanschaften aus verschiedenen Gegenden des deutschen Reiches Ansiedler berufen, und dieselben in ihren neuen Wohnorten mit wahrhaft kaiserlicher Freigebigkeit versorgt, um deutschen Fleiß und Tätigkeit in das dazumalen verödete größtenteils durch Sümpfe und Ueberschwemmungen, höchst ungesunde und beinahe ganz entvölkerte Banat zu verpflanzen. Der herrliche Erfolg krönte das zum Heile der Völker begonnene Unternehmen, deutsche Arbeitslust mit Ausdauer gepaart, hatte bald selbst die unüberwindlich scheinende Schwierigkeit, und Kulturhindernisse beseitigt, hier Kanäle gegraben, um den Sümpfen ihren Seuchen und Fieber erzeugenden faulen Gewässer zu entführen, dort Dämme aufgeworfen, um neuen Ueberschwemmungen vorzubeugen, öde Wüsten in lachende Landschaften, und trocken gelegte Sümpfe in üppige Fruchtfelder umgeschaffen. Zwar **erlagen Tausende** unserer Väter in dem Kampfe mit den verpestete Düfte aushauchenden Sümpfen, denen sie ihr zugemessenes Stückchen Land mit Aufopferung der Gesundheit, und oft selbst des Lebens abgewinnen mußten, doch war die einst empfangene kaiserliche Huld und Gnade jederzeit der Muth einflößende Stern, dessen Anblick zu neuer Tätigkeit entflammte, bis selbst der Einfluß des feindlich gesinnten Klimas überwunden, der Ackerbau zu einer nicht gewöhnlichen Vollkommenheit sich emporschwang – Banat zur Kornkammer des Landes, zur Perle des ungarischen Reiches, und zu einem der gesegnetesten Landstriche der österreichischen Monarchie geworden.

Daß bei so bewirkten Fortschritten materiellen Wohlstandes, die deutschen Bewohner des Banats auch in ihrer geistigen Bildung neben anderen Nationen nicht zurück blieben, beweisen ihre besser eingerichteten und reichlicher dotierten Schulen, ferner, daß die Steuern im Lande nirgends pünktlicher entrichtet, die öffentlichen Lasten nirgends williger getragen, dagegen gröbere Verbrechen nirgends seltener vorkommen, als in den deutschen Gemeinden Banats. Diese in tiefster Untertänigkeit erwähnte Tatsachen, welche kein Verdienst, sondern bloß das Ergebnis treuer Erfüllung aufhabender Untertanspflichten sind, können uns nie verleiten, vor anderen uns umwohnenden Völkerstämmen einen Vorzug beanspruchen zu dürfen, wohl aber verpflichten sie uns, jede andere Nationalität zu achten und zu ehren; nur den kleinen Ruhm, daß die auf die Ansiedlung unserer Väter von Seite des k. k. Ärars verwendeten Kosten nicht nutzlos verausgabte waren, und daß wir nicht ganz unnütze Glieder in der österreichischen Monarchie sind, wagen wir mit demutsvoller Untertänigkeit zu beanspruchen.

In Frieden und bester Eintracht mit allen Völkerstämmen, durchlebten wir unbekümmert um Weltereignisse und Regierungsformen, mit unserer Lage völlig

---

живео је у Вршцу, где је 1867. постао карашки архиђакон. Умро је 1880. године. О Новаку в.: Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein 1992, 1374–1375.

¹⁴ Немачки израз „Geschworne“ преводи се на српски језик као „поротник“, односно „заклети приседник“ у неком судском телу („пороти“). У овом случају требало би га разумети као опуномоћеног посланика, делегата (прим. Ф. К.).

zufrieden beinahe ein Seculum – **Arbeit** nur war unser Element, das Stückchen Feld, das wir bebauten, unsere Welt, das einzige Ziel, nach welchem wir gemeinschaftlich strebten, war: Fleißige Bauern und treuehorsame Untertanen zu sein. – So kam das verhängnisvolle Jahr 1848, wo der laute Ruf nach **Gleichberechtigung aller Nationalitäten** auch uns aus dem Schlummer politischer Untätigkeit erweckte, und uns nun erst wahrnehmen ließ, daß es für uns, als Stammverwandte der großen deutschen Nation sehr **drückend** und **betäubend** sei, sehen zu müssen, wie der deutsche Volksstamm, welchem im ganzen Ungarlande zerstreut Millionen – hier aber in dieser Gegend an engbeisammen Wohnende dritthalbhunderttausend Köpfe zählt, nicht mit den übrigen als gleichberechtigte Nation, sondern bloß als eine schutzlose Waise im Hause einer anderen Nationalitäts-Fraktion betrachtet werde. Anfangs glaubten wir den Drang nach Gleichberechtigung mit den übrigen Nationen und Mitbewohnern unseres Vaterlandes in unserer Brust verbergen zu müssen, denn nicht konnten, nicht durften wir die unheilvollen Wirren jener Zeit noch vermehren – später aber gewährte uns die, von Euer Majestät allen getreuen Untertanen der **einigen, großen, und unheilbaren Oesterreichischen Monarchie**, allergnädigst verliehene Reichsverfassung weit mehr Rechte, als wir bei dem kühnsten Fluge unserer Hoffnungen wünschen konnten – und erst als die ruhmgekrönten Truppen Eurer Majestät die lodernde Fachel des unheilvollsten Bürgerkrieges auslöschten, und wir unter den schützenden Fittigen des Friedensengels uns zu erholen, der verlangten Gnaden und Rechte zu erfreuen begannen, als die heißesten Dankgefühle zum Throne Euren geheiligten Majestät als unseren allergnädigsten **Retter** und **Beglücker** aus der Tiefe aller Herzen emporstiegen, da wurde uns bekannt daß die in **Ungarn** (Banate) wohnende Serben, noch immer die Errichtung einer eigenen Woivodschaft – worin Geschäftssprache, Religion und alle bürgerlichen Einrichtungen den Typus ihrer Nationalität tragen sollen, eifrigst wünschen, und alles aufbieten, um diesen ihren Wunsch verwirklicht zu sehen. Wenig würde uns solches Begehren kümmern, wenn nicht eben wir, die Torontaler, Bacher und ein Teil der im Temescher Comitatz wohnenden Deutschen einen integrierenden **Teil dieser Woivodschaft** ausmachen sollten. Kaum befreit von dem Drucke einer **anderen** Nationalität, **kaum die Süßigkeiten kostend unsere Muttersprache auch in öffentlichen Geschäften gebrauchen zu dürfen**, sollen wir der zahlreichere, in Sprache und Abstammung dem Erlauchten Kaiserhause verwandte Stamm, den minder zahlreichen als Anhängsel zugegeben werden. – Dies ist es, Euer Majestät! was uns betrübt, und was uns bewog dieses unter untätigstem Bittgesuch Eurer geheiligten Majestät kniefällig zu unterbreiten. **Wir wünschen nichts sehnlicher, als unter dem unmittelbaren Schutze Eurer Majestät, Glieder der großen österreichischen Monarchie zu sein;** doch sollte es Euer Majestät gefallen, den Serben zur Wahrung ihrer Nationalität einen **Woivoden**, den Rumänen einen **Capitain**, den Slovenen (Slowaken) Oberungarns ein eigenes Oberhaupt zu geben, so wagen auch wir demütigst gefertigte im Namen Aller deutschen Gemeinden kniefällig zu bitten: Allerhöchstdieselben möge auch uns, etwa unter dem Namen eines **deutschen Grafen**, nach dem Vorbilde des Sachsengrafen in Siebenbürgen, ein unmittelbares Oberhaupt einzusetzen geruhen. Nicht der Wunsch nach nationaler Selbständigkeit, nicht separatistische Tendenzen sind es, die uns diese unserer Bitte abdrängen. Nochmals wiederholen wir es: **wir wollen Untertanen eines großen Staates sein, in dem es nicht Ungarn, nicht Böhmen, nicht Polen oder Serben, in dem es nur glückliche, auf ihre allgemeine Nationalität stolze Oesterreicher gäbe**, und nur in dem Falle, als die Nationalität jedes einzelnen Volks-Stammes consolidirt würde, bitten wir um Allergnädigste Berücksichtigung auch der unsrigen. Auch wir mögen uns dann des Glückes erfreuen, ein unmittelbares Oberhaupt zu haben, **unter dessen Schutz unsere Angelegenheiten, Gerichtspflege und öffentliche Verwaltung in deutscher Sprache und nach deutscher Sitte behandelt, gepflogen und geleitet werde.**

Die wir in tiefster Demut ersterben.

Euer geheiligten Majestät
alleruntertänigste treuehorsaame Untertanen

Mathias Walzer, Richter, **Mathias Ballauer**, Geschworne, **Johann Resner**, Geschworne, aus **Gyergyamos**. **Paul Michel**, Richter, **Johann Spiller**, Geschworne, aus **Groß-Jecsa**. **Mathias Hauslatner**, Markt-Richter, **Karl Petri**, Bürger-Meister, **Peter Heintz**, Geschworne, aus **Hatzfeld**. **Nikolaus Neurohr**, Richter, **Anton Taugner**, Geschworne, aus **Grabacz**. **Martin Mayer**, Richter, **Johann Ring**, Geschworne, aus **Lovrin**. **Peter Laut**, Richter, **Nikolaus Eberhardt**, Geschworne, aus **Nakofalva**. **Josef Mayer**, Richter, **Johann Ehardt**, Geschworne, **Johann Burjan**, Geschworne, aus **Klein-Jecsa**. **Adam Anton**, Markt-Richter, **Georg Mehrle**, Geschworne, **Johann Mühlberger**, Geschworne, aus **Csatad**. **Peter Schütz**, Richter, **Joseph Volk**, Geschworne, **Josef Mangol**, Geschworne, aus **Bogarosch**. **Johann Lego**, Richter, **Georg Weiß**, Geschworne aus **Gottlob**. **Peter Thierjung**, Richter, **Johann Laub**, Geschworne aus **Sandorhaza**. **Peter Schneider**, Richter, **Franz Hermann**, Geschworne aus **Ostern**.

Bogarosch, am 2-ten Oktober 1849¹⁵.

Превод *Шванске немиције* на српски гласи:

Ваше величанство!
Најмилостивији Царе и Господару!

Чувена је успомена на најблагословеније и по народе усрећујуће деловање Њеног царско-краљевског величанства, бесмртне царице Марије Терезије, која је пре скоро једног столећа позвала у Темишварски Банат и њему суседне Бачку и Арадску жупанију досељенике из различитих области немачког Царства, и у њиховим новим насебинама указала им истинску царску дарежљивост, како би се немачка вредноћа и рад пресадиле у тада опустео, због мочвара и поплава највећим делом нездрав и скоро сасвим ненасељен Банат. Величанствени успех крунисао је овај за добробит народа започети подухват; немачка жеља за радом упарила се са истрајношћу, те су ускоро превазиђене наизглед несавладиве тешкоће и културне препреке; овде су ископани канали, како би се исушиле мочваре са својим заразама и грозницама, тамо су подигнуте бране како би се предупредиле нове поплаве; голе пустаре преображене су у питоме крајолике, а исушене мочварне површине претворене у бујне плодне оранице. **Хиљаде наших очева подлегле су** у борби против заразних испарења из мочвара, којима су морали преотимати одређени им део земље жртвујући своје здравље, а често и сам живот. Али, једном задобијена царска благодат и милост били су [немачкој – Ф. К.] храбрости свагда звезда водиља, чији је сјај изнова подстицао рад, док и сам утицај лоше климе није био савладан и омогућена изградња једног неуобичајеног савршенства – Баната као житнице земље, бисера Угарског краљевства и једне од најблагословенијих делова Аустријске монархије.

Да и поред тако осигураног напретка материјалног благостања немачки житељи Баната у духовном погледу нису остали иза других народа, показују њихове боље уређене и богатије потпомогнуте школе, надаље, да се порези у земљи нигде не намирују редовније, јавни трошкови нигде добровољније не исплаћују, а да се, насупрот томе, тежи преступи нигде ређе не дешавају него у немачким насељима

---

¹⁵ Цитирано према: М. Petri, *Die erste politische Willenskundgebung der Donauschwaben*, Volk und Arbeit, Pančevo 1938, 81–86.

Баната. Ове, у најдубљој покорности поменуте чињенице – које нису заслуга већ просто последица доследног извршавања поданичких дужности – никада нас не могу завести да се усудимо захтевати предност у односу на остале народе који живе око нас, већ нас обавезују да уважавамо и поштујемо сваку другу народност. Понизно и покорно усуђујемо се затражити тек мало признање*, да она средства издата од стране ц. к. ерара за насељавање наших очева нису били узалудни и да ми нисмо сасвим бескорисни житељи аустријске Монархије.

У миру и најбољој слози са свим народима проживели смо безбрижно догађаје од светског значаја и [разне] облике власти, безмало једно читаво столеће у потпуности задовољни нашим положајем. Наш [главни] принцип био је само рад, комадић земље, који смо обрађивали, био је наш свет, а једини циљ, ком смо заједнички тежили, био је: да будемо вредни сељаци и послушни и верни поданици. **И тако је дошла судбоносна 1848. година, када је и нас гласни позив за равноправношћу свих народности пробудио из политичког дремежа** (подв. Ф. К.), и тек тада нам дао спознати, да је за нас, као сроднике велике немачке нације, тешко и забрињавајуће што морамо посматрати како се на немачко племе – које раштркано по читавој Угарској броји милионе, а овде у овим крајевима све заједно 350.000 душа које ту живе – не гледа као на народ равноправан са осталима, већ као на незаштићено сироче у кући (земљи – прим. Ф. К.) туђинског народа. У почетку смо веровали да ћемо тежњу за равноправношћу са осталим народима и суграђанима наше отаџбине морати затајити у нашим грудима, јер нисмо могли и нисмо смели да несрећни метеж оног времена још више продубљујемо; али касније нам је од Вашег величанства најмилостивије даровани царски устав свим верним поданицима јединствене, велике и недељиве Аустријске монархије допустио далеко више права, него што смо ми и у најсмелијим нашим надањима могли желети. И тек након што су славом овенчане трупе Вашег величанства угасиле разбукталу бакљу кобног грађанског рата, а ми под заштитничким окриљем анђела мира почели да се опорављамо и радујемо захтеваним милостима и правима; након што се из дубина свих срца јавише осећаји најискреније захвалности престолу Вашег пресветлог величанства, нашег најмилостивијег спасиоца и усрећноца, **сазнали смо да у Угарској (Банату) станујући Срби још увек ревностно желе устројити сопствено војводство, у ком би службени језик, религија и све грађанске установе имали носити обележја њихове народности, те се свесрдно залажу како би ову своју жељу видели остварену. Мало би нас се дотичало такво тражење, да ми сами, Немци из Торонталске, Бачке и једног дела Тамишке жупаније, нисмо предвиђени да будемо саставни део овог војводства** (подв. Ф. К.). Једва ослобођени од јарма једног другог народа (Мађара – прим. Ф. К.) и тек што нам је дозвољено да уживамо у слатким плодовима нашег матерњег језика и да га користимо у јавним установама, требамо ли ми, бројнији, по језику и пореклу узвишеном царском дому сродан народ, бити придодати малобројнијима као привезак? То је оно, Ваше величанство, што нас жалости и што нас је и нагнало да Вашем пресветлом величанству најпокорније поднесемо нашу понизну молбу. Ништа не желимо више, него да будемо житељи велике аустријске Монархије, под непосредном заштитом Вашег величанства. Но, свиди ли се Вашем величанству, Србима за очување њихове народности војводу, Румунима капетана, Словенима [Словацима – прим. Ф. К.] у Горњој Угарској властитој вођу дати, то се и ми усуђујемо најпокорније у име свих немачких општина понизно молити: да Преузвишени и нама, можда под титулом немачког грофа – по узору на саског грофа у Ердељу – непосредног вођу поставити изволи. Ову нашу најпонизнију молбу нису условиле жеља за народном самосталношћу нити сепаратистичка

---

* У оригиналу стоји „Ruhm“ – „слава“ (прим. Ф. К.).

настојања. Још једном понављамо: ми желимо да будемо поданици једне велике државе, у којој не би било Угарске ни Чешке, Пољака или Срба, у којој би било само срећних и на своју општу националност поносних Аустријанаца. Једино у случају кад би сваки народ појединачно желео да своју националност истакне, молимо [Вашу] Преузвишеност да има обзира и према нашој. Онда бисмо се и ми могли радовати, да имамо свог непосредног представника, под чијом заштитом би наше ствари, судске прилике и јавну управу на немачком језику и на немачки начин могли уређивати и водити.

У најдубљој понизности умиремо
Вашем пресветлом величанству
Највернији и најоданији поданици

Из Гертјамоша: Матијас Валцер, судија, Матијас Балауер, заклето приседник, Јохан Резнер, заклето приседник. Из Велике Јече: Паул Михел, судија, Јохан Шпилер, заклето приседник. Из Хацфелда: Матијас Хауслатнер, судија трговишта, Карл Петри, градоначелник, Петер Хајнц, заклето приседник. Из Грапца: Николас Нојрор, судија, Антон Таугнер, заклето приседник. Из Ловрина: Мартин Мајер, судија, Јохан Ринг, заклето приседник. Из Накова: Петер Лаут, судија, Николас Еберхарт, заклето приседник. Из Мале Јече: Јозеф Мајер, судија, Јохан Ехарт, заклето приседник, Јохан Бурјан, заклето приседник. Из Чатада: Адам Антон, судија трговишта, Георг Мерле, заклето приседник, Јохан Милбергер, заклето приседник. Из Богароша: Петер Шиц, судија, Јозеф Фолк, заклето приседник, Јозеф Мангол, заклето приседник. Из Гоглоба: Јохан Лего, судија, и Георг Вајс, заклето приседник. Из Шандорхазе: Петер Тирјунг, судија, Јохан Лауб, заклето приседник. Из Остерна: Петер Шнајдер, судија, Франц Херман, заклето приседник.

Богарош, 2. октобра 1849.

Од потписника петиције Новак је добио пуномоћ за представљање Шваба пред царским властима, у виду писане изјаве биледског бележника Августа Кринера и биледског општинског печата са бројном ознаком 12786¹⁶. По месту у ком је састављена и пуномоћима којим је снабдевена, *Швапска петиција* се понекад назива још и *Богарошко-биледска*.

Новак се са швапским молбама упутио у Беч, али тамо није затекао цара. Царски представници, међутим, саопштили су му да „*народу банатских Немаца пренесе најпоузданија царева обећања*“¹⁷.

Хацфелдска молба

У вези са *Швапском петицијом* и националним захтевима Шваба у Банату је још један документ, који је настао месец дана касније (8. новембра) у Хацфелду (данашњи Жомбољ у Румунији). Он је оверен општинским печатом Велике Јече (нем. Großjetscha) и у њему је затражено да се за швапског грофа постави царски комесар **Карл фон Арици**:

---

¹⁶ J. V. Senz, Н. д., 127–128.

¹⁷ Исто, 128.

Што се тиче преузвишених упита о личности нашег будућег врховног представника, доносећи одлуку о томе, најпонижније смо готови да верујемо – искључиво према нашем скромном мишљењу – да би г. Карл фон Арици овој [личности – прим. Ф. К.] савршено одговарао, јер у познавању језика, управних послова и људи – не само у Тамишкој жупанији где је служио већ двадесет година – већ и у Торонталској жупанији, где је увек узимао најревноснијег учешћа у политичком животу заступајући интересе највише власти, укратко, у познавању свих прилика у овим крајевима, можда га неки могу и достићи, али га нико не може превазићи¹⁸.

Хацфелдска молба, међутим, није прослеђена царским властима, будући да је у међувремену (18. новембра 1849) обнародован Царски патент, којим је прописано ново државно уређење Монархије, након чега су сви даљи захтеви постали излишни. Хацфелдска молба је пала у заборав и тек је 1933. године откривена у Биледу; дотле се није знало коме је била намењена улога „швапског грофа“.

Одједи *Швапске петиције* и њен однос према српским националним захтевима

Швапска петиција дуго је била непозната историчарима четрдесетосмашке Револуције, па чак и самим подунавским Швабама. Након слома Револуције, а нарочито након аустро-угарске Нагодбе 1867, они су били изложени интензивној асимилацији, чије су се последице са тешкоћом отклањале све до њиховог егзодуса из ових крајева¹⁹. Управо у време када је швапски национални покрет почетком XX века обновљен у Јужној Угарској, злогласни Хајнрих Фридрих Фридрих²⁰ пронашао је *Швапску петицију* у архиви аустријског Министарства унутрашњих дела²¹. Чувени завичајни писац из редова банатских Шваба Адам Милер-Гутенбрун објавио је 1913. године *Петицију* у прилогу за недељник *Немачка Аустрија* под називом *Један документ банатских Шваба*²². Гутенбрун је о *Петицији* написао: „Ово је документ

---

¹⁸ Исто, Н. д., 129. Карл фон Арици, царски комесар и „несуђени“ швапски гроф, родио се 1804. године у Дети. У Пешти је студирао филозофију и правне науке. У Темишвару је од 1841. до 1849. године радио као правобранилац Тамишке жупаније, да би након Револуције био постављен за царског комесара у Великом Бечкерку испред Војводства Србије и Тамишког Баната; касније се вратио у Темишвар. Од 1860. до 1870. године био је управник царско-краљевске поштанске службе у Дети, где је и умро 1870 (Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein 1992, 44–45).

¹⁹ Branko Bešlin, *Nemci u Vojvodini 1918–1941*, Tokovi istorije, 1–4, Beograd 1999, 209–210.

²⁰ Хајнрих Фридрих (1851–1920), аустријски историчар и публициста, познат по учешћу у антисрпском процесу који је вођен у Бечу од 9. до 22. децембра против представника Хрватско-српске коалиције Франа Супила и Светозара Прибићевића. Дискредитован је у очима европске, али и светске јавности као фалсификатор, будући да је у току процеса доказано да су документи на којима је темељио своје оптужбе били исфабриковани. О томе в.: Василије Крстић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији (1848–1914)*, Београд 2010, 523–526.

²¹ M. Petri, Н. д., 81.

²² Adam Müller-Guttenbrunn, *Ein Dokument der banater Schwaben*, Deutsch-Österreich. Wochenschrift für Politik, Kunst und Kultur, I, 1913, 294–300.

немачке честитости и верности²³, а немачка мањина у међуратној Југославији гледала је на њу као на „први јавни израз политичке воље подунавских Шваба“ и изузетно важан документ у историји Немаца на овом поднебљу. Њоме су се они декларисали и први пут наступили као посебна народна заједница, истакавши своју сродност са „великим немачким народом“; наглашено је да потписници *Петиције* говоре и моле у име *свих немачких насеља у Угарској* и подвучена жеља за животом у јединственој Аустрији. Надаље, банатски Немци су нагласили да немају ништа против остваривања националних захтева других народа, али истовремено нису разумели зашто би „тако бројна, по језику и пореклу са царском кућом сродна заједница требало да буде национално обесправљена и незаштићена“; затражена је употреба немачког језика не само у школи и цркви већ и у јавној (службеној) употреби и на суду. Међутим, најважнији захтев био је онај за народним представником („швапским грофом“), чиме је истакнут континуитет са некадашњим посебним државно-правни статусом Баната и гувернерским положајем грофа Мерсија (намесник Баната 1718–1734). Саси у Ердељу препознати су као сродно немачко племе и узор у политичком деловању.

Међутим, у очи упада да су захтеви банатских Шваба били директна реакција на српске националне захтеве изнете на Мајској скупштини и истицане током Револуције. У самој петицији изричито је наведено: „[...] сазнали смо да у Угарској (Банату) Срби који тамо живе још увек ревносно желе устројити сопствено војводство, у ком би службени језик, религија и све грађанске установе имали носити обележја њихове народности, те се свесрдно залажу како би ову своју жељу видели остварену. Мало би нас се дотичало такво тражење, да ми сами, Немци из Торонталске, Бачке и једног дела Тамишке жупаније, нисмо предвиђени да будемо саставни део овог војводства [...] требамо ли ми, бројнији, по језику и пореклу узвишеном царском дому сродан народ, бити придодати малобројнијима као привезак?“. Из овога произлази јасно неслагање Шваба у Банату са евентуалном одлуком да постану део српског Војводства, те се, с тим у вези, оправдано поставља питање: да ли је могуће, и ако јесте, у којој мери, да је Швапска петиција узета у обзир приликом одлучивања о формирању посебне круновине Војводство Србија и Тамишки Банат? Дворски кругови у Бечу сигурно су могли узети у обзир захтеве Немаца у Банату, односно Торонталској и Тамишкој жупанији, и поставити их као противтежу националним захтевима Срба. Крајњи резултат политике бечког двора свакако је разочарао српску страну, док су се Немци нашли у повољнијем положају; иако њихови захтеви нису били *de iure* испоштовани, низ новоуведених мера несумњиво им је ишао наруку: премда је одбачен захтев за „швапским грофом“, тројица од четворице намесника нове круновине били су Немци (Фердинанд Мајерхофер, Јохан Кронберг Коронини и Карл Биго од Сен Кантена)²⁴; службени језик Војводства био је немачки, а његово управно седиште постао је Темишвар,

---

²³ „Das ist ein Dokument deutscher Biederkeit und Treue“. Цитирано према: М. Petri, Н. д., 81. О Гутенбруну в.: Филип Крчмар, Н. д., 45–63.

²⁴ Чак су и њихови заменици били Немци – Едвард фон Ронсе и Виктор фон Шмидбург. Карл фон Арици, несудјени швапски гроф, био је комесар Великобечкеречког дистрикта (округа).

својеврсна престоница банатских Немаца²⁵. Све ове околности даље су условиле понемчавање школства (које се дотле већ налазило под јаким мађарским утицајем) и побољшање материјалног и културног положаја Шваба (подизање индустрије, унапређење пољопривреде, отварање штампарија, просветних и културних удружења итд.). Због тога је Бахова неоапсолутистичка епоха (1849–1860) у њиховој свести и остала упамћена као „златно доба“ (goldenes Zeitalter)²⁶.

Извори и литература:

Историјски архив Зрењанин, Ф. 15, Збирка преписа докумената 1848/49. године.

Антоловић, Михаел, *Просветна политика Немаца у Дунавској бановини (1929–1941)*, Нови Сад 2008 (магистарски рад у рукопису).

Вешлин, Бранко, *Nemci u Vojvodini 1918–1941*, Tokovi istorije, 1–4, Beograd 1999.

Бешлин, Бранко, *Два историјска романа о Подунавским Швабама у XVIII веку*, Истраживања, 15, Нови Сад 2004, 183–212.

Јанјетовић, Зоран, *Duhovni profil vojvođanskih Švaba*, Tokovi istorije, 1–2, Beograd 2000, 55–67.

Крестић, Василије, *Историја Срба у Хрватској и Славонији (1848–1914)*, Београд 2010.

Крчмар, Филип, *Адам Милер Гутенбрун и национални препород Подунавских Шваба*, Зборник Матице српске за историју, 83, Нови Сад 2011, 45–63.

Müller-Guttenbrunn, Adam, *Ein Dokument der banater Schwaben*, Deutsch-Österreich. Wochenschrift für Politik, Kunst und Kultur, I, 1913, 294–300.

Senz, Josef Volkmar, *Geschichte der Donauschwaben*, München 1989.

Seewan, Gerhard, *Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe? Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschtums in Südosteuropa*, у: *Minderheitenfragen in Südosteuropa. Beiträge der Internationalen Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900–1990*, Inter University Center, Dubrovnik, 8.–14. April 1991, München 1992.

Petri, Anton Peter, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein 1992.

Petri, M., *Die erste politische Willenskundgebung der Donauschwaben*, Volk und Arbeit, Pančevo 1938, 81–86.

---

²⁵ Михаел Антоловић, *Просветна политика немачке мањине у Дунавској бановини (1929–1941)*, Нови Сад 2008, 23 (магистарски рад у рукопису).

²⁶ J. Senz, Н. д., 140.

SWABIAN PETITION OF 1849

Summary

During the Hungarian Revolution of 1848, Banat Swabians found themselves torn between the revolutionary ideals of Hungarian rebels and proverbial allegiance to Austrian emperor. Their involvement on the battlefield was determined by the given circumstances of the particular moment, as they fought alongside both the Hungarians and the Serbs. In October 1849, not so long after Revolution was suppressed, Banat Swabian representatives convened in Bogaroš, where they proclaimed their national demands for the very first time in their history. Presenting themselves as particular ethnicity, they filed the so-called „Swabian petition“ to the Emperor, designed by Josef Novak, deacon of Bogaroš. In it they demanded the installment of a “Swabian count” as their main representative and use of German language in public affairs, churches and schools. Petition was signed by delegates from thirteen purely German municipalities in Banat, who emphasized that they act on behalf of more than 50 000 Swabians in Banat and Bačka region. Demands of Banat Swabians were strongly motivated by the general awareness of Serbian national demands, that were perceived as a threat to Swabian national community. Moreover, Josef Novak submitted an additional request in November 1849, in which he called for the appointment of Imperial Commissioner Karl von Arizzi as Swabian count. As new Constitution was introduced soon afterwards, that seemed to be in Serbian favour and de iure disregarded Swabian demands, both the Petition and request for Arrizi’s appointment were set aside and forgotten. However, considering the changes that followed, it becomes clearly visible that new circumstances were actually in favour of Banat Swabians. Capital of the newly established province Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar was German dominated Timisoara; official language was German and the governors and their proxies were mostly German. As Banat Swabians prospered a lot during the era of Bach’s absolutism (1849-1860) in material and cultural sense, it appears quite valid to raise the question of how much indeed was Swabian petition taken to consideration by the Viennese court when deciding not only on new constitutional organization of the Monarchy, but the fulfillment of Serbian national demands as well. This document was rediscovered at the beginning of the XX century, right at the moment when Swabian national movement in Southern Hungary was beginning to experience its renaissance. Renowned writer Adam Müller-Guttenbrunn dubbed it as „document of German fairness and loyalty”, and as such it was later considered to be the very first political statement of Banat Swabians.

Keywords: The Danubian Swabs, Banat, Swabian petition, Jozef Novak, Karl von Arici, Revolution in 1848.

Владан Гавриловић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
gavra1@yahoo.com

ЈЕДНО ПИСМО ДИРЕКТОРА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ВЕЛИКЕ ГИМНАЗИЈЕ У НОВОМ САДУ ПАТРИЈАРХУ РАЈАЧИЋУ 1857. ГОДИНЕ

Сажетак: Српска православна велика гимназија у Новом Саду је основана 1810/1811. године и све време је заједно са раније основаном Карловачком гимназијом била један од носилаца српске културе и писмености у Монархији. У њеном тзв. другом периоду од 1853. до 1865. године, један од директора био је и врло често оспоравани Петар Нинковић, који се налазио у сталном сукобу са Ђорђеом Натошевићем, бившим директором гимназије и школским саветником свих српских школа у Војводству Србији и Тамишком Банату. У Патријаршијско-митрополијском архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима налази се документ који говори о њиховој међусобној нетрпељивости, па га презентујемо као један незаобилазан и занимљив акт о културној историји Новог Сада друге половине XIX века.

Кључне речи: Српска православна велика гимназија, школство, Срби у Монархији, Ђорђе Натошевић, Петар Нинковић, Јован Ђорђевић.

Школство код Срба у Монархији је пролазило различите фазе, да би до краја XVIII века постојало више типова основних и средњих школа.¹ Први који је покушао, али без већег успеха, да изнуди од двора дозволу за отварање школа био је пећки патријарх Арсеније III Чарнојевић. Значајнији успех на том пољу постигао је Царским рескриптом 1727. године београдско-карловачки митрополит Мојсије Петровић. Србима је на основу Рескрипта одобрено отварање виших и нижих школа у Монархији.²

---

¹ Никола Гавриловић, *Школство код Срба у Хабзбуршкој монархији*, у: *Историја српског народа*, IV/2, Београд 2000, 350–351.

² Радослав Чурић, *Српске школе у Хабзбуршкој монархији до половине XVIII века*, у: *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 99–100.

Школе су се већином оснивале при парохијским црквама у економски јачим срединама. Тако су школе најпре отворене у: Пешти, Будиму, Коморану, Темишвару, Петроварадинском Шанцу (Новом Саду), Сомбору, Земуну, Осеку, а школство се јавило и у богатијим сеоским срединама: Ади, Мартоношу, Фелдварцу (Бачко Градиште), Мољу, Старом Бечеју.³ Ове, ниже (основне) школе, које су махом настајале 20-их и 30-их година XVIII века, основала је црквена општина, те су због тога оне имале врло изражен верски карактер. Служиле су претежно за обучавање будућих свештеника. Школу су похађала претежно деца имућнијих родитеља: трговаца, занатлија, свештеника. Полазило се у школу обично са навршених 10–12, а врло ретко са 6–7 година. О школовању женског подмлатка готово да нема никаквих података у том периоду. Образовање у школама трајало је од пет до петнаест година у зависности од способности ученика и метода рада учитеља, који су обучавали ученике поред својих основних црквених обавеза.⁴ У овом раздобљу за школе нису грађене посебне зграде, него се настава обично изводила у некој кући близу цркве, која је била преправљена за ту сврху.⁵ У неким мањим сеоским срединама, у школама није било врло често ни основног преко потребног школског инвентара (клубе, табле, столице), него су ученици за време наставе стајали или седели на земљаним подовима.⁶

Школе су постале бројније у време митрополита Вићентија Јовановића (1731–1737) а поготово за време митрополита Павла Ненадовића (1749–1768). Отворене су: Карловачко-богородична школа (*Gymnasium publicum*) 1749, као и низ клерикалних школа у Новом Саду (1741), Плашком (1744), Карансебешу (1751). Уз већ постојеће латинске у: Темишвару (1726), Новом Саду (1730) и касније у Петроварадину, Араду, Пожеги, српско школство у Монархији је у другој половини XVIII века било на завидном нивоу.⁷

Када је 1774. године у Аустрији израђен нов закон за немачке школе, он је имао обухватити и постојеће српске школе у Монархији.⁸ Тако је Илирска дворска депутација 1776. израдила Школски устав за православне тривијалне школе у провинцијалном делу Тамишког Баната.⁹

По одредбама Школског устава из 1776. године у свакој општини у којој је постојала православна парохија морала је постојати и православна школа. Ако у некој општини није до тада постојала адекватна школска зграда, њу је требало у најкраћем року подигнути. У њима је морао постојати посебан стан за учитеља. У

---

³ Исто, 101.

⁴ Исто, 102.

⁵ Исто.

⁶ Исто.

⁷ О напретку школства код Срба у Монархији у времену митрополита Вићентија Јовановића и Павла Ненадовића опширније видети у: Димитрије Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18 веку*, Сремски Карловци 1929, 1–229; Никола Гавриловић, Н. д., 350–361.

⁸ Д. Кириловић, Н. д., 33.

⁹ Иако би се могло помислити по наслову овог Школског устава да се реформа односила само на тривијалне школе у Банату, њоме су биле обухваћене све православне школе у Монархији (Д. Кириловић, Н. д., 33–34).

разреду су женска деца морала бити строго одељена од мушке. Свака школа морала је имати по једног учитеља а у већим општинама и једног помоћника учитеља, који је новом школском реформом морао имати потпуне квалификације за обављање свог посла, односно валидну школску диплому.¹⁰ Свештеници су се могли примати као учитељи само у оним случајевима када се ни би могао наћи учитељ, или када општина није била у стању да плаћа посебног учитеља.¹¹ Похађање наставе било је обавезно, по овом закону, за децу од шесте до тринаесте године, а школа је трајала сваки радни дан по два часа пре подне (од 8 до 10) и два часа после подне (и зими и лети, од 1 до 3). Школска година се делила на два семестра.¹²

Већина учитеља знала је само српски језик, док су се са два или више језика служили само појединци.¹³

Готово сви учитељи су се служили нормалном (старом) школском методом.¹⁴ У оним местима у Карловачкој митрополији у којима је било извођења наставе а тиме и неког типа школске зграде, плата је варирала од 20 до 120 форинти у новцу и другом обавезном делу у натуралним производима.¹⁵

Од натуралних производа најчешће су као допуна новчаном делу плате учитељу даване житарице (суражица, кукуруз) у висини двадесет до тридесет пожунских мерова (1 меров = 50 кг); со – 100 ливри (56 кг); лоју (масти) – 10–15 ливри, месу (говедини) – 100 ливри, пасуљу – 1 пожунски меров.¹⁶ Сено или слама је такође врло често улазило као део учитељске плате и најчешће је износило 2-3 цента.¹⁷

Врло је занимљиво да су нека места својим учитељима плату допуњавала и вином, у износу два до шест акова.¹⁸ Већина места је поред новчаног дела учитељима давала и дрво за огрев у висини два до осам хвати.¹⁹

У погледу слободних краљевских градова, код Срба у Монархији: Новог Сада, Сомбора и Суботице, напомиње се да су школске зграде добре, нове и у солидном стању. У овим градовима учитељска плата је била највиша и изражена само у новчаном делу.²⁰

---

¹⁰ Исто, 36.

¹¹ Ово је посредан доказ да су плате православних учитеља биле остављене на вољу православним црквеним општинама, док су римокатолички учитељи плаћани од стране државе (Д. Кириловић, Н. д., 36).

¹² Д. Кириловић, Н. д., 36–37.

¹³ Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Патријаршијско митрополијски архив (АСАНУК), фонд А, 216 ex. 1791.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Ливра или либра је била мера за тежину, при чему је једна ливра тежила једну бечку фунту, односно 560 грама.

¹⁷ Цента је једна од мера за тежину у износу од 100 кг.

¹⁸ Урна или аков вина или ракије је износио 50 литара.

¹⁹ Хват је износио 1,90 метара.

²⁰ АСАНУК, "А", 216 ex. 1791.

На основу приказаног можемо закључити да је основно школство ухватило већ дубоке корене код Срба у Монархији на крају XVIII века и било добар показатељ за будуће, веће, културне подухвате српског народа у XIX веку.

*

Срби у Монархији су у потпуности прихватили слободоумна схватања просвећеног апсолутизма. Даљи развој производних снага и напредовање у пољопривреди и индустрији одређивало је и напредак у образовно-школском систему.²¹ Највеће заслуге за даљи развој школства код Срба у Монархији и њихово европско (просвећено) образовање имао је карловачки митрополит Стеван Статимировић, који се пуних 46 година (1790–1836) налазио на митрополијском трону у Сремским Карловцима. У његово време су основане више школе у Карловцима, Новом Саду, Сентандреји, касније Сомбору, које би извукле српски народ из заосталости и усмериле га ка европским, просвећеним идејама.²²

*

Српска православна велика гимназија у Новом Саду основана је на исти начин као и карловачка (1791), залагањем истакнутих људи из слоја српског грађанства 1810. године. При њеном оснивању превазилажене су изузетно велике потешкоће, како политичке тако и финансијске природе, међу њима и она највећа, која се тиче девалвације новца 1810/1811. године, када су вршене завршне припреме за отварање гимназије, а при томе гимназијски фонд због девалвације пао на петину своје раније вредности.²³

И поред свих потешкоћа она је владарским указом и решењем 11. децембра 1811. започела и званично да ради.²⁴

У њеној историји као једног од главних стубова српске културе и просвећености до слома Монархије 1918. и стварања Краљевине СХС учествују се три периода. Први, од оснивања до 1849, када је због бомбардовања Новог Сада престала са радом и у том периоду била по ондашњим мерилима потпуна гимназија са шест разреда. Други период означава њено поновно отварање 1853. до њеног проглашења за "велику" гимназију 1865. године. У том периоду она је на нивоу само ниже гимназије, односно са четири разреда, што је куриозитет. Од 1865. па до завршетка Првог светског рата трајао је трећи период гимназије у Монархији. У њему је она поново стекла назив "велике", односно потпуне гимназије а први испит зрелости (матуре) је одржан у њој 1867. године.²⁵

---

²¹ Никола Гавриловић, Н. д., 362.

²² Никола Гавриловић, *Српске школе у Хабзбуршкој монархији у периоду позне просвећености (1790–1848)*, Београд 1999, 3–30.

²³ Васа Стајић, *Српска православна велика гимназија у Новом Саду*, Нови Сад 1949, 14–15.

²⁴ В. Стајић, Н. д., 189.

²⁵ Исто, 22–23.

У оквиру другог периода рада ове школе (1853–1865) директори су између осталих били и Ђорђе Натошевић²⁶ и Петар Нинковић²⁷. Они су се налазили на различитим политичким странама у новосадској средини и тиме је сукоб међу њима био неминован.

Др Ђорђе Натошевић је као директор подржавао и истицао Јована Ђорђевића²⁸ као свог најомиљенијег професора, док се о Петру Нинковићу, кога је у

---

²⁶ Ђорђе Натошевић је својим радом и залагањем за школство код Срба у Монархији обележио више декада XIX века. Рођен је у Сланкамену 1821, а умро је у Карловцу 1887. године. Завршио је медицину у Бечу 1850. и каријеру започео као лекар у Новом Саду. Приликом поновног отварања Српске велике православне гимназије у Новом Саду постао је њен директор 1853. Постао је 1857. надзорник свих српских школа у Војводству Србији и Тамишком Банату. За време обављања директорске функције у гимназији Натошевић се налазио у готово сталном сукобу са Јованом Хаџићем Светићем, који је својим утицајем у патронату гимназије задржавао свог кума Петра Нинковића као професора, да би га после Натошевићевог одласка из гимназије поставио за директора, насупротив несумњиво способнијем и праведнијем Јовану Ђорђевићу. Натошевић се посветио после гашења Војводства Србије и Тамишког Баната 1860. писању педагошко-шолских уџбеника. Такође као врстан познавалац склоности и духа српског народа у Угарској, оставио је за собом своју чувену синтезу *Зашто наш народ у Аустрији пропада*, изашлу 1866. у *Летпису Матице српске (Enciklopedija Jugoslavije, књ. VI, Zagreb 1965, 262)*.

²⁷ Петар Нинковић је забележен као један од професора у поново отвореној Српској великој православној гимназији у Новом Саду 1853. године. Рођен је у Буковцу 1820, а умро је у Крагујевцу 1887. Завршио је филозофске науке у Сегедину. Био је члан карловачког народног одбора у време Српског народног покрета 1848/1849. године. Његово пријатељство и потоње кумство са Јованом Хаџићем Светићем му је донело место у гимназији 1853, као и директорску функцију у истој гимназији 1857. Био у сталном сукобу са директором гимназије Ђорђем Натошевићем, који је покушавао на све начине да га дискредитује и омаловажи, пишући најцрње оцене о карактеру и моралу Петра Нинковића и његовом професорском позиву. Доласком либералних струја у Нови Сад и утицајем Светозара Милетића, Нинковић је остао без утицаја и напустио прво директорско место, а потом и професуру у гимназији. Посветио се једно време уређивању конзервативних новина *Србобран* које су излазиле од 1864. до 1867. године. Забележено је да је тако обновљени лист *Србобран* био орган српске владе, а потом царске аустријске, што је Нинковића довело у тешку позицију и од новосадске средине је проглашен за издајницу, а његов боравак у Новом Саду је седамдесетих година претпрошлог века постао готово немогућ. Напустио је Нови Сад 1878. и отишао у Србију, у Крагујевац, где је изгледа и умро у великој беди 1887. године (Васа Стајић, *Новосадске биографије*, књ. I, Нови Сад 1936, 271–272; књ. III, Нови Сад 1938, 263–265; Василије Крстић, *Историја српске штампе у јужној Угарској 1791–1914*, Нови Сад 1980, 162–168; Владан Гавриловић, *Разматрања др Ђорђа Натошевића о професорима у Српској православној великој гимназији 1857. године*, Годишњак Историјског архива града Новог Сада, бр. 3, Нови Сад 2009, 68–81).

²⁸ Јован Ђорђевић је осим као најзначајнији професор Српске православне велике гимназије у Новом Саду, у којој је боравио и радио од 1853. до 1857, остао упамћен у српском народу и као секретар Матице српске, оснивач Српског народног позоришта у Новом Саду, писац текста ондашње и данашње српске химне *Боже правде*, министар у влади Краљевине Србије, ујак Стевана Сремца... Рођен је у Сенти 1826, умро у Београду 1900. Као професор у гимназији у Новом Саду предавао је највише латински језик а такође и историју и географију и факултативно француски језик. Морао је напустити гимназију па чак и привремено Нови Сад 1857. због сукоба са Јованом Хаџићем Светићем, који га је сматрао човеком Ђорђа Натошевића. Повратком у Нови Сад, после неколико година бивствовања у Пешти и рада око Матице српске, основао је Српско народно позориште 1861. и био његов управитељ. Седамдесетих година XIX века отишао је за Србију где се поново посветио професорском послу, прво у Шапцу а потом у Београду, да би 1893. постао и министар просвете у либералној влади у Краљевини Србији (више о Јовану Ђорђевићу види: Божидар Ковачек, *Ђорђевић Јован*, у: *Српски биографски речник*, књ. 3, Нови Сад 2007, 551–553; В. Гавриловић, Н. д., 73).

школу довео и препоручио његов кум Јован Хаџић Светић, најлошије изражавао и лоше понашао. На сваки начин и на сваком месту Натошевић је истицао неповољно мишљење о Нинковићу, те је Нинковић био принуђен да тражи не само сатисфакцију и заштиту свог имена на суду од стране Натошевића него и да се више пута пожали патријарху Рајачићу на његово понашање.²⁹ Нинковић је примљен за професора у исто време кад и Ђорђевић, односно поновним отварањем гимназије школске 1852/1853. године. У последње четири године, наставу је вршио из следећих предмета: "Предавао [ј]е латински у I^{ој} и III^{ој}, српски и немечки у све 4. [класе], математику у I^{ој} и III^{ој} и физику ову год[ину] 1853. под дирекци[ј]ом Игњата Јоановића; преда[ј]е сам латински и грчки у I^{ој}, II^{ој}, и III^{ој}".³⁰ Натошевић је сматрао да Нинковић није дорастао извођењу наставе на већини наведених предмета, о чему је забележио следеће: "У реалним наукама ни[ј]е било успеха; ал' ни у [ј]езицима га не могу похвалити: у србском не полаже никоју важност на упознаније бар стари[ј]е дече са србском литературом, на лепоту, вкус, избор, etc, него само ље на граматику; у немечком не полаже никоју важност на говор, разумевање читани[х] ствари језикословно и реално, него опет грамат[ика]; у латинском не зна помоћни[х] наука за читање класика: геог[рафије], истор[ије], митол[огије], обича[ј]е, владе etc, пак [ј]е на на[ј]нижи анализи ограничен".³¹ Такође је у опису његовог рада са децом Натошевић изрекао крајње негативну и забрињавајућу оцену.³² Од плате што редовне, што ванредне Нинковић је зарађивао близу 800 форинти, много више од Ђорђевића, који је више пута чак и његову наставу држао.³³

Не улазећи у даљу расправу о томе ко је од њих двојице био у праву, одлучили смо да прикажемо интерни текст, односно писмо Петра Нинковића, као директора Српске православне велике гимназије, упућено патријарху о понашању Ђорђа Натошевића.

Овај изузетно вредан и занимљив прилог везан за културно-политичку историју Новог Сада пронашли смо у Патријаршијско-митрополијском архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (АСАНУК, ПМА) у фонду *Variá*, те га доносимо у целини са нашим интервенцијама у угластим заградама:

---

²⁹ Архив Српске академије у Сремским Карловцима, Патријаршијско-митрополијски (АСАНУК), фонд *variá*, 1757, март.

³⁰ АСАНУК, фонд *variá*, март 1857.

³¹ Исто.

³² Исто.

³³ Исто.

Ваша светост!

Из Geschäfts = Protokoll-а гимназиалног, кои сам ради уводеня званичне кореспонденције и гимназиалног акта од Славног Патроната примио, на наивећу моју жалост увидио сам, да ме [је] бившии директор, садашнеи школски советник Г[осподин] Натошевић, не само код Славног Патроната, него и код самог високославног земалског местозаступничества у Темишвару наицрним бојама описао и морално убио. И будући да сам покорњише подписан и у покрету као грабљивац и отимач туђих добара од госп[одина] Натошевића описан: то смирен више молим Вашу светост, да би сте у интересу свете правде и истине као привремени управитељ народни год. 1848 и 1849. сврху мог политичног и моралног поведенија, и сврху тога да ли сам комесара или вицесекретара званије одправјо, свидетелство издати високо умилостивили се.

Целујући свету архипастирску десницу, с наидуљбим високострахопочитанием есам.

Ваше светости
У Новом Саду 23 маја 1857.

Свес миренеиши
Петар Нинковић
Професор и привр[емени] гимн[азијски]
Директор

Извори:

Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Патријаршијско митрополијски архив (АСАНУК), фонд А, 216 ех. 1791.

Архив Српске академије у Сремским Карловцима, Патријаршијско-митрополијски (АСАНУК), фонд varia, 1757, март.

Литература:

Гавриловић, Владан, *Разматрања др Ђорђа Натошевића о професорима у Српској православној великој гимназији 1857. године*, Годишњак Историјског архива града Новог Сада, бр. 3, Нови Сад 2009

Гавриловић, Никола, *Српске школе у Хабзбуршкој монархији у периоду позне просвећености (1790–1848)*, Београд 1999

Гавриловић, Никола, *Школство код Срба у Хабзбуршкој монархији, у: Историја српског народа, IV/2*, Београд 2000

Enciklopedija Jugoslavije, књ. VI, Zagreb 1965

Кириловић, Димитрије, *Српске основне школе у Војводини у 18 веку*, Сремски Карловци 1929

Ковачек, Божидар, *Ђорђевић Јован, у: Српски биографски речник*, књ. 3, Нови Сад 2007

Крестић, Василије, *Историја српске штампе у јужној Угарској 1791–1914*, Нови Сад 1980

Стајић, Васа, *Српска православна велика гимназија у Новом Саду*, Нови Сад 1949

Стајић, Васа, *Новосадске биографије*, књ. I, Нови Сад 1936

Чурић, Радослав, *Српске школе у Хабзбуршкој монархији до половине XVIII века, у: Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974

**A LETTER OF THE PRINCIPAL OF THE GREAT SERBIAN
ORTHODOX HIGH SCHOOL IN NOVI SAD TO PATRIARCH
RAJAČIĆ IN 1857**

Summary

The Great Serbian Orthodox High School in Novi Sad began its work in the school year 1810/1811. All the time, along with Karlovci High School, it was one of the main pillars of culture and education of Serbs in the Habsburg monarchy. At the time after the revolutionary events in 1848/1849, the High School started to work again in 1853, when its head at one time (1857), besides Dr. Đorđe Natošević, was highly contested professor Petar Ninković. He was in almost constant conflict with Natošević, due to both pedagogical and political disagreements. One his letter from that time, which was sent to Serbian Patriarch Josip Rajačić, confirmed his disagreements with Natošević. In the letter he asked the Patriarch for moral protection of his name tainted by the falsehoods. We have found this very interesting document, related to the cultural and political history of the city of Novi Sad, in the Patriarchal-Metropolitan Archives of the Serbian Academy of Arts and Sciences in Sremski Karlovci, in the fund varia, and we present it in the unaltered form with our interventions and explanations in square brackets.

Keywords: The Great Serbian Orthodox High School, education, Serbs in the Austrian-Hungarian Empire, Đorđe Natošević, Petar Ninković, Jovan Đorđević.

Никола Страјнић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
jones@eunet.rs

ЛАЗА КОСТИЋ *НОМО POETICUS* ИЛИ *НОМО POLITICUS*

Сажетак: У раду ће бити речи о песмама *Права Бранкова жеља* Лазе Костића и *Бранкова жеља* Змаја Јована Јовановића у контексту политичких догађања у Аустроугарској у осмој деценији XIX века. Конкретно, ради се о преносу посмртних остатака песника Бранка Радичевића из Беча у Карловце и неслагању ова два песника везаном уз идеју о том чину. Змај је имао своје разлоге да се пренос обави, а Костић своје да се не обави. Но, позадина је била иста за оба става: српско национално питање у Аустроугарској тога доба.

Кључне речи: Лаза Костић, Змај Јован Јовановић, Бранко Радичевић, Петар Прерадовић, *homo poeticus*, *homo politicus*, пренос.

Песничко дело Лазе Костића свакако долази из његовог бића као *homo poeticus*-а, али, у знатној мери, и из тог бића као *homo politicus*-а. У томе се препознаје један антички модел – а античким моделима Лаза Костић је, свакако, био веома склон – који се, рецимо, врло лепо може ишчитати из следећих стихова великог парског песника Архилоха: *Војник сам у служби Енијалија, ратнога бога, / Али и музама ја верно служити знам.* Тако је и Лаза Костић војник у служби бога политике, али и музама верно уме да служи.

Могло би се помислити да то искључује једно друго. Међутим, у Костићевом случају, слично као у Архилоховом, политичко и песничко ангажовање његовога бића агоналног је порекла. Наиме, под агоналним би се могла подразумевати карактеристика бића која човека, у разним сферама његовог деловања, ставља у позицију непрестане борбе у којој, борећи се са другима, побеђује и самога себе. Тако, један те исти је агон и када се ради о политици и када се ради о поезији, као и када се ради о нечему другом.

Отуда и у песничком делу Лазе Костића може, негде мање негде више, да се примети нека врста *poletos*-а, рата који он певајући води. Тако је и са песмом *Права Бранкова жеља*, написаној о Аранђеловдану 1877. године на Цетињу и посвећеној „побри“ Змају Јовану Јовановићу. Страст Костићевог ратовања види се

већ и пре читања песме у првој речи њеног наслова: *права*. Том речју он доводи у питање све Бранкове жеље, без обзира да ли их је изрекао сам Бранко Радичевић или Змај Јован Јовановић, или неко трећи. Реч *права* има аподиктички смисао и не дозвољава никакво друго значење осим онога које је песник желео да јој да.

Но, свакако да се, пре свега, порекло Бранкове жеље треба потражити у *Бачком растанку*, да је везана уз песников интимни доживљај стражиловског пејзажа. У том односу препознаје се песниково поистовећивање сопственог бића са бићем Фрушке горе, што у њему рађа жељу да се са њом после смрти, коју је већ тада, када је писао *Бачки растанак, млидијао*, сједини. И, у том сједињењу, веровао је да ће тако и он и она трајати вечно. *Ту нек ми се ладна копа рака, / ту ће мене земља бити лака*. При томе, реч *жеља* овде нема ни политички ни било који други сличан смисао, већ се ради о једном топосу према коме песник има само лични однос.

Међутим, *poletos* Лазе Костића у песми *Права Бранкова жеља* првотно је упућен према „побри“ Змају Јовану Јовановићу и његовој песми *Бранкова жеља*.

Порекло те Змајеве песме је, с једне стране, у Бранковој жељи изреченој у *Бачком растанку*, али и, с друге, у једној митологизацији песника Бранка Радичевића, као и у конкретној чињеници да је гробље у Бечу где је песник био сахрањен, требало да се угаси.

С тим у вези, ваља имати на уму и један чисто литерарни, надасве жанровски разлог због кога је Змај написао своју песму. Тај разлог зове се *пренос*. Наиме, *пренос* је врста српске средњовековне књижевности и односи се, пре свега, на пренос моштију светаца са једног места на друго. Први пренос био је пренос моштију Св. Симеона, Стефана Немање, из Хиландара у Студеницу, који је организовао Св. Сава, а о чему је писао Стефан Првовенчани у *Житију светог Симеона*; затим краљ Владислав, пренео је мошти свога стрица Св. Саве из Трнова у манастир Милешева, о чему су писали Доментијан и Теодосије Хиландарац. Мошти цара Лазара пак прво су пренесене из Приштине у Раваницу, после их је Арсеније III Чарнојевић однео у Сентандреју, касније су пренесене у фрушкогорску Раваницу, те у Београд, да би пре последњег поновног преношења у Лазареву задужбину Раваницу, биле ношене по свим српским крајевима 1989. године. Када је реч о *преносу* као врсти, она има утврђену поетику која се односи на рађање идеје о преносу, стање у земљи у којој су мошти и стање у земљи у коју се преносе, тражење дозволе, сметње око узимања и преноса, пут моштују са појединошћима дочекивања, излажење у сусрет моштима и дочек на коме су присутне најистакнутије световне и духовне личности, похвале, чудеса.¹

Песме Змај Јована Јовановића и Лазе Костића, *Бранкова жеља* и *Права Бранкова жеља*, свакако да су утемељене на овом средњовековном књижевном жанру и његовој поетици, али се не придржавају дословце следа догађања везаних уз пренос моштују светаца, већ имају слободнији и модернији приступ тој проблематици. А „прави“ *пренос*, дао је Павле Марковић Адамов, пишући у

---

¹ Види: Ђорђе Сп. Радојичић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Вук Караџић, Београд 1974, 263–267.

часопису *Јавор* 1883. године у наставцима о догађајима везаним уз пренос костију, или, како он каже, моштију Бранка Радичевића из Беча са Сан Марковог гробља у Карловце на Стражилово. У тој новинарској серији написа, под насловом *Бранкова жеља за жељена и испуњена*, Адамов је потпуно испоштовао елементе овога жанра².

Змај Јован Јовановић написао је песму *Бранкова жеља* 1877. руководећи се не само својом идејом и жељом о преносу Бранкових земних остатака, већ идејом и жељом које су тада већ потпуно сазреле као народне. Обе те жеље обелодањене су у календару *Орао* за 1878. годину: уредник календара Ст. В. Поповић објавио је позив народу да се одазове жељи за пренос Бранкових посмртних остатака, а Змај је објавио ту песму *Бранкова жеља*, коју су одмах после тога објавили и сви српски листови, а на многим селима и беседама декламована је с одушевљењем. Тако је песма *Бранкова жеља* од почетка била и Бранкова³ и Змајева и народна песма.

А песма *Права Бранкова жеља*, настала очигледно као реакција на Змајеву песму *Бранкова жеља*, објављена је у *Српској зори*, 1878, св. I. Јован Живановић, који је у *Јавору* онако узвеличао Змајеву песму, одмах је додао и ово: „Али покрај свега тога, то није права Бранкова жеља. Праву Бранкову жељу погодио је Лаза Костић“.⁴

О чему је реч – тим пре што се народ радије одазвао Змајевој песми и што је, у складу са његовом *Бранковом жељом*, пола деценије мукотрпно и предано радио на припремању преноса Бранкових земних остатака, суочавајући се са низом непредвидивих и смишљено постављаних препрека да се у томе не успе? Али, успело се 10. јула 1883. године. Па ипак, Јован Живановић: „То није права Бранкова жеља. Бранкову жељу погодио је Лаза Костић“.⁵

Змај је „бранковскији“ песник од Лазе Костића и отуда је желео да изворније ослухне Бранка, не обазирјући се на *половину половине века* која је до тада прошла након Бранкове смрти и која је донела многе значајне друштвене промене у којима је Бранкова жеља требала да се реализује. С друге стране, он је ослушкивао и следио жељу народа у коме је Бранко, у тој четвртини века његовога *гробовања*, порастао до идола Српства, вероватно захваљујући и развоју тог новонасталог друштвенополитичког контекста, у коме се тада живело. Али и на тај контекст и из тог контекста народ је, као и Бранко и као и Змај, гледао искључиво бранковски, са неотрежњеним заносом и вером у слободну будућност.

У својој *Бранковој жељи*, Змај превасходно „цитира Бранка“ или, још више, он допушта да Бранко говори кроз њега и његову песму, стапајући тако два гласа два песника у један. Тако је Бранкова жеља једнако и Змајева, а Змајева и Бранкова, што само говори о томе да је и Змај мислио да је реч о *правој Бранковој жељи*, на што је полемички реаговао Лаза Костић у својој песми *Права Бранкова жеља*. Змај

---

² Та серија написа прештампана је у књизи: Павле Марковић Адамов, *Дух времена сад је тако*, Алфаграф, Нови Сад – Петроварадин 2007.

³ Јован Живановић је о тој песми писао: „ко би могао рећи да то не пева Бранко“. *Јавор*, 1887, бр. 9, 278.

⁴ Исто.

⁵ Исто.

је наводио, пре свега, најдубље разлоге о преносу Бранкових посмртних остатака онтолошке природе, разлоге самог бића као бића. Оно има свој пут у свету од извора до увора који су, у суштини, исти. Одакле долазимо, тамо се и враћамо, све по закону једног општег *logos*-а који влада свиме – како су учили предсократовци (Анаксимандар, Хераклит). Бранко је и тај извор и тај увор препознао у Стражилову, стецишту и растечишту свих сила бића и свега бивствовања. Змај није био филозоф као Бранко, који је филозофију и студирао у Темишвару, али је до филозофске изворности дошао преко песничке изворности у којој се оно ноетско и оно поетско међусобно сусрећу и поистовећују до једности. Коначно, то се догодило и Бранку, пре свега као песнику, јер он филозофију као дисциплину коју је учио и није у песништву „употребљавао“. Ово Змајево осећање онтолошке димензије Бранковог песничког и не само песничког бића, утемељивало је и њега самог у тој димензији, па је због тога и певао у својој песми тако као да пева сам Бранко. А то певање упућује на чињеницу да су изворне жеље за једношћу бића са светом живе и преко гроба и да песник једнако и мртав чезне за својим *arheom* као да је жив: *Мртво срце још за вама жуди*. То се односи на Стражилово и на потпуни стражиловски пејзаш, што, опет, све треба посматрати симболично, као завичајни пејзаж у коме је наше биће „код куће“, у свомелогу и разлогу.

То „код куће“ једнако се односи, када је реч и о Бранку и о Змају, на лог и разлог српског национа, српског националног бића које је, у време преноса Бранкових посмртних остатака и писања Змајевог песме, био у Аустроугарског доведен у питање. О томе, нека се овде само на то ограничи, говоре силне препреке постављане приликом преноса Бранкових посмртних остатака.⁶

То је разлог што је Змајева песма *Бранкова жеља* добила један политички смисао. Али, следећи Бранкове политичке жеље, Змај ту негује и веру и наду, када су у стварности обе оне доведене у питање. Ти топови у песми не погађају, већ промашују, а Змају је довољно већ и то што се чују пуцњи. А турски топови који побеђују код Ђуниса и Шилеговца ни не помињу се. Но, ако их је и чуо, Змај је, као и Бранко, био убеђен да ће их, на крају, српски топови надгласати. Зато је био мишљења да Бранкове кости и сада, док земља није потпуно слободна, треба пренети, што због те тврде вере да ће она то, несумњиво, бити, што због убеђења да ће Бранко овде, и мртав, и непосредно учествовати у њеном коначном ослобађању.

Лаза Костић у својој песми *Права Бранкова жеља*, пре свега, не рачуна, када је реч о преносу Бранкових костију, са Бранковом жељом као са пресудним разлогом преношења. Штавише, он Бранкову жељу, изречену у *Ђачком растанку*, и не помиње, те је на тај начин овде и докида. Било би коректније да је искористио бар било коју интертекстуалну релацију према *Ђачком растанку* којом би образлажући је оснажио своје мишљење о непотребности преношења песникових костију. А и за то, пронашао је закљон: Костићеву тезу о томе да Бранове кости не треба преносити, у песми изговара Петар Прерадовић, нешто млађи мртавац на истом бечком гробљу, где леже и други значајни Срби.

---

⁶ Види: Павле Марковић Адамов, *Дух времена сад је таки*, 217–262.

Но, Прерадовић, као Крајишник који је искусио суживот са Хрватима, мисли да је слогa између Хрвата и Срба могућа само око преноса костију двају песника. Тако „Прерадовић“ жели да разувери Бранка у оно о чему је певао у колу *Бачког растанка*. Очигледно је да Костић није разумео оно *Хрваћане не од лане*. То је он буквално схватио, ни не помишљајући да је Бранко са тим Хрваћане можда смерао на Србина из Хрватске, са Босанче на Србина из Босне и да је у колу можда реч о колу Срба из свих крајева где Срби живе.

Да би довео у питање Змајеве разлоге због којих је потребно пренети Бранкове кости, Костић прилично неаргументовано – својим физичким присуством на Бранковом гробу у Бечу и ослушкивању кроз лишће на њему онога што Бранко говори са оне стране – износи да је тако „био ближе“ ономе што у наслову песме назива *правом* Бранковом жељом. Колико је мислио да је то права Бранкова жеља види се и по томе како извештава П. М. Адамов. Костић није био на том гробу када је вршена ексхумација. Змај, разуме се, јесте. То је само потврдило да је Змајево подржавање преноса Бранкових костију и дубље и шире утемељено. Осећајући те 1883. године, када је вршена ексхумација, да је Змајева идеја победила, Костић није ни смео да се појави на Бранковом бечком гробу на коме је раније „ослушкивао“ испод лишћа песников глас, на темељу кога је и написао песму *Права Бранкова жеља*. Он експлиците не доводи у питање ни Змајеве разлоге и аргументе за преношење, него му се тек обраћа са *знаш ли* на самом почетку песме, чиме га опомиње да је, тобоже, у својој песми *Бранкова жеља* нешто изоставио што није смео, или да је у нечему омануо. Међутим, ако се мисли да проблем слободe, који је у другој половини осме деценије XIX века био изузетно актуелан, онда се може рећи да Змај није омануо. Напротив. То се може лепо видети из стихова целе друге строфе Змајеве *Бранкове жеље*. Неспоразум је очигледно у томе што Змај проблем слободe не ограничава тек на другу половину осме деценије XIX века, већ му даје свевремену димензију и тако његова песничка алузивност добија универзални смисао.

С друге стране, Костићева алузивност у *Правој Бранковој жељи* своди се на конкретна политичка догађања, што јој у знатној мери смањује песничку ширину. Костић овде свога *homo poeticus*-а упреже да служи *homo politicus*-у. Наиме, он сматра да је Змај певајући Бранкову жељу морао да има превасходно на уму, како каже у првом стиху *Праве Бранкове жеље*, *лањско узаврело доба*.

Лањско узаврело доба односи се на 1876. годину и догађања на политичкој сцени Аустроугарске монархије везана уз српско национално питање у склопу ширег контекста источног питања и настојања Беча да се све разреши у аустроугарску корист, посебно када је реч о анексији Босне и Херцеговине, о чему је већ донесена одлука на Берлинском конгресу. У појачаној активности везаној уз српски и црногорски рат са Турцима, учествовао је и Костић, на жалост и са негативним резултатима. Тако је Милетићева кореспонденција с Лазом Костићем Милетића коштала неколико година робије. „Милетићево писмо Костићу од 3. маја 1876. године, због Лазине неопрезности, доспело је до руку Коломана Тисе“.⁷

---

⁷ Дејан Микавица, *Лазо Костић, политичка биографија*, Прометеј, Нови Сад 2011, 174.

Узгред речено, Костић се на суду у Пешти извукао, а Милетић провео две године у истражном суду, а потом осуђен на још пет година робије. У поменутом писму било је речи и о томе да се из Баната и Бачке упути 30.000 хиљада Срба у рат против Турака, а после да војска крене и преко Дунава. Те 1876. године *узаврелост* се односи и на Костићево незадовољство везано уз неуспех да привуче на своју страну радикале из Угарске. У сваком случају, Змајево инсистирање на преносу Бранкових посмртних остатака у песми *Бранкова жеља*, Костићу лично није нипошто одговарала.

Али, уз то лично, он је сматрао да и објективна ситуација не дозвољава пренос. Па, с тим у вези, његова алузивност у песми продужава се и на друга догађања, пре свега српске поразе од стране Турака као што су на Шилеоговцу (19. X 1876) и Ђунису (29. X 1876). На те догађаје у Костићевој песми се чак два пута алудира. Два пута се алудира и на проблем *китњастог Срема*, у који би требало да се пренесу Бранкове кости. Одлучан аргумент против тога износи у Костићевој песми Петар Прерадовић, који каже: *Твог китњастог Срема тамо, побро, нема*, који је, каже се даље, *похарчен* као што је похарчена и Прерадовићева *крвава Крајина: Ко л' баитину харчи Крајине кржаве?* Тако Костић проширује контекст негативних догађања те 1876. и 1878. године са догађања у Војводству Српском и на Војну Крајину. То је разлог што је у песму увео и Петра Прерадовића, чије кости су, такође, Хрвати наумили да пренесу у *завичај*. А пошто је ужи завичај овога Србина, беловарска област, *похарчен*, као и ужи завичај Бранка Радичевића, Срем, он у песми, у дијалогу са Бранком на оном свету, сматра да не треба да му се кости никада не мичу из Беча. Костићев Бранко то прихвата, такође. Костићев, готово политички слоган, иначе песнички траљав, о томе, појављује се у песми неколико пута у неколико варијаната и гласи: *Није, побро, добље да оживи гробље*.

Тиме Костићева алузивност на конкретна друштвена и политичка догађања у песми *Права Бранкова жеља* није исцрпљена. Има ту и Черњајева који дремају, Алексинаца, Бељина и Ранка, Чича и Шупљикаца, Микла, Војвођана и врлих Хрвата, равних Баната и широких Бачки, Јелачића бана и његових потомака и тсл.

Тако је, у овој песми, *homo politicus* Лазе Костића надвладао *homo poeticus*-а Лазе Костића и тако је *homo politicus* Лазе Костића критиковао *homo poeticus*-а Змаја Јована Јовановића. Због тога је песма *Права Бранкова жеља* инфериорна у односу на песму *Бранкова жеља* Змаја Јована Јовановића. Змајева песма је *заживела*, што још значи да се и у животу, када је реч о преносу посмртних остатака Бранка Радичевића из Беча у Карловце, све одиграло 10. јула 1883. године, како је и испевано у песми. Змајева песма настала је из народа и, као чин вечнога кружења свега у свету, вратила се народу.

С друге стране, Костићева песма *Права Бранкова жеља* није настала из те широке основе из које је настала Змајева песма *Бранкова жеља*. Костићева песма је *превише написана* песма⁸. Костић је, као што каже у својој песми, легао на Бранков

---

⁸ Пол Малдун, *Поезија налик на архитектуру*, (превео Стеван Брадић), Златна греда, год. XII, бр. 123–124, 43.

гроб и ослушкивао кроз *жуто лишће* шта то песник говори. Но, чуо је оно што је желео да чује, а не оно што је говорио Бранко и што је цео народ чуо.

Она није тежила ка томе да ствар о којој је реч у њој буде „у праву“, него да буде „у праву“ она сама, песма. А то још значи да је песник занемаривао истину света на рачун истине песме. Занесен без покрића неком својом мишљу да песничком уобразиљом може да надвлада *logos* света, стварност која има своју унутрашњу логику по којој постоји, он је несмотрено, као Марсија, кренуо да се надмеће с богом. При томе је, додуше, користио и аргументе стварности, али не адекватно и претерано.

LAZA KOSTIĆ
HOMO POETICUS OR HOMO POLITICUS

Summary

The paper discusses the poems *Prava Brankova želja* and *Brankova želja* written by Laza Kostić and Jovan Jovanović Zmaj, in the context of the political situation in Austria-Hungary in the eighties of the nineteenth century. Specifically, it was related to the transfer of the remains of the poet Branko Radičević from Vienna to Karlovci, and the disagreement of the two poets on the idea of that action. Zmaj had his reasons to support the transfer, and, on the other side, Kostić had his reasons not to do it. However, the background was the same for both standpoints: Serbian national question in the Austria-Hungary at the time.

Keywords: Laza Kostić, Zmaj Jovan Jovanović, Branko Radičević, Petar Preradović homo poeticus, homo politicus, transfer,

Горан Васин
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
goranvasin@yahoo.com

ПАСТИРСКА И КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ПАТРИЈАРХА ГЕОРГИЈА БРАНКОВИЋА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ И АМЕРИЦИ 1890–1907

Сажетак: Током свог седамнаестогодишњег управљања Карловачком митрополијом патријарх Георгије Бранковић развио је живу ктиторску и задужбинарску делатност по којој је постао препознатљив. Током овог периода више десетина школа, црква и манастира обратило се за помоћ патријарху, који је материјално учинио доста у погледу стабиловања црквено-школске аутономије. Српски иселјеници у Сједињеним Државама такође су се обратили Бранковићу за помоћ око организовања своје епархије и успостављања црквене организације.

Кључне речи: Патријарх Георгије Бранковић, ктитор, задужбинар, Сомбор, манастири, Хабзбуршка монархија, православље у Америци.

Патријарх Георгије Бранковић, као сомборски прота и посланик Црквено-народног сабора близак Милетићу и либералима, био је од 1861–1872,¹ управитељ Учитељске школе у Сомбору. Касније, и као првојерарах Митрополије је показао велику бригу и интересовање за своју некадашњу школу. Тако је године 1895. подигнута средствима Георгија Бранковића нова зграда² Препарандије – Учитељске школе у Сомбору. У току 1894. почело је зидање нове зграде, коју је финансирао патријарх и за коју је издвојено 40 000 форинти. Темелј је освећен на празник Св. Цара Константина и Јелене 1894. Присутан је био управник даљског властелинства и патријархов зет Милан Максимовић. У камен темелјац положена је и Споменица.³ Новоподигнута зграда се налази на углу две улице, тако да има кружни облик по

---

¹ Душко М. Ковачевић, *Георгије Бранковић управитељ учитељске школе у Сомбору, прилог за биографију*, Сомбор 2004, 76–83

² Стара зграда препарандије данас је зграда српске православне црквене општине.

³ *Српски Сион*, бр. 22/1894, 347.

замисли главног архитекте Владимира Николића. Кров је низак и неприметан, што даје специфичан тон, а на неки начин је и препознатљив знак Николића.⁴ Испод крова је натпис: ГЕОРГИЈЕ БРАНКОВИЋ ПАТРИЈАРХ СРПСКОМ НАРОДУ.⁵ Поред тога постоји и текст о градњи препарандије са грбом патријаршије.⁶ Мора се рећи да је Георгије Бранковић сам одредио место за градњу и обезбедио сва финансијска средства. Писарница, библиотеке, лабораторије за хемију и физику, зборница, четири учионице, кабинети за географију и појање чинили су зграду изнутра. Објективно говорећи, патријарх је тада био у великом спору са радикалима, који су га оптужили за коришћење и узурпацију две и по хиљаде јутара земље, па се говорило да је подизање ове зграде и величанствен и велики чин, али и начин да се зауставе радикали. Као мане ове зграде јављају се: недостатак фискултурне сале, доста малих просторија, тако да се већ пар година касније размишљало о новој згради, што ни на који начин не умањује вредност овог дела српског патријарха.⁷

Што се тиче Бранковићеве активности у погледу манастира Митрополије, она је била знатна. Стање манастира у Карловачкој митрополији у периоду пре патријарха Георгија Бранковића тешко се може описати као добро. Дугогодишњи периоди управе манастирима без контроле и надзора Саборског одбора или несавесно управљање имовином које није било редак случај, довело је многе од манастира у незавидан и тежак положај. Сами верници су све ређе одлазили у манастире на Фрушкој гори о чему постоје многобројна сведочанства. Свестан ових проблема Бранковић је покушавао да покрене ствари са нулте тачке.

По елаборату Саборског одбора из 1892, у погледу финансија, доста је зависило од величине и значаја манастира. Највећи и најбогатији – Крушедол, Хопово, Шишатовач, нису имали толико проблема. Стање монаштва у манастирима

---

⁴ Владимир Николић је био један од најважнијих сарадника патријарха Георгија Бранковића у погледу подизања монументалних објеката по замисли Карловачког првојерарха. Бранковићеве најважније објекте у Сремским Карловцима: Патријаршију, Зграду Црквено-народних фондова и Семинарију Николић је осмишљавао и касније надгледао њихово подизање. Радикалска штампа врло често је критиковала патријарха да је приватно по својој жељи дао посао Николићу без икакве дозволе саборског одбора. Посебно интересантно је да је као парох док је помагао свом оцу Тимотију у Сенти Ђорђе Бранковић (патријарх Георгије) крстио Владимира Николића, што је била мета посебних напада радикала. Ктиторска делатност Георгија Бранковића и његов велики допринос у комплетној промени изгледа Сремских Карловаца, посебна је тема, тако да се мора посматрати ван ширег аспекта пастирског и ктиторског подухвата карловачког патријарха (Видети: Горан Васин, *Ктиторска делатност патријарха Георгија Бранковића у Сремским Карловцима*, Споменица Историјског архива Срем, бр 8, Сремска Митровица 2009, 46–62)

⁵ У знак поштовања за дело српског првојерарха, сомборска општина га је 1905. прогласила за почасног грађанина.

⁶ Текст гласи: *Здање ово православне српске учитељске школе подигао је Георгије Бранковић православни архиепископ карловачки, митрополит и патријарх српски бивши окружни прота и парох сомборски као и управитељ те учитељске школе, за време сретне управе своје православног црквом овостраног српског народа и за вечну успомену предао православној српској црквеној општини сомборској у аманет као знак своје љубави према народној просвети 1895.* (Српски Сион, бр. 45/737–738).

⁷ Донка Станчић, Н. д., 74–79.

такође је било врло проблематично. Стога на почетку издвајамо обнову Монашке школе у манастиру Ново Хопово. Првобитна школа је радила у време митрополита Стратимировића 1815–1818. Као што се види, убрзо је престала да ради. Кроз цео деветнаести век муке са монаштвом нису јењавале. Чак ни владике нису могле да се усагласе да ли монаси треба да су образовани или не треба. Патријарх Герман Анђелић је био мишљења да монаси треба да буду мање образовани и скромни, јер када они постану игумани више пазе на имовину цркве и економију, а немају толико потреба и не желе раскош. Економско питање је кључно, тврдио је Анђелић. Калуђери би морали бити добри економски, јер је за то потребна велика мудрост.

Насупрот патријарху Герману, било је мишљења да монаси морају бити образовани и учени. Мора се знати богословска наука и воља Божија, језици, заповести, прописи и уредбе па се једино тако може служити цркви и олтару.⁸ Сличан начин мишљења је прихватио и патријарх Георгије. На седници Синода месеца октобра 1890. донео је одлуку да се оснује Монашка школа.⁹ Године 1891. приступило се организацији посла, који је махом поверен синђелу Сергију Шакрак-Нинићу. Правила по којима су требали да живе калуђери саставио је владика пакрачки Мирон. У манастиру Гргетегу 22. маја 1893. одржан је скуп настојатеља¹⁰ свих манастира са територије Карловачке митрополије. Расправљало се о томе да се у Хопову оснује монашко училиште, а разматрала су се и правила будућег училишта. Једногласно је усвојена одлука да се оснује Монашко училиште, за школовање будућих монаха. Училиште би издржавали манастири од својих прихода, а годишња сума на коју су се обавезали била је: Крушедол 2 000 форинти, Гргетег 1 700, Беочин 1 200, Раковац 100, Врдник 100, Јазак 100, Бешеново 100, Шишатовач 200, Велика ремета 100, Мала ремета 200, Кувеждин 800, Привина глава 500, Фенек 100, Ораховица 100, Лепавина 50, Пакра 25, Гомирје 25, Грабовач 50, Војловица 800, Месић 200, Свети Ђурађ 500, Бездин 170, Бођан 25, Ковиљ 1 000, све укупно 11 725 форинти. На иницијативу патријарха Георгија чланови Патроната су били: Иларион Руварац, Гаврило Змејановић, Митрофан Павловић, Амвросије Павловић, Мирон Ђорђевић и Јосиф Јорговић. Предлог Георгија Бранковића је био да се оснују интернат и штампарија да буду на општу корист младим монасима који ће се школовати. Именовани Сергије Шакрак Нинић је у наставцима у *Српском Сиону* писао о Монашкој школи.

---

⁸ *Српски Сион*, бр15/1891, 225–226.

⁹ АСАНУК, МПА/А, 573/1890.

¹⁰ Присутни су били: Иларион Руварац архимандрит гргетешки, Евлогије Кузмановић архимандрит Велико Реметски, Платон Телечки архимандрит беочински, Исак Дошен протосинђел настојатељ хоповски, Гаврило Змејановић протосинђел настојатељ крушедолски, Герасим Петровић протосинђел настојатељ грабовачки, Теофан Косовац игуман Привино главски, Генедије Поповић игуман кувеждински, Амфилохије Јеремић игуман шишатовачки, Митрофан Павловић игуман бешеновачки, Сава Орловић игуман јазачки, Емилијан Бојић игуман врднички, Спиридон Илић игуман раковачки, Милутин Јакшић јеромонах администратор малореметски, Амвросије Павловић јеромонах администратор лепавински, Јосиф Јорговић игуман војловички, Никанор Недељковић игуман бездински, Стефан Николић јеромонах администратор Св. Ђурађа, Платон Стојачковић игуман Бођана, Мирон Ђорђевић игуман ковиљски и Сергије Шакрак Нинић патријаршијски протосинђел. (АСАНУК МПА, А, 176/1893)

На предлог синђела Нинића, донета је и Уредба за монашку школу, односно семинара за образовање манстирског свештенства. Неки од чланова уредба говоре о томе да је образовање трајало четири године и да су школу могли да похађају ученици који имају завршена четири разреда гиманзије. Број година је морао да буде од 14 до 20, морали су бити Срби православне вере и сиромашног имовинског стања. Ако питомац није неку од наведених особина или карактеристика одобрење за похађање му је могао дати само патријарх.¹¹ Наставни предмети подељени су на четири групе: *световни* (општи – српски, црквенословенски, историја, географија, природне науке, геометрија, физика, логика и психологија, грађанско право), *богословски* (катихизис, увод у свето писмо старог и новог завета, тумачење светог писма, богословље, литургија, историја хришћанске и српске цркве, појање, апологетика, педагогија, црквено и брачно право, историја монаштва и правила за монахе), *економски* (пољопривреда, сточарство, вртарство, виноградарство, воћарство, пчеларство, свиларство, основи економије) и *необавезни* (немачки, мађарски, нотално појање и певање).

За управника ове школе патријарх Георгије је именовао поменутог Сергија Шакрак Нинића, али који није дочекао да школа почне са радом, пошто је умро је 4. септембра 1893. На његово место именован је Исак Дошен, настојатељ манастира Хопово. Освећење школе је извршено 12. децембра 1893. Осветио је патријарх Георгије, који је уједно тога дана протосинђела Исака Дошена произвео у архимандрита. Беседили су прота Вучковић и Иларион Руварац. Сам патријарх је поздравио питомце. Дошен се захвалио патријарху на бризи за монаштво и манастира и истакао сву заслугу српског патријарха за покретање овакве школе код Срба пречана.¹² Да речи нису биле само слово на папиру сведочи и податак да је на крају сваке године када су полагани завршни испити и патријарх лично присуствовао. На самом почетку 1895. архимандрит Исак Дошен је разрешен дужности настојатеља манастира Хопово и управника школе, а премештен је у темишварску епархију у манастир Бездин, где је остао све до своје смрти 1917. На његово место постављен је протосинђел Митрофан Шевић. Не дуго затим правила које је израдио Нинић су замењена новим, које су сачинили Митрофан Шевић и Јован Вучковић (Статут за монашку школу 1895). Додата је пета година за студије. На седници Светог Синода која је одржана 4. октобра 1895. донета су и дисциплинарна правила. Разматрале су се следеће чињенице: религиозне дужности, занимања питомца, однос према претпостављенима, међусобно комуницирање, коришћење и читање књига и др. По извештајима који се могу читати у *Сиону*, сазнаје да су испити текли добро, као и у да су у наредне две године ствари текле без већих проблема. Међутим, изненада (или не), у октобру 1899. школа је затворена. Писало се да је све пошло странпутицом, али се не наводи из ког разлога, а из преписке се не може доћи до података, пошто о томе нема превише сачуваних извештаја који могу сведочити о међуљудским односима, или о ставовима владика и патријарха о начину рада саме школе. Једно од објашњења дао је и Иларион

---

¹¹ АСАНУК, МПА,А, 1893/179

¹² *Српски Сион*, бр.51/1893, 811–813.

Руварац на Патронатској седници новембра 1900. када ја дат предлог да се школа обнови. Знаменити српски историчар је приметио да велики проблем представља податак се у школу примају ученици који су већ завршили неку од школа, јер се онда тешко привикавају на услове живота у манастиру. Напросто нема логике да млади и перспективни људи долазе у манастир и траже свој мир, док им се нуде велике могућности у световном животу. Реално и проницљиво, Руварац тврди да манастири нису оно што су били у неком ранијем периоду, док су имали велико братство и док су Срби били поробљени, а свештенствио и монаштво једини браник српства и православља. У манастирима је братство од 2-3 човека. Даљи предлози патроната ишли су правцу да се примају младићи од 12 до 20. година са основном школом, јер се на тај начин може утицати на њихово васпитање, као и да се школа за монахе премести у Сремске Карловце (због чега је и зидан интернат).¹³ Када се реално схвати моменат, у коме је Иларион Руварац саставио свој извештај, може се доћи и до закључка да и патријарх Герман није био без знања и осећаја за питања и проблеме манастира. Патријарх Георгије је свакако из најбоље намере желео да поправи стање у монаштву, али на почетку двадесетог века људи су све више били окренути ка материјалним стварима. Ухватити се у коштац на тај начин са проблемима био је подухват али без изгледа на велике резултате. Такво питање до данас није решено у цркви и врло вероватно, неће имати свој одговор, ни у наредним деценијама или наредном веку. Племенита и позитивна идеја патријарха Георгија ипак је остала незавршена.

Раковац је такође један од фрушкогорских манастира које је помагао Бранковић. Поред значајне ризнице у њему је сахрањен и митрополит београдско-карловачки Вићентије Јовановић.¹⁴ Године 1893. у октобру патријарх Георгије Бранковић, који је мошти овог српског архијереја положио у нови сандук и гробницу у капели манастира Раковца, а поставио је и надгробну плочу на место Вићентијевог гроба. Беседио је прота земунски Димитрије Руварац. Уз помоћ архитекте Владимира Николића је вршена обнова манастира Велика Ремета 1899. Константовано је да се јужни део конака налази у лошем стању, да се кров и зидови морају поправити. Предрачун који је Николић урадио износио је нешто више од 2 000 форинти. Са још додатним поправакама достигла се свота од 3 600 форинти. Тврдило се да је манастир у лошем и запуштеном стању, па се зато приступило његовој обнови уз патријархов благослов.¹⁵ На ред после Ремете, је дошао манастир Гргетег, знаменити манастир¹⁶ са још знаменитијим архимандритом и српским историчарем Иларионом Руварцем. Обнова је извршена на иницијативу патријарха Георгија. Нацрт за обнову и преправку манастирске цркве урадио је архитекта Херман Боле, који је радио и реконструкцију српске цркве у Загребу. Тако је Руварац инсистирао да се уради и нови иконостас од кованог гвожђа, као у цркви у

---

¹³ Душан Н. Петровић, *Патријарх Георгије Бранковић, животопис и рад на црквеној просвети*, Нови Сад 2005, 93–95.

¹⁴ Вићентије Јовановић, митрополит београдско-карловачки 1731–1737.

¹⁵ Донка Станчић, Н. д., 131–132

¹⁶ Игуман у периоду 1864–1869. је био патријарх Герман Анђелић, док је Руварац био архимандрит од 1874. до 1905.

Загребу, где је, као што смо рекли, Боле такође био ангажован. Свечаност освећења обновљеног манастира била је 23. јуна 1901. Патријарх је уз саслужење епископа бачков Митрофана, осветио цркву и манастир. За обнову ипак је најзаслужнији био архимандрит Иларион Руварац, који сам сакупио и одвојио 65 000 форинти. Обнова је формално почела 1898. на предлог српског патријарха. Руварац је у свом дугом говору похвалио патријарха да иако не потиче из монашког реда, урадио више за манастир од многих његових претходника.¹⁷ Иконе је сликао Урош Предић у интервалу 1901–1904.¹⁸

У манастиру Беочину, у време патријарха Георгија обновљена је капела Св. Великомученика Георгија 1905. На радовима је као и много пута до тада, ангажован архитекта Владимир Николић. Пројекат обнове је настао негде у току 1904. док се после расписане лицитације, достигла сума од 2 799 круна. Тако су Николић и Бранковић и у овом манастиру оставили значајног трага по питању обнове. Георгије Бранковић се пак старао о фрушкогорским манастирима и финансијским прилозима. На Ђурђевдан 1898. је манастиру Врднику – Сремској Раваници, где су се тада још увек налазиле мошти Светог кнеза Лазара дао прилог од 1 000 форинти да се изврше поправке на цркви које су настале услед земљотреса. Тако се завршио круг већих радова на обнови и изградњи фрушкогорских манастира.¹⁹

И у главном граду Аустро Угарске монархије патријарх Бранковић се истакао својим ктиторским радом. Још од свог досељења у Беч Срби су тежили да оснују своју црквену општину. Они су од свог досељења имали врло живе пословне односе са Грцима и цинцарима. Историјат српске црквене општине у Бечу илуструје нам на неки начин и чињеницу како и када је растао или опадао утицај Срба и православца у престоници Монархије. Везе Срба и Грка су биле основа за оснивање општине. Познато је да се први подаци у Бечу везани за српску цркву јављају око 1730. Као пароси цркве Св. Георгија помињу се Срби 1759. Царица Марија Терезија је издала Привилегију 1776. парохији Св. Георгија, односно турским поданицима православне вере који су у Беч долазили својим послом. Комитет од 32 особе 1786. затражио је да се оснује црква, за потребе православних хришћана у Бечу, али за условно речено староседеоце, а не турске поданике. Привилегије им је дао цар Јозеф 1787, а потврдио цар Франц 1796. Текст привилегија је први штампан 1822. на четири језика: немачком, грчком, влашком и црквенословенском. Илустрације су биле црква Св. Тројице и школа која је радила при цркви. Привилегија је штампана поново 1859, о трошку барона Симона Сине, приликом радова на довршењу и преправки цркве по нацртима Теофила Ханзена. Издање Привилегије је штампано 1900. али без превода на српски. Парохија Св. Тројице створена је као заједничка за православце, али је доживљавала честе унутрашње потресе. Разлози су најчешће били националне природе. Некадашња

---

¹⁷ Георгије Магарашевић, *Педесет година свештенства*, 76–78.

¹⁸ Сава Вуковић, епископ шумадјски, *Настојатељи манастира Гргетег, у Манастир Гргетег*, Нови Сад 1990, 28–29.

¹⁹ Што се тиче мањих финансијских прилога неким од наведених манастира и многобројним црквама у Митрополији нисмо у прилици да их набројимо у овом раду пошто би списак износио више од 20 страна куцаног текста

верска блискост и сарадња под утицајима буђења националне свести, доводила је све више до међусобних размирица. Патријарх Јосиф Рајачић је из тих разлога затражио од цара Франца Јозефа дозволу да се Срби засебно конституишу као црквена општина. Цар је дао дозволу 17. септембра 1860. Патријарх је нагласио да у Бечу има две православне цркве али се у обе служи на грчком језику, који је неразумљив за Србе и Рутене. Даље је напоменуо да Словени и Румуни не могу да нађу у грчкој цркви ни поуку, ни радост, ни утеху, јер језик не разумеју, па присуствују служби као да су глувонеми. Формиран је и одбор за подизање српске цркве.

У години када је Георгије Бранковић изабран за српског патријарха почело је зидање цркве Св. Саве у Бечу, коју је и патријарх материјално помагао. По нацртима Хајнриха Вагнера радило се релативно брзо, а храм је завршен и освећен 19. новембра 1893. На церемонији су били присутни цар Франц Јозеф и кнез Виндишгрец. Први парох је био Михаило Мишић. Црква се од 1897. није налазила под јурисдикцијом српског патријарха, већ владике у Задру Никодима Милаша, што је и коначно решено 21. августа 1906.²⁰ Однос патријарха Георгија и Никодима Милаша свакако је илуструје и начин размишљања о Цркви и политици ова два позната архијереја. Повод за расправу била је *Посланица за Васкрс 1891.* у којој Милаш, наводи свој негативан став према католичкој цркви и каже да се православцима нуди нови сабор из Фиренце 1439. да се све више ради на унијаћењу и да за све то зна српски патријарх Бранковић, уз податак да ће унија бити остварена до половине двадесетог века. Не дуго затим у *Српском Сиону* је јула 1891. изашао одговор далматинском владике. Нападнут је због свог писања, као нелојалан уз тврдњу да је патријарх у поменутом чланку оцрњен без аргумената. Све до 1901. њихов однос је био лош. Тада је Милаш упутио писмо патријарху Бранковићу. После скоро десет година подсетио се своје посланице која је погрешно интерпретирана, као и одговора на њу у *Српском Сиону*. Њихов лични сусрет 1893. у Бечу није уродио плодом пошто је Бранковић пребацио владике да зна куда је циљао својим писмом. Сматрао је Милаш да од тог момента треба да се држи што даље од Митрополије. Са друге стране Милаш је желео да пише нешто о српској аутономији, али није желео нову негативну реакцију Карловачког патријарха. Архимандрит Доситеј је тако из разговора са Бранковићем сазнао да је патријарх донекле променио свој став премаученом српском теологу, што је довело до тога да се далматински епископ у циљу побољшања односа први обрати Георгију Бранковићу и честита му Божић и Нову годину 1900. уз позив на молитвено праштање. На ово писмо патријарх Георгије је одговорио релативно брзо. Чудио се патријарх што се Милаш не огласи, поводом питања српске аутономије и наводи да је већ заборавио чланак из *Сиона*, а и лично за њега није одговоран, јер је чланак написан, док он као власник листа никада не узима текстове на цензуру. По мишљењу патријарха српског у питању је неспоразум, а баш напротив Милаш као уман човек треба да се укључи својим знањем у решавање питања везаних за

---

²⁰ Дејан Медаковић, *Срби у Бечу*, Нови Сад 1998, 73–88. Видети: Вукосава Мишић, *Постанак и развикал Српске Светосавске општине у Бечу*, Београд 1929.

аутономију. У знак поштовања и добре воље Бранковић је понудио да штампа Милашеву књигу о српској и румунској цркви и аутономији, и позвао га да прекине ћутање и да се успоставе нормални односи између њих. На ово писмо Милаш је патријарху написао да сматра да је радикализам и превише узео маха, а да радикали не слушају науку или је интерпретирају наопако. Сматрао је да демагогија све више узима маха. Милаш је и врло занимљиво приметио да ни поједине владике немају јасан став о аутономији, и да не жели да се додатно меша и компликује односе међу архијерејима у Митрополији. До свечаног помирења међу њима је дошло када је 11. априла 1901. Никодим Милаш био гост патријарха Георгија у Сремским Карловцима.²¹

Молбе су биле са разних страна, готово из сваке епархије и готово свакодневно. Карактеристично је да Бранковић одговара на сваку од ових молби у врло кратком року. Готово да нема недеље, показују документа Фонда А у Сремским Карловцима да патријарх није примао у посете свештенике са нивоа целе Митрополије који су тражили савете и материјалну потпору. Велика свечаност у Митрополији била је и приликом освећења обновљене цркве Светог архијакона Стефана у Сремској Митровици 1891.²² У будимској епархији у Ловри, парохијани су се жалили да је ветар нанео штету на торњу и крову цркве. Помоћ у будимској епархији добила је црквена општина у Баји. патријарх је купио кућу за школу 1901. Овог пута водили су га и лични разлози. Деда Георгија Бранковића Исидор, био је учитељ и парох у Баји, а отац Тимотије ђакон и учитељ. На кући је стајао натпис, да је купљена за покој душе Исидора Бранковића. Цена куће је била 7 060 круна. У знак признања и захвалности, црквена општина у Баји је решила да сваке године на празник Св. Великомученика Димитрија одржи парастос патријарховом деди Исидору. У једном писму и сам наводи да је решио да Бајцима купи кућу, која је погодна и за школу јер је близу цркве. Бајци су касније писали патријарху да им купи кућу која је поред цркве и некада је била власништво Беле Шандора, а коштала је 4 000 форинти.²³ Георгије Бранковић је из својих средстава изградио и цркву у родном Кулпину 1894.

Занимљив је случај црквене општине Сантово, то један од ретких случајева када су католици Шокци због нетрпељивости у цркви решили да пређу у православну веру. Реч је било о хиљаду људи отприлике. Догађај је датиран у фебруар 1899, а формирана је и нова црквена општина на чијем челу се налазио Јаша Проданов. Убрзо је патријарх издао своју чувену *Посланицу сантовчанима*, која се углавном ослањала на црквене каноне, које је употпунио патријарашким благословом. Сантовчани су примили и новчани прилог од патријарха Георгија да саграде дрвену цркву за почетак. Освећена је на Лазареву Суботу 1899. Приликом богослужења у њу је могло да стане између 700–800 верника, имала је два улаза. Олтар је био одвојен даскама од остатка цркве. На зидовима су биле иконе, а олтар

²¹ Димитрије Руварац, *Патријарх Георгије Бранковић и владика Милаш*, ГИДНС, 146–149

²² Горан Васин, *Освећење обновљене српске цркве у Сремској Митровици 1891*, Споменица историјског Архива Срем, бр. 5, Сремска Митровица 2006, 154–165.

²³ Сава епископ шумадијски, *Писма патријарха Георгија Бранковића*, Крагујевац 1994, 34–36.

и часна трпеза су били по православним канонима. Пар дана касније у Сантово је стигао и Милан Максимовић, као изасланик патријарха, који је купио место за зидање нове цркве, као и опеку за зидање коју је финансијски обезбедио патријарх. Плац је купљен прилозима верника, али на првом месту и српског патријарха.²⁴ У октобру 1899. освећен је камен темељац за цркву. Храм је посвећен Рождеству Пресвете Богородице. За само годину дана 18. септембра 1900. храм је осветио епископ бачки Митрофан Шевић. Саслуживали су прота из Новог Сада Милан Тирић, као и протосинђел Георгије Видицки, настојатељ манастира Ковиља, уз присуство многобројних верника.²⁵ У Кирину у горњокарловачкој епархији, тражено је од Бранковића да помогне грађење парохијалне цркве и стана. Помоћ је упућена и у места Слуњ, Нађлак, Сисак, Комоговина, као и епископским дворовима у Пакрацу, Плашком и Сент Андреји.²⁶

Нарочита пажња патријарха Бранковића била је усмерена ка Даљу. Даљско властелинство, као посед српских патријарха од Арсенија Црнојевића, увек је било под надзором и бригом српске цркве и њених великодостојника. Тако је митрополит Павле Ненадовић подигао 1758–1759. на Доброј води код Даља капелу посвећену Успењу Богородице.²⁷ Када је посетио капелу 1893, пошто се налазила у јако лошем стању, патријарх Георгије је решио да се она обнови, што је и учињено у наредном периоду, а коначно је завршено 1899. Велелепна црква Светог великомученика Димитрија у Даљу, такође је претрпела током година знатна оштећења и недостајале су јој озбиљне преправке. Даљци су се из тог разлога обратили патријарху 1900. Део суме за оправку од 2 000 круна требала је да исплати влада у Загребу, али је стигло свега 1 000, тако да је остатак затражен од Бранковића. Али то није био крај мука за православце из Даља. У последњем тренутку влада је одбила да исплати 1 000 круна, па је патријарх исплатио још хиљаду. С обзиром да је од укупне суме остало 400 круна, основан је *Фонд патријарха српског Георгија Бранковића*. Мора се приметити да је тај фонд појачан приликом Милана Максимовића, патријарховог зета и управника Даљског властелинства. Заокружујући своју делатност у Даљу, патријарх је подигао и вероисповедну школу и купио кућу Српским соколима. Школа се налазила преко пута цркве и подигнута је 1906 Исте године купљена је и кућа за Соколе. Вероисповедну школу патријарх је подигао и у Белом Брду, које се такође налазило на Даљском спахилуку.²⁸

У години 1901. обављена је и прослава 100-годишњице смрти архимандрита и историчара Јована Рајића. На дан Рајићеве смрти 24. децембра 1901. у Ваведењској цркви у Сремским Карловцима, у којој је Рајић крштен је служен помен од стране епископа Мирона Николића и Михаила Грујића²⁹, а присутан је био и српски патријарх. Потом је одржана свечана седница са бедседом

---

²⁴ *Српски Сион* бр. 19–20/1899, 303, 316–317; Душан Н. Петровић, *Патријарх Георгије Бранковић задужбинар и приложник*, 140–145.

²⁵ Исто, 145–148.

²⁶ Исто, 149

²⁷ Капела је обновљена и после дуго времена постала је манастир тек 2007.

²⁸ Исто, 151–157; *Српски Сион*, бр. 17/1906, 492.

²⁹ Будућих Администратора Митрополије у времену 1913–1918

о Рајићу, на којој је такође био Бранковић.³⁰ Значајан догађај у животу Срба у Монархији десио се у Будимпешти 1902. После 25 година управе над Задужбином Саве Текелије – Текелијанумом, православна општина у Пешти је сву управу препустила, одлуком Цара (од 7. фебруара 1902), посебном Патронату. Први председник Патроната био је патријарх српски Георгије.³¹ Прва седница одржана је на празник Велике Госпојине (Успења Пресвете Богородице) 1902. Патријарх је отворио седницу речима да се успоставља нова организација, чији ће врховни патрон за свагда бити српски патријарх, а председник будимски епископ. За чланове Патроната изабрани су од стране угарске Владе – Паја Јовановић, од стране хрватског бана Ђура Дедовић. Матицу Српску заступао је председник Антоније Хацић, парох Владимир Димитријевић био је у име црквене општине у Пешти, а присутни су још били и Стеван Јовановић, Младен Мађаревић, Велимир Недељковић, Лазар Крстић и Арсен Зубковић.³² Бранковић је подсетио на велико дело и задужбину Саве Текелије са надом да ће нови Патронат радити на корист фонда и опште за добробит Срба. У здравици патријарх је споменуо Цара, председника владе Калмана Села и бана Хедерварија и похвалио досадашњи рад црквене општине.³³ Патронат се састајао два пута годишње: на почетку школске године због избора стипендиста-питомаца и у јануару, услед годишњих прорачуна и вођења рачуна. Постојала су и три Одбора: економски, дисциплинарни и надзорни.³⁴

Патријарх Георгије је 1903. боравио у Будимпешти поводом прославе стогодишњице рођења Ференца Деака, када га је Одбор за прославу одликовао. Тих дана Бранковић је посетио и Текелијанум. Дочекали су га епископ Лукијан Богдановић³⁵, Арсен Зубковић, Младен Мађаревић, Владимир Димитријевић и Стеван В. Поповић управник, са свим стипендистима. Тада је патријарх нагласио да је најбоље да Текелијанум што пре добије нову зграду.³⁶ Текелијанум се налазио у старој згради коју је купио још Сава Текелија 1837, тако да је Патронат усвојио патријархово мишљење. Тако је 1907. почело рушење старе зграде и подизање нове, која је требала да кошта 900 000 форинти. Патријарх није дочекао крај свих поменутих радова чији је крај био у години 1908.³⁷ Патријарх Георгије је у Будимпешти, заједно са владиком Лукијаном, присуствовао и литургији у грчкој правословној парохији. Литургију је служио владика Лукијан, као и грчки

---

³⁰ Георгије Магарашевић, *Педесет година свеиштенства*, 79–80.

³¹ У јуну 1902. патријарх Георгије је прославио јубилеј – 20 година од дана своје хиротоније за епископа темишварског.

³² Арсен Зубковић је био отац будућег епископа будимског Георгија Зубковића, а бака Георгија Зубковића била је рођена сестра епископа будимског Арсенија Стојковића.

³³ Георгије Магарашевић, *Педесет година свеиштенства*, 84–88.

³⁴ *Успомене проте Стевана Чампрага*, избор, приредила др Феодора Бикар, Сент Андреја 2001, 42

³⁵ Карловачки патријарх у периоду 1908–1913

³⁶ Георгије Магарашевић, *Педесет година свеиштенства*, 96.

³⁷ *Успомене проте Стевана Чампрага*, 43–44.

свештеник из Будимпеште, уз саслуживање грчког ђакона из Беча. Патријарх је све време литургије стајао у архијерејском престолу.³⁸

Што се тиче просветне и црквене делатности српског патријарха мора се поменути и однос према Србима у Америци. Она је заиста вредно поглавље у сагледавању свестраности Бранковићевих црквених и просветних погледа. У току 1891. Крсто М. Гопчевић је јавио патријарху Георгију да је у Чикагу основана грчко-руско-српска парохија. Из тог разлога он се обратио патријарху да лично пронађе тамошњим Србима свештеника, који зна да служи свету литургију на српском и грчком. Месечна плата свештеника износила би 50 долара или 125 форинти, плус уздарје свештенику и Божићу и Ускрсу. Даље се наводи: *Свјатејши патријарјше! Наше стање без свештеника сасвим жалосно: прво народ умире без исповести, без Св. Причешћа, без Св. Крста, а тело се полаже у гроб без опела, даље деца се крсте у туђе вере, а венчање се врши по путу суда, није ли грозно и ужасно? Милостиви Владико! Укроти своје стадо и изврши вољу вапијућег изгубљеног народа у овој далекој и страниј земљи која са највишом пониженошћу а и радошћу очекују Ваше писмо и Ваш Свети Благослов.*³⁹ Само неколико дана пошто је стигло писмо патријарх Георгије је јавио епископима будимском Арсенију Стојковићу, вршачком Нектарију Димитријевићу, пакрачком Мирону Николићу, о овој молби Срба из Чикага. Сматрао је да треба обавестити свештенике, да ако међу њима постоји неко ко може да одговори на овакав захтев и изазов да се што пре јави у смислу препоруке, јер Србима у Чикагу треба што пре помоћи. Највећи проблем је било знање грчког језика или чак и арапског због Сиријаца који су се налазили при парохији.⁴⁰

У току 1905. црквена општина из Чикага се обратила поново српском патријарху. Постојала је недоумица у вези са следећим питањем. Купљена је кућа за црквену општину и земљиште за цркву. Надлежни парох је био Севастијан Дабовић,⁴¹ који је Богословију завршио у Москви и који је тврдио да Срби из Чикага припадају руској конзисторији и да само руска конзисторија из Сан

---

³⁸ Исто, 67.

³⁹ АСАНУК, МПА,А ; Сава епископ шумадијски, *Историја српске православне цркве у Америци и Канади 1891–1941*, Крагујевац 1994, 38.

⁴⁰ Сиријци су махом били верници Антиохијске патријаршије, која и данас има парохије у Сједињеним државама. Сава епископ шумадијски, *Историја српске православне цркве*, 38–39

⁴¹ Севастијан (Јован) Дабовић је рођен 1863. у Сан Франциску. Школовао се у духовним академијама Кијева и Петрограда. Замонашен је и рукоположен у Русији 1887. Јеромонах је постао 1892, када га је рукоположио епископ алеутски и аљаски Николај, а убрзо је постао мисионар за Калифорнију. У току 1894. у Џексону у Калифорнији подиже прву цркву за Србе. Храм је осветио епископ Николај. Не дуго затим, Дабовић се обратио за помоћ митрополиту Србије Михаилу. Касније после смрти патријарха Георгија, а на предлог Синода руске цркве тражио је 1908. од Синода Карловачке митрополије, да буде посвећен за викарног епископа и да буде старешина српске духовне мисије у Америци. На Балкану је касније боравио као представник Америчког библијског друштва. Упокојио се у манастиру Жича у новембру 1940. Опело је одржао владика Николај Велимировић. Одлуком Светог архијерејског Синода српске православне цркве из фебруара 2007, земни остаци архимандрита Севастијана Дабовића су у септембру 2007. пренети у цркву Светог Саве у Џексон. (Сава епископ шумадијски, *Историја српске православне цркве у Америци и Канади 1891–1941*, 42)

Франциска може да им потврди свештеника. Из тог разлога писмо је упућено патријарху Георгију да разјасни, да ли је у праву Дабовић и под чију јурисдикцију спадају чикашки Срби. У одговору Георгије Бранковић је известио да Срби изјаве да потпадају под власт духовну патријарха у Сремским Карловцима, и да се на тај и такав начин реши питање њиховог статуса. Србин свештеник тада неће зависити од било чије црквене надлежности сем српске. Потребно је да општина обезбеди плату свештенику од најмање 1 500 долара и стан.⁴² Очигледно је Георгије Бранковић желео да Србе у Чикагу доведе под своју духовну власт, што би вероватно врло брзо и остале Србе у Америци ставило под духовну ингеренцију Карловачке митрополије. Највећи проблем, међутим, је била сума од 1 500 долара, коју није имала да исплати српска општина у Чикагу. Црквена општина из Стилтона у Пенсилванији такође се обратила Бранковићу са намером да им пошаље свештеника, јер ће у супротном у потпуности преовладати русофилске тежње.⁴³

Епископ руске православне цркве Тихон (будући Св. Тихон патријарх московски), решио је да реорганизује руску цркву на подручју Америке. Почетком марта 1903. Тихон је решио да организује и српску духовну мисију, па је стога посао поверио Севастијану Дабовићу. После тога, 17. јуна 1905, Дабовић је писао патријарху Георгију Бранковићу. Обавестио је патријарха да ради са благословом епископа Тихона, али да моли Његову Светост да на Угарском Сабору брани интересе српске духовне мисије у Америци. Доста верника у Америци пореклом је са простора Митрополије – са Баније, Кордуна, Лике, Баната и Срема. Конкретно од патријарха је захтевано да се једном ђаку Србину из Америке да стипендија да заврши Карловачку богословију и да буде обавезан да се врати на службу у Америку. Тражила се и материјална помоћ од 2000 до 3000 круна годишње за потребе српске мисије у Америци. Тражено је и да патријарх напише писмо Светом синоду у Санкт Петербург да нема ништа против да се за Србе изабере епископ за Америку и да лично преложи кандидата. Убрзо је Бранковић послао одговор, из кога се могло закључити да није желео да се меша у послове српске духовне мисије у Америци. Мора се имати на уму да везе српске јерархије са руском јерархијом нису биле препоручљиве, односно биле су чак и непожељне јер је оптужба за русофилство и панславизам у Монархији била врло озбиљна и могла је имати велике последице по патријарха. Тако је Бранковић дао одговор да српска црква у Монархији стоји материјално лоше и да не може да финансира ђака из Америке. Најпоследње питао је и какве везе имају припадници Карловачке митрополије са руском јерархијом ?⁴⁴

Патријарх Георгије је примио и опширну представку Срба односно црквених општина Стилтона, Саут Чикага, Питсбурга и Џанстауна. У свом писму су извештавали да их у Америци има више од 100 000, али да је од почетка био проблем што су верске потребе решавали православни свештеници али који нису

---

⁴² Сава епископ шумадијски, *Историја српске православне цркве у Америци и Канади 1891–1941*, 44–45; АСАНУК, МПА, А 380/1905

⁴³ АСАНУК, МПА, А, 568/1905

⁴⁴ АСАНУК, МПА, А, 283/1905. (писмо Дабовића патријарху и одговор)

били Срби. Свуда су осниване српске црквене општине и подизани храмови. Међутим, врло брзо се појавио проблем са руским свештеницима. Срби су слабо разумели руске свештенике, а ови опет нису схватили српске обичаје, што је довело до потешкоћа. У Чикагу се јавио проблем архимандрита Севастијана Дабовића који, како су писали Срби, је желео да их доведе под духовну јурисдикцију руске цркве односно под алеутску епархију. Руски архиепископ у Њу Јорку, преко Севатсијана као свештеника постављеног од стране Синода у Санкт Петербургу за српску цркву је водио многе црквене послове, али без питања верника и српских општина. Сама појава Руског егзархата на територији Северне Америка под чију управу би дошли и Срби, је довела до револта и ситуације да се морала бранити своја црква. Закључци су следећи: да су Срби сами подигли своје цркве и општине, да у Сједињеним Државама сваки народ може слободно уређивати своја верска питања, да руски егзархат може бити зависан једино од Синода у Москви, а да Срби желе да да им духовна власт буде Српски Синод, а не руски јер страхују за своју имовину. Срби желе да сами бирају своје свештенике, а не да им Руси намећу избор. Примера ради, грчке колоније и свештеници су били под духовном влашћу архиепископа Атинског.⁴⁵

Свако је желео да сачува своје обичаје па тако су и Срби желели свештенике своје крви, а не туђине. Дошло се до идеје да сами Срби у Америци, одрже свој народни Сабор на коме би се решила питања уређења српске цркве у Америци. Од патријарха Георгија тражен је савет и благослов, на који начин да се организују црквене прилике. Питање је постављено да ли би патријарх Бранковић желео да се прихвати духовног вођства, јурисдикције и надзора над српским црквама у Америци, преко специјалног референта, кога би сам именовоао, или да сам у своје руке преузме цркву и свештенике (пристигле са територије Карловачке митрополије) и да благослови Антиминсе, св. Миро и остале потребне црквене ствари.⁴⁶ Више је него очигледно да су Срби, нарочито са територије у Монархији, који су емигрирали у Сједињене државе имали знатног поверења у свог духовног првојерарха. Ипак Бранковићу су од државних власти биле релативно везане руке у том погледу. Он није могао да на своју руку као високи државни чиновник даје иницијативу која се тичала и односа две државе.

Ово питање није решено за живота патријарха Георгија Бранковића. Срби у Америци прошли су кроз доста мука и невоља док нису васпосавили своју црквену организацију. Тек после уједињења српске патријаршије 1920. и мисије владике Николаја Велимировића⁴⁷ у Америци решено је питање српског владике у лику Мардарија Ускоковића. Тако је остао је забележен вредан помен да су се амерички

---

⁴⁵ Због малог броја верника у Турској и малој Азији, после егзодуса 1922–1924. сви Грци ван граница Грчке налазе се под јурисдикцијом Васељенске патријаршије.

⁴⁶ Сава епископ шумадијски, *Српска православна црква у Америци и Канади 1891–1941*, 54–58; АСАНУК, МПА, А, 225/1906.

⁴⁷ Владика Николај се после Другог светског рата поново нашао у Америци, где се и упокојио 1956. Сахрањен је у манастиру Св. Саве у Либертвилу, а његове мошти пренете су у Србију у Лелић 1991. где и данас почива у својој задужбини. Од 2003. прославља се као светитељ Српске православне цркве Св. Николај српски.

Срби, као првом архијереју за помоћ обратили патријарху карловачком Георгију Бранковићу.

Извори и литература:

Архив српске академије наука у Сремским Карловцима, Митрополијско-патријаршијски фонд А

Српски Сион

Васин, Горан, *Ктиторска делатност патријарха Георгија Бранковића у Сремским Карловцима*, Споменица Историјског архива Срем, бр 8, Сремска Митровица 2009.

Васин, Горан, *Освећење обновљене српске цркве у Сремској Митровици 1891*, Споменица историјског Архива Срем, бр. 5, Сремска Митровица 2006.

Васин, Горан, *Патријарх Георгије Бранковић и његово доба 1890-1907*, рукопис магистарског рада, Нови Сад 2008.

Вуковић, Сава, епископ шумадијски, *Настојатељи манастира Гргетега*, у *Манастир Гргетег*, Нови Сад 1990.

Вуковић, Сава, епископ шумадијски, *Историја српске православне цркве у Америци и Канади 1891-1941*, Крагујевац 1994.

Вуковић, Сава, епископ шумадијски, *Писма патријарха Георгија Бранковића*, Крагујевац 1994.

Ковачевић, Душко М, *Георгије Бранковић управитељ учитељске школе у Сомбору, прилог за биографију*, Сомбор 2004.

Магарашевић, Георгије, *Педесет година свештенства његове Светости патријарха Георгије Бранковића*, Сремски Карловци 1905.

Медаковић, Дејан, *Срби у Бечу*, Нови Сад 1998.

Мишић, Вукосава, *Постанак и развитак Српске Светосавске општине у Бечу*, Београд 1929.

Петровић, Душан Н, *Патријарх Георгије Бранковић, животопис и рад на црквеној просвети*, Нови Сад 2005.

Руварац, Димитрије, *Патријарх Георгије Бранковић и владика Милаш*, ГИДНС, Нови Сад 1931.

Успомене проте Стевана Чампрага, избор, приредила др Феодора Бикар, Сент Андреја 2001.

GORAN VASIN

**PASTORAL AND PATRONAGE ACTIVITIES
OF PATRIARCH GEORGIJE BRANKOVIĆ
IN THE HABSBERG MONARCHY AND AMERICA
FROM 1890 TO 1907**

Summary

Patriarch Georgije Branković could be considered one of the greatest Serbian patrons and benefactors from the end of the nineteenth century. A great number of churches and monasteries on the territory of the Habsburg monarchy addressed the Karlovci First Hierarch for help. Requests and appeals to help churches, schools, students, and orphans were arriving on daily basis. Branković answered in many cases. Quite a number of Fruška gora monasteries and churches in Sirmium shined in full splendor thanks to the Patriarch's contributions. The similar case was with the schools. Serbs in America also addressed the Karlovci Patriarch to help them organize and financially support them in order to launch the church organization.

Keywords: Patriarch Georgije Branković, patron, donor, Sombor, monasteries, the Habsburg Monarchy, Orthodoxy in America

Биљана Шимуновић Бешлин
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
simunovicbiljana@gmail.com

О „НАЈДОСЛЕДНИЈОЈ ДОСЛЕДНОСТИ“ ЈЕДНОГ „НОВОГ СРБИНА“ (О РАДИ ЛУНГУЛОВУ И ВАСИ СТАЈИЋУ)

Сажетак: У раду је представљена биографија Раде Лунгулова, учитеља, публицисте, покретача и уредника неколико информативних гласила, југословенског националисте. Лунгулов је, према властитом сведочењу, припадао „колу српске национално-револуционарне омладине у старој Војводини коју је око себе сакупио Васа Стајић, као њезин идеолог и духовни вођа“. Себе је сматрао за једног од најоданијих Стајићевих следбеника. Анализа Лунгуловљеве рецепције Стајићевих идеолошких, националних и политичких концепција спроведена је превасходно на основу аутобиографских извора из Рукописног одељења Матице српске.

Кључне речи: Војводина, Краљевина СХС/Југославија, српска интелектуална елита, српски национализам, југословенски национализам.

Рада Лунгулов, учитељ, публициста, покретач и уредник неколико информативних гласила, може се сврстати у круг српске интелектуалне и политичке елите у Војводини између два светска рата, уз напомену да није припадао његовом највишем, стваралачком слоју.¹ Његова биографија је по много чему специфична, али може се сматрати, барем у извесном смислу, индикативном за генерацију Срба у јужној Угарској, стасалу уочи Првог светског рата. Наиме, Лунгулов је припадао, по властитим речима, „оном колу српске национално-револуционарне омладине у старој Војводини, коју је око себе сакупио Васа Стајић,² као њезин идеолог и духовни вођа“.³

---

¹ Б. Шимуновић-Бешлин, „Српски учитељи као заступници друштвених идеја у југословенској краљевини – Рада Лунгулов и Жарко Зрењанин“, *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII–XX век)*, Сомбор 2009, 315–328.

² Васа Стајић (Мокрин, 10. 2. 1878 – Нови Сад, 10. 2. 1947), професор српског језика и књижевности, публициста, историчар, председник Матице српске (1945–1947). Видети: Ж. Милисавац, *Васа Стајић*.

Рада Лунгулов рођен је 1894. године у Батоњи (мађ. *Battonya*, рум. *Bătania*; *Békés megye*). Поттицао је из породице имућних земљопоседника. У породици је пређано негована српска национална традиција и православна вера. Растао је окружен сликама на којима су биле приказане сцене из Косовског боја и иконама православних светаца. У родном месту завршио је шесторазредну основну школу, а онда се уписао у српску вероисповедну Учитељску школу у Сомбору. Ту су се већ школовале две његове старије сестре, Катица и Терезија. И управо у Сомбору је, како се накнадно сећао, развио „тоталну ирационалност, аналфабетску непрактичност, лакомисленост, фанатизам да је вредно живети САМО као 'борац' за народ и за народне идеале“. Постао је „аскета и фанатик нације“ по угледу на свог професора, Васу Стајића.⁴ Као и већина његових школских другова, Рада Лунгулов је свог професора српског језика и књижевности Васу Стајића сматрао оличењем националног револуционара, храброг, одважног, спремног на лично жртвовање. Високи и сувоњави наставник књижевности постао је његов узор за цео живот. Сва је прилика да је наклоност била узајамна, јер је и Стајић у младом препарандисти, земљаку из Баната, препознао многе таленте. Свакако је у њега имао пуно поверења. Управо је младом Ради поверио да, за време летњег распуста на крају школске 1911/1912. године, уочи балканских ратова, организује посету матураната сомборске Учитељске школе национално угроженим „српским оазама“ у њиховом заједничком завичају – Банату (Батоња, Арад, Врањево, Бечкерек, Чаково, Вршац, Ковин). Овај „поход“ или, како су учесници имали обичај да истакну – „турнеја националног буђења“ – требало је да подстакне национална осећања код Срба у овим срединама и да им истовремено представи југословенску националну идеологију. Хор ђака сомборске Учитељске школе је на приредбама певао родољубиве српске народне песме, а Стајић држао надахнута предавања о значају „националног родољубља“. Прва приредба одржана је управо у родном месту Раде Лунгулова – Батоњи. „Турнеја националног буђења“ имала је велико финале у Краљевини Србији, јер је Стајић своје ђаке одвео у Београд, где су добили прилику да се упознају са истакнутим српским интелектуалцима, Стајићевим познаницима и пријатељима. Листом су прихватили Стајићев позив да се сви заједно учлане у организацију Народна одбрана, која је образована у време аустроугарске анексије Босне и Херцеговине 1908. године, ради окупљања добровољаца и помоћи за случај рата Србије са Аустро-Угарском.⁵ Посетили су и Крагујевац, где су, према сећањима Раде Лунгулова, гледали „како се праве бомбе“.⁶

Нацрт за студију, Нови Сад 1949; J. Tamaš (ur.), *Vasa Stajić – misao i delo*. Zbornik radova sa naučnog skupa, Novi Sad 2008.

³ Рукописно одељење Матице српске (РОМС), М. 12.439, Рада Лунгулов, *Успомене. О раду српске национално-револуционарне омладине у Старој војводини у периоду од непосредно пре Балканског до 1914, непосредно пре Првог светског рата*, 1.

⁴ РОМС, М. 12.438, Рада Лунгулов, *Животопис*, 5–6.

⁵ Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, I, Београд 1997, 465–506.

⁶ A. Lebl (prir.), *Politički lik Vase Stajića. Izabrani politički i ideološki spisi*, Novi Sad 1963, 128, 131.

Васа Стајић се у сомборској Учитељској школи запослио 1907. године.⁷ Био је у то време још млад, тек на прагу четврте деценије свог живота, а већ уважен као узоран педагог и талентован публициста. Био је сасвим необична појава за своје време, јер је, уместо да постане „још ужи националиста од својих мађарских противника“, проповедао „нови српски широки национализам, ослоњен на друштвену правичност и просвећену човечност“. И на часовима и у слободно време које је проводио са својим ђацима настојао је да младе будуће учитеље „просветли“ у духу својих погледа на свет: да их спасе од „мађаризације“ и врати „српству“, али и да их „у исти мах“ уведе у „круг просвећене човечности“, да им избије из срца „мржњу на све осим својих“ и уместо тога у срца усади „љубав за све“.⁸ Младићима се нарочито допадало то што је Стајић величао домете и оригиналност уметничког и научног стваралаштва српских књижевника и научника, што „у просветним и социјалним својим тежњама не полази ни од Маркса, ни од Бернштајна, него од Доситеја, Мушицкога и Стерије, од Светозара Марковића и Цвијића“.⁹

Лунгулов је већ завршио школовање, када је Стајић у јесен 1912. године одлучио да у Сомбору покрене лист *Нови Србин* намењен средњошколској омладини. Није чудно што су ту иницијативу најватреније подржали управо његови ђаци из сомборске Учитељске школе, који су Стајића доживљавали као „апостола“, а његов лист као „еванђеље целокупне националне омладине Војводине“. Лист је имао „национално-пропагандистичко-револуционарни карактер“ и био намењен „у првом реду српској, а нарочито војвођанској омладини по мађарским школама“. Већину чланака писао је сам Стајић, а само повремено објављивао је и чланке других аутора (Исидоре Секулић, Вељка Петровића, Милете и Милутина Јакшића).¹⁰ За кратко време уз Стајића је стала права „армија“ младих и образованих људи који су били спремни да прихвате крилатицу „Нови Србин бити значи радити“ и са Стајићем крену „У народ!“.¹¹ Сваки од Стајићевих следбеника, сећао се неколико деценија касније Рада Лунгулов, „тек свршених младих учитеља, добио је задатак и положио је завет: да ће у селу где буде изабран и у најближим селима до свога места службовања, одмах и неодложно, како место заузме, спровести организацију читаонице народне, које су имале постати средишта пропаганде у раду на ’буђењу националне свести најширих народних слојева’ (...) и дилетантске сељачке дружине са радним седиштем у самој школи“. И Рада Лунгулов се уочи Првог светског рата осећао као „Нови Србин“. Био је посебно талентован за организовање и вођење аматерских хорова и хорских приредби. Партитуре песама „које могу најефикасније допринети буђењу и распаљивању националне свети“ набављане су преко организације Народна одбрана.¹²

⁷ Р. Макарић – С. Васиљевић (ур.), *Двеста година образовања учитеља у Сомбору (1778–1978)*, Сомбор 1978, 222.

⁸ Н. Радојчић, „Васа Стајић и историја Војводине“, *Споменица Васи Стајићу*, 22–23

⁹ С. Јакшић, „Апостолство Васа Стајића“, *Споменица Васи Стајићу*, 105–112.

¹⁰ М. Лесковац, „Часописи Васа Стајића“, *Споменица Васи Стајићу*, 146–153.

¹¹ С. Мародић, „Вођ предатног омладинског покрета у Војводини“, *Споменица Васи Стајићу*, 32–37.

¹² РОМС, М. 12.439, Рада Лунгулов, *Успомене*, 1.

Стајић је убрзо отпуштен из сомборске Учитељске школе. То га, као уосталом ни полицијске истраге, хапшења, осуде на затворске казне, није спречило да настави да издаје *Новог Србина*, да одржава везе са Народном одбраном у Београду, да путује по Далмацији. Уочи Сарајевског атентата организовао је конгрес свих Срба матураната из Мађарске, а потом и екскурзију у Србију и заједничку прославу Видовдана са матурантима из Србије на Косову пољу.¹³ По повратку је уследило ново хапшење и суђење за велеиздају. Прогони аустроугарских власти и храброст коју је Стајић показивао пред судијама и у затворима још више су учврстили његов углед међу младим Србима у Угарској. После атентата у Сарајеву и Рада Лунгулов је био под истрагом, а његов отац Петар и једна од његових старијих сестара били су ухапшени и затворени. За време служења казне у сегединском затвору Стајић је у мађарској штампи имао прилику да чита извештај о хапшењу старије сестре Раде Лунгулова, „госпођице Терке Лунгулове и њеном јуначком држању пред жандармима“. У својим сећањима је доцније изражавао и искрено саосећање са трагичном судбином „честитог јој оца“, Пере Лунгулова, чије је здравље током боравка у логору Чилаг (Csillag) било озбиљно нарушено, у шта се приликом једног сусрета у затворској капели Стајић и лично могао уверити, што га је дубоко дирнуло.¹⁴

Док су његов отац и сестра били у затвору, Рада Лунгулов је регрутован у аустроугарску војску. Провео је три месеца у школи резервних официра, а онда послат на фронт у Галицију. Марта 1916. прекомандован је у Тирол. Због једног изванредног подвига, одликован је Златном медаљом за храброст, разрешен ознаке да је политички сумњив и послат на одсуство. По повратку на фронт најпре се придружио свом пуку на Карпатима, а онда прекомандован у Будим.¹⁵ Приближно у то време је, наводно, срео супругу Васе Стајића, Милицу, и од ње сазнао да је Вељко Петровић поручио Стајићу да „Војводина не стоји добро пред Антантом и да је потребно било провоцирати нове прогоне војвођанских Срба ради скретања пажње иностраних кругова на српско обележје Војводине“. Стајићева супруга је, наводно, саветовала Лунгулова да посети Јашу Томића, који је у то време био у кућном притвору у Новом Саду, да би га обавестио о томе и ставио му се на располагање, ако Томић буде сматрао да би могао бити од користи. Лунгулов је, барем према његовим наводима, прихватио тај задатак и успешно га обавио. Због сумње да врши обавештајну делатност у корист Србије против Лунгулова је наводно вођена истрага, а доцније се јавио као добровољац у српску војску.¹⁶ Крај рата дочекао је на Солунском фронту, где је, наводно „због својег ’ов’ у презимену“, осумњичен да је „бугараш“ и стога „задржан све до маја 1919. године као командир стражарске чете“.¹⁷

---

¹³ А. Јаковљевић, „Васа Стајић у борби против мађаризације“, *Споменица Васи Стајићу. Обновљено издање из 1938. године*, Нови Сад 2009, 100–101.

¹⁴ А. Lebl (прir.), *Politički lik Vase Stajića*, 128, 131, 142, 147, 216–217.

¹⁵ РОМС, 12.438, Рада Лунгулов, *Животопис*, 8.

¹⁶ РОМС, 8.383, *Рада Лунгулов – Васа Стајићу*, 10. 11. 1937.

¹⁷ РОМС, 12.438, Рада Лунгулов, *Животопис*, 8.

Васа Стајић је провео Први светски рат као робијаш у казаматима Аустро-Угарске. У октобру 1918. успео је да, захваљујући фалсификованим документима које му је доставила супруга Милица, побегне у Загреб, а у новембру 1918. вратио се у Нови Сад овенчан „ореолом националног борца и мученика“. Изабран је за секретара Српског народног одбора, члана Редакционог одбора и одговорног издавача *Српског листа*. Међутим, у драматичним данима распада Аустро-Угарске и уочи проглашења нове, југословенске државе, Стајићеви политички погледи значајно су одударали од тада преовладавајућих ставова српске интелектуалне и политичке елите из јужне Угарске, предвођене радикалским прваком Јашом Томићем. Крај новембра провео је у Загребу, где је учествовао у раду Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба. Одржао је и једно запажено предавање у Југославенском демократском клубу о потреби реформисања политичких и националних идеала у новој југословенској држави. По повратку у Нови Сад није учествовао у раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању, превасходно због отвореног сукоба са Јашом Томићем. Сву енергију усмерио је у састављање детаљног плана обнове рада Матице српске, најстарије српске културне и просветне установе. Био је и један од иницијатора оснивања групе југословенских демократа у Новом Саду, по угледу на Југословенску демократску лигу у Паризу, у чијем је оснивању и раду учествовао његов пријатељ, књижевник Вељко Петровић. Ипак, није се учланио у новоосновану Демократску странку, већ је одлучио да настави да своју „просветилачку“ мисију, чувајући своју независност, самосталност и самосвојност.¹⁸ Изабран је 1920. за секретара Матице српске, али се већ 1922. повукао са тог положаја.¹⁹ Осећајући се несхваћен у Матици, одлучио је да покрене нови лист. Концепција *Нове Војводине* заснивала се на пароли некадашње Уједињене омладине српске: „просветом слободи“, али је Стајић у својим политичким погледима направио „оштар заокрет од национализма ка интернационалном хуманизму“ и направио лист „са јаким космополитским, екуменским и регионалистичким акцентом“. Као и *Нови Србин*, и *Нова Војводина* је требало да буде само подстицај за организовање новог омладинског покрета. Нову генерацију, која стасавала после Великог рата, Стајић је настојао да окрене истовремено против шовинизма, корупције, фашизма, али и комунизма, нудећи као алтернативу просвећивање друштва, образовање у најширем смислу речи. Упркос великом ентузијазму са којим је приступио оснивању и уређивању новог листа, није доживео успех какав је очекивао. Од тада се у јавности оглашавао ретко, углавном испољавајући разочараност и огорченост приликама у југословенској краљевини.²⁰ Већ средином двадесетих посветио се наставничком позиву и истраживачком раду у библиотекама и архивима. Сасвим нова генерација младих гимназијалаца, најпре у Новом Саду а онда и у Суботици, била је одушевљена професором југословенске

---

¹⁸ „Није желео да буде чиновник, али ни само професор, а највише му је било мрско да добије неку службу која ће бити синекура“, Д. Попов, *Историја Матице српске. IV део, 1918–1941*, Нови Сад 2001, 12–13, 29, 41–43, 71.

¹⁹ В. Шимуновић, *Матика српска у Краљевини Југославији*, Београд 1997, 21, 24.

²⁰ Ж. Милисавец, *Васа Стајић*, 70–73, 106–107.

књижевности и француског језика, који им је „отворио очи, развио вољу за рад, улио много самопоуздања и вере у себе и у живот“.²¹

По повратку са Солунског фронта, Рада Лунгулов се најпре вратио у родно место. Радио је као учитељ и размишљао о оптирању за југословенско држављанство. Када је сазнао да ће Батоња припасти Мађарској, набавио је фалсификована документа и пребегло у Краљевину СХС. А тамо је дознао „да на албанској граници још пуцају пушке“. Јавио се добровољно и у чину капетана провео у Охриду наредне три године. Био је „пресретан у том прастаром гњезду православља“, али и незадовољан због корумпираности „полицијских писара“ и насиља према локалном, македонском становништву. Због тога се често сукобљавао са колегама и надређенима.²² Онда се, „на позив оптаната из Батоње“, свог родног места, са југоистока упутио на североисток, како би тамо прогонио „олош који чини разне злоупотребе, прљајући југословенски национализам“. Заправо, постављен је за шефа „државне тајне полиције за Б. Б. Б.“ са седиштем у Суботици.²³ Одатле је, на позив својих „другова добровољаца“ и по наређењу „свог партијског вођа Прибићевића“, прешао у Стару Кањижу. Као велики капетан, старао се о јавној безбедности која је у овом месту често била угрожена међунационалним инцидентима. За разлику од свих ранијих инцидената у служби, сада је учествовао у једној великој „афери“ која је добила и велики публицитет. У јуну 1925. године на страницама локалне штампе, али и београдске *Политике*, пажњу читалаца привукао је сензационалистички тон извештаја о хапшењу старокањишког великог капетана Раде Лунгулова. Према наводима *Политике*, приликом претреса капетановог стана полиција је запленила „масу књига социјалистичких писаца, па чак и нека Масарикова дела“, као и интимни дневник у којем је било „пуно записа у којима се осуђује данашње друштво и из којих се види да је код Лунгулова настала једна душевна депресија“. Оптужен је за шпијунажу у корист Мађарске и везе са комунистима. У штампи се спекулисало да су сумње против њега засноване и на чињеници да се, иако је припадао породици која је била прогањана за време рата као националистичка, „оженио сестром једног члана Друштва Пробуђених Мађара“.²⁴ Читава „афера“ добила је само недељу дана касније и „сензационалан епилог“. Београдска *Политика* известила је читаоце да је тадашњи министар унутрашњих послова одлучио да отпусти из службе иницијаторе истраге против Лунгулова, као и да изврши „ревизију чиновника и службеника у суботичкој тајној полицији, јер се показало да у њој има врло неисправних људи“.²⁵

После старокањишке „афере“ Рада Лунгулов је скинуо униформу. По свему судећи, ипак није био меланхолични и разочарани тридесетогодишњак.

---

²¹ В. Savin, „Zaostavština Vase Stajića u Muzeju grada Novog Sada“, Julijan Tamaš (ur.), *Vasa Stajić – misao i delo*. (Текст је прештампан из часописа: *Godišnjak Muzeja grada Novog Sada*, 2/2006, 124–143)

²² РОМС, 12.438, Рада Лунгулов, *Животопис*, 8.

²³ „Веровало сам – кад ми је то место понуђено – да ћу моћи користити својој отаџбини, а – право да кажем – авантуристички мој дух слутио је у том звању дивне прилике за тајанствене и нарочите подвиге“. РОМС, 12.438, Рада Лунгулов, *Животопис*, 8.

²⁴ *Политика*, 11. 6. 1925, 4–5.

²⁵ *Политика*, 17. 6. 1925, 5.

Рехабилитован је и постављен за секретара великог жупана у Суботици. Тек у старости, забележио је у свом *Животопису* да је управо тада „уврштен једном заувек у картотеку 'антидржавних типова'“ и да је од тада остао сумњив „за све режимлије“. Када је, због још једног у низу сукоба у служби, поново отпуштен, одлучио је да се врати старом позиву. Прихватио је посао учитеља у Келебији, малом селу на северу Бачке, на самој граници са Мађарском. Напокон је добио прилику да оствари програм „Новог Србина“. Држао је наставу, основао Буњевачко-српску дилетантску дружину и Народну читаоницу, организовао позоришне представе, хорске приредбе, предавања о популарним темама. Сам је пред сељацима, Србима и Буњевцима, говорио „о Русији, задругарству, Словенству, будућем праведном свету итд.“.²⁶ На снагу његовог ентузијазма морао је утицати и поновни сусрет са „духовним вођом“, Васом Стајићем, који је 1927. постављен за директора гимназије у Суботици. Наиме, контакти између Лунгулова и Стајића, по свему судећи, нису били чести, али блискост није нестала.²⁷ Васа Стајић је са згражањем пратио и старокањишку „аферу“ свог некадашњег ђака. У једном чланку, објављеном 1926. године у суботичком часопису *Књижевни север*, отворено је критиковао друштвени и политички поредак у којем се „Лунгулови опет хапсе“.²⁸

Јавни ангажман Раде Лунгулова на северу Бачке био је сасвим у складу са политичким и националним опредељењима Васе Стајића, али су „духовни вођа“ и његов следбеник бирали различите путеве и средства за постизање истоветних или барем врло сличних циљева. На избор су пресудно утицали различити афинитети и интелектуални потенцијали. Лунгулов се, баш као и Стајић, залагао за слојност Срба и Буњеваца у Суботици и њеној широј околини. Стајић је за време боравка у Суботици био посвећен раду у гимназији, а слободно време је углавном проводио у градској библиотеци „читајући и увек нешто истражујући у старим списима и књигама“. О свом трошку штампао је обновљено, четврто издање патриотског епа једног од првих књижевника бачких Буњеваца, фра Гргура Пешталића. *Славонјев бачких и других словинске крви делијах*, који је први пут објављен 1790, Стајић је објавио са својим опширним предговором и коментарима. Није пропустио прилику да истакне да је од Пешталићевог „југословенског осећања и свеславенске солидарности“, скоро век и по касније преостао само „сан који се разбија о грубу и несмислену стварност“.²⁹ Лунгулов је, с друге стране, пред општинске изборе 1927. покренуо лист *Слободна реч*, као „орган северне националне страже“. У својим чланцима, јавно је истицао да је неопходно да се Срби и Буњевци у Суботици окупе „под исти барјак“ и то зато што су „по крви једно и да ће бити заувек једно, па ма како се звали и крстили“. Подухват је, међутим, био неуспешан у пуном смислу те речи. *Слободна реч* није освојила читаоце. Штампана су само четири броја. Замисао Раде Лунгулова да све политичке странке у Суботици, које окупљају Србе и

²⁶ РОМС, 12.438, Рада Лунгулов, *Животопис*, 11–12.

²⁷ Стајић је сачувао писма Раде Лунгулова и она се чувају у Рукописном одељењу Матице српске. Стајићева писма Раде Лунгулову највероватније нису сачувана, али се из писама Лунгулова Стајићу посредно може закључивати о њиховом садржају.

²⁸ А. Lebl (прir.), *Politički lik Vase Stajića*, 148.

²⁹ М. Mandić, „Vasa Stajić i Bunjevci“, *Споменница Васи Стајићу*, 125–126.

Буњевце, на парламентарне изборе 1927. изађу са обједињеном листом није се остварила.³⁰

Када је Стајић отишао из Суботице, однос између „учитеља и вође“ и његовог „доследно оданог“ ђака остао је присан и пријатељски.³¹ Када је проглашена Шестојануарска диктатура, обојица су се нашли на удару режима. Стајић је 1931. године пензионисан.³² Лунгулов је добио неприхватљив премештај и због тога био принуђен да напусти учитељску службу, али није био спреман да следи Стајићев пример и послуша његов савет да се потпуно повуче из јавног и политичког живота.³³ У јесен 1932. основао је нови лист преко којег је желео да утиче на јавно мњење на северу Бачке, али и да својој породици обезбеди егзистенцију.³⁴ *Народни глас* био је намењен превасходно српском колонистичком, добровољачком и оптантском становништву, насељеном после Првог светског рата на северу Бачке, дуж југословенско-мађарске границе. Лунгулов је, наимае, желео да постане „духовни вођа“ насељеника. Зато се прихватио и руководећег положаја у Савезу аграрних заједница за Барању, Бачку, Банат и Срем.³⁵ Имајући у виду лоше искуство са претходним издавачким подухватом, уредио је и да Савез аграрних заједница, у којем је већ имао велики утицај, обезбеди претплату својих чланова за *Народни глас*.³⁶ Објављено је, међутим, само десетак бројева. Лунгулов се сукобио са сувласником и сауредником листа и обуставио *Народни глас*. Већ крајем октобра 1932. године сам је покренуо нови лист, *Народну реч*, „независан лист јавног мишљења“. Иако је у *Народној речи* пуно пажње било посвећено унапређењу пољопривредне производње, оснивању сељачких задруга и проблемима који су били последица ликвидације аграрне реформе, Лунгулов је истовремено настојао да подстакне југословенске националисте да не одустану од својих уверења у време када су их многе опозиционе странке отворено доводиле у питање, залажући се све гласније за федерализацију државе.³⁷ Упозоравао је и на опасности од „насилног и неостваривог“ комунизма и пропагирао задружни покрет као спасоносни лек против „преживелог и неправедног“ капитализма.³⁸

У време најдубље кризе Шестојануарског режима, после убиства краља Александра I Карађорђевића, и Васа Стајић је изашао из својеврсне изолације и на наговор својих поштовалаца и пријатеља 1935. прихватио кандидатуру за председника Матице српске. Његов избор поздравили су и многи његови бивши

---

³⁰ Д. Попов, *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад 1983, 254, 274.

³¹ РОМС, 8.384, Рада Лунгулов – Васи Стајићу, 8.5. 1928.

³² В. Savin, „Zaostavština Vase Stajića u Muzeju grada Novog Sada“, 176.

³³ РОМС, 12.438, Рада Лунгулов, *Животопис*, 13; А. Lebl (прir.), *Politički lik Vase Stajića*, 471.

³⁴ После смрти прве жене, оженио се колегиницом, учитељицом Вукосавом Јанчурић и са њом добио сина Петра. Ауторка је захвална Петру Лунгулову који је у значајној мери помогао у реконструисању животописа свога оца и то превасходно на основу оригиналне документације коју садржи архива породице Лунгулов.

³⁵ О Савезу аграрних заједница видети: Г. Маловић, „Савези аграрних заједница – задруга у Војводини између два светска рата“, *Истраживања*, Нови Сад 2007, 211–252.

³⁶ *Дан*, 29. 12. 1938, 4.

³⁷ Д. Попов, *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, 360–361.

³⁸ *Дан*, 19. 1. 1937, 4.

ђаци, нарочито они који су га упознали после Првог светског рата и којима је била посвећена његова *Нова Војводина*. Очекивања „Нових Војвођана“, међутим, нису се остварила. Стајић је после непуних годину дана поднео оставку, делом због личног сукоба са присталицама опозиционог „Војвођанског фронта“ у Матичином Управном одбору, а делом и зато што је успео да испровоцира власти да забране један број *Летописа Матице српске*, чији је он био уредник. Разлози неуспеха Стајићевог ангажовања у Матици српској у то време врло су сложени, али неки од његових савременика и поштовалаца сматрали су да је за то делимично и сам одговоран. Наиме, оцењивали су да је Стајић, колико год паметан и поштен био, једноставно био исто толико „неспретан у опхођењу с људима и тако мало довитљив да правилно оцени ситуацију у којој се налази“. ³⁹ Када је Стајић поднео оставку на место председника Матице српске, његови млади поштоваоци и следбеници били су разочарани, али га нису напустили, ценећи превасходно то „што није убирао камате за своју ранију националну борбу, него је, напротив, пошао даље, одвајајући се од оних који су уживали ренту од ранијих (махом туђих) напора“. ⁴⁰ Ипак, нова генерација младих левичара, међу којима су многи били симпатизери а неки и чланови Комунистичке партије Југославије (КПЈ), била је спремна да сарађује и са Стајићевим „непријатељима“ у Управи Матице српске, уколико је у томе видела корист за остварење својих дугорочних циљева. У Матици су наишли на подршку и приликом оснивања посебне секције, Студентске матице, а и када су почетком 1937. године оснивали Омладински културно-привредни покрет (ОМПОК). Стајић се, с друге стране, због свега тога осећао изневереним и све чешће је у сусретима са младима наступао „као тешко увређен човек, као исмејани, осрамоћени пророк“. Али и такав је на младе људе остављао снажан утисак. ⁴¹

Васа Стајић је свакако једна од ретких, ако не и једина јавна личност према којој је Рада Лунгулов осећао поштовање и дивљење и са којом се није сукобио током читавог свог живота. Друге ауторитете слабо је поштовао. Средином тридесетих година успео је да се врати у просветну службу. Одмах се страшно посветио борби за побољшање положаја учитељског „сталежа“. ⁴² Изабран је за председника Среског учитељског друштва у Суботици, а активно је учествовао и у раду Југословенског учитељског удружења (ЈУУ) и његове секције за Дунавску бановину. На годишњој скупштини Секције, одржаној у јулу 1936. године, кандидовао се за председника и то као један од најистакнутијих вођа такозваног „новог учитељског покрета“ у ЈУУ. Упркос томе што је имао подршку великог броја присутних чланова, није успео да победи дотадашњег председника, те је изабран за првог потпредседника. Незадовољан исходом гласања, одмах је поднео оставку на тај положај. ⁴³ У септембру 1937. године јавно је упозоравао да је

³⁹ Ж. Милисавец, *Васа Стајић*, 106–108; Biljana Šimunović, *Matica srpska u Kraljevini Jugoslaviji*, 42–43.

⁴⁰ Ј. Поповић, „Сусрети са Васом Стајићем“, *Споменница Васи Стајићу*, 49.

⁴¹ В. Šimunović, *Matica srpska u Kraljevini Jugoslaviji*, 25–26, 45–46.

⁴² У службу је враћен на интервенцију Вељка Петровића код министра просвете Раденка Станковића. РОМС, 12.438, Рада Лунгулов, *Животопис*, 13.

⁴³ *Извештај о раду Југословенског учитељског удружења – Секције за Дунавску бановину у Новом Саду (1935–1936)*, Нови Сад 1936, 3.

учитељицама и учитељима, једнако као и „народу и отаџбини“, више него икада потребно „потпуно обезбеђење од свих политичко-партиских шикана, од свих кортешких уцењивања и најзад од свих оних безбројних ситних и крупних паша и дахија нашег нездравог јавног живота, који, за несрећу народа и отаџбине, а за трагедију Југословенског учитељства и школе, врло често настојавају срозавати одгајатеље будућих генерација на ниво проституисаних скутоноша и чанколизаца“. Да би се то постигло, по мишљењу Лунгулова, било је потребно да се учитељицама и учитељима призна сталност и грађанска равноправност „у потпуно обезбеђеном и достојном стандарду живота, законом заштићени породични и брачни мир; тотално изједначење учитељица у свим правима са учитељима; аутоматско и до скрупула савесно спроведено унапређење искључиво по раду и заслугама. Не по политичко-партиским и рођачко-пријатељским заслугама, него по буквално схваћеном, чистом учитељском и просветитељском свом раду“. По његовом суду, био је у то време „са својим ставом, бар формално, у мањини“, јер су унутар „учитељског сталежа и сталешке организације“ владале: „Јнс-овштина“, „Уо-вштина“ и „Јрз-овштина“.⁴⁴

Стајић је, не само за Раду Лунгулова, био сувише значајна личност у средини у којој значајних и истакнутих јавних личности заправо и није било. Стога су 1938. године његови поштоваоци узели Стајићев шездесети рођендан за повод да му одају посебну почаст. Овај јубилеј је, иначе, био обележен низом скупова у Новом Саду и Сремским Карловцима.⁴⁵ И Рада Лунгулов се нашао међу двадесетак аутора прилога у *Споменици Васи Стајићу*, објављеној 1938. поводом Стајићевог шездесетог рођендана. Лунгулов је у *Споменици* Стајића хвалио као „оличење најлепшег значења речи учитељ“, право „духовног родитеља“ предратне српске омладине у Војводини, великог по „равномерној љубави за цело српство и југословенство“, равног Светозару Милетићу по „искреној концепцији потпуне грађанске равноправности“.⁴⁶ Сврставање уз Стајића, међутим, није спречило Раду Лунгулова да се, сасвим неочекивано, у јесен 1938. године стави у службу владајуће Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ). Некадашњи „Нови Србин“ постао је кандидат ЈРЗ на парламентарним изборима, заказаним за децембар 1938.⁴⁷ Лунгулов је своју одлуку правдао драматичним променама међународних прилика у Европи у јесен 1938. године и њиховим утицајем на прилике у Бачкој и Банату. У то време је, наиме, уз међународну подршку, Мађарској припојен јужни део Словачке у којем је била насељена већина мађарског становништва (око 1,2 милиона становника).⁴⁸

---

⁴⁴ Дан, 30. 9. 1937, 6; 19. 10. 1937.

Делимичну сатисфакцију доживео је, ипак, на Ванредној скупштини Секције ЈУУ за Дунавску бановину у октобру 1937. године, када је целокупно дотадашње руководство Секције смењено. *Извештај о раду Југословенског учитељског удружења – Секције за Дунавску бановину у Новом Саду (1936–1937)*, Нови Сад 1937, 6–8.

⁴⁵ А. Lebl (прir.), *Политички лик Васа Стајића*, 556–558.

⁴⁶ Рада Лунгулов, „Учитељ и вођ“, *Споменица Васи Стајићу. Обновљено издање из 1938. године*, 172–177.

⁴⁷ Одмах је добио звање школског надзорника. Политички неистомишљеници оцењивали су да је то унапређење пре било последица приближавања владајућој партији него професионалних заслуга. Наиме, школски надзорник се могао сматрати угледнијим кандидатом од обичног учитеља.

⁴⁸ П. Рокаи и др., *Историја Мађара*, Београд 2002, 559.

Развој догађаја на међународној политичкој сцени изазвао је несигурност и страх на северу Бачке и Баната, нарочито међу српским колонистима, добровољцима и опантима, чијим се неформалним заштитником и вођом Лунгулов сматрао. Под утицајем пропаганде да ће мађарски захтеви за присаједињењем свих територија које су пре Првог светског рата припадале Круни Светог Стефана пре или касније бити остварени, многи међу њима сматрали су да је најбоље да што пре продају своја имања, макар и „будзашто“ и одсеље се што даље од југословенско-мађарске границе.⁴⁹ Лунгулов је, као председник Савеза аграрних заједница за Барању, Бачку, Банат и Срем и кандидат са посланичке листе ЈРЗ, обилазио колонисте и улагао огромне напоре да их увери да нема разлога за панику.⁵⁰

Без обзира на аргументацију одлуке да се сврста уз режим Милана Стојадиновића, Лунгулов је био сасвим свестан да његови пријатељи, једнако као и политички неистомишљеници, могу да је тумаче као изневеравање младалачких идеала, па и идеала „Новог Србина“. То га, ипак, није спречило да још једном затражи подршку и то управо од Васе Стајића. Писао је свом „најмилијем учитељу“ да се осећа „као бродар на узбурканом мору“, да сумња да су га локални прваци ЈРЗ препоручили за кандидата као „жртвено јање“ и да је приморан да упери поглед „према свом највећем светионику“. Очекивао је да ће га Стајић подржати.⁵¹ Надао се да би Стајић могао да поверује да ће се управо његов ученик и одани следбеник, Рада Лунгулов, „томе свету, као посланик њихов умети и знати одужити“.⁵² А „тај свет“ могао је да на парламентарним изборима бира између кандидата Удружене опозиције, којег је препоручивао неприкосновени вођа Војвођанског покрета, панчевачки адвокат Душан Божовић, и Раде Лунгулова, кандидата режимске ЈРЗ. Лунгулов је очекивао да ће га Стајић подржати, без обзира на „фирму“ под којом се кандидовао, да ће лично поверење надјачати политичку искључивост.⁵³ Покушавао је да убеди Стајића да је врло важно да баш он уђе у парламент, како би могао да учини нешто за оне који су „беднији“ од њега. Зато мора да доспе „до тог постоља са којег се много, врло много добра може учинити“. Стајић је, по ко зна који пут, одбио да му помогне, а Лунгулов му то, по ко зна који пут, није замерио. У наредном писму уверавао је Стајића да га потпуно разуме, извињавао му се што га

---

⁴⁹ Š. Mesaroš, *Mađari u Vojvodini 1929-1941*, Novi Sad 1989, 160–164.

⁵⁰ *Дан*, 29. 10. 1938, 3.

⁵¹ Стајићев „непријатељ“ у Матици српској Александар Моч, који га је наследио на положају председника, кандидовао се за посланика у Новом Саду на листи Удружене опозиције. Биљана Šimunović, *Matica srpska u Kraljevini Jugoslaviji*.

⁵² „Ако Ви напишете једно писмо Милораду Ракићу, земљораднику у Меленцима, или било ком другом тамошњем Вашем пријатељу сељаку – каквих тамо знајте да имате веома много – и у том писму мене опишете онаквим какав сам и каквог ме ви знате, онда је мени мандат, легално и са слободном вољом народа, обезбеђен“. РОМС, 8.385, *Рада Лунгулов – Васи Стајићу*, 20. 9. 1938.

⁵³ Лунгуловљева очекивања била су сасвим неоснована, ако се има у виду Стајићева готово пословична искључивост. За Стајића у то време, на пример, према сведочењу Јована Поповића ни „евентуална добра песма Црњанског не може да се апстрахује од његових нечистих и рђавих поступака“. Ј. Поповић, „Сусрет с Васом Стајићем“, *Споменица Васи Стајићу*, 51.

је због „фирме“ коју је изабрао довео у непријатан положај и обећавао да никада неће својим делањем дати повод свом „најмилијем учитељу“ да га се постиди.⁵⁴

На парламентарним изборима у децембру 1938. године Лунгулов је изабран за народног посланика. Добио је и гласове припадника мађарске националне заједнице која је у Новобечејском срезу била бројна и чије су политичке вође претходно постигле договор са председником југословенске владе и вођом ЈРЗ. Примајући честитке католичког жупника из Новог Бечеја, Лунгулов је као новоизабрани посланик ЈРЗ на пригодној прослави изјавио, између осталог, и следеће: „Мој српски, односно југословенски национализам неће да уништи осећаје друге нације. (...) Ми смо се хиљаду година борили за туђе идеале, гинули за туђе интересе и знаћемо сада да се са истим витештвом још више боримо за наше добро, за наш самосталан и слободан живот. Они Мађари који живе у Југославији могу само кроз верност и оданост Југославији и кроз конструктиван рад за нашу заједничку државу да буду слободни, равноправни грађани“.⁵⁵

Уочи Другог светског рата, после стварања Бановине Хрватске, већина представника Управе Матице српске, па и неки његови поштоваоци, сврстала се уз Српски културни клуб под вођством Слободана Јовановића. Стајић је почетком 1940. у Новом Саду основао одбор Југословенског културног клуба, верујући да је у новим историјским околностима неопходно очувати „чистоту југословенске мисли“. У његовом стану у Сремским Карловцима, међутим, на добродошлицу су наилазили и многи гимназијалци, студенти, учитељи и професори, углавном из Новог Сада и Сремских Карловаца, који су сматрали да се проблеми југословенског друштва могу решити само путем револуције.⁵⁶ За време рата стао је на страну комуниста који су успешно руководили југословенским антифашистичким и револуционарним покретом. Његов прелазак на територију под контролом југословенских партизана сматран је једним од најзапаженијих успеха у акцији придобијања представника предратне српске интелектуалне елите из Војводине, коју је КПЈ организовала у Срему крајем лета 1944. године. Убрзо је уследило и његово кооптирање у Главни народнослободилачки одбор Војводине.⁵⁷

Рада Лунгулов је уочи Другог светског рата на себи својствен начин такође остао одан младалачким идеалима и југословенској идеји. Покренуо је нови лист, *Суботичку реч*, захваљујући средствима суботичког одбора Народне одбране, чији је председник у то време био. Први број објављен је на Видовдан 1939. године на 550. годишњицу Косовске битке. Лунгулов је у *Суботичкој речи* критиковао корумпиране политичаре оптужујући их да су највише допринели развоју социјалне неједнакости и пропасти аграрне реформе. Истовремено, изражавао је наду у „младог краља“, представљајући га као спасиоца југословенске нације и државе.⁵⁸ Мобилисан је почетком 1941. године, заробљен после капитулације југословенске

⁵⁴ РОМС, 8.382, Рада Лунгулов – Васи Стајићу, 7. 10. 1938.

⁵⁵ Дан, 16. 12. 1938, 2.

⁵⁶ В. Šimunović, *Matica srpska u Kraljevini Jugoslaviji*, 25–26, 43–44, 62–63.

⁵⁷ Ч. Попов (ред.), *Војводина у народнослободилачком рату и социјалистичкој револуцији 1941–1945*, Нови Сад 1984, 359.

⁵⁸ Д. Попов, *Српска штампа у Војводини (1918–1941)*, 435–436.

војске, али је убрзо пуштен на слободу. Током рата живео је са породицом у Новом Бечеју, у немачкој окупационој зони, као пензионисани школски надзорник. Зато је крај рата дочекао суочен са озбиљном могућношћу да буде подвргнут „дисквалификацији за равноправност и пуну једнакост пред законом нове народне слободе“. Крајем марта 1945. молио је Васу Стајића да буде гарант његове „исправности“ и „националне честитости“.⁵⁹ Почетком априла обавестио је Васу Стајића да постоји могућност да се врати у завичај, јер је сазнао да Срби у румунском делу Баната траже наставни кадар, како би могли да обнове рад некадашњих српских вероисповедних школа. Било му је свеједно да ли ће га узети „за шк. надзорника или за обичног учитеља“. Свестан да у Министарству просвете највероватније неће наићи на добар пријем, Стајића је молио да му од Главног народноослободилачког одбора Војводине „издејствује пропусницу за службено путовање по потреби Матице српске“, како би могао да отпутује у Румунију. Сматрао је да би за Матицу српску било корисно да управо он сачини реферат о томе „шта и како треба све учинити да се Срби тамошњи не осете заборављени и напуштени од Војводине ако то могу осетити од Југославије“. Надао се и да би за време боравка у Румунији могао да издејствује „за себе и своју жену намештење“. Чинило му се готово судбински предодређеним да „још бар 10-15 година“ служи свом народу управо тамо где је и почео са „народним службовањем“. Штавише, био је спреман и да полаже свештенички испит и да се прихвати посла „проповедника живља православног народне цркве“.⁶⁰

План о повратку Раде Лунгулова у завичај није био успешан, али су његова настојања да преко Васе Стајића задобије поверење нових власти барем делимично уродила плодом. У јесен 1945. године био је референт секције за социјално старање и народно здравље у Новом Бечеју. Поверено му је и састављање недељног билтена за „обавештавање народа о свему актуелном“. Држао је предавања и на тзв. народним универзитетима у Новом Бечеју и Врањеву. Чим је Стајић изабран за председника Матице српске, Лунгулов му је одмах написао једно опширно писмо. Честитао му је на избору за председника и уз честитке додао детаљно разрађен предлог за унапређење рада најстарије српске културне установе и развијање њене активности у правцу просвећивања села и сељаштва. Сасвим узгредно, на самом крају свог писма, пожалио се Стајићу на властити статус у новом друштву: „Ваљда се и са правом претпоставља да некадашњи 'Нови Срби' нису по томе што су то били квалификовани да постану достојни 'другови' наше нове народне садашњице. Може бити! Али је сигурно да сада није више никако ризикантно славити и следити Васу Стајића и његов слободоумни став по питању општих народних потреба као некада. Па ваљда је и право уклонити се из првих редова са старим схватањем јунаштва пред новим јунацима. Наша стара јунаштва нас нису никада могла избацити и препоручити за високе и уносне положаје. По томе само, ми заиста и не можемо да се меримо са новим јунацима који мало пренагло избијају на врхове, а

---

⁵⁹ РОМС, 8.381, *Рада Лунгулов – Васи Стајићу*, 25. 3. 1945.

⁶⁰ РОМС, 8.380, *Рада Лунгулов – Васи Стајићу*, 3. 4. 1945.

још наглије суде о људима без којих не би ни њих било“.⁶¹ Стајићев став о овом размишљању Раде Лунгулова није нам познат. Стајић је умро у фебруару 1947. Скрханог здравља, Рада Лунгулов је од 1947. живео крајње повучено у Змајеву, а умро 1975. у Врбасу.

Извори и литература:

- Димић, Љ., *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, I, Београд 1997.
Lebl (priр.), A., *Politički lik Vase Stajića. Izabrani politički i ideološki spisi*, Novi Sad 1963.
Маловић, Г., „Савези аграрних заједница – задруга у Војводини између два светска рата“, *Истраживања*, Нови Сад 2007.
Mesaroš, Š., *Mađari u Vojvodini 1929–1941*, Novi Sad 1989.
Милисавац, Ж., *Васа Стајић. Нацрт за студију*, Нови Сад 1949.
Попов, Д., *Историја Матице српске. IV део, 1918–1941*, Нови Сад 2001.
Попов, Д., *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад 1983.
Попов (ред.), Ч., *Војводина у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији 1941–1945*, Нови Сад 1984.
Рокаи, П., и др., *Историја Мађара*, Београд 2002.
Споменица Васи Стајићу. Обновљено издање из 1938. године, Нови Сад 2009.
Таташ, Ј. (ур.), *Vasa Stajić – misao i delo. Zbornik radova sa naučnog skupa*, Novi Sad 2008.
Šimunović, B., *Matica srpska u Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 1997.
Шимуновић-Бешлин, Б., „Српски учитељи као заступници друштвених идеја у југословенској краљевини – Рада Лунгулов и Жарко Зрењанин“, *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII–XX век)*, Сомбор 2009.

---

⁶¹ РОМС, 9.602, *Рада Лунгулов – Васа Стајићу*, 13. 9. 1945.

BILJANA ŠIMUNOVIĆ-BEŠLIN

**ON 'THE MOST CONSISTENT CONSISTENCY'
OF A 'NEW SERB'
(ON RADE LUNGULOV AND VASO STAJIĆ)**

Summary

The paper presents a biography of Rade Lungulov, who was a teacher, a publicist, an initiator and an editor of several newspapers, and a Yugoslav nationalist. According to his own testimony, Lungulov belonged to "a group of Serbian national revolutionary youth in the old Vojvodina, which were gathered by Vasa Stajić, who was their ideologist and a spiritual leader. He considered himself to be one of the most loyal Stajić's followers. The analysis of Lungulov's reception of Stajić's ideological, ethnic and political concepts was conducted primarily on the basis of autobiographical sources from the Manuscript Department of Matica Srpska.

Keywords: Vojvodina, The Kingdom of SHS/Yugoslavia, Serbian intellectual elite, Serbian nationalism, Yugoslav nationalism.

Dragica Koljanin
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
dragica.koljanin@gmail.com

UDŽBENICI ISTORIJE U OSNOVNIM ŠKOLAMA U KRALJEVINI SRBA, HRVATA I SLOVENACA (1918–1925)

Sažetak: U radu se prati proces inkorporiranja državnih ideoloških smernica u sadržaje udžbenika istorije za osnovne škole. Posmatran je period od Prvog svetskog rata pa do donošenja novog plana i programa za osnovne škole 1925. u Kraljevini SHS, kada je završen prvi period u izradi koncepcije udžbenika za osnovne škole u Kraljevini SHS.

Izvršena je sadržajna (komparativna i kvantifikativna) i metodičko-didaktička analiza udžbenika istorije za osnovne škole, pre svega odnos prema novoj nacionalnoj državnoj politici. Analiziran je i rad Glavnog prosvetnog saveta kao savetodavnog tela ministra prosvete u oblasti udžbenika za osnovne škole. Rad je napisan na osnovu arhivskih istraživanja, objavljene istorijske građe, periodike i relevantne historiografske literature.

Ključne reči: Kraljevina SHS, osnovna škola, nastava i udžbenici istorije, metodika nastave istorije, Glavni prosvetni savet.

Tokom okupacije 1916–1918. osnovnoškolska nastava u Srbiji bila je lišena predmeta istorije. To je bilo u okviru nastojanja okupacione vlasti da od srpskih đaka stvore poslušne i lojalne podanike Dvojne monarhije. Za to vreme, za srpske đake u emigraciji organizovana je osnovnoškolska nastava u skladu sa Zakonom o narodnim školama iz 1904. Prema njemu je istorija imala važno mesto u nastavi i predavala se u 3. i 4. razredu, zajedno sa nastavom zemljopisa. U osnovnoškolskim udžbenicima štampanim uoči rata izvršene su neke manje izmene u skladu sa intencijom srpske vlade da se južnoslovenski narodi bolje upoznaju. Pri kraju rata, posle velikih političkih promena tokom 1918. godine već je počelo štampanje osnovnoškolskih udžbenika u kojima je nedvosmisleno najavljivano ujedinjenje jugoslovenskih naroda. To je bilo u skladu sa jugoslovenskim programom srpske vlade usvojenim decembra 1914. kojeg se ona dosledno držala. Bilo je jasno da je udžbenicima namenjena uloga važnog sredstva

nacionalnog vaspitanja u skladu sa strateškim političkim odlukama tako da su oni postali svojevrsni „nosioci državne ideje“.¹

U Bizerti, gde je posle povlačenja iz Srbije našao utočište veliki broj srpskih vojnika i izbeglica, 1918. godine štampano je drugo popravljeno izdanje udžbenika istorije za četvrti razred osnovnih škola učitelja Čedomilja M. Todorovića pod naslovom *Историја српског народа* (Штампарија српских инвалида). U predgovoru autor je naglasio da je namena udžbenika da se „i učenicima na oslobođenom delu Otadžbine i onima u izgnanstvu“ pruže „najpreča znanja o našoj prošlosti“. U odnosu na ranije srpske osnovnoškolske udžbenike istorije, ovde se nije tvrdilo da su u staroj postojbini u ravninama Istočne Evrope živeli samo Srbi koji su se kasnije podelili i dobili druga narodna imena. „Pored Srba na toj prostranoj ravnici živeli su još i ovi narodi: Hrvati, Slovenci, Slovaci, Lužički Srbi, Moravci, Česi, Poljaci i Rusi. / Svi ti narodi zovu se jednim imenom Sloveni“ (str. 2). U odnosu na prvo izdanje iz 1912. ovo drugo izdanje se pre svega razlikovalo po svojim zaključnim stavovima o savremenim događajima. „A godine 1912. otpočeo je veliki oslobodilački rat, koji je s malim prekidom produžen sve do danas. Posle napada Austrije na Srbiju (1914) otpočeo je Svetski rRat koji ima da na svome završetku donese ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u *jednu* slobodnu i nezavisnu državu i dug miran i napredan život, kao naknadu za velike patnje i žrtve srpskoga plemena u prošlosti i u sadašnjosti“ (162).

Iako je Todorovićev udžbenik, osim ovih završnih rečenica, bio isključivo udžbenik srpske istorije, u njemu je najavljivana državna zajednica Južnih Slovena, odnosno stvaranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca. Anticipacija istorijskih događaja nije svojstvena istorjskim knjigama, pa ni udžbenicima istorije, tako da je ovaj udžbenik faktički imao i manifestaciono-političku ulogu.

Posle oslobođenja i ujedinjenja 1. decembra 1918. pitanjem udžbenika ponovo su se bavile ustanove koje su i ranije za to bile zadužene. Međutim, personalni sastav ovih ustanova bio je potpuno izmenjen i odražavao je novu stvarnost zemlje ujedinjenih Južnih Slovena. U skladu sa školskim sistemom Kraljevine Srbije, i u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca značajnu ulogu u kreiranju i sprovođenju prosvetne politike imao je Glavni prosvetni savet kao stručno savetodavno telo ministra prosvete. Posle obnove rada, Savet je proširen, tako da su ga sada sačinjavali istaknuti stručnjaci iz svih delova nove države. Glavni zadaci Saveta bili su vezani za stvaranje jedinstvenog školskog sistema. Bavio se i pitanjima koncepcije i rada osnovnih i srednjih škola, nastavnih planova i programa, školskih udžbenika, statusnim pitanjima nastavnika i učitelja i brojnim drugim.² Rad Saveta regulisan je pravilnikom iz 1887, koji je ostao na snazi sve do 1929, odnosno do donošenja novog zakona o Glavnom prosvetnom savetu. U vezi sa odobravanjem

---

¹ Љ. Димић, Д. Алимпић, *Стереотипи о народном и државном јединству у уџбеницима историје у Краљевини Југославији*, Настава историје, 3, Нови Сад 1996, 144.

² Архив Југославије (АЈ), Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије (ознака фонда: 66) 66-485-490, Записници Главног просветног савета; Владета Тешић др., *Сто година просветног савета Србије 1880–1980*, Београд 1980, passim.

udžbenika, Savet se rukovodio pravilnikom iz 1903, koji je izmenjen i dopunjen 4. maja 1920. godine.³

Prema navedenim pravilnicima, Savet je imao glavnu ulogu u pitanju školskih udžbenika. Savet je izrađivao plan za izradu udžbenika, a pri oceni rukopisa se pazilo da je delo izrađeno po nastavnom planu i programu i prema zahtevima stečaja (konkursa), da je njegova naučna i metoda strana ispravna, kao i da su jezik, stil i ceo način obrade podesni za udžbenik. Savet je pregled prispelih rukopisa udžbenika poveravao komisiji iz svog sastava, koja je u određenom roku pregledala rukopise i referisala o njima. Zatim bi Savet donosio odluku o tome koji rukopis je pogodan za udžbenik i preporučio ga ministru za odobrenje kao udžbenik privatnog izdanja „do usvajanja udžbenika državnog izdanja“. Spiskovi udžbenika i pomoćnih nastavnih sredstava odobrenih za upotrebu od ministra prosvete objavljivani su u stručnom glasilu *Prosvetni glasnik*.

Pokazalo se da se propisi u vezi sa upotrebom udžbenika ne poštuju, zbog čega je Glavni prosvetni savet tražio intervenciju ministra prosvete. Na svojoj sednici od 20. februara 1926. Savet je doneo odluku da se zamoli ministar da raspisom odredi da se ubuduće novi udžbenici i promenjena izdanja ranijih udžbenika pre štampanja u rukopisu podnose na pregled i ocenu Ministarstvu prosvete „kako bi se na taj način dobijali bolji udžbenici i da se pisci i izdavači ne bi izlagali troškovima i šteti“. Usto, Savet je molio ministra da se od 1. septembra 1926. ne izdaju odobrenja za upotrebu novih udžbenika u školama „ako nije bio podnet udžbenik u rukopisu savetu na pregled i ocenu“, kao i da se zapisnici njegovih sastanaka i referati o knjigama podnetim na pregled ponovo objavljuju u *Prosvetnom glasniku*.⁴ Dan ranije, 19. februara, ministar prosvete uputio je raspis oblasnim prosvetnim odeljenjima kojima je vreme upotrebe odobrenih udžbenika državnog ili privatnog izdanja produženo sa tri na četiri godine.⁵

Iako je pravilnicima bilo određeno da se u osnovnim školama mogu koristiti samo udžbenici državnog izdanja,⁶ o tome nije uvek postojala saglasnost. U celom međuratnom periodu nije objavljen nijedan udžbenik državnog izdanja koji bi se koristio na celoj državnoj teritoriji. O tom pitanju su vođene rasprave u Glavnom prosvetnom savetu naročito u vreme dok je ministar prosvete bio prvak Hrvatske seljačke stranke Stjepan Radić. On se protivio dotadašnjem konceptu jedinstvenih udžbenika i zalagao se da se Savet posveti svom glavnom poslu, kako ga je on shvatao: pregledu i oceni školskih udžbenika. U svom govoru pred Savetom 27. februara 1926. Radić je kritikovao koncept i jezik postojećih udžbenika i naglasio sledeće: „Prilikom izrade udžbenika mora se voditi računa o različitostima pojedinih krajeva naše države i ne može se za celu državu odmah izraditi samo po jedan školski udžbenik za pojedine nauke“. Rasprava koja je sledila

---

³ *Правила о штампању уџбеника за народне и средње школе, Зборник закона и важнијих расписа, одлука и наредба Одељења за основну наставу и народно просвећивање Министарства просвете у 1918/19. и 1919/1920. школској години, I књига, Београд 1921, 107–112. Крајем 1920. у Савету је водена расправа о нацрту *Правила о уџбеницима и помоћним наставним средствима за народне, средње и оне стручне школе које стоје под Министарством просвете*. Ова правила требало је да ступе на снагу наредне школске године; АЈ, 66-497-801, Зависник 1201. редовног састанка Главног просветног савета, 23. децембар 1920.*

⁴ АЈ, 66-485-768 до 770, Зависник 1474. редовног састанка Главног просветног савета 20. фебруара 1926.

⁵ *Просветни гласник*, 1–2, 19.

⁶ „Правила о штампању уџбеника за народне и средње школе“, 107–112.

pokazala je da između Ministarstva i Saveta treba da postoji bolja saradnja.⁷ Svojim raspisom od 8. marta 1926. Radić je tražio od oblasnih prosvetnih odeljenja da se provere svi udžbenici za osnovne škole u celoj državi osim bukvara i čitanki odobrenih 18. avgusta 1925. godine.⁸ Radić je već 15. aprila 1926. podneo ostavku, a nasledio ga je Miloš Trifunović.

Ubrzo posle završetka rata i ujedinjenja obnovljeno je izdavanje pedagoško-metodičke literature, domaće i prevedene. Među tim knjigama bile su i one koje su se odnosile na nastavu istorije u narodnim školama. Poznati pisac udžbenika istorije za narodne škole Mihailo Stanojević, u godinama pred Prvi svetski rat, objavio je priručnik za metodiku nastave istorije pod naslovom *Методика историјске настаје у народној школи по Рудеу*. Koristeći savremenu metodičku literaturu za nastavu istorije, pre svega poznatu knjigu A. Rudea, Stanojević je pregledno i sažeto izneo sve osnovne principe metodike nastave istorije koristeći primere iz srpske istorije. Drugo izdanje ovog veoma korisnog priručnika za izvođenje nastave istorije u osnovnim školama objavljeno je 1920.⁹

Na osnovu ispita i stručnih nadzorničkih izveštaja, Stanojević je u svojoj knjizi istakao da je jedna od glavnih mana u nastavi istorije u osnovnim školama loša stručna obuka nastavnika, koji se za svoje izlaganje zadovoljava samo udžbenikom, što se svodilo na beskorisni verbalizam. Drugi pak nastavnici su davali učenicima previše istorijske građe koju su oni teško usvajali. On je ovu pojavu u izvođenju nastave istorije nazvao *enciklopedizam* ili *didaktički materijalizam* (72). Nastavnici greše ukoliko cepkaju gradivo, prekidaju učenike u izlaganju i gradivo ne obrađuju metodske.

Značaj i zadatke nastave istorije on je ovako obrazložio: „Izučavajući razne događaje budi se kod deteta *empirijski* interes. Ono zadobija pojmove o državi, narodu, borbi i kulturi. Razmišljajući o tome, procenjujući razne postupke i događaje, dovodeći ih u vezu i tražeći im uzroke, u njemu se javlja *spekulativni interes*, razvija mu se logično pamćenje i uobrazilja, a potpomaže i stvaranje ideala. Prema ovome svemu nesumnjivo je da je istorijska nastava od velike vrednosti za vaspitni život i stvaranje moralne jake volje u intelektualnom, religijskom i nacionalnom pogledu. Pa i s praktičnog gledišta važnost istorijske nastave ne da se osporiti“ (24). „Istorijskoj nastavi je zadatak da utiče direktno na osećanja s kojima se dakle procenjuje vrednost predmeta i pojava u životu. S toga se pri ovoj nastavi naročito treba obazirati kako će se procenjivanjem vrednosti stvoriti interes i etički sud, a od ovoga dvoga zavisi i uticaj ove nastave na ostvarenje najvišeg vaspitnog zadatka“ (56–57). Stanojević se zalagao za upotrebu udžbenika istorije, ali i za izradu istorijskih čitanki, što će omogućiti kvalitetniji rad nastavnicima u školi i đacima kod kuće (71).

Dok su se vodile rasprave o potrebi državnog izdanja udžbenika istorije, prvih godina posle završetka rata odlukama ministra prosvete odobren je niz privatnih izdanja udžbenika istorije za osnovne škole. Odlukama ministra prosvete od 18. novembra 1922.

---

⁷ AJ, 66-485-768 do 770, Zapisnik 1475. redovnog sastanka Glavnog prosvetnog saveta 27. februara 1926. Radić je bio ministar prosvete od 17. novembra 1925. do 15. aprila 1926; Љубодраг Димић, Владета Тешић, Гордана Павловић-Лазаревић, *Министарство просвете и министри Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд 2000, 69–70.

⁸ *Просветни гласник*, 3–4, 1926, 76–77.

⁹ Михаило М. Станојевић, *Методика историјске настаје у народној школи по Рудеу*, Београд 1920².

odobreni su sledeći privremeni udžbenici kao privatna izdanja: Михаило М. Станојевић, *Народна историја (Срба, Хрвата и Словенаца) за IV разред основне школе*; Мил. Вукићевић и Д. Ј. Соколовић, *Историја Српског Народа, Хрвата и Словенаца за IV разред основне школе, III издање*;¹⁰ Чедомиљ Тодоровић, *Историја српског народа за четврти разред основних народних школа. Историјске слике по програму са сликама у тексту. Четврто издање, с историјом Хрвата и Словенаца*; Владимир Радојевић и Влад. Милутиновић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца за IV разред основне школе, II издање*;¹¹ Милан Рабреновић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*; Јов. П. Јовановић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*; Михаило Јовић, *Српска историја с кратком историјом Хрвата и Словенаца, 39. допуњено издање*; Милорад Вујанац, *Историја Српска са Хватском и Словеначком*.¹² Сви ови удžbenici препоручени су за употребу у nastavi историје у основним школама и после donošenja novog nastavnog plana i programa 1925. Министар их је препоручио на основу мишljenja Glavnog prosvetnog saveta.¹³

Удžbenик Чедомиља Тодоровића *Историја српског народа за четврти разред основних народних школа. Историјске слике по програму са сликама у тексту. Четврто издање, с историјом Хрвата и Словенаца* (Београд 1922, 106 страна) занимљив је како ради поређења са удžbenиком који је исти аутор објавио у Bizerti 1918. тако и ради поређења са осталим удžbenicима историје који су тада објављивани. Овај удžbenик на насловној страни имао је илустрацију гуслара под дрветом који пева окупљеном народу. Оваква насловна страна није карактеристична за садржај удžbenика и концепцију самог аутора, али је била у складу са традиционалним поимањем историје, како ученика тако и њихових родитеља. Издавач удžbenика, Учитељска књиџара у Београду, није штедео похвале када је реч о овој књизи: „Можемо смело рећи да је ово издање тако важнога удžbenика у данашњци јединствено“.¹⁴

У односу на издање из времена рата 1918. године, у овом удžbenику постоји низ новина. Оне су одражавале темељно променјене политичке околности и биле су у складу са новом националном политиком државе, али највећим делом на декларативном нивоу. Већ на почетку је истакнута блискост Срба са два остала југословенска народа: „I Срби, Хрвати и Словенци јесу најближи и најсроднији оградници великог словенског стабла“. Следило је излагање о српској историји, а само у најопштим основним crtama је дат и приказ историје остала два

---

¹⁰ I novo izdanje ovog udžbenika (*Историја Српског народа са кратком историјом Хрвата и Словенаца, са сликама по програму*, четврто допуњено издање, Нови Сад 1924) sledilo је концепцију удžbenика српске историје са врло кратким (на по две стране) pregledima историје Хрвата и Словенца на крају.

¹¹ Prvo izdanje је одобрено за употребу као удžbenик приватног изданја на седници Glavnog prosvetnog saveta 20. oktobra 1921; AJ, 66-497-801. Vidi i: Владимир Ј. Радојевић, Владимир Ј. Милутиновић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца за ученике основних школа, треће прерађено и допуњено издање*, Београд 1922.

¹² *Одобрени уџбеници*, Учитель, 3, новембар 1922, 278–279; AJ, 66-485-768, Zapisnik 1333. седнице Glavnog prosvetnog saveta, 17. februara 1923. Главни просветни савет је на својим седницама расправљао и о новим издањима ових удžbenика које је најчешће pregledao и о њима referisao др Владимир Ђоровић.

¹³ AJ, 66-485-768, Zapisnik 1467. редовног састанка Glavnog prosvetnog saveta од 28. новембра 1925; *Основна настава*, 21, 10. јули 1925, 714.

¹⁴ Јован П. Јовановић, *Настава из народне историје у нашим народним школама. Поводом једног новог уџбеника из овог предмета*, Учитель, 3, Београд 1922, 235.

južnoslovenska naroda. Struktura udžbenika bila je sledeća: I Srbi u staroj postojbini (način života, privređivanje, vera, običaji, i loši i dobri). Posle toga je izložen život Srba nakon seobe. II Seoba i nova postojbina. U tom okviru: Vizantija i dolazak Srba i Nova otadžbina. Dolazak Srba u „novu otadžbinu“ prikazan je kao zajednički pohod sa Hrvatima i Slovencima, koji su postali susedi Srba na zapadu. Na istoku su susedi bili Bugari. Sledio je uobičajeni tok prikaza srpske istorije. III Život Srba u ranom srednjem veku; 1. Vladavina srpskih župana, i borbe sa susedima u prvo vreme; 2. Prve srpske državnice: Raška i Zeta; 3. primanje hrišćanstva i nov život. IV Stevan Nemanja i Sveti Sava, osnivači srpske države i prosvete srednjeg veka; 1. Veliki župan Stevan Nemanja; 2. Prvi srpski arhiepiskop Sava. V Stevan Prvovenčani osniva kraljevstvo; Njegovi potomci: Uroš. VI Dragutin, Milutin i Stevan Dečanski. Srbija zadobija prevlast nad Bugarskom. VII Stevan Dušan, kralj i car. Srbija postaje najveća sila na Balkanskom poluostrvu; 1. Osvajanja Dušanova: proglašenje carstva i patrijaršije; 2. Uređenje države i život u njoj: trgovina, vera, zakonik, prihodi. VIII Raspadanje carstva i sudbina srpskih zemalja na jugu i severu od Šare; 1. Uroš i Vukašin; 2. Kralj Marko; 3. Knez Lazar i Boj na Kosovu (1389). IX Sudbina Srbije posle Kosovskog boja; 1. Despot Stevan Lazarević oporavlja državu; 2. Despot Đurađ Branković jedva održava državu. X Propast Srbije i Zete. XI Propast Bosne i Hercegovine. XII Stanje Srba pod Turcima; 1. Srbi se bore i dalje sami ili uz Ugarsku, Mletačku i Austriju; seoba Srba; 2. Turska uprava, uređenje zemlje, janičari; srpska crkva; 3. Robovanje. XIII Hajduci i uskoci. XIV Karađorđe Petrović (1804–1813); 1. Kočina krajina. Dahije. Seča knezova. Karađorđe; 2. Uprava i uređenje; 3. Srpski bojevi i pobede: na Ivankovcu, na Mišaru, na Deligradu. Ratovanje 1809. na Suvodolu i Čegru. Bojevi i pobede 1810. godine na Varvarinu i Loznici. XV Miloš Obrenović i Drugi Srpski Ustanak (1815); 3. Proširenje Srbije 1833. godine. Uređenje zemlje i uprava u njoj. Karađorđeva smrt. Miloš ostavlja Srbiju. XVI Knez Aleksandar Karađorđević. XVII Srbi u Ugarskoj; 1. Mađarska buna 1848; 2. Prosvećenost Srba u Ugarskoj. XVIII Knez Mihailo, njegova prva i druga vlada. XIX Knez i kralj Milan. XX Kralj Aleksandar. XXI Kralj Petar I. XXII Kralj Aleksandar Karađorđević. XXIII Najnovije doba. XXIV Rat za oslobođenje i ujedinjenje Srpstva 1912–1913 i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca (1914–1918); 1. Balkanski savez; 2. Rat s Bugarima; 3. Rat s Austro-Ugarskom.

Ovako opširnoj i detaljnoj istoriji Srba, na kraju udžbenika dodati su vrlo kratki prikazi istorije Hrvata i Slovenaca. Istorija Hrvata je data u dve celine: 1. Najstarije doba (641–1102); 2. Dalja sudbina Hrvatske i Hrvata. Ovde je posebno istaknuta pojava jugoslovenske ideje, ideje „sloge, jedinstva i bratstva Srba i Hrvata“ koja je otelotvorena ujedinjenjem 1918. „Jedan od pametnih Hrvata koji su to propovedali bio je i čuveni đakovački vladika-biskup *Juraj Štrosmajer* koji je propovedao jedinstvo Južnih Slovena.“ Istorija Hrvata se zaključuje na sledeći način: „S jeseni 1918. godine kada je na Solunskom Frontu slomljena vojnička sila Bugara i Nemaca, raspala se i Austro-Ugarska. Narodi koji su zbog svoje nesloge trpeli tuđina za gospodara, oslobodili su se. Hrvati su zajedno sa Slovencima i Srbima koji su bilo pod Austro-Ugarskom ujedinjeni u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Svi pametni Hrvati, Slovenci i Srbi staraće se da u novoj državi bude dobroga života, a ako što nije dobro, to će popravljati bratskim dogovorom, jer smo mi gospodari u našoj kući. Svi će imati na umu onu pametnu narodnu poslovicu: *'Ko ne drži brata za brata, on će tuđina za gospodara'*“ (98). Karakteristično je

da se odeljak o istoriji Hrvata završava narodnom poslovicom o potrebi sloge. U nabrajanju jugoslovenskih naroda koji treba da budu „pametni“ redosled je bio sledeći: Hrvati, Slovenci i Srbi.

Kao i prethodno izdanje Todorovićevog udžbenika, i ovo se završava poglavljem „Znano-voljeno“ sa patriotskim, moralnim, vaspitnim i praktičnim poukama mladima. Međutim, u ovom izdanju patriotizam se nije više vezivao samo za Srpstvo. Suštinska poruka na kraju udžbenika je bila da je stvorena nova država o kojoj su sanjala pokolenja, država u kojoj će se stvarati narod „jedne duše i jedne volje“. Poruke na kraju udžbenika imale su posebnu težinu i bile su potpuno u duhu tadašnje nacionalne politike, ali i principa evropske liberalne države. „Ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca nije više san, već je postala java! Koliko je pokoljenja izumrlo uzdišući pred tamnom budućnošću, i žaleći što ne dočekaše da vide bolje dane, ovo, što mi danas gledamo. /.../ Ono što se u svetu pametno videlo i naučilo, treba uneti i presaditi i u našu zemlju. Treba znati prošlost svoga doma i svojih starih, kao i svoje okoline. Treba o tom slušati pričanja starijih i trezvenijih ljudi i žena. Treba zapisati sve ono što se od njih čuje, naročito o životu i patnjama za vreme poslednjih i strašnih velikih ratova. Narodni životi i rad u prošlosti i sadašnjosti izučavacete i razgledanjem, posmatranjem, čitanjem. Ne žalite kupiti lepu knjigu, iz koje ćete se nečemu poučiti. /.../ Obidite groblja i grobove, gde se odmaraju mnogi znameniti Srbi i Srpkinje, koji radiše ne samo za napredak svoga doma, nego za napredak svojih bližnjih i svoga naroda srpskog, i svoje braće Hrvata i Slovenaca. Opomenite svakoga brata, ma koje vere bio: pravoslavne, katoličke i muslimanske, da je brat mio ma koje vere bio. Zovite ih sve braćom, i radite za dobro njihovo, a tražite da i oni vas zovu braćom, i s vama skupa rade za svako dobro naroda i države naše, opšte i lepe kuće naše. Opomenite svakoga, da se ne stide jedan drugoga; da stvaraju narod jedne duše i jedne volje; da leče nevolje koje je rat doneo, da čiste dušu od zla i omraze koju je neprijatelj posejao. Obidite naše planine i šume, i setite se da su nam one čuvale narod i pomogle dobiti slobodu“ (102).

U pogledu didaktičke opremljenosti Todorovićevog udžbenika treba naglasiti da je u tekst uključen veći broj ilustracija, fotografija, crteža, portreta značajnih ličnosti. Ne može biti slučajno da je priložena samo jedna istorijska karta – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, što je impliciralo da je to prostor o kojem učenik treba da stekne osnovna istorijska znanja. Na kraju udžbenika su pitanja kojima je naglašeno ono što je najvažniji deo sadržaja.

Čedomilj Todorović je nastojao da svoj udžbenik uskladi sa tada važećim nastavnim planom i programom za narodne škole. To je bio nastavni plan i program za narodne škole u Srbiji od 9. decembra 1899. koji je dopunjen naređenjem ministra prosvete Svetozara Pribićevića od 26. jula 1920. Tada je njegovo važenje prorošireno na Vojvodinu i Crnu Goru.¹⁵ Ovim naređenjem trebalo je izvršiti sledeće izmene u nastavnom planu za istoriju: „a) Iz srpske istorije za četvrti razred ima se uneti ukratko i

---

¹⁵ AV, MP, 81, br. 21.370/1920.

upoznavanje prošlosti Hrvata i Slovenaca, naročito u doba samostalnog njihovog života, kao i kratak pregled istorije Zete, Bosne sa Hercegovinom i Primorskih oblast”.¹⁶

Međutim, Todorović je samo delimično i manje-više formalno postupio u skladu sa nastavnim planom i programom. Nije prikazana istorija svih oblasti koje su navedene u planu i programu, dok je istorija Hrvata i Slovenaca data izrazito šturo i sažeto. Njegov udžbenik je oštro kritikovan u stručnom glasilu *Učitelj*.¹⁷ Referent za osnovnu nastavu u Ministarstvu prosvete Jovan Jovanović, inače i sam pisac jednog udžbenika istorije za IV razred osnovne škole, u svojoj kritici je od udžbenika istorije za narodne škole tražio čak i više nego što je predviđao nastavni plan i program. Po njemu, ovakav udžbenik ne može da ispuni osnovnu svrhu udžbenika istorije. „Pravo i potpuno naše narodno jedinstvo može se izvesti samo *dobrim vaspitanjem mladih narodnih naraštaja u narodnim školama*, a narodne škole mogu ispuniti taj svoj zadatak *dobrim izvođenjem nastave iz nacionalnih predmeta, a poglavito iz narodne istorije*. /.../ Na žalost mi još nemamo ni savremenog programa, ni istorijskih mapa, ni istorijskih slika. Od svega što je potrebno za izvođenje ove toliko značajne nastave u našim narodnim školama mi imamo samo *udžbenike*.“ Autor je pre svega kritikovao koncepciju Todorovićevog udžbenika. Istakao je da to ni po čemu nije nova, nego stara osnova, to nije istorija Srba, nego istorija Srbije, kojoj je pridodata istorija Hrvata i Slovenaca na po dve-tri strane. Smatrao je da je ovakav pristup narodnoj istoriji separatistički tako da se na toj osnovi ne može stvoriti „svest o našem nacionalnom jedinstvu“. Zahtevao je da se „u nastavi iz narodne istorije u svim našim narodnim školama moraju sva tri plemena našeg naroda uzeti kao celina, kao jedan narod od tri plemena pa istorijske događaje izlagati po istorijskim periodima, a ne po pojedinim plemenima.“¹⁸

Jovanović je kritikovao Todorovićev udžbenik i sa metodičkog stanovišta, zamerajući mu neodgovarajući raspored pojedinih istorijskih događaja. Autor kritike se zalagao za izdavanje novih udžbenika istorije, koji će biti u skladu sa novim nastavnim programima, što će imati „blagotvorni uticaj za naš budući državni i nacionalni život“.¹⁹

U svom odgovoru na kritiku Č. Todorović je odbacio sve Jovanovićeve prigovore. Bilo je očigledno da se radi o dve koncepcije nacionalne istorije iza koje su stajala dva shvatanja nacionalne politike. „G. Jovanović se vara ako misli da će mo nešto dobiti time ako u hrvatske i slovenske udžbenike sručimo masu stvari iz naše Istorije i obratno. I sam je kazao da se jedinstvo ne može postići *odjednom*. Nije dobit u *broju strana* koje će naša plemena jedno o drugom učiti, već o izboru najreljefnijih ličnosti i događaja, o toplini s kojom se to daje, i pojačanju duhovnog apetita za dalje usvajanje, jer prosvetčenost postaje teška i pored najlepših namera...“²⁰

¹⁶ Vladimir Radašin, *Školska uprava u Banatu, Bačkoj i Baranji od 1918. do 1929. godine*, rukopis doktorske disertacije, Novi Sad 1986, 72–73.

¹⁷ Јован П. Јовановић, *Настава из народне историје у нашим народним школама. Поводом једног новог уџбеника из овог предмета*, Учитель, 3, Београд 1922, 233–242; Исто (свршетак), Учитель, 5, Београд 1923, 313–319.

¹⁸ *Учитель*, 3, 236.

¹⁹ *Учитель*, 5, 319.

²⁰ Чедомилъ Тодоровић, *Историја у основној школи – II одговор на критику*, Учитель, 7, март 1923, 515–519; исто, 8, април 1923, 582–593.

Drugi udžbenik istorije koji je odobren odlukom ministra prosvete novembra 1922. za upotrebu kao privatno izdanje bila je *Историја Срба, Хрвата и Словенаца за IV разред основних школа* (Београд 1922) Milana Rabrenovića. Ovaj udžbenik je bio u mnogo većoj meri usklađen sa političkim promenama i nastavnim planom i programom dopunjenim 1920. Uočljive su i terminološke razlike u odnosu na Todorovićeve udžbenik. Za Srbe, Hrvate i Slovence kao sinonim i zajednički naziv koristi se ime „Jugosloveni“ (str. 10). Ipak, najčešće se oni imenuju sintagmom „ceo naš narod, i Srbi, i Hrvati, i Slovenci“ (str. 12). Istorija Hrvata pa i Slovenaca je izložena paralelno i sukcesivno sa srpskom istorijom, ali je njoj i dalje posvećen najveći prostor. U posebnim nastavnim jedinicama predstavljena je propast srednjovekovnih država Bosne, Hercegovine, Zete i Hrvatske. Gotovo celokupna slovenačka istorija prikazana je u jednoj lekciji na nepune dve strane pod naslovom „Propast Slovenačke“ (str. 49–51). Iako je okosnica izlaganja istorija Srba, delimično i društvena istorija, izložena je i istorija Srba van Srbije, posebno istorija Crne Gore, kao i istorija ostalih jugoslovenskih zemalja. Ujedinjenje 1. decembra 1918. je predstavljeno kao ostvarenje težnji „celog našeg naroda“, kao vrhunac njihove, sada zajedničke, istorije što je prikazano i grafički. Autor zaključuje tekst sledećim rečima: „Danas su svi ljudi potpuno slobodni, imaju svi *jednaka prava*, svima se sudi i upravlja samo po zakonu, Zakone donosi Narodna Skupština. Narod sam sobom upravlja. Ujedinili smo se, imamo zemlju u kojoj ima svačega, samo treba da je sačuvamo, da radimo, i da se slažemo pa ćemo biti srećni i zadovoljni“ (str. 102).

Kad je reč o didaktičkoj opremljenosti udžbenika, uz tekst su priložene slike, uglavnom portreti srpskih istorijskih ličnosti i istorijske karte. Sve karte su iz srpske istorije, a poslednja je karta istorijskog razvitka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1804–1918. Srbija je prikazana kao jezgro nove države, a porast stanovništva grafički je prikazan figurom srpskog vojnika. U tekstu su i grafički prikazi istorije pojedinih jugoslovenskih zemalja. Oni su sugerisali da je vrhunac istorije Srbije, Bosne, Hrvatske, Zete i Slovenačke ujedinjenje 1918. i vladavina kralja Petra I Karađorđevića. Udžbenik se završava hronološkom tablicom koja je grafički rešena tako da svaka linija predstavlja jedan vek, a na svakoj su date godine važnih događaja u tom veku. Jezik Rabrenovićevog udžbenika je obojen snažnim emocijama, blizak je jednostavnom narodnom govoru uz često korišćenje metafora. Sve to trebalo je da emocionalno mobiliše učenika, uz naglašenu nameru da se ostvari pozitivna identifikacija sa istorijskim ličnostima.

Српска историја са кратком историјом Хрвата и Словенаца за четврти разред основне школе са сликама по новом програму, четрдесет прво издање (Београд б. г.), познатог писца удžbenika Mihaila Jovića, takođe je odobrena odlukom ministra prosvete 1922. I u Jovićevom udžbeniku se vidi nastojanje da se sledi državna nacionalna politika, ali su izražene i njene protivrečnosti. U njemu se prikazuje istorija Srba, Hrvata i Slovenaca uz isticanje bliskosti ovih naroda kao pripadnika jedne grane Slovena, Južnih Slovena (sa Bugarima), a zatim i kao pripadnika jednog naroda, Jugoslovena. Sa tim su usklađeni naslovi pojedinih nastavnih jedinica („Vera starih Jugoslovena“, „Krštenje Jugoslovena“). Iako su uporedo korišćena tri nacionalna imena, uvek je naglašavano da je to jedan narod podeljen dvema hrišćanskim verama, što je uzrok nesloge i sukoba. Motiv nesloge i sukoba pripadnika istog naroda sa tri imena podeljenog verom na pravoslavne i katolike ne postoji u prethodnim udžbenicima.

Centralno mesto u objašnjenju međusobnih razlika i sukoba Jović je dao upavo negativnom uticaju verskih razlika. „Sveštenici jedne i druge vere često su se zavađali, jedne druge ismevali, ružili i napadali. A prost narod počeo je verovati da je ona druga vera pogana, pa su se počeli sklanjati jedni od drugih; počeli su se mrzeti i napadati jedni na druge. Tako su braća braći više zla i pakosti činili nego svojim neprijateljima, koji su ih držali u ropstvu. Mi, što učimo školu, treba da poučimo one nepismene i proste, da su i Srbi i Hrvati i Slovenci jedan narod – da su braća, a *brat je mio, koje vere bio*“ (str. 15).

U skladu sa naslovom Jovićeve udžbenik prikazuje istoriju Srba, Hrvata i Slovenaca kao jugoslovensku i zajedničku već u ranom srednjem veku. Kao dokaz naveo je državu Ljudevita Posavskog. „Tako je propala ova prva Jugoslovenska država zbog izdajstva i nesloge velikaša“ (16). Motivima nesloge i izdaje biće tumačeni i neki drugi ključni istorijski događaji, a time će se tumačiti i zašto je istorija Jugoslovena imala takav tok. Posle prvih nastavnih jedinica koje se odnose na rani srednji vek, sadržaj udžbenika odnosi se praktično samo na srpsku istoriju do savremenih događaja. To pokazuje i kvantifikacija sadržaja: 83,9% ukupnog sadržaja udžbenika posvećeno je srpskoj istoriji, 12,7% događajima iz zajedničke istorije, 3,3% hrvatskoj istoriji i manje od pola procenta (oko pola strane) istoriji Slovenaca.

Udžbenik se završava izlaganjem o ujedinjenju 1. decembra 1918, a poslednji događaj koji se pominje je smrt kralja Petra I 1921. i stupanje na presto kralja Aleksandra I. Ujedinjenje je prikazano kao konačno spajanje svih delova jednog naroda, koji su živeli u raznim državama i pokrajinama. Završne rečenice u udžbeniku su u vidu pouke koja sažima celokupnu narodnu istoriju. Kao osnovni princip istakao je element sloge jer samo složan narod je spreman da se odupre svakom, pa i najjačem, neprijatelju. Autor je zastupao modernu evropsku koncepciju nacije po kojoj nju određuju zajedničko poreklo, jezik i tradicija, a ne vera i da je ona jedini činilac koji negativno utiče na narodno jedinstvo. Drugim rečima, Jović je zastupao koncepciju po kojoj su postojali svi bitni elementi za izgradnju jugoslovenskog nacionalnog identiteta²¹ i da je stvaranjem zajedničke države formiran okvir za konačno uobličavanje Jugoslovena. „U svim ovim zemljama živi jedan narod. To se vidi po tome što svi govore jednim jezikom, što svi pričaju o boju na Kosovu, što svi znaju za Miloša Obilića i Marka Kraljevića. Pa iako veruju u tri vere, opet su prava braća, jer *brat je mio, koje vere bio*. /.../ Da su naši stari bili složni i sastavili se u jednu državu, oni bi bili silni i toliko jaki, da bi mogli pobediti i Turke i Nemce i Madžare, pa im ne bi robovali po 500 ili 1000 god.“ (115–116).

Stil i jezik Jovićeveg izlaganja su arhaični, obojeni su snažnim emocijama i romantičarskim patosom. Rečenice su kratke, puno je opisa, česti su direktan govor, dijalozni, u tekst su unošeni karakteristični stihovi iz narodnih pesama. Neka umetnička pesnička dela, kao što je Njegošev *Gorski vijenac*, korišćena su kao verodostojan istorijski izvor za objašnjenje istorijskih događaja (70–71). Izlaganje je svedeno i tečno, podseća na pripovedanje najstarijeg člana porodice u naglašeno patrijarhalnoj atmosferi. Posebno je isticana uloga istorijskih ličnosti, ali je iznad svega naglašen odlučujući značaj naroda, odnosno delovanja narodnog kolektiva (naroda/osobe).

---

²¹ Entoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 2010, drugo izdanje, 29–30.

Didaktička oprema Jovićevog udžbenika, u odnosu na prethodno prikazane, metodički je najobuhvatnija. Na kraju svake teme data su pitanja, a na kraju svakog većeg odeljka nalazi se podsetnik. Likovni prilozima se odnose na najznačajnije ličnosti, ključne događaje, pre svega velike bitke, seobe, dok su od objekata najčešće priložene slike manastira. Likovi iz ranijeg perioda su standardne romantičarske slike i ilustracije, dok su oni iz savremenog doba prikazani na fotografijama. Upadljivo je da nema nijedne istorijske karte.

Народна историја Срба, Хрвата и Словенаца за IV разред основне школе са сликама (Београд 1925) autora Drag. P. Ilića u potpunosti je sledila koncept sinhronog prikazivanja istorije Srba, Hrvata i Slovenaca. Istovremeno, ona je u velikoj meri prikazana kao zajednička istorija. Srbi, Hrvati i Slovenci su imenovani njihovim nacionalnim imenima, ali je autor istakao da su oni jedan narod za koji postoji sinonim Jugosloveni (str. 10). U tematskoj jedinici „Prva zajednička državica Srba, Hrvata i Slovenaca“ (14–15) kao takva je navedena država koju je pokušao da stvori Ljudevit Posavski. „Tako zbog nesloge hrvatskih banova propade prva zajednička državica Srba, Hrvata i Slovenaca“ (14). Odgovarajući prostor posvećen je i bosanskoj državi, kao propasti svih srednjovekovnih država i oblasti od turske najezde. I ovde se hrvatski poraz na Krbavskom polju upoređuje sa srpskim na Kosovu polju (60). Za razliku od drugih udžbenika, ovde je cela tematska jedinica posvećena Vojnoj (granici) Krajini (61–62). Istaknut je i značaj Napoleonovih Ilirskih provincija (Ilirije) i Ilirskog pokreta jer je tada uvedeno školovanje na narodnom jeziku što je dovelo do stvaranja narodne inteligencije. Oni su radili „na jedinstvu našeg troimenog naroda /.../ Taj prosvetni pokret se nazva *Ilirski Pokret*. On je prosvetio naš narod i pripremio ga za jedinstvo“ (90). U izlaganju o drugoj vladavini kneza Mihaila, istaknuto je da je on radio na oslobođenju srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, Staroj Srbiji i Makedoniji, kao i Austro-Ugarskoj zbog čega su Austro-Ugarska i Turska organizovale njegovo ubistvo. Za ovo nije bilo istorijskih dokaza, ali se uklapalo u opštu koncepciju o najvećim srpskim i jugoslovenskim neprijateljima. Skoro deseti deo sadržaja posvećen je najnovijoj istoriji, od dolaska kralja Petra I na srpski presto. Balkanski savez, balkanski rat, rat sa Bugarima, prikazani su kao napor balkanskih država i naroda da se oslobode vekovne turske vlasti i mešanja Austro-Ugarske, najvećeg protivnika srpskog ujedinjenja i oslobođenja. U izlaganju o Velikom svetskom ratu u udžbenicima se po prvi put pominje odluka srpske Narodne skupštine u Nišu od 7. decembra 1914. da je glavni zadatak Srbije „Oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca“ (112). Oslobođenje i ujedinjenje je predstavljeno kao delo savezničkih snaga i srpske vojske. Po prvi put u udžbenicima je istaknuta uloga Srba, Hrvata i Slovenaca iz Austro-Ugarske u stvaranju nove države. Pri tome je naglašena ne samo borba dobrovoljaca u okviru srpske vojske nego i uloga njihovih predstavnika posle sloma Solunskog fronta. „Zatim srpska vojska pređe Savu i Dunav, da oslobodi tamošnju svoju braću Srbe, Hrvate i Slovence. Kako je austro-ugarska i nemačka vojska napustila i te zemlje, tamošnji Srbi, Hrvati i Slovenci uzeše upravu u svoje ruke, proteraše i poslednje ostatke neprijateljske vojske; bratski dočekaše junačku srpsku vojsku i proglasiše jedinstvo sa Srbijom. Srpska vojska zauze, pored svih srpskih oblasti, i Hrvatsku i Sloveniju, i svuda naš narod izjavi želju za ujedinjenjem sa Srbijom, a isto učiniše i Crnogorci“ (117–118). Udžbenik se završava biografijom kralja Aleksandra

I i rođenjem prestolonaslednika Petra 1923. Kratkim pregledom narodne istorije Srba, Hrvata i Slovenaca na kraju udžbenika (123–124) autor je sblimisao magistralni tok pojedinačne i zajedničke istorije, koja je dovela do ujedinjenja troimenog naroda u jednu državu 1. decembra 1918. Po didaktičkoj opremljenosti ovaj udžbenik je za to vreme bio na na zavidnom nivou. Brojne ilustracije (reprodukcije umetničkih slika, fresaka, crteži, jedna savremena karikatura, fotografije) i istorijske karte omogućavali su neposrednije usvajanje istorijskih sadržaja. Autorov stil i jezik su bili primereni uzrastu učenika, brojni su epiteti, izlaganje je često puno dramatike, ponekad sa dijalozima. Na kraju svake tematske jedinice su pitanja koja ukazuju na najbitnije u sadržaju što olakšava njegovo usvajanje i kontrolu.

* * *

Ideološka osnova na kojoj je počivala novostvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca dobila je svoj izraz i u udžbenicima istorije za osnovne škole. Od 1922. u udžbenicima istorije za osnovne škole je izgrađivan koncept po kojem je celokupna istorija Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslovena, vodila ka jedinom cilju, narodnom oslobođenju i ujedinjenju. Kako su oni jedan narod, doduše troimeni, i njihova prirodna težnja je bila da ostvare svoje narodno jedinstvo. Ujedinjenjem je ostvarena težnja „celog našeg naroda“ i označen kraj njihove neprirodne razdvojenosti, na koju su uticali spoljni i unutrašnji činioci. To je vododelnica njihove istorije jer se njime završava jedan dugi i krvavi, istovremeno i slavan period i započinje novo doba personifikovano zajedničkom narodnom državom. U njoj su sve narodne snage, sada ujedinjene, u službi samog naroda, a ne tuđina; svi ljudi su sada potpuno slobodni i imaju jednaka prava, njima se sudi i upravlja po zakonu koje donosi narodno predstavništvo (Narodna skupština). Stvorena je država koja prevazilazi sve ranije podele, a dužnost njenih građana je da je čuvaju, da rade i da budu složni pa će svi biti srećni i zadovoljni. U skladu sa ovakvom koncepcijom, sadržaji koji se odnose na zajedničku istoriju, a zatim i na istoriju jugoslovenske države zauzimaće sve veći prostor u udžbenicima istorije za osnovnu školu.

Izvori i literatura:

Arhiv Vojvodine (AV), Ministarstvo prosvete (MP). Odsek za Banat, Bačku i Baranju.
Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond Ministarstva prosvete Kraljevine Jugoslavije (oznaka fonda: 66) 66-485-490, Zapisnici Glavnog prosvetnog saveta

- Вукићевић, Мил., Соколовић, Д. Ј., *Историја Српског Народа, Хрвата и Словенаца за IV разред основне школе, III издање*, Нови Сад 1924.
- Димић, Љ., Алимпић, Д., *Стереотипи о народном и државном јединству у уџбеницима историје у Краљевини Југославији*, Настава историје, 3, Нови Сад 1996, 14Г–154.
- Димић, Љубодраг, Тешић, Владета, Павловић-Лазаревић, Гордана, *Министарство просвете и министри Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд 2000,
- Зборник закона и важнијих расписа, одлука и наредаба Одељења за основну наставу и народно просвећивање Министарства просвете у 1918/19. и 1919/1920. школској години*, I књига, Београд 1921.
- Илић, Драг. П., *Народна историја Срба, Хрвата и Словенаца за IV разред основне школе са сликама*, Београд 1925.
- Јовановић, Јован П., *Настава из народне историје у нашим народним школама. Поводом једног новог уџбеника из овог предмета*, Учитељ, 3, Београд 1922, 233–242; Исто (свршетак), Учитељ, 5, Београд 1923, 313–319.
- Јовић, Михаило, *Српска историја*, Београд 1913.
- Јовић, Михаило, *Српска историја са кратком историјом Хрвата и Словенаца за четврти разред основне школе са сликама по новом програму, четрдесет прво издање*, Београд б. г.
- Рабреновић, Милан, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца за IV разред основних школа*, Београд 1922.
- Radašin, Vladimir, *Školska uprava u Banatu, Bačkoj i Baranji od 1918. do 1929. godine*, rukopis doktorske disertacije, Novi Sad 1986.
- Радојевић, Владимир, Милутиновић, Влад., *Историја Срба, Хрвата и Словенаца за IV разред основне школе, III издање допуњено издање*, Београд 1922.
- Smit, Entoni D., *Nacionalni identitet*, Београд 2010 друго издање.
- Станојевић, Михаило М., *Методика историјске наставе у народној школи по Рудеу*, Београд 1920².
- Тешић, Владета, Мирковић, Милан, Ђунковић, Срећко, Вуковић, Раде, *Сто година просветног савета Србије 1880–1980*, Београд 1980.
- Тодоровић, Чедомиљ, *Историја српског народа за четврти разред основних народних школа. Историјске слике по програму са сликама у тексту. Четврто издање, с историјом Хрвата и Словенаца*, Београд 1922.
- Тодоровић, Чедомиљ, *Историја у основној школи – II одговор на критику*, Учитељ, 7, март 1923, 515–519.

Основна настава.
Prosvetni glasnik.
Учитељ.

HISTORY TEXTBOOKS IN PRIMARY SCHOOLS IN THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENIANS (1918-1925)

Summary

Since the foundation of the common state of Serbs, Croats and Slovenians on 1 December 1918, the new education authorities put great efforts to unify the diverse educational systems. Ministry of Education with its advisory body, the General Education Council (GPS), paid a great attention to the history teaching, especially the history teaching in primary schools. Ideological changes influenced redesigning of the textbook contents. Their attempt was to make a common textbook of the national publications with a far -reaching aim, made according to the procedures. All manuscripts underwent evaluation of GPS, where they were examined mainly by the historian Vladimir Ćorović. Instead of a single national edition of the history textbook, there were used several textbooks, which were approved by the Minister of Education as private editions. The content and methodological-didactic analysis showed that the textbook writers (Č. Mijatović, M. Jović, M. Rabrenović, M. Stanojević, et al.) tried to adjust historical contents to the projected political and ideological objectives. After years of discussions, in June 1925, there was brought a unique curriculum for all four grades of primary school, and the curriculum for the first and the second grade of primary school in the Kingdom of SHS in 1925/26. The subjects History and Geography were separated. The history teaching (named 'The history of Serbs, Croats and Slovenians) was planned with two hours per week in the third grade, and three hours per week in the fourth grade. The textbooks Textbooks had to adapt to this change. This was the first phase in the development of the concept of textbooks for primary schools in the Kingdom of SHS.

Keywords: Kingdom of SHS, a primary school, teaching and history textbooks, teaching methods in history, General Education Council

Јанко Рамач
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
ramacjanko@gmail.com

НАЦИОНАЛНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ РУСИНА У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Сажетак: У периоду између два светска рата Русини у Краљевини СХС/Југославији имали су две културно-просветне организације: Русинско народно просветно друштво (даље: РНПД), основано 1919. године, и Културно-просветни савез југословенских Русина (даље: КПСЈР), основан 1933. године, 1935. године преименован у Културно-национални савез југословенских Русина (даље: КНСЈР), које су својим програмима и укупном делатношћу биле међусобно супротстављене у погледу на национално, културно-просветно, религијско и политичко питање Русина. У раду ће се анализирати разлике у погледу на наведена питања између ових организација и указивати да су и унутар њих постојале извесне разлике о националном питању Русина.

Кључне речи: Русини, национална оријентација, Краљевина Југославија.

Русинска духовна интелигенција је за време револуције 1848. године први пут формулисала и изнела националне захтеве Русина у Бачкој, који се добрим делом односе на црквени живот. Захтеве је формулисала мала група гркокатоличких свештеника у тајности и они су остали далеко од шире русинске јавности у Јужној Угарској (Рамач 2007: 280–283). После тога, 70-их и 80-их година XIX века праве се први кораци на путу националног буђења Русина у Бачкој под утицајем штампе и контаката са Русинима/Украјинцима у Галицији и Буковини, али се брзо испоставило да овдашњи Русини нису имали довољно властитих снага које би могле отпочети процес националног препорода (Дуличенко 1972; Рамач 2009).

Истакнути украјински етнограф и фолклориста Володимир Хнатјук (1871–1926) борио је 1897. године међу Русинима у Бачкој и том приликом је записао право богатство њихове усмене књижевности и сачинио вредне етнографске записе

о њима.¹ Тада је В. Хнатјук добро уочио да је културно-просветни и национални живот Русина у Бачкој веома слабо развијен, и био непријатно изненађен када је видео до које мере је асимилација захватила Русине у Руском Крстуру. После претварања конфесионалне русинске школе у државну, која је почела да ради на мађарском наставном језику, мађаризација је брзо напредовала и захватала је све слојеве друштва, а посебно интелигенцију. Хнатјук је ипак видео излазак из такве ситуације: сматрао је да би се школовањем извесног броја Русина из Бачке и Срема у Галицији брзо формирао круг национално свесне русинске интелигенције која би за релативно кратко време могла да покрене процес културно-просветног и националног препорода ове прилично затворене и изоловане русинске заједнице (Гнатјук 1988а: 85–85). Он је тада успоставио контакт са неколицином русинских студената и средњошколаца који су јасно видели незавидну културно-просветну и националну ситуацију Русина у Јужној Угарској и указивали на велику опасност од мађаризације, али су отворено изражавали своју спремност да се активније укључе у културно-просветни и национални живот своје заједнице (Гнатјук 1988б: 147–156). Истина, неповољне политичке прилике потрајале су још извесно време и све до пропасти Аустро-Угарске 1918. године није формирано језгро русинске интелигенције и нису начињени озбиљнији кораци у културно-просветном и националном препороду Русина у Јужној Угарској. У том погледу може се издвојити једино покушај свештеника Ђуре Биндаса и адвокатског кандидата Михајла Хајнала 1913. године да се отпочне са издавањем недељних новина и календара на језику Русина у Јужној Угарској, што је, по њиховом мишљењу, био најбољи пут да се покрене свеопшти национални препород Русина у том делу Монархије. Нажалост, тај њихов покушај је остао без успеха (Рамач 2007: 446).

После пропасти Аустро-Угарске и проглашења Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године русинска интелигенција је одмах схватила да су у новој јужнословенској држави настале повољне прилике за културно-просветни и национални живот Русина. Ђура Бундас, гркокатолички свештеник из Ђурђева, 13. децембра 1918. године упућује апел русинској интелигенцији у Краљевини СХС с циљем да је покрене на широку акцију националног препорода Русина. Предлагао је да се што пре оснује једно културно-просветно друштво које би одмах отпочело организован рад на културно-просветном и националном препороду Русина, јер, по његовом уверењу, они су у том погледу много заостајали за народима са којима су овде живели. Он је сматрао да се све то мора радити на језику Русина у овим крајевима, али у апелу није посебно истицао свој став о њиховом националном идентитету (Миз 1969: 254–255).

Међу онима који су се одазвали Биндасовом позиву на акцију уочљиве су разлике у ставовима о будућем књижевном језику Русина и о њиховој националној

---

¹ Руске слово је фототипски објавило четири тома Хнатјукових записа русинске усмене књижевности, а у петом тому сабране и преведене на русински језик његове чланке и расправе о Русинима у Јужној Угарској (Гнатјук 1985–1988).

припадности. Крижевачки епископ др Дионизије Њаради² сматрао је да би Русини у Југославији за свој књижевни језик требало да узму украјински језик Галиције, који би их чвршће повезао са Украјинцима у Галицији, јер би их те везе чувале од снажног српског утицаја (Цап 1980: 447–448). Он је истицао да су Русини и до тада имали контакте са Украјинцима у Галицији, нарочито у области културно-просветног и религијског живота путем разних новина, часописа и књига, и да су тај језик већ прилично усвојили. Осим тога, сматрао је да ће малобројна русинска заједница у Југославији, изолована од своје матице, без њене подршке и помоћи, стално бити изложена утицајима споља што ће јачати њихову националну и религијску асимилацију. Чини се да је Њаради имао на уму покушај неких православних свештеника у Бачкој 90-их година XIX века да шире православну веру међу овдашњим Русинима (Рамач 1990).

Русини у Куцури, који су и поред снажног притиска компетентних школских и политичких власти успели да све до 1918. године сачувају своју конфесионалну школу на русинском језику, уверени да је она снажна брана против организоване мађаризације путем државне школе, чврсто су били на становишту да Русини у Југославији треба да за свој књижевни језик узму „малоруски језик“ (Варга 1989: 522), али су под њим подразумевали не украјински књижевни већ тзв. карпаторусински језик – језик Русина у североисточној Угарској, јер су све до краја Првог светског рата били снажно везани за Русине на Закарпатју и за њихов језик путем штампе и школских уџбеника.

Крстурски учитељ Михајло Поливка, пореклом из Закарпатја, у почетку је саветовао Ђ. Биндасу да не треба журити са оснивањем нове организације док се прилике мало не уреде (Варга 1989: 520), али је у јуну 1919. године већ упозоравао да је неопходно да се што пре организује састанак и донесе одлука о књижевном језику првенствено због потребе да се до јесени припреме уџбеници за школе и да се зна на ком језику ће почети да ради школа за русинску децу. Он је видео три могућности: а) да се узме књижевни украјински језик; б) да се узме говорни русински језик и да се допуњује речима из украјинског језика; 3) да се русински језик допуњује речима из једног јужнословенског језика. Поливка је сматрао да ову одлуку треба да донесе легитимно представничко тело Русина у држави (Цап 1980: 451).

У Руском Крстуру се, највише под утицајем пароха Михајла Мудрог, формира чврст став да Русини треба да за свој књижевни језик узму свој говорни

---

² Др Дионизије Њаради (1874–1940), гркокатолички свештеник, од 1914. године помоћни епископ Крижевачке епархије, од 1920. до смрти 1940. године њен ординариј. Иако су Русини од оснивања Крижевачке епархије 1777. године чинили већину њених верника, Д. Њаради је први епископ Русин пореклом из Јужне Угарске на челу те епархије. Од оснивања Русинског народног просветног друштва 1919. године активно се укључује у његов рад. Као крижевачки епископ од 1922. до 1927. године обављао је дужност администратора гркокатоличке Прешовске епархије у Чехословачкој, где је неуморно радио и на културно-националном препороду Русина/Украјинаца. Од 1938. до 1939. године обављао је дужност апостолског визитатора с правом администратора гркокатоличких парохија Мукачевске епархије на територији Чехословачке са седиштем у Хусту, одакле су га мађарске власти после окупације Карпатске Украјине спровеле у Југославију. Умро је у Мрзлом Пољу 1940. године.

језик, јер ни књижевним руским ни украјинским језиком не владају у довољној мери и због тога ниједан од њих не могу да прихвате као свој властити. Што се пак тиче карпаторусинског језика, М. Мудри је истицао да је то вештачки књижевни језик, мешавина говорног језика Русина на Закарпатју, руског књижевног и црквенословенског, и да тим језиком нико жив не говори (Мудри 1921: 36–37). Сазревању става да се за књижевни језик Русина у Југославији и као наставни језик у њиховим школама узме њихов говорни језик знатно је допринела нова политичка ситуација по завршетку Првог светског рата, када су на рушевинама Аустро-Угарске настале нове националне државе, јер су неки представници русинске заједнице добро схватили да ће због нових граница бити отежана комуникација и контакти Русина у Бачкој и Срему на културном, просветном и националном пољу са Русинима на Закарпатју и са Украјинцима у Галицији, и да се морају ослањати у првом реду на властите снаге (Варга 1988: 450).

Михајло Мудри је на Оснивачкој скупштини РНПД у Новом Саду 2. јула 1919. године у свом реферату изнео став о националној припадности Русина у Краљевини СХС, јасно истичући да су они део украјинске нације, али је предложио да је оправдано и сврсисходно да се за властити књижевни језик узме свој говорни језик, што је скоро једногласно прихваћено.³

Наведени ставови појединаца или група о будућем књижевном језику Русина у Југославији до извесне мере су одражавали ставове и о њиховој националној оријентацији. Став епископа Њарадија да Русини треба да узму за свој књижевни језик језик Украјинаца Галиције произлази из његовог чврстог уверења да су Русини у Југославији део украјинског народа и да их од националне и црквене асимилације може сачувати само повезивање са Украјинцима у Галицији. Русини у Куцури су сматрали да Русини у Краљевини треба да узму карпаторусински језик, али нису имали јединствен став о националној припадности Русина: једни су их видели као део Русина на Закарпатју са карпаторусинском оријентацијом, а други су више нагињали помало анахроној панславистичкој односно панруској оријентацији и њихови ставови ће бити објављени 1922. године у брошури *Руски батог* (Русински бич). Национални и религијски ставови изнети у овој брошури постаће програмска основа за оснивање и деловање КПСЈР, основаног 1933. године. У брошури *Руски батог*, која је најављена као први број будућих новина, које никада нису почеле да излазе, аутори Мојсеј Мудри и Александар Сакач за Русине у држави користе етноним Малоруси и наводе да би они требало да се што тешње повезују са „властитом браћом по крви и језику Малорусима и са Великорусима“, којих има доста у Југославији, и да треба да скину са себе све што су на њих налепили властити ренегати по мађарској наредби (*Руски батог*, 1). Интересантно да аутори кривицу не само за прилике међу Русинима већ и за тешку ситуацију у целој држави сваљују на Мађаре и Немце који, по њиховом уверењу, шире разне

---

³ У објављеном записнику са Оснивачке скупштине РНПД наводи се да је одлука о језику донета скоро једногласно (Записник 1919: 8), а Никола Олејаров у својој Историји руског народа наводи да су делегати из Куцуре, када су стигли у Нови Сад и видели састав делегата, напустили скупштину и нису прихватили њене одлуке, нарочито не ону о русинском језику односно о правопису (Олејаров 1934: 155).

штетне комунистичке идеје. У примитивном маниру, ширећи разне дезинформације, аутори најављују скори и потпун прелазак Русина на православну веру. За Русине у Краљевини СХС час користе етним Русин, час Малорус, неретко и Рус, јер имена Русин и Малорус сматрају само локалним именима за све припаднике великог руског народа – Русе. У брошури наводе много дезинформација и нетачних или измишљених података или тврдњи углавном с циљем пропаганде међу Русинима православне вере и москофилских односно панруских идеја, вероватно не без намере да се додворе српској јавности и Православној цркви.

Хавријил Костељник,⁴ иако је био недвосмислено проукрајински оријентисан, добро је схватио да су Русини у Југославији у специфичном положају, да су прилично удаљени од матичног народа, и прихватио је као нужност одлуку РНПД да се за књижевни језик Русина у Краљевини СХС узме њихов говорни језик, али није крио да би хиљаду пута више волео да Русини имају чисти украјински језик, а не напола словачки, јер је био свестан да се природа не може лако променити (Цап 1984: 289).

Сам придев „руски“, што на русинском првенствено значи „русински“, челници РНПД су у почетку доста различито схватили и користили: час се односи на Русине у Бачкој и Срему, час на Русине на Закарпатју, час за Русине/Украјинце уопште, а понекад на све Источне Словене. За Украјинце се понекад користи етним Малоруси, мада је после 1918. године, када је проглашена Украјинска Народна Република као независна држава, било доста анахроно и непримерено да их тим именом називају они који себе сматрају делом украјинске нације, јер су тај етним за Украјинце користили углавном они који их нису признавали за посебан народ, већ за саставни део руског народа у оквиру Царске Русије.

Од почетка акције за оснивање РНПД често је изношен проблем отуђености русинске интелигенције од властитог народа и понора између народа и његове интелигенције. Ђура Биндас је у апелу русинској интелигенцији 1918. године истицао да интелигенција не сме да се обазире на то како се народ односи према њој, већ треба да се брзо прихвати посла (Миз 1969: 255). Тај проблем спомиње и учитељ Емилијан Губаш (Варга 1988: 54–62), а после њега и Иљко Крајцар у писму Ђ. Биндасу 1921. године, наглашавајући да је неопходно зближавање интелигенције и народа, јер народ нема поверења у своју интелигенцију (Миз 1990: 138). Крајцар је сматрао да на том плану приближавања интелигенције властитом народу много могу да ураде студенти и средњошколци оснивањем месних одбора, читаоница, певачких и аматерских друштава, и да би управо због тога требало да се у оквиру РНПД оснује ученичка организација. Исте године почеле су припреме за оснивање ученичке организације (Миз 1990: 139–140), али изгледа да су се неки од челника

---

⁴ Хавријил Костељник (1886–1948), гркокатолички свештеник, песник и писац, аутор прве граматике русинског језика, прве историје Русина на овим просторима, филозоф и теолог, цео свој радни век провео је у Лавову, али је у периоду између два светска рата био најистакнутија личност у културно-просветном и националном животу Русина у Југославији.

РНПД уплашили да ће студентска организација бити сувише украјински обојена, те до њеног оснивања није дошло.

У литератури се углавном наводи да је РНПД било проукрајинске оријентације, али међу његовим челницима и истакнутијим члановима од самог почетка могу се уочити извесне разлике или нијансе у приступу и схватању питања националног идентитета Русина у Краљевини СХС. Од почетка је била снажна умерена струја, која се не може сматрати ни до краја проукрајинском, ни до краја аутохтоном, јер је увек била на средини. Тој струји су припадали свештеници Русини М. Мудри и Ђ. Биндас, и Хрвати Јован Храниловић, Ђуро/Јуриј Павић и Мирко Бојић, који су подржавали РНПД у његовој делатности и укључивали се у његов рад, а у јавности су истицали своје југословенско опредељење. Мудри и Биндас су прихватили став Х. Костелника који је он изнео још 1915. године у рукопису Хронике Руског Крстура (Костелник 1998), да су Русини у Бачкој и Срему по свом пореклу део украјинског народа, али пошто су од досељавања у Бачку и Срем дуго били одвојени и изоловани од своје матице, формирали су свој језик, своју културу, своје обичаје, по којима се разликују од Русина/Украјинаца у Галицији и осталих Украјинаца. Они су сматрали да Русини треба да имају свој књижевни језик, али да се он мора допуњавати, тамо где је то неопходно, речима из украјинског језика, и тако ће остати у вези и приближаваће се украјинском књижевном језику. По њима, други значајан чинилац који везује Русине за Украјинце је њихова гркокатоличка вера. Костелник је у Хроници Руског Крстура истакао да је гркокатоличка вера код Русина као русинска народна вера, јер се она већ асимиловала са нацијом, а нација са вером: једна другу помажу и подржавају (Костелник 1998: 9). Ту се ишло тако далеко да су поједини свештеници истицали да није Русин онај ко није гркокатолик, настојећи да на тај начин обезбеде своју руководећу улогу не само у религијском него и у културно-просветном и националном животу Русина (Румянцев 2010: 126–127, 135). Писац Осиф Костелник имао је свој локалпатриотски став: сматрао је да Русини у Бачкој и Срему првенствено треба да брину о својим локалним националним правима и да се рад РНПД оријентише само на Русине у Краљевини СХС (Костелник 1925: 1). У РНПД су, поред гркокатоличких свештеника Русина и Хрвата активно деловали и гркокатолички свештеници Украјинци Михајло Фирак, Михајло Черњак и други, који су у Крижевачку епархију дошли из Галиције. Они су заступали став да су Русини у Краљевини СХС/Југославији део украјинског народа и да што пре треба да уместо свог локалпатриотизма и свог језика прихвате украјинску националну свест и украјински књижевни језик.⁵

---

⁵ Михајло Черњак и Михајло Фирак су своје ставове о националној припадности Русина и о потреби да се они што пре у потпуности интегришу у украјинску нацију објављивали у русинским новинама и русинским календарима, на пример: М. Черњак у чланку о русинско-украјинском народу приказује генезу украјинског народа (Черњак 1925: 24–28), а М. Фирак у три броја *Русинских новина* у уводнику говори о потреби да се код Русина у Краљевини СХС развија украјинска национална свест (Фирак 1925). Касније када је 1931. године постао уредник *Русинских новина*, М. Фирак је у њима све отвореније износио радикалне проукрајинске ставове.

Епископ Д. Њаради, Х. Костељник, Михајло Ковач и Мафтеј Винај, иако су лично били до краја проукрајински оријентисани, из практичних разлога и потребе подржавали су ову умерену струју, јер су били свесни да је просто немогуће да се Русини у Краљевини СХС после вековне изолованости и одвојености од матичног народа у неколико потеза и неком одлуком једноставно претворе у Украјинце.

Челници РНПД су од његовог оснивања исказивали своју лојалност према високим државним властима (Гарди 1996: 220, 229). Ђура Биндас, потпредседник РНПД, у српским новинама истицао је да Русини дугују захвалност браћи Србима и Хрватима, јер у Краљевини СХС уживају сва национална права која су им била знатно ограничена или ускраћивана за време Аустро-Угарске (Биндас 1922). У посебним приликама указивало се и на вековне везе Русина/Украјинаца са Јужним Словенима, нарочито са Србима.⁶

У издањима РНПД 20-их година објављивани су чланци о Русинима/Украјинцима у Чехословачкој – у Поткарпатској Русији, који су Русинима у Краљевини СХС/Југославији пружали информације о сународницима у другој држави, о њиховим културно-просветним приликама и тежњама, што је имало за циљ да зближи ове две русинске заједнице раздвојене и државним границама после стварања нових националних држава на рушевинама Аустро-Угарске. Ту су објављивани прилози и о Украјинцима у Пољској који су увек били добар пример како се треба борити за права своје националне заједнице. Хавријил Костељник је тада живео у Лавову и добро је познавао ондашње културно-просветне и политичке прилике Украјинаца, стога је понекад саветовао своје блиске сараднике у Бачкој, па и самог епископа Д. Њарадија, да паметно граде односе са својим суседима, наглашавајући да Русини у Југославији међу православним Србима живе много боље него Украјинци гркокатолици међу римокатолицима Пољацима у Пољској (Цап 2008).

Од почетка 20-их година челници РНПД настојали су да успоставе што тешње везе и контакте са Украјинцима у држави. Украјински емигранти су у Загребу 1922. године основали своје културно-просветно друштво,⁷ и било је покушаја да те две организације координирају или и обједине своју делатност, али до тога није дошло јер је, изгледа, за доста конзервативне и понекад превише локалпатриотски оријентисане челнике РНПД био неприхватљив радикалан украјински национализам украјинских емиграната, чланова „Просвете“ (Румянцев 2010: 98–100). У РНПД су доста очекивали и од обједињавања на културно-националном пољу Русина у Бачкој и Срему са Украјинцима у Босни и Славонији, нарочито после 1924. године, када су ови Украјинци гркокатолици прикључени Крижевачкој епархији, али због језичке баријере није било могуће издавати заједничке новине за ове две заједнице (Фирак 1927: 162).

---

⁶ На прослави 10-годишњице РНПД 1929. године, где су били присутни и представници власти, Ђ. Павић је одржао предавање о односима Русина и јужнословенских народа, посебно истичући везе Русина/Украјинаца са Србима (Торжество нашей Просвити – Дзень Рускей свідомосци 1929: 1–2).

⁷ Украјинци, претежно емигранти из Галиције, су у Загребу 26. 02. 1922. године основали своје културно-просветно друштво *Українське Товариство Просвіта* (Украјинско друштво Просвета).

Када није успело чвршће повезивање РНПД са украјинском „Просветом“ у Загребу, од студената Русина који су студирали у Загребу потекла је идеја да студентска и средњошколска омладина оснује своју организацију у оквиру РНПД. Међутим, ни то није одмах реализовано. Тек 1927. године основан је Савез русинских ученика (*Союз руских школярох*), који је деловао у оквиру РНПД (Варга 2003; Латјак 2003). Максимилијан Бујила, први председник Савеза, истицао је да је вера основа нове русинске ученичке организације (Бујла, 1).

Велика економска криза од 1929. године оставила је трага у раду РНПД. Због смањене економске моћи, али, изгледа, и због извесне кризе у раду РНПД, број претплатника *Русинских новина* је опадао а повећавао се и број дужника, што је крајем 1930. године довело до привременог прекида у издавању *Русинских новина*. Стара гарда на челу са М. Мудрим и Ћ. Биндасом као да је после почетног елана из времена оснивања РНПД након пуних десет година напорног рада све више посустајала. Није ни чудно, јер Ћ. Биндас је још у апелу русинској интелигенцији у децембру 1918. године истицао да Русини у културно-просветном и националном животу много заостају за народима са којима живе, и као најагилнији у раду РНПД у то време, у настојању да Русини брже крену, да надокнаде изгубљено време и да се што пре приближе својим „комшијама“, радио журно, прескачући и по две степенице, а ту би се понекад и заплитао, и брже се умарао.

У покушају поновног покретања *Русинских новина* долазе до изражаја извесна неслагања и неповерење између представника русинске локалпатриотске и радикалније украјинске струје, али епископ Д. Њаради је својим ауторитетом успео да смири страсти и да покрене ствар с места.⁸

За покретање *Русинских новина*, али и за покретање укупне делатности РНПД, било је неопходно подизање националног духа и одушевљења, а то се могло урадити само пласирањем нових идеја, нових акција, које би јачале јединство заједнице, а за то је било недовољно истицање само религијске припадности Русина. Михајло Фирак, нови уредник *Русинских новина* од 1931. године, започиње нови национални курс све снажнијим истицањем украјинске националне свести и прилога о Украјинцима у Босни и Славонији, у Чехословачкој, Пољској и Украјини, о њиховим достигнућима, тежњама и потешкоћама. У издањима РНПД све више се пише о русинско-украјинском јединству и о потреби да се Русини у Краљевини Југославији интегришу у украјинску нацију. Због тога се и за њих све чешће користи етноним Русин/Украјинац, који управо тим обједињавањем старог и новог националног имена наглашава јединство, а не разлике међу појединим деловима украјинског народа који су вековима живели одвојени од матице.⁹ Силвестер Саламон, студент богословије, сматрао је да РНПД мало ради на зближавању

---

⁸ У Архиву Гркокатоличке парохије у Руском Крстуру сачувано је двадесетак писама епископа Д. Њарадија, крстурског пароха М. Мудрог и Михајла Фирака, пароха у Пишкуревцима, која показују да М. Мудри није био вољан да препусти редакцију новина М. Фираку, али је то ипак морао учинити после изричитог захтева свог епископа. Писма су из краја 1930. и прве половине 1931. године.

⁹ Етноним Русин/Украјинац је користио и најистакнутији украјински историчар Михајло Грушевски у својој десетотомној Историји Украјине, у којој спомиње и Русине у Јужној Угарској као украјинску дијаспору под њиховим народним називом Руснаци (Грушевський I: 221).

Русина у Југославији са 40-милионским украјинским народом, а да се неки много више труде да докажу да су Русини посебан словенски народ. Због тога се, по њему, Русини све више приближавају народима са којима живе, а истовремено се удаљавају од свог матичног народа (Саламон 1832: 1).

Од почетка 30-их година у Русинским новинама све чешће се појављују прилози о положају украјинског народа у оквиру СССР-а, нарочито о све снажнијим репресалијама, када је Стаљин одлучио да макар и најсуровијим мерама насиља спроведе потпуну колективизацију украјинског села које се свим снагама одупирало његовим замислима, а било је не само економски већ и национални потенцијал украјинске нације (Konkvest; Кульчицький). Ове теме су, с једне стране, имале за циљ да приказивањем веома тешких прилика у којима живи украјински народ у матици и логиком сународничког саосећања са његовим патњама зближе дијаспору са матицом, а с друге стране, да се указивањем на економску пропаст и људску несрећу коју доноси колективизација као изум большевика русинска заједница у Краљевини окрене против комунизма и социјалистичких идеја уопште. Отпор према большевизма/комунистима потенциран је и њиховим приказивањем као највећих непријатеља религије.¹⁰

У време Шестојануарске диктатуре 1929. године прекинута је делатност Савеза русинских ученика, а обнавља се тек средином 30-их година са новом генерацијом и с новим идејама и акцијама. Тих година русинска и украјинска студентска и средњошколска омладина, реагујући на Стаљинов „терор глади“ у Украјини, који је однео милионе живота сељака, и на чистке у којима је физички ликвидирано на хиљаде украјинских писаца, научника, уметника, културних и политичких делатника који су чврсто стајали на становишту развоја украјинске нације,¹¹ прихвата идеје радикалног украјинског национализма.

На скупу русинске студентске и средњошколске омладине у Шиду 17–19. августа 1935. године, уместо некадашњег Савеза русинских ученика, у духу нових националних превирања, основан је Савез украјинских ученика у Југославији / Союз українських школярех у Югославії (Латяк 2003). То није била само формална промена имена, већ суштинска промена националног курса: у платформи је истакнуто да се Савез мора одупрети покушају стварања новог русинског народа, и да ће свим снагама радити на зближавању и јачању веза са украјинским контекстом. Други задатак му је био да се из русинске средине „избаци москофилску болест са народног тела“ (Ванчик 1936). Због тога се у програму Савеза украјинских ученика наводи да ће се он борити за нови тип Украјинца – борца за национална права; за саборност украјинске националне идеје; против

---

¹⁰ Као пример наводимо само неке наслове о тим темама: *Большевицьки диктатор на Україне* (Руски новине 1933/8: 1); *Большевицька борба против вири* (Руски новине 1933/14: 2); *Большевицьке пекло* (Руски новине 1933/20: 1); *2000 українських інтелігентох вигнали Большевицьки на Сибир* (Руски новине 1933/10: 2); *Глад на Україне* (Руски новине 1933/15: 2).

¹¹ Сам Стаљин је признао да је било око два милиона жртава, али је то оправдавао неминовношћу да се потпуно сломи отпор колективизацији. Подаци о броју жртава од вештачке глади у Украјини су различити и иду од 5-6 и до 10 милиона само током 1933. године (Konkvest; Кульчицький).

русинског сепаратизма у оквиру украјинске нације; против присталица „Русинског бича“ односно КПСЈР/КНСЈР, а то значи против проруске и проправославне оријентације међу Русинима у Краљевини Југославији (Румянцев 2010: 204–205).

Савез украјинских ученика Југославије 1936. године издаје Алманах русинских/украјинских писаца, у којем су дела русинских аутора штампана на русинском језику и у преводу на украјински језик да би се на тај начин, с једне стране, код Русина ширила књижевност на украјинском књижевном језику, а с друге стране, да Украјинци у Галицији и шире упознају језик и књижевност Русина у Југославији (Алманах, 10)

У *Русинском календару* за 1936. годину објављени су чланци председника Савеза украјинских ученика Николе Бучка (Бучко 1936) и Х. Костельника (Костельник 1936) којима се, по Румјанцеву, отвара ново, радикалније виђење русинског националног питања у оквиру украјинске нације (Румянцев 2010: 186). Та тенденција се наставља и у *Русинском календару* за 1937. и 1938. годину. Ипак, без обзира на чињеницу да је Савез био на позицијама радикалног украјинског национализма, један од његових планова на којем се здушно радило било је објављивање историје Русина у Југославији на русинском језику (Бучко 1938: 76).

У издањима РНПД било је и умеренијих погледа на русинско национално питање. Михајло Ковач је 1939. године изнео мишљење да су Русини у Југославији били и да ће остати Русини, али су истовремено део украјинске нације, са свим својим регионалним специфичностима. Међутим, он је сматрао да нема ни потребе ни оправдања да се међу Русинима у Бачкој и Срему шире идеје радикалног украјинског национализма, а да је много важније да се свеобухватном акцијом допринеси њиховом културно-просветном и националном буђењу негујући виталне везе са матичним народом (Ковач 1939).

На почетку 30-их година међу Русинима у Југославији почиње да се организује опозиција према РНПД и његовој делатности, уперена углавном против његове проукрајинске оријентације и водеће улоге гркокатоличког свештенства у њему. Опозиција је истицала да треба створити једну цивилну културно-просветну русинску организацију, независну од утицаја свештенства, која ће успоставити и развијати односе и сарадњу са Србима и другим јужнословенским народима (Губаш 1937). На формирање опозиције према РНПД утицали су и други чиниоци: опште политичке прилике у држави, заоштравање односа међу белогардејском емиграцијом у Југославији у погледу на украјинско национално питање, конфронтација проукрајинске, проруске и промађарске струје међу Русинима/Украјинцима у Чехословачкој, јачање радикалног украјинског национализма међу украјинским емигрантима у Европи и други.

Културно-просветни савез југословенских Русина (даље: КПСЈР) основан 1933. године (1936. преименован у Културно-национални савез југословенских Русина: КНСЈР). У априлу 1934. године КПСЈР почео је да издаје као свој орган недељне новине *Заря* (Зрак), у којима су од првих бројева поједини аутори износили своје ставове о програмским основама и принципима деловања Савеза. Један од циљева нове русинске организације био је да се ослаби или неутралише утицај гркокатоличког свештенства у културно-просветном и националном животу Русина

у Југославији. У уводнику првог броја новина *Зарја* председник КПСЈР Милутин Губаш изразио је своје уверење да ће новине срдечно дочекати шира русинска јавност, да ће многи читати и издања РНПД и издања КПСЈР и да је могуће остварити сарадњу свих Русина у држави. Изгледа да је то био само тактички потез председника КПСЈР да приликом појављивања нових русинских новина не изазива превише РНПД и његово руководство, и да КПСЈР без најаве озбиљнијег заостравања односа са РНПД пронађе пут својим новинама до што већег броја Русина у Југославији. Међутим, у текстовима који следе у истом броју *Зарје* изражава се неслагање са делатношћу РНПД. Пошто је појављивање *Зарје* у *Русинским новинама* дочекано веома оштрим критикама и нападима на челнике КПСЈР због њихове верске, националне и идеолошке оријентације, у следећим бројевима *Зарје* отвара се још жешћа полемика са супарничком страном.

Новине *Зарја*, од 1935. године и *Календар Зарја* и друга издања КПСЈР/КНСЈР штампана су на русинском језику са много елемената српског и руског језика, а неретко су штампани и текстови на књижевном руском или на карпаторусинском језику. КПСЈР/КНСЈР у својим издањима никада није прихватио правопис русинског језика на основу Граматике русинског језика Х. Костелника: истицали су да тај правопис није добар, а Костелнику је без основа оспоравана лингвистична компетентност (Сакач 1937: 87–88), слично као некад у брошури *Руски батог* (Руски батог, 2), који је постао платформа деловања КПСЈР. Правопис у новинама КПСЈР/КНСЈР није био нормиран, већ је сваки аутор је писао по свом нахођењу, вероватно уз минималне интервенције уредника.

Од свог оснивања КПСЈР/КНСЈР је, као и програм брошуре *Руски батог*, био проруски оријентисан и углавном је прихватао панруску империјалистичку идеологију, која је заговарала уједињење словенских народа, нарочито оних православне вере, под плаштом Царске Русије. Његови челници нису признавали украјинску нацију, сматрајући је вештачком творевином коју су измислили највећи непријатељи Словенства – Немци и Пољаци, да би разбили јединство великог руског народа. За Русине у Југославији коришћен је етноним Русин и Малорус, а за Украјинце у Југославији и за све остале Украјинце етноним Малорус, јер су Украјинце видели као нераздвојив део великог руског народа.

Без обзира на чињеницу да је у програму КПСЈР било истакнуто да ће он бити верски толерантан и неопредељен, у његовим издањима је с сједне стране непрекидно нападана гркокатоличка црква, епископ Д. Њаради и гркокатоличко свештенство, а с друге стране је вршена пропаганда православне вере међу Русинима, иако је тој вери припадало мање од 5% Русина у држави.

Мада је у издањима КПСЈР/КНСЈР упорно критикована и нападана културно-просветну делатност РНПД, Савез није имао ни способности ни снаге да конкретним акцијама нешто уради на том пољу, да би оправдао критике упућене супарничкој страни. Слично је било и у области социјално-економског живота Русина у Југославији: и ту је Савез указивао на слабости и грешке у делатности РНПД и гркокатоличког свештенства, али осим прилога у својим новинама и календарима веома мало је конкретно урадио у том погледу.

Оцењујући укупну делатност КПСЈР/КНСЈР може се уочити да је она увек имала снажан деструктивни набој: као да је било важније да се истакне своје неслагање са делатношћу РНПД или да се она оцени као погубна за културно-просветни и национални живот Русина у Југославији, него да се стварно учине конкретни кораци на реализацији платформе односно програма који је понуђен у јавности приликом оснивања или у каснијим плановима рада. У полемици са РНПД и његовим руководством КПСЈР је користио паролe и стереотипе који су жигосали „највеће непријатеље Словенства“ – Немце и Мађаре, и римокатоличку цркву – осуђујући унијатску цркву и њено свештенство.

Од оснивања КПСЈР 1933. године и у издањима РНПД и у укупној његовој делатности превише простора и енергије трошено је на полемику а често и непринципијелне нападе и осуде уперене против супарничке организације – КПСЈР/КНСЈР, његовог рада и његовог руководства, што је у русинску јавност уносило злу крв и знатно је ометало развој културно-просветног и националног живота Русина.

КПСЈР је 1934. године издао историју руског народа Николе Олејарова (Олејаров 1934). Мада се очекивало да ће то бити историја Русина у Југославији, јер је и РНПД указивао потребу да се објави таква публикација, објављена књига то није била. Олејарова историја је историја руског народа, односно, како је то приметио О. Румјанцев, само једно виђење историје руског народа – према руској империјалистичкој концепцији (Румянцев 2010: 171–172), које је најчешће присутно на страницама издања Савеза. У Олејаровој историји Русини у Југославији се спомињу тек на последњих неколико страна, али и ту доминира идеолошки оптерећено виђење прошлости Русина у Јужној Угарској и Југословенској краљевини.

Разлике у националној оријентацији РНПД и КПСЈР/КНСЈР веома јасно се одражавају у виђењу прилика Русина/Украјинаца у аутономној области Карпатска Русија у Чехословачкој и у Карпатској Украјини 1938–1939. године. У издањима РНПД често су објављивани прилози о Русинима/Украјинцима у Поткарпатској Русији и увек је подржавана проукрајинска струја, а проруска и промађарска су приказиване као погубне за ову националну заједницу, јер разбијају њено јединство и поспешују њену асимилацију. Када је крижевачки епископ Д. Њаради од 1922. до 1927. године обављао дужност администратора Прешовске епархије, у издањима РНПД су објављивани прилози који су подробније обавештавали о приликама Русина/Украјинаца у Поткарпатској Русији, а посебно је истицан његов рад у области њиховог културно-просветног и националног препорода (Биндас 1925: 10–11). Од јесени 1938. године, када је оформљена прва влада Поткарпатске Русије / Карпатске Украјине, у *Русинским новинама* има прилога о настојању њених власти да обезбеде потпуну аутономију за Русине/Украјинце у држави и да неутрализују мађарски и проруски утицај. Када је 1939. године проглашена независна држава Карпатска Украјина, у *Русинским новинама* је о томе писано с великим одушевљењем, а након тога с великом тугом о окупацији Карпатске Украјине од стране мађарских власти у марту 1939. године и о масовном страдању бранитеља и недужног народа. После пропасти Карпатске Украјине, када је већа група избеглица

из Карпатске Украјине стигла у Југославију, многи од њих су нашли уточиште у русинским гркокатоличким парохијама у Бачкој и Срему. Боравак и рад глумаца украјинског позоришта „Нова сцена“ из Хуста са својим режисером Јуријем Шерегијем прво у Руском Крстуру а онда у Шиду оставио је дубоког трага у позоришном и културном животу Русина (Латјак 2008: 335–336).

У издањима КПСЈР/КНСЈР прилике Русина/Украјинаца у Поткарпатској Русији приказиване су сасвим другачије. Ту је подржавана москофилска односно проруска опција, а украјинска је оцењивана као погубна за ову националну заједницу, јер је њен основни циљ био, како се наводи, да одвоји руски/малоруски народ у Поткарпатској Русији од руског народа. Када је у јесен 1938. године проукрајинска опција оформила владу Поткарпатске Русије / Карпатске Украјине, у новинама *Зарја* је писано о потпуној пропасти Поткарпатске Русије, јер су на власт дошли украјински националисти, који намеравају да створе украјинску државу на рачун пољских и мађарских територија (Украински вопрос). Ту су челници КНСЈР до краја скинули маске и показали да су за њих највећи непријатељи не Мађари и Пољаци, које су често у својим издањима нападали да су „кумовали“ с Немцима у стварању украјинске нације, већ сами Украјинци.

Извори и литература:

- Биндас, Ђ. (1922). *Русинско питање у Војводини*. Јединство, 7. 3. 1922, број 815 и 816, стр. 2. Нови Сад: Демократска странка.
- Биндас, Д. (1925). *X рочни јубилеј Преосвященого Владике Дионизия (1914–1924)*. Руски календар 1925, 2–11. Руски Керестур: Руске народне просвитне друштво.
- Бујла, М. (1927). *Вира, темель рускей организациї*. Руски Новини, 2. 9. 1927, 1. Нови Сад: Руске народне просвитне друштво.
- Бучко, М. (1936). *Поняте Нації*. Руски календар 1936, 38–41. Руски Керестур: Руске народне просвитне друштво.
- Бучко, М. (1938). *Українски Национализм*. Руски календар 1938, 66–77. Руски Керестур: Руске народне просвитне друштво.
- Ванчик, И. (1936). *Јаке завдане ма організація „Союз Українских Школярох Югославиї“*. Руски календар 1936, 132–134. Руски Керестур: Руске народне просвитне друштво.
- Варга, Д. (1984). *Початки национално-културног руху при Руснацох у Югославиї*. Шветлосц, 4, 1989, 509–540. Нови Сад: Руске слово.
- Варга, Д. (1988а). *Учителе-дзизаци – „народни предняци“*. Шветлосц, 1, 1988. Нови Сад: Руске слово.
- Варга, Д. (1988б). *Перши написал и зложел руски школски кнїжки. Стодваецрочнїца народзена Михаила Поливки (1868–1988)*. Шветлосц, 4, 1988, 435–464. Нови Сад: Руске слово.
- Варга, Дюра (2003). *Сноване Союзу руских школярох 1927. року*. Шветлосц, 1, 2003, 77–85. Нови Сад: Руске слово.
- Гарди, Д. (1996). *Становиска и политични ориентації РНПД спрам Краљовини СГС (Югославиї) и ей политичног живота*. Руснаци Русини, Зборник роботох, 215–231.

- Нови Сад: Завод за учбенике и наставна средства, Београд – Филозофски факултет Нови Сад, Катедра за русински језик и књижевност.
- Гнатюк, В. (1985–1988). *Етнографічні матеріали з Угорської Руси*, I–V. Нови Сад: Руске слово.
- Гнатюк, В. (1988а). *Руски населеня у Бачки*. Етнографични матеріали з Угорскеј Руси, т. V, 79–126. Нови Сад: Руске слово.
- Гнатюк, В. (1988б). *Словаци чи Руснаци?* Етнографични матеріали з Угорскеј Руси, т. V, 127–201. Нови Сад: Руске слово.
- Грушевський, М. (1994). *Історія України-Руси*, I–X. Київ: Наукова думка.
- Дуличенко, А. (1972). *О єдним жридле у вязи исторії югославянских Руснацох у XVIII и XIX вику*. Шветлосц, 2, 1972, 159–166. Нови Сад, Руске слово.
- Записник I-го руского народного собрания отриманого 2/VII 1919. року у Новим Саду*. Руски календар 1921, 6–8. Руски Керестур: Руске народне просвітне дружтво.
- Ковач, М. (1939). *Просвітни живот Руснацох у Югославії*. Руски календар 1939, 40–48. Руски Керестур: Руске народне просвітне дружтво.
- Konkvest, R. (1988). *Šeterna žetva. Sovjetska kolektivizacija i teror gladi*. Beograd: Filip Višnjić.
- Костельник, Г. (1998). *Liber memorabilium грекокатоліцкеј парохиї бачкерестурскеј*. Нови Сад: Союз Руснацох Українцох Югославії.
- Костельник, Г. (1936). *Чом сом постал Українец?* Руски календар 1936, 68–75. Руски Керестур: Руске народне просвітне дружтво.
- Костелник, О. (1925). *История и людзе*. Руски новини, 05. 5. 1925, 1). Нови Сад: Руске народне просвітне дружтво.
- Кульчицький, С. (1991). *Ціна "Великого перелому"*. Київ: Видавництво „Україна“.
- Латяк, Дюра. (2003). *Снованє Союзу українских школярох 1935. року*. Шветлосц 2, 2003, 225–240. Нови Сад: Руске слово.
- Латяк, Д. (2008). *Театрални живот Руснацох. I часц. Театрални живот од початкох по 1945. рок*. Нови Сад: Руске слово.
- Миз, Р. (1969). *Гу „Хроніки єдного часу“ (I)*. Шветлосц, 3, 1969, 253–266. Нови Сад: Руске слово.
- Миз, Р. (1990). *Писма И. Крайцара Д. Биндасови*. Думки з Дунаю, 2, 1990, 138. Вуковар: Союз Руснацох и Українцох Горватскеј.
- Мудри, М. (1919). *О язiku за южно-славянску руску писменосц*. Руски календар 1921, 36–42. Руски Керестур: Руске народне просвітне дружтво.
- Рамач, Я. (1990). *Прилоги гу питаню православного руху медзи Руснацами у Бачки 90-их рокох XIX вику*. Шветлосц, 6, 1990, 721–740. Нови Сад: Руске слово.
- Рамач, Я. (2007). *Руснаци у Юженей Угорскеј (1745–1918)*. Нови Сад: Войводянска академия наукох и уметносцох.
- Рамач, Ј. (2009). *Прилог историографији Русина у Јужној Угарској од краја XVIII до почетка XX века: Русини у штампі и другим публикацијама о самима себи*. Извори о историји и култури Војводине (Зборник радова), 403–424. Нови Сад: Филозофски факултет нови Сад, Одсек за историју.
- Румянцев, О. (2010). *Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918–1991)*. München – Berlin: Verlag Otto Sagner.
- Руски батог* (1922), уред. А. Сакач. Нови Сад.
- Руско-українски алманах бачванско-сримских писателюх* (1936). Руски Керестур–Осиєк: Руске народне просвітне дружтво.
- Сакач, А. (1937). *Вук Стефановић Караџић и Русини*. Руски народни календар Заря 1937, 83–90. Нови Сад: Културно-национални союз Русинів в Югославији.

- Саламон, С. (1932). *Два нашо рани*, Руским новини, 19. 8. 1932, 1. Дяково: Руске народне просвітне дружтво
- Торжество нашей Просвители – День Рускей свідомости (1929). Руски новини, 6. 9. 1919, 1–2: Нови Сад: Руске народне просвітне дружтво.
- Українски вопрос*. Русска заря, 7. 01. 1939, 2–3. Нови Сад: Культурно-націонални союз югославянских Русинів
- Фирак, М. (1925) *Наша народна свідомост*. Руски новини, 28. 5. 1; 11. 6. 1; 18. 6. 1. Нови Сад: Руске народне просвітне дружтво.
- Фирак, М. (1927). *Діло Рускей Просвители*. Руски календар 1927, 160–164. Руски Керестур: Руске народне просвітне дружтво.
- Цап, М. (1980). *Прилоги за историю рускей култури у Югославії*. Шветлосц, 4, 1980, 444–464. Нови Сад: Руске слово.
- Цап, М. (1984). *Писма Гавриїла Костельника Дюрови Биндасови (1)*. Шветлосц, 2, 1978, 284–295. Нови Сад: Руске слово.
- Цап, М. (2008). *Писма Гавриїла Костельника владикови Дионизийови Нярадийови*. Шветлосц, 2008, 363–402. Нови Сад: Руске слово.
- Черняк, М. (1925). *Руско-українски народ*. Руски календар 1925, 24–28. Руски Керестур: Руске народне просвітне дружтво.

JANKO RAMAČ

**NATIONAL ORIENTATIONS OF RUTHENIANS
IN THE KINGDOM OF SHS/YUGOSLAVIA
IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WORLD WARS**

Summary

In the period between the two world wars, the Ruthenians in the Kingdom of SHS / Yugoslavia had two cultural and educational organizations: Ruthenian National Educational Society (hereinafter RNPĐ), which was founded in 1919, and Culture and Education Association of Yugoslav Ruthenians (hereinafter KPSJR), which was established in 1933, and in 1935 it was renamed in the Cultural National Alliance of Yugoslav Ruthenians (hereinafter KNSJR). These two organizations were opposed to each other with their programs and overall activities, in terms of their national, cultural, educational, religious and political issues of Ruthenians. The paper analyzes differences in terms of these issues between the two organizations, pointing out that even within these organizations there were certain differences on the national issue of Ruthenians.

Keywords: Ruthenians, national orientation, the Kingdom of Yugoslavia

Александар Касаш
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 alkasas@yahoo.com

ПРЕСУДА УРЕДНИШТВУ ЛИСТА *НОВА ПОШТА* ИЗ НОВЕМБРА 1944. ГОДИНЕ КОЈИ ЈЕ ИЗЛАЗИО НА ЋИРИЛИЦИ У НОВОМ САДУ ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сажетак: У раду се анализирају историјске околности и однос мађарске државе према српском становништву у време окупације 1941–1944. године. Један од видова покушаја сарадње са Србима који су изјавили лојалност новој држави било је и покретање листа на ћирилици децембра 1941. године. Наравно, након ослобођења 1944. године нова власт је читаву редакцију сматрала „за издајнике и сараднике окупатора“ и осудила их на смрт. Пресуду која је изречена доносимо у целини.

Кључне речи: Други светски рат, Бачка, *Нова пошта*, суђење нове власти Уредништву листа *Нова пошта* и њихово стрељање.

Априлским ратом 1941. године отпочео је распад прве југословенске државе. Мађарска је сачекала да се 10. априла прогласи Независна Држава Хрватска, чиме је сматрала да је више не обавезује пакт о вечном пријатељству са Краљевином Југославијом из децембра 1940. године. Почео је војни напад и враћање оних територија које је Мађарска изгубила Тријанонским уговором после Првог светског рата. Већ од првих дана отпочела је мађаризација и враћање на етничку структуру становништва ових простора пре 1914. године. У Априлском рату дошло је до обрачуна са носиоцима југословенства, за које се сматрало да су четници, а инсценирана пуцњава и наводни отпор требало је да буду приказани као војно ослобођење изгубљених крајева након Првог светског рата. Том приликом страдало је око три хиљаде Срба. Они немађари који су имали завичајност имали су да дају изјаву лојалности Хортијевој Мађарској.

У име српског народа изјаву лојалности простора Бачке и Барање пренео је лично Хортију Милан Л. Поповић, будући представник Срба у мађарском

парламенту, 29. априла 1941. године. Уочи рата био је на челу Антибољшевичког комитета. Хортију је изјавио да „у име мирољубивих мирних грађана из Јужне Угарске, који ће се, како је нагласио, увек под свим околностима придржавати мађарских закона, а он ће сам, сав свој морални углед употребити за то да два народа мирно живе један поред другог“.¹ Затражено је и од генерала Јенеа Мајора да „он лично изволи мирном српском грађанству, које никада није имало везе са турбулентним елементима које смо већ осудили а који желе да покваре столећима постојеће добре односе Мађарства и Српства. Желимо да нам изволите заштиту и омогућите нам културно и просветно деловање“.²

Већ тада је постојала идеја да се војно стање, тј. управа на тој територији укине и уведе цивилна управа. Чак је и министар унутрашњих послова Ференц Керестеш Фишер сматрао да треба да се уведе цивилна управа, али многа питања – од граничних, да све територије нису „биле очишћене“, а и каснији антиокупациони отпор – натерала су мађарске власти да војна управа траје све до краја јесени.

До још драстичније промене етничке структуре Бачке, него у краткотрајном Априлском рату, дошло је одлуком о протеривању српских колониста добровољаца насељених у Бачку у циљу њене словенизације. Баш они су дошли под удар мађарских власти и морали су према посебној наредби до 28. априла напустити мађарску државну територију. Радило се о тридесетак хиљада Срба.³ Нешто касније, наместо њих, насељено је око петнаест хиљада Мађара из Буковине.⁴

Још 21. априла 1941. године неки од новосадских Срба своју лојалност према новој ситуацији и мађарској држави покушали су да искажу и жељом да покрену лист, као и пре у Аустро-Угарској, на свом матерњем језику. Молбу су упутили Хенриху Верту и у њој се истицало:

Доле потписани моле да изволите издати дозволу да би се покренуо српски информативни лист, непристрасан, лојалан и потпуно објективан. Овоме листу били би циљеви следећи: да се Српство које живи у Мађарској васпитава да буде мирно и спокојно и да се влада према данашњем духу времена, да буде информисано о свим најновијим догађајима у земљи као и у иностранству, исто тако и о наредбама и упутствима месних власти. Осим тога би у нашем листу одмах на почетку издали лекције на мађарском језику и то за оне наше читаоце који би хтели да науче лепо мађарски језик у свом сопственом интересу.

Уредништво листа би се, природно владало према упутствима месних власти, и у случају потребе вољно је подвргнути се и цензури.

Да би се остварио овај план охрабрила нас је околност што Српство које живи у Мађарској нема ни један лист на своме матерњем језику и због тога верује у злонамерне тенденциозне вести које могу штетно деловати на овдашње прилике. Овај народ, који је потпуно неинформисан о новим догађајима садашњице, може се обавестити само са издавањем једних новина које би излазиле на матерњем језику, тако да би постали лојални грађани мађарске државе, исто тако корисни и послушни као што су били до 1918. године у јесен до стварања Југославије.

¹ Е. Šajti, *Mađari u Vojvodini 1918–1947*, Novi Sad 2010, 181.

² А. Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, Novi Sad 1996, 46.

³ Kasaš, 38.

⁴ Šajti, 170.

У план је узет за одговорног уредника стари, искусни у Новом Саду рођени, у мађарским школама, васпитани, мађарским духом прожети новинар, који је већ издавао на мађарском језику 1917. године недељни лист под насловом *Смотра*. Исто тако је, у више махова, издавао неке недељне листове за време југословенског режима и био сарадник мађарских листова. На овај начин, његова личност пружа пуну гаранцију да ће му лист у сваком погледу одговарати одређеном циљу и да ће ефикасно потпомоћи мађарске власти око извођења мађаризације Бачке. Главни уредник, издавач и власник је исто тако рођен и завичајан у Бачкој, посећивао је мађарске школе, исто тако је провео једну годину у школи у Будимпешти и у ово време је издавао, уређивао и био власник новина *Hétfői ujság* (*Недељне новине*).

О обадвојици могу дати опширније референце: вођа Мађара у Новом Саду, Андре Деже и Томан Шандор, уредници *Reggeli Ujság-a* (*Јутарњих новина*), Јанош Абрахам, трговац и други угледни Мађари.

Наслов новог листа који је у плану биће *Наш гласник*. Главни уредник, издавач и власник био би Душан Чампраг, а одговорни уредник био би Велислав Спасић.

У нади да ће високо цењени нашој молби изаћи у сусрет молимо да примите изразе наше лојалности.

Чампраг Душан, с.р.

Спасић Војислав с.р.

(М. Čobanski, Z. Golubović, Ž. Kumanov, *Novi Sad u ratu i revoluciji 1941–1945*, knj. I, Novi Sad 1976, 522–523)

Након укидања Војне управе, мађарске окупационе власти оцениле су да је успешно извршено враћање на стање пре 1914. године и да се лојалним Србима треба омогућити информисање на матерњем језику, и то јутарњим дневним листом штампаним ћириличним писмом. Први број појавио се 16. децембра 1941. године под главним уредништвом Војислава Матића.⁵ Занимљиво је приметити да се у првом броју, што је уобичајено, није појавио редакцијски текст у којем би се истакли разлози, концепције и намере излажења листа. Такође је приметно да је у заглављу писало ћирилицом Ујвидек, а не српски назив Нови Сад. Тада је у Редакцији био и Марко Теодоровић, који је изазвао велико изненађење код левичарски опредељених Новосађана. Богдан Чиплић је забележио да је Теодоровић добио задатак да у листу протура вести које нису ишле наруку победничкој еуфорији и да доноси реалније репортаже.⁶ Вредно је помена да је нови лист излазио у тада великом тиражу, од 20.000 примерака, мада је по неким проценама у то време живело око 60.000 Срба.⁷ Нови Сад је тада имао и дневни лист на мађарском језику *Reggeli Ujság*, а читало се и жупанијско гласило – сомборски *Délvidek*. *Нова пошта* је највећим делом преносила пропагандистичке вести из ових гласила, али је покушавала да српском становништву Бачке пружи могућност да читају разне репортаже, забавна штива, али највећим делом вести са европских и светских ратишта. Новине су биле и препуне мање важним информацијама, рекламним огласима итд. Вредно је поменути да о трагичним догађајима из јануара 1942. године везаним за рацију у Јужној Бачкој и Новом Саду нема ни помена.

⁵ Енциклопедија Новог Сада, 17, Нови Сад 2001.

⁶ Исто. Убрзо је откривен и затворен, после чега му се губи сваки траг.

⁷ С. Дамјанов, *Ерос и по(р)нос (Нови Сад под окупацијом 1941–1945)*, Нови Сад 2006, 70.

Истина, ни мађарски листови о томе нису писали. У Божићном броју на насловној страни објављена је посланица епископа Иринеја православним верницима.

Последњи број *Нове поште* изашао је 6. септембра 1944. године. Уследило је хапшење чланова Уредништва листа а војносудски иследник Војног суда Војне области за Бачку и Барању 23. новембра 1944. године Светозар Старчевић поднео је Обласном војном суду оптужницу, а он 27. истог месеца донео и пресуду коју доносимо у целини:

ПРЕСУДА У ИМЕ НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Војни суд Војне области Народноослободилачке војске Југославије за Бачку и Барању у већу састављеном од мајора Павла Геренчевића као председатеља, Младена Батака и Лазара Бранкова као чланова већа и Милке Поткоњак као записничарке у кривичном предмету против Војислава Матића, Владимира Вељковића, Миодрага Брашована и Војислава Спасића, сви из Новог Сада на основу оптужнице на основу оптужнице војно-судског иследника Светозара Старчевића због кривичног дела служења окупатора као пропагандисти и агитатори донео је након одржаног главног претреса 27. новембра 1944. следећу Пресуду:

Окр. ВОЈИСЛАВ МАТИЋ, од оца Андрије и мајке Јелисавете, рођ. Павловић, рођ. 1903. у Новом Саду, Србин, источно православне вере, новинар, ожењен, отац двоје деце, писмен, без иметка, некажњаван.

Окр. ВЛАДИМИР ВЕЉКОВИЋ, од оца Миливоја и мајке Марије, рођене Николић, рођен 1914. године у Новом Саду, Србин, источно-православне вере, бивши полицијски чиновник, ожењен, отац једног детета, писмен, без иметка, некажњаван.

Окр. МИОДРАГ БРАШОВАН, од оца Светислава и мајке Добриле, рођ. Увалић, рођен 1912. у Бачкој Паланци, Србин, источно православне вере, учитељ, нежењен, писмен без иметка, некажњаван.

Окр. ВОЈИСЛАВ СПАСИЋ, од оца пок. Радомира и мајке Десанке рођ. Лалић, рођен 1898. у Новом Саду, источно православне вере, новинар ожењен, отац двоје деце, писмен, без иметка, некажњаван.

Криви су што су пуне две и по године јавно служили крвавог окупатора као оснивачи, сувласници, уређивачи и сарадници издајничког листа који је за све то време био центар и легло у коме су припремане све акције домаћих издајника против народноослободилачког покрета „Нова пошта“ у Новом Саду користећи штампу као најмоћније средство пропаганде ови народни непријатељи су свесно и у циљу прибављања личне материјалне користи под контролом и упутствима Имре Ласлофиа, претставника фашистичке окупаторске штампе, преко кога је одржавана веза са окупатором својим радом разорно деловали на наш народ. Пуне две године серверали су нашем народу познате целом слободољубивом човечанству зликовачке лажи, подвале и клевете Гебелсове кујне и његове филијале фашистичке телеграфске агенције МТИ. Својим чланцима и извештајима величали и као пријатеље нашег народа претстављали највеће крвнике и убице тешке ратне злочинце Хортија, Нађа, разне жупане и многе друге, затим разне издајнике и изроде нашег народа као Милана Ј. Поповића и њему сличне, помагали привреду окупатора као на пример пропагандом за упис унутрашњег ратног зајма у виду тзв. „житних обвезница“ доприносили тиме свој злочиначки удео за даље вођење рата против слободољубивих народа и уједно материјално штетећи наше наивне штедљиве привреднике јер им за те обвезнице гарантује банда фашистичких разбојника којима су дани избројани. Што су позивали и упућивали наш народ на помагање, послушност и сарадњу са убицама хиљаде невиног нашег живља

износећи неистине и клевете против народноослободилачког покрета и правих народних бораца који су на најзверскији начин мучени и убијани по многобројним окупаторовим затворима и логорима не жалећи ни својих живота за слободу свог народа. Тиме су се тешко огрешили о свој народ и интересе народноослободилачке борбе, те је Војни суд сву четворицу окривљених, као народних непријатеља за извршена кривична дела служења окупатора као пропагандисти и агитатори према чл. 14. осудио на казну смрти стрељањем и губитак грађанске части.

ОБАЗЛОЖЕЊЕ

Признањем окривљених прегледом свих бројева лиса „Нова пошта“ утврђено је да су окривљени да су окривљени као окорели народни непријатељи ставили се у службу окупатору и по упутствима фашистичких претставника штампе основали и две и по године уређивали и водили издајнички дневни лист «Нова пошта» као сувласници осигуравши себи уједно издајом свога народа знатне материјалне приходе. Да је њихов цео рад био под контролом, односно вођен по упутствима делегираног фашистичког новинара Имре Ласлофиа и разних полицијских власти. Колико су били безобзирни у покварености и оданом служењу окупатору сведоче само неколико од многобројних примера. Тако док су Тисом и Дунавом још пловили још многобројни лешеве невинне деце, жене и људи окривљени у свом листу по сопственој иницијативи као утеху народу донесе говор познатог издајника нашег народа Милана Л. Поповића у коме се позива народ да у духу његових традиција помогне оне исте кривце тих нечувених злочина а поведе борбу против истинских народних бораца које жели народу претставити као узрок тих злочина, иако је целом народу добро познат прави разлог овог покоља.

Затим, док се вешала још нису ни скинули најбољи синови Бачке они између осталог пишу: „У својој подмуклости појединци су се груписали у народне банде, вршили разбојништва и убиства у серији па су се шта више чак и супротставили органима власти употребљујући у више махова и оружје. Енергичним иступањем учесници ове организације још су благовремено учињени безопасним. Генералштабни суд одржао је по овој ствари главни претрес и на смрт на вешање осудио .... А неретко време поводом рођендана Хортиа пишу Наш народ који је до сада имао прилику да се увери у очинско старање седог Поглавара државе за наш народ, на данашњи дан придружује се са својом молбом Свевишњем да регента Хортија одржи у крепком здрављу и дугом животу на срећу и бољитак земље и народа.“

Приликом оцене дела и одмеравања казне суд окривљенима као отежавајуће околности узео у циљу прибављања личне материјалне користи извршење кривичног дела, а као олакшавање ништа, те је изречена казна смрти стрељањем и губитак грађанске части оправдана јер то захтевају небројене невинне жртве нашег народа да се сви кривци и њихови помагачи заслужено казне.

Смрт фашизму – Слобода народу

Записничар
Председатељ
Милка Поткоњак
Павле Геренчевић⁸

Смртна казна је извршена истога дана стрељањем у тзв. Рајиној шуми у близини Новог Сада.

---

⁸ Музеј Војводине, а.ј, С-бр. 353/44.

Извори и литература:

- Golubović, Z., Kumanov, Ž., *Novi Sad u ratu i revoluciji 1941–1945*, knj. II, Novi Sad 1981.
Дамјанов, С., *Ерос и по(р)нос (Нови Сад под окупацијом 1941–1945)*, Нови Сад 2006.
Енциклопедија Новог Сада, 17, Нови Сад 2001.
Kasaš, A., *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, Novi Sad 1996.
Нова пошта, Ујвидек 1941–1944.
Čobanski, M., Golubović, Z., Kumanov, Ž., *Novi Sad u ratu i revoluciji 1941–1945*, knj. I, Novi Sad 1976.
Šajti, E., *Mađari u Vojvodini 1918–1947*, Novi Sad 2010.

ALEKSANDAR KASAŠ

**A VERDICT FROM NOVEMBER 1944 TO THE REDACTION
OF THE NEWSPAPER *NOVA POŠTA*,
WHICH WAS PUBLISHED IN CYRILLIC SCRIPT IN NOVI SAD
DURING THE WORLD WAR II**

Summary

The paper analyzes historical circumstances and a relationship of the Hungarian state towards the Serbian population during the occupation from 1941 to 1944. Launching of the newspaper in Cyrillic script in December 1941 was an attempt of collaboration with Serbs who declared loyalty to the new state. Naturally, after the liberation in 1944, the new authorities considered the entire editorial board ‘traitors and collaborators of the occupiers’, condemning them to death. The paper presents the entire verdict that was brought at the time.

Keywords: The World War II, Backa, *Nova Pošta*, the trial of the new authorities against the editorial board of the newspaper, and their execution.

Слободан Бјелица
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 sbjelica@eunet.rs

ИЗРАЕЛСКО-АРАПСКИ РАТ 1967. ГОДИНЕ НА ДНЕВНОМ РЕДУ ПК СКС ЗА ВОЈВОДИНУ

Сажетак: Један од ретких међународних догађаја који је довео до интензивних политичких дискусија у друштвенополитичким организацијама Аутономне Покрајине Војводине, укључујући и највиши партијски орган – Покрајински комитет, био је рат Израела и арапских држава јуна 1967. године. ПК је расправљао о интензитету и донетима широке лепезе активности које су предузимане у корист несврстаних Арапа: пропагандна кампања, масовни скупови, прикупљање помоћи итд. Међутим, реакција јавности није у потпуности била по вољи комунистичке власти.

Кључне речи: Арапи, Војводина, Израел, Југославија.

Југословенско-израелски дипломатски односи датирају од самог оснивања савремене јеврејске државе 1948. године. У наредне две деценије на те односе позитивно ће утицати улога југословенских Јевреја у изграђивању Израела, а негативно несврстана оријентација Југославије, која је подразумевала блиску сарадњу са арапским светом. Прве веће несугласице две земље биле су везане за Суецку кризу 1956. године, након које је крхки мир на Синају чувала и једна југословенска јединица под „плавим шлемовима“. Међутим, након низа инцидената између Израела с једне стране и Египта, Јордана и Сирије с друге, те неуспелих дипломатских иницијатива за мирно решење спора, израелска војска је 5. јуна 1967. године изненада напала арапске земље. Захваљујући ефекту изненађења авијације арапских земаља су практично уништене пре него што су ступиле у дејство, што је умногоме олакшало победоносно напредовање малобројне израелске копнене војске. Није требало више од неколико дана да израелске оклопне јединице стигну до самог Суеца и испред Дамаска, после чега је уследио прекид ватре 10. јуна.

„Шестодневни рат“ који је Израел бриљантно водио против својих суседа изазвао је изузетно бурне реакције у Југославији, самим тим и на подручју АП

Војводине. Солидарисући се са својим несврстаним пријатељем Насером, а упркос противљењу својих најближих сарадника, Јосип Броз Тито је прекинуо дипломатске односе СФРЈ са Израелом. Тако се нашао на истој линији са Совјетским Савезом и скоро целим Источним блоком, што је било потпуно неуобичајено за југословенску спољну политику тих година. У југословенској штампи је поведена кампања против Израела, са намером да се јавно мњење придобије за „арапску ствар“. Поред тога, већ другог дана рата, 6. јуна, локални комитети СКЈ добили су налог да отпочну широку акцију организовања протестних скупова.¹ Уследило је прикупљање помоћи за Арапе и низ других активности које ће трајати месецима после завршетка краткотрајног рата на Блиском истоку.

На страницама новосадског *Дневника*, као и сваког другог југословенског дневног листа почетком јуна 1967. године, могли су се прочитати опширни извештаји са блискоисточног ратног попришта. Трећег дана од почетка Трећег израелско-арапског рата, *Дневник* је на првој страни објавио да су одржани протестни митинзи против Израела у колективима широм Војводине, под насловом: „Све оштрији протести Војвођана против израелске агресије“.² Недељу дана касније, под председништвом Бошка Крунића је одржана седница Извршног одбора Покрајинске конференције ССРН, на којој је било говора о догађајима на Блиском истоку и констатовано да је „у наредном периоду потребно свестраније објашњавати на разним трибинама ССРН узроке сукоба, шире тумачити догађаје који су претходили агресији Израела на арапске земље, као и последице те агресије“.³ Током целог лета *Дневник* ће наставити да опширно пише о акцији помоћи „жртвама агресије на Блиском истоку“ коју су водиле синдикалне подружнице широм Војводине. Неизбежно, израелско-арапски рат и све активности партијских и других органа у вези са самим сукобом и његовим последицама, два пута су се нашли на дневном реду Покрајинског комитета СКС за Војводину.

Прву информацију о реакцијама на израелско-арапски рат чланови ПК су добили 20. јуна, на седници која је на дневном реду имала „активност комуниста у изборима за представничке органе“. Мирко Тепавац, кадар са дугогодишњим дипломатским искуством, констатовао је: „наша јавност је пре две недеље са узбуђењем, узнемирењем и огорчењем примила вест о агресији на Блиском истоку коју је извршио Израел против арапских земаља помогнут материјално и политички од великих империјалистичких сила, пре свега САД“. У наставку је приметио да је вест о почетку сукоба на Блиском истоку у Војводини примљена са изненађењем, али да „услед тога што су начела наше спољне политике широко позната јавности и нашим радним људима и не само широко позната него и широко прихваћена, став наше Владе и у првом реду став председника Републике изражен неколико часова после агресије примљен је са пуним одобравањем и разумевањем. Исто то би могло да се каже и за московску изјаву на састанку са већином социјалистичких земаља

---

¹ Драган Богетић, Александар Животић, *Југославија и арапско-израелски рат 1967*, Београд 2010, 120.

² *Дневник*, 7. јун 1967.

³ *Дневник*, 14. јун 1967.

где је присуствовао и Председник Републике и председник СКЈ друг Тито прикључујући се јавном захтеву за прекид агресије и за такво решење које ће задовољити оправдане интересе и захтеве арапских земаља које су погођене овом агресијом“.⁴

Тевавац је предложио да ПК усвоји једну изјаву у вези са ратом, што је и прихваћено, а она гласи: „Имајући у виду новонасталу ситуацију на Блиском истоку и последице које је изазвала израелска агресија подржана од стране империјалистичких сила и пре свега САД, против арапских земаља и прогресивних режима у њима, учесници Дванаесте пленарне седнице ПК СКС за Војводину констатују да су радни људи у Војводини и наша јавност са огорчењем и узнемирењем примили ове чињенице као нов доказ безобзирности империјалистичке политике која озбиљно угрожава светски мир и гура човечанство на ивицу новог светског сукоба. На бројним политичким скуповима одржаним поводом сукоба на Блиском истоку, радни људи Војводине изразили су пуну подршку ставовима изнетим у Изјави друга Тита датој одмах после почетка агресије као и Московској изјави, свесни чињенице да је свако допуштање агресивних аката у једном делу света, увод у агресивне акте на другим странама и да се то тиче безбедности не само оних земаља које су непосредно нападнуте, него свих слободољубивих земаља на свету. Акција СК и осталих друштвенополитичких организација у Војводини биће у наредном периоду усмерена и на широко тумачење политичких импликација које је собом донела империјалистичка политика и рат на Блиском истоку, на прикупљању материјалне помоћи пријатељским арапским народима, на учвршћење јединства и јачања одбрамбене моћи наше социјалистичке заједнице“.

Иако је рат кратко трајао, војвођански комунисти су наставили да се занимају за стање на Блиском истоку. Тако је 13. јула одржан састанак секретара општинских комитета, са темом: „Договор о активностима поводом Закључака ЦК СКЈ о неким актуелним међународном питањима“. Уводну реч је дао Милош Радојчин, који је присутне упознао са потребом да се утврди „колико је акција коју смо до сада око сукоба на Блиском истоку спровели, била организована и колико се широко с њом отишло, која су питања доминирала и које су теме биле главне у разговорима, затим, ако можемо, да оценимо ову фазу наше активности, докле смо стигли и шта је карактеристично, и најзад, да се договоримо о томе које мере даље предузети како на плану тумачења наше спољне политике, тако на плану јачања унутрашњег јединства и наше спремности“.⁵

Радојчин је похвалио активност општинских комитета СК, који су се „на време и ефикасно организовали и деловали објашњавајући читаву ситуацију“. Међутим, издвојио је поједине општине: „у Опову изванредно много касне, чак ни данас нисмо сигурни да ли су уопште одржали састанак политичког актива – ако су га одржали нисмо информисани и не знамо шта се тамо дешава. Слично је и са

---

⁴ Архив Војводине, фонд 334, Записник са седнице ПК СКС за Војводину од 20. 6. 1967.

⁵ Архив Војводине, фонд 334, Записник са састанка са секретарима општинских комитета 13. 7. 1967.

Бачом. Посебно су неке општине потпуно изоставиле своју нормалну обавезу да информишу о томе шта се дешава, па или не шаљу уопште информације, извештаје (Опово, Кнежевац, Мали Иђош, Кула, Алибунар), или су се јавили по једном (Чока, Беочин и још неке). Мислимо да ово није на свом месту“. С друге стране, није био задовољан радом Социјалистичког савеза у целини, који је занемарио пропагандни рад и ограничио се на сакупљање помоћи за Арапе, и то прилично неорганизовано.

Коментаришући информације које су општински комитети доставили, уочио је једну слабост партијског рада у протеклим годинама: „нисмо у СК и шире објашњавали и спољнополитичке проблеме и стање у међународном радничком покрету, и да се због тога нека питања и неке дилеме јављају и у реаговању грађана“. Но, посматрајући глобално, приметио је да је „обавештеност у првом реду комуниста а затим и осталих грађана била добра, да је политичко расположење маса стабилно, да против наше политике иступају мање-више они који се иначе не слажу са нама, мислим уопште на питању политичког система, реформи и на свим другим питањима“. Одзив комуниста на предавања и састанке који су се поводом блискоисточне кризе одржавали био је релативно добар, са изузетком сеоских средина. „Делимичне разлоге у овоме треба тражити у томе што су људи већ упознати кроз средства информација, а делимично у летњим радовима“, закључио је Радојчин. Према пристиглим подацима, о израелско-арапском рату опет су најслабије били информисани сељаци, али је „у доста општина остала неинформисана омладина, чак и у градовима. То се образлаже делом тиме да су већ почели школски распуст и тако даље“. Критикујући недовољно присуство партијаца у масама, Радојчин је посебно био незадовољан недовољном заинтересованошћу грађана за ратни сукоб, „као да су ти догађаји један сасвим споредан сукоб у свету а не од нарочитог значаја и за нашу земљу“.

Говорник се даље осврнуо на податке о питањима која су грађани постављали на састанцима и предавањима. Највише их се односило на војни план: „зашто су Арапи тако брзо изгубили, да ли је то издаја, неспособност, неборбеност итд.“, што, по њему, „показује да се не схвата суштина те арапске еволуције, и да би ту наша активност требало да иде даље“. Приметио је и да је на састанцима изостало објашњавање неких ставова југословенске дипломатије „према арапском свету у погледу њиховог захтева за уништењем Израела као земље, и у погледу антијеврејског става. Није довољно објашњен наш став према том арапском феудализму, који би морао идејно бити чист. И чини ми се, да једно од основних питања на коме се нисмо у довољној мери објаснили јесте функционисање тог трећег света, политике несврставања и неангажованости која тек сада почисе да долази до пуног изражаја“. Напоследку, уочио је, додуше малобројне, примере „директних непријатељских иступања“, са којима се морало одлучније политички обрачунати.

Навео је неке карактеристичне примере таквих наступа. У Зрењанину су неки интелектуалци „сасвим отворено иступали пред већом групом људи у том смислу да не би било рђаво кад би нас Американци окупирали; у Панчеву је било неколико отворених иступа против Тита, против социјализма, говорећи о Дражи Михајловићу; даље у Кикинди такође око Арапа, око стања у арапском свету, око

конституисања арапског друштва слично нашем друштву итд.; затим је таквих иступања било у Бечеју, Беочину, Бачком Јарку и на другим местима“. У Житишту је наводно било изјава да треба побити све борце итд. Приметна је била већа циркулација писама из иностранства, чешће посете званичника америчке амбасаде и страних туриста по Војводини итд. Замерио је локалним функционерима да у већини тих случајева нису предузели одлучне „политичке и друге мере“.

Размишљајући о даљој активности, Радојчин је указао на потребу да се задржи „политички активизам“, те да се широко интересовање јавности за минуле догађаје искористи „да детаљно објаснимо и нашу спољну политику и многа спорна питања у међународном радничком покрету, која нису јасна“. У вези са помоћи Арапима упозорио је да се њој не сме приступити као рутинској хуманој акцији, јер „она у крајњој линији, и не само у крајњој него можда у првој линији, значи и јачање наших сопствених позиција, отпора империјалистичким настрјајима“. Све ове активности не само да је требало појачати него у њих укључити и Синдикат, Савез социјалистичке омладине и друге друштвенополитичке организације. На крају, скренута је пажња „друговима из штампе“ да у писању мало више воде рачуна „о реалности прогноза, јер ако оне буду тако оптимистичке као што су овом приликом поводом заседања Генералне скупштине ОУН биле, да ће бити усвојена резолуција неангажованих земаља, па се онда повлачимо, сматрамо да такве и сличне прогнозе и у штампи и у свакодневной политичкој активности могу нанети више штете него користи и довести до одређеног неповерења у политику било да се ради о оценама општинских руководстава било виших руководстава“.

Уследила је дискусија, а први је реч добио Маћаш Келемен, који се сложио са потребом да се политичко тежиште деловања пренесе у Социјалистички савез и друге друштвенополитичке организације „да би могло имати директан утицај на масе, а истовремено и отворити реалне услове за разрачунавање са разним туђим па ту и тамо непријатељским наступима појединаца или група“. Приметио је више слабости политичког карактера у процесу скупљања помоћи, нпр. да су „бројне организације само одржале састанке и донеле одлуке о давању једнодневне зараде, а при томе су изостала одређена политичка објашњења, што је условило да и имамо разних инцидената, да се на неким местима код одбијања од једнодневне зараде од личног дохотка реагује и да се с тим не слажу; имамо чак и једног правника који иде на суд да тужи, јер је без његове личне сагласности узето са плате“.

Дискутант Јовичин је изнео неколико примера „отворених непријатељских иступања“. Један од најдрастичнијих је био иступ једног члана СК, првоборца, носиоца Партизанске споменице, који је састанак поводом блискоисточне кризе искористио да испољи своје незадовољство зато што њему није решено питање статуса ратног војног инвалида, те је „употребљавао вулгарне речи на рачун државе, социјализма, друга Тита итд., закључно са тим што је он, ето, мишљења да би било боље да су се те бомбе срушиле на Београд, тај Београд који је њему толико зла учинио, него што су бачене на Каиро“. Осим тога, један лекар из Уљме, када су затражили да приложи за помоћ арапским земљама, изјавио је: „Ако би сакупљали помоћ за Израел, ја бих дао. Јер, то су борци, а што да дам овима који су кукавице, повлаче се итд.“ У Избишту је правник који није присуствовао састанку свог

колектива када је одлучено да се да помоћ Арапима у висини једнодневне зараде „дигао буку и поставио питање ко њему може да одбија без његове сагласности од плате“, те су у колективу били принуђени да му врате новац.

Душан Алимпић је указао на дилеме које су у вези са израелско-арапским ратом постојале „и међу комунистима и у нашој јавности уопште. Те дилеме углавном произилазе из тога што смо ми дуже време имали једну приличну празнину у раду у погледу нашег идејно-политичког рада у вези са међународним проблемима и међународним радничким покретима“. Такође је упозорио на опасност од потцењивања утицаја иностране пропаганде, који је и довео до „непријатељских иступања“ на масовним скуповима, у виду постављања питања и навлачења дискусије „на једну сентименталну линију везану за прошлост Јевреја“. Иако је похвално оценио одзив при прикупљању помоћи, напоменуо је да има један број грађана који не жели да приложи средства, правдајући се да ће радије помоћи Вијетнамце, који се боре, него Арапа који су брзо поражени.

Представник општине Бач покушао је да оповргне критике које су изнете на рачун његове комуне. Држани су састанци, формиран је и координациони одбор за прикупљање помоћи, у већини места су организовани скупови грађана. Међутим, пољопривредни радови и недостатак стручних кадрова који би објаснили блискоисточну проблематику, проузроковали су слабији исход те политичке активности. Непријатељска иступања у Бачу није уочио, али је била приметна велика необавештеност. Признајући да међу грађанима постоје извесна „питања, лутања и дилеме“, Сима Дујин је ипак са задовољством констатовао „да ми у Војводини у целини имамо ипак један врло мали број отворених иступања, отворених супротстављања“.

Дујин је навео и пример појединих некомуниста – Јевреја, који су се налазили на истакнутим положајима, а који се нису слагали са званичном политиком југословенске државе у текућој међународној кризи. Извесни друг Црвени је такође приметио да „нисмо сагледали држање Јевреја у Војводини“. С друге стране, упозорио је Мирко Тепавац, било је неопходно устајати против појава антисемитизма „не зато што бисмо се ми морали бојати за судбину једне релативно мале групације Јевреја, него зато што је семитизам израз национализма, и немогуће је да онај који овом приликом антисемитистички иступа иначе има јасне погледе на друга питања међунационалних односа“.⁶ То није искључивало потребу критике оних, „а они углавном нису многобројни, из редова Јевреја који своју националну припадност јеврејској народности изједначују са обавезом подршке свакој политици Израела као државе. Управо је највећем делу прогресивних Јевреја ових дана највише сметало то што се према њима у неким срединама понашало тако као да већ унапред верују да пошто су Јевреји морају бити на становишту које заступа Израел као држава“.

---

⁶ Други извори говоре о извесним антијеврејским екцесима на митингу у Новом Саду. Види: Александар Лебл, „Прекид дипломатских односа СФРЈ – Израел 1967. године“, *Токови историје*, Београд, 1–4/2001, 43.

Поред Јевреја, Мирко Тепавац је издвојио још и румунску народност, будући да је Румунија била једина социјалистичка земља која се није солидарисала са Арапима. Он није спорио право те суседне земље на сопствени став, али је указао да треба рачунати са чињеницом „да један број Румуна у нашој средини, с обзиром на такав став Румуније као државе, могу имати повећане недоумице, и да је потребно показати довољно политичке спретности, стрпљења, не пренаглити ни у чему, наћи времена да се договара, објашњава, да се с пуно политичког такта доведу ствари дотле да политичко разумевање за став наше владе буде веће него извесно сентиментално осећање које може постојати и које је једна политичка реалност, које не треба заборављати, поготово не треба негирати да су могућа извесна реаговања која по основи националне припадности Румунима могу одиграти извесну улогу у појачавању неких дилема код једног броја Румуна“. Као сасвим супротан пример, навео је да ће истоветно држање мађарске и југословенске дипломатије смањити „извесне наше тешкоће које би могле настајати са мађарском народности, исто као што разлике које постоје, а могу евентуално бити и веће, могу повећати извесне наше политичке тешкоће у утицају на румунско становништво“.

Са поносом истичући „да од времена Информбироа на овамо није постојао толики степен укључености наше најшире јавности у разматрање спољне политике, као што је случај овога пута“, као и да су минуле јавне расправе показале да је југословенска спољна политика „прихваћена и да је одобрена од најшире наше јавности“, Тепавац је позвао комунисте да такву ситуацију искористе „као основу успостављања политичког контакта и проширивања утицаја наше спољне политике на најшире масе југословенског становништва“. Догађаји у претходних месец и по дана Тепавцу су потврдили истину да „постоји једна веома логична чврста веза између начина на који се поједини слојеви становништва и појединци односе према укупној нашој политици, са њиховим односом према овој једној секцији међународног збивања и политици Југославије у односу на њих. Све оно што не прихвата реформу, самоуправљање итд., на овај или онај начин јавило се са оне стране у овом распореду око тумачења догађаја на Блиском истоку“. Стога је било недопустиво, говорио је Тепавац, толерисати оне који „активно непријатељски делују, у низу случајева без последица и политичких и полицијских. Мислим да је то један податак који би нас морао извести из једног стања смирености, који ту и тамо постоји и у коме се полако легализују навике да се без последица може нападати политика владе и партије...“

Као карактеристичан пример Мирко Тепавац је истакао случај који се десио у каменолому Раковац. Присутне је упознао да је на седници Радничког савета каменолома, где се говорило о помоћи арапским земљама, један члан иступио у корист Израела. После тога је сазван састанак читавог колектива, где је та личност енергично осуђена и затражено је његово отпуштање. Тепавац је похвалио брзу реакцију комуниста у том случају, истичући га као пример „како се политичка борба мора водити на лицу места ако је потребно не само предузимати неке познате мере, поготову оне административне“. На самом крају Тепавац се осврнуо и на „такозвано јуначко гледање Југословена о томе зашто помагати Арапе када су се они разбежали“. Оне који су као супротан пример истицали југословенски отпор у

Другом светском рату подсетио је „како је прошла и наша армија 1941. године“. Оштро је критиковао таква гледишта, указујући на низ околности које су довеле до арапског пораза (буржоаски официрски кадар Насерове војске, супериорност израелске обавештајне службе, улогу САД), изводећи из свега тога коначан закључак „да је империјалистички и капиталистички свет у свом наступању спреман да употреби сва средства, да их је употребио кроз један Израел“.

SLOBODAN BJELICA

ISRAELI-ARAB WAR IN 1967 ON THE AGENDA OF PK SKS VOJVODINA

Summary

One of few international events that led to intense political debates in the socio-political organizations of the Autonomous Province of Vojvodina, including the highest party body—Provincial Committee, was the war of Israel and the Arab states in June 1967. Yugoslav–Israeli diplomatic relations were cancelled at the time, in solidarity with the Arab countries. PK discussed the intensity and scopes of a wide range of activities undertaken on behalf of the Non–Aligned Arabs: advertising campaigns, mass meetings, aid collection, etc. However, the communist authorities did not like the reaction of public, as it can be seen from the minutes of a meeting of the Provincial SCA Committee for Vojvodina.

Keywords: Arabs, Vojvodina, Israel, Yugoslavia

Ненад Лемајић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
nenadlemajjic@yahoo.com

МАТРОЗ МОДЕРНИЗАЦИЈА КРОЗ СОЦИЈАЛИСТИЧКУ ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈУ

Сажетак: Аутор се бави развојем Сремске Митровице у периоду нове Југославије (после Другог светског рата) и доприносом индустријализације свеукупном развоју града. Посебно су били значајни индустријски комплекси Митроса – фабрике и кланице за обраду стоке, као и економског гиганта нове Југославије Матроза – фабрике за прераду целулозе и производњу папира. Њиховим нарастањем и успехом, Сремска Митровица је просперирала, поготово седамдесетих и осамдесетих година XX века.

Кључне речи: Сремска Митровица, индустријализација, Митрос, Матроз.

Модернизација друштвених и државних институција, унапређење привредног система, повећани ниво образовања ширих слојева, све могуће врсте друштвених и личних еманципација и раскида са традиционализмом веома су карактеристични процеси за читав свет, а са низом специфичности на просторима Балкана и Југославије. После модернизације из тридесетих година у међуратној Југославији идеолошки заснованој на државној политици интегралног југословенства која је спровођена кроз формирање лојалног чиновничког апарата као главног носиоца процеса на нове кораке се морало сачекати до средине века. Тада је отпочела социјалистичка модернизација заснована на идеологији модификованог самоуправног комунизма која је поред стварања снажних државних структура које су обимом и ширином далеко надилазиле чиновнички апарат (партијски апарат, култура, образовање, спорт...) основ имала и у систему великих државних фабрика, специфичних производно социјалних категорија које су поред економско-производних задатака имале и важне задатке у стварању новог модерног човека. На идеолошким комунистичким основама требало је створити модерну радничку али и средњу класу која је требало да формира чврсту базу за давање подршке новој социјалистичкој Југославији. По плановима, који су се прво правили

централно а затим по републикама, од низа варошица и паланки требало је створити центре у којима се стварала нова Југославија (економски, идеолошки, културно...). Наравно, највише се модернизовао Београд и остали републички центри.

Сремска Митровица је на почетку овог процеса била мали административни центар са веома скромним индустријским потенцијалом. Нешто индустрије и чиновнички апарат не превише развијен, уз одлазак продуктивног српског трговачког слоја почетком рата, углавном ка Београду, и одлазак значајног дела хрватског грађанства и немачке мањине крајем рата, уз велика разарања у рату, нису давали велику перспективу месту.

Педесетих година Сремска Митровица је таворила и у њој се живело горе него у годинама пред рат. Средином педесетих година општина је имала осам индустријских предузећа и то: Ремонтну радионицу, Циглану „Обнова“, Дрвни комбинат, Прехрамбени комбинат, Пивару „20. октобар“, Индустрију намештаја „1. новембар“, Штампарiju „Будућност“, Индустријски погон „Дубрава“ при Казнено-поправном дому, као и три ауто-транспортна и два грађевинска предузећа.¹ Вољом политичких моћника много тога ће се нагло променити. Чињеница да је НОП био веома развијен у Срему и сходно томе јачање утицаја политичких кадрова из Срема нису занемарљив моменат у брзом успону места.

У периоду од 1955. до 1965. године отпочело се са великим привредним улагањима. Врло брзо је то довело и до друштвених и демографских промена.² Индустријска кланица „Митрос“ је завршена 1959. а редовна производња је започела 1960. године.³ Низ других агроиндустријских капацитета почело је са радом у свега неколико година – фабрика шећера се почела градити 1960. а млекара је отпочела са радом 1962. године.⁴ Почели су се ширити и други индустријски комплекси. Фирма „Пољострој“ је поред вршења ремонта и производње резервних делова почела крајем 1958. да прозводи мање серије вентила. Изграђена је фабрика за производњу ивер-плоча а потом и трафостаница 110/35 КВ, веома значајна за стабилно снабдевање енергијом нових индустријских капацитета.

Планови за кључну фабрику која ће најтешње бити повезана са будућим развојем града разматрани су крајем шездесетих. Тада је и донета одлука да се отпочне са припремама за изградњу фабрике целулозе и папира. Било је то ново огромно убрзање већ започете индустријализације у месту. Инвестициони програм и уговор о изради главног пројекта закључени су 1960. Године. Пошто је пројекат усвојен а затим извршена његова ревизија, током 1961. године водили су се

---

¹ Сремска Митровица, град вреднији од царске кћери, Сремска Митровица 2008, 196.

² Ненад Лемајић, *Биографија председника општине Сремска Митровица од 1955. године до данас*, Историјски архив „Срем“, Сремска Митровица 2001, 96; Ненад Лемајић, *Сеобе становника Мађаче у Срем*, Сремска Митровица 2004; Ђорђе Стојшић, *Сећање на политичке прилике и развој Митровице 60-тих и 70-тих година XX века*, Сунчани сат, XI, Сремска Митровица 2002, 95–131; С. Ђурчић, Ј. Ђурчић, В. Марјановић, *Општина Сремска Митровица*, Нови Сад 2002.

³ Бора Чекеринац, *Сирмијум – Сремска Митровица, илустрована хронологија од праисторије до XXI века*, Сремска Митровица 2011, 98.

⁴ Ђ. Стојшић, Н. д.

преговори са домаћим банкама и страним партнерима о затварању финансијске конструкције. Исте године закључени су уговори са испоручиоцима опреме. Изградња фабрике почела је у првој половини 1962. и била завршена јуна 1964. године.⁵ Фабрика је свечано отворена 7. јула 1964, на велики државни празник Дан устанка народа Србије. Пред више хиљада грађана Сремске Митровице говорио је председник Скупштине Среза Ђорђе Гвозденовић и генерални директор фабрике инжењер Миленко Бујковић.⁶ Фабрика је добила име по истакнутом друштвенополитичком раднику, председнику Митровачког среза Милану Степановићу Матрозу.⁷

Одмах по отварању фабрика је запала у тешкоће и функционисала је уз државну помоћ. Колико су проблеми били тешки сведоче чињенице да се у новинама јануара 1965. појавила вест о престанку државне подршке фирми и план да се сопственим напорима мора остварити планираних 13 милијарди динара.⁸ Већ после две године рада „Матроз“ је стигао до прве принудне управе (новембар 1966). Принудна управа је орочена на годину дана. За принудног управника је постављен Радивој Миловановић, дотадашњи директор Дрвног комбината „Сремска Митровица“.⁹

Велико проширење капацитета „Матроза“ извршено је у периоду 1975–1979. година. Иза инвестиције је суштински стала држава покушавајући да да нову инвестициону инјекцију посрнулом митровачком гиганту. Вредност увезене и изграђене опреме износила је преко 100 милиона долара. Производња целулозе повећана је скоро три пута, са 40.000 тона на 120.000 тона. Нова квалитетнија белена целулоза пласирала се на светско тржиште. Извоз се пењао до суме од 35 милиона евра.¹⁰

Пошто се опоравио од првих тешкоћа „Матроз“ је постао типичан индустријски гигант провинцијског места на кога су пребацивани бројни проблеми шире заједнице. На првом месту је то било запошљавање па подршка изградњи, култури, спорту. Унутрашња структура „Матроза“ била је таква да није могла пружити отпора овим апетитима заједнице. Штавише, она је била деструктивна и за саму фирму. Систем самоуправног социјализма доследно спроведен као и у свим колективима социјалистичке Југославије имао је уграђене механизме уништавања производног система. Наглашене социјалне компоненте на рачун продуктивности и ефикасности производње систематизоване кроз институције радничких савета и нејасно имагинарно друштвено власништво, биле су сигуран пут у пропаст.¹¹ Током

---

⁵ Исто, 96.

⁶ *За све ове године, Сремске новине 1960–2010*, Сремска Митровица 2010, 32

⁷ Матроз је погинуо у саобраћајној несрећи током изградње фабрике. *За све ове године, Сремске новине 1960–2010*, 22.

⁸ Исто, 36.

⁹ Исто, 40.

¹⁰ Ненад Лемајић, *Биографија председника општине Сремска Митровица...*, 98.

¹¹ Радничко самоуправљање достигло је до овог периода позиције идеолошког фетиша. Уведено 27. јуна 1950. године Основним законом о управљању државним предузећима и вишим привредним удружењима

тог процеса који није био једнозначан „Матроз“ је обавио веома значајан процес модернизације и друштвене промоције не само својих радника и њихових породица већ у великој мери читаве Општине Сремска Митровица. Слављена у теорији а резултатски фалсификована у пракси, самоуправна идеологија представљала је додатну кочницу уз постојеће државно партијске структуре реално тржишном моделу. Управљачке структуре, веома често и саме недовољно компетентне, биле су овим двоструким притиском социјалних захтева унутар и изван фабрике потпуно онемогућене у спровођењу било каквог тржишног и продуктивног модела рада. У почетку су надлежности радничких савета биле ограничене. Поред доношења најважнијих аката предузећа суштински само формално раднички савет је одлучивао о расподели дела акумулације којим је предузеће располагало а тај део је у почетку био безначајно мали. У предузећима је у пракси радничко самоуправљање сматрано задовољавањем ужих интереса колектива на рачун друштвене целине.¹² Само наизглед делује чудно да је улога партијске организације порасла. Партијска организација је контролисала све три структуре које су се сучељавале унутар предузећа: управљачки строј, раднички савет и представнике друштвенополитичке заједнице, вршећи улогу медијатора са одлучним утицајем који се у сваком моменту могао покренути. Веза између локалних власти и фабрика постала је наглашена кроз процес децентрализације надлежности, односно, у области привреде преношења послова, контроле привреде са савезних а потом и републичких органа на локалне органе управе. По закону из 1952. године народни одбори добијају низ нових овлашћења а народни одбори срезова и градова увели су веће произвођача, чиме је наглашен институционални оквир за управљање привредом на свом подручју. У оквиру новог привредног система институционализованог између 1952. и 1954. године стварају се услови за нов начин инвестирања преко савезних, републичких и локалних фондова. Требало је реализовати Маркову идеју о руководећој улози радничке класе у располагању вишковима рада. Поред суштинског дефекта социјалистичке идеологије, који се огледао у чињеници да нејасно дефинисано власништво у правилу доводи до неефикасности и непродуктивности, неодрживости концепта допринеле су и чињенице везане за низак културни и материјални ниво радништва које тек што је стигло са села, као и приученост управљачког апарата, често регрутованог од некадашњих слабо образованих партијских апаратчица. Деетатизација у привреди која се огледала кроз напуштање државног управљања основним средствима за производњу практично је довела до препуштања овог важног сегмента у привреди структурама које су биле много мање компетентне.

Док је нова индустрија мучила муке, бројно становништво се почело досељавати у нови индустријски центар. Шездесетих и седамдесетих година број

од стране радних колектива оно је постало најпрепознатљивији знак такозваног југословенског пута у социјализам. У само три месеца, од августа до октобра 1950, основано је 7136 радничких савета у које је изабрано 155.166 радника и службеника. Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, treća knjiga, Socijalistička Jugoslavija 1945–1988, Beograd 1988, 292–293.

¹² B. Petranović, Н. д., 296–297.

становника у граду се готово удвостручио а иста тенденција је постојала и у два приградска насеља: Лаћарку и Мачванској Митровици. Поред становништва које је долазило из околних села веома значајна је била и миграција из Босне и Херцеговине. Највећи број ових миграната је стигао са планине Мањаче али и са Озрена, Чемернице и подручја Семберије са Мајевицом.¹³

Убрзано увећање града усложњавало је проблеме комуналног и урбаног развоја. Постојећа комунална инфраструктура била је недовољна спрам нарасталих потреба насталих због повећања броја становника. Ове проблеме град је решавао наредних пола века.¹⁴

Док је нова митровачка индустрија својим утицајем мењала град, и сама се суочавала са бројним проблемима. Фабрика целулозе и папира „Матроз“ као највећа и са најскупљом опремом и технологијом била је веома погодна да се унутар ње решавају проблеми који су у суштини проблеми друштвене заједнице. Без обзира што је на самом почетку рада имала значајних проблема због сложеног технолошког процеса који је тешко пратила због неискусних управљачких и технолошких структура и значајног финансијског задужења, фабрика је веома брзо оптерећена великим бројем радника. У систему самоуправног социјализма била је то уобичајена пракса. Запошљавање је имало предност у односу на продуктивност. „Матроз“ се ту сјајно уклапао у један наопаки систем.

Средином педесетих година прираст у привреди Југославије износио је годишње око 300.000 нових радних места.¹⁵ Запошљавање је постало најважнији друштвени приоритет. Само у једној години са села је у град на послове привреде прешло преко 160.000 људи.¹⁶ Митровица је морала пратити ове трендове. Југословенска индустрија је запошљавала 1974. године 1.800.000 радника или 8,3 радника на 1000 становника. Митровица у томе није заостајала, иако њене привредне структуре реално нису могле поднети овако високе бројке запослених. Ситуацију је побољшавала чињеница да је међу митровачким радништвом било веома много такозваних полутана, људи који су били пола индустријски радници а пола сељаци. Чињеница да је град смештен у изразито пољопривредном крају утицала је да је највећи део митровачког радништва био у том статусу, што је имало својих предности али и недостатака.

---

¹³ Н. Лемајић, у: *Сремска Митровица, град вреднији од царске кћери*, 196–197.

¹⁴ Исто, 198–200; Горан Пузић, *Историјски развој и управљање комуналном инфраструктуром општине Сремска Митровица*, Сремска Митровица 2009.

¹⁵ В. Petranović, Н. д., 347.

¹⁶ Исто.

NENAD LEMAJIĆ

MATROZ MODERNIZATION THROUGH THE SOCIALIST INDUSTRIALIZATION

Summary

The author deals with the development of Sremska Mitrovica in the period of the new Yugoslavia (after the Second World War), as well as with the contribution of industrialization, which resulted in the overall development of the city. Specially important were the industrial complexes Mitros, and the factories and abattoirs for the cattle processing, as well as a new economic giant Matroz Yugoslavia, which was a factory for the processing of plant cellulose and the paper production. Along with their growth and success, Sremska Mitrovica prospered, especially in the seventies and eighties of the twentieth century.

Keywords: Sremska Mitrovica, industrialization, Mitros, Matroz.

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА	3
Дејан Микавица IN MEMORIAM, Тибор Пал (25. март 1963 – 5. септембар 2012)	5
Тибор Пал МАЂАРСКО ПОЛИТИЧКО ЈАВНО МЊЕЊЕ О БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ И ОКУПАЦИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ	9
Tibor Pal HUNGARIAN POLITICAL PUBLIC OPINION ON THE BERLIN CONGRESS AND OCCUPATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA	16
Владимир Д. Михајловић КАШОЛАТЕНСКА И РАНОРИМСКА ЗЕМЉОРАДЊА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ: ПРЕГЛЕД АРХЕОЛОШКИХ ПОДАТАКА Vladimir D. Mihajlović LATE LA TENE AGRICULTURE IN THE WESTERN BALKANS: A REVIEW OF THE ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE	17 38
Светозар Бошков ФЕНИЧАНИ У УЏБЕНИЦИМА ИСТОРИЈЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА Svetozar Boškov PHOENICIANS IN THE HISTORY TEXTBOOKS IN THE SECOND HALF OF THE 19 th CENTURY	39 47
Snežana Vukadinović KLAUDIJE KLAUDIЈAN KAO IZVOR ZA PROUČAVANJE ANTIČKE ISTORIЈE VOJVODINE I EVROPE Snežana Vukadinović CLAUDIUS CLAUDIANUS AS A SOURCE FOR THE STUDY OF ANCIENT HISTORY OF VOJVODINA AND EUROPE	49 60
Весна Манојловић Николић СРЕДЊОВЕКОВНИ НАКИТ СА НЕКРОПОЛА X–XV ВЕК НА ТЕРИТОРИЈИ ВОЈВОДИНЕ: БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА Vesna Manojlović Nikolić THE MEDIEVAL JEWELRY FROM NECROPOLIS, FROM 10 th TO 15 th CENTURY IN THE TERRITORY OF VOJVODINA: BIBLIOGRAPHY OF THE PAPERS	61 66
Петар Рокаи ПОДРУЧЈЕ ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ У ПОВЕЉАМА УГАРСКИХ КРАЉЕВА Petar Rokai THE TERRITORY OF TODAY'S VOJVODINA IN THE CHARTERS OF HUNGARIAN KINGS	67 83
	373

Ђура Харди	
ПАНОНСКА НИЗИЈА КАО ОДРЕДИШТЕ ПОСЛЕДЊЕГ СУСРЕТА ДВА РЈУРИКОВИЧА СРЕДИНОМ XIII ВЕКА	85
Ђура Харди	
PANNONIAN PLAIN AS A DESTINATION OF THE LAST MEETING OF TWO RJURIKOVIĆ IN THE MIDDLE 13 th CENTURY	100
Борис Стојковски	
ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД ЖИВОТА И ДЕЛОВАЊА ФРАЊЕВАЦА У СРЕДЊОВЕКОВНОМ СРЕМУ	101
Boris Stojkovski	
HISTORICAL OVERVIEW OF LIFE AND WORK OF THE FRANCISCANS IN THE MEDIEVAL SREM	113
Снежана Божанић	
ПОЛИТИЧКА И КУЛТУРНА ДЕЛАТНОСТ ДЕСПОТА ЂОРЂА БРАНКОВИЋА У СРЕМУ	115
Snežana Božanić	
POLITICAL AND CULTURAL ACTIVITIES OF DESPOT ĐORĐE BRANKOVIĆ IN SREM	128
Milica Kisić	
USTANAK U MOLDAVIJI 1467. GODINE KROZ PERO ANTONIJA BONFINIJA	129
Milica Kisić	
UPRISING IN MOLDOVA IN 1467 THROUGH THE PEN OF ANTONIUS BONFINIUS	136
Золтан Ђере	
ИДЕОЛОГИЈА МАЂАРСКЕ СВЕТЕ КРУНЕ	137
Zoltán Györe	
IDEOLOGY OF THE HUNGARIAN HOLY CROWN	159
Ифигенија Драганић	
ДОЛАЗАК И НАСТАЊИВАЊЕ ГРКА НА ТЕРИТОРИЈУ ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ	161
Ifigenija Draganić	
THE ARRIVAL AND SETTLEMENT OF THE GREEKS ON THE TERRITORY OF TODAY'S VOJVODINA	168
Душко М. Ковачевић	
ПРИЛОГ ЗА ИСТОРИЈУ МОНАШТВА МАНАСТИРА КУВЕЖДИНА ОД ПОЧЕТКА XVIII ДО СРЕДИНЕ XX ВЕКА	169
Duško M. Kovačević	
CONTRIBUTION FOR THE HISTORY OF MONASTICISM IN THE MONASTERY KUVEŽDIN FROM THE BEGINNING OF 18 th CENTURY TO THE MIDDLE OF 20 th CENTURY	185

Ненад Нинковић	
ПАСТИРСКЕ ПОСЛАНИЦЕ МИТРОПОЛИТА ПАВЛА НЕНАДОВИЋА	187
Nenad Ninković	
PASTORAL LETTERS OF METROPOLITAN PAVLE NENADOVIĆ	210
Мирослав Павловић	
NIZAM-I CEDID – JEDAN NEUSPEO POKUŠAJ MODERNIZACIJE OSMANSKOG CARSTVA	211
Miroslav Pavlović	
NİZAM-I CEDİD – AN UNSUCCESSFUL ATTEMPT OF MODERNIZATION OF THE OTOMAN EMPIRE	222
Ђорђе Ђурић	
ЛЕОПОЛД РАНКЕ (1795–1886) ИСТОРИЧАР СРПСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ	223
Đorđe Đurić	
LEOPOLD RANKE (1795–1886) A HISTORIAN OF THE SERBIAN REVOLUTION	230
Дејан Микавица	
ВОЈВОДИНА КАО ИДЕЈА СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ У АУСТРИЈИ 1848. ГОДИНЕ	231
Dejan Mikavica	
VOJVODINA AS THE SERBIAN NATIONAL IDEA IN AUSTRIA IN 1848	257
Филип Крчмар	
ШВАПСКА ПЕТИЦИЈА 1849. ГОДИНЕ	259
Filip Krčmar	
SWABIAN PETITION OF 1849	270
Владан Гавриловић	
ЈЕДНО ПИСМО ДИРЕКТОРА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ВЕЛИКЕ ГИМНАЗИЈЕ У НОВОМ САДУ ПАТРИЈАРХУ РАЈАЧИЋУ 1857. ГОДИНЕ	271
Vladan Gavrilović	
A LETTER OF THE PRINCIPAL OF THE GREAT SERBIAN ORTHODOX HIGH SCHOOL IN NOVI SAD TO PATRIARCH RAJAČIĆ IN 1857	278
Никола Страјнић	
ЛАЗА КОСТИЋ <i>НОМО РОЕТИКУС</i> ИЛИ <i>НОМО ПОЛИТИКУС</i>	279
Nikola Strajnić	
LAZA KOSTIĆ <i>НОМО РОЕТИКУС</i> OR <i>НОМО ПОЛИТИКУС</i>	286
Горан Васин	
ПАСТИРСКА И КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ ПАТРИЈАРХА ГЕОРГИЈА БРАНКОВИЋА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ И АМЕРИЦИ 1890–1907	287
Goran Vasin	
PASTORAL AND PATRONAGE ACTIVITIES OF PATRIARCH GEORGIJE BRANKOVIĆ IN THE HABSBURG MONARCHY AND AMERICA FROM 1890 TO 1907	301

Биљана Шимуновић Бешлин О „НАЈДОСЛЕДНИЈОЈ ДОСЛЕДНОСТИ“ ЈЕДНОГ „НОВОГ СРБИНА“ (О РАДИ ЛУНГУЛОВУ И ВАСИ СТАЈИЋУ)	303
Biljana Šimunović Bešlin ON „THE MOST CONSISTENT CONSISTENCY“ OF A „NEW SERB“ (ON RADE LUNGULOV AND VASO STAJIĆ)	317
Драгица Кољанин УЏБЕНИЦИ ИСТОРИЈЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА (1918–1925)	319
Dragica Koljanin HISTORY TEXTBOOKS IN PRIMARY SCHOOLS IN THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENIANS (1918-1925)	332
Јанко Рамач НАЦИОНАЛНЕ ОРИЕНТАЦИЈЕ РУСИНА У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА	333
Janko Ramač NATIONAL ORIENTATIONS OF RUTHENIANS IN THE KINGDOM OF SHS/YUGOSLAVIA IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WORLD WARS	348
Александар Касаћ ПРЕСУДА УРЕДНИШТВУ ЛИСТА <i>НОВА ПОШТА</i> ИЗ НОВЕМБРА 1944. ГОДИНЕ КОЈИ ЈЕ ИЗЛАЗИО НА ЋИРИЛИЦИ У НОВОМ САДУ ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА	349
Aleksandar Kasač A VERDICT FROM NOVEMBER 1944 TO THE REDACTION OF THE NEWSPAPER <i>NOVA POŠTA</i> , WHICH WAS PUBLISHED IN CYRILLIC SCRIPT IN NOVI SAD DURING THE WORLD WAR II	355
Слободан Бјелица ИЗРАЕЛСКО-АРАПСКИ РАТ 1967. ГОДИНЕ НА ДНЕВНОМ РЕДУ ПК СКС ЗА ВОЈВОДИНУ	357
Slobodan Bjelica ISRAELI-ARAB WAR IN 1967 ON THE AGENDA OF PK SKS VOJVODINA	365
Ненад Лемајић МАТРОЗ МОДЕРНИЗАЦИЈА КРОЗ СОЦИЈАЛИСТИЧКУ ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈУ	367
Nenad Lemajić MATROZ MODERNIZATION THROUGH THE SOCIALIST INDUSTRIALIZATION	372

Лектор:
Татјана Пивнички Дринић

Превод резимеа на енглески језик:
Јасна Милошевић

УДК одредио:
Сава Живановић

Графичка припрема:
Светозар Бошков

Штампа:
Фелтон, Нови Сад

Тираж:
300

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

94(497.11)(082)

Војвођански простор у контексту европске историје : зборник радова
/ [уредник Владан Гавриловић]. – Нови Сад : Филозофски факултет,
Одсек за историју, 2012 (Нови Сад : Фелтон). – 376 стр. ; 24 cm

Тираж 300.

ISBN 978-86-6065-128-2

1. Гавриловић, Владан

а) Војводина – Историја – Зборници

COBISS. SR-ID 275188487